

TARTALOM

Tanulmányok

Balogh István: Az igazságossági elvek megalapozásának és érvényesítésének két koncepciója. (A politikai társadalomelmélet nézőpontjából)	3
Barta Ágnes: A biztosító helytállási kötelezettsége a közvetlenül az ajánlattételt követően bekövetkező biztosítási esemény esetén	22
Birkás Norbert: Szerbia Köztársaság hatalmi rendszere, különös tekintettel a parlamentre és a képviselők jogállására	30
Cservák Csaba: A jogdogmatika és alkotmányos alapjogok közötti réteg képződése	55
Ernyes Mihály: Védői gyakorlat a polgári kor hajnalán	73
Farkas Ádám: Gondolatok az állam fegyveres védelméről	88
Farkas Henrietta Regina: A szoftverek kereskedelmének szerzői jogi problémái az európai unióban	100
Háger Tamás: Elmélet, dogmatika, empiria (A büntetőeljárás tényállás megalapozottságával kapcsolatos eljárásjogi kérdések vizsgálata társadalomtudományi kutatási módszerek segítségével)	111
Hamza, Gábor: Staatsrechtliche (verfassungsrechtliche) und völkerrechtliche Aspekte der Autonomie und der Unabhängigkeit des Kosovo	128
Hományi András Ferenc: Budapest Főváros XVIII. kerület 2014. évi Önkormányzati választásának lehetséges kimenetele a kerület választástörténetének tükrében	133
Kevevári István: Szempontok a derridai dekonstrukció amerikai jogelméleti recepciójának vizsgálatához	161
Kis Tamás: A római jog jelentősége történelemfilozófiai aspektusból	172
Málik József Zoltán: A kockázat jogi kezelése és buktatói	182
Miavec Enikő: A megoldástitok/védett ismeret jogosultja	194
Müller György: Kormányzati viszonyok a második féldőben (2012-2014)	199
Pataki János István: A bírósági végrehajtás – behajtás ellentétpárról	216
Pokol Béla: Generális bírászkodás versus specializált bírósági rendszer – Az alkotmánybírászkodás egy dilemmájáról	226
Siket Zsuzsanna: Szókratész perének elemzése Horváth Barna „A génusz pere Szókratész – Johanna” című művének tükrében	244

Sulyok Márton Péter: Műszaki információk a gépjármű-ágazat uniós versenyjogában: a szabályozás története 254

Recenziók

Baksa Eszter: A differenciált integráció értelmezési lehetőségei, gyakorlati megvalósulásai 271

Bónis Péter: Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban című könyvéről..... 275

Hegedős Soma: Ember és tulajdon - Ismertető Lenkovics Barnabás könyvéhez 277

Kőhidi Ákos: Nótári, Tamás: Development of Hungarian Copyright Law..... 282

Molnár András: Tóth J. Zoltán: Halálbüntetés pró és kontra..... 285

Sándor Pál László: Nótári Tamás: Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul. 290

Sápi Edit: Juhász Ágnes: A közbeszerzésről másképpen - közjog és magánjog határán 292

Téglási András: Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés és a trust című könyvéről 297

Vita

Sándor Pál László: Vészhelyzet a jogi kari (latin)oktatásban..... 299

Az igazságossági elvek megalapozásának és érvényesítésének két koncepciója. (A politikai társadalomelmélet nézőpontjából)

I.

A társadalmi igazságosság elvei az emberi együttélés valamely történelmi módozatának intézményi (makro) és személyközi (mikro) viszonyait, valamint a két szféra kapcsolatát és azok változását szabályozó normatív elvek. Ebből következően az igazságossági elméletek két kritikus pontja egyrészt az elvek megalapozása, másrészt érvényesítésük lehetőségének tisztázása. Az első esetben arra a kérdésre kell válaszolni, hogy vajon az igazságosság valamely felfogása és elve (elvei) legalábbis elégséges mértékben teherbíró(k)-e ahhoz, hogy a társadalmi intézmények alakítása során figyelembe lehessen azt, illetve azokat venni. A második esetben pedig a kérdés az, vajon az igazságosság szóban forgó felfogása, illetve elve milyen mértékben érvényesül a társadalom intézményeinek tényleges működésében és az egyének gyakorlatában. Kétségtelen, hogy mindkét kérdést először John Rawls tette fel és válaszolta meg az 1971 megjelent *A Theory of Justice*-ban, jóllehet – különösen, ami a megalapozás problémát illeti – korántsem minden esetben következetes okfejtéssel. A méltányosságként felfogott igazságosság elveinek¹ megalapozására Rawls egy mesterségesen konstruált modellt alkot, melyben az erkölcsi érzékkel rendelkező, ám gyakorlati döntéseiket illetően ésszerűen eljáró döntéshozók állapítják meg a társadalmi normákat, s ezen belül a javak elosztásának normatív elveit. Az elvek érvényesítésére nézve pedig reflexív egyensúlyként feltételezi, hogy az említett „eredeti helyzetben” kialakított igazságossági elvek mindinkább megközelítő módon megfelelnek az erkölcsi érzékkel felruházott valóságos személyek átgondolt ítéleteinek és igazságérzetének. Rawls modelljének attraktivitása abból fakad, hogy az elvekben megállapodó felek az „eredeti helyzet” olyan szereplői, akik mind önmagukat, mind pedig a társadalmi viszonyaikat illetően szinte teljes ismerethiányban folytatják az egyezkedést, vagyis a „tudatlanság fátyla” takarja el ismereteiket a társadalomról és önmaguk érdekeiről. Ez által viszont olyan elvekben tudnak egyetértésre jutni, amelyek egyrészt nem részrehajlók, másrészt „ahistorikusak”. E két jellemző ismérvnél fogva Rawls az igazságosság elveit alkalmasnak látja arra, hogy a modern demokratikus jogállam politikai, gazdasági és társadalmi alapstruktúrájára legyenek alkalmazhatók. Szerinte így nincs elvi akadály annak, hogy a modern demokratikus jogállam fokozatosan az igazságosság történetileg invariáns erkölcsi-politikai elveit érvényesítse és ennél fogva egyetemes érvényességre tegyen szert.² Az ezzel az ígéretes perspektívával szemben megfogalmazható kétségeket, melyek első sorban az elveknek a modern liberális jogállam viszonyai közötti átfogó érvényesítésére vonatkoznak³, Rawls úgy véli kivédhetőnek, hogy egyrészt az igazságosság általa kifejtett elméletét lehatárolt (szabadon álló) politikai elméletnek tekinti, másrészt az emberi együttműködés valamely történeti rendszerére vonatkozó kérdéseket illetve elméleteket összefoglalóan metafizikai elméleteknek nyilvánítja, melyekkel a szabadon álló politikai elméletnek nincsen dolga.

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy az önbecsülési igazságosság elveinek⁴ megalapozása nem feltételezi az elvek szempontjából célszerűen megkonstruált racionális modell műfogalmait. Sőt,

* az MTA doktora

¹ „Először: minden személynek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb alapvető szabadságra. Másodszor: a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek úgy kell alakulniuk, hogy a) okkal várhassuk, hogy mindenki számára előnyösek, s ugyanakkor b) olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki számára nyitva állnak” Rawls, J.: *Az igazságosság elmélete*. 87.

² Legkifejtettebb koncepcióként a nemzetközi kapcsolatokra alkalmazva, Rawls, J.: *The Law of Peoples*.

³ Vö.: Hirsch, W.: *Politikser Konsens in einer streitbaren Welt*. In: Zur Idee des politischen Liberalismus. 9-38.

⁴ „Első alapelv: minden ember joggal tart igényt képességei és adottságai kibontakoztatását és gyakorlását szolgáló feltételekre. Második alapelv: az egyén felelősséggel tartozik képességei kifejlesztéséért és gyakorlásáért. Harmadik

álláspontunk szerint, a Rawls-i modellkonstrukció általában véve is éppenséggel akadályozza az igazságosság bármely elve megalapozásának. Az alábbi írásban amellyel fogunk érvelni, hogy a megalapozás-probléma felvetése és megoldása elkerülhetetlenül antropológiához vezet és egy antropológiai alapstruktúra reálkonstrukciójára támaszkodik. Ezen túlmenően pedig bizonyítani fogjuk, hogy az önbecsülési igazságosság elmélete az antropológiai alapstruktúra koncepciójára támaszkodva nem folyamodik erkölcsi-politikai elveket tartalmazó történetileg invariáns vagy akár elvonatkoztató állításhoz, hanem legfőbb módszertani szempontja a történetiség. Végül nem teszi szükségessé annak feltételezését, hogy az egymással megállapodásra hivatott felek csak önmaguk érdekeit és társadalmi viszonyaikat illetően úgyszólván teljes tudatlanságban képesek mindenki számára elfogadható igazságossági elvek meghatározására. Ellenkezőleg: az önbecsülés igazságossági elvei az egyének elérhető legteljesebb önismeretét és viszonyaik mind teljesebb ismeretét feltételezik (II). Az önbecsülési igazságosság elveinek *érvényesítését* illetően pedig az önbecsülési igazságosság esetében nem a különböző erkölcsi nézetek, még kevésbé a különböző erkölcsfilozófiai felfogások közötti választásról és a kiválasztott elvhez vagy filozófiai felfogáshoz való reflexív igazodásról van szó, hanem a cselekvők érték és normatív tartalmú reflexív gyakorlatáról (III).

II.

II.1. Megalapozás-elméleti szempontból a méltányosságként felfogott igazságosság procedurális elméletének⁵ és az önbecsülési igazságosság szubsztanciális elméletének egymástól különböző, de egyaránt jól meghatározható speciális módszertani⁶ problémái vannak. Habár Rawls több alkalommal is rendszerezetten kifejti módszertani felfogását,⁷ a Habermassal folytatott vitában pedig meglehetősen élesen világítja meg a szubsztantív és a procedurális elméletek módszertani különbségeit és egymáshoz való viszonyát,⁸ azonban egyik esetben sem közvetlenül a megalapozási problémára specifikálva. Ezt a közelítő, ám közvetlenül nem tematizáló tárgyalási módot az teszi érthetővé, hogy a procedurális elméletekben a megalapozás és az igazolás problémáját nem lehet teljes egyértelműséggel elválasztani egymástól.⁹ Rawlsnál a társadalom alapszerkezetét – melyre az igazságosság elveit érvényesnek tekinti – a politikai berendezkedés és a legfontosabb gazdasági és társadalmi intézményei alkotják, „így például a gondolkodás és a lelkiismeret szabadságának törvényes védelme, a versenyre épülő piac, a termelőeszközök magántulajdona vagy a monogám család.” Ezek közelebbről meg nem határozott módon rendszert alkotnak ugyan, mégis nyilvánvaló, hogy a társadalom alapszerkezetének ebből a súlyosan aluldeterminált fogalmából¹⁰ nem tárhatók

alapelv: az egyének közötti kapcsolatok és az intézmények úgy alakítandók, hogy a képességei kibontakoztatásában felelősségteljes egyén teljesítménye önbecsülésének alapjává válhasson.” Balogh I.: *Igazságosság és politika*. 415.

⁵ El kell ismernünk, hogy a Rawls és Habermas közötti vita ismerői számára különösnek tűnhet, hogy Rawls elméletét procedurálisnak és nem szubsztanciálisnak tekintjük. Kétségtelen, hogy egyfelől a diskurzuselméleti másfelől a konstruktivisták elmélete nem minden megkülönböztetés nélkül tekinthető procedurálisnak. Mégis úgy látjuk, hogy a megalapozás probléma tekintetében a két koncepció nem áll olyan éles ellentétben egymással, mint ahogy mindkettő az általunk képviselt felfogással, mégpedig annál fogva, hogy Rawls a megalapozás problémáját – miként majd látni fogjuk – feloldja az elvek igazolásának, illetve az alkalmazásának eljárásában. Habermas diskurzív-procedurális elméletének megalapozás-elméleti problémáit korábban máshol részletesen elemeztük. Vö.: Balogh I. *Az igazság, mint konszenzus?* Habermas Igazságkoncepciójának bírálatához. In: Rendszerválság és társadalomelmélet. 135-186.

⁶ A transzcendentális, a metafizikai, illetve a hermeneutikai elméletek megalapozásának módszertani problémáit a jelenlegi összefüggésben figyelmen kívül hagyhatjuk.

⁷ Többek között, Rawls, J.: *Outline of a Decision Procedure of Ethics*, *Philosophical Review*, 60, No. 2. [1951]; Továbbá: Rawls, J.: *Kantian Constructivism in Moral Theory*, In: *Collected Papers*, 303-358.

⁸ Habermasnak a megalapozás probléma megoldatlanságára vonatkozó kritikája élét (Habermas, J.: *Versöhnung durch öffentlichen Vernunftgebrauch*, In: Hinsch, W. (Hg.) *Zur Idee des politischen Liberalismus*, 170, 176, 181). Rawls az átfogó és a szabadon álló elméletek viszonyának problémájává transzformálva véli elvenni. Rawls, J.: *Reply to Habermas*. In: *Political Liberalism*, 372-434

⁹ Meg kell jegyeznünk: valamely elmélet megalapozása és az igazolása közötti világos megkülönböztetés nem – illetve csak közvetve – érinti kölcsönös feltételezettségüket.

¹⁰ Rawls, J.: *Az igazságosság elmélete*. 25, 28.

fel közvetlenül a társadalomrendszer erkölcsi politikai alapelvei, különösen – ha miként Rawls teszi – a társadalom valamennyi általános és átfogó elméletét megkülönböztetés nélkül, mint metafizikai, vallási vagy ideológiai koncepciókat (vagy miként Rawls gyakran mondja: doktrínákat) eleve elutasítjuk, és az átfogó konszenzus koncepciójával helyettesítjük.¹¹ Így azt a módot sem lehetséges az aluldeterminált alapszerkezet elemzéséből kibontani „ahogyan a társadalom főbb intézményei elosztják az alapvető jogokat és kötelezettségeket, illetve megszabják a társadalmi együttműködés előnyeiből való részesedést.”¹² Ezért Rawls számára nincs is más elméleti lehetőség, minthogy *tételezze* az alapszerkezet működésének normatív elveit. Más tekintetben viszont az előbbi módon felvázolt alapszerkezet nyitottnak bizonyulhat az ésszerűen megkonstruált eredeti helyzethez kapcsolt erkölcsi-politikai elvek befogadására, annak előfeltételezésével, hogy az alapszerkezet elemeiben ugyanezeknek az elveknek implicit jelenléte legalábbis valószínűsíthető. Az elvek és a konstrukció közötti megfelelés további problémáinak és feltételeinek feltárása, mint például az elveket érvényesítő személyek intuíciónak vizsgálata, a mi szempontunkból itt most nem játszik jelentős szerepet. Annál fontosabb számunkra a megalapozás elméletét illetően Rawls építkezésének két egymással összefüggő vonása. Az egyik a cirkuláris logika, mely az elvek tételezésével indul az igazolással folytatódik és az alkalmazás révén kapcsolódik vissza a kiinduló ponthoz. A cirkuláris logika menetén nem változtat, hogy az elméleti konstrukció további elemként a rational choice formális modelljével egészül ki, mert az „eredeti helyzet” ugyanazokat az alapelveket hozza tiszta formában felszínre, amelyek implicit meglétét az alapszerkezetben az elméletalkotó már előfeltételezte. Közelebbről és pontosabban: az alapstruktúrában előfeltételezett jelenlévő számos elv közül az eredeti helyzetben megállapodásra jutó felek a racionális választás logikája alapján szelektálnak, majd ezt követően az igazságosság ily módon kiválasztott és tiszta formára hozott elveit a szabad és egyenlő polgárok az alapstruktúrába csatolják vissza. Az elvek és az alapstruktúra kapcsolatát „ide-oda mozgássá” tágítja ki az „eredeti helyzet” elveihez igazodó és az alapstruktúrát az elfogadott elvek szerint alakító személyek (polgárok), s ezzel az elméleti konstrukció súlypontja némiképpen ez utóbbira tevődik át. Eközben azonban a megalapozás problémája egyre tisztázhatatlanabbá válik. Az alapstruktúra előfeltételezett módon bázisa, terrénuma az elveknek, majd az elvek alkalmazásának. Az eredeti helyzet modellkonstrukciója pedig nem is lép fel megalapozás-elméleti igénnyel, hanem az elvek közötti szelekció a szerepe. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy Rawls elmélete igazolási és alkalmazási, és nem megalapozási – illetve szisztematikus megalapozás nélküli – elmélet.

II.2. Annak, hogy Rawls – erkölcsi alapelvekről lévén szó – közvetlenül nem az előfeltételek explicit megfogalmazását választja, hanem egyfajta, vagyis korlátozott intuicizmus elkerülhetetlenségét ismeri el, megalapozás-elméleti szempontból nincs különösebb jelentősége. Az intuícióna hagyatkozásnak az előfeltételezéssel szemben a hozadéka abban van, hogy az intuíciónból kiindulva az erkölcsi alapelvek további specifikációk segítségével relációba hozhatók a társadalomban meglévő politikai eszmékkel és tradíciókkal: az igazságosság elmélete azért politikai koncepció – mondja Rawls –, mert egy meghatározott politikai tradícióból, nevezetesen a modern jogállam viszonyaiból indul ki.¹³ Ennek megfelelően az elméleti konstrukciót egy további elem felvételével, közelebbről a politikai tradíciót megértő és ennek megfelelően cselekvő személy fogalmával teszi teljessé. Rawls szerint az alkotmányos politikai tradíció a politikai cselekvőt, mint egyenlő és szabad állampolgárt tételezi. A későbbiekben, tanulmányunk második részében még vissza kell majd térnünk a személyek és a társadalom alapstruktúrája közötti kapcsolatra. Ezúttal csupán a személy meghatározásának két elemét kell kiemelnünk. Az egyik, a meghatározás már

¹¹ Rawls, J.: *The Idea of an Overlapping Consensus*; Rawls, J.: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*, In: *Collected Papers*, 421-448; 338-414. Rawls, J.: *Steps to Overlapping Consensus*, In: Rawls, J.: *Political Liberalism*, 164-168.

¹² Rawls, J.: *Az igazságosság elmélete*. 25.

¹³ *Justice as Fairness: Political, not Metaphysical*. *Collected Papers*, 390. Továbbá: A méltányosságként felfogott igazságosság „kizárólag olyan alapvető intuitív eszméket vesz figyelembe, amelyek be vannak ágyazódva a demokratikus alkotmányos rendszerek intézményeibe és ezek nyilvános interpretációjába.” Máshol megállapítja, hogy „a méltányosságként felfogott igazságosság többféle módon korlátozza az intuícióna szerepét.” *Az igazságosság elmélete*. 65.

említett intuitív eleme, a másik maga a definíció. Rawls szerint a személy meghatározása intuitív jellegű, másrészt pedig politikai, s ekként az egyének szabad és egyenlő állampolgárok. Vagyis, mint Rawls mondja: az alapvető intuitív gondolat (idea) az, hogy az erkölcsi erővel és racionális gondolkodás- és ítélőképességgel bíró személyeket szabadnak nevezzük, továbbá a társadalomban a kooperáció teljességét megvalósító személyek egyenlőknek tekintendők.¹⁴ Az alapját tekintve intuitív jellegű definíció nem más, mint a korábban már megfogalmazott előfeltételekkel összehangolt és további vizsgálatnak nem alávetett meghatározás. Következésképpen Rawls úgy egészíti ki az elemzés körét, hogy az igazságosság erkölcsi-politikai elveinek megalapozásához semmiféle módon nem járul hozzá.

II.3. Valamely szisztematikus elmélet megalapozási, illetve igazolási problémájának tisztázása a szóban forgó elmélet lehetőségeiről, illetve perspektívájáról adhat felvilágosítást. Legáltalánosabb meghatározásban: míg az igazolás az adott, vagy megformált feltételek vagy előfeltételezések következményeiről szól, a megalapozás esetében a feltételek vagy előfeltételezések keletkezéséről és tisztázásáról van szó. Úgy fogalmazhatunk, hogy a megalapozás-probléma a voltaképpeni elmélet előtti, az igazolás probléma az elméleten belüli összefüggéseket foglalja magában.¹⁵ Ebből következőleg – a két érvelési mód kapcsolódásától eltekintve – az igazolási érvelés inkább cirkuláris, a megalapozási érvelés nyitott jellegű. Annak ellenére, hogy Rawls közvetlenül sehol nem szembesíti egymással a megalapozás és az igazolás módszertani elveit, a döntő pontokon – így a fogalomhasználatában és elméletstratégiai döntéseiben – egyértelműen foglal állást az igazoláselméleti konstrukció mellett. Az elméleti kifejtés menetében hozott számos ilyen jellegű elméletstratégiai döntés közül közvetlenül a témánkhoz kapcsolódóan kettőt emelünk ki: a politikai cselekvőre, és a politikaelméletre vonatkozó felfogást.

II.3.1. A *Justice as Fairness: Political, not Metaphysical* 1985-ös tanulmányában Rawls – visszautalva egy korábbi előadás-sorozatára¹⁶ – némiképp váratlanul néhány mondatban felveti a személy általa kidolgozott fogalmának és az emberi természetre vonatkozó felfogások közötti kapcsolat problémáját, megemlítve, hogy „az emberi természetnek magától értetődően számos aspektusa van, amely kiemelkedően fontos a mi szempontunkból. Ez fejeződik ki az olyan megjelölésekben, mint a *homo politicus*, *homo oeconomicus*, a *homo faber* és hasonlók.”¹⁷ Annak ellenére, hogy a felidézett és nyilvánvalóan történelmi korokhoz kapcsolódó, valamint antropológiai háttérű meghatározások úgyszólván kényszerítik az elméletalkotót arra, hogy tisztázza viszonyát ezekhez a dimenziókhöz, Rawls a gondolatmenet folytatásában minden fenntartás nélkül átfordítja az ember idézett meghatározásait a személy fogalmába. Így például – talán a *homo politicusra* utalva, írja, hogy – „a görög idők óta kezdve a filozófia és a jog a személy fogalmát úgy értelmezi, mint aki részt vesz és szerepet tölthet be a társadalomban és ennél fogva bizonyos jogokat gyakorol és kötelezettségeket visel.”¹⁸ Könnyen belátható, hogy itt nemhogy egy végigvitt elméleti, történelmi és módszertani tisztázást követő állásfoglalásról lenne szó, hanem Rawls szemmel láthatóan az alapvető kategóriális problémák tudomásul vétele nélkül dönt elméletének egyik kulcskategóriájáról.¹⁹

¹⁴ Rawls, J.: *Justice as Fairness: Political, not Metaphysical*. Collected Papers, 397.

¹⁵ A megalapozás probléma a vélemény genezisést, ezzel szemben az igazolás probléma a vélemény kifejtését foglalja magában. Vö: Bartelborth, Th.: *Begründungsstrategien: ein Weg durch die analytische Erkenntnistheorie*, 31-55; Wellmer, A.: *Die Streit um Wahrheit*. In: *Die Renaissance des Pragmatismus*, 253-269. Éppen e megkülönböztetés alapján nem tarthatjuk indokoltnak Bartelborth-nak azt az érvelését, miszerint a reflexiv equilibrium (átgondolás egyensúlya) Rawls-i fogalma megalapozási státusra tarthatna igényt. I.m. 32.

¹⁶ Rawls, J.: *Kantian Constructivism in Moral Theory*. Collected Papers, 303-358.

¹⁷ Rawls, J.: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Collected Papers, 397.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ő maga adja ennek egyik tanújelét, amikor a *Kantian Constructivism in Moral Theory* egyik jegyzetében, amikor elismeri, hogy a személy és az ember lényegi-antropológiai meghatározása közötti probléma fennállására Norman Daniels hívta fel a figyelmét. Collected Papers, 321. 9n.

II.3.2. Az intuicionizmus általános jellemzésében és a vele szembeni kritikájában Rawls viszonylag pontosan érzékeli, hogy a megalapozás-probléma egyfajta, ám felettebb problematikus helyettesítési kísérletéről van szó.²⁰ A helyettesítő megoldás problematikuságát illetően azonban csupán abban látja, hogy az intuíció révén az igazságosság egymással szembenálló elvei egyaránt megalapozhatónak bizonyulnak, és így az intuíció nem képes az elvek közötti sorrend megállapítására és differenciálására. A megalapozási problémát illetően azonban az elméletstratégiai kérdés valójában egészen másként merül fel. Mégpedig úgy, hogy vajon az intuicionizmust, mint nem kielégítő megoldást elvetendőnek, vagy elfogadhatónak, ám korrigálandónak tekintjük. Az egyik esetben az elméleti vizsgálódás az intuíció mögé kerülésének a lehetőségét kutatja, a másik esetben az intuicionizmus korlátozását, vagy/és kiegészítését célozza meg. Rawls döntése, egyértelműen az utóbbi: „nincs okunk feltételezni, hogy elkerülhetünk minden hivatkozást az intuíció bármely fajtájára, vagy, hogy ezt meg kellene próbálnunk.”²¹ E döntéssel közvetlen összefüggésben azután Rawls a „szabadon álló” politikai elmélet kidolgozását vállalja, amelynek immár vajmi kevés köze van a politikai filozófia hagyományos felfogásához, vagy pedig a tágabb értelemben vett politikaelmülethez.²²

II.4. Rawls tehát következetesen jár el, amikor úgy érvel, hogy az igazságosság elveinek tisztázására igazoláselméleti megfontolásokból kiindulva kidolgozott elméleti konstrukció szükségképpen zárt, „szabadon álló” politikaelmélet. Ám a megalapozás-elméleti koncepciónak is vannak elméletkonstrukciós problémái, melyek felszínre hozása és tisztázása feltétele annak, hogy a szabadon álló politikai elmélet igazolási konstrukciójával szemben a politikai társadalomelmélet megfontolható alternatíva igényével legyen kifejthető. Ezek egyike a megalapozás-elméleti regresszió problémája. Ezzel szoros összefüggésben álló másik probléma az ember antropológiai meghatározása.

II.4.1. Valamely elméletet megalapozó elmélet kettős jellegű: egyrészt önálló elmélet ahhoz az elmülethez viszonyítva, amelyet megalapoz. Vagyis nem tartalmazhat közvetlenül megalapozó jellegű tételeket abból az elmületből, amelynek megalapozására szolgál. Másrészt viszont szisztematikusan kifejtve kell magában foglalnia azokat az elemeket (kategóriákat) amelyek a rá épülő elmélet alapkategóriái.²³ Ebből az is következik, hogy a megalapozó elmélet szintén további megalapozási igényt támaszt, azaz egy újabb megalapozó elmületet feltételez.²⁴ Ez pedig a megalapozások regresszív láncolatának végtelenségét, vagy annak lehetőségét foglalja magában. Ebből a regressziót – legalábbis elvben – lezáró „végső megalapozást” illetően egy megszorító jellegű pontosítás, a „közbülső megalapozások” tekintetében pedig szelekciós szempont adódik. Ami a lehetséges végső elméleti megalapozást illeti, belátható, hogy az abszolút értelemben vett, minden tekintetben mögékerülhetetlen végső megalapozás nem lehetséges, hanem csupán a

²⁰ Miközben Rawls meggyőzően érvel az intuicionizmus erős - többek között Moore és Ross – koncepciójával szemben ő maga az intuicionizmus egy gyenge, vagy mérsékelt változatát képviseli. A két álláspont közötti ellentétet pedig az intuicionizmus általános jellemzésével hidalja át. „Az intuicionizmust a szokásosnál általánosabb módon fogom fel; nevezetesen olyan felfogásként, amely szerint alapelveinknek van egy további alapelvekre már visszavezethetetlen családja...” Rawls, J.: *Az igazságosság elmélete*, 56, 65.

²¹ Rawls, J.: *Az igazságosság elmélete*, 69. Más helyen: „Nem vitás, bizonyos fokig az igazságosság minden felfogása intuitív.” I.m. 63.

²² Rawls persze ezt nem így látja. Szerinte a politikaelmélet az ésszerű pluralizmus körülményei között éppenséggel nem átfogó, hanem szabadon álló elmélet, mivel a) a politikai értékek alapvető szerepe a szabad és egyenlő polgárok kölcsönös tiszteletén alapuló kooperáció. Továbbá b.) a politikai elvek nem átfogó doktrínákból levezetett elvek. Rawls, J.: *The Idea of an Overlapping Consensus*. In: *Political Liberalism*, 133-172. Különös élel fejt ki ezt az elméleti pozíciót a Habermas-szal folytatott vitában. Vö.: *Reply to Habermas*. In: *Political Liberalism*, 372-434. A szabadon álló politikai elmélet és a Habermasszal folytatott vita részletesebb elemzéséhez vö: Balogh I.: *Igazságosság és politika*. 178-196.

²³ Ki kell emelnünk, hogy a megalapozó elmélet és a rá támaszkodó elmélet közötti összefüggés semmiképpen sem azonos, vagy akárcsak hasonlatos a tárgyelmelet és a metaelmélet közötti kapcsolattal.

²⁴ „[a]z alap minden meghatározásának mindig és szükségképpen további alapja van.” Heidegger, M.: *Der Satz vom Grund*, 27.

viszonylagosan végső elméleti megalapozás iránti igény indokolható. Az abszolút, ezért legvégső megalapozás beláthatatlanul hosszú láncolatát végső soron az univerzumra vonatkozó megállapítások zárhatják csak le. Miután azonban a mi esetünkben társadalomelméletről, tehát az emberről, illetve az emberi együttéléstől van szó, a *viszonylagosan végső* megalapozó elmélet követelményét szükségképpen egy jól kidolgozott specifikus antropológiai elmélet elégítheti ki, amely mint viszonylagosan végső megalapozás egyfelől megszakítja a megalapozási regresszió menetét, másfelől társadalomelméleti bázis. Ennek az elméletnek először is számot kell adnia az ember és a természet közötti differenciáról és viszonyról, valamint az emberi együttélés meghatározó viszonyairól. Ám a társadalomelmélet megalapozó relációantropológiai elmélete nem lehet a szokásos értelemben vett struktúra elmélet, mert magában kell foglalnia a struktúrák történelmi változásának lehetőségét is.

II.4.2. Ha a megalapozás-elmélettel szembeni iménti követelményeket tekintjük, akkor el kell ismernünk, hogy nem indokolatlan Rawls kritikája az embernek politikai-, szerszámkészítő-, társas lényként vagy hasonló jellegű antropológiai igényű szokásos meghatározásaival szemben. A kritika irányultsága azonban éppen ellenkezője annak, mint ami a relációantropológiai megalapozási kísérletet inspirálja. Rawls ugyanis nem az elméleti megalapozás elégtelenségét és a megalapozással szemben támasztható igények nem megfelelő teljesítését kéri számon, hanem magát a megalapozás iránti igényt adja fel. A ki nem bontott Rawls-i kritika módszertani szempontból annyiban indokolt, hogy az említett és a hasonló antropológiai meghatározások megfordítják a megalapozási összefüggést: valamely konkrét társadalmi-történelmi szituációból, illetve annak elméleti kifejezéséből kiindulva definiálják az embert: közvetlenül antropológiai státusszal ruhazzák fel az ember valamely társadalomtörténelmi meghatározottságát. De nem kevésbé problematikus az embernek egyetlen tulajdonságra vagy képességre redukált meghatározása sem. Kiváltképpen azért, mert az ilyen típusú antropológiai definíció következménye, hogy az emberi történelmet csak, mint a kiemelt egyetlen tulajdonság vagy képesség lineáris kibontakozását teszi értelmezhetővé. De még az sem vinne közelebb egy megalapozás-elméleti szempontból kielégítő antropológiai definícióhoz, ha az egyes tulajdonságok, vagy képességek egyenkénti meghatározásait együttesen vennék tekintetbe. Ugyanis a specifikusan emberi tulajdonságok és képességek változnak, továbbá mindegyikének előzménye, legalábbis elmei formájában, megtalálható az ember előtti élő világban. Példaként említhetjük, hogy az archeológia millió évekre visszatekintve mutatja ki az emberhez hasonló morfológiai sajátosságokat, az etológia pedig feltárja a cselekvés és a viselkedés – többek között a csoportokban, az egyedek összehangolt együttműködésének – ember előtti formáit, és az olyan képességeket (többek között az eszközhasználat megjelenését), amelyeket korábban csak az embernek tulajdonított a tudomány. Az állatpszichológia felfedezte az érzelmek és a gondolkodás, a jelhasználat, sőt az önreflexió képességének ember előtti megjelenését is. Mindezekből egy következetes megalapozás-elméleti álláspontot képviselve az vonható le, hogy az ember viszonylagosan végső meghatározottságát nem a tulajdonságok és képességek egyenkénti elemzéséből, hanem az ezeket a tulajdonságokat generáló és alakító, valamint meghatározott módon elrendező relációk vizsgálata révén lehet feltárni. A „meghatározott mód” az emberi történelem előtti időkben már kialakult képességek szelekcióját, rendezését és összekapcsolását jelenti, oly módon, hogy ezek együttesen, új struktúrába szerveződve, a további fejlődés kiinduló bázisaként szolgálnak. Így az ember és az élő világ közötti határvonalat, egyúttal pedig az ember viszonylagosan végső meghatározottságát egy jó definiált relációantropológiai koncepció adhatja meg.

II.5. Az antropológiai hagyománytól nem idegen a relációelméleti gondolat. A huszadik század elején – a kortárs filozófiai, elméleti és tudományos teljesítményeit is bevonva az elemzésébe – Helmuth Plessner tett először kísérletet egy szisztematikus relációantropológiai elmélet kifejtésére,²⁵ alapproblémának tekintve az élő organizmus és a környezet közötti ellentmondást és a szerveződés

²⁵ Plessner, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch.*

szintjeinek megkülönböztetését és határait, valamint az ezekkel összefüggő fogalmak tisztázását. A szerveződési szintek típusait illetően Plessner a szerveződés növényi szintjét nyitottként, az állati szerveződés szintjét pedig zártként határozza meg.²⁶ A növényi és az állati szerveződési formákkal ellentétben az ember az önközpontú, egyben minden irányban nyitott *excentrikus pozicionalitás* formáját alakítja ki, mely hármas tagoltságot mutat: a test, a testen belüli élet, mint lélek, és a test körüli természet. Másképpen kifejezve, az ember külső világa (Außenwelt), belső világa (Innenwelt) és az együttes világa (Mitwelt).²⁷ Ezzel egyben „adottak a feltételek, hogy a pozicionalitás középpontjában [az ember] distanciát vegyen fel önmaghoz, eltávolodjon önmagától, s ezzel lehetővé tegye az életrendszer reflexivitását.”²⁸ Plessner relációantropológiai kezdeményezéséhez újabban Günter Dux csatlakozott és építette tovább, struktúra összefüggéseket és társadalomelméleti szempontokat is bekapcsolva vizsgálódásaiba.²⁹ Dux az antropológiát olyan alaptudománynak (Grundlagenwissenschaft) tekinti, amelynek a biológiára támaszkodva kell választ adnia az emberi kultúra kialakulásának, jellegzetességeinek és történeti fejlődésének legalapvetőbb vonásaira. A meghatározó tényállás szerinte egyrészt az, hogy minden organizmusnak a rendszer-környezet viszonyt kell kialakítania a természettel, és ezt a viszonyt folyamatosan meg kell újítania. Másrészt viszont közvetítő konstruktivitás alakul ki a társadalom tagjai közötti kommunikációban és interakcióban. Ennek a közvetítésnek az eredményeként a természet, mint valami harmadik jelenik meg, és ezzel hármas viszonyrendszer jön létre. Vagyis: külső természet, szocialitás és közvetített természet. Összefoglalóan: „Belülről nézve a társadalom a kommunikáció és az interakció révén, mint szocialitás épül fel, kívülről nézve pedig a természettel való kapcsolatban” organizmusként jelenik meg.³⁰ A relációantropológia úttörői azonban nem vitték végig következetesen eredeti álláspontjuk konstruktív logikáját. Egyfelől Plessner szubjektumfilozófiai megfontolásból az organizmustól a személy fogalmának meghatározásáig húzódozó ív kidolgozását állítja a középpontba.³¹ Másfelől Dux a természet és a kultúra dualizmusára (megkülönböztetésének és összekapcsoltságának kettőségre) építi az antropológia *alaptudományi* státusza melletti érvelését.³²

II.6. Megalapozás-elméleti álláspontból azonban nem lehetséges következetes érvelés a relációantropológia *alaptudományi* státusza mellett. Egyebek mellett azért, mert – mint Nikos Psarros a szociológiára utalva, de más társadalomtudományi diszciplínákra is érvényesen – kiemeli: a „pozitív tudományágak” saját kutatási területtel és módszerrel elemzik a társadalmat a gyakorlati szempontból releváns ismeretek megszerzésének céljából. A világot a készen talált állapotában tekintik objektívnek.³³ Hasonló, ám sok tekintetben más a helyzet a történeti társadalomelmélet megalapozását illetően, mivel a „készen talált világot” ezúttal mozgásában és változásában kell

²⁶ Nyitott az a forma, amelynek szintjén az organizmus életének valamennyi megnyilvánításában közvetlenül a környezete szerint tagozódik, és önállóan metszetét (részletét) alkotja a neki megfelelő életkörülményeinek.” A zárt – vagyis állati – létforma jellemzője pedig az, hogy „a szerveződés, mint test (Körper) jelenik meg realitásként, és abban az organizmus saját teste (Leib). A test egésze és a belső test (Leib), mint a központi szervek által lehatárolt testhatár együttesen kettős aspektusban állnak: a testi létezés és a testen belüli lét mintegy oszcillációs kölcsönhatásban hatnak egymásra. Plessner, H.: i.m. 219., 237.

²⁷ Plessner, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, 293.

²⁸ I.m. 290.

²⁹ Dux, G.: *Historisch-genetische Theorie der Kultur*. Velbrück Wissenschaft, Weilerswist, 2000. Plessner és Dux koncepciójának részletesebb összevetésére vö.: Fahrenbach, H.: *Anthropologie als Grundlagenwissenschaft – Ja, aber welche?* In: Psarros, N./Stekeler-Weithofer, P./Voruba, G. (Hg): *Die Entwicklung sozialer Wirklichkeit*, 11-33.

³⁰ Dux, G.: *Das Subjekt in der Grenze der Gesellschaft*. In: Psarros, N./Stekeler-Weithofer, P./Voruba, G. (Hg): *Die Entwicklung sozialer Wirklichkeit*, 238.

³¹ „Az individuumot, amely ily módon pozicionálisan háromoldalúnak jellemezhető, személynek (Person) nevezzük.” Plessner, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*. 293.

³² Amennyiben az emberi létformát, mint a természettörténeti fejlődéshez kapcsolódó organizációt (Anschlußorganisation) kell felfognunk, annyiban a történelmet, mint a természettörténetnek a szellemi és a szociokulturális médium révén történő folytatásaként határozhatjuk meg.” Dux, G.: *Historisch-genetische Theorie der Kultur*. 26.

³³ Psarros, N.: *Individuelle Enkulturation oder, wie findet man den Weg in die Menschheit?* In: *Die Entwicklung sozialer Wirklichkeit. Auseinandersetzungen mit der historisch-genetischen Theorie der Gesellschaft*, 111-138.

figyelembe vennie, annak feltételezésével, hogy viszonylag pontosan meghatározhatók azok a megalapozás-elméleti követelmények, amelyeket a relációantropológiai koncepciónak ki kell elégítenie ahhoz, hogy egy átfogó társadalomelméleti álláspont kifejtését megalapozó felfogásaként szolgáljon.

II.6.1. A történeti társadalomelmélet megalapozó koncepciójával szembeni követelmény, hogy relációantropológiai rekonstrukcióját adja annak az empirikusan is (habár ez idő szerint még korántsem minden fázisában) nyomon követhető folyamatnak, amely az emberhez vezető természeti-biológiai előtörténetben kialakult képességeket egyfelől összekapcsolja, szinkronizálja és stabilizálja, másfelől kiinduló bázisaként és forrásaként szolgál e képességek további alakulására, emberi specifikumainak kifejlődésére. Röviden: a relációantropológia, mint társadalomelméleti megalapozó koncepció nem az emberi képességek valamelyikének vagy együttesének kialakulását és történetét, hanem azok forrását, emberi jellegét, mint egy sajátosan *emberi létmódot* megalapozó koncepció.

II.6.2. Az emberi létmódra vonatkozó történeti-társadalomelméleti felfogást megalapozó igénnyel kifejtett koncepcióként a relációantropológiának magában kell foglalnia az emberi együttélés alapvető formáinak változását, dinamikáját megvilágító történeti szemlélet lehetőségét és forrását. Ez azt jelenti, hogy a társadalomelméletet megalapozó relációantropológiai koncepciónak támpontokat kell adnia az emberi együttélés nagy történelmi formái alapviszonyainak elemzéséhez is, amelyek között maga az ember és az emberi képességek változása, fejlődése zajlik.

II.6.3. Mindezekkel összefüggésben végül az relációantropológiai koncepciónak támpontokat kell adnia az emberi együttélési formák történeti lehetőségeinek elméleti kibontásához. Vagyis fel kell mutatnia azoknak a feltételeknek a történelmi perspektíváját, amelyek módozatától az emberi képességek további kibontakozása függ. Azokról a feltételekről van ezúttal szó, amelyek alakítása – legalábbis részben – a mai embernek hatalmában áll, és ennél fogva tudatos tevékenységével befolyásolható. Ennyiben a relációantropológiai álláspontból kiindulva történelmi-politikai program formálható. Ebben a végső kibontakoztatásában a relációantropológiai megalapozás a politikai társadalomelmélet megalapozása.

II.7. A megalapozás-elméleti követelményeket teljesíteni képes relációantropológia az emberré válás többszázéves, elágazásokat, zsákutcákat, visszaeséseket és újrakezdeéseket magában foglaló folyamatára támaszkodva,³⁴ annak eredményét stabilizáló struktúrát tekinti az emberi létmód viszonylagosan végső megbízható alapjának. E struktúra elemei olyan relációk, amelyek együttesen, összekapcsoltságukban, egymást átható módon szerveződtek sajátosan emberi viszonyokká. Ezért e viszonyrendszer egyes relációinak analitikus meghatározását, mint egymástól megkülönböztethető, egymásra vissza nem vezethető, ugyanakkor egymást feltételező dimenziókat adhatjuk meg. Az alapvető dimenziók egyrészt az ember és a természet viszonya, mint kölcsönös egymásra hatás; másrészt az emberi egyedek egymáshoz való viszonya, mint együttélés; harmadrészt az embernek önmagához való viszonya, mint önmeghatározás. A relációantropológiai alapszerkezetnek iménti, analitikus elválasztottságok szerinti elméleti rekonstrukciója azonban önmagában még nem mutatja meg, inkább elfedi a különböző dimenziókban kiteljesedő struktúra változását és variabilitását. Ennek elemzéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a struktúra elemeinek, továbbá az elemek egymáshoz kapcsolódásának viszony-jellege ellentmondásokat rejt magában és az ellentmondások egymáshoz kapcsolódása, kölcsönös átfedése, változó egyensúlyi állapota a struktúra elemeit és viszonyait dinamikus rendszerré alakítja, melyben az egyes ellentmondások helye, szerepe és súlya történetileg változik. Megalapozás-elméleti státuszát

³⁴ Psarros, N.: i.m.; Hipotézisünket messzemenően alátámasztják az újabb archeológiai felfedezések, így a gyeniszovai barlang leletei. Vö.:Cooper, A./Stringer,C.B.: *Did the Denisovans Cross Wallace's Line?* Science 18. October 2013, 321-323.

tekintve a relációantropológia egy tagolt, többfokozatú társadalomelmélet elveit, illetve kiinduló pontjait foglalja magában.³⁵

II.7.1. Az *általános társadalomelmélet* szintjét illetően a relációantropológiai koncepció az immanencia, a történetiség és a normativitás elveinek megalapozását nyújtja. Az immanencia elvének megalapozása szükségtelenné teszi, hogy az emberi társadalom viszonyait, szerkezetét, dinamikáját társadalmon kívüli elvek – legyenek ezek akár metafizikai, logikai, vagy természeti elvek – alapján értelmezzük. Ezzel összefüggésben a relációantropológiai koncepció a történetiség elvét az emberi létmód ellentmondásos jellegére alapozza. Kettős értelemben is. Egyfelől annak az elvnek a megalapozásaként, hogy nem lehetséges az emberi létnek és együttműködésnek alapvető ellentmondástól mentes módja. Ebből következőleg másfelől valamely társadalomtörténeti korszak alapvető ellentmondását csak egy másik történeti korszakba átvezető ellentmondás meghatározóvá válása oldhatja fel. Végül a relációantropológiai koncepció a normativitás elvének a megalapozását nyújtja az által, hogy az ellentmondások, illetve azok – minden esetre átmeneti – feloldása személyes és együttes állásfoglalást, normatív elvek szerinti cselekvést és intézményi szabályozást tesznek szükségessé.

II.7.2. A *történeti társadalomelmélet* az emberi együttélés azon történeti módjainak elmélete, amelyek – az alapellentmondások valamelyikének dominanciájával – rendszertípusokká szerveződtek. Így elsőként a természettől éppen kiemelkedő ember létrejöttének természeti feltételeihez való ellentmondásos viszonya alapján szerveződő rendszert (a), majd az eredendő közösségek egymáshoz való viszonyán alapuló szerveződést (b), az egyének és közösségek viszonyán (c), illetve az autonóm egyének egymás közti viszonya által meghatározott együttélési típusokat (d).³⁶ Az emberi együttélés valamely történeti módját meghatározó alapellentmondást az együttélés egy másik módjának lehetőségét hordozó újabb alapellentmondás váltja fel. Így a természetből éppen kiemelkedő embernek egyfelől a természettel szembeni megkülönböztetése, másfelől a természethez kötöttsége közötti ellentmondást az egyes közösségek közötti ellentmondás oldja fel és rendeli maga alá. Az eredeti korlátozott létszámú természeti közösségeket átfogó, magasabb szintű szerveződési formákban nem érzékelhető *közvetlenül* a társadalomnak a környezettől függése, hanem a közösségek hierarchiája, egymás közötti viszonya, határozza meg döntően az emberi együttműködés formáját és dinamikáját, egyben közvetíti a természet és az ember közötti viszony korábban meghatározó ellentmondását.³⁷ A közösségek közötti ellentmondások – horizontális és hierarchikus elrendeződésük – rendszerét pedig az autonóm egyének ugyancsak alapvető ellentmondást magában foglaló viszonya váltja fel.³⁸ Majd pedig – az

³⁵ A társadalomelméletnek itt vázolt szerkezeti tagolása nem azonos a társadalomelmélet korábban és más alkalommal tárgyalt történetének tagolásával, a filozófiai, gazdasági, szociológiai és politikai társadalomelmélet tárgyalásával. Részletesebb kifejtésére vö. Balogh I.: *Politikai társadalomelmélet*. In: Balogh I.: *Rendszerválság és társadalomelmélet*, 187-214.

³⁶ Az emberi együttélés történeti módjainak, típusainak a jelenleginél valamelyest részletesebb vázlatára vö: Balogh I.: *Igazságosság és politika*, 408-416; *Rendszerválság és társadalomelmélet*. 92-99. Ezúttal e történeti vázlatnak mindössze azt a sajátosságát kell kiemelnünk, hogy szakítást jelent a társadalomtörténet egytényezős értelmezéseivel, mint például azok, amelyek a technikai fejlődésben, a tulajdonviszonyok változásában, a tudás felhalmozódásában, vagy akár az emberi tulajdonságok valamelyikének lineáris kibontakozásában vélik felismerni a történelmi változások meghatározó forrását.

³⁷ Vö. Flannery, K..V.: *The Cultural Evolution of Civilizations*. Annual Review of Ecology and Systematics, 1972. Vol 3. 399-426; Dasman, R.: *Planet in Peril*; Ingold, T.: *Culture and the Perception of the Environment*. In: Croll, E./ Parkin, D. (eds): *Busch Base: Forest Farm; Milton, K.: Environmentalism and Cultural Theory*. Exploring the role of anthropology in environmental discourse.

³⁸ Durkheim a mágia és a vallás közötti kapcsolat és megkülönböztetés során pontosan leírja a két hitrendszer közötti együttélési forma különbségének főbb vonásait (Durkheim, E.: *A vallási élet elemi formái*. 50-51). Max Weber viszont átfogó elemzésében egyrészt bemutatja, hogy a közösségek egymás közötti viszonyainak típusai, miként vezetnek a közösségi viszonyok általánosító spiritualizálódásához, másfelől pedig bemutatja, hogy e vallás-és közösségtípusok közül a zsidó-keresztény vallás miként vezet el az emberi együttműködés új módjához, az autonóm egyének közötti alapellentmondásra épülő történeti társadalomrendszerhez. Weber, M.: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I-*

antropológiai alapszerkezetben rejlő lehetőségként – előre vetíti annak perspektíváját, hogy az autonóm egyének ellentmondására épülő emberi együttműködést felválthassa az ember önmagához való viszonyának ellentmondására alapozott történeti forma.

II.8. A megalapozás probléma felvetése és háromfokozatú megoldása (relációantropológiai elmélet, általános társadalomelmélet, történeti társadalomelmélet) egy, a mai modern társadalom alapellentmondásának történeti perspektíváját feltáró normatív jellegű *politikai társadalomelmélet* kiinduló megfontolásait és támpontjait szolgálja. A normativitás megalapozott elvei egyfelől behatároló jellegűek, amennyiben azt foglalják magukban, hogy az emberi együttélésnek azok a történeti módjai alakíthatók ki, amelyeket az antropológiai alapstruktúra tesz lehetővé. Másfelől viszont nyitottak, amennyiben az emberi együttműködés újabb történeti módjának, az ember önmagához való ellentmondásos viszonyán³⁹ alapuló társadalomtörténetének elméleti lehetőségét nyitják meg.

II.8.1. Az embernek önmagához való viszonya mindenekelőtt: önmeghatározás. Ám az együttélés eddigi történeti formáiban az ember önmagához való viszonyát más alapviszonyok ellentmondása határozta meg, ezért az önmeghatározás magán viselte ezeknek a meghatározó ellentmondásoknak a jellegzetességét. Így az embernek a természetből kiemelkedése időszakában a kettős kapcsolódás ellentmondásában – egyrészt a természettől elszakadás másrészt az eredeti természeti feltételek megőrzése, illetve helyreállítása – totemként majd mítoszként fejeződik ki az ember önmagához való viszonya, vagyis önmeghatározása.⁴⁰ Ezzel szemben a közösségek egymás közti ellentmondásos viszonyán felépülő társadalomtörténeti korban az ember önmeghatározása, valamely közösséghez tartozásban fejeződik ki.⁴¹ Végül az autonóm magánszemélyek egymás közti ellentmondásos viszonyán alapuló történeti formában az ember, mint racionális és erkölcsi egoista határozza meg önmagát.⁴²

II.8.2. Az ember önmagához való viszonyának ellentmondásán alapuló önmeghatározása az antropológiai alapszerkezetben benne rejlő történeti lehetőség, mely a modern demokratikus jogállam történelmi perspektívája is egyben. E formában az ember adottságai alapján képességeinek kibontakoztatójaként határozhatja meg önmagát és ennek normatív elvei szerint alakítja viszonyait, valamint intézményeit. Ezek a konstruktív normatív elvek, az igazságosság programatikus alapelvei:

Első alapelv: minden ember joggal tarthat igényt adottságai és képességei kibontakoztatását és gyakorlását szolgáló feltételekre.

Második alapelv: az egyén felelősséggel tartozik képességei kifejlesztéséért és gyakorlásáért.

III. Az elemzés elméleti programjának stratégiai céljaként a *Die Protestantische Ethik und die Geist des Kapitalismus*, I.m. 1-573.

³⁹ „A pozicionalitás centrumba helyezésével megteremtődik a feltétele annak, hogy az ember távolságot alakítson ki önmagához, és ezzel létrehozza az életrendszer totális reflexivitását...az ember, mint olyan élőlény, amely létezését állítja középpontba és tisztában van ezzel, továbbá megéli ezt a középpontúságot, túllép önmagán” Plessner, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*. 290, 291.

⁴⁰ Az ausztrál *klánt* – írja Durkheim – az különbözteti meg a későbbi római *gens*-től, hogy „a név, amelyet visel, egyben anyagi dolgok egy meghatározott fajtájának is a neve, mely dolgokkal sajátos...kapcsolatot vél fenntartani; nevezetesen rokon kapcsolat.” Durkheim, E.: *A vallási élet elemi formái*, 102. Későbbi korban, nevezetesen Mezopotámiában, a mítosz elvontabb formában a rendelkezésre álló víz és a túlzó felhasználása közötti ellentmondás és egyensúly kettőssége jelenik meg. „A mítosz arra utal, hogy az emberi és a természeti termékenység (mely utóbbi Mezopotámiában az öntözéstől és az évenkénti áradástól függött) kölcsönösen feltételezik egymást. Ez valamennyi mítosz és számos rítus kulcstémáinak egyike.” Kirk, G.S.: *A mítosz*. (Ford: Steiger Kornél). 90.

⁴¹ „A háznép és a közösség részéről annak az embernek jár [a háznép és a közösség fenntartásához szükséges] *kudosz*, vagy dicsőség, aki a csatákban vagy versenyekben kitűnik....Ha valakinek nem lenne ilyen helye a társadalom rendjében...az is következne ebből, hogy nemcsak mások nem, de még ő maga sem tudja, hogy kicsoda.” MacIntyre, A.: *Az erény nyomában*. 169, 170.

⁴² Vö.: Rand, A.: *Virtue of Selfishness*; Parfit, D.: *Reasons and Persons*. Az egoizmus különböző formáinak áttekintéséhez vö.: Shaver, R.: *Egoism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

Harmadik alapelv: az egyének közötti kapcsolatok és a társadalmi intézmények úgy alakítandók, hogy a képességei kibontakoztatásában és gyakorlásában felelősségteljes egyén teljesítménye önbecsülésének alapjává válhasson.⁴³

III.

III.1. Az eddigiekben világossá tettük, hogy a megalapozás-probléma önálló felvetése és szisztematikus tisztázása szükségképpen elvezetett az ember önmeghatározásán alapuló önbecsülési igazságosság alapvető normatív elveinek a megfogalmazásához. Azonban az eddigi elemzés csupán a jövő utópisztikus és a reális lehetőségei közötti elhatárolást teszi lehetővé. Igaz ugyan, hogy ily módon megalapozott érvünk és szemléletmódunk van egyfelől a történelmi múltba fordulással, másfelől mindenféle lineáris prognózissal, vagy éppen elvont metafizikai eszmékre támaszkodó vízióval szemben. Az elvek érvényesülésének problémájára a megalapozás-elmélet azonban önmagában nem ad, és nem is adhat választ. Az igazságosság elveinek programatikus perspektíváit a főbb vonalaiban tisztázott megalapozás-problémához kapcsolódva, ám különböző – egyebek mellett jogelméleti és cselekvéseméleti (gyakorlati) – dimenziókban elágazó konstruktív elméleti kérdésként önállóan kell megvizsgálunk, és amennyire az lehetséges, az érvényesülés empirikus vizsgálatának eredményétől kell függővé tennünk. Ezt a továbblépést különösen az nehezíti meg, hogy az önbecsülés igazságosságának elvei szerint alakítható jövő lehetőségeit kutató perspektivikus politikai társadalomelmélet az elemzés elméleti és empirikus tárgyához a kurrens politikaelméletektől eltérő sajátos módszertani szempontból közelít. Az új megközelítés legelősebben a pluralizmushoz való elméleti viszonyban jelentkezik. Míg a kurrens politikaelméleti és politikai filozófiai koncepciók egyrészt a pluralizmus tényét elismerve, vagy dinamikáját felszínre hozva, a politikai konszenzus lehetőségeit és természetét vizsgálják (Rawls, Habermas), másrészt az ellentétek formális dualizmusát tekintik a politika alapjának (Luhmann), addig a politikai társadalomelmélet általunk képviselt koncepciója ezzel ellentétes módon jár el. Mindenekelőtt a pluralizmust nem csupán tényként ismeri, hanem a nyitott jövő elméleti és gyakorlati lehetőségeként szemléli. Vagyis elméleti programként nem a pluralizmus körülményei közötti konszenzus feltételeire kérdez, hanem a tényleges vagy lehetséges konszenzuson túlra is figyelmet fordít. Ugyanakkor nem önmagában és általánosságban az életmódok, a felfogások és az életcélok sokféleségét és ellentéteit vizsgálja, hanem ezeknek azon típusai emeli ki, amelyek kapcsolódhatnak, illetve elvezethetnek az embernek önmagához való viszonyán alapuló társadalomtörténeti állapotokhoz.

III.1.1. John Rawls a méltányosságként felfogott igazságosság általa megfogalmazott elveinek érvényesülését, illetve érvényesíthetőségét három részre bontva vizsgálja meg. Először, mint *igazoláseméleti* eljárást, Rawls megkülönbözteti a *politikai érték*ként felfogott elvek *pro tanto*, a *civil társadalom* egyes tagjai által adott *teljes*, és a *politikai társadalom* általi *nyilvános* igazolást.⁴⁴ Miként majd még szó lesz róla, számunkra az igazoláseméleti problémák közül elsősorban a nyilvános igazolásnak van kiemelt jelentősége. Másodsorban, az előbbihez kapcsolódóan, de immár az intézményi szférával érintkező *alkalmazáseméleti* problémát az átgondolás egyensúlya (reflective equilibrium) alkotja, melynek során a racionális és erkölcsi érzékkel rendelkező személyek, mint a Rawls által jól rendezettnek nevezett társadalom tagjai, az igazságosság elvei mentén kialakított „átfedő” konszenzus alapján fokozatosan alakítják az életüket meghatározó intézményeket, illetve

⁴³ Az önbecsülési igazságosság koncepciójának részletesebb elemzéséhez vö. Balogh I.: *Az önbecsülés igazságossága*. In: Rendszerválság és társadalomelmélet. 135-184.

⁴⁴ Habár Rawls az igazolási eljárás iménti típusait a pluralizmus viszonyai közötti konszenzusra nézve különbözteti meg, nem látjuk akadályát annak, hogy – Rawls elméleti álláspontját és gondolatmenetét követve – az általa kidolgozott igazolási eljárást az igazságosság elveinek érvényesítési típusaiként is tekintsük. Részletesebb tárgyaláshoz vö. Balogh I.: *Igazságosság és politika*. 184-187.

pontosabban: a társadalom – egyébként közelebbről nem részletezett – alapstruktúráját.⁴⁵ Harmadszor, mint *jogalkotási probléma* az elvek további kiterjesztése, illetve módosítása az alkotmányozás szféráját érinti. Rawls szerint a jogalkotás „igazságos procedúrája” egyrészt garantálja az igazságossági elvek rangsorát – vagyis az első elvnek, közelebbről, a szabadságok lehető legszélesebb körének, az elsőbbségét a második, a jóra vonatkozó elvvel szemben –, másrészt a rangsorolt elvek közötti kapcsolat megteremtését, a „rések” áthidalását.⁴⁶ Az igazságosság Rawls-i elmélete első sorban mégsem a jogalkotóknak, hanem az alkotmányos rendszer állampolgárainak szóló elmélet. Arról szól „hogyan egyenlő polgárokként miként érthetik meg közös és szavatolt státuszukat [...] és a demokratikus társadalom nyilvános politikai kultúrájában rejlő közös fogalmaik és meggyőződésük azonosságát”.⁴⁷ Ennek alapján Rawls indokoltan tekinti a méltányosságként felfogott igazságosság elméletét politikai elméletnek.

III.1.2. Társadalomelméleti megfontolásokból kiindulva Habermas mutatott rá arra, hogy a megalapozás-probléma tisztázatlansága következményeként a Rawls-i elméleti építkezés konstruktivizmusából nem bontható ki az igazságosságnak jogelméleti szempontból releváns és politikai értelemben perspektivikus konstruktív elmélete.⁴⁸ A társadalomelméleti igény és perspektíva Habermas általi megfogalmazása nem csupán a Rawls-i konstruktivizmus megalapozás elméleti problémáinak felvetését tette lehetővé, hanem egyrészt a modern racionális jognak a formális racionalitáson túli értelmezését,⁴⁹ másrészt az állam és az állampolgárok közötti viszony újabb kori változásának – nevezetesen a demokrácia deliberatív paradigmájának – összekapcsolását a kommunikatív cselekvési paradigmával. Végül, mindezzel összefüggésben a Habermas számára lehetővé vált a legitim jog, vagyis az erkölcsileg megalapozott jog problémájának felvetése. Kétségtelen, hogy az erkölcs és a jog procedurális felfogása bizonyos mértékben teret adott a nyitott jövőt tematizáló társadalomelméleti program számára. Azonban Habermas alaptézisei mindjárt a kiinduló pontokon olyan ellentmondásokkal és redukciókkal terhelték meg a jövő iránti nyitottság perspektíváját, amelyek lehetetlenné tették Rawls koncepciójának bírálatából adódó elméleti lehetőségek kibontását.⁵⁰ Habermas fogalmi *redukcióit* illetően első sorban a gyakorlatnak diskurzussá szűkítése, illetve a döntési procedura problémájának kiiktatása jár messzemenő következményekkel, mert a jövő perspektíváját a lezáratlan, egyúttal lezárhatatlan diskurzus és az argumentáció folyamatába transzformálja át. Ezzel összefüggésben *ellentmondás* keletkezik a legitim jog szempontjából releváns diskurzusetikai elv – mely valamennyi érintett legalábbis hallgatólagos egyetértésének lehetőségét és szükségességét foglalja magában – és annak gyakorlati megvalósíthatósága között. Végül, mindennek következményeként Habermasnál nem áthidalható *elméleti szakadék* keletkezik egyfelől az értékconszenzus felettébb erős tézise és az érdekkonfliktus viszonylagosan gyenge tézise között.⁵¹

III.2. Az önbecsülési igazságosság elvei perspektivikus érvényesülésének két kiemelkedő fontosságú problémaköre egyrészt az életmódok és értékfelfogások pluralizmusa, másrészt az a jog és a politika metszéspontját érinti. Az első metszéspont a joggyakorlatnak, illetve a joggyakorlat jogelméleti interpretációjának a politikai társadalomelmélet szempontjából releváns változásai. A

⁴⁵ Rawls, J.: *Independence of Moral Theory*. Collected Papers, 188-191; *Political Liberalism*, XLVI.

⁴⁶ Rawls, J.: *The Basic Liberties and Their Priority*. In: *Political Liberalism*, 289-371

⁴⁷ Rawls, J.: i.m. 369

⁴⁸ Habermas, J.: *Versöhnung durch öffentlichen Vernunftgebrauch*. In: Hirsch, W. (Hg.): *Zur Idee der politischen Liberalismus*. 196-262.

⁴⁹ Kiváltképpen a racionalitás weberi felfogásával szemben. Vö. Habermas, J.: *Faktizität und Geltung*, 542-552.

⁵⁰ Részletesebb elemzésben vö. Balogh I.: *Az igazság, mint konszenzus? Habermas igazságkonceptiójának bírálatához*. In: *Rendszerválság és társadalomelmélet*. 101-134.

⁵¹ „Jürgen Habermasnak a demokráciára vonatkozó diskurzus elméletét sok oldalról érte kritika, amiért túl nagy hangsúlyt helyez a konszenzusra és nem kellőképpen hangsúlyozza a konfliktust. Úgy tűnik, a közakarát diskurzuselméleti verzióját, mint a demokratikus legitimitáció központi elemét védelmezi, bármi is legyen ennek az ára.” McCarthy, Th: *Legitimacy and Diversity: Dialectical Reflexions on Analytical Distinctions*. In: Krawietz, W./Preyer, G. (Hg.): *System der Rechte, demokratischer Rechtsstaat und Diskurstheorie des Rechts nach Jürgen Habermas*. Rechtstheorie, 27. Band, Heft 3.

másik a jogalkotó és az állampolgár viszonyának alakulása. Az egyik esetben azt követhetjük nyomon, hogy a joggyakorlatra egyre növekvő mértékben hat a jogközösség tagjainak és egyes csoportjainak plurális érték és normarendszere, melyet a jogelméleti gondolkodás egyre inkább a jogelmélet fejlődéseként konstruktív folyamatként ismer el. A másik esetben abba nyerhetünk betekintést, hogy az állampolgárok, mint a jogközösség tagjai milyen nyomást gyakorolnak a jogalkotóra annak érdekében, hogy egymástól eltérő életmódjukat és életfelfogásukat jogelvek és jogszabályok révén stabilizálják. A magunk részéről indokoltnak tartjuk, hogy erős tézisként fogalmazzuk meg: az önbecsülési igazságosság *megalapozott* elvei kellő erkölcsi és politikai erővel rendelkeznek ahhoz, hogy a jogalkalmazásra és a jogalkotásra gyakorolt társadalmi hatások között elsőbbségre tegyenek szert, és ezzel egyben legitim bázist biztosítsanak a jogalkotás és a jogalkalmazás ilyen irányú változása számára.

III.2.1. Az újabb keletű, Hart utáni jogelméleti irodalom, közelebről a jogi realizmus eredményei közül Habermas a jelenlegi elemzésünk szempontjából három – egymáshoz kapcsolódó – jelentős fordulatot emel ki, mint amelyek megrengették a „klasszikus” jogelmélet három dogmáját. Először, kétségessé tették azt a feltevést, hogy a „jogok léteznek”, vagyis felismerték a jog deontológiai jellegét. Másodszor, megkérdőjelezték azt a feltevést, hogy a konkrét esetek az érvényes jog alapján minden esetben konzisztens módon eldönthetők. Végül harmadszor, kétségeket fogalmaztak meg az iránt, hogy a bírói ítéletek kivétel nélkül és minden elemükben racionálisak, azaz csupán a törvényi előzmények alapján determináltak.⁵² Ezzel a jogelmélet keretei között az újabb jogelméleti törekvések fokozatosan utat nyitottak a jog társadalmi összefüggéseinek alaposabb elemzése számára. Ebből a tendenciából vonja le Habermas azt – a számunkra alapvető – következtetést, hogy a mai joggyakorlat immár nem viszonyulhat naiv módon az általa feltételezett társadalmi modellhez. Az új jogparadigmának immár az eddiginél pontosabb leírást kell adnia a mai komplex társadalomról, mégpedig oly módon, hogy a szabad és egyenlő polgárokat, mint a saját közösségüket megalkotó jogtársakat szemléli.⁵³ A közösségalkotás viszont előzetesen meghatározott elvek szerinti konszenzust, vagy legalábbis spontán egyezést feltételez, melyet a jog, mint elmélet-előtti adottságnak tekinthet. Az önbecsülési igazságosság elvei érvényesítésének nézőpontjából éppen ez a jogelmélet előtti állapot és dinamika, mint a jog perspektivikus alakulásának lehetősége és forrása jelenti a kiinduló pontot. Mert ez az a hely ahol – Dilthey-el szólva – az igazság „készülőben van”.

III.2.2. Tovább haladva a pluralizmus mélyebb megértéséhez és politikai-társadalomelméleti perspektívájának kibontásához, fel kell idéznünk a Hart utáni jogelmélet alakulásának néhány döntő jelentőségű fordulópontját. A paradigmátikus változás első lépését maga Hart tette meg, amikor „gyakorlatközpontú elméletében” a jogot a társadalmi gyakorlat részeként fogta fel. Ebben a megközelítésben módja nyílt arra, hogy finom, de jelentős és messzire vezető distinkciókat állapítson meg például a kötelező szabályokhoz szükséges tudatos és kritikus magatartásra, az elismerési szabályok megmutatkozásában a magánemberek szerepére nézve, kiemelve a jogrendszer patológikusnak nevezett ama esetét, amikor „az emberek már nem engedelmessé válnak az azoknak a szabályoknak, amelyek a bíróságon alkalmazott érvényességi kritériumok szerint érvényesek.”⁵⁴ A Hart által újrafogalmazott jogpozitivizmus koncepciójában és alapfogalmaiban, melyek közül számunkra a gyakorlat fogalmának kitüntetett szerepe van, a modern társadalom érdek, érték és normarendszerének plurális jellege iránti nyitottság fejeződik ki. A *jog fogalma* által kiváltott jogelméleti vitában azután, immár túllépve a jogpozitivizmus határain, főként Dworkin tesz határozott kísérletet a jogi (bírói) gyakorlatban kifejeződő pluralizmus pontosabb

⁵² Habermas, J.: *Faktizität und Geltung*. 238-258.

⁵³ Habermas, J.: I.m. 474.

⁵⁴ Hart, H.L.A.: *A jog fogalma*, 74, 121-123, 140, 140-142. Hart felfogásának behatóbb elemzésére vö.: Szigeti P. – Takács P.: *A jogállamiság jogelmélete*, 79-96. Bódig M.: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. Jogelméleti és módszertani vizsgálódások, 25-40.

meghatározására.⁵⁵ Habár Dworkin a gyakorlatot, mint a jogra, pontosabban, mint a jogelvekre vonatkozó interpretív gyakorlatot fogja fel, ám következtetései messzebbre vezetnek. Legalábbis annyiban, hogy hangsúlyozza: a jogi (bírói) interpretáció egyrészt összefügg az értelmezőnek a társadalomra vonatkozó felfogásával, másrészt pedig, hogy a jogi interpretáció kapcsolódik, illetve hasonlóságokat mutat más interpretív gyakorlatokkal.⁵⁶ E kapcsolódásokat és hasonlóságokat tovább elemezve Bódig Máttyás megállapítja, hogy a jogi értelmezés logikai perspektívái „politikai filozófiai implikációkkal terhesek”, melyek között az immár nem a jogrendszeren belül működő, hanem az jog által érintett cselekvő megfontolandó engedelmisségi indokokat keres a jogkövetéshez.⁵⁷ Ily módon fenntartja, illetve kibontja annak lehetőségét, hogy a jognak az állampolgárok általi elismerése vagy elutasítása erkölcsi és/vagy az igazságossági elvekre vonatkozó megfontolásokon alapul, illetve alapulhat.

III. 2.3 Az imént röviden említett jogelméleti fejlemények lehetővé teszik, hogy közelebről szemügyre vehessük az önbecsülési igazságosság elveinek néhány, a pluralizmus körülményei közötti alkalmazáselméleti konzekvenciáit. Előzetesen azonban ehhez mindenekelőtt a gyakorlat pontosabb meghatározására van szükségünk. Eszerint gyakorlatnak a hasonló, vagy egymástól eltérő jellegű cselekvések, illetve a cselekvések elemeinek valamely szabály szerinti összekapcsolódását tekintjük. Ezzel kapcsolódunk a gyakorlat Dewey általi meghatározásához, és elkerüljük a gyakorlat és a cselekvés közötti nem kellő pontosságú differenciálásból eredő zavarokat.⁵⁸ E fogalmi megkülönböztetés alapján most már lehetőségünk nyílik néhány alkalmazáselméleti alaptézis megfogalmazására.

Elsőként: a személyes gyakorlat reflexiója révén az igazságosság valamely elvének gyakorlati érvényesülése közvetlenül összefügg az elv által érintettek gyakorlatával, és saját gyakorlatuk interpretációjával.

Másodikként: az alternativitás lehetősége abban áll, hogy az igazságosság valamely elvének vagy elveinek megfelelő gyakorlat esetén a heterogén cselekvések kapcsolódási szabálya ugyan a szóban forgó elv, vagy elvek, de a cselekvések heterogén jellege más kapcsolódási szabályokat is lehetővé tesz.

Harmadikként: a reálviszonyokhoz kapcsolódás azt jelenti, hogy az igazságosság valamely intézményesített elvének különböző interpretációi, illetőleg az igazságosság különböző felfogásai és elvei háttérben egymástól eltérő gyakorlatok vélelmezhetők.

III.2.4. Az önbecsülési igazságosság elvei alkalmazáselméleti problémájának tisztázásában alapvető jelentőségű a jogpozitivizmus Hart óta megfigyelhető egyértelmű fellazulása, illetve felbomlása.⁵⁹ Ez az elmélettörténeti folyamat markánsan példázza a jognak egyre táguló elméleti és gyakorlati nyitását a plurális és komplex modern társadalom irányában. Az önbecsülési igazságosság jövőre orientált perspektivikus elveinek alkalmazáselméleti problémái azonban nem a társadalmi együttműködés jelenlegi rendszerén belüli racionális konszenzus lehetőségét megalapozó

⁵⁵ Dworkin és Hart felfogásának kapcsolódására és különbségére vö. Hart, H.L.A.: *A jog fogalma*. Utószó. I.m. 273-318; Bódig M.: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. Jogelméleti módszertani vizsgálódások, 281-344.

⁵⁶ Dworkin, R.: *Law's Empire*. 45-86.

⁵⁷ Bódig M.: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*, 512-517.

⁵⁸ „Ahhoz, hogy megértsük egy embertársunk cselekedetét, tudnunk kell valamit életének *menetéről*” Dewey. J.: *Esszék az experimentális logika köréből*. In: Szabó A. Gy. (szerk.): *Pragmatizmus*, 490. Meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlat és a cselekvés nem kellő fogalmi megkülönböztetése még az olyan jelentős munkákban is megjelenik, mint Bódig Máttyás már hivatkozott műve. Ezúttal nem térhetünk ki a különböző gyakorlatok közötti összefüggésre. A jogi és az erkölcsi gyakorlatok horizontális és vertikális kapcsolódására nézve vö.: L H. Eckensberger és Heiko Breit tanulmányát. *Recht und Moral von Kohlbergs Theorie der Entwicklung moralischer Urteile und ihrer handlungstheoretischen Rekonstruktion*. In: E-J. Lampe (Hg.): *Zur Entwicklung von Rechtsbewußtsein*,

⁵⁹ Raz, J.: *Between Authority and Interpretation.*, 17-87. Az elméleti divergenciákat szemléletesen mutatják a jogpozitivizmuson belül az erkölcs és a jog kapcsolata körüli viták. „talán nincs is olyan jogelméleti téma, amely [...] nagyobb volumenű irodalmat produkált volna a jogpozitivizmus berkein belül, mint a jog és az erkölcs kapcsolata.” És a felfogások különbözőségét mind a „belső”, mind pedig „külső” kritikusok bírálatában megfigyelhetjük. Györfi T.: *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái*, 39; Coleman, J, L: *The Practice of Principle*, 151-179.

univerzális erkölcsi normákhoz kapcsolódnak, hanem az erkölcsi pluralizmushoz, valamint ennek egyéni és társadalmi összefüggéseire, vagyis a magánerkölcsöz és az erkölcsiséghez. Ami a jogalkotási oldalt illeti két alapvető problémát kell a jelenlegi elemzésünkben külön kezelni. Az egyik a közvetlen jogalkotási folyamat, melyben a pluralizmus nem csupán azt jelenti, hogy a törvényhozásban egymástól különböző politikai, etnikai, vallási és kulturális csoportok képviselőinek konszenzuskereső tárgyalásai és diskurzusai zajlanak. Ezen túlmenően figyelembe kell venni, hogy a konszenzusképzésből elméleti és gyakorlati következmények adódnak, melyeket talán legpontosabban Stanley Fish és Jeremy Waldron nem szándékolt törvényhozásnak⁶⁰ neveznek. Eszerint annak következtében, hogy a törvények megalkotása egyeztetések és kompromisszumok eredménye, valamely törvényben a kezdeményező eredeti szándéka korántsem maradéktalanul valósul meg, hanem tartalmi szempontból „komplex” (vagyis logikailag nem teljesen egységes) törvények születhetnek melyek „nem kizárólag szakértő szerzők alkotásai”. A tartalmi szempontból komplex jog rendszerében pedig az önbecsülési igazságosság elvei is megjelennek.⁶¹

III.2.5. A pluralizmust erősítő ellentmondások másik – közvetlenül politikai jelentőségű – aspektusát az állampolgár felőli megközelítés adja. Az alapkérdést Jeremy Waldron így teszi fel: „miért kellene egy felvilágosult állampolgárnak valamely kérdésben a törvényhozó álláspontját előnyben részesítenie a sajátjával szemben (vagy legalábbis, miért kellene a törvényhozó álláspontja alapján *cselekednie* a saját álláspontja helyett), amikor ugyanolyan alaposan megfontolt véleménye van a kérdéstről, mint képviselőinek?”⁶² Waldron gondolatmenetét folytatva Samantha Besson az állampolgári tudatos szembenállás mindennapi előfordulásait, szemben a rendszerre közvetlenül vonatkozó szembenállással, mint „small scale”⁶³ eseteket említi, kiemelve annak lehetőségét, hogy a nyitottabb törvényalkotás körülményei mellett is lehetségesek tartósabb konfliktusok, vagy részlegesen átfedő, ám nem egybeeső konstruktív kölcsönhatások egyfelől az egyes állampolgárok, vagy az állampolgárok bizonyos csoportjainak erkölcsi meggyőződése és a jogszabályokban kifejeződő erkölcsi felfogás között. Ezen a ponton Waldron és Besson kérdésfeltevése immár átvezet a jogszociológia területére egyúttal új elemekkel egészíti ki azt. A jogszociológiai elemzés ugyanis a jogkövetés főbb problémáit egyrészt az általános és a partikuláris érdekek, a jogszabályok hiányos ismerete és a jogszabályok helyeslése és követése közötti ellentmondásokként vizsgálja. Eszerint a jog tisztelete és elismerése összefér a jog kikerülésére irányuló magatartással, melynek okai főként az egyén és a közösség, mint jogközösség közötti feszültségmezőben, illetve az egyén érdekhelyzetében keresendők.⁶⁴ Az önbecsülési igazságosság elvei érvényesülésének lehetőségét illetően e jogszociológiai elemzéseket további kiegészítő szempontok figyelembe vételének szükségességéhez vezet.

III.2.6. Az alkalmazáselméleti szempontból nem kerülhető meg a megismert jogszabály helyeslésének vagy helytelenítésének mélyebb jogszociológiai elemzése, közelebről strukturális háttérének, illetve a háttér változásának a figyelembe vétele. Egyfelől a struktúra-szerkezet továbbra is az, hogy jóllehet a vizsgálódások a törvényhozás és a bírói gyakorlat tartalmi-erkölcsi nyitottságának tendenciáira hívják fel a figyelmet, intézményi szempontból e jogterületek továbbra

⁶⁰ Fish, S.: *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, 296; Waldron, J.: *Law and Disagreement*, 142. Waldron, J.: *Törvényhozás, autoritás és szavazás*. Idézi: Györfi T.. In: Bódi M./Györfi T./Szabó M. (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*, 383.

⁶¹ Az önbecsülési igazságosság elvei érvényesítésének egyik lehetőségét nyitja meg például a német alaptörvény 2(1) cikkelye mely szerint minden személynek joga van személyiségének szabad kifejtésére, melyet a német alkotmánybíróság 1969-ben oly módon értelmezett, hogy az egyén számára biztosítani kell személyiségének szabad és felelős fejlesztésének lehetőségét. 27. BVerfGE1 (1969), és az önmeghatározás lehetőségét

⁶² Waldron, J.: *Law and Disagreement*.

⁶³ Meg kell jegyeznünk, hogy Besson a polgári szembenállásnak nem csupán az egyes intézményekkel, illetve állami működés valamely részterületével kapcsolatos small-scale, valamint a rendszerszintű „large scale” szembenállási formáit különbözteti meg, hanem a szembenállás „erősségének” fokozatait is, mint például a kifogás, az ellenállás, az engedetlenség, az ellenszegülés. Besson, S.: *The Morality of Conflict. Reasonable Disagreement*.

⁶⁴ Vö pl. Sajó A.: *Látzat és valóság a jogban*, 273-284. Kulcsár K.: *Jogszociológia*. 261-268.

is – és szükségképpen – elkülönülnek az állampolgárok mindennapi gyakorlatától, illetve e gyakorlat szerveződéseitől. A professzionális és intézményesített jog továbbra is elkülönül a jogról alkotott laikus állásponttól. Ugyanakkor azonban a modern demokratikus jogállam viszonyai között az „eljogiasítással” párhuzamosan egyre több összekötő szál létesül a két szféra között és egyfajta tanulási folyamat megy végbe mind a jogi professzió, mind pedig a laikus jogértelmezők körében. A kölcsönös tanulási folyamatban a jogközösség laikus tagjai növekvő mértékben sajátítanak el nem szabatos, nem szakszerű, diffúz, mégis eligazító jellegű jogismereteket, melynek eredményeként egyfajta „jogérzékre” tesznek szert.⁶⁵ Jogérzékük alapján az állampolgárok felmérhetik és alakíthatják az igazságosság elveiről alkotott erkölcsi-politikai felfogásuk jogi relevanciáját, s meghatározhatják viszonyukat általában a joghoz, a jog normatív elemeihez, vagy a jog valamely területéhez, melyeket Bódig a gyakorlati orientáció⁶⁶ fogalmával ír le. A gyakorlati orientációk között az önbecsülési igazságosság elveinek szempontjából talán legjelentősebb a Bódig által antagonistának nevezett orientáció, amikor is „az adott intézményes szerkezet nem alkalmas arra, hogy autoritatív indokokat szolgáltatson.”⁶⁷ Bódig ugyan – hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Hart a jog imént említett patológiáját – a forradalom állapotához kapcsolja, egyúttal azonban hozzáteszi, hogy az engedelmesség az antagonista esetében „taktikai” kérdéssé válik. Világos azonban, hogy ez a magatartás nem csupán a forradalom körülményei között figyelhető meg. Számolni kell azzal, hogy a jogközösség tagjainak a jogszabályokhoz való mérlegelő és értékelő viszonya egyre inkább a jog normál állapotaként interpretálható.

III.2.7. Az önbecsülési igazságosság elveinek érvényesülése szempontjából új nézőpontból merül fel a jog „nyitott szövedékének”, az interpretív gyakorlat pluralizmusának és a jogrendszer átalakulásnak problémája.⁶⁸ Az önbecsülés igazságossági elveinek érvényesülése ugyanis egyrészt a jog „nyitottságának” olyan típusát mutatja, amely végül a jog rendszerének átalakulására vezet, másrészt a jogrendszer átalakulása nem kapcsolódik össze a Hart által patológikusnak jellemzett olyan folyamatokkal, eseményekkel, mint a forradalom, vagy anarchia. A mi esetünkben a pozitív jog, valamint annak érvényesítéséhez kapcsolódó professzionális gyakorlat és a jogközösség tagjainak gyakorlata, és ezeknek a gyakorlatoknak az egymásra hatása áll az elemzés centrumában. Az ehhez a kölcsönviszonyhoz kapcsolódó téziseink: *először*, hogy a jog kérdése immár nem csupán az, hogy miként kell a jogközösség tagjainak élniük, hanem az is, hogy miként akarnak élni. *Második* tézisünk: a pluralizmus konstruktív felfogása azt foglalja magában, hogy jogot alakító laikus és professzionális szféra egymást kiegyenlítő jelentőségre tesz szert. A *harmadik* tézisünk szerint a jogközösség tagjai előtt nyitva álló életlehetőségek közül hosszú távon azok bizonyulnak a leghangsúlyosabbaknak, amelyeket az önbecsülési igazságosság elvei alapoznak meg. Az emberi képességek, mint mentális és testi adottságok persze egyéniek és beláthatatlanul sokfélék.⁶⁹

⁶⁵ „Az erkölcs nem csupán a kodifikált jog szociálintegrációs alapjaként szolgál, hanem a jog értelmezését is lehetővé teszi. A jogérzék, mint erkölcsi jellegű érzelem, a cselekvés normatív és jogi vonatkozású tényezőjeként fogható fel, mely egyaránt lehetővé teszi a *jogászok* számára a (jogi) normák interpretációját, új normák megfogalmazását és a normarendszerben felbukkanó hiányok pótlását, és a *laikusok* számára annak a képességnek a gyakorlását, hogy a tételes jog ismerete nélkül jogilag releváns döntéseket hozzanak.” Eckensberger, L.H./Breit, H.: *Recht und Moral von Kohlbergs Theorie der Entwicklung moralischer Urteile und ihrer handlungstheoretischen Rekonstruktion*. In: E-J. Lampe (Hg.): *Zur Entwicklung von Rechtsbewußtsein*, 257. A tanulmány szerzői – összhangban Kohlberg elméletével – a jogérzék alakulását hangsúlyozottan ontogenetikus összefüggésben elemzik. Tekintettel azonban a modern demokratikus

jogállam viszonyaira, ezen belül a kölcsönös és folyamatos tanulásra, mind az állampolgárok, mind pedig a professzionális szféra cselekvői részéről, indokoltnak tartjuk a fogalom tágabb használatát.

⁶⁶ Bódig a jog interpretív elemzése szempontjából összesen hat orientáció lehetőségét fogalmazza meg: az elkötelezett, a stratégiai cselekvő, a közönyös, az áldozat, az antagonista és az anarchista gyakorlati orientációját, ezek mélyebb társadalomelméleti és/vagy szociológiai hátterének kibontása nélkül, megjegyezve, hogy az említett gyakorlati orientációk mindegyikéhez hozzá lehet rendelni logikai perspektívákat, mégpedig nem is feltétlenül egyet. Bódig, M.: i.m. 514-517.

⁶⁷ Bódig M.: I.m. 516.

⁶⁸ Hart, H.L.A.: *A jog fogalma*, 147-159; 140-146.

⁶⁹ Vö.: Sen, A.: *Human Rights and Capabilities*. In: Goodale, M. (ed): *Human Rights. An Anthropological Reader*, 86-98.

Kibontakoztatásuk elvét magába foglaló önbecsülési igazságosság azonban egyaránt az egyének önreflexív erkölcsi autonómiáját feltételezi. Mivel pedig az egyén erkölcsi fejlődésének jól meghatározható fokozatai vannak, melynek legmagasabb foka az erkölcsi autonómia,⁷⁰ azt mondhatjuk, hogy egyfelől az erkölcsi önreflexivitás (amelynek forrása az antropológiai alapszerkezetben rejlik) kibontakoztatása társadalmi és egyéni teljesítmény. Másfelől viszont folyamatos reflexív gyakorlatként az egyén önbecsülésének alapja. Az önbecsülési igazságosság elveit elismerő autonóm morális egyén és önreflexív gyakorlata az a támpont, amelynek alapján a laikus jogérzék a pozitív joggal, illetve a jogrendszer jogelveivel kialakuló konfliktus esetén is tartósan fennmaradhat, és alakító tényezőként szerepelhet.

IV.

Vázlatunkban az önbecsülési igazságosságnak az előzőleg – dolgozatunk első részében – jól megalapozott, vagyis az antropológiai alapszerkezetig visszakövetett és ott lehorgonyozott, elvei alkalmazáselméleti problémái közül néhány alapvető összefüggést emeltünk csak ki. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fentebbi szelektív tárgyalásmód számos más, bizonyos szempontból az eddigiekhez mérhető fontosságú elméleti probléma további elemzések sorát teszi, illetve tenné szükségessé. Így – egyebek mellett – az emberi jogok, a bírói gyakorlat, az alkotmányjog, az intézményelmélet, vagy éppenséggel a pedagógiai elmélet területén. A magunk részéről ezeket a területeket és az ide tartozó további elemzéseket, mint alkalmazáselméleti program részeit fogjuk fel. Hasonló módon utaljuk egy további vizsgálat körébe a lehetséges empirikus vizsgálatokat is. Már csak azért is, mert az önbecsülési igazságosság elvei érvényesülésének további lehetőségei és hatása a modern társadalom történetének további alakulására, az előttünk álló nyitott jövő egyik meghatározó kérdése és e kérdés megválaszolásának függvénye lesz.

Irodalom

- Balogh I.: (2006) *Igazságosság és politika*. L'Harmattan, Budapest.
- Balogh I.: (2012) *Rendszerválság és társadalomelmélet*. L'Harmattan, Budapest.
- Bartelborth, Th.: (1996) *Begründungsstrategien: ein Weg durch die analytische Erkenntnistheorie*. Akademie Verlag, Berlin,
- Besson, S.: (2005) *The Morality of Conflict. Reasonable Disagreement*. Oxford and Portland, Oregon.
- Bódig M.: (2004). *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. Jogelméleti módszertani vizsgálódások. Prudentia Juris. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Bódig, M. — Gyórfi T. — Szabó M. (szerk.) (2004): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Bibor Kiadó, Miskolc.
- Coleman, J, L.: (2001) *The Practice of Principle*. Oxford University Press.
- Cooper, A./Stringer,C.B.: (2013) *Did the Denisovans Cross Wallace's Line?* Science 18. October.
- Dewey. J.: (1981) *Esszék az experimentális logika köréből*. In: Szabó A. Gy. (szerk.): Pragmatizmus. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Durkheim, E.: (2003) *A vallási élet elmei formái*. L'Harmattan, Budapest.
- Dux, G.: (2000) *Historisch-genetische Theorie der Kultur*. Velbrück Wissenschaft, Weilerswist.

⁷⁰ „[A] racionális erkölcsi gondolkodás folyamatának univerzálisan érvényes fokozatai végigjárására minden személy képes, amennyiben a szociális és kulturális feltételek megfelelőek a kognitív és erkölcsi fejlődés számára.” Kohlberg, L./ Levine, Ch./ Hewer, A.: *The Current Formulation of the Theory*. In: Kohlberg,L.L Essays on Moral Development, Vol, II., 286. Az igazságossági elvek szerinti autonóm erkölcsi álláspont a legfelső ötödik és hatodik "poszkonvencionális" fokozaton teljeseedik ki. Vö.: Kohlberg, L.: *The Nature and Validity of Moral Stages*, Essays on Moral Development. Vol. II., 170-205.

- Dux, G.: (2003) *Das Subjekt in der Grenze der Gesellschaft*. In: Psarros, N./Stekeler-Weithofer, P./Voruba, G. (Hg): Die Entwicklung sozialer Wirklichkeit, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist.
- Dworkin, R.: (2012 [1986]) *Law's Empire*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon
- Eckensberger, L.H./Breit,H.: (1997) *Recht und Moral von Kohlbergs Theorie der Entwicklung moralischer Urteile und ihrer handlungstheoretischen Rekonstruktion*. In: E-J. Lampe (Hg.): Zur Entwicklung von Rechtsbewußtsein. Suhrkamp, Frankfurt M.
- Fahrenbach, H.: (2003) *Anthropologie als Grundlagenwissenschaft – Ja, aber welche?* In: Psarros, N./ Stekeler-Weithofer, P./Voruba, G. (Hg): Die Entwicklung zozialer Wirklichkeit, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist., 11-33.
- Fish, S.: (1989) *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, Duke University Press, Durham.
- Flannery, K.V.: (1972) *The Cultural Evolution of Civilizations*. Annual Review of Ecology and Systematics, Vol 3.
- Dasman, R.: (1972) *Planet in Peril*. Penguin, Middlesex.
- Gyórfi T.: (2006) *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Habermas, J.: (1992) *Faktizität und Geltung*. Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Habermas, J.: (1997) *Versöhnung durch öffentlichen Vernunftgebrauch*., In: Hinsch, W. (Hg.) Zur Idee des politischen Liberalismus, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- Hart, H.L.A.: (1995) *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heidegger, M.: (1992[1957]) *Der Satz vom Grund*. Neske. Freiburg.
- Hinsch, W.: (1997) *Politischer Konsens in einer streitbaren Welt*. In: Hinsch,W. (Hg.): Zur Idee des politischen Liberalismus, Suhrkamp, Frankfurt/M. 9-38.
- Ingold, T.: (1992) *Culture and the Perception of the Environment*. In: Croll, E./ Parkin, D. (eds): Busch Base: Forest Farm. Routledge, London.
- Kirk,G.S.: (1993) *A mítosz*. (Ford: Steiger Kornél) Holnap Kiadó, Budapest.
- Kohlberg, L.: (1984) *The Nature and Validity of Moral Stages*, Essays on Moral Development. Vol. II., Harper and Row, San Francisco.
- Kohlberg, L./ Levine, Ch./ Hewer, A.: (1984) *The Current Formulation of the Theory*. Essays on Moral Development. Vol II., Harper and Row, San Francisco.
- Kulcsár K.: (1997) *Jogszociológia* .Kulturtrade Kiadó, Budapest.
- MacIntyre, A.: (1999) *Az erény nyomában*, Osiris Kiadó, Budapest.
- McCarthy, Th: (1996) *Legitimacy and Diversity: Dialectical Reflexions on Analytical Distinctions*. In: Krawietz,W./Preyer,.G. (Hg): System der Rechte, demokratischer Rechtsstaat und Diskurstheorie des Rechts nach Jürgen Habermas. Rechtstheorie, 27. Band, Heft 3.
- Milton, K.: (1996) *Enviromentalism and Cultural Theory*. Exploring the role of anthropology in environmental discourse. Routlege, London and New York.
- Parfit, D.: (1984) *Reasons and Persons*. Oxford University Press, Oxford.
- Plessner, H.: (1975[1928])*Die Stufen des Organischen und der Mensch*. Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Psarros, N.: (2003) *Individuelle Enkulturation oder, wie findet man den Weg in die Menschheit?* In: Die Entwicklung sozialer Wirklichkeit. Auseinandersetzungen mit der historisch-genetischen Theorie der Gesellschaft. Velbrück Wissenschaft, Wielierswist, 111-138.
- Rand, A.: (1964) *Virtue of Selfishness*. Signet, New York.
- Rawls, J.: (1999) *Collected Papers*. (ed). Freeman, S. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England.
- Rawls, J.: (1997) *Az Igazságosság elmélete*. (Ford: Krokovay Zs.) Osiris kiadó, Budapest.
- Rawls, J.: (1996) *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.
- Rawls, J.: (1951). *Outline of a Decision Procedure of Ethics*, Philosophical Review, 60, No. 2.
- Raws, J.: (2000) *The Law of Peoples*, Harvard University Press? Cambridge (Massachusetts) – London.
- Raz, J.: (2009) *Between Authority and Interpretation*. Oxford University Press, Oxford.
- Sajó A.: (1986) *Látzat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Sen, A.: (2009). *Human Rights and Capabilities*. In: Goodale, M. (ed): *Human Rights. An Anthropological Reader*. Wiley Blackwell Oxford.
- Shaver, R.: (2002) *Egoism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Szigeti P. – Takács P.: (1998) *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Waldron, J.: (1999) *Law and Disagreement*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Weber, M.: (1988) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I-III*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen.
- Weber, M.: (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest.

A biztosító helytállási kötelezettsége a közvetlenül az ajánlattételt követően bekövetkező biztosítási esemény esetén

I. Bevezetés

A biztosítási szerződések területén az elmúlt évtizedekben nagy változások zajlottak le. A gazdaság, az életviszonyok egyre gyorsuló változásának megfelelően az egyes szerződéstípusok – így a biztosítási szerződések is – folyamatosan változó, alakuló képet mutatnak. A gazdaság dinamikája, a technikai fejlődés nyomában járó újabb és újabb szükségletek újabb és újabb formákat, megoldásokat hívnak életre. Történik mindez úgy, hogy közben az alapvető jogilag védendő érdekek mind a biztosított, mind pedig a biztosító oldalán ugyanazok maradnak.

A biztosítási szerződések több szempontból eltérnek a Polgári Törvénykönyv szabályozási körébe vont többi szerződéstől. Ezt nyilván a biztosítási szerződés speciális volta indokolja, amikor is nem egy, a felek által közösen, egyedileg kialakított konstrukcióról van szó, mint például egy ingatlan adásvételi szerződés esetében, hanem többnyire a biztosító által kialakított szerződési feltételekkel és tömegesen használt szerződésről. Ilyen megoldással találkozhatunk például a közüzemi szerződéseknél is. Amíg azonban az utóbbiaknál az egyik oldalon korlátozott számú szolgáltató áll, akiket monopolhelyzetük miatt szerződéskötési kötelezettség terhel, addig a biztosítás esetében számos biztosító van versenyhelyzetben, akiknek a blankettaszerződés használatából származó előnyök mellett folyamatosan figyelemmel kell lenniük a szerződő felek érdekeire és igényeire is. Így a biztosító hivatali helyiségében kötött szerződések mellett számos szerződéskötés ügynökön, vagy alkuszon keresztül történik¹. Napjainkban pedig egyre nagyobb teret hódít az interneten keresztül történő szerződéskötés. Utóbbi megoldások egy sor gyakorlati problémával állítják szembe a jogalkalmazókat. A szerződéskötés közvetett volta ugyanis elnehezíti a potenciális problémák előzetesen történő korrekt tisztázását. Emellett némileg kaotikussá teszi a helyzetet, hogy időben elválhat egymástól – és a gyakorlatban többnyire el is válik – a szerződés létrejöttének időpontja, a szerződés hatályosulásának időpontja, valamint a kockázatviselés kezdete. Mindez a laikus szerződő fél számára nem egyértelmű, aki emiatt a biztosítási esemény bekövetkeztekor kellemetlen meglepetéssel találhatja magát szemben.

A lentebb ismertetett jogeset² azonban a fentiekén túl egy olyan problémát is felvet, amely független a szerződéskötés módjától és körülményeitől. Nevezetesen a biztosítottnak a biztosítóval szemben fennálló tájékoztatási kötelezettségének a kérdését, amely kötelezettség vonatkozásában a jogi szabályozás hosszú idő óta konzekvens, lényegét tekintve az új Ptk.-ban sem változott. A tájékoztatási kötelezettség megsértése a biztosító mentesülését vonja maga után. Mi határozza meg azonban, hogy a szerződő tájékoztatási kötelezettsége fennállt-e, azaz hogy a közlési kötelezettséggel érintett lényeges körülményt ismerte, vagy ismernie kellett? Ez nyilván nem objektív kategória, és a kérdés csak az adott egyedi eset gondos körüljárása után dönthető el. Jogesetünkben a biztosítási szerződés megkötésének másnapján következett be a biztosítási esemény, azon a napon, amelyben egyébként a biztosító kockázatviselésének kezdő időpontját a felperes által megküldött, majd a biztosító által el is fogadott szerződési ajánlat meghatározta. Ez a biztosított szempontjából szerencsésnek mondható véletlen a biztosító szempontjából joggal kérdőjelezi meg a káresemény előre láthatóságának hiányát, amely azonban a biztosítási eseménynek fogalmi eleme. Kérdés, hogy csupán az időbeli közelség önmagában megalapozza-e a biztosított tájékoztatási kötelezettségét annak okán, hogy a káreseményről előzetesen tudnia kellett?

* Pesti Központi Kerületi Bíróság, P.III. Csoport, bírósági titkár

¹ Pribula László: A biztosítási szerződések hatályba lépésének egyes kérdései – Debreceni Jogi Műhely 4/2007. 9 lev.

² Pesti Központi Kerületi Bíróság 1.P.94.973/2011. - jogerősen befejezve első fokon

II. Jogeset

A felperes és házastársa 2008. július 25. napján jelzáloghitel szerződést kötött az egyik hitelintézettel. A szerződésben feltételként rögzítették, hogy a felperes kössön lakásbiztosítási szerződést a jelzáloggal terhelt lakóingatlanra. Ezért a felperes házastársa 2009. júniusában biztosítást kötött az „A” biztosítónál, amely szerződés azonban 2010. március 31. napjával díj nem fizetés miatt megszüntetésre került.

2010. április 19. napján a felperes a „B” biztosítóval újabb biztosítást kötött, ebben azonban a kockázatviselés kezdő időpontja csak 2010. június 1. napjában került meghatározásra.

2010. május 7. napi keltű levelében a hitelintézet arról értesítette a felperes házastársát, hogy az „A” biztosító tájékoztatta a bankot a biztosító kockázatvállalásának megszűnéséről, mivel a biztosítási díjfizetési kötelezettségüknek esedékességkor nem tettek eleget. A hitelintézet felszólította a felet, hogy 15 napon belül igazolja a jelenlegi vagy egy új biztosítási szerződés díjrendezettségét, ennek hiányában a bank a kölcsönszerződést felmondja.

A felperes 2010. május 16. napján 13 óra 47 perckor interneten keresztül lakásbiztosítási ajánlatot tett az alperesi biztosító felé. Az ajánlatot a biztosító elfogadta a 2010. május 18. napi keltezésű hitelfedezeti nyilatkozat és levél tanúsága szerint, a felperes részére kötvényt állított ki, amelyben a kockázatviselés kezdő időpontja 2010. május 17. napjában került meghatározásra. A szerződés kedvezményezettjeként a kölcsönszerződésre tekintettel a hitelintézet került megjelölésre.

Az alperesi biztosító elektronikus úton megköthető biztosítási szerződéseire vonatkozó szabályzata az általános vagyonbiztosítási feltételek között akként rendelkezik, hogy a biztosító kockázatviselése (a biztosítási védelem) a különös feltételek eltérő rendelkezése hiányában a biztosítási ajánlaton a kockázatviselés (hatálybalépés) kezdeteként megjelölt napon veszi kezdetét, feltéve, hogy a szerződő (biztosított) a biztosítás első díját, illetőleg az egyszeri díjat a szerződéskötéskor vagy az erre biztosított határidő alatt teljes egészében befizeti a biztosító számlájára (...).

A szabályzat szerint ha a szerződő (biztosított) a szerződéskötés időpontjában ugyanazon vagyontárgy(ak)ra és ugyanazon kockázatok ellen másik biztosítóintézetnél már rendelkezik vagyonbiztosítási szerződéssel (többszörös biztosítás), a biztosító csak a másik (korábbi) biztosítási szerződéssel meg nem térült károokra nyújt a különös feltételekben meghatározottak szerint biztosítási szolgáltatást.

A szerződő (biztosított) a szerződéskötéskor köteles a biztosítás elvállalása szempontjából minden olyan lényeges körülményt a biztosítóval közölni, amelyeket ismert, vagy ismernie kellett, de legalább azokat, amelyekre a biztosító írásban kérdéseket tett fel.

A szabályzat a lakásbiztosítás különös feltételei között határozza meg a biztosítási esemény fogalmát. Eszerint biztosítási eseménynek a biztosított vagyontárgyak megrongálódása, megsemmisülése, eltulajdonítása minősül, ha a bekövetkezésük valamely biztosított veszéllyel közvetlen okozati összefüggésben áll és a káresemény a szerződés hatálya alatt következett be. A szabályzat ugyanitt azt is leírja, hogy a biztosító kockázatviselése a felsorolt veszélyekkel kapcsolatban felmerült károokra terjed ki, ha bekövetkezésük a biztosított szempontjából véletlen, váratlan és előre nem látható. A felsorolt veszélyek között szerepel az árvíz.

2010. május 17. napján a hajnali órákban árvíz sújtotta a települést, amelyben a felperes lakóingatlanja található, és betört a víz a felperes ingatlanába. Az árvizet a településen keresztül folyó patak kiáradása okozta. Felperes csak két kisgyermekét és legszükségesebb ingóságait tudta kimenteni az ingatlanból. A felperes a kárigényt 2010. május 18. napján bejelentette az alperesi biztosítónak, majd 2010. május 27. napján befizette a biztosítási díjat. Az alperes azonban a 2010. május 31. napján „biztosítási ajánlat visszautasítása” tárgyú levelében arról tájékoztatta a felperest, hogy a biztosítási ajánlatot nem fogadja el.

2010 júniusában még volt egy egyeztetés a felek között, megállapodásra azonban nem jutottak. Az alperes 2010. szeptember 24. napján kelt levelében azt közölte a felperessel, hogy a biztosítási szerződés túlbiztosítás miatt semmis. Fentiekre tekintettel, a felperes keresettel fordult a bírósághoz.

A felperes keresetében a lakóingatlanában, valamint ingóságaiban keletkezett kára megtérítésére kérte kötelezni az alperest. A kereset jogalapjaként az alperessel megkötött biztosítási szerződésben foglaltakra hivatkozott, mely alapján az alperes teljesítését kérte. Arra is hivatkozott, hogy a korábban általa más biztosítókkal megkötött szerződései nem voltak hatályban. Hivatkozott továbbá arra, hogy az árvíz-veszélyről annak bekövetkeztét megelőzően nem volt tudomása, illetéknéppen arról mint lényeges körülményről a biztosítót nem volt módja értesíteni.

Az alperes a kereset elutasítását és a felperes perköltségben való marasztalását kérte a bíróságtól. Vitatta a felperes perbeli legitimációját arra tekintettel, hogy a szerződésben a felperes a hitelintézetet tüntette fel kedvezményezettként, így vitatta a perbeli követelésnek a felperes részére történő teljesíthetőségét is. A jogalap tekintetében az alperes arra hivatkozott, hogy a felperes a szerződéskötés időpontjában rendelkezett biztosítási szerződéssel a „B” biztosítónál, valamint felperesnek a korábban az „A” biztosítóval kötött szerződés tekintetében a biztosító a felperes részére fizetési halasztást engedélyezett a biztosítási díj megfizetésére vonatkozóan, ezért utóbbi biztosító a káresemény napján még kockázatban állt. Amennyiben tehát fenti két biztosítási szerződés érvényes és hatályos volt, úgy az alperessel kötött szerződés a Ptk. 549. § (1) bekezdésében foglalt túlbiztosítás tilalmára figyelemmel semmis. Az alperes arra is hivatkozott, hogy a szerződés megkötésére irányuló ajánlat 2010. május 16. napján 13 óra 45 perckor érkezett meg alpereshez, az árvíz pedig csak néhány órával ezután következett be. Mivel már 2010. május 14. napján védelmi intézkedéseket foganatosítottak a településen, a felperesnek tudnia kellett az árvíz-veszélyről, és erről mint lényeges körülményről az alperest nem tájékoztatta. Minderre tekintettel a bekövetkezett árvíz nem minősül biztosítási eseménynek, mivel nem volt váratlan és előre nem látható.

Mindenképp megjegyzendő, hogy az alperes 2010. május 31. napján kelt, „biztosítási ajánlat visszautasítása” tárgyú levelében a kiemelt kockázatra és a Ptk. 537. §-ára hivatkozik, tehát a biztosítási ajánlat visszautasításának törvény-adta lehetőségére. A későbbi hivatkozásokat e levél még nem tartalmazta. Itt utalnék a következő fejezetben ismertetésre kerülő tanulmányra³, melyben felvetődik annak lehetősége, hogy a biztosítási esemény bekövetkezése után közölt visszautasítás épp a bekövetkezett biztosítási eseményre tekintettel történik meg a biztosító részéről. Felvetődik ez különösen azért is, mert épp az alperes által hivatkozott jogszabályhely (537. § (3) bek.) ad lehetőséget a biztosító számára, hogy a biztosítási szabályzattól eltérő ajánlat esetén javasolhatja a szerződés szabályzatnak megfelelő módosítását, és ha ezt a szerződő nem fogadja el, a biztosító elállhat a szerződéskötéstől. További kérdés, hogyan tekinthető egy már bekövetkezett káresemény utólag kiemelt kockázatnak. Ha ugyanis minden bekövetkező biztosítási esemény kiemelt kockázatot jelentene, ami által a biztosító mentesülhet, akkor gyakorlatilag megkérdőjeleződhetne a biztosítás jogintézményének létjogosultsága.

Az alperes a per során ellenkérelmének fenntartása mellett további tényekre hivatkozott, melyek álláspontja szerint a katasztrófa bekövetkezésének előre láthatóságát támasztják alá, és az alperes meggyőződése szerint a felperes teljesen tisztában volt a várható veszéllyel, a szerződést éppen erre tekintettel kötötte meg.

Érvelése szerint a hivatalos adatok alapján tényként állapítható meg, hogy a biztosítási szerződési ajánlat megtételét megelőző napokban a perbeli biztosítási szerződés kockázatviselési helyén rendkívüli mennyiségű csapadék esett. Erre tekintettel a 2010. május 17-én hajnalban bekövetkezett káresemény nem volt sem hirtelen, sem váratlan, sem előre nem látható. Annak bekövetkeztére a felperesnek számítania lehetett és ezt az alperes kockázatviselését köztudottan befolyásoló lényeges körülményt az alperessel az ajánlat elfogadása előtt nem közölte, holott ez tőle elvárható lett volna. A felperes tudott arról, hogy 2005-ben már történt árvíz a településen a patak kiöntése miatt, mivel a felperes házastársa a 2005-ös árvízi mentésben részt vett. A felperes tudott a

³ Wellmann György: A biztosítási szerződés létrejötte és hatálya, avagy megilleti-e a biztosítót az ajánlat visszautasításának a joga a káresemény bekövetkeztét követően? - Gazdaság és Jog 3/97: 18-20.

patak vízszintjének megemelkedéséről, ezért hiteltelen azon állítása, hogy az árvízi helyzet nem foglalkoztatta és arról senkivel sem beszélt, ugyanakkor gyermekeit mégis elvitte otthonról éjszakára. A felperes házastársa 2010. április 19. napján biztosítási szerződési ajánlatot tett a 2. sz. biztosító részére, melyet a biztosító elfogadott, és a felperes házastársa részére 2010. április 23. napján biztosítási kötvényt küldött, mely szerint a kockázatviselés kezdete 2010. június 1. napja. Az alperes álláspontja szerint a körülményekből okszerűen következik az, hogy a felperest a perbeli ajánlattételben a 2010. május 16. napján hiányzó biztosítási fedezet azonnali pótlása motiválta, mivel tudott a közelgő veszélyről, sőt épp arra tekintettel tett szerződési ajánlatot az alperesnek. Egyébként érthetetlen lenne, hogy a felperes miért tett volna épp vasárnap, munkaszüneti napon szerződési ajánlatot.

A felperes álláspontja szerint az alperes teljesen tévesen indul ki a települést érintő rendkívüli csapadékmennyiségből. A patak teljes vízgyűjtő területén hullott csapadék mennyisége befolyásolja a vízszint alakulását, és idéz elő adott esetben árvizet. Nagy mennyiségű csapadék máskor is fordult már elő, és 2005. óta mégsem következett be árvíz. Épp ezért sem a felperes, sem a település többi lakója – ahogy ezt a meghallgatott tanúk vallomása kétséget kizáróan alátámasztja – nem számolt az árvíz lehetőségével. A tanúk azt nyilatkozták, hogy május 16-án este nem kezdtek védekezésbe, hanem elmentek aludni. A tanúként kihallgatott polgármester azt nyilatkozta, hogy május 16-án arról szerzett tudomást, hogy magas vízállás várható, de arra még utalás sem volt, hogy a patak ki is önthet. A lakosságot épp ezért nem is tájékoztatták. A szerződési ajánlat elküldésének időpontjában és az azt követő fél napon sem volt árvízi helyzet, a felperes ezért nem beszélt aznap senkivel az árvízről. A felperes egyébként 16-án nap közben a nyolc hónapos és a két és fél éves kisgyermekeivel tartózkodott otthon egyedül, és egyáltalán nem a csapadék mennyiségével foglalkozott. Egyebekben arra, hogy vasárnap is szerződési ajánlatot lehet tenni interneten keresztül, az alperes ad lehetőséget, így érthetetlen, miért nehezményezi az alperes a vasárnapi ajánlattételt.

A bíróság a perben rész- és közbenső ítéletet hozott.

A határozatban a bíróság elutasította a keresetet az ingatlanár megfizetése vonatkozásában, az ingókár kifizetése tekintetében azonban megállapította az alperes szolgáltatási kötelezettségét a felperest ért biztosítási esemény vonatkozásában.

Az ítélet indokolása szerint a biztosítási szerződés különös feltételei között rögzítésre került, hogy a biztosító szolgáltatására a biztosított jogosult, kivéve, ha a biztosított a biztosítási kötvényben vagy más nyomtatványon meghatározott módon az épületbiztosítási kár kifizetésére kedvezményezett jelöl. A felperes által csatolt okiratban kedvezményezettként megjelölésre került a hitelintézet, ezért a felperes a teljesítést a maga részére nem követelheti.

Az ingókár vonatkozásában a bíróság elsődlegesen az alperes által hivatkozott, a felperes által korábban az „A” biztosítóval, illetve a „B” biztosítóval kötött biztosítási szerződések érvényességét és hatályosságát vizsgálta a káresemény időpontjában. A csatolt okirati bizonyítékok (az érintett szerződések teljes dokumentációja, valamint a biztosítók felperessel folytatott levelezése) alapján a bíróság kétséget kizáróan megállapította, hogy az „A” biztosító már, a „B” pedig még nem állt kockázatban a felperes ingatlanának vonatkozásában a káresemény időpontjában, így a túlbiztosítás mint semmisségi ok nem áll fenn.

A bíróságnak ezt követően abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy a 2010. május 17. napján egyik fél által sem vitatottan bekövetkezett árvíz a felperes vonatkozásában biztosítási eseménynek minősül-e, figyelemmel arra, hogy a biztosító biztosítási esemény bekövetkezésétől függően kötelezi magát biztosítási szolgáltatás nyújtására. A felek által megkötött biztosítási szerződés különös feltételeinek III. pontja pedig rögzíti, hogy a biztosítási eseménynek véletlennek, váratlanoknak és előre nem láthatóknak kell lennie.

A bíróság álláspontja szerint nem állapítható meg az, hogy a felperesnek az árvíz bekövetkezéséről az ajánlat megtevélekor tudnia kellett.

E körben a bíróság széleskörű bizonyítást folytatott le. A felek előadásán, felperes személyes meghallgatásán túl több tanút meghallgatott, köztük az érintett település polgármesterét, megkereste

az Országos Meteorológiai Szolgálatot az érintett település időjárási és csapadék adatainak, valamint az érintett településen átfolyó patak vízállására vonatkozó adatok beszerzése érdekében.

A meghallgatott tanúk egyöntetű és következetes vallomást tettek arra vonatkozóan, hogy fenyegető árvízveszélyről tényleges ismeretük nem volt. Az árvízvédelmi intézkedésekről nem kaptak információt, így a lakosság nagy része 2010. május 16-án este nyugovóra tért. Csak később, az éjszaka folyamán észlelték az árvíz bekövetkezését.

A tanúk részletes nyilatkozatai alapján megállapítható, hogy május 16-án a délutáni órákban megemelkedett ugyan a patak szintje, mivel napok óta esett az eső, de ilyen már máskor is történt. Ekkor a felperes biztosítási ajánlata már elküldésre került a biztosítónak.

A település tanúként kihallgatott polgármestere azt nyilatkozta, hogy a lehetséges árvízveszélyről 2010. május 16. napján szerzett tudomást a katasztrófavédelemtől. A kapott tájékoztatás tartalma konkrétan az volt, hogy magas vízállás várható. Arra utalás, hogy a patak ki is önthet, nem volt. 2005-ben már volt árvíz a településen, ezért ment be 16-án vasárnap délelőtt a polgármesteri hivatalba. Délelőtt 11 óra körül döntött a védelmi bizottság felállításáról és a védekezés szervezésének megkezdéséről. A felperes számára nem lehetett nyilvánvaló a védekezés, mert a felperes utcájában ilyen tevékenység nem folyt, az még csak meg sem fordult senkinek a fejében, hogy azt az utcát is elöntheti a víz. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy ugyanabban az utcában található a kórház, ahol szintén nem folyt semmilyen előkészület, éppen ezért a hajnalban betörő víz jelentős dologi károkat okozott a kórházi felszerelésben, többek között egy több millió forintot érő mobil röntgen készülék is tönkrement. Mindez nyilván nem fordulhatott volna elő, ha a településnek ezen a részén számolnak az árvíz lehetőségével. A polgármester vallomása szerint a lakosságot 16-án egyáltalán nem tájékoztatták a szervezkedésről, mert nem akartak pánikot kelteni.

Fentiekre tekintettel a bíróság azt a következtetést vonta le a tanúvallomások együttes mérlegelése alapján, hogy a település lakosai nem tudhatták előre az árvíz esetleges bekövetkezését. Így a felperes, aki aznap két kisgyermekével egyedül volt otthon, a szerződési ajánlat megtételének kora délutáni időpontjára nem szerezhetett tudomást a katasztrófa várható bekövetkezéséről.

Miután a per során nem merült fel arra vonatkozó adat, hogy 2005. és 2010. között volt-e további árvíz a településen, a bíróság azt a következtetést vonta le, hogy ilyen katasztrófa nem következik be szükségszerűen minden alkalommal, amikor az érintett időszakhoz hasonlóan több napon át nagy mennyiségű csapadék esik a településen, illetve a környéken. Éppen ezért a felperes a rendszeres árvízveszélyt mint lényeges körülményt nem közölte a biztosítóval a szerződéskötéskor, mivel nem állapítható meg, hogy az árvíz évente, vagy akár évente többször is bekövetkezik, így arra számítani lehet és kell.

Fentiekre tekintettel tehát a bíróság a az ingókár megfizetésének vonatkozásában az alperes szolgáltatási kötelezettségét megállapította. Az rész- és közbenső ítélet első fokon jogerőre emelkedett. Az összegszerűség vonatkozásában azonban már nem született határozat, mivel a felek időközben egyezségeket kötöttek.

III. A biztosítási szerződések szabályozása az 1959. évi IV. törvényben

A perbeli kéresemény bekövetkezésének idején hatályos 1959. évi IV. Polgári Törvénykönyvnek a XLV. fejezete szabályozza a biztosítási jogviszonyt.

A biztosítási szerződések létrejöttének logikája a többi szerződéstípushoz hasonlítva több szempontból rendhagyónak mondható⁴. A régi Ptk. 537. §-a a következő módon szabályozta a kérdést. Főszabály a felek írásbeli megállapodása, ami a szerződéskötés klasszikus módjának tekinthető. Van azonban a szerződés létrejöttének egy másik módja is, az úgynevezett „hallgatással történő szerződéskötés”. A törvényszöveg szerint a szerződés akkor is létrejön, ha a biztosító az ajánlatra tizenöt napon belül nem nyilatkozik. Ilyen esetben a szerződés az ajánlatnak a biztosító vagy képviselője részére történt átadása időpontjára visszamenő hatállyal jön létre. A biztosítási

⁴ Ld. Pribula i. m.

szerződés ilyen módon történő létrejötténél problematikus, hogy hiányzik a szerződések jogának egyik alapeleme, nevezetesen a konszenzusnak a szerződéskötés során való kifejezése. Egyik legjellemzőbb probléma, ha a biztosítási esemény az ajánlat szerződő általi megtételét követően, de még a tizenöt napos határidőn belül következik be⁵. Az ismertetett jogesetben az alperesi biztosító a tizenöt napos határidőn belül visszautasította az ajánlatot. Ennek azonban semmiképpen nem lehetett helye, miután ezt megelőzően az ajánlatot elfogadták, és erről levelet, valamint a biztosítási kötvényt elküldték a felperesnek, mégpedig a felperesi ajánlatnak megfelelő tartalommal.

Felmerül az a kérdés, hogy megilleti-e a biztosítót a visszautasítási jog a biztosítási esemény bekövetkezése után? Ebben az esetben ugyanis a biztosító nyilvánvalóan a káresemény bekövetkeztére tekintettel utasítja vissza az ajánlatot. Az ilyen eljárás – legalábbis a biztosítottak szemszögéből értékelve – a biztosító részéről joggal való visszaélésnek tekinthető. Wellmann György szerint a biztosítónak ez e lehetősége csak akkor áll fenn, ha a biztosítási szerződés a káresemény bekövetkezése előtt még nem jött létre⁶. A szerződés létrejöttének kérdése szintén nem egyértelmű. Nyilván nem tekinthető létrejöttnek a szerződés az ajánlat biztosító részére történő elküldésével. Ha azonban ezzel egyidejűleg a díjfizetés is megtörtént, és erről a biztosító elismervényt állított ki a szerződő fél részére, a szerződés létrejött. Szintén nem kérdéses a biztosítási szerződés létrejötte, ha a biztosító kifejezetten elfogadta a szerződő fél ajánlatát, és a részére biztosítási kötvényt állított ki. Erre a gyakorlati problémára az új Ptk. egzakt megoldást hozott. Itt már a biztosítót terheli előzetes tájékoztatási kötelezettség a biztosított irányában.

A felek a szerződésben meghatározhatják a kockázatviselés kezdőidőpontját, amely el is térhet a Ptk.-beli főszabálytól, miszerint a biztosítás az azt követő napon lép hatályba, amikor a szerződő fél az első díjat a biztosító számlájára vagy pénztárába befizeti, illetőleg amikor a díj megfizetésére vonatkozóan halasztásban állapodtak meg, vagy a biztosító díj iránti igényét bírósági úton érvényesíti. Ez egyértelmű abban az esetben, ha a díjfizetés megelőzi a kockázatviselés megállapított kezdő időpontját. Ha azonban a díjfizetés később történik, mint a megállapított időpont, már kétséges az, hogy a biztosító kockázatban áll-e a szerződésben megállapított időpontban. Bíró György⁷ álláspontja szerint, ha a szerződő felek megállapították a kockázatviselés kezdő időpontját, de díjfizetésre e megállapított időpontig nem kerül sor és a felek fizetési halasztásban nem állapodtak meg, a biztosító csak a díj befizetésétől kezdődően áll kockázatban. Ilyen esetben tehát a kockázatviselés kezdetének szerződéses megállapítása gyakorlatilag nem bír relevanciával.

Az 536. § (1) bekezdés meghatározza a biztosítási szerződés tartalmát. Eszerint biztosítási szerződés alapján a biztosító meghatározott jövőbeni esemény (biztosítási esemény) bekövetkeztétől függően bizonyos összegnek megfizetésére vagy más szolgáltatás teljesítésére, a biztosított, illetőleg a másik szerződő fél pedig díj fizetésére kötelezi magát. A törvény nem határozza meg azonban a biztosítási esemény fogalmát, csupán példálózó jelleggel sorol fel ugyanezen szakasz (2) bekezdésében olyan eseményeket, meghatározott életkor betöltését, melyek biztosítási események lehetnek. Általános definíció a biztosítási esemény vonatkozásában nincsen. Takáts Péter úgy írja körül a biztosítási esemény fogalmát, mint „*a halálesetre szóló biztosítás kivételével bizonytalan, de minden esetben bizonytalan bekövetkezésének ideje*”,⁸. Zavodnyik József megfogalmazása szerint „*A biztosítási esemény az a – biztosítási szerződésben meghatározott – jövőbeni esemény, amelynek bekövetkezését követően a biztosítónak a korábban a teljesítésre való készenlétében megragadható szolgáltatása a pénzügyi vagy természetbeni szolgáltatás teljesítéséből álló szolgáltatásba fordul át*”⁹. Hanák Gábor definíciója: „*A biztosítási esemény olyan bizonytalan,*

⁵ Ld. Pribula i. m.

⁶ Wellmann György i. m.

⁷ Bíró György: Szerződési alaptípusok – Miskolc Novotni Kiadó 1997. 348. o.

⁸ Takáts Péter: A biztosítás – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2008. 8. o.

⁹ Zavodnyik József: A biztosítási szerződési jog alapjai – Biztosítási Oktatási Intézet, Bp., 2004. 153. o.

egyedileg előre nem látható, a biztosított akaratán kívül bekövetkező véletlen esemény, amely a biztosító teljesítési kötelezettségét kiváltja”¹⁰

A biztosítók a Ptk. keretei között a biztosítási szabályzataikban pontosítják a potenciális biztosítási esemény kritériumait. A perbeli biztosító szabályzata szerint biztosítási eseménynek a biztosított vagyontárgyak megrongálódása, megsemmisülése, eltulajdonítása minősül, ha a bekövetkezésük valamely biztosított veszéllyel közvetlen okozati összefüggésben áll és a káresemény a szerződés hatálya alatt következett be. A biztosító kockázatviselése a felsorolt veszélyekkel kapcsolatban felmerült károkra terjed ki, ha bekövetkezésük a biztosított szempontjából véletlen, váratlan és előre nem látható.

Az 540. § (1) bekezdése szerint a biztosított a szerződéskötéskor köteles a biztosítás elvállalása szempontjából lényeges minden olyan körülményt a biztosítóval közölni, amelyeket ismert vagy ismernie kellett. A biztosító írásban közölt kérdéseire adott, a valóságnak megfelelő válaszokkal a fél közlési kötelezettségének eleget tesz. A kérdések megválaszolatlanul hagyása egymagában nem jelenti a közlési kötelezettség megsértését.

Az alperes a káresemény előre nem láthatóságának hiányára két szempontból hivatkozott. Egyrészt azzal érvelt, hogy mivel a biztosítási szabályzat meghatározásában a biztosítási eseménynek fogalmi eleme, hogy az véletlen, váratlan és előre nem látható, ezért a perbeli katasztrófa nem minősül biztosítási eseménynek. Másrészt hivatkozott arra is, hogy a felperes megszegte a mind a szabályzatban, mind a Ptk.-ban előírt tájékoztatási kötelezettségét, amikor mint a biztosítás elvállalása szempontjából lényeges körülményt, a közvetlen árvízveszélyt az alperessel nem közölte. Felmerül itt az a kérdés, hogy adott eseménynek objektíve kell előre nem láthatónak lennie ahhoz, hogy biztosítási eseménynek minősüljön, vagy csak a szerződő vonatkozásában kell érvényesülnie ezen feltételnek?

Ha egy esemény objektíve előre nem látható, ez kizárja a szerződő általi előre láthatóságot. Az ilyen esemény kétséget kizáróan biztosítási esemény, és a szerződőt nem terhelheti közlési kötelezettség sem, hiszen a bekövetkező eseményről nem tudhatott. Ha objektíve előrelátható egy esemény, akkor a szerződő szempontjából két lehetőség áll fenn. Vagy látta előre az adott eseményt, ekkor tájékoztatási kötelezettség is terheli, illetve az előre látható esemény ki is kerül a biztosítási esemény fogalmi köréből és a biztosító mentesül a szolgáltatási kötelezettsége alól. Ha azonban az objektíve előre látható eseményt a szerződő nem látta előre valamilyen szubjektív körülmény folytán, őt a biztosító felé közlési kötelezettség nem terheli. Vajon minősülhet-e a káresemény ilyen esetben biztosítási eseménynek? A fenti jogeset alperese láthatóan a felperes szubjektív állapotából indult ki. Az előre nem láthatóság követelményének mindig az adott szerződő fél, biztosított vonatkozásában kell fennállnia. Minden esetre ahhoz, hogy egy adott esemény ne minősülhessen biztosítási eseménynek az előre láthatósága miatt, nem szükséges a szerződő tájékoztatási kötelezettségének a megszegése, amely a biztosító mentesülését vonja maga után.

IV. A biztosítási szerződések szabályozása a 2013. évi V. törvényben

Az új Ptk. a biztosítási szerződések szabályozása terén számos új megoldást hozott. Az újonnan megjelenő biztosítási termékeket és szolgáltatásokat a régi szabályrendszer már nem volt képes lefedni. A kodifikációs munka célja az új szerződéstípusok olyan módon történő szabályozása, hogy emellett a szerződési szabadság és a díszpozitivitás követelménye továbbra is érvényesüljön, kógens szabályokkal védve ugyanakkor a fogyasztókat¹¹.

Már a biztosítási szerződés fogalma (6:439. § (1) bek.) is eltér a régi szabályozástól. Eszerint biztosítási szerződés alapján a biztosító köteles a szerződésben meghatározott kockázatra fedezetet nyújtani, és a kockázatviselés kezdetét követően bekövetkező biztosítási esemény bekövetkezése

¹⁰ Hanák Gábor: Létezik-e igazán biztosítható öngyilkossági kockázat? (...és ha igen, akkor miért nem?) - Biztosítási Szemle, 11-12/1994. 30. o.

¹¹ Verebics János: A biztosítási szerződések az új Ptk.-ban – Gazdaság és Jog, 2014.2., 14. o.

esetén a szerződésben meghatározott szolgáltatást teljesíteni; a biztosítóval szerződő fél díj fizetésére köteles. A kockázatviselés főszabály szerint a felek által a szerződésben meghatározott időpontban kezdődik, de a 6:445. § (2) bekezdése lehetőséget ad ún. előzetes fedezetvállalásra. Ennek értelmében a felek írásban megállapodhatnak abban, hogy a biztosító a külön meghatározott biztosítási kockázatot már olyan időponttól kezdődően viseli, amikor a felek között a szerződés még nem jött létre.

Új szabály, hogy ha a kockázelbírálási idő alatt a biztosítási esemény bekövetkezik, az ajánlatot a biztosító csak abban az esetben utasíthatja vissza, ha ennek lehetőségére az ajánlati lapon a figyelmet kifejezetten felhívta, és az igényelt biztosítási fedezet jellege vagy a kockázatviselés körülményei alapján nyilvánvaló, hogy az ajánlat elfogadásához a kockázat egyedi elbírálása szükséges (6: 444. § (3) bek.).

Szintén új, hogy a biztosító hallgatásával csak fogyasztónak minősülő szerződő felek esetében jön létre a szerződés 15 nap alatt. Ennek is feltétele azonban, hogy az ajánlatot jogszabályban előírt tájékoztatás birtokában, a biztosító által rendszeresített ajánlati lapon és a díjszabásnak megfelelően tegyék.

A biztosított tájékoztatási kötelezettsége lényegét tekintve nem változott a régi szabályozáshoz képest, annak megsértése most is a biztosító mentesülését eredményezi.

Az új szabályok tehát láthatóan az elmúlt évtizedek változásaira, újonnan felmerülő szükségleteire reagálnak. Az elméleti szabályokat azonban a gyakorlati jogalkalmazás fogja megtölteni tartalommal.

Felhasznált irodalom

Pribula László: A biztosítási szerződések hatályba lépésének egyes kérdései – Debreceni Jogi Műhely 4/2007. 9 lev.

Wellmann György: A biztosítási szerződés létrejötte és hatálya, avagy megilleti-e a biztosítót az ajánlat visszautasításának a joga a káresemény bekövetkeztét követően? - Gazdaság és Jog 3/97: 18-20.

Bíró György: Szerződési alaptípusok – Miskolc Novotni Kiadó 1997. 348. o.

Takáts Péter: A biztosítás – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2008. 8. o.

Zavodnyik József: A biztosítási szerződési jog alapjai – Biztosítási Oktatási Intézet, Bp., 2004. 153. o.

Hanák Gábor: Létezik-e igazán biztosítható öngyilkossági kockázat? (...és ha igen, akkor miért nem?) - Biztosítási Szemle, 11-12/1994. 30. o.

Verebics János: A biztosítási szerződések az új Ptk.-ban – Gazdaság és Jog, 2014.2, 14. o.

Csécsey György – Károlyi Géza – Törő Emese – Petkó Mihály – Fézer Tamás: A gazdasági szféra ügyletei – Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2006. 243. o.

Novák Imre: A biztosítás időbeli hatályával kapcsolatos egyes kérdések – Biztosítási Szemle 9/2001: 17-21. o.

Hanák Gábor: A biztosítás időbeli hatályával kapcsolatos egyes kérdések (Hozzászólás Dr. Novák Imre cikkéhez) – Biztosítási Szemle 1/2002: 29-34. o.

Bárd Károly: Kártérítési felelősség és biztosítás. Vázlat. – Collega. Szakmai folyóirat joghallgatók számára 4/1998. 7-9. o.

Birkás Norbert*

Szerbia Köztársaság hatalmi rendszere, különös tekintettel a parlamentre és a képviselők jogállására

I.

A jogszabályok elfogadása, illetve az elfogadott jogszabályok végrehajtása manapság a törvényhozói és a végrehajtói hatalomhoz köthető, amely pedig jelenleg a szerb népképviselési rendszer szoros függvénye. Emiatt elsődlegesen – e tanulmány keretein belül – a szerbiai képviselési rendszer kialakulására és teljesebb körű bemutatására összpontosítok, melyre úgy érzem, okot szolgáltat az a tény, hogy a környező, Magyarországgal határos országok közül talán éppen a szerb államról¹ lehet a legkevesebbet tudni, hiszen ez a terület a politikai körülmények sajátos alakulása folytán² mindig is az egyik legelzigeteltebb térség maradt a tudományos kutatás számára. Ahhoz azonban, hogy megérthessük a térségben manapság lezajló, illetve nemrégiben lezajlott eseményeket, mindenképp szükséges megismernünk a mindenkori Szerbia hatalmi berendezkedését, gondolkodásmódját, az uralkodó elitnek a jogszabályokhoz való viszonyulását, a törvények elfogadásának módját és azok érvényesülését. Mindezek megértéséhez szükséges a kezdetekhez visszanyúlni, mert a mai napok hatalmi berendezkedése és kialakulása is nagyrészt ebben gyökerezik.

II. A szerb képviselési rendszer kialakulása és fejlődése

II.1. Kezdetektől a független Szerb Fejedelemség megalakulásáig

Szerbiában a képviselési rendszer meglehetősen rövid időre tekint vissza. Ez többek között azzal magyarázható, hogy Szerbia – a többi szláv államhoz hasonlóan Oroszország kivételével – igen hamar elveszítette államiságát.³ Az 1389-es rigómezei csatavesztést⁴ követően Szerbia a török

* kutató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

¹ Az ország hivatalos elnevezése korszakonként változott, s igen hosszú és rögös út vezetett a mai hivatalos „Szerbia Köztársaság” elnevezéshez. Az ország nevének megváltoztatása szinte mindig területi változásokhoz vagy politikai fordulatokhoz kötődött. A középkor elején még különböző elnevezésű szerb államalakulatokról tudunk, majd az 1800-as években létrejött a Szerb Kenézség a Török Birodalmon belül. A Portától való függetlenedést követően nem sokkal az állam elnevezése is Szerb Királyságra módosult. Az I. világháborút követően 1929-ig az ország hivatalos elnevezése Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, azt követően Jugoszláv Királyság volt. A II. világháború után megmaradt a „Jugoszlávia” elnevezés, a királyság helyett azonban szocialista szövetségi köztársasággá alakult, miközben a hivatalos elnevezés e korszakban is többször változott. A délszláv háborúkat követően 2003-ban az ország államszövetséggé alakult Szerbia és Montenegró néven, majd Montenegró 2006-os kiválásával elnyerte mai hivatalos elnevezést.

² A két világháború között a Magyar és a Jugoszláv Királyság meglehetősen ellenséges viszonya, a világháborút követően Jugoszlávia különutas kommunizmusa okán kialakult feszült helyzet, míg a rendszerváltás után az országban dúló közel egy évtizedes háború és a nagyfokú nacionalizmus szabott gátat a tudományos kutatásnak.

³ Szerbia török uralom alá kerülése előtt a korai feudális Európára jellemző fejlődési tendenciákat követte, de az 1389-es rigómezei csatavesztés hosszú időkre megpecsételte a szerb államiság, s egyúttal a szerb képviselési rendszer sorsát is. Jellemző e téren, hogy éppen ezidőtájt kezdett volna megerősödni a nemesi nemzetgyűlés szerepe, melyet jól szemléltet az a tény, hogy Lázár fejedelem – gyermektelen lévén – 1425-ben Szrebrenicába „már” nemzetgyűlést volt kénytelen összehívni, hogy rokonát, Đurađ Brankovićot (Brankovics György) törvényes örököséül jelöltethesse. Szerbia korabeli történetét bővebben ld.: A. Majković: *Istorija srbskoga naroda. Državna štamparija, Beograd, 1858. 5-121. o.*; Heka László: *A délszláv államok alkotmánytörténete. Gold Press Nyomda, Szeged, 2002. 50-61. o.* (továbbiakban: Heka) és Heka László: *Szerbia állam- és jogtörténete. Bába Kiadó, Szeged, 2005. 17-52. o.* (továbbiakban: Heka L.) és *A Pallas Nagy Lexikona (XV. kötet). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. Szerbia címszó alatt. 621-630. o.* (továbbiakban: Pallas Nagy Lexikona).

⁴ Az első rigómezei csatára 1389. június 28-án (a régi naptár szerint június 15-én), Szent Vitus napján került sor. A lezajlott ütközet részleteiről igen keveset tudunk. A vesztes csata emléke a szerb történelemben egyfajta mitikus jelleget öltött, egyszerre jelképezi a bukást, az újjászületést és a reményt. A vértanúvá felmagasztalt Lázár fejedelem körül

szultán hűbéresévé vált, majd Szendrő (Smederevo) 1459-es elestével hosszú évszázadokig a szerb államiságnak is vége szakadt.⁵

Szerbiában a modern kori nemzetgyűlés csírái az 1804-es esztendőbe nyúlnak vissza:⁶ ez év február 2-án⁷ ugyanis a szerb előkelők Orašac nevű faluban összegyűltek,⁸ és felkelésre szólították föl a népet.

Az orašaci mellett talán az 1804. április-májusában megtartott ostružnicai népgyűlést említhetjük meg, mint kiemelkedő jelentőségűt, hiszen ez volt az első olyan népgyűlés, amelyen az összes felkelt – tehát a lázadó és a már felszabadított – területek vezetői és előljárói egyaránt összegyűltek szerte a Szendrői Szandzsákból.⁹ Az erre való megemlékezés jegyében a hálás utókor május 15-ét a szerb parlamentarizmus emléknapijává emelte.¹⁰

Jól látható tehát, hogy az ún. „első szerb felkelés” szorosan összefügg a népgyűléssel, a népgyűlés azonban nehezen alakult volna meg a törökellenes harcok kibontakozása nélkül. Az első szerb felkelés alkalmával összesen 14 népgyűlést tartottak. Ezek döntő többségükben hagyományos (kis) népgyűlések voltak, melyeken Karađorđin kívül mintegy 60-80 személy jelent meg. Emellett megtartott egy nagy és egy titkos népgyűlés is. A népgyűléseket a felkelés elején még többnyire eldugott helyeken, majd a felkelés kezdetleges sikerei után a kolostorok, templomok vagy az állami hivatalok udvarain tartották, és rendszerint két-három napig üléseztek.¹¹ Az első szerb felkelés utolsó népgyűlését 1813 januárjában, Kragujevácban tartották.¹²

A forradalom bukását követően hatalmas török megtorlás vette kezdetét. Ennek hatására 1815 tavaszán Miloš Obrenović¹³ – akit időközben a szerb előljárók megválasztottak vezérüknek („vojvoda”) – Takovóban bejelentette az ún. „második szerb felkelés” kezdetét.¹⁴ A felkelők gyors sikereket értek el, aminek hatására a Török Porta tárgyalásokra szánta el magát. A tárgyaláson felajánlott autonómia a legtöbb szerb óhaját továbbra sem elégítette ki, de Obrenović lehetőséget látva arra, hogy átvegye a hatalmat, elfogadta a szultán ajánlatát.¹⁵

Ezzel lezárult a második szerb felkelés, mely egyúttal a forradalmi népgyűlések korszakának a végét is jelentette.

Visszatekintve erre a korszakra elmondható, hogy a népgyűlés (skupština) csupán az előljárók (starešina) testülete volt, amelyben a tagság az elfoglalt pozícióhoz, nem pedig választásokhoz kötődött. Ez még sokkal inkább hasonlított a középkorban megszokott nemesi képviseleti rendszerhez, semmint a mai értelemben vett nemzetgyűléshez. Üléseire időszakosan, többnyire csak szükséges esetekben került sor, és azokon a legfontosabb katonai és polgári ügyeket tárgyalták meg. Miután helyzetét a korszak törvényei nem szabályozták, pontos hatalmi súlyát igen nehéz megítélni. Véleményem szerint főként csak *véleményező-tanácsadó* jogkörrel rendelkezett, illetőleg *jóváhagyta* a már korábban, a vezető és a Tanács által meghozott határozatokat. Ez az utóbbi

kultusz alakult ki, nemzeti szentként tisztelik. Alakja és a csata hősei köré mítoszok szövődtek, így ezek, valamint a nemzeti talapzaton álló Szerb Autokefál Ortodox Egyház – melynek a hatásköre kiterjedt az Oszmán Birodalom területén kívül a szomszédos Horvátország, Dalmácia, Bosznia és Magyarország területén élő szerbekre is, erősítve ezáltal közöttük az egységes szerb nemzeti tudat kialakulását – döntő szerepet játszottak abban, hogy a szerbek elkerülték az iszlamizálódást. Szent Vitus napjához – kiemelt jelentősége folytán – egyébként a későbbi szerb történelemben igen sok jelentős történelmi esemény is kapcsolódik.

⁵ Heka L. im.: 49. o.; Heka im.: 55. o. és 61. o. és Pallas Nagy Lexikona im. 629. o.

⁶ Boro Majdanac: Narodna skupština Srbije. Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 2001. 9. o. (továbbiakban: Boro).

⁷ A dátum a régi szerb naptár (pontosabban a Julián-naptár) szerint került közlésre. Egészen az I. világháború végéig a dátumokat a későbbiekben is a Julián-naptár szerint közlöm.

⁸ Boro im. 9. o.

⁹ Boro im. 9-10. o.

¹⁰ Ld. Belgrád város hivatalos közlönye. XLVI. évfolyam 10. szám. (2003. április 17.) 262. o.

¹¹ Boro im. 9. o.

¹² Boro im. 11. o.

¹³ Obrenović nem mellékesen az első szerb felkelésben is részt vett, azonban megadva magát a töröknek, igyekezett őket a lojalitásáról biztosítani.

¹⁴ Heka im. 63. o.

¹⁵ Heka im. 63. o.

momentum valamiféle törvényalkotói jogkört is sejtet, bár szinte bizonyos, hogy azok megalkotásába a testületnek nem sok beleszólása volt.¹⁶

A népgyűlések, Miloš Obrenović első uralkodása alatt is öntörvényűen kerültek összehívásra, elsődlegesen adók kivetése céljából, illetve akkor, ha a népet valami fontos dologról értesíteni kellett. Akárcsak eddig, az ő uralkodása idején is hagyományos (rendes), illetőleg nagy népgyűlések kerültek összehívásra.

Miloš Obrenović első uralkodása alatt az 1835. február 2-án, Kragujevácban megtartott ún. Sreteni¹⁷ nagy népgyűlés bír igen komoly jelentőséggel, mert ezen a népgyűlésen került elfogadásra az első szerb, ún. „Sreteni alkotmány” (Sretenjski ustav).¹⁸

Az alkotmány 14 fejezetből és 142. §-ból áll.¹⁹ A népgyűlésre vonatkozó rendelkezések az alkotmány VIII. fejezetében kerültek elhelyezésre. Noha a Sreteni alkotmány a korszakban az erős alkotmányok kategóriájába tartozott, fontos kiemelnünk azt is, hogy az alkotmány 6. és 90. §-a értelmében a népgyűlés még nem volt törvényhozó hatalom.

Miloš Obrenović titkára, Dimitrije Davidović által készített, a korszakban igencsak liberálisnak számító alkotmány elfogadására anélkül került sor, hogy arról a Törökország szuverenitása és Oroszország gyámsága alatt álló autonóm Szerb Fejedelemség kikérte volna akár török szultán, akár pedig az orosz cár hozzájárulását. Miután pedig ebben az alkotmányban mind Orosz, mind Török Birodalom, de még a Habsburg Monarchia is a francia forradalom vívmányait látta, hevesen ellenezte és elutasította azt. Így Miloš, a Török Porta, valamint a külföldi hatalmak nyomása alatt, néhány hét múlva hatályon kívül kényszerült helyezni a Sreteni alkotmányt,²⁰ s 1838-ban pedig szintén ezen államok, valamint belső ellenfelei közös nyomására kénytelen elfogadni az 1838-ban kiadott szultáni hatti serifet, amely egyúttal Szerbia új alkotmánya is volt. Az ún. „Török alkotmány” (Turski ustav)²¹ a maga 66 §-ával minden idők eddigi legrövidebb, de egyúttal a leghosszabb ideig is hatályban lévő alkotmánya Szerbiának. Az alkotmány amiatt is egyedülálló a szerb történelemben, mert az a török fermánok mintájára készült, szemben a Sreteni és a később elfogadott szerb alkotmányokkal, melyek mindig a leghaladóbb európai alkotmányok mintáját követték. Ebből a jellegéből adódóan a Török alkotmányban nincsenek fejezetek, és az azonos szabályozási tárgyakra vonatkozó rendelkezések is szétszórtan fordulnak elő a szövegben.

A Török alkotmány a népgyűlést nemhogy nem írta elő (még tanácsadó testületként sem!), de azt mégcsak meg sem említette. Ennek ellenére, a népgyűlések az alkotmány meghozatala után is összehívásra kerültek, ami ellen – érdekes módon – a Porta nem is tiltakozott, mi több, a jelentősebb népgyűléseken a belgrádi basa, sőt néha a Porta egy-egy magas rangú kiküldöttje is megjelent. A Porta nemcsak, hogy nem tiltakozott a népgyűlések összehívása ellen, hanem 1839-ben, egy módosító indítványában a népgyűlések összehívását kifejezetten engedélyezte.²²

Visszatekintve Miloš fejedelemségére, elmondható, hogy uralkodása alatt, kiváltképp annak elején, a népgyűléseket gyakran összehívta. Ezek többnyire Kragujevácban, az ország akkori fővárosában tartattak meg, leggyakrabban a szabad ég alatt, a templom melletti réten.²³ Mivel ezeket a szabadban rendezték meg, azokon több világi ember is részt vett, akik ugyan tanácskozási joggal nem rendelkeztek, de biztosított egyfajta nyilvánosság, amelyet persze semmi esetre sem lehet a mai mércével mérni.

¹⁶ Ezt a nézetet látszik megerősíteni az is, hogy a korszak első dokumentuma, amely szabályozni rendeli a népgyűlés intézményét, az 1835-ben elfogadott alkotmány is csak egyfajta véleményezői-jóváhagyói testületre tekint. Az alkotmány 90. §-a egyértelműen kimondja, hogy „A népgyűlésnek jogában áll a Kenézhez és az állami Sovjethez fordulni bármilyen panasszal vagy ügyes-bajos dologgal, és kérni őket, hogy arról törvényt adjanak ki”.

¹⁷ A népgyűlés, és egyúttal az azon elfogadott alkotmány nevét a „Sreten” férfi névnap alapján kapta.

¹⁸ Heka L. im. 113-114. o.

¹⁹ Bővebben ld.: Ustav Knjažestva Srbije iz 1835. godine. Knjažesko-Srbska Tipografija, Kragujevac, 1835.

²⁰ Heka L. im. 114. o.

²¹ Bővebben ld.: Ustav Knjažestva Srbije – Sultanski hatišerif iz 1838. godine. Knjažesko-Srbsko Knjigopečatnja, Beograd, 1838.

²² Boro im. 14. o.

²³ Boro im. 12. o.

A népgyűlések ügyrendjét Obrenović határozta meg. Annak ülésein csak azokat az indítványokat fogadták el és tűzték napirendre, amelyeket Obrenović terjesztett elő, vagy amelyekkel ő egyetértett, mert „nehéz volt annak, aki bármit is másként határozott tenni és mondani, mint amit a kenéz akar és mond”.²⁴ A népgyűléseken a nép hangja csak annyira hallatszott, amennyire azt a kenéz megengedte, tehát ezek sohasem tükrözték az országban tapasztalható valóságos helyzetet és a nép akaratát. Ezek a népgyűlések csak a „nép hozzájárulását” adták a fejedelem politikai céljaihoz, azok véleményének figyelembe vétele nélkül.

Az 1840-es évek elejére az Obrenovićok abszolútizmusát megelégedők tábora jelentősen megnőtt, olyannyira, hogy az 1842. szeptember 2-ára Belgrádba összehívott népgyűlés az Obrenović-házat megfosztotta minden hatalmától, s azt Aleksandar Karađorđevićnak, Karađorđe Petrović 33 éves fiának adta át. A népgyűlés hangulatát jól illusztrálja, hogy Aleksandar Karađorđević hívének számító Toma Vučić-Perišić Vračar mezején felállított sátrát nyolc megtöltött ágyú vette körül, arra is folyamatosan ügyelve persze, hogy a kanócok meg legyenek gyűjtve.²⁵

Aleksandar Karađorđević hatalomra kerülése után (azaz alkotmányvédők [ustavobranitelj] uralma alatt²⁶) a népgyűlések nagyrészt szüneteltek, mindösszesen csak néhányat hívtak egybe, azokat is többnyire szükségből.²⁷

Szerbia területén – akárcsak az előző fejedelmek alatt – Aleksandar Karađorđević uralkodása idején is szinte mindennaposak voltak a belső zavargások. A zavargások legfőbb forrása most is maga a fejedelem személye volt. A zavargásokat csitítandó, a fejedelem ellenségeinek 1858-ben sikerült kikényszeríteni a nemzetgyűlés összehívását, annak összehívása előtt pedig egy, a nemzetgyűlés munkáját szabályozó törvény elfogadásáról határoztak. *1858-ban tehát megszületett az első írásos törvény a szerb nemzetgyűlésről*, amely lerakta a népképviseleti rendszer alapjait és törvényi kereteket adott a népgyűlés intézményének. A törvény sajátossága az volt, hogy az csupán arra az egy nemzetgyűlésre vonatkozott, amely e törvény alapján került összehívásra, azaz *ad hoc jellegű törvénnyel van dolgunk*.²⁸

A választások lebonyolítása után, összehívásra került az ún. „Szentandrásai nemzetgyűlés” (Svetoandrejska narodna skupština),²⁹ amely 1858. november 30. és 1859. január 31-e között ülésezett Belgrádban. A Szentandrásai nemzetgyűlés, tizenhat évvel az után, hogy fejedelmi hatalmától megfosztották Mihailót, ismét dinasztikus fordulatról határozott, és visszaemelték a hatalomba az Obrenovićokat.³⁰

Miután a korábbi csak egy ad hoc jellegű törvény volt, a Szentandrásai nemzetgyűlésen 1859. január 14-én egy új törvény is elfogadásra került a nemzetgyűlésről, ami több ponton is különbözött az 1858-ban elfogadottól. E törvény alapján a nemzetgyűlés csak a nép által választott képviselőkől állhatott. Évente egy alkalommal került összehívásra, Kisasszony napja (Mala Gospojina) környékén, de szükség esetén a fejedelem rendkívüli nemzetgyűléseket is köteles volt egybehívni.

A Szentandrás napi nemzetgyűlés berekesztése után, Miloš és Mihailo második uralkodása alatt a nemzetgyűlések ismételen veszítettek jelentőségükből. Miloš második fejedelemsége idején mindösszesen egyetlen nemzetgyűlést tartottak, az ún. „Kisasszony-napi nemzetgyűlést” (Malogospojinska narodna skupština), amely Kragujevácban ült össze 1859. szeptember 8-24-e

²⁴ Idézi Boro im. 12. o.

²⁵ Boro im. 16. o.

²⁶ Slobodan Jovanović: Ustavobranitelji i njihova vlada (1838-1858). Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1912. (továbbiakban: Slobodan).

²⁷ Az 1848-as nemzetgyűlést – melyet felfegyverzett paraszti tömegek leptek el, támogatva ezáltal a képviselőket a helyes döntés meghozatalában, és elősegítve a képviselői szólás- és gondolat szabadság minél teljesebb körű és maradéktalanabb érvényesülését – összehívását pl. az időközben kitört 1848-49-es magyarországi forradalom és szabadságharc indokolta. Erről bővebben ld.: Slobodan im. 224. o.

²⁸ Boro im. 21. o.

²⁹ A nemzetgyűlés az elnevezése onnan ered, hogy azt 1858. november 30-ára, Szent András napjára hívták egybe. A Szentandrásai nemzetgyűlésről és annak munkájáról bővebben ld. Slobodan im. 228-278. o.

³⁰ A trónfosztás körülményeiről bővebben: Slobodan im. 251-278. o.

között.³¹ Ez volt tehát az első nemzetgyűlés a szerb történelemben, melyet teljes egészében a nép választott.

Miloš fejedelem már a nemzetgyűlés összehívásakor a képviselők tudomására hozta, hogy az nem lehet olyan, mint amilyenek a Szentandrás napi nemzetgyűlés képviselői azt annak idején megálmodták, így egy új, a korábbinál regresszívebb törvény került elfogadásra a nemzetgyűlésről. Miloš halála után ismét fia, Mihailo került a fejedelmi székbe, aki még az apjánál is jobban eltávolodott a nemzetgyűléstől és a Szentandrás napi nemzetgyűlés elveitől. Ennek szellemében már az első nemzetgyűlésen, amelyet Mihailo hívott egybe, hatályon kívül helyezték az apja által elfogadtatott törvényt, és megint új „Nemzetgyűlésről szóló törvényt” fogadtak el, amely még a korábbinál is tovább szűkítette a nemzetgyűlés mozgásterét.

Uralkodása alatt az 1864. augusztus 15-e és december 6-a között Belgrádban ülésező, ún. „Nagyboldogasszony napi nemzetgyűlés” (Velikogospojinska narodna skupština) emelendő ki, ez volt ugyanis az első olyan nemzetgyűlés a szerb parlamentarizmus történetében, amelyen a képviselők napidíjban (dijurna) részesültek.³² Ez egyértelműen a szegényebb réteg hatalmi térhódítására enged következtetni a kiváltságosokkal szemben, hiszen az előljárók és a nemesek nem voltak rászorulva a napidíjra, amint azt a korábbi korok nemzetgyűlései is mutatják. A napidíj bevezetésének elvi jelentősége tehát csöppet sem elhanyagolható, hiszen az a képviselők anyagi függetlenségére vonatkozó jogszabályok megalkotásához vezető út első és egyben legfontosabb állomásának tekinthető.

Mihailo nagyralátó tervei és önkényuralma a liberális ellenfeleit leszámítva is komoly belső feszültségeket generáltak. Megelégelve a tarthatatlan állapotokat, ellenfeleinek egy csoportja 1868. május 29-én, Košutnjakon megölte Mihailót.³³

A megölt fejedelem gyermektelen lévén, az öröklés kérdése rendezetlenül maradt. E kényes helyzetet orvosolandó, Ideiglenes Fejedelmi Helytartóság (Privremeno namesništvo knjaževskog dostojansva) került felállításra, amely 1868. december 6-án a saját rendeletével felállította az ún. Szentmiklósi Bizottságot (Svetonikoljski odbor), amelynek a feladata az új alkotmánytervezet előkészítése volt. A bizottság 70 tagból állt.³⁴

Az alkotmánytervezet elkészülte után az új alkotmány elfogadásához a Helytartótanács 1869. június 10-ére alkotmányozó nagy nemzetgyűlést hívott össze Kragujevácbá, mely június 29-éig ülésezett. A szerb parlamentarizmus eddig bemutatásra került történetének ismeretében már-már meg sem kell lepődünk azon, hogy az az alkotmánytervezet, melyet a nemzetgyűlés megvitattott, nem a Szentmiklósi Bizottság, hanem egyes helytartók és miniszterek javaslatai voltak.³⁵ Az alkotmányt a nemzetgyűlés csak hosszas vita után fogadta el, s a Helytartóság aláírását követően, 1869. június 29-én, Péter napján azonnal hatályba lépett. Miután az alkotmány a helytartók keze munkáját dicséri, a szerb jogtörténészek gyakran csak, mint „Helytartói alkotmányt” (Namesnički ustav)³⁶ emlegetik.

A Helytartói alkotmány – az 1838. évi Török alkotmánnyal ellentétben – ismét beemeli a nemzetgyűlést az ország hatalmi rendszerébe. A nemzetgyűlésről az alkotmány III. fejezete rendelkezik (41-89. §.), amely „A népképviselőtről” (O narodnom predstavništvu) címet viseli. Az alkotmány 133 paragrafusából nem kevesebb, mint 49 e fejezetben található, de az alkotmány más fejezeteiben is találunk a nemzetgyűlést érintő szabályozásokat.

Az alkotmány hagyományos és nagy nemzetgyűléseket említ [42. §. (2.) bek.]. A hagyományos nemzetgyűléseket mind rendes, mind rendkívüli esetekben össze lehetett hívni. Az korábbiakhoz hasonlóan a nemzetgyűlés továbbra is egykamarás, mely a törvényhozó hatalmat a fejedellemmel együttesen gyakorolja.

³¹ Boro im. 27. o.

³² A képviselők napidíja 15 gros volt fejenként.

³³ Boro im. 31. o. (Heka Lászlónál és Dušan Batakovičnál tévesen Topčider szerepel a merénylet helyszínéül).

³⁴ Igen sokatmondó a szerb források azon megállapítása, hogy e bizottságban Szerbia akkori teljes szellemi és politikai elitje képviseltette magát.

³⁵ Boro im. 33. o.

³⁶ Ustav Knjažestva Srbije iz 1869. godine. Državna štamparija, Beograd, 1869.

Mindannak ellenére, hogy az alkotmány rendelkezéseinek közel fele valamilyen módon érintette a nemzetgyűlést, a hatalom továbbra is az abszolút módon uralkodó fejedelem kezében összpontosult. A Helytartói alkotmányban ugyan a törvényhozó hatalom átszállt a Tanácsról a nemzetgyűlésre, de a parlamentáris rendszer alkotmányosan nem került lefektetésre. A nemzetgyűlés ilyen értelmében csupán egy ambiciózus hatalom saját céljai megvalósításának eszközéül szolgált.³⁷

1870-ben – összhangban az alkotmánnyal – elfogadásra kerültek „A képviselők választásáról”³⁸ és „A nemzetgyűlés házszabályáról” szóló törvények. Ezek nagyrészt az alkotmányban lefektetett rendelkezéseket ismételték meg, illetve azokat kibontották.

A nemzetgyűlés 1871-es összehívásának ideje alatt jelentek meg először a képviselői interpellációk, s 1874-ben már az első kormány is megbukott a nemzetgyűlés előtt.³⁹

A Berliini Kongresszus döntéseit elfogadva, az 1878. június 24-e és július 15-e között ülésező nemzetgyűlés határozott Szerbia függetlenségéről és területi gyarapodásáról.⁴⁰

1881-ben elfogadásra került „Az egyesülésről és gyülekezésről” szóló törvény (zakon o udruženjima i zborovima), amely lehetővé tette a pártalapítást is, aminek hatására még ugyanebben az évben megalakulnak az első pártok a független Szerb Fejedelemségben.⁴¹

Igen nagy jelentőséggel bír az 1882. január 7-e és június 22-e között Belgrádban ülésező rendes nemzetgyűlés. A fejedelem, a kormány és a nemzetgyűlés közötti megállapodás értelmében ugyanis a parlament 1882. február 22-én egyhangúlag elfogadta Szerbia királysággá történő kikiáltásáról szóló törvényjavaslatot, az ország királyává pedig I. Milan Obrenović⁴² néven a korábbi fejedelmet kiáltották ki. Fontos azonban megjegyezni azt, hogy mindez ellentétes volt a hatályos alkotmánnyal, mert az ezen kérdéseket a nagy nemzetgyűlés elé utalta, miközben e kérdésekről a rendes nemzetgyűlés szavazott.⁴³

Ide kívánczik az is, hogy – akárcsak az ezt követő korszakokban – a választások kimenetele mindig is leginkább a hatalomtól és a rendőrségtől függött.⁴⁴

³⁷ Slobodan Jovanović: Političke i pravne rasprave. I. kötet: Naše ustavno pitanje u XIX. veku. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1932. 37. o.

³⁸ Igen beszédes, hogy egészen 1870-ig kellett várni arra, hogy meghozzák az első törvényeket, melyek a képviselők nemzetgyűlésbe történő megválasztását szabályozták.

³⁹ Boro im. 41-42. o.

⁴⁰ Boro im. 44. o.

⁴¹ Boro im. 45. o.

⁴² Fejedelemként még IV. Milan Obrenović volt, az uralkodók sorszámozása a királyság kikiáltása után előről kezdődött.

⁴³ Boro im. 45-48. o.

⁴⁴ Itt is csak példálódzó jelleggel említek meg néhány kirívó esetet. Az 1869-es nagy nemzetgyűlésről semmi tudósítás nem jelent meg, helyette a szerb újságok „Spanyolországról, Brazíliáról, Japánról és Hindosztánról cikkeztek” – de egy szót sem Kragujevácból, ahova egyébként is – ahogyan Slobodan Jovanović írja – úgy terelték össze erőszakkal a nyomorúságos parasztokat, mint ahogyan annak idején a Szulejmán terelte őket a kulukra. Szintén ő azt írja az 1871-es választásokról, hogy a járásokban a hatalom a kapitányokon (ti. járás vezetője) keresztül utasította a szavazókat arra, hogy kire szavazzanak, míg a városokban erőszakkal akadályozták meg az ellenzék hatalomra jutását (az eredményeket megsemmisítették [pl. Jagodinában], zsandárok lihegtek az ellenzéki képviselők nyakán stb.). 1874-ben azonban – mindezek ellenére – mégis egy ellenzéki politikus (Pavle Grković) győzedelmeskedett, mire a megválasztása után 3 órával egyszerűen csak lelőtték (persze a gyilkosát soha nem kerítették kézre). E botrány hatására ugyan a fejedelem feloszlatta a nemsokára összeülő nemzetgyűlést, de nem akadályozta őt meg abban, hogy az 1875-ös választások előtt nyíltan kampányoljon Danilo Stevanović oldalán, bejárva vele az akkori Kelet-Szerbiát. A szerb választások történelmének ismeretében – egy szerb történelmi folyóiratot citálva – bátran kijelenthetjük, hogy a szerb választások szinte mindig a választási machinációkról, rendőrterrorról, letartóztatásokról, gyilkosságokról, hamisításokról, elvtelen koalíciókról, demagógiáról és a cenzúráról szóltak. Az elmúlt több, mint egy évszázad alatt egy tapodtat sem mozdultak előre e téren, ellenben megtanulhatták, hogy a választások mennyire szükségtelenek, ha jól vannak szervezve. Bővebben: Čorave kutije sve srpske izborne krađe i podvale. Srpsko nasleđe – istorijske sveske 3. szám (1998. március). Webcím: <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-l/1998/01/article-18.html> (2010. március 13-i állapot) vagy Marko Lopušin: Političari od Srbije prave divlji zapad. <http://serbianna.com/srpski/?p=187> (2010. március 13-i állapot) (továbbiakban: Lopušin).

II.2. A Szerb Királyság időszaka

A Szerb Királyság megalakulásával egy új korszak veszi kezdetét Szerbia történetében. Eddigre már kialakultak tekinthetők az államszervezetre és a képviselői jogállásra vonatkozó legfontosabb szabályok (mentelmi jog, abszorpzív mandátum, jogszabályok elfogadásának és kihirdetésének módja stb.), így ezekre nem térnek ki e fejezetben, csak annyiban, hogy a rendőrállam kiépítése e korszakban is tovább folytatódott, a választások kimenetele és a parlamentáris élet továbbra is nagyban függött a mindenkori király személyétől és az országban uralkodó belpolitikai helyzetétől, olyannyira, hogy a korabeli nyugati sajtó a szerbeket a századfordulón szimplán csak „királygyilkosoknak” titulálta,⁴⁵ hiszen a királyi önkénynek legegyszerűbben annak hatalomból való eltávolításával lehetett gátat szabni.

E rövid korszakban 4 alkotmánya is volt a Szerb Királyságnak. 1888-ig, az ún. Radikális alkotmány (Radikalski ustav)⁴⁶ elfogadásáig továbbra is az 1869. évi alkotmány maradt meg hatályában. 1888. december 22-én,⁴⁷ a döntően radikális képviselőkkel álló nemzetgyűlés megszavazta az új alkotmányt, amelyet a belső feszültségek miatt pozíciójában megingott király kényszerűen szentesített. Az népképviselőket (Narodno Predstavništvo) az alkotmány V. fejezete szabályozza (76-131. §.)

A végrehajtó hatalom a király kezében volt letéve, amelyet nyolc minisztere által gyakorolt; ezek egyenként és együttesen voltak felelősek a nemzetnek. A törvényhozó hatalmat a király és a nemzetgyűlés (Narodna skupština) együtt gyakorolták. Az államtanács (Državni Savet) 16 tagból állt, akik közül nyolcat a király nevezett ki, nyolcat pedig a nemzetgyűlés választott. A nemzetgyűlés minden év november 1-jén gyűlt össze és minden harmadik évben új választásnak vetette magát alá. A nagy nemzetgyűlés kétszerannyi tagból állt, mint a hagyományos nemzetgyűlés, és itt a képviselőknél az egyetemi képzettség sem volt elvárás. A személyes, a sajtó- és lelkiismereti szabadság alaptörvények voltak. A király 1894-ben ezen alkotmányt felfüggesztette, és „ideiglenesen” az 1869. évi Helytartói alkotmányt helyezte vissza a hatályába.

Összességében véve ez az alkotmány jelentős lépést jelenthetett volna egy demokratikus közjogi fejlődés irányába, ha az uralkodó nem helyezte volna az első adandó alkalommal hatályon kívül. Választói rendszere ugyan továbbra is virilis volt, de elismerte a titkos és közvetlen választójogot, a mandátumok arányos elosztásának elvét, az egykamarás nemzetgyűlést egyértelműen a törvényhozás szervévé nyilvánította, s a király feloszlatási jogát is korlátozta.⁴⁸

Az 1869. évi alkotmányt az 1901. évi alkotmány⁴⁹ váltotta, mely a szerb jogtörténetben mint Áprilisi alkotmány (Aprilski ustav) vagy mint Oktrojált alkotmány (Oktroisani ustav) ismeretes.

Az alkotmány 1901. április 6-án lépett hatályba. A népképviselőkről (Narodno Predstavništvo) az alkotmány IV. fejezete rendelkezik, amely három nagyobb egységre tagolódik:

- általános rendelkezések (43-64. §.)
- a képviselőházzal (Narodna skupština) (65-69. §.) és
- a szenátusról (Senat) szóló rendelkezések (70-75. §.).

Mint látható, a korábbi alkotmányokkal ellentétben az Áprilisi alkotmány kétkamarás nemzetgyűlést látott elő. Az alkotmány további újítása, hogy az nem ismeri a nagy nemzetgyűlés fogalmát. A szenátus tagjainak egy része „alanyi jogon”, 18 tagja pedig választás útján került be

⁴⁵ A cikk írója kiemeli azt is, hogy e jelzőt teljesen jogosan használták a szerbekre, hiszen egy viszonylag rövid időszak alatt (1817-1941) négy uralkodót öltek meg, és hat trónfosztás is történt. Bővebben: B. Mitrović: Srbi kraljeubice. <http://www.nin.co.rs/2003-03/20/27930.html> (2010. március 11-i állapot).

⁴⁶ Bővebben ld.: Ustav Kraljevine Srbije iz 1888. godine. Kraljevska-Srpska državna štamparija, Beograd, 1888.

⁴⁷ Mint említettem, az I. világháború végéig a dátumok az addig hivatalos Julián-naptárat követik, így megtévesztő lehet, hogy az 1888. évi radikális alkotmány a Gergely-naptár szerinti 1889. január 2-án kerül elfogadásra.

⁴⁸ Pethő Sándor: Jugoszláv alkotmányok. In: Limes, 1992/3. 3-4. o. (továbbiakban: Pethő). Pethő Sándornál tévesen az szerepel, hogy a „választói rendszere a vagyoni cenzus alapján állt”, ami téves, hiszen a választói jogosultság nem a jövedelmekhez igazodott, hanem az adófizetés mértékéhez kötődött, s bár egyes esetekben ezek átfedik egymást (pl. egyenes adózás esetén), a kettő nem teljesen ugyanaz.

⁴⁹ Bővebben ld.: Ustav Kraljevine Srbije iz 1901. godine. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1901.

oda. A képviselőház 130 tagú volt. A képviselők választása mindkét házba virilis alapon történt, a képviselői mandátum azonban a korábbi 3 év helyett immáron 4 évre szólt.

Az alkotmányban továbbra is tetten érhető a királyi többlethatalom.

A szerencsétlen sorsú 1888. évi alkotmány után – dinasztiaaváltás következtében⁵⁰ – ezen alkotmány is igen rövid időn belül hatályon kívül lett helyezve.

Az 1903. évi alkotmány⁵¹ célja egyfelől a királyi hatalom alkotmányos körülbástyázása volt – ami az 1869. évi alkotmány fejlődési tendenciáit vitte tovább –, másfelől azonban számos rendelkezésében visszaköszöntek az 1888. évi alkotmány egyes rendelkezései. E kettősség – többek között – tetten érhető az államszervezetről szóló rendelkezésekben is. Az alkotmányban figyelemre méltó az államhatalmi ágak szétválasztásának határozott elutasítása: az alkotmány rendelkezései szerint a törvényhozás nemcsak ellenőrizheti, de bizonyos feltételek esetén el is számoltathatja a végrehajtó szerveket.⁵²

Az alkotmány egyébként a nemzetgyűlésről az V. fejezetében rendelkezett (76-130. §.), és szinte szó szerint átveszi az 1888. évi alkotmánynak a nemzetgyűlésre vonatkozó egyes rendelkezéseit. Ez azt jelentette, hogy a nemzetgyűlés ismételtén egykamarás lett, és a nagy nemzetgyűlés is újra intézményesítésre került.

II.3. A két világháború közötti időszak

Az első világháborút követően, s az SHS Királyság létrejötte után nem sokkal, 1920. szeptember 3-án hirdették ki „A népképviselők Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányozó gyűlésébe választásáról” elnevezésű törvényt.⁵³ A választásból – különböző ürüggyekkel – a kisebbségeket teljes mértékben kizárták.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés – melyről a horvát képviselők kollektíve kivonultak – megszavazta az új államalakult első, úgynevezett vidovdáni (vagy Vítus napi) alkotmányát,⁵⁴ amely a SHS Államot „alkotmányos, parlamentáris és örökletes monarchiaként” jelölte meg (1. §.), s amely többpártrendszerű demokrácián és arányos választójog alapján választott törvényhozáson (Skupština) nyugodott (69-89. §.).

Pethő Sándor⁵⁵ kiemeli, hogy a szabályozások legfontosabbika a törvényhozást érintette. A törvényhozó hatalom letéteményese a király és a négy évre választott, egykamarás törvényhozó testület, a nemzetgyűlés lett. Az alkotmány a Népképviselőházat mint képviseleti testületet határozta meg, bár nyilvánvaló, hogy az nem lehetett, hiszen a lakosság egy része nem is rendelkezett aktív választójoggal.⁵⁶ A nemzetgyűlést a király hívta össze rendes és rendkívüli ülészekokra.

Az alkotmány sajátossága, hogy végérvényesen szakított a nagy nemzetgyűléssel, mint intézményesített képviseleti szervvel.

⁵⁰ Aleksandar Obrenović volt az Obrenović-dinasztia utolsó férfi sarja, 1889-től 1903-ig Szerbia királya. 1901-ben nyílt önkényuralmat vezetett be, ennek következtében 1903. május 29-én Dragutin Dimitrijević Apis vezetésével összeesküvő tisztek a feleségével együtt meggyilkolták, majd a hálósobájuk ablakán kihajították őket. (35 évvel korábban, 1868. május 29-én pont ugyanezen a napon ölték meg ellenfelei Košutnjakon Mihailo Obrenović akkori fejedelmet is!) Az új uralkodó I. Petar Karađorđević lett. A vérfürdő után több európai állam is felfüggesztette a diplomáciai kapcsolatait Szerbiával. (Az Egyesült Királyság egyébként csak meglehetősen későn, 1906-ban, az összeesküvők nyugdíjaztatása és a politikai életből való kizárása után elevenítette föl ismét a diplomáciai kapcsolatait az országgal.)

⁵¹ Bővebben: Ustav za Kraljevinu Srbiju iz 1903. godine. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Krf, 1916.

⁵² Pethő im.: 4-5. o.

⁵³ Zakon o izboru narodnik poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slavonaca od 3. septembra, 1920. god. (Zbirka zakona, Sv. 32.). Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1920.

⁵⁴ Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovanaca od 28. juna, 1921. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1928. Magyar nyelven ld.: Az új szerb alkotmány. Kiadja: A Szent Gellért Társaság, Irodalmi Egyesület, Budapest, 1922.

⁵⁵ Pethő im.: 5-6. o.

⁵⁶ „Az 1921-es alkotmányban intézményesített parlamentről joggal állítható, hogy nem volt általános képviseleti testület.” Toldi Ferenc: A jugoszláv állam kialakulása és felbomlása. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kiadványa. Budapest, 1995. 72. o. (továbbiakban Toldi).

A deklarált elvek most is szépek és a korszakban haladóak voltak, de figyelembe véve a korszak történéseit, azok ismételen egy erősen centralizált, Belgrád-központú rendőrállamot takartak a valóságban.⁵⁷

A belgrádi kormány – többek között – egészen 1922-ig megtiltotta az önálló kisebbségi pártoknak a megszervezését, azzal az indokkal, hogy a kisebbségek még nem teljes jogú polgárai az államnak. A rendőri kegyetlenség és a brutalitás a későbbiekben is a kisebbségi pártokkal szemben volt a legelviselhetetlenebb, azok még az ellenzéki pártoknál is kegyetlenebb elbánásban részesültek. Itt elegendő csak azon kisebbségi politikusoknak a számtalan panaszára gondolni, akiket a saját lakásukban a választási kampány alatt nem egyszer annyira összeverték – a párt iratainak és tagsági névjegyzékének az elkobzása mellett –, hogy a kampány egészét kihagyni kényszerültek.⁵⁸

A parlamentarizmus keretei között a törvényhozás meglehetősen akadozott, és a helyzetet tovább bonyolította az évről évre mindinkább elmérgesedő szerb-horvát ellentét, mely Puniša Račić 1928. június 20-i parlamenti merényletéhez vezetett.⁵⁹ Ezután – a mindezidáig az alkotmányos keretek közötti uralkodás látszatát fönntartani igyekvő – I. Sándor király a hadsereg segítségével magához ragadta a kizárólagos hatalmat, felfüggesztette a törvényhozást, eltörölte az 1921-es alkotmányt és monarcho-fasiszta diktatúrát vezetett be, ami a korszak Európájában egyáltalán nem tekinthető szokatlan lépésnek. A király 1929. október 3-án⁶⁰ az országnak új nevet (Jugoszlávia) és új, addig soha nem látott területi felosztást adott, ezzel próbálva meg kiemelni azt, hogy a szerbek, horvátok, szlovének egy nemzet. A bánóságok nem történelmi, hanem földrajzi elnevezéseket kaptak, azzal a céllal, hogy megerősítsék a nemzeti egységet és az állami központosítást, ezzel is ösztönözve a jugoszláv eszme terjedését. Ezzel párhuzamosan betiltotta a politikai pártokat és a nemzeti megnyilvánulásokat is.⁶¹

1931-ben, a törvénytelen állapotot megszüntetendő, a király a „népnek” alkotmányt „adományozott”.⁶² Ezt az alkotmányt a szerb jogtörténészek általában csak mint Szeptemberi alkotmányt (Septembarski ustav) vagy ritkábban, mint Oktrojált alkotmányt (Oktroisani ustav) emlegetik. Az alkotmányról elmondható, hogy ez ismét a monarchikus tendenciákat erősítette föl, a parlamentáris monarchiával szemben.

Akárcsak a Vidovdani alkotmányban, a Szeptemberi alkotmányban is a „népképviselőről” szóló rendelkezések a VII. fejezetben kerültek szabályozásra. Ezzel azonban minden hasonlóság ismertetésre is került a két alkotmány között – legalábbis ami a nemzetgyűlést illeti. Az alkotmányt

⁵⁷ Stjepan Radić horvát politikus – aki 1895-ben a zágrábi Josip Jelačić-téren magyar zászlót is égetett – egy 1928-as felszólalásában már a következőket mondta a belgrádi parlamentben: „Valóságos pokolban élünk! A magyarok mindig gavallérosan bántak velünk, most ennek az ellenkezője történik. A csendőrség terrorja elbírhatatlan, holott ez a régi monarchiában kiválóan működött. (...) a régi kitűnő közigazgatás ma balkánizálva, macedonizálva van.” A valóságról sok mindent elmond az is, hogy 1928. június 20-án Puniša Račić szerb képviselő a belgrádi parlamentben rálőtt öt horvát képviselőtársára, akik közül az egyik a helyszínen meghalt, ketten pedig – köztük Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt elnöke – pár nap múlva behaltak a nekik okozott sérülésbe.

⁵⁸ A hatalom választási visszaélései, atrocitásai nem pusztán a kisebbségi pártokat érintették. A helyi hatóságok szerte az országban olyan utasítást kaptak, hogy zavarják meg és tegyék lehetetlenné az ellenzéki politikai pártok választási propagandáját, gyűléseit. Kisköszegen a MP két prominens politikusának, Palásthy Ödönnek és Wámoscher Ervinnek a kocsiját kifosztották, a sofőrt megverték, majd leütötték, súlyosan inzultálták a párt helyi exponensét is. MOL K-28 ME Kisebbségi o. 1925-R-105. Az iratot közli: Bán D. András–Diószegi László–Fejős Zoltán–Romsics Ignác–Vinnai Győző (szerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. 435-448. o.

⁵⁹ Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 75., 79. o., illetve Toldi im. 73. o. (Toldi szerint – pontatlanul – a merénylet 1928. június 28-án történt.)

⁶⁰ Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: Eltévedt mezsgyékövek. Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1994. 115-116. o.

⁶¹ Indoklásában a király úgy fogalmazott, hogy a parlamentarizmus a „szellemi bomláshoz és nemzeti széthúzáshoz” vezetett, s a nemzetközi politika támogatását bírva úgy döntött, hogy a „Nép és a Király között nem állhat többé közvetítő”. Sajti Enikő: Jugoszlávia 1918-1941. (Dokumentumok). Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989. 177-179. o.

⁶² Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra, 1931. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933. (3. kiadás)

fellapozva ugyanis rögtön szemet szúr az annak egyik újdonsága, nevezetesen az, hogy bevezeti a szenátus intézményét, ezzel – 1901 után ismét – kétkamarássá alakítva át a nemzetgyűlést.

II.4. A titói kommunizmus és a miloševići éra

A második világháborút követően egész Közép-Kelet-Európában ismert fordulat következett be, amely jelentősen visszavetette mindenütt a demokratikus fejlődést. Ezen államok mindegyikében – s így Jugoszláviában is – diktatórikus rendszerek kerültek kiépítésre. Az kommunista nemzetgyűlések súlytalanságát, vagy a formálisan megtartott választások hiábavalóságát – az alkotmány szövegétől függetlenül – azt hiszem fölösleges itt bizonygatnom, végtére is mindannyian tisztában vagyunk a korszak kommunista nemzetgyűléseinek komolyságával.

A második világháború utáni jugoszláv nemzetgyűlések történelmi gyökerei az AVNOJ⁶³ 1943. november 29-30-án, Jajcában megtartott második üléséig nyúlnak vissza, aholis határozat született a majdani Jugoszlávia szövetségi elven történő kiépítéséről.⁶⁴ 1944. november 9-12-e között összeült az ún. Szerbia antifasiszta népfelszabadító nagy nemzetgyűlése (Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština Srbije) is, melynek összes küldöttjét (mind a 989-et!) a Népfelszabadítási Front (Narodnooslobodilački front) és a népfelszabadítási bizottságok tagjai delegálták.⁶⁵ A nemzetgyűlés ülésén határozat született Szerbia antifasiszta népfelszabadítási nemzetgyűlésének⁶⁶ a felállításáról, amelyet Szerbia legfőbb törvényhozó és végrehajtó testületeként definiáltak. Az ASNOS-ba a korábbi 989 tagú nemzetgyűlés a saját tagjai közül 278 főt választott.⁶⁷

A háború elmúltával e határozatokat a későbbi alkotmányokba is lefektették. Ebben a korszakban Jugoszláviának három (1946, 1963, 1974), szövetségi tagköztársaságai közül pedig Szerbiának négy (1946, 1963, 1974, 1990) alkotmánya is volt. Terjedelemre való tekintettel sajnos itt el kell tekintenem Jugoszlávia Szövetségi Népköztársaság alkotmányainak és egyes tagköztársaságai alkotmányainak ismertetésétől, így csak igen röviden térnek ki a korszak sajátosságaira.

1945-1990 között – a Szovjetunióhoz és a korszak szocialista országaihoz hasonlóan – Jugoszláviában is tetten érhető a hatalom koncentrációja, a föderalista berendezkedés, az államszervezet szocialista típusú felépítése (pl. Elnöki Tanács megléte), az emberi jogok korlátozása, a gazdasági berendezkedés és a tervgazdaság. Az alkotmányok – természetesen – az államszocializmus szellemében kizárták a többpártrendszer (pluralizmus) mindenféle megnyilvánulását is. A korábbi szabad mandátum helyébe kötött mandátum lépett. A korszakról még elmondható, hogy Josip Broz Tito hatalma haláláig megkérdőjelezhetetlen volt, halála után pedig alkotmányban lefektetett kollektív vezetés elve érvényesült több-kevesebb sikerrel. 1989-1990 folyamán azonban Jugoszlávián is végigsöpört a változás szele.

⁶³ Antifašističko Veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa).

⁶⁴ Bővebben ld.: Deklaracija Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Arhiv CK SKJ, Fond AVNOJ-a, 1943/51.

⁶⁵ Ez volt az első nemzetgyűlés a szerb (illetve jugoszláv) történelemben, amelyen női képviselő is megjelent. Nem sokkal ezután – 1946. november 10-én – lebonyolításra került a második világháború utáni első „szabad választás” is, amelyen már – szemben a korábbiakkal – a nők és a katonák is választójogot kaptak, lerakva ezzel a szerb képvisleti és választási rendszer jelenleg is hatályos elveinek az utolsó sarokköveit is. Bővebben ld.: D. Perišić: Priča sa tužnim krajem koja je počela u pivari, <http://www.naslovi.net/2008-06-15/glas-javnosti/prica-sa-tuznim-krajem-koja-je-pocela-u-pivari/708222> (2009. november 28-i állapot).

⁶⁶ Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije, röviden ASNOS. A nemzetgyűlés hivatalos elnevezése már 1945. áprilisában megváltozott, majd pedig 1991-ig még további négyszer módosították az elnevezését az államforma változásainak a függvényében.

⁶⁷ A második világháború alatti és a közvetlen azutáni történéseket bővebben ld.: Rajko Kuzmanović: Privremena narodna skupština DFJ – od AVNOJ-a do konstituante. „Savremena Administracija” izdavačko-štamarsko-knjižarska radna organizacija, Beograd, 1981.

A Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság képviselőháza 1990. augusztus 8-án alkotmánymódosítást fogadott el, amely lehetővé tette a többpárti rendszer bevezetését Jugoszláviában, illetve valamennyi tagköztársaságában.⁶⁸

Szerbia képviselőháza 1990. szeptember 28-án elfogadta Szerbia köztársaság új alkotmányát,⁶⁹ amely Szerbiát mint többpárti rendszerű polgári államot határozta meg. Amellett, hogy ez az alkotmány számos ponton ellentétes volt az akkor még hatályos 1974. évi Jugoszláv szövetségi alkotmánnyal, még az elfogadása is súlyos legitimitási problémába ütközött.⁷⁰ Ez az „aprócska csekélység” azonban most sem akadályozta meg a szerb honatyákat abban, hogy a tagköztársaság alkotmányát egészen 2006. november 8-áig hatályban tartásuk.

Szerbia köztársaság 1990. évi alkotmánya már a centralizmus és a szerb dominancia szellemében íródott, s ez különösen szembeötlő, ha azt összehasonlítjuk az 1974. évi szerb szocialista köztársasági alkotmánnyal. Ez a nemzetgyűlésen is tetten érhető, hiszen az 1974-es alkotmánynak a nemzetgyűlésre vonatkozó igen terjedelmes rendelkezései⁷¹ helyébe az új alkotmány V. fejezetének 73-82. szakaszai léptek.

A 1990. évi köztársasági alkotmány 74. §-a értelmében Szerbia Köztársaságnak 250 képviselője volt, akik választókerületekből közvetlen és titkos szavazással kerültek megválasztásra. A képviselők mandátuma 4 évre szólt (75. §.). A 76. szakasz kimondta, hogy a képviselő azokat a polgárokat képviseli, akik abban a választókerületben laknak, amelyben ő megválasztásra került. A 77. §. rendelkezett a képviselő mentelmi jogáról.⁷²

A kormány a parlamentnek tartozott felelősséggel (93. §.). Az alkotmány nagyjából a már megszokott, korábbi képviselői rendszerre épült, és azt vette át, azzal a különbséggel, hogy nyíltan is felvállalta azt, hogy az elnöki jogkört betöltő személynek többletjogosítványokat biztosított.⁷³

Miután időközben új szövetségi alkotmányt nem sikerült elfogadni, Milošević Szerbia köztársasági alkotmányának a rendelkezéseit igyekezett a szövetségi alkotmány rendelkezései fölé emelni. Ez, valamint Milošević még 1989. június 28-án, Szent Vitus napján, Koszovóban elmondott beszéde jelentősen közrejátszott a feszültségek újbóli kieleződéséhez, valamint Jugoszlávia széthullását előidéző háború kirobbantásához.

1991-ben a volt tagköztársaságok, Horvátország, Szlovénia, Macedónia és Bosznia-Hercegovina, kikiáltották függetlenségüket. A háború és átalakulási folyamatok közepette, Slobodan Milošević az első adandó alkalommal, 1992. április 27-én új szövetségi alkotmányt fogadtatott el. Az alkotmány hatálybalépésével megalakult a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Savezna Republika Jugoslavije). *Noha paradoxonnak hangzik, az „új Jugoszlávia” alkotmánya már kihirdetésekor jogilag érvénytelen volt. Érvénytelenségének három oka is van:*

- *az alkotmánymódosítási eljárásban elkövetett szabálytalanságok súlyosak voltak;*
- *az a szerv, amely elfogadta és kihirdette az új alkotmányt (a régi nemzetgyűlés Szövetségi Tanácsa), nem volt sem törvényes, sem legitim abban az időpontban ennek az aktusnak a megvalósítására;*

⁶⁸ Szerbia Szövetségi Köztársaság a szövetségi alkotmánymódosítást meg sem várva, a többpártrendszerrel már 1990. július 20-án törvényt alkotott.

⁶⁹ Ustav Republike Srbije. IRO Službeni glasnik Republike Srbije, Beograd, 1990. (továbbiakban Ustav Srbije).

⁷⁰ Szerbia Köztársaságnak ezt az alkotmányát a tisztán egypártrendszer és a Kommunista Liga teljhatalmának feltételei között, 1989. november 12-én megtartott választásokon megválasztott Szocialista Köztársasági Gyűlés fogadta el, amiből világosan kitűnik az is, hogy az 1990. szeptember 28-i nemzetgyűlést egyetlen párt alkotta, annak ellenére, hogy 1990. július 20-án a köztársasági, 1990. augusztus 8-án pedig a szövetségi alkotmány is deklarálta a többpártrendszert. Következésképpen a választások nem adhattak legitimitást sem a Köztársasági Gyűlésnek, sem a rendszernek, emiatt pedig magának az alkotmánynak az elfogadása sem lehetett legitim.

⁷¹ Az 1974. évi Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya a nemzetgyűlést a III. részének a X. fejezetében szabályozta (316-357. §.). A fejezet 8 címre bomlott.

⁷² A képviselők jogállását bővebben lásd az alkotmány 74-82. szakaszaiban, illetve képviselők megválasztásáról szóló törvényben. Ustav Srbije im. 29-31. o.

⁷³ Az elnökről szóló rendelkezéseket ld. az alkotmány 83-89. szakaszaiban, míg a kormányról szóló rendelkezéseket ld. az alkotmány 90-94. szakaszaiban. Bővebben: Ustav Srbije im. 32-39. o.

- *sem Szerbia 1990. évi alkotmánya, sem Montenegró (Crna Gora) többször módosított 1974. évi alkotmánya*⁷⁴ *nem tartalmazott semmiféle lehetőséget sem Szerbiának, sem Montenegrónak más állammal való egyesülésére vonatkozóan.*⁷⁵

Az 1992. április 27-én elfogadott ún. žabljaki alkotmány (Žabljački ustav)⁷⁶ nagyrészt továbbviszi az 1990. évi szerb alkotmány főbb tendenciáit. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szövetségi alkotmányt igyekezett hozzáigazítani az 1990. évi szerb alkotmányhoz,⁷⁷ noha normális körülmények között ez fordítottan szokott működni. A nemzetgyűlésre és a képviselők jogállására vonatkozó rendelkezések az alkotmány V. fejezetében, a 78-95. szakaszokban kerültek szabályozásra. A 80. §. alapján a népképviselőházat két tanács, a Polgárok Tanácsa (Veće građana) és a Köztársaságok Tanácsa (Veće republika) alkotta.

A Polgárok Tanácsát a köztársaságok választópolgárai választották közvetlen és titkos szavazással úgy, hogy minden 65 000 választópolgárra 1 képviselő esett, azzal a kitételrel, hogy minden köztársaságban legalább 30 képviselőt kellett választani. A Köztársaságok Tanácsába minden köztársaság 20 főt küldött: őket a köztársaságok parlamentjei választották meg. A parlament súlya – a korábbi korokhoz hasonlóan – Milošević szinte abszolutisztikus uralma alatt ismét eltörpült, eljelentéktelenedett, a képviselők jóformán csak asszisztáltak a kormány, s kiváltképp Milošević politikájához.

Ez az állapot többé-kevésbé 2003. február 4-éig, az új alkotmány meghozataláig fennállott, bár nem feledkezhettünk el arról sem, hogy Szerbia 1990. évi jogfosztó alkotmánya még a 2003-as alkotmány alatt is hatályban maradt!

Összefoglalva a korszakot, azt láthatjuk, hogy a parlamentáris rendszereket mind 4 szövetségi és köztársasági alkotmány deklarálta, a nemzetgyűlést a legfőbb törvényhozó szervként definiálva.

Akárcsak a korábbi korokban, most is a parlament döntései helyett egy-egy szűk csoport irányította az országot. Már az AVNOJ első ülésein Tito és a hozzá közel állók (Aleksandar Ranković Leka, Slobodan Penezić Krcun, Ljubičić tábornok stb.) fegyveresen jelentek meg, és fegyverüktől hosszú ideig még a világháború után sem voltak hajlandók megválni. A Titoval szembeszegülő képviselők a későbbiek folyamán rendre ki lettek zárva a nemzetgyűlésből, megfosztva őket a mandátumuktól. Tito különös helyzetét kiemelik a szocialista alkotmányok egyes rendelkezései is.⁷⁸

Tito halála után sem szakadt meg ez a már-már tradicionálisnak tekinthető örökség. A '90-es évek elején a parlamenti öltözőkben több fegyver volt, mint ahány fő azokban tartózkodott. 1992-ben a kormány tagjainak a nagy része a Szövetségi Belügyminisztérium (SMUP) szolgálati fegyvereivel volt felfegyverezve. Persze, rajtuk kívül még a kormánypártok több politikusa tartott fegyvert. Milan Paroški például lövöldözéssel ünnepelte meg az 1992. évi alkotmány elfogadását, amellyel a „három részből álló Szerbia egységes egész lett”, vagy Vojislav Šešelj a Szövetségi Nemzetgyűlés előtti közterületen fegyverrel fenyegette a taxistákat. Vladimir Veljković, az SPS⁷⁹ bujanováci elnöke egy húsz főből álló munkások alkotta csoportba lőtt, míg Živojin Stefanović, a leszkováci szocialisták elnöke és a jablanicai körzet vezetője pisztollyal azzal fenyegetőzött, hogy megöli azokat, akik vele politikailag nem egyeznek. (A leszkováci ügyészek persze tehetetlenül álltak, hiszen Živojin Stefanović ekkoriban a szerb nemzetgyűlés Igazságügyi Bizottságának a helyettes elnöke is volt.) Branislav Lečić kulturális miniszter a munkájára hivatkozva rendelt pisztolyt, de nemcsak magának, hanem a feleségének is. A sort persze lehetne folytatni.

⁷⁴ Montenegróban az átmenet folyamata Szerbiához képest merőben eltérő volt. Kezdetben Montenegró egy sor jelentős alkotmánymódosítást fogadott el, 1991. október 18-án pedig a montenegrói parlament a köztársaság szuverenitását is kimondta, népszavazásra bocsátva a kérdést. Az 1992. március 1-jére kiírt népszavazáson azonban a lakosság a jugoszláv szövetségi közösség fenntartása mellett döntött.

⁷⁵ Tóth Károly (szerk.): Kelet-Európa új alkotmányai. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 28-29. o. (továbbiakban: Tóth).

⁷⁶ Ustav Savezne Republike Jugoslavije. Sl. list Savezne Republike Jugoslavije, I. évf. 1. szám. Beograd, 1992. április 27. Az alkotmány szövegét magyar nyelven ld.: Tóth im.: 160-182. o.

⁷⁷ Ezt igen jól szemlélteti a szövetségi alkotmány felépítése, mely szinte egy az egyben az 1990. évi szerb alkotmányt felépítését vette alapul, valamint a szövetségi és a köztársasági alkotmányban található rendelkezések közötti számos hasonlóság.

⁷⁸ Ld. pl. az 1974. évi szövetségi alkotmány 333. §-át.

⁷⁹ Socijalistička partija Srbije (Szerbia Szocialista Pártja).

A korszakban általánosnak számított a különböző vezető funkcionáriusok fegyverrel történő megajándékozása. Nebojša Pavković vezérkari főnök például előszeretettel ajándékozott saját aláírásával ellátott fegyvereket. Slobodan Miloševićnek személyesen is átadott egy katonai pisztolyt ajándékba. Dušan Mihajlović belügyminiszter is megajándékozta a kormány tagjait és több kollégáját a kragujeváci „Zastava” fegyvergyárban előállított pisztolyokkal és revolverekkel. A miniszterek többsége CZ99-es típusú fegyvert kapott ajándékba. Az ajándékot egyébként Kasza József, Gordana Matković, Božidar Đelić és Žarko Korać visszautasították.⁸⁰

A korszak történéseihez hozzátartozik, hogy 1874 és 1928 után, 1996. december 24-én újabb képviselő fizetett az életével, Predrag Starčević személyében, akit halálra vertek. Ugyanezen a napon egy képviselőtársát, Ivica Lazovićot is súlyosan bántalmazták. Mindketten az SPO⁸¹ képviselői voltak.⁸² Mind a mai napig nem lehet tudni azt, hogy a gyilkosságot ki követte el.

2000. augusztus 25-én eltűnt Ivan Stambolić, Szerbia Szocialista Köztársaság egykori elnöke, akinek a holttestét 2003. március 27-én találták meg. Dušan Mihajlović akkori belügyminiszter szerint Stambolićot a belügyi elit alakulat (JSO), az úgynevezett vörössapkás osztag négy tagja fogta el és ölte meg amiatt, mert neve felmerült a 2000. szeptemberi jugoszláviai elnökválasztások egyik jelöltje, Slobodan Milošević riválisaként.⁸³

Ugyan mondhatnánk azt, hogy a fentebb vázoltak háborúban „normálisnak” számítanak, de ne feledjük el azt sem, hogy Szerbiában a képviselők meggyilkolása és a képviselők fegyverrel (ágyúkkal, felfegyverzett paraszttal stb.) történő rettegésben tartása már a XIX. században is folyamatosan jelen volt, valamint végigkísérte a teljes XX. századot.

2003. február 4-én, az új alkotmány (pontosabban alkotmányos alapokmány) elfogadásával végleg vége szakadt a miloševići érának,⁸⁴ egyben megnyílt a lehetőség a múlttal való szakításra és egy demokratikus alapokon szerveződő állam kiépítésére. Az alkotmányos alapokmány – igaz, külföldi nyomásra történő! – elfogadásával létrejött Szerbia és Montenegró Államközössége (Državna zajednica Srbija i Crna Gora).

III. Szerbia Köztársaság⁸⁵ államberendezkedése

III.1. Szerbia Köztársaság államberendezkedése Milošević hatalmának megdöntése után

Szerbia és Montenegró Államközösséget két egyenrangú tagállam képezte. Legmagasabb jogi aktusa az Alkotmányos Alapokmány⁸⁶ volt, amely értelmében a Szerbia és Montenegró egykamarás parlamentje gyakorolta a törvényhozói hatalmat (19. §).⁸⁷ A 126 képviselő közül 91-et Szerbiából és 35 Montenegróból választottak (20. §.). A 20. § kimondta azt is, hogy a képviselőket első választásuk alkalmával a Szerbia Köztársaság nemzetgyűlésének, a Montenegrói Köztársaság képviselőházának és a Szövetségi képviselőháznak a tagjai közül kell megválasztani. Ha valamely

⁸⁰ Ezekről bővebben: Lopušin im.

⁸¹ Srpski pokret obnove (Szerb Megújodási Mozgalom).

⁸² Bojan Bilbija: Srbija nadmudrila režim. <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/19722.lt.html>. (2010. október 1-jei állapot).

⁸³ Megtalálták Ivan Stambolic holttestét és gyilkosait. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20030328megtalaltak.html> (2010. március 4-i állapot).

⁸⁴ Bővebben ld.: Nincs többé Jugoszlávia. http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=hu&id_article=2298 (2010. március 4-i állapot).

⁸⁵ A legtöbben tévesen, Szerb Köztársaságnak szokták lefordítani az államalakulat nevét. A Szerb Köztársaság (Republika Srpska) azonban a Bosznia-Hercegovinai Föderáció mellett egyike a két, Bosznia-Hercegovinát alkotó ún. entitásnak. A 2006-ban elfogadott hatályos szerb alkotmány azonban következetesen és egyértelműen fogalmaz: az Szerbia Köztársaságot (Republika Srbija), és nem pedig Szerb Köztársaságot (Republika Srpska) említ.

⁸⁶ Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora. Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 1/2003. és 26/2005. szám. Az alkotmányos alapokmány szövegét magyarul ld.: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/Alkotmany_scg.pdf.

⁸⁷ Az alkotmányos alapokmány 25. §. értelmében a Szerbia és Montenegró képviselőházában a Minisztertanács, a képviselő és tagállam képviselőháza jogosult törvényt kezdeményezni.

tagállam ebben az időszakban parlamenti választásokat tart, a Szerbia és Montenegró képviselőházába kerülő küldöttségének az összetételét a választási eredményekkel arányosan össze kell hangolni.

A kezdeti időszakot követően Szerbia és Montenegró képviselőházának képviselőit közvetlen választásokon kell megválasztani,⁸⁸ a tagállamok törvénye alapján. A Parlament a képviselők közül választotta meg az Államközösség Parlamentjének elnökét és alelnökét (21. §.). A 22. § kimondta a tisztségek összeférhetetlenségét, vagyis azt, hogy Szerbia és Montenegró képviselőházának az elnöke és Szerbia és Montenegró elnöke nem lehet ugyanannak a tagállamnak a képviselője.

A képviselők mentességéről az alkotmányos alapokmány 24. §-a rendelkezik, kimondván, hogy a képviselőnek Szerbia és Montenegró Képviselőházában szólásszabadsága van, képviselői minőségében tett nyilatkozatai és tettei miatt felelősségre nem vonható. A képviselő Szerbia és Montenegró Képviselőházának engedélye nélkül nem vonható felelősségre, nem vehető előzetes letartóztatásba vagy őrizetbe és nem büntethető, hacsak nem olyan bűncselekmény elkövetésében érik tetten, amely öt évnél hosszabb szabadságvesztés- büntetéssel sújtható.

Az alkotmányos alapokmány a mentességet nemcsak a politikusok számára tartotta fenn, hanem igen széleskörűen határozta meg, kimondván, hogy „Szerbia és Montenegró elnöke, a Minisztertanács tagjai, továbbá Szerbia és Montenegró Bíróságának a bírái képviselői mentességet élveznek.”

E korszakhoz fűződik az első törvény elfogadása, mely a közhivatalnokok számára vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettséget írt elő. A közhivatalnoknak nemcsak a saját vagyonáról, hanem a házastárs és az élettárs, valamint az egyenes ági fel- és lemenők vagyonáról is nyilatkoznia kellett. A törvény nagy hiányossága az volt, hogy semmiféle szankcióval nem rendelkezett.⁸⁹

A Parlament 2003. március 3-án alakult meg. Szerbia és Montenegró Parlamentje még ugyanezen a napon a montenegrói Svetozar Marović személyében Szerbia és Montenegró elnökét is megválasztotta. Lévéen, hogy a Parlament és az Államközösség elnöke nem lehetett ugyanazon tagállamból, Szerbia és Montenegró Parlamentjének elnöke, Dragoljub Mićunović, Szerbiából került megválasztásra.

Az államközösség elnöke a munkájáért Szerbia és Montenegró Képviselőházának tartozott felelősséggel. Az államközösség elnökének mandátuma 4 évre szólt, s a tagállamok felváltva adtak elnököt (27-29. §.).

Az Alapokmány szerint a végrehajtói hatalom letéteményese Szerbia és Montenegró elnöke,⁹⁰ és az általa vezetett és elnökölt Minisztertanács.⁹¹ A minisztertanács 5 reszortot kapott, úgymint: külügy, hadügy, nemzetközi gazdasági (kül)kapcsolatok, hazai (bel)gazdasági viszonyok és az emberi és kisebbségi jogok védelme (40-45. §.). Az elnök és két miniszterjelölt mindig az egyik tagállamból és három miniszter a másik tagállamból volt választva. A Minisztertanács jelöltjeire Szerbia és Montenegró elnöke tett javaslatot a parlamentben, majd a Parlament hagyta jóvá a minisztertanács összetételét (35. §.).⁹² A miniszterek mandátumát szintén 4 évre szólt (38. §.). Szerbia és Montenegró Államközösségének elnökéhez hasonlóan a Minisztertanács is a Parlamentnek tartozott felelősséggel (37. §.).

⁸⁸ Az alkotmányos alapokmány értelmében Szerbia és Montenegró Államközössége képviselőházába annak a megalakulástól számított két éven belül, azaz 2005. március 3-án meg kellett volna tartani a közvetlen választásokat az új parlamenti képviselők megválasztására. Jogi értelemben tehát az akkori képviselőknek lejárt a mandátumuk, mivel azonban Belgrád és Podgorica nem tudott kiegyezni ebben a kérdésben, fittyet hányva arra, hogy alkotmányos válság merült föl, meghosszabbodott a képviselők mandátuma. Orosz Klára találóan így összegezte a kialakult helyzetet: „Ha a pártok kiegyeznek, akkor minden a legnagyobb rendben, az élet megy tovább, nem baj, hogy megszegették az államközösség legrangosabb jogi dokumentumát. Nem először teszik ezt, és biztosra vehetően nem is utoljára.” Bővebben: Orosz Klára: Pótvizsgán az állam. <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2005/03/03/kozelkep.htm> (2010. március 5-i állapot).

⁸⁹ A törvény betűi mögött olyannyira nem állt kikényszeríthetőség, hogy többek között Šešelj parlamenti képviselőként vagyonynyilatkozatot sem volt hajlandó tenni.

⁹⁰ Szerbia és Montenegró elnökéről szóló rendelkezéseket ld. az alkotmányos alapokmány 26-32. §-aiban.

⁹¹ A Minisztertanácsra vonatkozó rendelkezéseket ld. az alkotmányos alapokmány 33-45. §-aiban.

⁹² A Minisztertanács 2003. március 17-én alakult meg.

A Parlament és a Minisztertanács Belgrádban székelt, míg a Legfelsőbb Bíróság székhelye Podgoricában volt (6. §.).

A közös nemzetgyűlés, a Minisztertanács és a bíróság mellett mindkét tagállam külön parlamenttel, elnökkel és kormánnyal rendelkezett.

2006. május 21-én Szerbia és Montenegró államszövetségéről tartott legitim és demokratikus népszavazás eredményeként a montenegrói parlament június 3-i ülésén kiáltották ki a független Montenegrói Köztársaságot. Ezzel egyidejűleg megszűnt az államközösség és létrejött a független Szerbia Köztársaság.

A fentebb leírtakból is látható, hogy az alkotmányos alapokmány tényleg nagyfokú előrelépés a korábbi szerb és jugoszláv alkotmányokhoz képest, az államközösség mindkét tagállama – lakosságszámától és az államközösségben elfoglalt politikai súlyától függetlenül – a valóságban is egyenrangú volt, nemcsak papíron. Ebben minden bizonnyal közrejátszott az erős külföldi nyomás, és talán még Zoran Đinđić akkori miniszterelnök személye is. Đinđić a reformtörekvések elkötelezett híve volt, aki sok tekintetben szakított a korábbi korszakok beidegződéseivel. Sokan ebben keresik a 2003. március 12-ei merénylet legfőbb indítékát is.⁹³

A gyilkosság előrevetítette, hogy Szerbia talán képtelen letérni az évszázadokon át kitaposott ösvényről. A reformtörekvések leálltak, Szerbia Köztársaság területén továbbra is hatályban maradt az 1990. évi szerb alkotmány.

Látható tehát, hogy az alkotmányos alapokmány Szerbiára kényszerítése tényleg hatalmas lehetőség volt Szerbia számára a demokratikus úton való elindulásban és a múlttal való szakításban, ám ezzel nem tudott élni. Azon meg már talán senki sem fog meglepődni, hogy ez az alkotmány meglehetősen rövid életűnek bizonyul.

III.2. Szerbia Köztársaság berendezkedése a hatályos alkotmány tükrében

Mint már szó esett róla, a montenegrói parlament 2006. június 3-án, a Szerbia és Montenegró Államközösség alkotmányos alapokmányának 60. §-a alapján, valamint a 2006. május 21-i montenegrói népszavazást követően elfogadta az ország függetlenségéről szóló nyilatkozatot, amely megállapította, hogy a Montenegrói Köztársaság független állam, és a nemzetközi jog alapján teljes mértékben jogi személyiséggel rendelkezik. Ezt követően a szerb parlament 2006. június 5-i határozatában megállapította, hogy a Szerbia és Montenegró Államközösség jogutódja Szerbia, amely ezáltal unitárius állammá vált.

Nem sokkal ezt követően, 2006. október 28-29-én tartott népszavazás keretében Szerbia polgárai új – az 1990. évi szerb alkotmánnyal több ponton megegyező, és ahhoz visszanyúló – alkotmányt fogadtak el. A 2006. november 8-án (Mitar napján) kihirdetett új szerb alkotmány 10 fejezetből és 206 szakaszból áll. Az alkotmány, immáron unitárius államról lévén szó, hatályon kívül helyezte az 1990. évi szerb alkotmányt is.

Az alkotmány⁹⁴ preambuluma azt sugallja, hogy ez az alkotmány sem ígérkezik hosszú életűnek, hiszen abból indul ki, hogy Kosovo-Metohija Tartomány Szerbia területének szerves része. Az alkotmány preambuluma jól mutatja, hogy az új alkotmány meghozatalát az államközösség fölbomlása mellett tisztán politikai okok is inspirálták: ezt az okot a preambulum in expressis verbis meg is nevezi.

Régi hagyományaihoz visszakanyarodva az alkotmány abban is hasonlít a korábbi alkotmányokhoz, hogy gyakorlatilag a jogalkotók megint egy mintaalkotmánnyal álltak elő, széleskörű kisebbségi jogokat garantálva, és nagyfokú autonómiát biztosítva, legalábbis Kosovo-Metohija számára. A

⁹³ Nagy felháborodást váltott ki Szerbiában egy belgrádi bulvárlapban megjelent interjú, amelyben egy állítólagos volt titkosrendőr azt mondta, hogy „politikailag igazolt volt” Zoran Đinđić szerb miniszterelnök meggyilkolása. Felháborodást váltott ki a Djindjic-gyilkosságról készült interjú.

<http://www.origo.hu/nagyvilag/20040427robbanasok.html> (2010. március 5-i állapot). Ha elfogadjuk ezen álláspontot, a gyilkosságot akár a korábbi korokra oly’ jellemző királygyilkosságokkal egy lapon említhetjük.

⁹⁴ Ustav Republike Srbije. „Sl. glasnik Republike Srbije”, br. 98/2006. Magyar nyelven ld.: <http://www.zenta-senta.co.rs/doc/20061226alkotmanyhu.pdf>.

preambulum azonban mindennél világosabban rávilágít, hogy itt is a mások akaratát figyelembe venni képtelen egységes Szerbia kiépítése húzódik meg. Bozóki Antal újvidéki jogászprofesszor igen szemfülesen megjegyzi azt is, hogy „az »új alkotmány« szerkezete szinte csaknem azonos a miloševići alkotmány szerkezetével,⁹⁵ azaz jelentős visszalépés tapasztalható a 2003. évi alkotmányos alapokmányhoz képest, mégha ezt sokan nem is érzékelik, hiszen az alkotmányos alapokmány idején is egy, a mostanihoz hasonló alkotmány határozta meg Szerbia Köztársaság politikai berendezkedését.

Érdekes módon a 2006. évi alkotmány elfogadása után előállt helyzet kísérteties hasonlóságot mutat az 1869. évi alkotmány elfogadásakor előállt helyzettel.⁹⁶ A Szerbiára mért utolsó pofon – Koszovó leszakadása (pontosabban akkor még csak annak rémképe) – a politikai vezetés számára is világossá tette, hogy a jogfolytonosság a régi Jugoszlávia és Szerbia között tovább már nem tartható fenn. Akárcsak az 1800-as évek közepe tájékán vagy az I. világháború után, most is egy új államalakulat formálódott a Balkánon, amelynek a törvényi alapjait újra le kellett rakni. Részben e gondolat mentén íródott meg Szerbia Köztársaság új, 2006. évi alkotmánya, amit kiválóan alátámaszt az a tény is, hogy csak maga a 206 szakaszból álló alapokmány több, mint 150 alkalommal ír elő törvényalkotási vagy törvényt módosítási kötelezettséget a törvényhozók számára. Az alkotmányból fakadóan rendkívül kiterjedt jogalkotási tevékenység kezdődött, s ehhez hozzájöttek Szerbia Köztársaság alkotmányának végrehajtásáról szóló 2006. november 10-i alkotmányos törvény⁹⁷ rendelkezései is, melyek szintén számos törvényalkotási vagy törvényt módosítási kötelezettséget róttak a nemzetgyűlésre.

A fentebb leírtaknak az ad különös jelentőséget, hogy – 1869-hez hasonlóan – a mindenkori kormány pusztán az alkotmányos normákat kibontó törvényhozása útján egészen új alkotmányos helyzeteket teremthet, hiszen az alkotmányos rendelkezéseket a későbbiekben kibontó szervezeti (organikus) törvény bármikor módosítható, hatályon kívül helyezhető vagy éppenséggel ahelyett egy másik törvény fogadható el. Az alkotmánynak ezen tulajdonságai pedig mind-mind egy

⁹⁵ Bozóki Antal: „Új” szerb alkotmány (javaslat).

http://www.humanrightscenter.net/hu/index.php?option=com_content&task=view&id=38&Itemid=35 (2010. március 5-i állapot).

⁹⁶ A Szerb Fejedelemség, az 1869. évi alkotmánnyal szinte teljes egészében függetlenül magát a Török Birodalomtól, rengeteg, még szabályozatlan kérdéssel találta szembe magát, amelyeket legelőször is alkotmányos szinten kellett rendeznie, majd pedig külön törvényekben kibontania ezeket az alkotmányos rendelkezéseket. Ezzel az alkotmánnyal tehát a mind nyíltabban függetlennedni vágyó Szerb Fejedelemségre nem kisebb feladat várt, mint az állami lét törvényi alapjainak a lefektetése, ami pedig egy rendkívül kiterjedt jogalkotási tevékenységet vetített elő a későbbiekre nézve.

A fentebb leírtakból következik, hogy a Helytartói alkotmány nagyszámú fontos rendelkezést tartalmaz, számos kérdést azonban rendezetlenül hagy. Az alkotmány tényleges életbelépéséhez azonban e hiányosságokat mindenképp helyre kellett tenni, amire a szervezeti (organikus) törvények remek lehetőséget kínáltak, olyannyira, hogy a szervezeti törvények elsődleges funkciója – az alkotmányos rendelkezések kibontása és tartalommal való megtöltése mellett – az alkotmányban nem rendezett kérdések lefektetése lett. Már 1870-ben, a Helytartói alkotmány elfogadása után egy évvel és két hónappal később összehívott rendes nemzetgyűlésen 5 szervezeti törvény is elfogadásra került. Ezzel még önmagában nem is lett volna semmi probléma, csak hogy ezek a szervezeti törvények – mint már szó volt róla – jelentősen túllépték a hatáskörüket: amellett, hogy alkotmányos rendelkezéseket is tartalmaztak – amelyeket ugyebár nem kellett volna tartalmazniuk –, ezen törvények nem egyszer az alkotmány egyes rendelkezéseit is módosították! Ennek tudható be az, hogy az 1869. évi alkotmány és az 1870. évi szervezeti törvények – amelyek a gyakorlatban életbe léptették az alkotmányt – egymáshoz való viszonya oda vezetett, hogy az alkotmány szövege szinte teljesen rugalmassá vált. Az is szembeütő, hogy ez a helyzet nem állhatott volna elő akkor, ha az alkotmány számos szabályozandó kérdéstről nem hallgatott volna.

Az 1869. évi alkotmány első periódusában (1869-1888) a szervezeti és tisztán politikai jellegű törvények meghozatalával Szerbiában többször is teljesen új alkotmányos helyzet állott elő ugyanazon alkotmány hatálya alatt. Így a politikai erőviszonyok függvényében lehetett az alkotmány – bárminő módosítás nélkül – meglehetősen korszerűtlen (regresszív), de – ad absurdum – még igencsak előremutató (progresszív) is. E helyzetet igen jól szemléltetik a korszakban meghozott törvények: míg az 1870. évi vagy az 1884. évi törvények meglehetősen korszerűtlen alkotmányos állapotokat teremtettek, addig az 1875. és 1876., valamint az 1881. évi törvényekkel igen korszerű és haladó alkotmányjogi helyzet állott elő, de akármelyiket vegyük is alapul, mind túllépték az 1869. évi alkotmány teremtette állapotokat.

⁹⁷ Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije. „Sl. glasnik RS”, br. 98/2006.

ambiciózus vezető pozíciójának a helyzetét hivatott még tovább erősíteni, aki a helyzet kedvezőre fordulásával akár még a hatalmat is teljes egészében magához ragadhatja.

Éppen ezek a tulajdonságai teszik az ilyen típusú alkotmányokat, mint az 1869. évi vagy akár a mostani is, az uralkodó rezsim számára igen kényelmessé és hosszantartóvá, különösen az olyan rezsimok számára, amelyek nem akarnak vagy nem tudnak a haladó társadalmi és politikai törekvések irányába nyitni.⁹⁸ Ezzel egy csapásra választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy miért kellett a korábbi alkotmányokhoz képest meglehetősen haladónak tartott 2003. évi alkotmányos alapokmányt az első adandó alkalommal hatályon kívül helyezni.⁹⁹

Mindezeket rendelkezéseket az alkotmány még megfejelem azzal, hogy a képviselőknek – az államszocializmus időszakát leszámítva – mindig is meglévő abszorptív mandátuma helyébe az alkotmány értelmében a párt döntése alapján kötött mandátum léphet. A fentebb leírtak alapján nem nehéz belátnunk azt, hogy egy esetleges ambiciózus és demagóg vezető ezzel miként tud visszaélni. Hatalomra kerülve ugyanis már egyszerű többséghez kötött törvények elfogadtatásával megváltoztathatja az ország alkotmányos helyzetét, a vele nem egyező politikusoktól pedig a párt nevében megvonathatja a mandátumot. Miután pedig az alkotmány értelmében „elnökjelöltet *párt, egyéb politikai szervezet* vagy választópolgárokból álló csoport állíthat”, az is kézenfekvő, hogy egy ambiciózus és demagóg vezető előtt az alkotmány értelmében az összes ajtó tárva nyitva áll a hatalom megragadásához.

Az alkotmányból mindenképp kiemelendő az, hogy az alkotmány az államformájára vonatkozóan nem tartalmaz külön rendelkezést, arra csak az ország hivatalos elnevezéséből (Szerbia Köztársaság), Szerbia államfőjének a megnevezéséből (köztársasági elnök), valamint az Alkotmányban meghatározott – a parlamentáris köztársaságra, mint kormányformára jellemző jegyeket mutató – kormányzati rendszerből következtethetünk.

Külön kiemelendő még, hogy az alkotmány deklarálja a nép- és az jogszuverenitás elvét, valamint az igen széleskörű és kiterjedt lett az emberi és a kisebbségi jogok katalógusa is (18-81. §.), ezáltal beírva magát a modern kor mintaalkotmányai közé.

Az Alkotmány képviselőkről szóló rendelkezései annak ötödik fejezetében kerültek szabályozásra, a 98-110. §-okban.

III.2.1. Szerbia Köztársaság alkotmányában lefektetett államszervezet¹⁰⁰

1. A törvényhozó és alkotmányozó hatalmat a 250 főből álló egykamarás parlament (Narodna skupština) gyakorolja (Alk. 98. §). A parlamenti képviselők választását a köztársasági elnök írja ki 90 nappal a parlament megbízatási idejének lejártá előtt, majd a választásokra ezt követő 60 napon belül kerül sor. (Az újonnan megválasztott testület alakuló ülését az előző parlament elnöke hívja össze a választási eredmények kihirdetését követő 30 napon belüli időpontra.) A parlamenti képviselők választása arányos választási rendszerben, kötött országos listákról történik.¹⁰¹ Tehát a

⁹⁸ Slobodanka Stojičić: Elementi ustavnog karaktera u organskim zakonima iz 1870. godine. In.: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu br. XLIX/2007. 89-116. o. Slobodanka Stojičićhez hasonlóan Pethő Sándor is kitér a fentebb vázolt problematikára, bár ő az alapvető szabályok bizonytalanságából az államrendszer despotabilizálódásának okára igyekszik választ adni. Bővebben ld.: Pethő Sándor: Jugoszláv alkotmányok. In: Limes, 1992/3. 3-4. o.

⁹⁹ Érdekes módon a történelem ezen a ponton is egybevág a múlttal, hiszen amiként a 2003. évi alkotmányos alapokmány elfogadásához a külföldi nyomás és a folyamatos háborús kudarcok miatt megingott belpolitikai helyzet miatt került sor, úgy az 1888. évi alkotmány elfogadásának oka is a király meggyengült belpolitikai helyzetében és a külpolitikai nyomásban keresendő, amely elsősorban az 1883-ban kitört timoki zavargás (tomočka buna) és a Bulgária ellen vezetett sikertelen háború (1885) következtében állott elő. Természetesen a király akkor is az első adandó alkalommal hatályon kívül helyezte az 1888. évi alkotmányt, s 1894-ben – egy új alkotmány elfogadása helyett – újra az 1869. évi alkotmányt helyezte vissza a hatályába.

¹⁰⁰ Szerbia Köztársaság államszervezeti ábráját ld.: Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea (szerk.): Európai kormányformák rendszertana. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007. 590. o.

¹⁰¹ Bővebben ld.: Zakona o izboru narodnih poslanika. [Választási eljárásról szóló 35/2000. sz. törvény]. 4. § (1) bek.] „Sl. glasnik RS”, br. 35/2000. (továbbiakban Ve.).

környező országokhoz képest feltűnő, hogy nincs mód preferencia-vokok leadására¹⁰². Szerbia Köztársaságban minden cselekvőképes nagykorú állampolgárt megillet az aktív és a passzív választójog. A választójog általános és egyenlő, a választás szabad és közvetlen, a szavazás titkos és kizárólag személyesen gyakorolható [Alk. 52. §. (1)-(2) bek.]. Választási lista állítására jogosult bármely párt, pártkoalíció, egyéb politikai szervezet, valamint bármely más – választópolgárokból álló – csoport is, azonban a választáson csak az a lista indulhat, amelyet legalább 10 000 választópolgár szavazásra ajánl. Arról a listáról, amelyik nem szerzi meg a választópolgárok szavazatainak legalább 5%-át, a jelöltek nem juthatnak mandátumhoz [Ve. 4. §. (1) bek., 43. §. (1) bek., 81. §. (1) bek.]. Az Alkotmány 100. §. (2) bek. szerint a parlamentben – törvényben meghatározottak szerint – biztosított a nemek és a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek egyenjogúsága és képvisellete is. A Ve. 40/A. §-a értelmében a választási listán minden negyedik jelöltnek az alulreprezentált nem képviselőjének kell lennie, és összesen a listán induló jelöltek legalább 30%-ának az alulreprezentált nem csoportjából kell kikerülnie. A nemzeti és etnikai kisebbségek pártjai vagy pártkoalíciói akkor is jogosultak mandátumhoz jutni, ha nem érték el az 5%-os választási küszöböt. Az ő esetükben a törvény 0,4%-os választási küszöböt határoz meg [Ve. 81. §. (2) bek.].

A parlament megalakul, ha a testület a megválasztott képviselők legalább 2/3-ának a megbízatását megerősíti. A megbízatások megerősítésére vonatkozó határozat az Alkotmánybíróság előtt megtámadható, az indítványról az Alkotmánybíróság 72 órán belül dönt (Alk 101. §.).

A képviselők megbízatási ideje mandátumuk parlament általi megerősítésének napján kezdődik, és négy évig, illetve a parlament megbízatásának megszűnéséig tart. *A képviselők mandátuma szabad, azonban az alkotmány lehetővé teszi, hogy bármely képviselő – a törvényben meghatározott feltételek mellett – mandátumát visszavonhatatlanul az őt jelölő párt rendelkezésére bocsássa* [Alk. 102. §. (1)-(2) bek.].¹⁰³

Ezzel a rendelkezésével az alkotmány, ha nem is kötelező jelleggel, de szakít azon korábbi igen előremutató hagyománnyal, amely a képviselők mandátumát (az államszocializmust leszámítva) mindig is abszorptív mandátumként határozta meg. Mint már utaltam rá, a Ve. itt nincs összhangban az alkotmánnyal, hiszen az még a korábbi, 1992. évi alkotmány idején keletkezett. Miután az alkotmány lerontja a Ve. ezen rendelkezéseit, eljutunk odáig, hogy az alkotmány főszabály szerint szabad mandátumot deklarálni, ám ezt korlátozni engedi. Ennek következtében a „szabad mandátum” a valóságban majd minden párt képviselőinél kötött mandátumként jelentkezik, hiszen arról a legtöbb párt képviselőinek esetében már nem a képviselő, hanem a pártja dönt. Az alkotmány rendelkezései alapján azonban nehéz meghatározni, hogy mennyire kötött mandátumról van szó. Az saját véleményem az, hogy itt abszolút kötött (prohibitív) mandátumról van szó, hiszen a képviselő teljes mértékben kötve van a pártja által adott utasításokhoz. Ha ezeket megszegi, akkor visszahívhatják. Ettől függetlenül persze a limitatív mandátum mellett is lehet érvelni, mondván, hogy a képviselő rendelkezik önálló mérlegelési lehetőséggel, de a pártja jóváhagyását mindig ki kell kérnie abban az esetben, ha ő eltérő véleményen lenne. Persze a mandátum kötöttsége párton belül is eltérő lehet, mert az alkotmány semmiféle támpontot nem nyújt e téren.¹⁰⁴

Az alaptörvény a képviselők összeférhetetlenségére és mentelmi jogára és sérthetlenségére vonatkozó szabályokat is tartalmaz. E rendelkezések értelmében a parlamenti képviselő nem lehet autonóm tartományi képviselő, a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás szerveinek tisztségviselője, továbbá nem végezhet olyan megbízatást, hivatást és kötelességet, melyre nézve a

¹⁰² Magyarország kapcsán írja ezt Cservák Csaba: Kormányzati és választási rendszer, Doktori értekezés, SZTE 2010., 134-135. o.

¹⁰³ A Ve. itt nincs összhangban az alkotmánnyal, lévén, hogy az korábban keletkezett. Miután az alkotmány magasabb szintű jogforrás, az lerontja a Ve. rendelkezéseit, ám a részletszabályozások hiánya miatt rengeteg félreértés származik ezen rendelkezésből. Pásztor Bálint bevallása szerint a jelenlegi 11 parlamenti párt közül mindösszesen 2 van a belgrádi népképviselőházban, amely nem tette kötelezővé a mandátumnak a párt javára bocsátását a képviselő indításának előfeltételeként. Az egyik természetesen a Vajdasági Magyarok Szövetsége.

¹⁰⁴ A mandátumok csoportosítását és fajtáit ld. Cservák Csaba: A parlamenti képviselők visszahívhatósága. In.: Jogelméleti Szemle, 2002/3. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/cservak11.html>.

törvény összeférhetetlenséget állapít meg. A képviselő nem vonható büntetőjogi és egyéb felelősségre megbízási ideje alatt kinyilvánított véleménye vagy szavazása miatt (indemnitás), továbbá a mentelmi jogára hivatkozó képviselőt a parlament jóváhagyása nélkül – öt évnél hosszabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény elkövetése során történő tettenérés kivételével – letartóztatni nem lehet, ellene nem folytatható sem büntetőjogi, sem más eljárás, amelyben börtönbüntetés szabható ki (immunitás) [Alk. 102. (3) bek.].

A fentiek alapján igen egyértelmű, hogy a sérthetlenség intézménye a parlament hozzájárulásától teszi függővé a képviselők felelősségre vonására irányuló eljárás megindítását. Az is jól látható, hogy a sérthetlenség (inviolabilitas) célja az lehet, hogy a képviselőket ne lehessen semmilyen – jogi formában megnyilvánuló – zaklatásnak kitenni. A sérthetlenség tehát egyfajta általános mentességet is jelent a képviselők számára, hiszen a velük szemben folytatandó büntetőeljárás elé feltételes eljárási akadályt gördít. Az eljárási akadályt csak úgy lehet megszüntetni, ha maga a nemzetgyűlés engedélyezi a mentelmi jog felfüggesztését. Güntner Antal szavaival élve úgy is fogalmazhatnánk, hogy „A parlament tagjainak sérthetlensége nem egyéni jog, hanem közjogi garancia. Az magának a parlamentnek a joga, mely a parlamentet a maga összességében illeti meg és csak devolutív hatálylyal védi annak tagjait, mint a testület működésének legalis tényezőit”.¹⁰⁵

Az is érződik az alkotmány szövegén, hogy a képviselők sérthetlensége nem azonos a képviselők felelőtlenségével, ugyanis az nem jelent feltétlenséget. Maga az inviolabilitas csak a mentelmi jog felfüggesztéséig áll fenn: azt tehát föl lehet függeszteni, ennek esetleges megtörténte pedig szükségszerűen magával vonta a felelősségre vonás akadályának elhárulását is.

A parlament az összes képviselő többségi szavazatával tisztségviselőket (elnököt és egy vagy több alelnököt) választ. A parlament elnöke képviseli a törvényhozó testületet, összehívja üléseit, azokon elnököl, továbbá ellát minden más – az alkotmányban, törvényben és a parlament ügyrendi szabályzatában meghatározott – feladatot (Alk. 104. §.).

A szerb parlament ügyrendjét a 252 §-ból álló Szerbia Köztársaság nemzetgyűlésének ügyrendjéről szóló törvény¹⁰⁶ szabályozza.

A képviselőket vagyoni helyzetéről két jogszabály is rendelkezik. Az egyik az 1991-ben elfogadásra került, 30 §-ból álló Szerbia Köztársaság nemzetgyűlési képviselőinek díjazásáról szóló törvény,¹⁰⁷ míg a másik a nemrégiben elfogadott 83 §-ból álló Korrupcióellenes Ügynökségről szóló törvény,¹⁰⁸ mely 2010. január 1-jén lépett hatályba.¹⁰⁹ Nagy előnye a korábbi törvénnyel szemben az, hogy komoly szankcionálási lehetőségei vannak az Ügynökségnek, ám a korábbi törvénnyel szemben a felmenőkre vonatkozó vagyonbevallási kötelezettség kikerült e törvényből.

2. Szerbia állami egységét a szerb államfő, a köztársasági elnök (Predsednik Republike) fejezi ki, akit a választópolgárok közvetlen választáson, titkos szavazással választanak. A választást a parlament elnöke írja ki 90 nappal a köztársasági elnök megbízátságának lejárta előtt, és a választást azt követő 60 napon belül kell megtartani [Alk. 111. §, 114. § (1)-(2) bek.]. Köztársasági elnökjelölt az a választójoggal rendelkező személy lehet, aki a választást megelőző legalább 1 éve Szerbiában él. Elnökjelöltet párt, egyéb politikai szervezet vagy választópolgárokból álló csoport állíthat, de a jelöltet legalább 10 000 választópolgárnak jelöltként kell ajánlania. Az elnökválasztás érvényes, ha a választásra jogosultak legalább a fele szavazott, és akkor eredményes, ha valamelyik jelölt megszerzi a szavazatok több, mint a felét. Amennyiben az első forduló eredménytelen, az első fordulóban legtöbb szavazatot kapott két jelölt indulásával második fordulót kell tartani, amely már a választáson résztvevők számára tekintet nélkül eredményes. Ha pedig az első forduló érvénytelen,

¹⁰⁵ Güntner Antal: Az immunitás. In.: Jogtudományi Közlöny, 1886. évfolyam, 42. szám. 337-339. o.

¹⁰⁶ Bővebben ld.: *Poslovnik Narodne skupštine Republike Srbije*. „Sl. glasnik RS”, br. 14/2009.

¹⁰⁷ Bővebben ld.: *Zakon o primanjima narodnih poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije* [Szerbia Köztársaság népképviselőházának nemzetgyűlési képviselőinek jövedelmeiről szóló törvény]. („Sl. glasnik RS”, br. 7/91).

¹⁰⁸ Bővebben ld. *Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije*. A törvény szövege megtalálható az Ügynökség honlapján: <http://www.korupcija.gov.rs/cms/item/zakon/sr/zakon-o-agenciji.html> (2010. március 9-i állapot)

¹⁰⁹ Eredeti elképzelések szerint a törvénynek 2009. október 1-jén kellett volna hatályba lépnie, azonban a felkészülési idő rövidségére való tekintettel a hatálybalépés ideje 2010. január 1-jére módosult.

az elnökválasztás sikertelen, és új választást kell kitűzni.¹¹⁰ Ez nemzetközi összevetésben parlamenti képviselőválasztáson kevéssé, inkább közvetlen államfőválasztásokon jellemző abszolút-abszolút többségi rendszer.¹¹¹

A köztársasági elnök megbízatása az eskütétel napjától számított 5 évre szól, és a tisztségre egy alkalommal újraválasztható. Amennyiben a köztársasági elnök megbízatása hadi- vagy rendkívüli állapot idején járna le, a megbízatási idő a hadi- vagy rendkívüli állapot megszűnését követő három hónap lejártáig meghosszabbodik. Az államfő megbízatása lemondással vagy tisztségtől való megfosztással is megszűnhet. Ez utóbbira akkor kerül sor, ha a köztársasági elnök az Alkotmányt megsérti, és ezért a parlament a képviselők kétharmadának szavazatával tisztségétől megfosztja. Az erre irányuló eljárást a képviselők legalább egyharmada kezdeményezheti; az alkotmányértés kérdésében az eljárás megindítását követő 45 napon belül az Alkotmánybíróság határoz (Alk. 116-118. §.)

A köztársasági elnök megbízatásán kívül nem láthat el semmilyen más közéleti tisztséget, nem végezhet hivatásos tevékenységet, továbbá a parlamenti képviselőkkel azonos mentelmi jog illeti meg (Alk. 115. §, 119. §.). Az alkotmány rendelkezik a köztársasági elnök helyettesítéséről is. Az 120. §. szerint amennyiben a köztársasági elnök nem tudja a feladatait ellátni, vagy a megbízatása az 5 év lejárta előtt megszűnik, a parlament elnöke – legfeljebb 3 hónapig – helyettesíti.¹¹²

3. Szerbia Köztársaságban a végrehajtó hatalmat a miniszterelnökből, egy vagy több alelnökből és a miniszterekből álló kormány (Vlada) gyakorolja [Alk. 122. §, 125. §. (1) bek.]. A miniszterelnök vezeti és irányítja a kormány munkáját, ellátja a testület képviselői feladatait, gondoskodik annak kiegyensúlyozott politikai tevékenységéről, továbbá összehangolja a kormánytagok munkáját. A minisztériumok számát törvény határozza meg [Alk. 125. § (2) bek., 136. §. (3) bek.].

III.2.2. A pártok

A pártrendszer alapja az átlátható és követhető pártfinanszírozás. Ennek szellemében a szerb honatyák részéről egy igen szűkszavú és kellően hézagos, mindösszesen 25 szakaszból álló törvény került elfogadásra.¹¹³

IV. Befejezés

Dolgozatom elején a még születőben lévő képviselői rendszer kialakulásával foglalkoztam. Jogszabályi rendelkezések hiányában, a korszak jelentősebb népgyűléseinek ismertetésével igyekeztem az azokra vonatkozó, működésük során kialakuló – gyakran igen eltérő és változatos – „szabályokat” csokorba szedni. Ezek az idő múlásával mindinkább kikristályosodtak: így már megkísérelhettem a népgyűléseket a társadalomba és annak hatalmi rendszerébe is beágyazni, ezáltal pedig az egyes képviselőkre vonatkozó szabályozásokra is következtetni.

Az első alkotmányok megjelenése után, 1858-ban már egy, a nemzetgyűlés intézményét szabályozó – igaz, rövid életű – törvény is megjelent, 1870-ben pedig megalkotásra került az első választási törvény. Ekkorra már maga az 1869. évi alkotmány is népképviselői és jogszabályalkotó szervként határozza meg a parlamentet, szemben a korábbi szabályozásokkal, melyek vagy egyáltalán nem is számoltak azzal, vagy csupán egyfajta tanácsadói-veleményezői jogkörrel ruházták föl azt.

Az alkotmány rendelkezéseit és a politikai közeget vizsgálva azonban azt vesszük észre, hogy mindez nem jelentett minőségi változást is egyben, sőt a helyzet a korábbiakhoz képest alig változott. A fejedelem (király) hatalma továbbra is megingathatatlan maradt, a nemzetgyűlést pedig

¹¹⁰ Zakon o izboru predsednika Republike [Köztársasági elnök választásáról szóló törvény]. („Sl. glasnik RS”, br. 1/90). 10. és 18-19. §.

¹¹¹ Bővebben ld. Cservák Csaba: Választási rendszerek – és az új magyar megoldás (In: szerk. Rixer Ádám: Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére, KRE-ÁJK, Budapest, 2012), 295. o.

¹¹² Igen komoly aggodalomra adhat okot, hogy a köztársasági elnök egyúttal pártpolitikai funkciót is betölthet: a jelenlegi köztársasági elnök egyúttal pártelnök is.

¹¹³ Zakon o finansiranju političkih stranaka. „Sl. glasnik RS”, br. 72/2003, 75/2003 - ispr. i 97/2008).

csupán a hatalmi törekvéseinek a megvalósításához használta föl. Ez az állapot sajnos valamilyen szinten azóta is folyamatosan visszaköszön a szerb alkotmánytörténetben, mely alól talán egyetlen kivételt a meglehetősen rövid életű 2003. évi alkotmányos alapokmány következetes és tényleges véghezvitele jelenthetett volna.

A kor előrehaladtával, a „nemesi nemzetgyűléseket” – ha szabad így neveznem – mindinkább az európai szabályozási tendenciák alapján megalkotott népképviselői rendszerek váltották föl, az 1888., az 1903., valamint az 1921. évi alkotmányokkal pedig kialakultak a képviselők jogállására és a parlamentáris életre vonatkozó, mind a mai napig ható részletszabályozások is (interpelláció, mentelmi jog, összeférhetetlenség stb.).

Valójában elsődlegesen nem az egyes alkotmányok szövegeivel volt probléma: azok az adott korszakban szinte mindig a nemzetközi trendek mentén íródtak, sőt sok esetben a leghaladóbb eszmék kerültek bennük lefektetésre. A probléma mindig is az alkotmányban lefektetett elvek és rendelkezések érvényesülésében és érvényesíthetőségében keresendő¹¹⁴. Maga az alkotmány, mint a legfőbb jogszabály, ugyanis inkább a külföldnek íródott, semmint a hatálya alatt élők számára. Sok esetben ugyanis előszeretettel szűkítették az alkotmány egyes rendelkezéseit a szervezeti törvényekben, és ha még ezek sem vezettek eredményre, egyéb elvtelen eszközökhöz folyamodtak (mandátumfosztás, a képviselők fenyegetettségben tartása, börtönbe juttatása vagy éppenséggel megölése).

Aggodalomra ad okot, hogy a 2006. évi alkotmány is sok tekintetben a korábbi szerb alkotmányok szellemében íródott. Úgy vélem, a legjelentősebb problémát jelenleg a hatalmi rendszer struktúrája és a kötött mandátum jelenti, amit egy ambiciózus vezető – folytatandó a közel két évszázados szerb történelmi hagyományokat – könnyen a maga javára fordíthat...

Felhasznált irodalom

1. Az új szerb alkotmány. Kiadja: A Szent Gellért Társaság, Irodalmi Egyesület, Budapest, 1922.
2. Új szocialista alkotmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai. Budapest, 1966.
3. Dragoljub Đurović (szerk.): A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya. Az alkotmányfüggelék. A Szövetségi szkupstina tájékoztató szolgálatának kiadványa. Beograd, 1970.
4. Kovács István (szerk.): Az európai népi demokráciák alkotmányai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
5. Tóth Károly (szerk.): Kelet-Európa új alkotmányai. Sík Kiadó, Budapest, 1997.
6. Pethő Sándor: Jugoszláv alkotmányok. In: Limes, 1992/3.
7. Palotás Emil: Horváth-szerb államközösség Tito Jugoszláviája előtt. In: Társadalmi Szemle, XLVII. évfolyam, 1992/5.
8. Toldi Ferenc: A jugoszláv állam kialakulása és felbomlása. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kiadványa. Budapest, 1995.
9. Sajti Enikő: Diktatúra és fasizmus Jugoszláviában a felszabadulás előtt. In: Társadalmi Szemle, XLIII. évfolyam, 1988/10.
10. Sajti Enikő: Jugoszlávia 1918-1941. (Dokumentumok). Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989.
11. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918-1941). In: Regio, 8. évfolyam 1997. 2. szám.
12. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
13. Heka László: A délszláv államok alkotmánytörténete. Gold Press Nyomda, Szeged, 2002.

¹¹⁴ A látszatra megfelelő írott jog érvényesülése és a társadalom egyéb normái összefüggéséről ld. Cservák Csaba: Jogálm a jogállam? (Alkotmányos rendszerünk revíziójának irányai), Magyar Nemzetstratégia, Püski 2009. Budapest, 359. o.

14. Heka László: Szerbia állam- és jogtörténete. Bába Kiadó, Szeged, 2005.
15. Heka László: A szláv államok jogrendszerei. JATEPress Kiadó, Szeged, 2008.
16. Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, é. n.
17. Sári János: A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
18. Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea (szerk.): Európai kormányformák rendszertana. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.
19. Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
20. Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: Eltévedt mezsgyekövek. Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1994.
21. Bán D. András–Diószegi László–Fejős Zoltán–Romsics Ignác–Vinnai Győző (szerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.
22. Mirnics Károly: A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. In: Magyar Kisebbség, 1997, 3-4. sz.
23. Cservák Csaba: A parlamenti képviselők visszahívhatósága. In.: Jogelméleti Szemle, 2002/3. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/cservak11.html>.
24. Cservák Csaba: Jogálmom a jogállam? (Alkotmányos rendszerünk revíziójának irányai), Magyar Nemzetstratégia, Püski 2009. Budapest
25. Cservák Csaba: Választási rendszerek – és az új magyar megoldás In: Állam és Közösség (válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvényének tiszteletére), szerk.: Rixer Ádám, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, KRE ÁJK, Patrocinium, 2012.
26. Cservák Csaba: Kormányzati és választási rendszer, Doktori értekezés, SZTE 2010.
27. Gelencsér Balázs Szabolcs: Nyelvhasználat az eljárásjogokban. <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/gb-nyelvijogok.pdf>.
28. Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. http://www.foruminst.sk/publ/disputa/7/disputa7_hornyakarpad.pdf.
29. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Válogatta és szerkesztette Ring Éva. Budapest, Magvető Kiadó, 1986.
30. A Pallas Nagy Lexikona (XV. kötet). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897.
31. Orosz Klára: Pótvizsgán az állam. <http://archiv.magyarsozo.com/arhiva/2005/03/03/main.php?l=kozelkep.htm> (2010. március 4-i állapot).
32. Nincs többé Jugoszlávia. http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=hu&id_article=2298 (2010. március 4-i állapot).
33. Bozóki Antal: „Új” szerb alkotmány (javaslat). http://www.humanrightscenrer.net/hu/index.php?option=com_content&task=view&id=38&Itemid=35 (2010. március 5-i állapot).
34. Vékás János: Jugoszlávia 1989–1999. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=56> (2010. március 5-i állapot).
35. Ustav Knjažestva Srbije iz 1835. godine. Knjažesko-Srbska Tipografija, Kragujevac, 1835.
36. Ustav Knjažestva Srbije – Sultanski hatišerif iz 1838. godine. Knjažesko-Srbsko Knjigopečatnja, Beograd, 1838.
37. Ustav Knjažestva Srbije iz 1869. godine. Državna štamparija, Beograd, 1869.
38. Ustav Kraljevine Srbije iz 1888. godine. Kraljevska-Srpska državna štamparija, Beograd, 1888.
39. Ustav Kraljevine Srbije iz 1901. godine. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1901.

40. Ustav za Kraljevinu Srbiju iz 1903. godine. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Krf, 1916.
41. Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna, 1921. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1928.
42. Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra, 1931. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933. (3. kiadás)
43. Ustav FNRJ i ustavi Narodnih Republika. Izdanje „Službenog lista FNRJ”. Kiadás helyének megjelölése nélkül, 1948.
44. Ustav Narodne Republike Srbije. „Službeni glasnik NRS”, br. 3/47.
45. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd, 1963. április 10., XIX. évfolyam, 14. szám.
46. Ustav Socijalističke Republike Srbije sa ustavnim zakonom o sprovođenju ustava. „Savremena administracija”, Beograd, 1963.
47. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd, 1974. február 21., XXX. évfolyam, 9. szám.
48. Petar Mladenović (szerk.): Ustav Socialističke Republike Srbije sa Ustavom SAP Vojvodine, Ustavom SAP Kosova i ustavnim zakonima za sprovođenje ustava. Novinska ustanova. Službeni list SFRJ, Beograd, 1974.
49. Ustav Republike Srbije. IRO Službeni glasnik Republike Srbije, Beograd, 1990.
50. Ustav Savezne Republike Jugoslavije. Službeni list Savezne Republike Jugoslavije, I. évfolyam 1. szám. Beograd, 1992. április 27.
51. Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora. Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye, 1/2003. és 26/2005. szám.
52. Ustav Republike Srbije. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/2006.
53. Zakon o izboru narodnik poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevina Srba, Hrvata i Slavonaca od 3. septembra, 1920. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1920.
54. Ilija A. Pražić: Poslovník Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskih odredaba. Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1924.
55. Zakon o poslovnom redu u Narodnoj Skupštini, sa izmenama i dopunama od 11. decembra 1903. do 8. marta 1911. godine. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1911.
56. Poslovník za Ustavotvornu skupštinu. Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1921.
57. Dragoljub Đurović: Poslovník Savezne skupštine. Štampa „Srboštampa”, Beograd, 1970.
58. Poslovník Veća Republika Savezne skupštine. Štamparija Savezne skupštine, Beograd, 1995.
59. Zakon o izboru narodnih poslanika za narodnu skupštinu od 10. septembra 1931. god. Izdavačko i knjižarsko preduzeće Gece Kona A.D., Beograd, 1935. (4. kiadás)
60. Zakon o izboru senatora od 30. septembra, 1931. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1931.
61. Zakon o izboru saveznih poslanika i Zakon o izbornim jedinicama za izbor poslanika za Saveznu skupštinu. „Savremena Administracija” izdavačko-štamarsko preduzeće, Beograd, 1963.
62. Zakona o izboru narodnih poslanika. „Službeni glasnik RS”, br. 35/2000.
63. Zakon o izboru predsednika Republike. „Sl. glasnik RS”, br. 1/90.
64. Zakon o javnim zborovima i udruženjima od 31. marta, 1891. god. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1926.
65. Zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima. Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933.
66. Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. „Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, god. III, br. 170/A., 3. avgust 1921.
67. Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi. Službene Novine Kraljevine Jugoslavije“ — Državna štamparija Beograd, br. 200 od 3. septembra 1931. godine.

68. A. Majković: Istorija srbskoga naroda. Državna štamparija, Beograd, 1858.
69. Delovodni protokol Kara-Đorđa Petrovića od 1812. Maja 21. do 1813. Avgusta 5. Društvo srbske slovesnosti, Beograd, 1848.
70. Protokoli Velike narodne skupštine držane 10. junija 1869. godine u Kragujevcu. Državna štamparija, Beograd, 1870.
71. Protokoli Redovne narodne skupštine držane od 1864-1911 god. Državna štamparija, Beograd, é. n.
72. Stojan Novaković: Ustanak na dahije 1804. Državna štamparija, Beograd, 1904.
73. Stojan Novaković: Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena. Nova štamparija „Davidović”, Beograd, 1907.
74. Stojan Novaković: Dvadeset godina ustavne politike u Srbiji 1883-1903. Izdanje Knjižarnice S. B. Cvijanović, Beograd, 1912.
75. Leopold Ranke (szerbre fordította: Stojan Novaković): Istorija srpske revolucije (1. rész). Državna štamparija, Beograd, 1864.
76. Slobodan Jovanović: Ustavobranitelji i njihova vlada (1838-1858). Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1912.
77. Mitrinović Čedomil–Miloš Brasić: Jugoslovenske narodne skupštine i sabori. Narodna Skupština Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937.
78. Deklaracija Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Arhiv CK SKJ, Fond AVNOJ-a, 1943/51.
79. Jovan Đorđević: Socialistička (neposredna) demokratija i njen izborni sistem. Kiadó megjelölése nélkül, Beograd, 1966.
80. Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji, 1919-1929. Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, Beograd, 1979.
81. Vasa Čubrilović: Istorija političke misli u Srbiji XIX veka. Narodna knjiga, Beograd, 1982. (2. kiadás).
82. Rajko Kuzmanović: Privremena narodna skupština DFJ – od AVNOJ-a do konstituante. „Savremena Administracija” izdavačko-štamarsko-knjižarska radna organizacija, Beograd, 1981.
83. Boro Majdanac: Narodna skupština Srbije. Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 2001.
84. Vojislav Šešelj: Ideologija srpskog nacionalizma. Velika Srbija a.d., Beograd, 2002.
85. Ljubomirka Krkljuš: Pravna istorija srpskog naroda. Prometej, Novi Sad, 2003.
86. Provijest Hrvatske Pučke Stranke.
<http://www.hps.hr/Povijest/tabid/56/language/hr-HR/Default.aspx> (2009. november 28-i állapot).
87. Aleksej Jelačić: Rusija i Balkan. Beograd, 1940. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/10112> (2009. december 30-i állapot)
88. Marko Protić: Parlamentarizam u Srbiji.
<http://www.mondo.rs/izbori2008/parlamentarizam.php> (2009. december 6-i állapot).
89. Dragoljub R. Živojinović: Prilike u Beogradskom pašaluku 1790-1804. godine i početak Prvog srpskog ustanka.
http://www.istocnik.com/articles/58/prilike_u_beogradskom_pasaluku.html (2009. december 27-i állapot).
90. D. Perišić: Priča sa tužnim krajem koja je počela u pivari.
<http://www.naslovi.net/2008-06-15/glas-javnosti/prica-sa-tuznim-krajem-koja-je-pocela-u-pivari/708222> (2009. november 28-i állapot).
91. Brankica Ristić: Od opančarske afere do „Bodruma”. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/01/11/srpski/DO04011001.shtml> (2009. december 7-i állapot).
92. Belgrád város hivatalos közlönye. XLVI. évfolyam 10. szám. (2003. április 17.)
93. Bojan Bilbija: Srbija nadmudrila režim.
<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/19722.lt.html>. (2010. október 1-jei állapot).

94. Katrin Boeckh: Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953.: staljinizam u titoizmu. In.: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2006. 38. évfolyam 2. szám.

A jogdogmatika és alkotmányos alapjogok közötti réteg képződése

A négyrétegű jog koncepciójának újabb megközelítései

Számos további kutatás segítője, sőt, kiindulópontja lett a jog négyrétegűségének elmélete, mely legmarkánsabb megfogalmazása Pokol Bélához fűződik¹. Ezen elmélet szerint a jog az írott jogszabályok szövegrétegéből, a jogdogmatika rétegéből, a bírói jog rétegéből, valamint az alkotmányos alapjogok rétegéből áll.

E rendkívüli fontosságú gondolat mentén további distinkciókat tehetünk.

A jog rétegei tekintetében ugyanis elkülöníthetünk jogalkotási és jogértelmezési rétegeket. Mivel azonban minden rétegnek – helyesen vagy helytelenül akár – lehetnek előbbi és utóbbi funkciói is, hasznosabb, ha mind a négy réteg vonatkozásában elkülönítünk jogalkotási és jogértelmezési szelvényeket is. (Tehát összességében nyolc szelvényről beszélhetünk.)

A jog szövegrétegének természetesen elsődleges a jogalkotási funkciója.² A bírói jog rétege – legalábbis a kontinentális jogrendszerekben – viszont elsősorban jogértelmezési jellegű. „Praetor ius facere non potest” – hangzott már a római jogban is.

A jogdogmatika rétegének manifesztációja csak egyes eltorzult irányzatok³ esetében jelentheti új jog alkotását, leginkább jogértelmező jellegű, ekképp szervesen összefonódik a bírói jog rétegével.⁴

A legsajátosabb az alkotmányos alapjogok rétege. Eleve felvetődik, hogy e réteg esetében lehet leginkább a „de lege lata” világból a „de lege ferenda” világába átcsúszni.⁵ A jogdogmatika rétege nem kikényszeríthető. (Szándékosan nem használjuk a „nem kötelező” fordulatot, mert jogállamban elképzelhetetlen, hogy a jogdogmatika legfontosabb tanításaitól eltérjen akár a bíróság is. Más kérdés, hogy mit tekintünk konszenzust jelentő legfontosabb tanításnak...) Az alapjogok azonban mintegy – az Alkotmánybíróság normakontrollja és alkotmányjogi panaszra irányuló eljárása révén – kikényszeríthetőek. Ehelyütt kell azonban feltennünk a kérdést: pontosan mit tekintünk alapjogi rétegnek? Csupán a lakonikus nyelvi fordulatot: „mindenkinek joga van a békés gyülekezéshez”? Vagy ennek törvényi részletezését?⁶ Álláspontom szerint a helyes megközelítés, hogy az

* PhD. tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék.

¹ Az előzményeket és a kifejtést ld. POKOL Béla: *Jogelmélet*, Századvég Kiadó, 2005. Budapest, 11-195. o.

² Ismerünk ugyan jogalkotói jogértelmezést, különböző jogértelmezési szempontok jogszabályba illesztését, azonban a hatalommegosztás jegyében a konkrét jogalkalmazás (és ekképp a jogértelmezés is) már a hatóság vagy bíróság hatásköre, így lényegében nem a jogalkotó szerv saját jogértelmezéséről beszélhetünk, hanem inkább a jogalkalmazó szerv jogalkotói behatárolásáról. (A parlament azonban, mint jogalkotó szerv, a törvénytől eltérő aktusokban hoz egyedi ügyekben is határozatokat, tehát ellátja a jogszabályok konkrét értelmezésének és alkalmazásának feladatát.) A jogalkotás és a jogalkalmazás összefonódásáról és fogalmi elválaszthatóságáról ld. KASZÁS Ágnes: *A jogalkotó és jogalkalmazó viszonyának egyes elméleti és összehasonlító jogi kérdései az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatának tükrében*

különös tekintettel a villamosenergia-szektorra. Doktori értekezés. (különösen 49-54.o.)

<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Kasz%C3%A1s%20%C3%81gnes%20PhD.pdf>

Letöltés időpontja: 2014. jún. 1.

(Az, hogy ki végzi a jogértelmezést, nem összekeverendő azzal, hogy milyen módszert alkalmaz a jogalkalmazó. A jogalkotó által eleve meghatározott jogértelmezési módszer a Pokol Béla által meghatározott 12-es modellben leginkább a jogalkotó szándéka, illetve a jogelvek szerinti értelmezésnek felel meg. ld. POKOL2005., , 218-231. o.

³ GYÓRFI Tamás: *A többrétegű jog koncepciója*, Miskolci jogi szemle, 2. évf. 2. sz. / 2007., 133. o.

⁴ Egyrészt a jogdogmatika alapvető téziseit a bírói jog is forrásként használja, másrészt jelentős részben a bírósági gyakorlatot dolgozza fel a jogi szakirodalom, tehát kölcsönhatásról beszélhetünk.

⁵ ld. erről pl. POKOL 2005, 95. o.

⁶ GYÓRFI mutat rá arra, hogy az alapjogokat, amennyiben törvények fejtik ki, akkor lényegében az már a jog szövegrétegéhez sorolható. 128. o. Utal arra is, hogy gyakorlati kifejtésük pedig a bírói joggal esik egy tekintet alá. Ez egyébként a decentralizált alkotmánybíráskodású országokban talán elfogadható is lehet, azonban a centralizált rendszerben indokolt a külön rétegeként való elválasztás. Az alkotmányjogi panasz kiszélesítésével inkább az fog felvetődni, hogy az Alkotmánybíróság nem törhet-e az egész jogrendszer alkotmányjogiasítására, tehát például a polgári

alkotmányos alapjogok rétegének az arra hivatott szervek – különösen az Alkotmánybíróság – kibontó magyarázatát, a későbbiekre irányadó általános értelmezését tekintjük.

E tanulmány tanulsága, hogy létezik egy közöttek réteg az alkotmányos alapjogok és a jogdogmatika rétege között, melyek között sikamlós a határmezsgye.⁷ (A rétegelmélet igen tág, és már feldolgozott témáján belül jelen írásban ezen határterület képződésére fókuszálunk.) Előbbinél hiányzik sokszor a rendszerszerű zártság és az ellentmondásmentesség, utóbbinál a kikényszeríthetőség. A közöttek réteg esetében álláspontom szerint a kötelező erővel nem (egyértelműen) rendelkező alapjogi réteg alkotására hivatott szervek megkísérik a jogdogmatika „összezsírt fogalmi piramisára” hasonlító szintűen kikristályosított alapjogi dogmatika kialakítását⁸, és így szakmai tekintélyuralmi jelleggel quasi kötelezőnek beállítani rétegüket⁹.

Felhívom a figyelmet a két kérdéses réteg közötti további „átjárásra”. Ami például egy másik országban alkotmányos vagy törvényi szabály, vagy akár adott államban korábban hatályban volt és konkrét szabállyal kifejezetten nem hatálytalanított norma, az fokozottan jöhet számításba a jogdogmatika rétegén belül. Például, ha egy kérdés esetében joghézag áll fenn, adott aspektus nincs (egyértelműen) szabályozva, ott analógiaként szóba jöhet egy más térben és időben kötelező szabályként létező megoldás alkalmazása.¹⁰

Az Alkotmánybíróság kötelező, kikényszeríthető határozatokat hoz. Az ombudsmani típusú szervek sajátossága viszont, hogy hatósági határozatnak nem minősülő aktusai csupán ajánlás-jellegűek. *E tisztség viselője minél tekintélyesebb méltóság, illetve konkrét betöltője minél képzetesebb szakember, annál kevésbé lehet egy kézlegyintéssel lesöpörni jogértelmezését.* Sőt, a jogalkalmazók hajlamosak lesznek szakmai értelemben szinte kötelezőnek tartani¹¹. (Az aggályok ott kezdődhetnek, ahol más, adott ügyben konkrét hatáskörrel rendelkező szervvel, akár a jogalkotóval szemben konkuráló jogértelmezésként lép fel a szóban forgó réteg. Különösen pedig az a problematikus, ha nem is jogértelmező, hanem jogalkotó szelvény jelenik meg.) Magam a „hivatalos rangra emelt jogdogmatika” névvel tudnám legtalálébban illetni az ilyen jellegű ajánlásokat.¹²

jogi ítéletek „alkotmányos polgári jog” szerinti konzekvens felülbíráására. Ez nyilván függni fog az egyes alkotmánybírák képzettségétől, érdeklődési területétől, attitűdjétől. És mint szociológiai értelemben tudjuk jól, fokozottan függhet az előadó személyétől.

⁷ GYÖRFI álláspontja, hogy az összes rétegnek van dogmatikája, tehát nem feltétlenül indokolt ennek külön réteggé történő feltüntetése. (i.m.127. o.) Magam inkább úgy közelítem meg, mint fentebb már utaltam rá, hogy az összes réteg összefügg.

⁸ Tegyük hozzá, hogy a túlzottan absztrakt, átmoralizált és átpolitizált alapjogi réteg esetében kifejezetten üdvözlendő volna, ha egyre inkább, szerves fejlődés által kikristályosodna egy konszenzust élvező dogmatikai zártság.

⁹ Legtípikusabb esete ennek az ún. „Láthatatlan Alkotmány”, melyet Sólyom László neve fémjelez. Eszerint az alapjogok is egy olyan koherens rendszert alkotnak, melyek az Alkotmányban szövegszerűen nem szereplő összefüggéseket is hordoznak. Különösen alkalmas erre az emberi méltósághoz való jog, illetőleg az abból kiolvasztott egyéb jogok. Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy a kérdéses elmélet a jogállami átmenet idején, a demokratikusan megalkotott jogszabályok hiányossága, illetőleg az állampolgárok jogtudatának elsorvasztottsága miatt a jelenleginél jóval védhetőbb volt. (ld. különösen a 8/1990. AB határozatot, ill. Sólyom László párhuzamos indokolását a 23/1990. AB határozat kapcsán.)

¹⁰ Persze az analógia hagyományos korlátaival megszorítva. Hozzátehetjük, hogy – a fentiek szerint – inkább jogértelmezési, mintsem jogalkotási szelvényként. (Klasszikusan a Zweigert-Kötz szerzőpáros nyomán terjedt el – a svájci Ptk. kapcsán – a gondolat, hogy a bíró – ha semmiféle szabályt nem talál a kérdés megoldására, akkor akár külföldi hatályos szabályt is zsinórmértéknek tekinthet. Ld.: ZWEIFERT, Konrad – KÖTZ, Hein: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts* I. (Grundlagen), J.C.B Mohr, Tübingen, 1971., különösen 25-30. o.)

¹¹ Sajátos volt korábban az Országos Választási Bizottság jogértelmezésének jogi/hatósági jellege. Korábban az e szerepet betöltött állásfoglalás kötelező erejéről megoszlottak a vélemények. Az új Ve. ezt a kérdést tisztázta: a jogutód Nemzeti Választási Bizottság iránymutatás elnevezésű jogértelmezése nem kötelező. (A gyakorlat kérdése lesz, mennyire fogják így követni a választási szervek. Minden esetre az alsóbb szintű választási bizottságoknak az elvi értelmezést az azzal párhuzamosan felmerülő konkrét ügyek jogorvoslata miatt célszerű lesz zsinórmértéknek tekinteniük. Ld. 1997. évi C. törvény, illetőleg a 2013. évi XXXVI. törvény.)

¹² A jogdogmatika rétegének alakító az egyetemi jogászprofesszorok, kutatók. Egyik tudós véleményével szemben állhat azonban egy másik tekintélyes tudós véleménye. Különös tekintélyt biztosít azonban (és most a jogdogmatika oldaláról közelítem meg) egy tudományos véleménynek, ha szerzője kifejezetten az adott témával foglalkozó tisztségviselő. Különösen igaz ez például az ombudsmanra. (A másik oldalról megközelítve: egy „félhivatalos” vélemény sokkal fajsúlyosabb, ha kibocsátója mellelleg a téma szakavatott tudósa.)

Az alkotmánybíróági határozatok vonatkozásában konkrét kérdésként csupán az merül fel (ami viszont adott esetben rendkívüli jelentőségű lehet), hogy abból pontosan mi a kötelező. Az, hogy csupán a rendelkező rész számítson irányadó döntésnek, tarthatatlan álláspont. Ez csorbítaná a jogbiztonságot; a túlzottan absztrakt Alaptörvénynek így nem lenne állandó értelmezési gyakorlata. Azonban nem egyszer előfordult, hogy korábbi AB-határozatok terjengős indokolásának irreleváns részeire hivatkoztak később merőben más ügyekben.

Melyik jogréteg a legfontosabb? Természetesen nem egyik vagy másik önmagában, hanem az összes együtthatásában. Minden réteg a maga helyén. A tételes jogszabályok feleljenek meg az alapjogok és a jogdogmatika elvárásainak, ne legyenek sem túl absztraktak, sem túl kazuisztikusak. Értelmezésüket mozdítsa elő a bírói jog, a jogdogmatika módszereinek segítségével, illetőleg – ha nyitottság áll fenn – az alapjogok háttérével. Ha mégis muszáj volna fontossági sorrendet felállítani, úgy természetesen a XXI. századi jogállamban – legalábbis a kontinentális jogban – az írott jog szövegrétege a legmegfoghatóbb, annál is inkább, mert az attól kifejezetten eltérni törvénysértést jelent¹³. (Ha az írott jog ellentmond az alapjogoknak, persze nyitva áll a normakontroll lehetősége, de egészen annak sikeres mivoltáig a jogszabály érvényes, ekképp kötelező.)

Az elmélet keletkezésekor még nem volt indokolt, napjainkra azonban lassan megéretté válik a helyzet, hogy felvessük a kérdést: a nemzetközi jog tekinthető-e ötödik rétegnek?! Párhuzamos lehetőség, hogy a jog négy rétegének érvényesüléséről beszéljünk, hazai és nemzetközi jogi relációban külön-külön.¹⁴

Ennek kapcsán kell rámutatnunk Pokol Béla egy új kutatási irányára, miszerint a belső jogrendbe iktatott nemzetközi egyezmények ugyan kötelezőek hazánkban, ám az egyes (félhivatalos) szervezetek jogértelmezése – bár néha ekként tüntetik fel azt – semmiképp nem írhatja felül a hatáskörrel rendelkező hazai szervek – különösen az Alkotmánybíróság – jogértelmezését.¹⁵

Mint ahogy létezik formális és materiális, külső és belső jogforrás, úgy magam javasolom a jog rétegei kapcsán is megkülönböztetni a jog külső és belső rétegeit. Előbbiekből lehet megismerni a jogot, utóbbiaktól pedig származik. Így a jogszabályszövegeknek megfelelő belső réteg a jogalkotó szerv (parlament, kormány vagy önkormányzat), a bírói jog rétegénél természetesen a bíróságok (élükön az adott ország legfelsőbb bíróságával), a jogdogmatika belső párja a tudomány, az egyetemi tanszékekkel, kutatóműhelyekkel, akadémiákkal.

Témánk szempontjából a legfontosabb kérdés: mi az alkotmányos alapjogok¹⁶ belső rétege?¹⁷

Nyilván a téma fenti kérdéseinek megválaszolása esetén mondhatnánk ki a végső szót, amennyiben az lehetséges egyáltalán. A válaszban mindenképpen első helyen (legalábbis hazánkban) az Alkotmánybíróság áll, hiszen a végső szót alkotmányossági kérdésekben ezen testület mondhatja ki. Ide kell sorolnunk – mint látni fogjuk – az ombudsmant is. Annál inkább, mert ha abból indulunk ki, hogy az alapvető jogok nagyon is átmoralizáltak, nem rendelkeznek a többi rétegre jellemző dogmatikai zárttsággal, belső logikával, akkor elmondhatjuk: ezek szinte a „de lege ferenda”

¹³ Voltaképp erre utal Pokol Béla is legújabb, e témát érintő kutatásában. Ld. POKOL Béla: *A jog szövegrétegének határai a jogértelmezésben*, Jogtudományi Közlöny, 2013/3. szám, különösen 128-129. o.

¹⁴ Lényegében a nemzetközi szerződések szövegei, a nemzetközi joginak minősülő bíróságok határozatai, a nemzetközi viszonylatban általánosan elfogadott jogelméletek, valamint a nemzetközi egyezményekben szavatolt alapjogok/emberi jogok jelentik a négy réteget.

¹⁵ POKOL Béla: *Alkotmánybíráskodás – szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben*, Kairosz Kiadó, 2014. Budapest, 48-73. o., különösen 50. o.

¹⁶ A rétegelméletet részben szintén átvevő, de kritikával is illető Jakab András felveti, hogy a demokráciához vagy jogállamisághoz hasonló fogalmak, alkotmányos alapelvek is quasi az alapjogi réteg részei; ezért talán célszerűbb lehetne egy másik elnevezés. Ld. JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*, Dialog Campus Kiadó, 2007. Budapest, 47-51. o.

¹⁷ E sorok írója ezen elméletet korábban CSERVÁK Csaba: *Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig - az alapvető jogok védelmének rendszere*, (2014. Debrecen: Licum - Art.) c. művében írta le először. (Főképp 22., 75. o.) E publikáció az akkor megkezdett kutatási irány folytatása.

világába tartoznak. Ezek pedig megfelelnek az ombudsman puha jogi eszközeinek, a kikényszeríthetőséget nem hordozó ajánlásainak, melyekkel élhet akár a jogalkotás irányába is.¹⁸

Meg kell említenünk, hogy a fenti kérdést igazán autentikusan csak az alkotmányjogi panasz 2012 januárjától kiterjesztett teljes körének többéves gyakorlata alapján tudjuk majd megválaszolni. A vonatkozó kutatások még nagyrészt a korábbi „csonka” alkotmánybírói mozgástér ismeretében történtek. Nyilvánvalóan más volt az a jogi környezet. Sólyom László korábban ekképp fogalmazta meg az alapjogi réteg lehetséges keletkezését: "Az egyedi ügyekben vizsgált „alkotmányos visszasságokról” hozott {ombudsmani} állásfoglalások rokonságba hozhatók a valódi, alapjogsértésben döntő alapjogi bíraskodással. A rokonság az ombudsman hatásköri korlátaiból eredő különbséggel értendő, de így megáll: az országgyűlési biztos megállapítja a konkrét ügyben az alapjog sérelmét, s saját eszközeivel védelmet nyújt. A mi szempontunkból azonban nem a védelem jellege, hanem a mindkét esetben szükséges alapjog-értelmezés a lényeges.

Az ombudsmani vizsgálat során sok esetben elkerülhetetlen alapjog-értelmezés végül ahhoz hasonló alapjogi kazuisztikát eredményez, mint ami a valódi (nem a jogszabály alkotmányosságát vizsgáló) alkotmányjogi panaszokban hozott alkotmánybírói határozatokkal keletkezik, illetve mint amit a rendes bíróságok alapjogi bíraskodása fejleszthet ki, ha ezek a bíróságok az alapjogi ítélezést felvállalják. Szem előtt tartva azt az alapvető különbséget, ami a kötelező bírói határozat és az ombudsman ajánlása között van, mégis azt állítjuk, hogy legalábbis egyes alapjogok tekintetében – s különösen, ha az illető alapjognak külön biztosa van – az ombudsman jogértelmezése képes a hiányzó alapjogi bíraskodás jogértelmező funkcióját legalább részben pótolni.”¹⁹

Az Alkotmánybíróság határozatainak jogdogmatikához átsodródott része

Az Alaptörvény 4. módosítására²⁰ és az Alkotmánybíróság tevékenységére a támadások pergőtüze zúdult; a sajtóban és a nemzetközi szinten egyaránt.

¹⁸ Ennek kapcsán használhatjuk a „soft law” kifejezést, melynek nincs egy kizárólagos értelmezése. Behatóan ír a fogalomról – elsősorban a nemzetközi jogban – BLUTMAN László. Ld.: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. Közjogi Szemle, Vol. 1. No. 1. (2008), 28-37. o.

(Az ajánlás jellegű normákról ír Kovács András, elsősorban a GVH és az egykori állami irányítás egyéb jogi eszközei oldaláról megközelítve, [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/kovacs_andras__kotelezoek_e_a_szabalyozo_hatosagok_normativ_aktusai\[jogi_forum\].pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/kovacs_andras__kotelezoek_e_a_szabalyozo_hatosagok_normativ_aktusai[jogi_forum].pdf))

¹⁹ SÓLYOM László: *Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”*, Fundamentum/2001. 2. szám, 16. o.

²⁰ 11. cikk

Az Alaptörvény 9. cikk (3) bekezdés *i*) pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

(A köztársasági elnök)

„*i*) az elfogadott Alaptörvényt és az Alaptörvény módosítását a megalkotására vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelményekkel való összhangjának vizsgálatára megküldheti az Alkotmánybíróságnak, az elfogadott törvényt az Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálatára megküldheti az Alkotmánybíróságnak, vagy megfontolásra visszaküldheti az Országgyűlésnek;”

12. cikk

(1) Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés *b*) pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

(Az Alkotmánybíróság)

„*b*) bírói kezdeményezésre soron kívül, de legkésőbb harminc napon belül felülvizsgálja az egyedi ügyben alkalmazandó jogszabálynak az Alaptörvénnyel való összhangját;”

(2) Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés *e*) pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

(Az Alkotmánybíróság)

„*e*) a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezésére felülvizsgálja a jogszabályoknak az Alaptörvénnyel való összhangját;”

(3) Az Alaptörvény 24. cikk (4) és (5) bekezdése helyébe a következő rendelkezések lépnek:

„(4) Az Alkotmánybíróság a jogszabály felülvizsgáltni nem kért rendelkezését csak abban az esetben vizsgálhatja, illetve semmisítheti meg, ha az a felülvizsgáltni kért jogszabályi rendelkezéssel szoros tartalmi összefüggésben áll.

(5) Az Alkotmánybíróság az Alaptörvényt és az Alaptörvény módosítását csak a megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények tekintetében vizsgálhatja felül. E vizsgálatot

a) az elfogadott, de még ki nem hirdetett Alaptörvény és Alaptörvény-módosítás tekintetében a köztársasági elnök,

Hatályban maradnak a korábbi Alkotmány értelmezéseként született AB határozatok, vagy pedig gyakorlatilag a szemétkosárba kerülnek?

A válasz összetett. Az Alkotmánybíróság határozatai nem jogalkotó, hanem jogértelmező döntések²¹. Ezek jogi sorsa az értelmezett joganyag jogi sorsát osztják.

Az Alkotmánybíróság azonban jogfolytonos szervezet a korábbi törvény szerinti testülettel. Ennek jegyében azt mondhatjuk, hogy abban az egyszerű esetben, ha egy alapjogot az Alaptörvény a korábbival lényegében szó szerint azonosan szabályoz, akkor automatikusan hatályban marad a korábbi értelmezés.

A nagyjából megegyező fogalmazásmód azonban önmagában kevés. Ha kortól és időtől elvonatkoztatunk, a következőket állapíthatjuk meg. Egy alapvető jogot soha sem önmagában értelmez a testület, hanem egyrészt a többi alapjoggal összevetve, másrészt a mindenkori alkotmány alapelvei, értelmezési útmutatói (akár kifejezetten a jogok korlátozására vonatkozó klauzulák) alapján. Az igazi nehéz szakmai kérdés mindig ott és akkor merül fel, ha két alapjog kerül kollízióba egymással. Ha például a véleménynyilvánítás szabadságjoga szó szerint megegyező lenne egy új alkotmányban, de az azzal gyakran összeütközésbe kerülő emberi méltósághoz való jog másképpen volna kodifikálva, már nem igaz, hogy a véleménynyilvánítás alapjoga és értelmezése automatikusan a korábbival megegyező.

Alapvetésnek tekinthető a hazai szakirodalomban Pokol Béla már idézett elmélete, miszerint a jog négy rétegből áll. Ezek: az írott jogszabályok szövegrétege, a bírói jog rétege, a jogdogmatika/jogtudomány rétege, valamint az alkotmányos alapjogok rétege. Az Alkotmánybíróság általában az ország kiemelkedő jogtudósaiból (is) verbuválódik. Az AB határozatok a jogi oktatás fontos részét képezik. Elmondhatjuk, hogy a testület infrastruktúrája, költségvetési helyzete, főállású tanácsadókkal való megerősítése messze meghaladja a jogi egyetemi karok lehetőségeit. Ebből is adódóan a kölcsönviszony az alapjogok és a jogdogmatika rétege között számottevő, és a kettő között az Alkotmánybíróság dominál. Sőt (némi kritikaként is elmondhatjuk), hogy a kettő között a határvonal elmosódik; az ideális jogról a jövőbeni jogalkotás fényében gondolkodó „de lege ferenda”-szemlélet a taláros testület által gyakorlatilag – szinte észrevehetetlenül – hatályos joggá válhat. Ezért érhet meg külön misét az a kérdés: mi a kötelező az AB-határozatból. Csupán a rendelkező rész? Ez voltaképp kiüresítené az AB érdemi hatókörét. Az indokolások azonban nagyon vegyes anyagot fognak össze. Például itt szerepelnek a szóban forgó ügyeket összefüggéseiben érintő jogszabályok paragrafusai. Amennyiben ezeket mind

b) a kihirdetéstől számított harminc napon belül a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezheti.”

(4) Az Alaptörvény 24. cikke a következő (6)–(9) bekezdéssel egészül ki:

„(6) Az Alkotmánybíróság az (5) bekezdés szerinti indítványról soron kívül, de legkésőbb harminc napon belül határoz. Ha az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az Alaptörvény vagy az Alaptörvény módosítása nem felelt meg az (5) bekezdésben meghatározott eljárási követelményeknek, az Alaptörvényt vagy az Alaptörvény módosítását

a) az (5) bekezdés a) pontja szerinti esetben az Országgyűlés újratárgyalja,

b) az (5) bekezdés b) pontja szerinti esetben az Alkotmánybíróság megsemmisíti.

(7) Az Alkotmánybíróság sarkalatos törvényben meghatározottak szerint a jogszabály megalkotóját, a törvény kezdeményezőjét vagy képviselőjüket meghallgatja, illetve véleményüket eljárása során beszerzi, ha az ügy a személyek széles körét érinti. Az eljárás ezen szakasza nyilvános.

(8) Az Alkotmánybíróság tizenöt tagból álló testület, amelynek tagjait az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával tizenkét évre választja. Az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával az Alkotmánybíróság tagjai közül elnököt választ, az elnök megbízatása az alkotmánybírói hivatali ideje lejártáig tart. Az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek tagjai pártoknak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.

(9) Az Alkotmánybíróság hatáskörének, szervezetének, működésének részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg.”

²¹ Pontosan az volna aggályos, ha a szerv átvinné a jogalkotók szerepét és jogalkotói feladatokat látna el. A megsemmisítő határozatok révén a testület legfőljebb „negatív jogalkotói”, illetőleg a valódi alkotmányjogi panasz, a bírói ítéletek megsemmisíthetősége révén jogalkalmazói szelvényt hoz létre.

kötelezőnek tekinthetnénk, úgy lényegében az AB értelmezési gyakorlataként precedens-erővel rendelkeznek, és más jogszabályok fölé kerülnének a határozat indokolásába beollózott normák.²² Ugyanerre hívja fel a figyelmet Pokol Béla is. Élesen elkülönítené a határozatok indokolásában az elvi jellegű Alaptörvény-értelmezéseket a többi résztől, és a szerkezeti elkülönítés mellett külön szavazást is követelne meg azokról.²³

Leegyszerűsítve úgy sommázhathatjuk, a testület határozatai, ha nem is az alapjogok, de a jogdogmatika, a jogtudomány rétegének részévé válnak. Főképp az olyan elvont, hatalmas történelmi fejlődésen keresztülment és a szakma körében evidenciát képező fogalmak minimális kritériumai tekintetében, mint mondjuk a jogállamiság és a demokrácia.

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy egy akár egyetlen szavazattöbbséggel eldöntött ügyben lehet, hogy a szoros többséggel eldöntött álláspont legendás döntéssé emelkedhet, míg a különvélemények csupán jogirodalmi érdekességnek számítanak. Talán egy vokson múlik a helyzet, miszerint nem a különvélemény lesz a történelmi alapvetés, hanem a többségi döntés. Tudjuk azonban, sok különvélemény (vagy párhuzamos indokolás) került be szinte alaptézisként a szakirodalomba, jelentve sokaknak hivatkozási forrást. Valószínűleg így lesz ez a korábbi Alkotmány alapján született, és az Alaptörvény hatályba lépését követően nem automatikus hivatkozási forrásnak számító határozatokkal.

A témát érintő közbeszédben azonban összemosódnak bizonyos fogalmak. Az Alkotmánybíróság nem csak jogosult, hanem köteles is figyelembe venni korábbi határozatait, ha a jogszabályi környezet változatlan. Különösen az új Alaptörvény hatálybalépését követően elfogadott határozatokra utalok ezzel. De a korábbi Alkotmány alapján hozott döntésekkel gyökeresen szembemenni is aggályos volna. Ellenkező esetben ugyanis sérül a jogbiztonság. A jogalkotó (és egyedi ügyekben az állampolgár) ugyanis másképpen nem tudja magatartását a jog elvárásaihoz igazítani.

Figyelemre méltó, hogy Bragyova András alkotmánybíró 1995-ben írt, az akkor tervezett alkotmány koncepciójáról szóló művében²⁴ azon álláspont mellett tett hitet, miszerint ha egy új alkotmány kifejezetten másként nem rendelkezik, úgy a korábbi alkotmány alapján hozott AB határozatok hatálya megszűnik.

Az Alkotmánybíróság jogköreinek megnyirbálását hirdető siránkozók miatt meg kell említenünk még valamit. A testület eljárási rendje az új törvénnyel részben átalakult; a teljes ülés helyett főszabály az ötös tanácsban való ítékezés lett. Kérdés, hogy hosszú távon ez a reform be fog-e válni, mindenesetre az egyes tanácsok jogértelmezési gyakorlata a (korábbi) AB határozatokhoz viszonyítva igen hektikus. Sajnálatosan előfordult ugyanis, hogy egy hasonló (de messze nem azonos!) ügyben évekkel ezelőtt hozott határozatot res iudicatának minősítve a tanács érdemben nem is foglalkozott az esettel. Úgy, hogy az AB alapjogokra vonatkozó gyakorlatát teljességgel megtagadta ezzel. A politikai kihatású ügyekben az alapjogvédelemre szerfelett érzékeny testület így könnyen megszabadulhat a munkától egy számára nem alapvető kérdésben, pedig a támadott jogszabály a korábbi „következetes” gyakorlat alapján komoly alkotmányossági aggályokat hordozott!²⁵

²² VARGA ZS. András veti fel költői kérdésként (deklaráltnan a sommás válasz megadásától elzárkózva), hogy az AB határozatainak vajon melyik az erga omnes mindenkire kötelező ratio decidendi, és melyik a „kevésbé kötelező” obiter dictum. Ld. VARGA 2004., 79. o. Álláspontom szerint ennek eldöntését tényleg nem szerencsés a tudományra bízni, célszerű volna jogszabályilag rendezni. (Mondjuk az AB határozatokból az indokolás elnevezésű szerkezeti egység két részre bontásával. Az egyikben lennének az idézett jogszabályok, melyek így nem lennének az AB által quasi alkotmányos rangra emelve.)

²³ POKOL 2014., 41. o.

²⁴ BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. Budapest, 286. o.

²⁵ Az alkotmánybírósági törvény egyéni alkotmányjogi panaszra vonatkozó egyik szabálya igencsak problematikus lehet a jövőben. A testület ugyanis jogszabály egyéni kihatása esetén csak akkor köteles eljárni egy ügyben, ha „alapvető” alkotmányjogi problémáról van szó. Nem alapvetőnek bélyegezni esetlegesen országos politikai kihatással rendelkező ügyeket ilyen hivatkozással igen cinikus lehet, tekintve, hogy ezen jogesetek lehet, hogy emberek életéről, nyomorba dőléséről lennének hivatottak dönteni. Annak ellenére vetem ezt fel, hogy a német alkotmánybíróság is rendelkezik hasonló lehetőséggel.

Az is kiemelendő, hogy az Alkotmánybíróság maga, korábbi konzekvensen követett határozataiban egyértelműen elzárkózott az alkotmánymódosítások alkotmányossági vizsgálatától, mondván, e terep kizárólagosan az alkotmányozó hatalmat illeti meg. (11/1992. AB-határozat, 23/1994. (IV. 29.) AB-végzés).

Szögezzük le, általánosságban nem volna helyes, ha a mindenkori parlament egy AB által megsemmisített jogszabályokat egyszerre csak beemelné az Alaptörvénybe, kikerülve ezzel a taláros testület fennhatóságát. Most azonban nem erről van szó! A korábban megsemmisített átmeneti rendelkezésekkel ugyanis az Alkotmánybíróságnak nem tartalmi, hanem formai kifogása volt, lényegében azon érv mentén: azok csak akkor nyernek alkotmányos ranghelyet a jogforrási hierarchiában, ha a parlament az érintett normákat magába az Alaptörvénybe helyezi el. Megjegyzendő, hogy jó néhány jogszabály „átmeneti és záró rendelkezésekkel” végződik, így az érintett szabályok eleve csupán szépészeti és praktikai okokból nem kerültek az Alaptörvénybe – de akár kerülhettek volna eleve oda is.

Az ombudsman fogalmi köre

Az ombudsman az alkotmányjogi dogmatikában bevett fogalom. Az e tisztségnek megfelelő személyeket nemzetközi összevetésben sokféle névvel illetik. Hazánk mellett Ukrajnában országgyűlési biztosnak, Lengyelországban állampolgári jogok biztosának hívják. Oroszországban és Azerbajdzsánban emberi jogok biztosának. Spanyolországban, Csehországban, Szlovákiában nép jogvédőnek. Albániában és Horvátországban nép szószólónak. Macedóniában népi ügyésznek. Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban mediátornak. Portugáliában egyszerűen jogvédőnek.²⁶

Az ombudsman fogalma az 1700-as évek elejének Svédországában alakult ki, noha hasonló tartalmú méltóságok már korábban felvetődtek a történelem folyamán.²⁷

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy nemzetközi, az emberi jogokért (is) felelős szervezetek javasolják az intézmény bevezetését a részes államoknak. Az Európa Tanács saját tagállamai számára ajánlást bocsátott ki e tárgykörben, és a közigazgatással szemben támasztott követelményekről szóló kézikönyve is foglalkozik a kérdéskörrel.²⁸ Az Európa Tanács Tanácskozó Gyűlése 2003-ban egy kifejezetten az ombudsmanról szóló határozatában nyomatékkal hangsúlyozza az ilyen jellegű független tisztségviselők szerepét, az emberi jogok és a jogállamiság védelme tekintetében egyaránt.²⁹

Érdekes módon az ombudsman klasszikusan a közigazgatás visszaéléseinek, méltánytalanságainak, a „hivatalok packázásainak” ellenszere volt.³⁰ Ma pedig – leginkább a hazai nyilvánosságban – az alkotmányos alapjogok, emberi jogok letéteményes őreként szerepel.

A vonatkozó gazdag szakirodalom górcső alá vétele során is megerősíthető ama véleményem, hogy e kettő között nemhogy ellentmondás nem feszül, de kifejezetten szoros összefüggés mutatható ki. Az alapjogokat megsértő közigazgatás ugyanis eleve jogszerűtlen működésűnek tekinthető. A törvénytelen állami adminisztráció pedig szinte végzettszerűen vonja maga után az emberi jogok csorbítását.³¹

²⁶ Gabriele KUCSKO-STADLMAYER: *Európai ombudsman-intézmények*, ELTE Eötvös Kiadó, 2010 Budapest. (A német kiadás alapján válogatta Szabó Máté-Péterfalvi Attila), 27. o.

²⁷ VARGA ZS. András: *Ombudsmanok Magyarországon*, Rejtjel Kiadó 2004. 14. o.

²⁸ VARGA 2004., 30-31. o.

²⁹ KUCSKO-STADLMAYER i.m. 29. o.

³⁰ VARGA 2004, 32. o.

³¹ Egyes felfogások szerint a tisztességes közigazgatáshoz való jog önmagában is alapjognak tekinthető. „Az ombudsmani tevékenység kritikája szerint a biztosok számos esetben önmagában is megállapították a „jogbiztonsághoz való jog” mint alkotmányos jog sérelmét, alkotmányos alanyi jogi jelleget tulajdonítottak az alaptörvény 2. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek, a közigazgatás jogszabálysértő, hibás eljárását, döntéseit, intézkedéseit a jogbiztonság közvetítésével, a jogbiztonság sérelmének megállapításával emelték az alkotmánysértés, az alkotmányos

A szakirodalom elég árnyaltan taglalja ezt a kérdéskört.

„Az általános hatáskörű országgyűlési biztos eljárásának tárgya az alapvető jogokkal összefüggő visszásság. A visszásságnak (jogsérelemnek vagy a jogsérelem közvetlen veszélyének) tehát mindig valamely alapvető joggal kapcsolatban kell fennállnia. A közigazgatás jogszabálysértő vagy hibás működése, az *úgynevezett közigazgatási hiba önmagában nem alapozza meg az ombudsmani kezdeményezést*, ajánlást. Az „alkotmányos visszásság” kategóriája nem a „maladministration” szó magyar fordítása, nem a közigazgatási hiba magyar jogszabályi megfelelője. Nem is kell annak lennie, hiszen a magyar országgyűlési biztos funkciója nem a közigazgatás tevékenységének ellenőrzésére irányul. Ezt azonban a hazai országgyűlési biztosi gyakorlat nem vállalta fel a jogbiztonsághoz és tisztességes eljáráshoz való jog – ombudsman által alkotott – fogalmán keresztül igyekezett igazolni a közigazgatási hibáknak, a közigazgatás törvényes és tisztességes működésének a vizsgálatát.”³² Ennek talán csak látszatra mond ellent, miszerint „...nem vitatható, sőt inkább megerősíthető, hogy a tisztességes eljárás fogalmi definíciója részben hasonlóságot mutat a hagyományos ombudsmani hatáskörbe tartozó közigazgatási hiba fogalmával”.³³ Magam úgy teremtenék konszenzust, hogy ha a közigazgatási hiba nem csupán szakmai, hanem tételes normába is beleütközik, továbbá az érintett személy alanyi jogait sérti, úgy mindenképp megnyílik az ombudsman mozgástere. (Amennyiben a hibának nincs az egyénre nézvést következménye, úgy a közigazgatás rendszerén belül orvosolni lehet a problémát, akár a felettes szerv, a KEHI, az ÁSZ vagy végső fokon az ügyészség által.) Ha viszont az érintett személy szabadságát sérti a közigazgatás, de ezt nem tudjuk normasértésre visszavezetni, úgy a biztosnak sajátos szerepe lehet, a „puha jog” eszközével akkor is kezdeményezhet például – egyedi kivételekre, joghézagokra rámutatva – jogszabály-módosítást.³⁴

A fenti kettős funkciót tovább árnyalja, hogy egyesek az alapjogok védelme mellett általános alkotmányvédelmi szerepet tulajdonítanak a biztosnak,³⁵ míg mások tagadják ennek létjogát³⁶.

Az ombudsmannak minősülő szervek, személyek közös jellemzője, hogy a tág értelemben vett közigazgatást felügyelik. Eszközük az ajánlás, tehát „puha jogot alkalmaznak”, ami nem kikényszeríthető. Ez a „gyengéjük”, erejük alapja viszont a tekintély, a hatékony szaktudással megerősített hivatal, valamint a nagy mozgástér. Ez utóbbin főleg azt érthetjük, hogy az ombudsman a merev betű szerinti tételes jogból átcsalinkázhat a „de lege ferenda”, az ideális jog világába. Sok mindent vizsgálhat, de nem mindent kötelessége vizsgálni, tehát van e tekintetben is egyfajta mérlegelési lehetősége.

Az intézmény legkisebb közös többszörösének tekinthető még – mint látni fogjuk – a függetlenség is, mely egyrészt szervezeti függetlenséget (lehetőség szerint leválthatatlanságot) jelent, másrészt – valószínűleg – parlament általi megválasztást, bár ez utóbbi helyett láttunk alternatívákat a gyakorlatban.

jogsérelem szintjére.” Nem minden esetben tudtak klasszikus alapjogra hivatkozni. Ld. SOMODY Bernadette: *Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai?*, Jogtudományi közlöny, 2004./10. szám., 327. o.

³² SOMODY Bernadette: *A húszéves országgyűlési biztosi intézmény: ki nem használt lehetőség*, ÚJ MAGYAR KÖZIGAZGATÁS, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2009. október-november, 2. évfolyam 10-11 szám, 10. o.

³³ Somody Bernadette idézi a biztos beszámolót (1999., 39.), ld. SOMODY Bernadette: *Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai*, Jogtudományi közlöny, 2004./10. szám. 328. o.

³⁴ Tehát úgy is fogalmazhatnánk, hogy ha „csak” szabadság áll fenn, és azzal szemben nincs konkrét kötelezettség, akkor léphet fel esetlegesen az ombudsman. A kikényszeríthető kötelezettségre jogosító igényjogok és a puszta szabadságok (melyek elősegítése másnak nem kötelezettsége) elhatárolására ld. POKOL Béla: *Autentikus jogelmélet* (Dialóg-Campus Kiadó, 2010. Budapest-Pécs), 188-196. o.

³⁵ SOMODY Bernadette: *Ombudsmanok a magyar alkotmányos rendszerben*, (In.: Jogi tanulmányok, ELTE-ÁJTK, szerk.: HARMATHY Attila, 2001. Budapest) A szerző utal arra, hogy –legalábbis kifejezetten az első – általános biztos az egyéni alapjogok védelmezőjének szerepén túlmenve (a bővebb tartalmú) általános alkotmányvédő szervként értelmezte önmagát.

³⁶ VARGA 2004., 176. o. Ez azzal is összefügg, hogy az író szerint az ombudsman nem általános ellenőrző funkciót tölt be; főszabály szerint a panaszos indítványára jár el. (VARGA 2004., 81. o.) Márpedig (mint már utaltunk rá), a mindenkor alkotmányban foglalt, abból levezetett rendelkezések szinte már egy tekintet alá esnek – a jogosult személy oldaláról nézve – az alkotmányos jogokkal.

Az ombudsmanok típusainak a szakirodalomban igen sommás kategorizálásait találhatjuk meg. Gabriele Kucsko-Stadlmayer 3 kategóriát különít el az ellenőrzés tárgya, az ellenőrzés szabályai, valamint különösképp a hatáskörök alapján:

- az alapmodell vagy klasszikus modell,
- jogállami modell,
- emberi jogi modell.

Az elsőnél a „puha” hatáskörök, az ajánlások jellemzőek a közigazgatás ellenőrzésében. A másodiknál már tágabb cselekvési lehetőségeket figyelhetünk meg, míg a harmadiknál kifejezetten az emberi jogok tekintetében állnak fenn számottevő jogosítványok.³⁷

Álláspontom szerint a jogkörök terén nemzetközi összevetésben érvényesülő hallatlanul színes repertoárt rendkívül nehéz 3 modellbe bezsúfolni. A kategóriák határai elmosódhatnak és további altípusok igénye merülhet fel.³⁸

Megemlíteném, hogy az Európai Unió szintjén is létrejött az ombudsmani tisztség. (E könyvben a klasszikus nemzeti jogrendszerekkel, illetőleg a szűk értelemben vett országos hatáskörű biztosokkal foglalkozunk.)

Hazánkban az akkori Alkotmány előírásainak megfelelően az 1993. évi LIX. törvény hozta létre az ombudsmani tisztséget, „többfejű” formában. Az általános ombudsman elnevezése állampolgári jogok országgyűlési biztosa volt. Működött egy kisebbségi ügyi³⁹ és egy adatvédelmi biztos is. Mindhármuknak miniszteri besorolás járt. Az általános biztos rendelkezett egy általános helyettesessel is, aki államtitkári besorolásban tevékenykedett. Az első ombudsmanokat viszont csak a törvény hatálybalépéséhez képest csúszva, 1995-ben választották meg.⁴⁰

Az új Alaptörvény megalkotását követően fogadták el az új vonatkozó jogszabályt, a 2011. évi CXI. törvényt, melyet a későbbiekben új ombudsmantörvényként, Obtv-ként fogunk emlegetni. Az általános biztos elnevezése alapvető jogok biztosává változott. A név nem pusztán egyszerű nyelvi fordulatot fejez ki, valamelyest megszabja a működési irányt is. Varga Zs. András kiváló monográfiájában széles példasort állít fel arra, hogy az Alkotmánybíróság miképp használja (kissé következtetlenül) az alkotmányos jog, állampolgári jog, alapvető jog, emberi jog fogalmakat.⁴¹ Az egyértelmű, hogy az emberi jog filozófiai kategória. Onnantól lesz ennek egyik eleme (mondjuk a gyülekezési jog) alkotmányos jog, hogy bekerül egy adott ország alaptörvényébe. Alapvető jog adott személy tekintetében nem csupán az alkotmányban foglalt jog lehet, hanem például egy nemzetközi szerződés által szavatolt emberi jog is.⁴² Állampolgári joga csak az adott állam

³⁷ KUCSKO-STADLMAYER i.m. 97-101. o. A szerző utal még Linda Reif „klasszikus” és „hibrid” csoportosítására, mely még inkább sommás; nagyon nehezen állapítható meg, hol van a „klasszikus” jogállás határa. (Ld. KUCSKO-STADLMAYER i.m. 96. o.) A magyar modellre jellemző jogköröket részben az emberi jogi csoportba sorolja. Megjegyezzük, rendkívül különleges, hogy az izraeli ombudsman szerepét az ottani álmű számvevőszék látja el egyben.

³⁸ Ilyen differenciáló szempont lehetne, hogy a vizsgált (mondjuk emberi jogi) hatáskörök egyáltalán megvannak-e az adott modell vonatkozásában, vagy pedig kifejezetten dominálnak. (Mint látni fogjuk, a hazai rendszerre nem kizárólagosan az emberi jogi védelem jellemző.) A szerző az emberi jogi modellenél külön utal lehetséges jogkörként az utólagos normakontrollra és az „alkotmányos panaszra emberi jogi jogsértésre hivatkozva”, hazánknál kissé kérdéses módon az utóbbi hatáskört is feltüntetve.

³⁹ A kisebbségi ombudsman tisztségét az Alkotmány korábbi szövege alapján egy kollektíva töltötte volna be.

⁴⁰ Általános biztossá Gönczöl Katalint, helyettesévé Polt Pétert, adatvédelmi biztossá Majtényi Lászlót, kisebbségi ombudsmanná Kaltenbach Jenőt választották. (Mindannyian egyetemi oktatók voltak ekkor). Az azt követő ciklusban Lenkovics Barnabás lett az általános biztos, Takács Albert a helyettese. Kaltenbach mandátumát meghosszabbították. Adatvédelmi biztossá Péterfalvi Attilát választották. Lenkovics utódja Szabó Máté, Péterfalvi Jóri András, Kaltenbaché Kállai Ernő lett. Ezzel párhuzamosan került sor a rendszer átszervezésére. 2007-ben megszűnt az általános helyettesi titulus és bevezették a „zöldombudsman” kategóriáját.

⁴¹ VARGA 2004., 72-73. o. Pokol Béla (már említett művében) következetesen az alkotmányos alapjog kifejezés mellett tesz hitet.

⁴² Utal erre Varga Zs. András is, ld. uo.

polgárának lehet, így ez egyfelől szűkebb fogalom az alapvető jognál.⁴³ Viszont másfelől az állampolgári jog tágabb kört is felölelhet. Ugyanis a személynek lehetnek alacsonyabb szintű jogszabályok által garantált alanyi jogai is, melyek nem alkotmányos szintűek. Persze szinte minden alanyi jog áttételesen összefüggésbe hozható valamelyik alapjoggal.

„Összegezve tehát az mondható ki, hogy vannak olyan, az Alkotmánynál alacsonyabb szintű jogszabályokban biztosított jogosultságok, amelyek megsértése egyúttal valamely alkotmányos jog sérelmét is megvalósítja. Nem elegendő azonban, hogy ezek a jogosultságok csupán összefüggést mutassanak valamely alkotmányos joggal. A kapcsolatnak kell, hogy valamilyen sajátossága, megkülönböztető jegye legyen, amely az adott jogosultságot alkotmányos jelentőségűvé emeli. Ilyen lehet például, ha egy törvényi rendelkezés egy alapjog tartalmát határozza meg, vagy egy alkotmányos jog érvényesülésének lényeges garanciáját rögzíti.”⁴⁴

Mindezek tükrében az alapvető jogok biztosa elnevezés megfelelőbbnek tűnik, ellenkező esetben a biztos az egész jogrendszer egyfajta „szuper ellenőrének” tűnhetne. Másrészt így jobban tekintetbe veendők az Alaptörvény által nem tartalmazott alapjogok is.⁴⁵

Az ombudsman és a helyettesek jogállása, hatásköre

A továbbiakban a hatályos normák alapján fogunk elemezni, ott utalva a szabályra vagy nemzetközi példára, ahol az jogelméleti érdekességet jelent. (A struktúráján kívül a hatáskörök nem változtak igazán jelentősen.)

Az ombudsman és a helyettesek megválasztása

Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a javaslatára választja meg az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét, valamint az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét.

Az alapvető jogok biztosának helyettese felett – a megbízatás létrejöttének és megszüntetésének kivételével – a munkáltatói jogokat az alapvető jogok biztosa gyakorolja.

Alapvető jogok biztosának és helyettesének minden olyan jogász végzettségű, az országgyűlési képviselők választásán választható magyar állampolgár megválasztható, aki az e szakaszban előírt követelményeknek megfelel.

Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosát azok közül a kiemelkedő tudású elméleti vagy legalább tízévi szakmai gyakorlattal rendelkező jogászok közül választja meg, akik harmincötödik életévüket betöltötték, és az alapvető jogokat érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek. E szabályok – különösen az Alkotmánybíróság később említendő szabályozásához képest – dicséretesek, ugyanis a vonatkozó szakmai gyakorlatot kifejezetten az alkotmányos alapjogok tekintetében várják el. *Mondjuk egy kiemelkedő agrárjogász professzor nem biztos, hogy az alkotmányjog tekintetében is kiemelkedő tudással rendelkezik...* Alkotmánybíró viszont lehet egy 45. életévet betöltött szakember, bármilyen jogterületen is tevékenykedik. (Tegyük hozzá, az Alkotmánybíróság az egyes szakjogágak normáit veti össze az Alaptörvénnyel, így az előbbieken terén is fontos a kiemelkedő szakértelem. A 15 alkotmánybíró tudása úgymond összeadódik. Az általános ombudsman azonban leginkább alapjogi összefüggésekkel foglalkozik, így nála tényleg még inkább fontos az ilyen szabályozás.)

⁴³ Az egy külön elemzést érne meg, melyik kategória vonatkozhat csak természetes személyekre és melyik akár jogi személyekre is. (Álláspontom szerint az emberi jog és az állampolgári jog fogalmilag mindenképp csak természetes személyekre, míg az alapvető jog – kontextustól függően – bizonyos körben akár jogi személyekre is.)

⁴⁴ SOMODY 2004., 324. o.

⁴⁵ Somody Bernadette előbb említett tanulmányában említi, hogy a korábbi ciklusok alatt az ombudsmanok kifejezetten hangsúlyozták, hogy munkájuk során nagy figyelmet szentelnek az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának. Ld. SOMODY 2004., 322. o.

Ki kell emelnünk, a hazai szabályozás szakmai elvárásai nemzetközi összevetésben is példásan szigorúak – helyesen. Érdekes, hogy a klasszikus svéd modellnél, valamint például az erős ombudsmannal rendelkező Portugáliában és Spanyolországban sincs végzettségi kritérium.⁴⁶ Viszont a gyakorlat Svédországban az, hogy az ombudsmanok szinte mindig korábbi magas beosztású bírák.⁴⁷ Lengyelországban kifejezetten „kiemelkedő jogi tudás” a jelölési feltétel, míg Romániában ezzel párhuzamosan a miénket is jóval meghaladó 18 év gyakorlatot várnak el az ombudsmantól.⁴⁸

Nyilvánvalóan a biztos morális hatalma miatt a személyisége is igen fontos a szaktudás mellett.⁴⁹ Lengyelországban a jelölt erkölcsi értékei és szociális érzékenysége is elvárás, Szlovákiában ombudsman „makulátlan személyiség” lehet.⁵⁰

A helyettesekre analóg szabály vonatkozik. A parlament az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a *jövő nemzedékek érdekeit érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal bírnak*. Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a Magyarországon élő nemzetiségek jogait érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az Obtv. rendkívül szigorú ún. visszamenőleges összeférhetlenségi szabályokat is alkalmaz. Nem lehet az alapvető jogok biztosa vagy helyettese az, aki a választásra irányuló javaslat megtételének időpontját megelőző négy évben országgyűlési képviselő, európai parlamenti képviselő, köztársasági elnök, a Kormány tagja, államtitkár, önkormányzati képviselő, polgármester, alpolgármester, nemzetiségi önkormányzat tagja, jegyző, a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagja, a rendvédelmi szervek és rendvédelmi feladatot ellátó szervek hivatásos állományú tagja, párt tisztségviselője vagy alkalmazottja volt. *Nyilvánvalóan e szabályok a részrehajlástól mentes működést hivatottak szavatolni. Az ombudsman ugyanis a fent említett szerveket fokozott valószínűséggel ellenőrzi.* A parlamenti képviselőség visszamenőleges összeférhetlenné nyilvánítása ezen összefüggésben (mivel az ombudsman az Országgyűlést nem felügyeli) érdekesnek tűnhet, de a parlamentarizmus logikájából, vagyis a kormányzat parlamenti függőségéből logikusan következik a tilalom.

Az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek jogállása és javadalmazása

Az alapvető jogok biztosa és helyettese az elődje megbízatásának megszűnésekor, vagy ha elődje megbízatásának megszűnését követően választották meg, a megválasztásával lép hivatalba. Az ombudsman és helyettesei megválasztásukat követően az Országgyűlés előtt esküt tesznek.

Az alapvető jogok biztosa eljárása során független, csak a törvénynek van alárendelve, tevékenységével összefüggésben nem utasítható. E deklaratív rendelkezés az Obtv. tételes szabályai által nyer garanciát.

Az alapvető jogok biztosa miniszteri illetményre és juttatásokra jogosult azzal, hogy a vezetői illetménypótlék mértéke a miniszteri vezetői illetménypótlék másfélszerese.

Az alapvető jogok biztosának helyettese államtitkári illetményre és juttatásokra jogosult.

⁴⁶ KUCSKO-STADLMAYER i.m. 32. o., 225. o., 239. o.

⁴⁷ SZIKLAY Júlia: Hatalommegosztás és ombudsmani intézmények az európai jogállami kultúrában, (In.: Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában, szerk.: HAJAS Barnabás-SZABÓ Máté), Országgyűlés Hivatala, 2012. Budapest, 19. o

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Egyes felfogások szerint éppen ezért lehetnek aggályosak a szigorú szakmai feltételek, ld.: KUCSKO-STADLMAYER i.m. 33. o. Álláspontom szerint a kettő egyáltalán nem zárja ki egymást.

⁵⁰ Ld. SZIKLAY i.m. 19. o.

Az alapvető jogok biztosát és helyettesét naptári évenként negyven munkanap szabadság illeti meg. (Az alapvető jogok biztosa és helyettese a társadalombiztosítás ellátásaira való jogosultság szempontjából közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatott biztosítottak minősül. Az ombudsmanok megbízatásának időtartama közigazgatási szervnél közszolgálati jogviszonyban töltött időnek számít.)

A valamilyen más magas tisztséghez való viszonyítás megfelel az ombudsmani díjazás nemzetközi gyakorlatának. Van, ahol szintén a miniszterekhez, képviselők⁵¹, máshol legfelsőbb bírósági bírák javadalmához⁵² van szabva a díjazás. Nem tekinthetjük szerencsésnek azon modellt, ahol más szerv esetileg dönt az illetményről.⁵³ Főképp azt helyteleníthetjük, ha ez a más szerv egy minisztérium.⁵⁴

Az alapvető jogok biztosának intézkedései

Ha az alapvető jogok biztosa a lefolytatott vizsgálat alapján arra a megállapításra jut, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásság fennáll, annak orvoslására (a vizsgált hatóság egyidejű tájékoztatása mellett) ajánlást tehet a *vizsgált hatóság felügyeleti szervének*. Ez a lehetőség mintegy az ombudsman fogalmi ismérve. Nemzetközi összevetésben a kikényszeríthető határozathozatali hatáskörrel szemben kifejezetten az ajánlás tekinthető az intézmény általános eszközének. A felügyeleti szerv az ajánlás tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az ajánlás kézhezvételétől számított harminc napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.

Ha a felügyeleti szerv az ajánlásban foglaltakkal *nem értett egyet*, az erre vonatkozó közlés kézhezvételétől számított *tizenöt napon belül* az alapvető jogok biztosa tájékoztatja a felügyeleti szervet az ajánlás fenntartásáról, módosításáról vagy visszavonásáról.

Ha az alapvető jogok biztosa az *ajánlást módosítja*, azt a megteendő intézkedések szempontjából *új ajánlásnak* kell tekinteni. Amennyiben a *vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve*, az alapvető jogok biztosa a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást.

Ha a rendelkezésre álló adatok szerint az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásságot a vizsgált hatóság saját hatáskörben meg tudja szüntetni, az alapvető jogok biztosa kezdeményezheti a vizsgált hatóság vezetőjénél a visszásság orvoslását. Az ilyen kezdeményezés rövid úton – távbeszélőn, szóban vagy elektronikus levélben – is történhet, ez esetben a kezdeményezés időpontját, módját és lényegét az ügyiraton kell rögzíteni.

A vizsgált hatóság a kezdeményezés tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül, környezetet károsító tevékenység esetén haladéktalanul tájékoztatja az alapvető jogok biztosát.

Ha a vizsgált hatóság a kezdeményezéssel *nem ért egyet*, – az Obtv. 31. § (4) bekezdésében⁵⁵ meghatározott hatóság kivételével – a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles azt véleményével ellátva felügyeleti szervéhez felterjeszteni. A felügyeleti szerv a felterjesztés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az alapvető jogok biztosát értesíteni.

Az alapvető jogok biztosa a feltárt alapvető joggal összefüggő visszásság orvoslása érdekében a legfőbb ügyész útján kezdeményezheti az ügyész fellépését. Az ügyész a fellépés kezdeményezésével kapcsolatos álláspontjáról, esetleges intézkedéséről hatvan napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.

⁵¹ Portugália, Románia, ld. KUCSKO-STADLMAYER i.m.39. o.

⁵² Málta, Albánia, Örményország, Moldávia, ld. uo.

⁵³ Például Dániában, Angliában, Izlandon, Izraelben a parlament, ld. uo.

⁵⁴ Franciaország, Görögország. Ld. uo.

⁵⁵ 31. § (4) Ha a vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve, az alapvető jogok biztosa a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást.

Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során alapvető joggal összefüggő visszásságot nem állapít meg, de jogszabálysértésre utaló körülményt észlel, a beadványt a legfőbb ügyész útján megküldheti az illetékes ügyésznek.

Az alapvető jogok biztosa a környezet állapotával összefüggő közigazgatási döntés bírósági felülvizsgálata során a perben beavatkozóként részt vehet.

Az alapvető jogok biztosa az Alkotmánybíróságról szóló törvényben meghatározottak szerint (mint látni fogjuk adott témánál is) az Alkotmánybírósághoz fordulhat utólagos normakontrollt indítványozva. Mivel e tárgykörben megszűnt a popularis actio, így a biztos kiemelt alkotmányvédelmi szerepet kap, mert ő lesz a szűrő az állampolgári panaszok áradata és az AB között.⁵⁶

Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúját észleli, büntetőeljárást kezdeményez az annak megindítására jogosult szervnél. Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során szabálysértés vagy fegyelmi vétség elkövetésének alapos gyanúját észleli, szabálysértési, illetve fegyelmi eljárást kezdeményez a szabálysértési, illetve a fegyelmi eljárás lefolytatására jogosult szervnél.

Amennyiben e jogosult szerv az eljárás megindításával kapcsolatos álláspontjáról – törvény eltérő rendelkezése hiányában – harminc napon belül, az eljárás eredményéről pedig az annak befejezését követő harminc napon belül tájékoztatja az alapvető jogok biztosát.

Amennyiben az alapvető jogok biztosa álláspontja szerint a visszásság valamely jogszabály vagy közjogi szervezetszabályozó eszköz felesleges, nem egyértelmű vagy nem megfelelő rendelkezésére, illetve az adott kérdés jogi szabályozásának hiányára vagy hiányosságára vezethető vissza, a visszásság jövőbeni elkerülése érdekében javasolhatja a jogalkotásra vagy a közjogi szervezetszabályozó eszköz kiadására jogosult szervnél jogszabály vagy közjogi szervezetszabályozó eszköz módosítását, hatályon kívül helyezését vagy kiadását, illetve a jogszabály előkészítőjénél jogszabály előkészítését. A megkeresett szerv állásfoglalásáról, illetve esetleges intézkedéséről hatvan napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.

A jogszabály „...által sugallt olyan megkülönböztetés, mely szerint alkotmány-ellenesség esetén állna nyitva az alkotmánybírósági út, míg a jogszabály homályossága (vagy hiánya!) esetén lehetne közvetlenül a jogalkotóhoz fordulni, maga is homályos elképzelés: a nem világos norma alkotmányellenes, mulasztás. Avagy az a törvény koncepciója, hogy az alkotmányos visszásság kevésbé súlyos, mint az alkotmányellenesség?”⁵⁷

Ha a vizsgált hatóság vagy felügyeleti szerve az érdemi állásfoglalás kialakítását, és az annak megfelelő *intézkedés megtételét elmulasztja*, vagy az alapvető jogok biztosa az állásfoglalással, a megtett intézkedéssel nem ért egyet, az ügyet az éves beszámoló keretében az Országgyűlés elé terjeszti, és – az alább olvasható kivételekkel – kérheti, hogy az ügyet a parlament vizsgálja ki. Ha megállapítása szerint a visszásság kirívóan súlyos, illetve a természetes személyek nagyobb csoportját érinti, *indítványozhatja, hogy a parlament az adott kérdés megtárgyalását már az éves beszámolót megelőzően tűzze napirendre*. A napirendre tűzés kérdésében az Országgyűlés dönt.⁵⁸

Nemzetközi összevetésben érdekes lehetőség, hogy az ombudsmant bizonyos állami szerveknek bármikor fogadniuk kell. Van, ahol a vizsgált szerv (vezetője) mellett ez a kötelezettség vonatkozik a legfontosabb közjogi méltóságokra is. *Macedóniában az államelnöknek, a miniszterelnöknek és a*

⁵⁶ Felvetődhet érdekességként, hogy megszorító értelmezés szerint az ombudsmannak el kell(ene) utasítania az egyedi érintettség nélküli, tőle pusztán normakontrollt indítványozó panaszokat. Ezzel szemben felhozható, hogy az aggályos normák (az állampolgárok tekintetében) a sérelem veszélyével járnak, akár ez is megalapozhatja a biztos fellépést. Ehhez: LÁPOSSY Attila: *Populáris akciókból ombudsmani akciók?*, Magyar közigazgatás, 2011./11. szám, 126. o.

⁵⁷ SÓLYOM László: *Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”*, Fundamentum/2001. 2. szám, 16. o. Bár ezt a korábbi Obtv-ről írta, de lényegében e rendszert követi az új jogszabály is.

⁵⁸ Ha az alapvető jogok biztosa az Obtv. 34. §-ában meghatározott intézkedést tette, illetve az Obtv. 37. §-ában meghatározott esetben az Országgyűlést kereste meg, az alapvető jogok biztosa az intézkedését, illetve a megkeresett szerv intézkedését vagy annak elmulasztását az éves beszámolóban jelzi.

parlament elnökének is késedelem nélkül fogadnia kell a biztost.⁵⁹ A szlovén rendszer még inkább tekintélyt ad a biztosnak. A kormányfő ugyanis 48 órán belül fogadni köteles őt!⁶⁰

Ha a visszásság feltárása minősített adatot érintene, az ügyet az alapvető jogok biztosa éves beszámolójával egyidejűleg, vagy – ha a visszásság kirívóan súlyos, illetve a természetes személyek nagyobb csoportját érinti – az éves beszámolót megelőzően, a minősített adat védelméről szóló törvényben meghatározott minősítési szintű jelentésben az Országgyűlés hatáskörrel rendelkező bizottsága elé terjeszti. A napirendre tűzés kérdéséről a bizottság zárt ülésen dönt.

Az ombudsman parlamenti beszámolója

Az alapvető jogok biztosa az éves beszámolót a tárgyévet követő év március 31-ig terjeszti az Országgyűlés elé. Ez mondhatni klasszikus ombudsmani lehetőség, még a nem parlament általi választás modelljei esetén is.⁶¹ Hozzátehetjük, hogy nemzetközi összevetésben elterjedt, hogy a hagyományos éves jelentés mellett az ombudsmanok ún. különjelentést is készíthetnek, vagy kifejezett komoly konfliktus, probléma esetén⁶², vagy pedig meghatározott éves szakaszokban. Előbbire példa Csehország, Spanyolország, Horvátország, Dánia, Montenegro, Szlovákia, Oroszország, Románia, Görögország. Belgiumban három hónaponként, Lettországbán, Luxemburgban és Lengyelországban évente háromszor lehet a kérdéses eszközzel élni.⁶³ Szlovéniában még a következő évben is vissza kell térni a parlamentben a megoldatlan ügyekre.⁶⁴ Finnországban és Romániában az ombudsman jogosult részt venni és felszólalni a parlament plenáris és bizottsági ülésein.⁶⁵

Az Országgyűlés a beszámolót benyújtásának évében kötelelesszerűen megtárgyalja.

Az alapvető jogok biztosa az éves beszámolóban

- 1.) tájékoztat az alapjogvédelmi tevékenységéről, külön fejezetekben bemutatva az Obtv. 1. § (2) és (3) bekezdésében⁶⁶ meghatározottak szerinti tevékenységét is,
- 2.) informál az általa tett kezdeményezések, ajánlások fogadtatásáról és eredményéről, valamint
- 3.) az alapvető jogokkal kapcsolatos jogsértésekről készült statisztikai kimutatás alapján értékeli az alapvető jogok helyzetét.

Az alapvető jogok biztosának a beszámolóját az országgyűlési határozathozatalt követően a Hivatal honlapján közzé kell tenni.

⁵⁹ KUCSKO-STADLMAYER i.m. 73. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Így pl. Finnország, a francia modell és Nagy-Britannia esetén, ld.: KUCSKO-STADLMAYER i.m. 81. o.

⁶² Ld. KUCSKO-STADLMAYER i.m. 82. o.

⁶³ Uo.

⁶⁴ SZIKLAY i.m. 15. o.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ 1. § (2) Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során - különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával - megkülönböztetett figyelmet fordít

a) a gyermekek jogainak,

b) az Alaptörvény P) cikkében meghatározott értékeknek (a továbbiakban: a jövő nemzedékek érdekei),

c) az Alaptörvény XXIX. cikkében meghatározott jogoknak (a továbbiakban: a Magyarországon élő nemzetiségek jogai), valamint

d) a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok jogainak a védelmére.

(3) Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során - különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával - megkülönböztetett figyelmet fordít a 2007. évi XCII. törvénnyel kihirdetett, a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény végrehajtásának segítésére, védelmére és ellenőrzésére.

Az ombudsman mint az alkotmányos alapjogok belső rétege

Az eddigiek alapján fontos kérdést kell feltennünk. Kifejezetten képződhet-e az ombudsman révén az alkotmányos alapjogok rétege?

Fogalmazhatunk úgy, „...hogyan az országgyűlési biztosok működése sok tekintetben az alapjogi bíráskodás hiánya okozta űrt tölti be. Az elbírált esetek és az értelmezés sokszor általános megfogalmazása egyfajta absztrakt kazuisztikához vezetett. Fennáll annak esélye, hogy ez az értelmezés idővel joggá válik, hogy beépül a joggyakorlatba – különösen az adatvédelmi biztos esetében, ahol ezt az általa védett alapjogok behatárolt köre és kellő törvényi szabályozottsága is elősegíti.”⁶⁷ A megítélés részben idővel – a hagyományos alkotmányjogi panasz bevezetésével – változni fog. Még inkább indokolt lehet majd annak tisztázása, hogy viszonyul egymáshoz az ombudsmani és például az alkotmánybírói jog. (Az pedig külön érdekes kérdés volna, hogyan alakulna az alkotmányos alapjogok rétegének belső viszonyrendszere, ha az ítélező bíróságok is többször hivatkoznának közvetlenül az Alaptörvényre.)

„A kifejezetten nem normatív országgyűlési biztos állásfoglalások az ombudsman tekintélyénél, gyakorlati következetességénél és elvi megalapozottságánál fogva idővel szokásjogi erőt nyerhetnek – annál is inkább, mert igen ritka, hogy országgyűlési biztos bírósághoz fordul, amely az adott ügyben valóban kötelező ítéletet hoz.”⁶⁸

Ezzel szemben létezik olyan szkeptikus nézet, miszerint az ombudsmanok nem vívtak ki meghatározó szerepet az alapjogok tartalmának és korlátainak, terjedelmének az egyedi ügyekre vonatkozó értelmezésében sem.⁶⁹

Magam ezt úgy összegezném, hogy az ombudsmani jog voltaképp a hivatalos rangra emelt jogdogmatika, mely quasi állami, tehát a pusztán tudomány tekintélyére alapozó professzori vélemények fölött áll. (Főképp azon szerencsés, eddig jellemző helyzetben, hogy az ombudsman nálunk általában eleve egy magas megbecsültségű jogászprofesszor.)

„Az a körülmény, hogy a biztos rá van utalva az ajánlások indokolásainak meggyőző erejére, nem gyengeség, hanem éppen ellenkezőleg, az ombudsmani jogvédelem különleges hatékonyságának jogforrása. Így ugyanis a megszólított és más hatóságok sem kényszerből, hanem azért fogják követni az ajánlásban foglaltakat, mert meggyőződtek annak helyességéről, ez pedig nemcsak egyes döntéseik, hanem szemléletmódjuk változását eredményezi, nemcsak egyedi aktusaik, hanem jövőbeli általános gyakorlatuk javulására is kihat.”⁷⁰

Mi a viszony az alkotmányos alapjogok két belső rétege között? Sólyom László szerint legalábbis a válasz egyértelmű. „Az Alkotmánybírói jogrendszer önreflexiójának intézménye, amellyel saját „helyességéről”, alkotmányos érvényességéről gondoskodik. Ehhez elengedhetetlen a mindenkit, még a jogalkotót is kötelező határozat, és szükséges az elvi indokolás. Ez a figyelmeztetés témánkhoz annyiban is tartozik, hogy utalni kell arra, az ombudsman kiterjedt alapjog-értelmezésének az Alkotmánybírói jogrendszer meghatározta értelmezésbe kell illeszkednie, s a végső alkotmánybírói kontroll itt is érvényesül.”⁷¹ Sólyom még utal arra is, hogy az ombudsmanok sokszor kényszeredetten veszik tudomásul az AB döntéseit, valamint néhányszor olyan kérdést is aggályosnak minősítenek alkotmányosan, melyek tekintetében végül az AB elutasító döntést hoz.

Az Alkotmánybírói jogrendszer, a rendes bíróságok, valamint akár az Emberi Jogok Európai Bírósága „egyrészt korlátozhatja az ombudsman munkáját külső, hatásköri szempontból, amely értelmében az országgyűlési biztos egy konkrét ügyben nem járhat el, illetve nem értelmezheti az Alkotmányt, ha az adott ügyben egy másik szerv már döntött. Másrészt jelentheti az ombudsmani alapjog-

⁶⁷ SÓLYOM i.m.19.o.

⁶⁸ SÓLYOM i.m.17.o.

⁶⁹ SOMODY 2009., 10.o.

⁷⁰ SOMODY 2009., 5. o.

⁷¹ SÓLYOM i.m. 21. o.

értelmezés tartalmi korlátját, amely szerint a biztos nemcsak a másik szerv által elbírált konkrét ügyben, hanem más ügyekben is kötve van a szerv alkotmány értelmezéséhez.”⁷²

Tegyük hozzá, e gondolatok még a klasszikus alkotmányjogi panasz bevezetése előtt születtek, amikor a testület csak az élő jog révén tudott egyedi ügyekbe beleszólni.⁷³ A rendszer reformjával az AB még inkább uralhatja az ombudsmani értelmezéseket.⁷⁴

E tanulmányban tehát kifejezetten az alapjogi és a jogdogmatikai réteg közötti tér elemzését tűztük ki célul. Továbbá hangsúlyoznunk kell, hogy azt is a képződés, a keletkezés oldaláról. A vizsgált szervek ugyanis alapjogvédő intézmények, de jelen írásban kifejezetten azok nem kötelező jogértelmezéseivel foglalkoztunk. (A klasszikus alkotmánybíráskodási döntések kötelezőek, tehát ezért fókuszáltunk az ombudsmanra, illetőleg a már nem hatályos alkotmányértelmezésekre.) Jövőbeli kutatások tárgya lehet, hogy mennyiben létezik egyáltalán általánosan elfogadott alapjogi dogmatika, mindazonáltal a tudomány nemes feladata lehetne annak konszenzuális kialakítása. Az alapjogvédő szervek nem kötelező aktusainak súlyát a kibocsátó megkérdőjelezhetetlen (szakmai és közjogi) tekintélye adja, és ha ezen jogértelmezések konzekvensek, ennyiben mindenképpen a dogmatikai réteghez közelítenek az egyébként alapjogi témájú jogforrások. Tehát vizsgálatunk tárgya az alapjogi dogmatika? Nem egyszerűsíthető le ennyire, de amennyiben a kérdéses szervek nem terjeszkednek túl hatáskörükön⁷⁵, akkor lényegében igen.⁷⁶ Hiszen nem kötelező jelleggel, alapjogi tárgykörben, valamint – lehetőleg – a jogdogmatika belső logikai zártságához közelítő jelleggel születnek.

Felhasznált irodalom

ÁDÁM Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*, Osiris, Budapest 1998.

BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1997.

CHRONOWSKI Nóra-DRINÓCZI Tímea: *Európai kormányformák rendszertana*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2007.

CSERVÁK Csaba : *Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig - az alapvető jogok védelmének rendszere*, 2014. Debrecen, Licium - Art

GYÖRFI Tamás: *A többrétegű jog koncepciója*, Miskolci jogi szemle, 2. évf. 2. sz. / 2007.

⁷² SOMODY i.m. 319. o. Az első szemponttal nem értek egyet. Álláspontom szerint attól még értelmezhet egy normát (Alaptörvényt) az ombudsman, hogy más szerv megtette. Az egyedi ügy talán más értelmezési aspektusokat is előhív. Viszont értelmezésével nem mondhat ellent az említett szervek korábbi értelmezésének. (Voltaképp, ha szükséges, kiegészítheti azt.)

⁷³ SÓLYOM i.m. 23. o. Meg kell említenünk, hogy az ombudsman a „de lege ferenda” világába is átmozdulhat. Nem probléma tehát, ha aggályosnak tart egy AB által nem alkotmányellenesnek minősített kérdést. Csak az Alaptörvényellenesség sommás kimondásától kell őrizkednie, mert akkor ellentmond az autentikus értelmezésre hivatott testületnek.

⁷⁴ Ad absurdum még egy olyan elképzelés vetődhet fel, miszerint az ombudsman nem hozhat határozatot kötelező rendelkezéssel. Az AB viszont igen. Viszont az indokolás egyikük esetében sem kötelező, csupán „tekintélyuralmi erővel” bír.

⁷⁵ Az ombudsman fent említett hatáskörei, valamint a valódi alkotmányjogi panasz lehetőséget teremtenek, hogy az egyes tételes jogszabályok és az alapjogok összefüggésrendszerében az alapjogvédő szervek kiterjesszék jogértelmezésüket, így egyfajta „alkotmányos büntetőjogot”, „alkotmányos polgári jogot” létrehozva. Kérdéses tehát a vizsgált szervek önmérséklete, mindazonáltal – az összefüggéseket vizsgálva – nem lehet mereven elválasztani, izolálni ilyenkor az alapjogok és a kapcsolódó normák értelmezését.

⁷⁶ Létezik olyan felfogás is, mely szerint épp a jogrendszer dogmatikai összefüggései képeznek korlátot a túlzottan elrugaskodott alapjogi értelmezésekkel szemben. Ld. például Zlinszky János párhuzamos indokolását a 23/1990-es AB-határozathoz. Utal erre POKOL2005., 108. o.

- HALÁSZ Veronika: *Hogyan lesz reaktív ombudsmanból proaktív emberi jogi biztos*, Közjogi Szemle, 2011./4. szám
- HALMAI Gábor-TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*, Osiris, Budapest 2003.
- HARASZTI Margit Katalin: *A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni ENSZ-egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének európai intézményesedéséről*, In.: *Az ombudsmani intézmények újrászabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, szerk.: HAJAS BARNABÁS-SZABÓ MÁTÉ, Országgyűlés Hivatal, Budapest 2012
- JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2007.
- JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, HVG-ORAC, Budapest 2011.
- JUHÁSZ Zoltán: *Az igazságszolgáltatás és az ombudsmani jogvédelem viszonya*, In.: *Az ombudsmani intézmények újrászabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, szerk.: HAJAS Barnabás-SZABÓ Máté, Országgyűlés Hivatala, Budapest 2012.
- KASZÁS Ágnes: *A jogalkotó és jogalkalmazó viszonyának egyes elméleti és összehasonlító jogi kérdései az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatának tükrében, különös tekintettel a villamosenergia-szektorra*. Doktori értekezés.
<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Kasz%C3%A1s%20%C3%81gnes%20PhD.pdf>
- Gabriele KUCSKO-STADLMAYER: *Európai ombudsman-intézmények*, ELTE Eötvös Kiadó, 2010 Budapest. (A német kiadás alapján válogatta Szabó Máté-Péterfalvi Attila.)
- LÁPOSSY Attila: *Populáris akciókból ombudsmani akciók?*, Magyar Közigazgatás, 2011./11. szám
- LEGÉNY Krisztián: *Az alkotmánybíráskodás modelljei*, In.: *Összehasonlító alkotmányjog*, szer.: Tóth Judit-Legény Krisztián, Complex, Budapest 2006.
- MAJTÉNYI László: *Adatvédelem és ombudsmankodás*, In.: *Az információs jogok kihívásai a XXI. században*, szerk.: SZIKLAY Júlia
- PACZOLAY Péter: *Alkotmánybíráskodás-alkotmányértelmezés*, Rejtjel, Budapest 2003.
- PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme – A sajtó-helyreigazítás*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2001.
- POKOL Béla: *A bírói hatalom*, Századvég, Budapest 2003.
- POKOL Béla: *Autentikus jogelmélet*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010.
- POKOL Béla: *Jogelmélet*, Századvég, Budapest 2005.
- POKOL Béla: *A jog szövegrétegének határai a jogértelmezésben*, Jogtudományi Közlöny, 2013/3. szám
- SÁRI János: *A rendes bíróságok alapjogi bíráskodása*, Jogtudományi közlöny, 2006/1. szám

SÓLYOM László: *Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”,* Fundamentum/2001. 2. szám

SOMODY Bernadette: *A húszéves országgyűlési biztosi intézmény: ki nem használt lehetőség,* ÚJ MAGYAR KÖZIGAZGATÁS, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2009. október-november, 2. évfolyam 10-11 szám

SOMODY Bernadette: *Az alapjogvédelem a bíráskodáson túl,* Fundamentum, 2010/2. szám

SOMODY Bernadette: *Az ombudsman-intézmények jogállási jellemzői,* In.: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Alkotmányjogi Tanszék, Ünnepi kötet, Sári János egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére, Rejtjel Kiadó, Budapest 2008.

SOMODY Bernadette: *Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai?,* Jogtudományi Közlöny, 2004./10. szám

SOMODY Bernadette: *Ombudsmanok a magyar alkotmányos rendszerben,* In.: Jogi tanulmányok, ELTE-ÁJTK, szerk.: HARMATHY Attila, Budapest 2001.

SOÓS Eszter Petronella: *Ombudsman a la Francaise ,* In.: Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában, szerk.: HAJAS Barnabás-SZABÓ Máté, Országgyűlés Hivatal, Budapest 2012.

SZIKLAY Júlia: *Hatalommegosztás és ombudsmani intézmények az európai jogállami kultúrában,* In.: Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában, szerk.: HAJAS Barnabás-SZABÓ Máté, Országgyűlés Hivatal, Budapest 2012.

TÓTH. J. Zoltán: *Az alkotmánybírósági egyéni alapjogvédelem eszközei és gyakorlata – egykor és most...,* In.: Állam és közösség szek.: RIXER Ádám, KRE-ÁJK, Budapest 2012.

TRÓCSÁNYI László-BADÓ Attila: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban.* KJK-KERSZÖV, Budapest 2005.

VARGA Zs. András: *A magyar ombudsmani intézményrendszer továbbfejlesztéséről,* In.: Tanulmányok ÁDÁM Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára. Szerkesztők: CHRONOWSKI Nóra – PETRÉTEI József, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs 2010.

VARGA ZS. András: *Ombudsmanok Magyarországon,* Rejtjel Kiadó, Budapest 2004.

VARGA ZS. András: *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség,* Pázmány Press, Budapest 2012.

ZWEIGERT, Konrad – KÖTZ, Hein: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts I.* (Grundlagen), J.C.B Mohr, Tübingen, 1971

Ernyes Mihály*

Védői gyakorlat a polgári kor hajnalán¹

A kiegyezést követő évtized méltán tekinthető a polgári kor hajnalának, mely időszak megnyitotta az utat mind a magyar polgári államszervezet kiépítése, mind a magyar jog fejlődése előtt. Az igazságszolgáltatást és a közigazgatást elválasztó, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk, valamint az igazságszolgáltatás szervezeti törvényei² mellett, megszületett többek között az ügyvédkedésről szóló törvény is.³

A jogalkalmazók számára jelentős segítséget nyújtott Pauler Tivadar három kiadást megélt, először 1864-ben megjelent, *Büntetőjogtan* című kétkötetes könyve. Pauler e munkáját a Birodalmi Törvénylap által hordozott német elméletre, az ausztriai büntetőtörvényre, az ausztriai büntető perrendtartásra, a hatályos magyar törvényekre és uralkodói valamint miniszteri rendeletekre, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokra, a magyar büntetőbírói gyakorlatra és az 1843. évi magyar büntető törvényjavaslatra alapozta, oly sikeresen, hogy művét alkalmazták tananyagként, jogszabályként, magyarázó jegyzetként és a bírói gyakorlat is elfogadta.⁴

A büntető ügyekben eljáró ügyvédek korabeli védői működéséről szóló általános megfogalmazások jól kitapinthatók jogtörténeti kiadványokban és szakterületi ténykedést, valamint szabályozást bemutató dolgozatokban⁵ egyaránt, viszont bírósági akták feldolgozásán alapuló, konkrét tevékenységről szóló, példálózó jellegű tanulmányok kevésbé lelhetők fel a szakirodalom polcain. A következőkben, bizonyos bevezető gondolatokat követően, levéltári forrásokon nyugvó védőügyvédi munkavégzések érintőleges közreadására törekvő tanulmány kerülhet az olvasó érdeklődési körébe.

Az ügyvédkedésről

Kun László történeti/történelmi feldolgozásában a következőképpen fogalmazott: „Ügyvéd hazánkban jogtudományilag kiképzett s törvényesen képesített azon hites egyén, aki a reá bízott peres vagy peren kívüli ügyekben, felhatalmazás mellett a törvényesen meghatározott vagy meghatározható munkadíjért, hivatásszerűleg eljár, a vitás ügyeket megindítja, letárgyalja, befejezi, végrehajtja s megbízójának jogait a bíráskodás minden fokozatán s mozzanataiban érvényesíti. Ez a foglalkozás az ügyvédkedés, a pályahivatás az ügyvédség.” Rámutatott arra is, hogy „képzett ügyvédi kar nélkül nem létezik rendes törvénykezés.”⁶

A vizsgált időszak témába vágó ügyvédkedésének – a teljeség igényét nélkülöző – megközelítése részben a jogosultság, részben a bünyenyítő eljárásban való ténykedés irányából látszik célszerűnek.

A jogosultságot és annak megszerzését illető, távolabbra visszanyúló előzményeket határvonallal látta el az 1861-es esztendő. Az Országbírói Értekeztet *az ügyvédkedés ideiglenes*

* nyugállományú megyei rendőrfőkapitány

¹ Kapcsolódó a szerzőnek a Jogelméleti Szemle 2013/4. számában és a 2014/1. számában megjelent egyazon kutatáshoz kötődő tanulmányaihoz

² Az első folyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871:XXXI. t.c. és a királyi ügyészségről rendelkező 1871:XXXIII. t.c.

³ Az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874:XXXIV. t.c. kihirdetve 1874. december 12-én. Több, mint hat évtizeden át az 1937. évi IV. törvénycikk hatálybalépéséig szabályozta az ügyvédi tevékenységet.

⁴ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*, első kiadás Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1864. harmadik kiadás, Pest, 1872-1873.

⁵ Közel múlt példái, Fenyvesi Csaba: *A védőügyvéd, A védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról* (értekezés) Pécs, 2001. és Korsós né Delacasse Krisztina: *Az ügyvédi autonómiák létrejötte és működésük megkezdése Magyarországon a polgári korszakban* (értekezés) Pécs, 2009. Patyi Gergely: *Ügyvédség a köz- és a magánjog határán* (értekezés) Budapest, 2012.

⁶ Kun László: *A magyar ügyvédség története* 19. és 32. o. Budapest, Weisz Testvérek Könyvnyomdája, 1895.

szabályozása során rendelkezett az 1849 előtt szerzett és az 1849-1860 között nyert ügyvédi oklevéllel kapcsolatban, valamint a kihirdetéskor 2 év ügyvédkedési vagy törvényi gyakorlatban állók tennivalóiról,⁷ egy úttal meghatározta az ügyvédség elnyeréséhez szükséges további feltételeket.⁸ Rögzítette, hogy a főtörvényszékek kerületeinek megszűntével az ügyvédek hatásköre az egész országra és kapcsolt részeire kiterjed.

Az ügyvédi vizsga s ügyvédi képesítés tárgyában a magyar királyi igazságügy-miniszternek 1869. évi június 10-én kelt rendelete,⁹ részletesen szabályozta az ügyvédség elnyerésének feltételeit. Úgyszintén a vizsgabizottságot és annak működési rendjét; az írásbeli és szóbeli vizsga menetét, azok értékelését; a képesítési oklevél kiadásának rendjét; az ismétlő vizsga meghatározását. Rögzítette az ügyvédi eskü szövegét. A Pesti Királyi Ítéltőáblánál szerzett ügyvédi jogosítvány az ország egész területére, a marosvásárhelyinél kézhez kapott csak Erdélyre terjedt ki.¹⁰

1874-től az ország bíróságainál és hatóságainál ügyvédként olyan jogászok járhattak el, akik megfeleltek az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874. évi XXXIV. törvénycikk rendelkezéseinek. Kiemelt feltétel volt valamelyik ügyvédi kamara lajstromába történő felvétel, ami törvényszerű ügyvédi oklevéllel bírást és a kamara területén történő állandó lakást követelt. Az ügyvédi oklevelet Budapesten és Marosvásárhelyen lehetett eredményes vizsga letételével megszerezni, amelyre belföldi egyetemen szerzett jogtudorságot követő háromévi joggyakorlat után nyílt meg a jelentkezés lehetősége. A törvény részletes szabályozást hozott az ügyvédi szervezetről, az ügyvédjelöltekről, az ügyvédi kamarákról, az ügyvédkedés megszűnéséről, az ügyvédek jogairól és kötelességeiről, az ügyvédi díjakról, az ügyvédi meghatalmazványokról valamint az ügyvédek felelősségéről.

A témakör érintésekor megkerülhetetlen, az összes törvényhatóságok kormányzóihoz a bűnperbeli vádlottak védelmezése iránt, 1863. január hó 20-án 21103. szám alatt kibocsátott udvari rendelvény és az 1818. szeptember 29-én kiadott 26841. számú helytartótanácsi intézmény néhány részlete,¹¹ melyek közül különösen figyelemre méltó a magánügyvédeknek a vádlottak ingyenes védelmezésébe történő bevonásáról, valamint a védők fáradsági díjának megállapításáról szóló rendelkezés. Lényegük a következőket is tartalmazta: A vádlottak számának megszorodása miatt a tisztí ügyészek¹² sokszor a védelmet képtelenek ellátni, a perek gyakran elhúzódnak, a védelem felületes, a formaiságig alacsonyul. A védelem ellátására a magánügyvédek jogosultsággal felruházottak. Ha a tisztí ügyészek nem képesek ellátni a védelmet, a bíróság a magánügyvédek sorából nevezzen ki védelmezőt a szegény osztályhoz tartozó vádlottak ingyenes védelmezésére. A törvényszékek a székhelyükön készítsék el a feleket képviselő magánügyvédek névsorát.¹³ Kérelmük folytán a jegyzékbe felvehetők voltak a bírói hivatal, a jegyzőség vagy ügyvédség megvizsgált jelöltjei és a jogtan nyilvános tanárai is.

⁷ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok VIII.1-4.§§: Az 1849 előtt szerzett ügyvédi oklevelek tulajdonosai, ha az ügyködéstől bírói ítélet által meg nem fosztattak, az ügyvédség gyakorlatában nem voltak gátolhatók. Azoknak, akik ügyvédi jogosultságukat 1849-1860 között nyerték, oklevelüket a Királyi Tábla által meg kellett újítani, ha pedig nem rendelkeztek kellő ismerettel a hazai törvényekből, pótló vizsgát is tenniük kellett. A két év gyakorlattal rendelkezők esetében a Királyi Tábla döntött az ügyvédkedés megkezdéséről, illetőleg a vizsgára bocsátás feltételeiről.

⁸ VIII.5.§: A jogi tanulmányok eredményes befejezése, az előszabott elméleti vizsgák sikeres kiállása, két év joggyakorlat igazolása, ügyvédi vizsga sikeres letétele a Királyi Tábla előtt. (Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában I-II.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.)

⁹ Miután azon bírósági közegek, a melyekre az ügyvédi diplomák kiállítása eddig bízva volt, az 1868-ik 54. tv ez által megszüntetettek : az ügyvédi vizsga és ügyvédi képesítés tárgyában, a törvényhozás e részbeni intézkedéséig, a következőket rendelem

¹⁰ *Magyarországi Rendeletek Tára III. folyam.* 1869. 721-728. o. 81. sz. Pest, Ráth Mór, 1870.

¹¹ Szlemenics Pál: *Magyar fenyítő törvénykönyv* 254-255. o. Pest, ötödik kiadás 1872. és Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan II.* 336-341. o. Pest, harmadik kiadás 1872-1873.

¹² Az 1816. január 23-án kelt 2604. számú helytartótanácsi intézmény rendelkezései szerint a tisztí ügyészség tagjai, mint a törvényes rend és az igazság őrei, lelkiismeretesen és pontosan eljárni kötelesek. Kötelező védelem (halállal vagy legalább 5 évi börtönbüntetéssel fenyegetés) esetén, korábban közülük neveztek ki a védőt. A királyi ügyészségről szóló 1871:XXXIII. t.c. 30. §-a szerint „Oly ügyekben, melyekben a tisztí ügyészek hivatalból rendeltettek védőkül, a védelem folytatását a kir. ügyészség tagjai át nem vehetik, hanem a mennyiben intézkedés szüksége merül fel, a törvényszék védőt nevez.”

¹³ Korábban is a törvényszékek fektették fel azok névsorát, akik ügyvédi tevékenységet folytattak.

A védőnek a fáradsági díját a vagyonosok a törvényszék meghatározása szerint megfizetni tartoznak, akár szabadon választottak, akár hivatalból kinevezettek a védők. Annak megállapítása, hogy a vádlott szegénynek minősíthető-e, a törvényszéket illeti. Az a magánügyvéd, aki a védelmet ellátni alapos ok nélkül vonakodnék, kizárandó minden olyan díjjal járó ügyviselésből, amelyben pártfogó vagy képviselő kinevezése a bíróságot illeti. Az ügyvédek közötti ügyfelosztás igazságos arányára oda kell figyelni.

Az érintett rendelkezések szerint a védőnek joga van mindazon igazságos eszközök alkalmazására, melyek a védelem céljának elérésére, a büntetés elhárítására vagy enyhítésére szükségesek. Védencével a vizsgálat alatt a vizsgálóbíró vagy megbízottja jelenlétében, annak befejezése után bírói tag jelenléte nélkül tanácskozni; ügybeli iratokat kellő felügyelet alatt megtekinteni; bírói szemlénél hullaboncolásnál jelen lenni; észrevételt, előterjesztést már a vizsgálat alatt is tenni. Kötelessége, minden az eljárás alakszerűségeire vagy az ügy érdemére vonatkozó véd érveket felhasználni, melyek védenca büntetlensége bizonyítására, bűnössége enyhébb beszámítására, a terhelő bizonyítékok erőtlénítésére, a büntetés kedvezőbb kimérésére nyomatékkel bírnak, és azokat kellő szabatossággal és világossággal kifejtteni.¹⁴

A védői tevékenységet az előzőeken túl, az 1872-ben miniszteri rendlettel kiadott *Ideiglenes eljárási szabályzat* – Az ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló törvényjavaslat – a kiadvány borítójának színe után *Sárga könyv* néven ismertté vált szokásjogi forrás szabályozta.¹⁵ E szerint a védőügyvéd jogosítva van a vádlott érdekében szükségelt beadványokat szerkeszteni, a bírói szemlénél és a hullaboncolásnál jelen lenni, az eljárás iránti észrevételeit előadni, továbbá a vizsgálat folyamában szükségesnek talált előterjesztéseket a vizsgáló bírónál írásban foglalva vagy szóval megtenni.

Az előnyomozás és a vizsgálat alatt a fogvatartott terhelttel ellenőrzés mellett értekezhet a letartóztatás megszüntetésére vonatkozó, s a vizsgálat célját nem veszélyeztető körülményekről. Ha vádlott a vizsgálat befejezésekor illetőleg a végtárgyalás kitűzésekor vizsgálati fogságban van, akkortól ügyvédje vele mások jelenléte nélkül, szabadon értekezhet.

A védőnek jogában áll a végtárgyalás előtt a vizsgálati iratokat áttekinteni, s azokból magának kivonatokat készíteni. A végtárgyaláson a védő a részére fenntartott helyet foglalja el. A királyi ügyész a védővel szemközt foglal helyet. A védő intézhet az ügy felvilágosítására vonatkozó kérdéseket mind a vádlotthoz, mind pedig a tanukhoz és a szakértőkhöz. Közvetlenül a királyi ügyész után, a vádlott ügyvédének védbeszéde hallgatandó meg. A védbeszédre a kir ügyész válaszolhat, mely esetben azonban az utolsó perbeszéd a vádlottat illetőleg a védőt illeti. A vádlott védőjét is megilleti a fellebbezés joga.

Díjazás és megélhetés

Az ügyvédi tevékenység díjazásának érintőleges vizsgálatát erőteljesen követeli a felhozott téma, hiszen, mint más foglalkozások esetében is, az ügyvédkedés gyakorlóinak a megélhetése illetőleg annak színvonala függött az elért jövedelemtől. Rá kell mutatni ugyanakkor arra is, hogy voltak olyan ügyvédi titulussal rendelkezők, akik nem gyakorolták az ügyvédkedést illetőleg gyakorolták ugyan, de megélhetésüket alapvetően gazdálkodó tevékenységük jövedelméből fedezték. „A régebbi időkben minden nemes ember, aki hivatalt akart viselni, megszerezte az ügyvédi oklevelet. Az 1869:IV. tc. és az ezt követő törvények a bíraskodást államosították, és a vármegyei táblabírák jelentékeny része, mely állami szolgálatba lépni nem akart, vagy ilyen állásra kinevezést nem nyert, ügyvédi minőségét megtartva, birtokán gazdálkodott. 1875-ben, midőn az új

¹⁴ A védelem a fenyítő pernek és igazság-kiszolgáltatásnak lényegéhez tartozik. A védelemnek két neme van: az előleges és az érdemleges. Előbbi a különös vizsgálat, a befogatás, avagy a fenyítő per külső alakja ellen, utóbbi a vádló bizonyításaira, következőleg a per érdemére nézve történik. Az előleges védelem mellőzhető, az érdemleget semmikor sem lehet megtagadni. Ez akkor sem tehető meg, ha a rab magát védelmezni nem akarja. (Szlemenics i.m. 253. o.)

¹⁵ Sárga könyv 27.§, 38.§, és a X. Fejezet a végtárgyalásról. Az ideiglenes szabályzatról még: Jogelméleti Szemle 2013/4. *Rablógyilkosság éjjélkor* c. tanulmányban.

törvény életbe lépett és az ügyvédi kamarák megalakultak, mindenki, akinek ügyvédi oklevele volt, sietett magát a kamarai lajstromokba bejegyeztetni, ha nem is volt szándéka az ügyvédséget folytatni, mert a bejegyzés ténye a jövőre nézve minden lehetőséget nyitva tartott. [] A címzetes gyakorlatot egyáltalában nem vagy alig folytató ügyvédek helyét a megélhetéssel küzdő ügyvédek tömege foglalta el. Azok, akik 1875 után jöttek, állandóan vagy ideiglenesen az ügyvédségből akartak megélni.”¹⁶

A Jászkun Kerület adófizetőinek 1871-es nyilvántartásában a 241 virilista között 86 jogot végzett ügyvéd szerepel. A gyakorló ügyvédek száma ennél lényegesen kevesebb volt. E virilista értelmiségiek jövedelmében a földművelő tevékenység eredménye jelentett domináns hányadot, nem egyszer 100%-ot.¹⁷

A kolozsvári virilisták között ügyvéd volt 1872-ben a 74 tagból 12 fő 1873-ban az 59 tagból 11 fő. Rucska János ügyvéd és házbirtokos közel négy évtizeden keresztül (1872–1910) a legelőkelőbb helyek valamelyikét foglalta el.¹⁸

Pécsett az 1872. évi névjegyzékben 57 virilista szerepelt. Közöttük 10 fő neve mellett került bejegyzésre az „okleveles ügyvéd” kitétel, amelynél fogva, figyelemmel az 1870:XLII. tc. 23. §-ára, a befizetett adóösszeget kétszeresen vették számba.¹⁹ Az 1871. december 27-én készült kimutatásban a 9. helyen álló Hiller Gábor esetében 467 forint 40 krajcár egyenes államadó került feljegyzésre, mint a befizetett összeg kétszerese. Az 1875. évi névsorban első helyre került Förster Béla - 1872-ben a 39. volt - 1655 forint 75 krajcár, már kétszeresen számba vett befizetéssel.²⁰

E területen jelentőséggel bír a korabeli illetmények és kiadások összehasonlítása. A védőnek a büntető perekből származó bevétele az eljáró bíróság döntésének az eredménye volt, melynek alapjául szolgáló rendelkezést²¹ az ügyvédek közül többen méltánytalannak tartottak.²²

A vizsgált időszakban a Pécsi Királyi Törvényszék a védők díjául többnyire 15 illetőleg 20 forintot állapított meg.

Szieberth Nándor ügyvéd a gyermekgyilkossággal vádolt P. Anna hivatalból kinevezett védője, 1871. november 28-án, a Tekintetes Baranyamegye Törvényszékéhez benyújtott védíratban 30 forint ügyvédi munkadíj megállapításáért esedezett.²³

A Pécsi Királyi Törvényszék a gyilkossággal vádolt A. Lőrinc ügyében, a gyilkosság és a halálbüntetés alól 1872. július 1-jén felmentett, de szándékos emberölés büntetében bűnösnek

¹⁶ Szende Pál: *A magyar ügyvédség válsága* 6.o. Budapest, Politzer, 1912. A Huszadik Század könyvtára sorozat 43.)

¹⁷ Bagi Gábor: *Ügyvédek, lelkészek, orvosok* 65. o. In: 21. Jászsági Évkönyv 2013, 60-72. o.

¹⁸ Ferenczi Szilárd: *Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872-1917)* 20. o. In: EME Füzetek Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010. 1-2. összevont füzet 17-29. o.)

¹⁹ A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk „19. § A bizottság áll fele részben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető azon nagykorú honpolgárokból, kik országgyűlési képviselőválasztásra jogosítva vannak; hason fele részben pedig a választó közönség választottjaiból. [...] 23. § A sorrend megállapításánál [...] az állami-, felekezeti-, községi- és magántanintézetek tanárai, a tudományos akadémiák tagjai, a folyóirat- és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjai, úgyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott: tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdatiszteknek összes egyenes államadója kétszeresen számítatik.”

²⁰ MNL BaML IV.1404. Pécs város, igazoló választmányának iratai. Törvényhatósági bizottsági tagok névjegyzéke 1872-1897.

²¹ 1723. évi XXXVIII. törvénycikk az ügyvédekről 6.§ „Díjukat, melyeket a bírák a peres eljárásban alkalmilag szoktak megszabni, ezen túl is (kellő tekintettel az ügyvédek tapasztaltságára, ügyességére s tett és teendő munkájukra) a bírák fogják lelkiismeretesen meghatározni.” A váltó-törvénykönyvről szóló 1840. évi XV. törvénycikk II. Rész 225.§ „Az ügyvéd munkadíja minden perben, nyerte vagy vesztette legyen bár azt, a váltó-törvényszék által a végítéletben mindig elhatározandó.”

²² Bővebben Korsós né i.m. 59. o.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár (MNL BaML) 1872/V.413. számú irat, Pécsi Királyi Törvényszék iratai. 1872 januárjában áttett ügy a megyei törvényszéktől a királyi törvényszékhez. Szieberth Nándor a Pécs városi virilisták 1875. évi névsorában a 21. sorszám alatt szerepelt 356 forint 65 krajcár már kétszeresen számított adóbefizetéssel. [MNL BaML IV.1404. Pécs város, igazoló választmányának iratai. Törvényhatósági bizottsági tagok névjegyzéke 1872-1897.]

kimondott vádlottat, Reök Lajos hivatalból kinevezett védőügyvéd részére 15 forint munkadíj megtérítésében is elmarasztalta.²⁴

A Pécsi Királyi Törvényszék a gyilkossággal vádolt S. Konrádné és S. Konrád ügyében 1874. augusztus 21-én hozott ítéletében 20-20 forint a vádlottak által külön-külön megfizetendő védői díjat állapított meg.²⁵

A Pécsi Királyi Törvényszék 1875. február 5-én kelt ítéletében az emberöléssel vádolt Sz. Ferencet és Sz. Istvánt 36 forint 50 krajcár védői díj megtérítésére is kötelezte. A Budapesti Királyi Ítéltábla március 3-án hozott döntésében rögzítette, hogy a védői díjat külön-külön kell megfizetniük felét, felét. A védői díj személyes teher.²⁶

1872-ben Pécs polgármestere évi 2500 forint, rendőrkapitánya évi 2000 forint, tiszti főügyésze évi 1200 forint illetménnyel bírt.²⁷ Egy közrendőr évi 240 forint, a szolgaszemélyzet általában évi 240-300 forint közötti fizetést húzott.²⁸

Baranya vármegye tisztségviselőinek 1873-ra tervezett járandóságai: alispán évi 2200 forint fizetés, 400 forint úti átalány, 600 forint lakbér; tiszti főügyész 1600 forint fizetés, 500 forint lakbér; főorvos 1200 forint fizetés, 200 forint úti átalány, 300 forint lakbér; járási szolgabíró 1600 forint fizetés, 400 forint úti átalány, 500 forint lakbér; közbiztonsági pandúr 200 forint fizetés.²⁹

A példaként bemutatásra kerülő vidéki bírósági dolgozók jövedelme a következőképpen alakult 1872-ben:³⁰ törvényszéki elnök évi 2400 forint fizetés és 300 forint lakbér; járásbíró évi 1500 forint fizetés és 200 forint lakbér; törvényszéki jegyző évi 900 forint fizetés és 150 forint lakbér; írnok évi 500 forint fizetés és 100 forint lakbér; fogházfelügyelő évi 500 forint fizetés és lakás; börtönőr évi 240 forint fizetés, 40 forint lakbér és 50 forint ruhapénz.

Ugyanakkor a királyi ügyész évi 1500 forint fizetést, 200 forint lakbért és 300 forint tiszti pótlékot kapott. A királyi alügyész fizetése 500 forinttal kevesebb volt, egyéb járandóságai viszont megegyeztek a királyi ügyészével.

A Vasárnapi Újság 1870. január 30-ai lapszámaért 30 krajcárt kellett fizetni, éves előfizetési díja 6 forint volt. Hirdetéseit szerint naptárak megrendelhetők voltak 40 krajcár és 1 forint 20 krajcár közötti áron, esernyők vásárolhatók 3-12 forintért, menyasszonyi készletek 500-2000 forintért. Egy arany karikagyűrű 3 forint 50 krajcárba, egy ezüstóra 10 forintba, egy női aranyóra 30 forintba került.

1871-ben egy hatsövű revolver 23 forintot, 1 pár új csizma 6 forint 50 krajcárt kóstált.³¹

Egy gyalog katona naponta kapott az államtól kenyérből 42 latot (1 lat=1,75 dekagramm), amelynek ára 12 krajcár, és egyéb élelmet 13 krajcár értékben.³²

Az 1870-es években 1 meszely (0,42 liter) tört só ára 4 krajcár volt, fontja (0,55 kg) 10-12 krajcárba került. Egy 4 kilogrammos cipót 6-10 krajcárért lehetett megvenni, egy 6-7 kilós kenyeret pedig 1 forint 20 krajcárért. Egy negyedliteres mérő tejfölt 4 krajcárért adtak.³³

²⁴ MNL BaML 1872/V.442. számú irat

²⁵ MNL BaML 1874/V.762. számú irat

²⁶ MNL BaML 1875/V.31. számú irat

²⁷ 1872. május 8-án Pécs szabad királyi város közgyűlése a többek között a következő illetményeket állapította meg: polgármester évi 2500 forint, rendőrkapitány évi 2000 forint, I. tanácsnok évi 1600 forint, főjegyző évi 1600 forint, tiszti főügyész évi 1200 forint, tiszti főorvos évi 1200 forint, rendőrfőbiztos évi 1000 forint, napidíjas évi 400 forint. (Pécs szabad királyi város iratai. Törvényhatósági bizottsági ülés jegyzőkönyvei: MNL BaML-Pvt-tvh-108/1872.jkv.)

²⁸ Pécs szabad királyi város iratai, tanácsülési jegyzőkönyv: MNL BaML-Pvt-tan-7056/1872.jkv.

²⁹ MNL BaML alispáni iratok 2872/425.sz.

³⁰ Megállapította az első folyamodású királyi törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről szóló 1871. évi XXXII. törvénycikk 8. §

³¹ Pécs szabad királyi város iratai, tanácsülési jegyzőkönyv: MNL BaML-Pvt-tan-1361 és 1876/1871.jkv.

³² Tóth Mór: *Tanulmányok a börtönügy terén* 107. o. Eger, 1874.

³³ Kiss Lajos: *A szegény emberek élete* második kötet, Budapest, Gondolat, 1981.

További levéltári források

Az *októberi diploma* kiadását követően 1871 végéig működött Pécs (szabad királyi) Város (visszaállított) Törvényszéke (bíró, tanácsnokok, jegyző, tiszti ügyész) és Baranyamegye Fenyítő Törvényszéke (alispán, táblabírák, szolgabíró, esküdt, jegyző, tiszti ügyész). 1872. január 1-jétől, az 1871. évi XXXI. törvénycikk rendelkezése alapján, a 39. számú elsőfolyamodású törvényszék a Pécsi Királyi Törvényszék lett, ahová a megszűnő városi és a megyei törvényszék áttette a folyamatban lévő ügyeket. A levéltár az addigi városi iratokat külön kezeli, az időhatáron átnyúló akták a Pécsi Királyi Törvényszék iratállományába kerültek, úgyszintén a megyei fenyítő törvényszék iratai is.

Külön elhelyezést nyertek az 1875 tavaszán, a pécsi és a szekszárdi törvényszék területein székelő ügyvédekől létrejött Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai, amelyek tartalmazzák a megelőző három évben működött Pécsi Ügyvédegylet fennmaradt iratállományát is. Az egylet taglétszáma 70-80 közötti volt, 3 alapító és 22 rendes taggal.³⁴

Az 1870-es népszámlálás adatai szerint Baranya megye 7 járásra és Pécs szabad királyi városra tagozódott. A 438 lakhelyként nyilvántartott településen 45.952 házban 285.506 lakos élt. A székhelyen, Pécsen, 2.969 házban 23.863 fő lakott, és a városban állomásozott hozzávetőlegesen 1.400 főnyi katonaság.³⁵

Pécs város visszaállított törvényszékének és a megye fenyítő törvényszékének 1869-1871 évek közötti valamint a Pécsi Királyi Törvényszéknek 1872-1876 évek közötti, átnézett irataiból 21 olyan akta került feltalálásra, amelyekben az elkövetett bűncselekmények eredményeképpen emberélet került kioltásra. A vádlevelekben tett indítványok szerint 3 eset rablógyilkosság volt, 5 rokongyilkosság, 4 gyermekgyilkosság illetőleg gyermekölés, 7 gyilkosság, 1 vétkes emberölés, 1 verekedés közti emberölés. 3 ügyirat teljes anyagot tartalmaz, 3 majdnem teljes, a többi akta csak bírói ítéletekből áll. 18 ügyben 26 fő volt letartóztatásban, illetőleg vizsgálati fogságban.³⁶

A közvádoló³⁷ minden gyilkosság³⁸ elkövetőjére halálbüntetés kiszabását kérte. Az eljáró törvényszék 4 ügyben, 4 főt ítelt halálra.³⁹

Bizonyosan megállapítható, hogy 6 vádlott választott védőt, 11 vádlott esetében pedig a törvényszék által hivatalból kinevezett ügyvéd látta el a védői feladatokat. A többiek vonatkozásában az iratokban foglaltak alapján és a vádlottak körülményeiből következőleg, inkább a kinevezett védő közreműködése látszik fennforogni. Ezekben az ügyekben a bírósági ítéletek nem

³⁴ A pécsi ügyvédség történetét feldolgozta Korsós né a már említett doktori értekezésében. Az első ügyvédegylet Pesten alakult meg 1865-ben, majd egymás után vidékiek is. Például Debrecenben, a nyíregyházi ügyvédekkel együttesen, 1867. december 28-án 48 alapító taggal. [A Nyíregyházi Ügyvédi Kamara 75 éves jubileumi évkönyve Nyíregyháza, 2000. Szerkesztette: Borsy Zoltán]

³⁵ *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, Budapest, Athenaeum, 1873.

³⁶ A letartóztatás (előleges/előzetes letartóztatás) és a vizsgálati fogság megkülönböztetéséről:

Kassay Adolf: *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint* 87-88. o. Pozsony, Sierer Henrik könyvnyomdája, 1862.

Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan II.* 392-396. o. harmadik kiadás, Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1872-1873.

Székács Ferenc: *A magyar büntetőeljárás kézikönyve* 25-30. o. Budapest, Franklin Társulat, 1881.

Sárga könyv (Ideiglenes eljárási szabályzat) 20-29.§§ és 45-46.§§.

³⁷ Közvádoló, 1872-ig, aki felperesként a fenyítő törvényszéki ügyet a bíró elé terjesztette. Rendszerint az ítélő törvényszék tiszti (fő/al) ügyésze. 1872. január 1-jétől a királyi ügyész/alügyész. (1871:XXXIII. tc. 17.§)

³⁸ A vizsgált időszakban a gyilkosság azon büntett, mely által ember, előre megfontolt szándékossággal életétől jogellenesen megfosztatik. Az emberölés büntett, mely által ember életétől szándékos meg nem gondolt elhatározással vagy vétkeességéből – vétkes elbizottságból vagy vigyázatlanságból fakadóan – jogellenesen megfosztatik. A gyilkosságtól a megfontolt szándékosság hiányánál fogva különbözik. (Pauler: *Büntetőjogtan II.* 1864. 118.o. és 134-137.o. „Törvényeink szerint az ki embertársát megfontolt szándékkal, meggondolt eltökéltséggel, életétől jogellenesen megfosztja, gyilkosság büntettét követi el. Minősített a gyilkosság, ha a rokonon, mint jelen esetben, a legelvetemültebb gonoszság kifolyásaként édesatyján hajtatik végre.” (MNL BaML 1875/V.21. büntető irata, 1650.bünt./1875. sz. ítélet indokolása. Az ölési cselekmények elnevezéséről még: Jogelméleti Szemle 2014/1. *Baranyai rokongyilkosságok a kiegyezést követő évtizedben* c. tanulmányban.)

³⁹ A végigkövethető ügyekben, részben a Kúria enyhébb ítéletet hozott, részben az uralkodó kegyelmet gyakorolt.

tesznek említést védői díjról. Egyértelműen megállapítható viszont, hogy a kötelező védelem érvényesült.

Az iratok megtekintéséről és a késedelmes beterjesztésről

Kézenfekvőnek látszó az összefüggés az aktákban foglaltak megismerése és a védírat beterjesztése illetőleg késedelmes beterjesztése között.

A határidőtartás mellett fontos kérdés, hogy a védő az iratokba csak a pertárban⁴⁰ tekinthetett be, vagy azon kívül is volt módja az akták megismerésére. 1868-ig egyértelműnek tűnően az ítélszékek pertára szolgált a bűnügyek védő általi tanulmányozásának helyéül.⁴¹

A polgári törvénykezési rendtartás 1868-ban történt megalkotását követően a pertár a rendes eljárásnál a per fölvételére, a keresetlevél után következő periratok beadására, átvételére illetőleg a halasztások előterjesztésére kijelölt törvényszéki helyiség volt, amelynek élén a pertárnok - bírósági jegyző, aljegyző - állt.⁴² Egy korabeli ügyvéd, nagyváradi helytörténeti írásában a pertárat az ügyvédek mindennapi gyűl helyének nevezte, amely a periratok, jogi és törvénykezési újdonságok kicserélésére szolgált.⁴³

Az igazságügyi-minisztérium törvény által engedett teljes intézkedési szabadsága alapján megszületett a *Bírói ügyvitel*⁴⁴ és a *Szolgálati útmutatás az elsőfolyamodású bíróságok számára*.⁴⁵ E miniszteri rendeletek a bűnügyi iratokra vonatkozóan nem jelölik a pertárat.

A pertárban történő iratmegtekintés nehézségét a védelem késedelmes előterjesztése kapcsán Szieberth Nándor ügyvéd, a gyermekgyilkossággal vádolt P. Anna hivatalból kinevezett védője, a Pécsi Királyi Törvényszék fenyítő osztályához 1872. augusztus 8-án benyújtott 1775/bünt.1872. számon iktatott kérelmében hozta fel.⁴⁶ A teljességében közreadásra érdemes kérelem a következő: „Tekintetes Törvényszék! F.é. 658/6. sz. végzéssel alulírottnak, mint P. Anna hivatalból kirendelt védőjének meghagyatott, hogy a védelmet 15 napok alatt a pertárban beírjam. Én e végzést a legnagyobb készséggel meg is tehetném, azonban ez rám felette terhes, mert Tekintetes Törvényszék ismeretes az, hogy a pertárban csak 9-12 és du. 3-5 lehetne dolgozni. 9-12-ig, ha tárgyalásom is felekkel, érkezésem nem volnának a pertárban, dolgozni teljes lehetetlenség, mert oly nagy a zaj, járás-kelés, hogy ott egy fontos ügyben, hol 3 orvosi vélemény is van, figyelemmel dolgozni egyáltalán nem lehet. Pedig az ügy megkívánja, hogy figyelemmel dolgozzam, mert védelmemtől van függővé téve egy ember szabadsága, mi pedig legbecsesebb az életben. Du. 3-5 óráig pedig dolgoznom ily rövid hivatalos órákban nem lehet, mert számos teendőim ezt nem engedik, szintén az ügyvédnek csak a délutáni órák vannak ügyei szorgalmazására. Ezért esedezem az ügyet nekem elismervény mellett kiadni és én ügyvédi kötelememnek a legnagyobb lelkiismerettel megfelelni nem késlekedem. Méltányos is e kérelmem, mert ily ügyek a tisztí ügyészeknek is átadatnak, azok is tetszésük szerinti időben dolgoznak, nincsenek órához kötve. Pedig ők jövedelmet húznak hivataluk után, egy privát ügyvéd pedig, midőn semmiért dolgozik, méltán kívánhatja, hogy oly időben dolgozzék, midőn jövedelmező ügyei idejét nem veszi és ezek az esti órák, midőn senki által nem zavartatva ily kényes ügyek idejét rendelheti. Azért ismételve

⁴⁰ Pest-Pilis-Solt vármegyében az 1800-as évek elején a levéltár részeként működő - más megyéknek is mintául szolgáló - prokurátori hivatal nyújtott lehetőséget az ügyvédeknek a peres iratok tanulmányozására. [Berényiné Kovács Gyöngyi: Balla Gábor Pest megye első levéltárnoka, tudományos ülésen elhangzott előadás, Pest Megyei Levéltár, 2010.]

⁴¹ A már említett 21103. számú (1863. I. 20.) udvari rendelvény szerint a védő az ügyiratot a vádlevél benyújtásától számított három napig az ítélszék pertárában tanulmányozhatta. [Erre mutat rá Fenyvesi is i.m. 77. o.]

⁴² 1868. évi LIV. törvénycikk 130-131. §§

⁴³ Péter I. Zoltán: *A Frimont-palota az igazságügy szolgálatában*, Várad 2013/7. szám.

⁴⁴ 1868. évi LIV. törvénycikk 6. §-a alapján: az 1869. április 29-én kelt igazságügy-miniszteri rendelet *A bírói ügyvitel tárgyában: Magyarországi Rendeletek Tára III. folyam.* 1869. 433-483. o. 55. sz. Pest, Ráth Mór, 1870.

⁴⁵ és az 1872. április 4-én kelt 4010. számú igazságügy-miniszteri rendelet *Szolgálati útmutatás az elsőfolyamodású bíróságok számára: Magyarországi Rendeletek Tára VI. folyam.* 1872. 151-171. o. 28. sz. Pest, Ráth Mór, 1872.

⁴⁶ MNL BaML 1872/V.413. számú irat, Pécsi Királyi Törvényszék iratai. Ismét fontos hangsúlyozni, hogy az akta, 1872 januárjában áttett ügy a megyei törvényszéktől a királyi törvényszékhez.

esedezem az ügyet kiadni és záros határidő alatt védelmemet becsatolom. Tisztelettel a Tekintetes Törvényszék alázatos szolgája Szieberth Nándor.”

A felvetés olyan kérdéseket és ellentmondásokat is generál, melyekre a választ, a védői közreműködéssel kapcsolatos - az aktában ugyan nehezen követhető, de fellelhető - iratok adják meg.

A Baranyamegyei Fenyítő Törvényszék, Pécsen 1871. május hó 19-én tartott ülésén elrendelte P. Anna bűnperbe fogását, melynek foganatosítására felhívta a megyei tiszti főügyészt, vádlottat pedig felszólította védőügyvédvállásra. Miután azonban vádlott ügyvédet nem ismervén, e felhívásnak meg nem felelhetett a törvényszék Szieberth Nándor ügyvédet rendelte ki védőéül, akit végzésileg rendelt értesíteni „azzal, hogy az átvételtől számítandó 15 nap alatt védíratát az összes iratokkal együtt, e fenyítő törvényszékhez felterjeszteni el ne mulassza.”

1871. november 28-án terjesztette be Szieberth az első védelmet az akkor még Baranyamegyei Törvényszékhez. Az 1669/feny.1871. számon iktatott beadvány külzetén feltüntetésre került „Melléklet az összes iratok.” Ez arra utal, hogy iratok a védő kezénél voltak. A védírat benyújtása a kitűzött határidőhöz képest jelentős, több hónapos, mintegy féléves késedelmet mutat.

Az eljárás elhúzódásában komoly szerepet játszott az orvosi vélemények ellentmondásossága miatt az, hogy a törvényszéknek a Pesti Magyar Királyi Egyetem Orvosi Karához kellett fordulnia véleményes nyilatkozat adása végett. Minden bizonnyal érezte hatását a szervezeti törvények hatálybalépésének előszele is, nem kis feladatot róva a bíróságok dolgozóira.

1872. április 12-én tartott ülésén a Pécsi Királyi Törvényszék - mivel a Pécsi Királyi Ügyészség április 4-én ítélethozatal végett beterjesztette P. Anna ügyét - 658/bünt.1872. számú végzésével felhívta a védőügyvédet, hogy a védelmet adja be 15 napon belül és a törvényszéki kiadó az eredményről jelentsen.

1872. augusztus 8-án került iktatásra a védő által benyújtott, fentebb részletesen ismertetett kérelem, melyet augusztus 4-én készített el.

Augusztus 16-i ülésén a törvényszék a kérelemnek helyt adott. „A 658 sz. bűnügyi iratok végzés kíséretében oly megjegyzéssel rendeltetnek folyamodó ügyvédnek kiadni, hogy jelen végzés kézbesítésétől számítandó 8 nap alatt, P. Anna védelmét ezen királyi törvényszéknél okvetlenül beadja. A kiadói utasításban Moldoványi József törvényszéki bíró rögzítette, hogy a periratok az ügyvédnek elismervény mellett kézbesítendőek és a kézbesítéstől számítandó 8 nap lejártával jelentés teendő. Az iratokat a védő segédje augusztus 18-án kézbesítési íven átvette. A megadott határidőn belül a védírat beadása nem történt meg.

Közben 1872. november 23-án Lobmayer István királyi ügyész, írásban jelezte a törvényszéknek, hogy az április 12-én közölt felhívás ellenére Szieberth ügyvéd a védelmet nem terjesztette elő, a mulasztásról pedig a törvényszéki kiadó nem tett jelentést. Kéri, hogy a kiadó azonnal intézkedjen és a jövőben a bűnügyek nyilvántartása és kiadmányozása körül az eddiginél nagyobb pontossággal és gyorsasággal járjon el.

November 25-én a törvényszék büntető osztálya 3091/bünt.1872. számú végzésében felhívta Szieberth ügyvédet, hogy a védelmet 8 napon belül terjessze be, 25 forint büntetés terhe mellett. A végzés kézbesítése törvényszolga által december 5-én megtörtént.

December 13-án került iktatásra a felhívásra elkészített, majd benyújtott pótvédelem, melyhez a védő kimentő jelentést is írt. A beadvány külzetén feltüntetésre került „21 mellék.” A kimentésben szintén a pertárról tett említést. „F.é. 3091. sz. végzést vévén sietek ennek megfelelni s védelmemet csatolni, de midőn ezt teszem el nem mulaszthatom mentségemre valamit fel nem hozni. Tekintetes Törvényszék f.é. 658. sz. végzéssel védelmemnek a pertárban beiktatásra utasított. E végzést vettem f.é. augusztus 3-án. U. e. hó 4-én folyamodtam az iratokat kiadni, azonban 5-én Pécsről eltávozva egy hétig távol voltam. Ez idő alatt, azaz augusztus hó 18-án segédem az iratokat átvette, azokat irodám közé tette, anélkül, hogy szeptember hó 5-én történt hazajövetelem során azokat megmutatta volna s így az iratokról tudomásom nem volt, a védelmemet be nem írhattam.”

A törvényszék a kimentést és a pótvédelmet elfogadva december 16-i ülésén kitűzte az ítélelhozatal határidejét és helyszínét, amelyre a védőt végzésileg idézte. Az értesítést december 22-én Schreyergy János vette át.

Pécs város visszaállított törvényszékének 1869. december 10-i ülésén K. József vádlott Farkas István ügyvédet választotta védőül. A törvényszék 8668/V. számú végzésében arról rendelkezett, hogy az iratokat az ügyvédnek adják ki, egyben figyelmét felhívták arra, hogy a védekezést 15 napon belül terjessze elő.⁴⁷

Pécs szabad királyi város Bünyenyítő Törvényszéke előtt 1869-ik év december hó 21-én történt perfelvétel kapcsán a vádlottakat felhívták védőügyvéd választására. Sz. Terézia elsőrendű vádlott védőjének Farkas István ügyvédet választotta. V. József másodrendű vádlott részére védőnek szintén Farkas István ügyvédet nevezte ki a törvényszék.⁴⁸ „Az összes ügyiratok Farkas István ügyvéd úrnak 15 nap alatti beadása végett kiadatnak.” Az 1870. február 8-i törvényszéki ülésen elhangzott az „ügyvéd sürgetése”, amely szerint „kézhezvételtől számított 8 nap zárhatár alatt terjessze be vádlottak védelmét.” A törvényszékhez beterjesztett védírat február 23-án 1243. szám alatt került iktatásra.⁴⁹

1872. március 8-án a Pécsi Királyi Törvényszéken a szabad és a tanúvallomások meghitelesítése, a szembesítés megtörténtét követően emberölés bünténye elkövetése miatt perbefogott B. Simon kijelentette, hogy Jakab István ügyvéd fogja védeni. A törvényszék március 12-én végzéssel kiadni rendelte az iratokat a védőügyvédnek azzal, hogy 15 napon belül nyújtsa be a védelmet. A kiadói utasítás szerint „összes iratok: Jakab István védőnek.” Az akta 706/bünt.1872. számon, 13 bünperi csatolmánnyal, kézbesítési íven átadásra került április 21-én. A következő hónapban a védő kérte a bizonyítási határidő módosítását. A törvényszék 916. szám alatti, május 10-én keltezett, végzésével hozott döntéséről értesítette Jakab Istvánt azzal, hogy a határidő „a kézbesítéstől számított 15 nappal meghosszabbítva.” Az értesítést a kézbesítési ív szerint május 17-én vette át.

Június 17-én, 1307/872. szám alatt, a törvényszéki kiadó írásban jelentette, hogy az ügyvéd nem nyújtotta be a védíratot. A törvényszék, végzésben felhívta a védírat „25 forint bírság terhe alatt, 8 nap alatt okvetlenül teendő benyújtására.” Jakab védő e végzést június 28-án átvette. A védíratot 1872. július 8-i keltezással terjesszette be a törvényszékhez.⁵⁰

A Pécsi Királyi Törvényszék 1872. április 15-i ülésén - miután a vallomások meghitelesítése után A. Lőrinc vádlott védőügyvédet választani nem akart - hivatalból Reök Lajost védőügyvédnek kinevezte, amelyről őt a 738/bünt.1872. szám alatt hozott végzéssel értesítette. Az erről szóló küldeményt Reök Lajos ügyvéd, kézbesítési íven átvette április 24-én. A Pécsi Királyi Ügyészség április 29-én vádlevéllel együtt beterjesztette gyilkossággal vádolt A. Lőrinc rendes fenyítő perét. A törvényszék május 3-i ülésén a 894/bünt. számú végzéssel arról döntött, hogy az összes periratok vádlevéllel együtt Reök Lajos hites ügyvédnek visszavárolag kiadassanak, azzal a felhívással, hogy „védelmét jelen végzés vételétől számított 15 nap alatt az összes periratokkal együtt ezen törvényszékhez nyújtsa be.” Az iratokat a védő május 8-án, kézbesítési íven átvette. A védelmet az összes periratokkal együtt május 13-án terjesszette be.⁵¹

Az iratok külzetén feltüntetett kiadói utasítások azt érzékeltetik, hogy az akták védő részére történő kiadása gyakorlat volt. Vagyis a felvetett kérdésre az a válasz adható, hogy a védelmet ellátó ügyvédek a pertáron kívül is megismerhették a kérdéses bünügyeket, sőt inkább azon kívül. Erősítő tényként foghatók fel az ügyvédek részére megvalósult kézbesítések illetőleg részükéről az iratok átvétele. Nem zárható ki, hogy történt védőnek a pertárba utasítása, bár utóbbi 1868-tól

⁴⁷ MNL BaML 1869/V.2782. számú irat, Pécs város visszaállított törvényszéke iratai

⁴⁸ Jelen esetben egyértelmű a vádlottak közötti érdekellentét, amire a védő tevékenysége is rávilágít. A cinderibogádi rablógyilkosságban minden vádlottnak más ügyvéd volt a védője és az ilocsikai S. Konrádné valamint a férje által elkövetett gyilkosságban is más-más ügyvéd látta el a védői teendőket. (MNL BaML 1874/V.762. számú irat) Ugyanakkor a díjazásnál már említett emberöléssel vádolt Sz. Ferenc és Sz. István védelmét valószínűsíthetően egyazon ügyvéd látta el, legalábbis a védői díj megítélése erre utal. (MNL BaML 1875/V.31. számú irat)

⁴⁹ MNL BaML 1869/V.2846. számú irat, Pécs város visszaállított törvényszéke iratai

⁵⁰ MNL BaML 1872/V.15. számú irat

⁵¹ MNL BaML 1872/V.442. számú irat

egyértelműen a polgári ügyterülethez tartozott. Minden bizonnyal a nyitvatartási időben lehetőségük volt az ügyvédeknek a pertárban való munkavégzésre.

Fellelhetők a korábbi gyakorlatból fennmaradt egyéb beidegződések is, amelyek arra engednek következtetni, hogy voltak hiányosságok a rendelkezések hozzáférhetőségében, azok maradéktalan alkalmazásában. Például 1872. május 13-án Reök Lajos hites ügyvéd A. Lőrinc ügyében a védíratot a Baranyamegyei Tekintetes Királyi Törvényszékhez címezte.

A „sürgetés” rendszerinti volta, arra mutat rá, hogy a bíróság által meghatározott 15 napos határidőt a védőügyvédek többnyire nem tartották be. Másként/finoman fogalmazva, a kitűzött határidőig terjedő időszak gyakran nem volt elégséges a védelemre történő felkészüléshez, a védírat elkészítéséhez, benyújtásához.

A védők ténykedéséből

K. József ügye

Tróber Mátyás tiszti főügyész vádlevele szerint K. József vádlott 1869. október 5-én este 9 óra körül, a szüret alkalmával, a szőlőben, 23 éves testvérét, Károlyt egy karóval fejbe ütötte, aki összerogyott. Az áldozat később hazament, majd 6-án du. 4 órakor az ütés következtében meghalt. A tanúk vallomása szerint a testvérek a szüret alatt pöröltek. Azt követően, hogy Károly a testvérenek fiát bántalmazta, József kihúzott a földből egy szőlőkarót és azzal öccsét fejbe ütötte. Az elhunyt este 10 óra tájban ment haza pécsi lakására, éjszaka rosszul lett, reggelre az eszméletét is elvesztette.

Farkas István ügyvéd, választott védő által beterjesztett védírat kézzel írott 10 oldal terjedelmű volt. A védő főleg az orvosi véleményt kérdőjelezte meg, mivel abban az áll, hogy az elhalton 2 ütestől származó sérülést tártak fel a boncolás során. A tanúvallomások szerint a vádlott csak egyszer ütött, tehát mindkét ütés/sérülés nem származhatott tőle. A sértett hazafelé menet biztosan elesett és akkor sérült meg másodszor. Kitért arra is, hogy a vádlott cselekményéért nem lehet halálbüntetést kérni. Pécs Város Törvényszéke, 1870. április 1-én, vádlottat a gyilkosság alól felmentette, de emberölésben bűnösnek mondta ki. Cselekményéért a jogerőre emelkedéstől számított 1 évi fogságra ítélte, 40 forint vérdíjban és 21 forint vizsgálati költségben marasztalta. Az ítéletet a Pesti Ítéltábla és a Kúria is helyben hagyta „abban K. József megnyugodott.”

1871. június 30-án Farkas ügyvéd a törvényszékhez benyújtott egy munkavégzési kérelmet, melyben az elítélt kérte, hogy dolgozhasson, mert elszokott a munkától, pedig szabadulása után a társadalom hasznos tagja akar lenni. Azért is akar dolgozni, nehogy a családjá a télen éhen haljon. 1871. július 4-i ülésében a törvényszék a kérelmet elutasította.

Sz. Terézia és V. József ügye

1869. október hó 27-én este, Haberini Pál gépgyáros legényei, P. Rudolf, Z. Ferenc és K. Ferenc legények a legutóbbi felszólítására sétálni mentek. 12 óra tájban a Kígyó utcán mentek keresztül. P. előre futott és mire az utca keleti részére ért Z. utána futott és mondta, hogy menjenek K. Ferenc segítségére, mert leütötték. Visszaérve K. Ferencet Sz. Terézia háza mellett fekvé találták. Felemelték, de mivel hazavezetni nem tudták, mert nagyon jajgatott Veszelka kocsmájába bevezették, ahol is reggelre meghalt. A Kígyó utcában egy háznál ahol az ablaknál egy kéjhölgy ült K. visszamaradt és vele beszélgetett. Sz. Terézia, aki a szomszédban lakik, házi szolgáját állítólag felszólította, hogy csak üsse a sértettet. V. József asszonyának engedelmeskedvén, mint vallja egy léccel megverte K. Ferencet, aki a verés következtében meghalt.

Farkas ügyvéd a 9 oldalnyi védíratban kifejtette, hogy a tiszti ügyész is emberöléssel vádolja alpereseket, amit igazolnak a periratokra tett rájegyzések. Mégis halálbüntetést kér, amit a hazai törvények is csak szándékos gyilkosságra szabnak ki. Hosszan fejtegette mi a gyilkosság és emberölés, s hogy a halálbüntetés ez esetben nem alkalmazható, téves a vádlói kérelem. Leírta a tényállást. Kifejtette, hogy az eszköz, a lécdarab puha, azzal halált okozni nem lehet, mert a kemény testre ütve az eltörik. Ha előre megfontolt az ölés, vádlott más eszközt választott volna és addig

ütötte volna K. Ferencet, amíg meg nem hal. Elképzelhető okot nem talált V. tettének végrehajtására. Csak valószínűnek látszó, hogy az ő ütésétől származnak a koponyahorpadások. Vádlott a sértett hátát ütötte nem pedig a fejét. Ilyen következtetésre nem lehet ítéletet alapozni. Csak verés lehet a per tárgya, ami kisebb hatalmaskodás és nem bűntény. A cselekmény beszámítása csak V. Józsefet terheli, mert ő bizonyult tettesnek. V. tettét kisebbíteni akarja, azért vallott Sz. Teréziára, vallomásának nem lehet hitele. Sz. Teréziát kérte felmenteni, V. Józsefnek pedig elég a 4 havi vizsgálati fogság, mert nem hogy a gyilkosság, de az emberölés sem bizonyított. A védő két kifogást támasztott a tanúkkal szemben. A kifogásos tanúk a kéjhölgyek, erkölcstelen személyek, ezért nem hallgathatók ki,⁵² továbbá az elhunytnak a társa nagyon részeg volt, amiért a vallomása nem vehető figyelembe. A Kígyó utcában minden egyes ház kéjhölgy lakta nyilvános bordélyház. Az elhunyt is ittas állapotban volt.

A közvádló észrevételeire tett viszontválaszában 1870. április 5-én a védő ismét kifejtette korábban megfogalmazott álláspontját. Külön felemlítette a vádlott beteges szervezetét, amely a vékony koponyacsontjának fokozott sérülékenységében is megnyilvánult. „Az orvos valószínűsíti az agyra mért ütést, mint halálokat. A vádló agynak nézi a háthosszt.” [...] „A három kéjhölgy vallomásának hitelt adni erkölcsi képtelenség, tanú lehet ki erkölcsös, kéjhölgy ellenben erkölcstelen, kinek hitele nem lehet, itt a közerkölcsi érzélem dönt.” A tisztí ügyész viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tanúk a törvény gyalázatának szennyét nem viselik, vallomásukból nem remélnék sem kárt sem hasznot. Ha a tanúk kéjhölgyek, Sz. vádlott kerítendő, kinek tulajdon ügyében szabadvallomásában hitele még kevésbé lehet.

Pécs Város Törvényszéke 1870. július 19-én tartott ülésén kimondta, hogy „mindkét vádlott megérdemelt büntetésül kétévi, ezen ítélet jogerőre emelkedésétől számítandó súlyos fogházra ítéltetik, ezen felül egyetemlegesen, mindketten az elhunyt egész vérdíjában 40 forintban marasztaltatnak és a fogházi költségek egyetemleges megtérítésére köteleztetnek.”

A Pesti Királyi Ítéltábla október 26-án a törvényszék döntését helyben hagyta, a kihirdetésre november 15-én került sor.

A védő, a Kúriához történő fellebbezés indokait 3 teljes oldalas beadványban fejtette ki. Utalt a védbeszédben előadottakra, azt meg nem ismételve hangsúlyozta - most már a törvényhelyekre való konkrét hivatkozással - a kéjhölgyek erkölcstelenségét, majd egy erőteljes mondattal tiltakozott a fogvatartás ellen. „Jogtalan, hogy a vizsgálat megkezdése óta fogva tartják őket, és ez büntetést is jelent a jogerős ítélet előtt, ami az egész világon csak Magyarországon van így.”

1871. január 17-én a Kúria a korábbi ítéletet helyben hagyta.

Az ügyben volt egy kezességvállalásos szabadlábra helyezési kérelem is, amely Sz. Terézia fogva tartásának a megszüntetését célozta. A védő, az 1869. november 5-én beadott kérelem indokaiként kifejtette, hogy a kihallgatások megtörténtek, ezért nem szükséges a továbbiakban a fogvatartás. A mellékelt kezeslevél tanúsítja, három pécsi birtokos polgár kezeskedését. Sz. Teréziának Pécsen üzlete van, ezért vele szemben nem forog fenn a szökési gyanú, továbbá az előélete sem olyan, amely a vizsgálati fogság fenntartását indokolja. „Mert ilyen esetben törvényeink, törvényes gyakorlatunk a szabadlábon védekezést kezeség mellett a vádlottnak mindig megengedi. Következőleg annak megtagadására nem képzelhető törvényes ok.” 1870. július 26-én Farkas ügyvéd személyesen jelent meg a törvényszéken és a kérte a szabadlábra helyezést, jelezve, hogy az előző évben beadott kérelemre válasz nem érkezett. Augusztus 26-án a törvényszék a végzésében rögzítette, a „Közigazgatási Tanács közölte, hogy Szala az üzletvezetési jogot személyére nézve teljesen elvesztette és a város területén neki semmi birtoka nincs, az eddigi kezesek a kezeséget azután magukra vállalni nem szándékoznak, a szabadon bocsátási kérelemnek helyt adni nem lehet.”

⁵² A közös tanúvallatás megejtésének módjáról és a szemügyre vételről szóló 1486. évi XIV. törvénycikk 5. § „A hamis esküvöket, becstelenséget pedig és azokat, a kik tisztességüket és emberiségüket veszítették; ezen kívül a nem nemeseket, még ha birtokosok lennének is, a kiket a királyi felség nem nemesített, nem kell ilyen tanúságtételre elfogadni és bocsátani.”

B. Simon ügye

Pécsi Királyi Törvényszék 1872. július 19-én hozott ítélete szerint B. Simon 1871. december 22-én esti háromnegyed 8 órakor hazatérve ablakán kopogott bebocsátás végett. A holdvilág mellett észrevette, hogy a neje a földön feküdt és suttogva beszélt. Miután beeresztetett megkérdezte nejét ki volt ott. Neje mentegetőzésére határozottan kijelentette, hogy a Kosta igenis itt volt. Ez a tudat nagy fölháborodást okozott, majd meg akart győződni nincs-e még a háznál és keresésére indult egészen pusztá kézzel. Midőn a konyhába ért ott egy bundába takart egyént észrevett és e szavakat mondta nejének „látod őt ott”, mire az a gyertyát elejtette és elszaladt. A vádlott keze ügyébe lógott a fejsze, melyet fölkapott és élével 2 vágást tett a betakart egyénre, mely vágások egyike okvetlenül halált okozó, a másik életveszélyes volt. Utána a fejszét megfordította és annak fokával ütötte az összeroskadt egyént ott ahol találta. Gyertyát hozott melynek világánál ráismert Cs. Ivóra, kinek látása oly indulatba hozta, hogy annak még öltözékeit is darabokra vagdalta.

A vádló 12. évi fogságot indítványozott, a védő az 5 oldal terjedelmű védiratban a vádlott felmentését kérte.

A törvényszék B. Simont bűnösnek mondta ki emberölés büntetében és 1 év börtönre ítélte. A döntést az Ítéletábra és a Kúria is helyben hagyta.

P. Anna ügye

A vizsgálatot végző Pilch Antal megyei esküdt, az általa leírt tényálladékban meglehetősen bizonytalan alapokról tett említést, bár a későbbiekben alapos felkészültségről tanúbizonyságot téve folytatta a kihallgatásokat. „P. Anna 1870. november 5-én éjjel 3-kor kiosont a szobából és midőn utoljára bejött sógornője már észrevette rajta, hogy gyermekét megszülte. Ezen kívül megkérdezettvén a szülést elején tagadta és csak hosszas ijesztgetés és rábeszélés után, beismerte, hogy megszült, gyermekét meg behozta az udvarból, de a gyermek halott volt. P. Anna azt állítja, hogy a gyermek halva született. A 6./ Alatti orvosi vélemény szerint a gyermek éretten és életképesen született, élt és lélegzett és fulladás által halt meg. Az egyedüli két tanú a vádlott fivére és sógornője azt állítják, hogy semmi neszt, sírást nem hallottak és oly körülményt, miből a gyermek életét határozottan bizonyítani lehetne, szolgáltatni nem képesek.”

Szieberth Nándor ügyvéd 5 oldal terjedelmű első védlevelében közölte, hogy álláspontja szerint a „vád nemcsak terhes, de merőben alaptalan is, mert itt a gyilkosságnak sem tárgyi, sem alaki kelléke elő nem fordul.” Kifejtette azt, hogy a boncolást végző orvos véleménye szerint a halál közvetlen oka a fulladás, a felülvizsgálatot végző orvos pedig azt teljesen kizárta. Utóbbi véleményt a törvényszéki orvostanból merített ismeretei birtokában osztja és osztania kell. A vádló tisztí főügyész állítását szépnek és merésznek nevezve, fejtette ki gondolatait, melyek szerint „a sírásra is képtelen gyenge gyermek, az arcon és szájon észlelt csekély sérülések igazolása szerint is, rosszul jövén a világra, azonnal meghalt.” Kérte a vádlott felmentését, majd szabadnak nyilvánítását. A másfél oldalas pótvédelemben a pesti egyetem orvoskari tanártestületének felül véleményét hipotézisnek tartotta, mivel csak vélik, hogy az elegendő meleg hiánya okozta a kisded halálát. A tanúk az újszülöttől semmilyen hangot sem hallottak, pedig, „ha élve jó a világra, hangot ad magáról, miután levegőt változtat, s ha védecem gyermeke élve jött volna világra, az bizonyosan hangot adott volna, mert a levegőváltás nem csekély volt.”

A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. január 10-én P. Annát a gyermekgyilkosság vádja alól fölmentette, a vétkes vigyázatlanság által okozott emberölés büntényének elkövetésében bűnösnek mondta ki, és ennek következtében az ítélet jogerőre emelkedésétől számított, hetenként kétszeri böjttel szigorított egy évi börtönre ítélte, valamint az élelmezési költségek megtérítésére kötelezte. A bíróság hivatkozott arra, hogy az ítélethozatalkor szabadlábban védekező vádlott fél évig vizsgálati fogságban volt. A élve szülést fogadta el, a halál okának pedig a meghűlést nevezte meg. Az iratokból kitűnően a Pesti Királyi Ítéletábra március 5-én, a Kúria július 1-jén hozott határozatot. A döntések az ítéletek hiánya miatt nem ismertek.

A. Lőrinc ügye

1871. augusztus 12-én, szombaton reggel 9 óra körüli időben, miután a Villányban végzett vásárlást követően hazaérkezett, jakabfalvi közösen használt lakásukban A. Lőrinc több fejszecsapással agyonütötte fogadó atyját a 70 éves S. Józsefet.

Bauer János megyei esküdt által leírt tényálladék szerint A. Lőrinc „a meggyilkolttal asztalhoz ült reggelizni és amint úgy együtt ültek, vádlottnak fejét lázforma forróság lepte meg és ennek következtében villant meg agyában, hogy fogadó atyját meg kell néki gyilkolni.” A tett elkövetése után feladta magát. „A lakószobát bezárta és először a jakabfalvi bíróhoz ment, de mivel azt nem találta, azonnal átment Villányba és ott az Esperes úrnak bejelenté tettét és azután ezzel egy úttal bement a jegyzőhöz és ott szintén elmondá iszonyú tettét.”

A védő három és fél oldal terjedelmű beadványában leírta, hogy a vádlott bevallotta a bűncselekményt, olyan külső ok pedig nem tűnik fel, amelyhez a védelem csatlakozhatna. A vádlott kifogástalanul élt, a tettét megelőző időben sem található sem elkeseredettségében, sem pillanatnyi felhevülésében, olyan ok, mely őt a borzalmas tény elkövetésére indította volna. Az orvosi vizsgálat oda mutat, hogy kedély és elmebetegség nyomai rajta nem észlelhetők, pedig az egyén lelkületében kell keresni az okot. Kétségbe kell vonni az orvosi megállapítást. „Vádlott állítja, hogy a válságos pillanatban minden külső hatás nélkül vértolongást érzett és olyan képzet keletkezett agyában, hogy fogadó atyját meg kell gyilkolnia. Az ok természetesen csak azon állapotban található, ahogy a bűntettet elkövette, azaz a vádlott, ha pillanatnyi okra, de válósággal megőrült.” Az ok a vádlott elmebetegségében keresendő. Kérte, hogy a további hasonló esetnek eleje vételessék, A. Lőrincet a vád alól mentsék fel és helyezték orvosi felügyelet alá.

A. Lőrinc bűnügyében a szabadvallomások meghitelesítése után Baranya Megye Fenyítő Törvényszéke, 1871. szeptember 13-án, további intézkedések foganatosításáról döntött, de az első ítéletet már az 1872. január 1-jétől működő Pécsi Királyi Törvényszék hozta meg, július 1-jén. A Pesti Királyi Ítéltábla augusztus 16-án pótvizsgálatot rendelt el, melynek végrehajtását követően 1873. január 8-án a törvényszék újólaj érvényre emelte korábbi ítéletét. Ezután az ítéltábla az elsőfokú ítéletet megsemmisítette és az első bírósági törvényszéket szabályszerűen indokolt ítélet hozására utasította. A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. évi április 16-án A. Lőrinc jakabfalui lakos alperest a Pécsi Királyi Ügyészség által emelt gyilkossági vád és a kért halálbüntetés alól felmentette, ellenben a szándékos emberölés bűntettében bűnösnek mondta ki és, mint ilyent, az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 15 évi, hetenként 2 napi böjttel szigorított börtönre ítélte, továbbá orvosi, védőügyvédi és élelmezési költségek megtérítésében marasztalta.

Az ítélet indokolásában leszögezte, hogy „a védőügyvéd által felhozott azon állítás, hogy elmebetegség folytán beszámításon kívüli állapotban követte volna el vádlott a bűnös tettet, bírói figyelembe nem vehető, mert a fogházi és járásorvosnak az iratok között fekvő m.é. 3088. sz. alatti nyilatkozatában foglalt vélemény szerint vádlott épelméjű, szabad elhatározási képességgel bíró és beszámítás alá eső egyén. De végre e véleményt az eszközölt pótvizsgálat alkalmával kihallgatott tanúk vallomása határozott bizonyossággá emeli s úgy a pusztá állítás megdől.”

Rablógyilkosság K. Istvánné sérelmére⁵³

A tényálladék szerint két fő behatolt „a meggyilkolt alvószobájába hol a magasabb egyén a meggyilkolt ágyához lépett, azon suttogó hangon kiejtette szóval „*meg kell halnod ma*” még az alacsony szűrös, unoka húga ágyához ment és azt fenyegetőzés mellett hallgatásra intette. Az özvegy tiszteletes asszonyt a magas kezével megfojtotta. Később a két rablógyilkos elővénén a meggyilkolt feje vánkosa alól a kulcsokat, azokkal mindent felnyitottak és amit, papírt vagy pénzt találtak, magukkal vitték. De elvittek egy bőr női cekkert is, melyben Sz. Katalin szerint egy levélboríték is volt, melyben Kisfaludy István ügyvéd aláírásával, néhány szóval egy küldemény átvétele igazoltatik. Ezen borítékban volt tudtával két 1 forintos bankjegy.”

⁵³ Az eset feldogozva a Jogelméleti Szemle 2013/4. számában megjelent *Rablógyilkosság éjféltor* című tanulmányban

1873. május 15-én a törvényszék öt ügyvédnek küldött értesítést arról, hogy az ügyben vád alá vontak védelmét lássák el. A leveleket a védők 17-én átvették. A végtárgyalást a Pécsi Királyi Törvényszék büntetőosztályánál 1873. május 23-án tartották meg.

Fekete Mihály az I. rendű vádlott védője elismerte, hogy D. József a rablásban bűnös, a minősítés szerinte nem rablógyilkossággal, hanem szándékos emberöléssel párosult rablás. Figyelmet kell fordítani akarati irányára, elhatározásának minőségére. Kétségtelen, hogy a rablás szándékával ment a helyszínre, de nem volt előre megfontolt szándék a gyilkosságra. Hosszasan fejtegeti az ölési szándékot, különösen, hogy az mikor alakult ki. A rablás folyamatában keletkezett. Súlyos a cselekmény, de vegyék figyelembe, hogy az egyén a műveltség alacsony fokán áll, a bűz vágy behatásának alá van vetve, aki az erkölcsi érzületet nem is ismeri, aki tények következményeit megítélni alig képes, aki tisztán csak a pénzvágy által vezetetik, hogy egy ifjú egyén, nem megrögzött gonosz, nem javíthatatlan egyén, aki a csábításnak igen nehezen képes ellenállni, és bűnös tényre könnyebben rávehető. Erkölcsi bizonyítványa szerint előélete feddhetetlen, bűncselekményt még nem követett el, őszinte vallomás, töredelmesen beismerte teljes terjedelmében. A halálbüntetést ott lehet alkalmazni, ahol javulásra kilátás nincs, halál helyett 10 év szabadságvesztés kiszabását kérte.

Antal Gyula, D. Péter védője szerinte bűnszerző a védenca, mert bűnszövetségről van szó, mégis enyhébb büntetést kér. Enyhítő körülmények, 20 életév, amelyet az 1869-es rendelkezés 19 évre szállította le.

Kerese Kálmán védő szerint I. Péter nem gyilkossági bűnrészes, a rablásban bűnös és szándékos emberölés gyilkosság helyett. Csekély szerepe volt, csekély büntetést, 2 évet kért, hogy a társadalom hasznos tagja legyen, a 10 évnél erről le lehet mondani. A vádlott 16 éves, büntetve nem volt, bár az ügyész kiterjesztette mindegyikre a rossz előéletet.

Danitz Antal, I. József védője mentegette a vádlottat, legfeljebb 1 év szabadságvesztést indítványozott.

Németh József, S. József védőjének álláspontja szerint védenecét értelmi szerzőnek mondani nem lehet, Pécsváradon volt az elkövetéskor. Bizonyíték elégtelenségéből kérte a vád alól felmenteni.

1873. december 12-én tartott újabb végtárgyaláson elhangzott, hogy a rablógyilkosság ügyében a korábbi ítéletet az ítéletábra szeptember 30-án megsemmisítette, a hiányok pótlását elrendelte, a törvényszéket újabb ítélet hozatalára utasította.

Németh József ügyvéd, S. József védője előadta, hogy „a királyi ügyész érdemleges vádjá után fogom védenecem érdekében az érdemre vonatkozó mondanivalómat elmondani.”

„Elnök: a királyi ítélet tábla ítélete által csak a forma hiányok pótlásai lettek elrendelve, az érdemre nézve tehát ez alkalommal nem lehet szólni. Elnök ezen kijelentése után Németh József, úgy a többi jelenlévő védő ügyvéd, az érdemleges védelemtől önkényesen elállottak. Németh József ügyvéd el is távozott.” Felolvasásra került a korábbi végtárgyalás jegyzőkönyve, a tanúvallomások, a királyi ügyész vádbeszéde és az ügyvédek vádbeszéde egész terjedelmében.

Az elsőfokú bíróság D. Józsefet a betöréssel párosult rablógyilkosság elkövetéséért kötéltálati halálra ítélte és a kivégzési költségek megtérítésében marasztalta. D. Pétert a betöréssel párosult rablógyilkosságban részesség miatt 10 évi, I. Pétert a betöréssel párosult rablásban részesség miatt 10 évi, S. Józsefet a betöréssel párosult rablógyilkosság szerzése és arra felbujtás miatt 15 évi és I. Jánost a betöréssel párosult rablógyilkosság palástolása és abban részesség miatt 10 évi az ítélet jogérvényre emelkedésétől számított, hetenként kétszeri börtönnel és közmunka teljesítésével szigorított börtönre ítélte. A kinevezett védőknek 15-15 forint díj megfizetéséről határozott.

1874. február 4-én az ítéletábra D. Józsefet a halálos ítélet alól felmentette és befogatásától számított 20 évi, közmunkával és hetenként kétszeri börtönnel szigorított börtönre ítélte és költségekben marasztalta. A Kúria, utóbbit is helybenhagyó döntést hozott.

Postakocsi rablás ügy

1873. április 23-án a Pécsi Királyi Törvényszék gyilkosság és rablási kísérletben részesség büntényének elkövetésében mondta ki bűnösnek D. Ferencet, akit cselekményéért az ítélet jogerőre emelkedésétől számított hetenként kétszeri börtönnel és közmunka teljesítésével szigorított 5 évi

börtönre ítélt. A védelmet ellátó Antal Gyula ügyvéd kérelmezte D. Ferenc szabadlábra helyezését, de azt a törvényszék elutasította, mivel vádlottat 5 évi börtönre ítélte. A kérelem, fellebbezésnek számított, melyet a többi irattal együtt az ítéltáblához felterjesztettek. A Kúria 1874. január 8-án a két alsóbíróság összehangzó ítéletét - L. Ferenc 20 év, B. Ferenc 15. év szabadságvesztés - D. Ferenc harmadrendű vádlottra vonatkozóan megváltoztatta, nevezett büntetését „tekintettel a vádbeli büntettek súlyos és társadalomra nézve felette veszélyes voltokra és ellenében is igazolt nehezítő körülményekre, tízévi tartamra” felemelte.⁵⁴

M. János ügye

A Pécsi Királyi Törvényszék 1875. április 7-én kelt ítéletében M. János vaszari illetőségű alperes a minősített rokon és pedig atya gyilkosság büntetében bűnösnek kimondatik, büntetésül, hazai törvényeink értelmében, kötél által kiszenvendő halálra ítéltetik.” A bíróság a határozat indokolásában rámutatott arra, „hogy védő azon kérelmét, hogy vádlott orvosi észlelés alá vétessen, az ítélethozatal elnapoltassék, mint teljesen indokolatlan, egyedül a per további húzására célzó kifogás, elvettetik. Védőügyvéd azon légből kapott feltevése, mentsége, hogy vádlott józanésszel nem rendelkezvén, orvosi észlelés alá helyezését kérte, mellőzendőnek találtatott. [...] Vizsgálati fogságában sem mutatott olyan jelenséget, amelyből a józanész nem teljes birtoklását csak gyanítani lehetett volna.”

1875. augusztus 30-án a Budapesti Királyi Ítéltábla, arra tekintettel, hogy a vádlott - a vizsgálóbíró jelentése szerint - a vizsgálat folyamában a rendszeres lelkiállapottól eltérő, feltűnő magaviseletet tanúsított, valamint a vizsgálóbíró és a védőügyvéd előtt tett nyilatkozatai miatt, az eljáró királyi törvényszék ítéletének feloldása mellett, a törvényszéket szakértői vizsgálat elvégeztetésére és újabb határozat hozatalára utasította. M. János azt a kijelentést tette, hogy „véleménye szerint, az általa elkövetett apagyilkosság fenyítékéül reá ¼ legfeljebb félévi börtönbüntetés várakozik.” Az ítéltábla szerint ez „a vádlott felfogási képességét és elméjének rendszeres voltát méltán aggályossá és így vádlott lelkiállapotának szakértői észlelés folytán megvizsgálását szükségessé teszi.”

Néhány kapcsolódó gondolat

A vizsgált alá vont iratanyag élet kioltásával járó illetőleg azt eredményező bűncselekményekbe, a hozzájuk kapcsolódó védőügyvédi tevékenységekbe ad betekintési lehetőséget. Egyértelműen kimondható, hogy az ítélező bíróság maradéktalanul biztosította a védelemhez való jogot, a kötelező védelem érvényesülését.

A védői tennivalókat teljesítő ügyvédek feladataikat komolyan vették, melyet kellően alátámasztanak a fellelhető, inkább nagyobb, mint kisebb terjedelmű védlevelek és a végtárgyaláson tanúsított közreműködésük. A védőügyvédek álláspontjukat indokokkal alátámasztva fejtették ki, törekedtek megvilágítani a kifogásolt vádlói véleményeket.

A törvényszék által megszabott határidők késedelmes teljesítése, az érdemi védői munkát nem károsította, bár az eljáró bíróság - nem egyszer a királyi ügyészség - jogos sürgetését vonta maga után.

A pécsi virilisták névjegyzéke arra enged következtetni, hogy a pécs-baranyai ügyvédek között is tevékenykedtek olyan ügyvédek, akiknek máshonnan is származott jövedelmük nemcsak a jogászai foglalkozásból.

Annak megítélése pedig, hogy a bemutatott védői munkálkodások sikeresek voltak-e, nézőpont kérdése.

.....

Kelt Pécsen 2014. június 10-én.

⁵⁴ MNL BaML 1873/V.398. számú irat

Farkas Ádám*

Gondolatok az állam fegyveres védelméről¹*

A huszadik század utolsó másfél dekádjának átalakulása, vagyis a hidegháború vége óta eltelt időszak a reményteli várakozásokkal ellentétesen, ne mutat afelé, hogy a világ békésebbé, biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá vált volna. Ebből szükségképpen következik az is, hogy újra kell gondolni számos aktuális kihívás és kérdés mellett a rend, biztonság és végső soron az állam védelmének kérdéseit. A szaktudományok – hadtudomány, biztonságpolitika, rendészettudomány – e kötelezettségüknek folyamatosan eleget tesznek. Az állam- és jogtudományok tekintetében azonban jóval nagyobb kihívással találja szembe magát az, aki e kérdésekkel kíván foglalkozni.

Az állam fegyveres védelme a jogszabályi környezet értelmezésén és az általános tételeken túl ugyanis messze nem képezte, illetve képi napjainkban sem az állam- és jogtudományi gondolkodás közkeletű kérdéseit. Hova tovább, elhanyagolt, periférikus témákról beszélünk a jogi diskurzus tekintetében, ha az állam fegyveres védelmére nyitunk kaput, miközben e kérdések egyre intenzívebb aktualitást nyernek, s egyre komolyabb nehézségekkel és megoldandó problémákkal küzdenek, melyeknek majd mindegyike jogi relevanciával bír.

Preventív háború, új típusú biztonsági kihívások, anti-terrorista tevékenység, kibervédelem, és más funkcionális kérdések, továbbá az erőalkalmazás és a modern biztonsági környezet összefüggései mind-mind olyan részletei a hatalmas vizsgálandó és megoldandó palettának, amelyekkel a jogtudomány méltán mondhatjuk, hogy hadilábon áll.

Álláspontom szerint ahhoz, hogy ezen kérdésekkel egyáltalán foglalkozni lehessen, szükséges néhány előkérdést tisztázni a fegyveres védelem, a katonai, illetve védelmi témakör vonatkozásában. Jelen tanulmányban ezen előkérdésekhez kívánok néhány gondolatot hozzáfűzni (1) az állam és a fegyveres erőszak történeti viszonya, valamint (2) az erőszak és az államfogalmak vonatkozásában.

I. AZ ÁLLAM ÉS A FEGYVERES ERŐSZAK TÖRTÉNETI VISZONYA

Az állam és a fegyveres erőszak viszonya tekintetében a legplasztikusabb ismereteket talán a történelem lapjairól szerezhetjük meg. Érdemes ezért kitekintetnünk a történelem fejlődésére oly módon, hogy közben figyelmünket folyamatosan az adott korszakra jellemző fegyveres erőszakformákon tartjuk. Mondhatnánk úgy is, hogy az első kérdés, amire mindenképp válaszolnunk kell az elméleti alapok lefektetésénél, az az, hogy: Van-e állam fegyveres erőszak nélkül?

Álláspontom szerint az állam elképzelhetetlen erőszak nélkül,² amit átütő erővel igazol az államfejlődés történeti íve éppúgy, mint a korunkban nap-nap után –a régre nyúló történelmi

* Szerződéses katona, Honvédelmi Minisztérium, Jogi Főosztály, Kodifikációs Osztály. Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

¹ A tanulmányban megfogalmazottak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik és semmilyen formában sem tekinthetők a szerzőt foglalkoztató intézmények álláspontjának.

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² E nézetemet mások mellett megerősíti Balogh László Levente is, mikor az állam és az erőszak viszonyát az erőszak privatizációja kapcsán veti politikatudományi vizsgálatok alá, s a modern államot és az erőszakot egymástól el nem választhatóként mutatja be. (Vö.: Balogh László Levente: Állam és erőszak. In: Politikatudományi szemle 2011/1. szám, 119-132. o.)

Hasonló alapfeltevésre épül Samuel P. Huntington „A katona és az állam” című munkájában felépített gondolatmenete is, amely a katonai viszonyok történeti és politikai természetét vizsgálja. Lásd: Huntington, Samuel P.: A katona és az állam. Zrínyi kiadó – Atlanti kutató és kiadó, Budapest, 1994.

folyamatok eredményeként – előbukkanó biztonsági tapasztalatok.³ Történelmi tapasztalataink azt mutatják, hogy az államiság fundamentumát az intézményesített hatalom és az erőszak monopolizálásának folyamata, majd princípiuma adja. Ebből következik az a másik historikus tapasztalat, hogy a történelemben jelentős – hatalmi⁴ – változások és fordulópontok szükségképpen újrarajzolják az államról alkotott képünket és fogalmainkat, s benne az intézményesült erőszak struktúráit és jellemzőit is.

Megelőlegezve a következőkben kifejtésre kerülőket, kiemelhetjük, hogy az állam fogalmának meghatározása rendkívül sokrétű és polémiák tárgyát képző kérdéskör. Mégis úgy vélem, van egy olyan eleme az államfogalomnak, amely vitán felül áll. Ez az elem a törvényesített és intézményesített erőszak. Ezt legplasztikusabban Max Weber írta le a legitim fizikai erőszak monopóliumaként. Látható azonban, hogy a politikai-katonai harc és az erőszak – ma is tartó szakadatlan változásban ugyan, de – történetileg vált az államfejlődés immanens részévé,⁵ amiből kifolyólag az állam elképzelhetetlen az erőszak, illetve a kényszerrel való fenyegetés eljárásai, valamint szükség esetén ezek realizálása nélkül. Ideális és kívánatos volna az az állapot, melyben az állam végső alapja nem az erőszak, azonban a történelmi és kortárs valóság ezt az alapot követeli meg.

Az államnak tehát történelmileg alapvető eleme az erőszak. Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét. Mondhatnánk azt is, hogy a társadalmat fenyegető illegitim erőszak ellen az állam a legitim hatalomgyakorlás és a törvényesítés által minősített erőszakkal veszi fel a harcot. Az állam helyzete ezért paradox: az erőszak egyszerre oka és okozata létezésének, persze nem azonos minőségben, nem azonos jelleggel, és nem azonos kiterjedésben.

Hasonló és szorosan ehhez kapcsolódó axiómaként vehetjük fel, hogy modern és a valóságban működő állam elképzelhetetlen jog nélkül. A jog meghatározása tekintetében pedig méltán kezelhetjük alapként Hans Kelsen megközelítését, miszerint a jog – és így az azt érvényesítő állam – nem más, mint kényszerrend, a társadalom létét, működését és biztonságát garantáló magatartásokat végső esetben kényszerrel garantáló rend.

Mindezekre figyelemmel igazoltnak mutatkozik a következő állítás: a katonai karakterű szervek az állami lét legalapvetőbb önfenntartó és önvédelmi intézményei, melyek révén képes a korlátlan és önkényes erőszak megakadályozására, függetlenül attól, hogy az külső, vagy belső természetű, s ezzel párhuzamosan garantálja a normál rendet és normál állapotot.

³ Ide értve a klasszikus háborús, bűnözési, vagy épp belbiztonsági fenyegetéseket, valamint az új típusú kihívásokat, mint a tömegpusztító fegyverek proliferációját, a nemzetközi szervezett bűnözést, a nemzetközi terrorizmust, a kiberterrorizmust, a kiberterrorizmust, a bukott államokat, illetve a migrációs kihívásokat és az azokban rejlő közbiztonsági és közegészségügyi fenyegetéseket. Bővebben lásd: Deák Péter (szerk.): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris kiadó, Budapest, 2007, 130-231. o. Deák Péter: Biztonságpolitika a hétköznapokban. Zrínyi kiadó, Budapest, 2009, 105-154. o. Rada Péter: Átalakuló biztonsági kihívások. A biztonság dimenziói. Grotius portál (letöltve: 2014.04.27.

<http://www.grotius.hu/doc/pub/KZQSCF/rada%20p%C3%A9ter%20%C3%A1talakul%C3%B3%20biztons%C3%A1gi%20kih%C3%ADv%C3%A1sok.pdf>.

⁴ „A hatalom történelmi szerepe mint evidens sajátosság különösen jelentős a társadalom fejlődésének, törvényszerűségeinek megértése szempontjából. A hatalomelmélet kapaszkodókat és fogalmi distinkciókat adhat a történelemtudomány számára, viszont a hatalomelmélet éppen a történelmi kutatások alapján ragadhatja meg a hatalom jellemzőit, történelmi hatását. [...] Elemi tény: a hatalom átfogó társadalmi jelenség [...] A közösségi létben a hatalmi szervek szükségszerűen megjelennek és intézményesülnek. Így a hatalmi tevékenységek (a kormányzati, közigazgatási, katonai, rendészeti, jogszolgáltató szervek működésük), a politikai, ideológiai, gazdasági szervezetek (pl. egyházak, korporációk, szakszervezetek, pártok) és a különböző szabályozók (szokások, jogszabályok, politikai normák, igazgatási és ügyviteli szabályzatok, fegyveres testületek szolgálati szabályzatai), továbbá a kényszer, az erőszak, a háborúk, a hódítások, a gyarmatosítások, továbbá a politikai doktrínák, az ideológiák, a pártszerveződések, a tömegmozgalmak, a népfölkelések mind-mind hatalmi objektívációk.” Samu Mihály: Hatalomelmélet különös tekintettel az államra. Korona kiadó, Budapest, 2004, 16. o., 34. o.

⁵ Ezt részben igazolja Braudel azon gondolata, miszerint: „Valóban csodálatos történelem ez, mely szorosan kötődik az emberek munkájához, illetve a külső közeggel és az önmagunkkal vívott harcban elért igen lassú haladáshoz.” Fernand Braudel: A kapitalizmus dinamikája. Európa kiadó, Budapest, 2008, 25. o.

A katonai karakterű szervek állami jelentősége azonban veszélyességbe fordulhat a történelem lapjain. Ennek egyik oka, hogy az állami erőszakszervek szervesen kötődnek a mindenkori hatalmi konstellációkhoz, és számos történelmi változásban a leváltott rendszer gyakorlatát örökítik át, csak más előjellel az új rend parancsára.⁶ Ez újfent megerősíti azt a tételt, hogy az állam, pontosabban az államrendszert meghatározó modell változása mindig együtt jár az állami erőszak-apparátus és a minősített erőszak változásával. Mondhatnánk azt is, hogy az állami erőszakszervek és a minősített erőszak változása nélkül nem képzelhető el történelmi korszakváltás, vagy ha úgy tetszik: rendszerváltozás. A másik ok a potenciális féktelenségre a történelmi mulasztások sora a politikai hatalomgyakorlás tekintetében. Vagyis annak fel nem ismerése, vagy el nem fogadása, hogy az állam katonai vonatkozásait – a jogállási, szervezeti kérdésektől egészen a különleges jogrend kérdéseiig – a békeidőszak megfontoltságával és bölcsességével, kimerítően kell szabályozni, s a törvények által meghatározott kereteket a katonai nevelés szerves és origoszerű részévé kell tenni az állam fegyvereseinek aktuálpolitikai elkötelezése nélkül. A kifinomult és részletező szabályozás és annak átfogó ismerete és tisztelete nélkül a vész napjaiban a katonai karakterű szervek reakcióit nem a törvény határozza meg, amelyre esküt tettek, ha nem a rövid távú politikai-hatalmi aspirációk.

E tapasztalatok és hiányosságok azok, amelyek miatt az állam fegyveres védelmi vonatkozásai kényes kérdéssorként jelennek meg a politika, valamint az állam- és jogtudományok szempontjából is.⁷ Egyrészt számos történelmi példát ismerünk az erőteljes fegyveres szervek elfajzására. Másrészt a tárgykörre vonatkozó kimerítő történelmi ismeretek hiányában a 20. század a gyalázattól való elborzadás talaján valamiféle idealizált pacifizmussal válaszolt a történelem dicstelenségeire, ami azonban csak a bizonytalanság felé nyit utat, s a történelmi hibák megismétlése felé. Az a felismerés ugyanis ezek árnyékában tovaszáll, miszerint a védelmi apparátus – az esetek jelentős részében –akkor vált veszélyesé, amikor a politika és általa az állami döntéshozatal és működés zátonyra futott.

Fontos tehát leszögezni, hogy az állami erőszak természeténél fogva olyan, mint a fegyverek, használható támadásra és védekezésre egyaránt, de működésbe lépésük a létesítő-fenntartó akarat és minőség függvénye.

Érdekes tehát végignézni azt a történelmi viszonyrendszert, amely állam és szervezett erőszak kezdeti frigiditása után a folytonos megújulás és módosulás állapotában leledzik még ma is, hiszen ezen látkép birtokában érthetőbben interpretálhatók a téma államfogalmi, rendszertani vonatkozásai és további elméleti kérdései.

1.1. Állam és erőszak az ókorban

Az állam fegyveres védelmi szervezete tekintetében a legősibb intézmény vitathatatlanul a hadsereg, mely nélkül állam, és főleg jelentős állam, nem lépett a történelem színpadára. Ezeknek a hadseregeknek számos fajtája és közbenső fejlődési foka létezett már az ókorban is. A korszakról az mondható, hogy döntően kevésbé képzett, tömeges, ad hoc haderők jellemzik,⁸ melyek közül időről-

⁶ Francois Furet – Quinet gondolatait megidézve – a francia forradalom kapcsán emeli ki, hogy az erőszak mindvégig elkíséri az átalakulást, s csupán csak az változik, hogy kik és hogyan használják az erőszakot. „...a forradalom a terror fázisában, az abszolutizmus önkényuralmi gyakorlatát veszi elő a közjó bevált ügyével, amely már az abszolút monarchia idején is jó szolgálatokat tett. Az örökös haladéktalanul az ős helyébe lép: Robespierre személyében Richelieu születik újjá.” Francois Furet: A forradalomról. Európa könyvkiadó, Budapest, 2006, 12. o.

⁷ Tisztán az állami fegyveres erőszakkal, annak intézményeivel, illetve ezek történetiségével meglehetősen kevesen foglalkoztak ez idáig a jogtudományok művelői közül. Marginális a megjelenés a jogászok oktatási tananyagában is. Élen jár a nemzetközi jog, miközben alkotmányjogi szempontból a kérdéskör mintha elsikkadna, s az elméleti, rendszerszintű vizsgálatok tekintetében a szakjogtudományi jogirodalom sem nevezhető élenjárónak.

⁸ Ezeket példázza Egyiptom hadserege a késő ramesszida korban (lásd: Salamon Konrád (szerk.): Világtörténet. Akadémiai kiadó, Budapest, 2006, 164-166. o.), amitől csak kis lépést jelentettek a III. Ramszesz által létrehozott katonai kolóniák. (Lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 167. o.)

A hadsereg fontossága persze megmutatkozik az ókor történelmének egészében a Csou-dinasztia uralma alatt álló Kínától (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 187-191. o.), a kialakuló görög poliszokon (lásd: Salamon Konrád (szerk.):

időre kimagaslottak a legerőteljesebb és legstabilabb formát jelentő, jól képzett, optimális létszámú, „hivatásos” haderők, vagy haderő részek.⁹

E variáns legfejlettebb típusát a mariusi reformot követő római hadsereg adta.¹⁰ Ez a modell a köztársaság válságával együtt alakult ki,¹¹ amikor már láthatóvá váltak azok a folyamatok, melyek az állam teljes átalakulásához vezetnek. A haderőreform okai a társadalmi problémák kiéleződésének és a politikai rendszer eróziójának egymást erősítő folyamataiból eredtek, amely az expanzió fokozott igényével vezette át a római államot a polgárháborúba, majd az egyeduralomba és a birodalmi létbe.

Ezen ponton, tekintettel a „hivatásos” római légiókra, ki kell emelni a politikai filozófiák jelentőségét és különösen Platonnak az államról írott művét. Ebben ugyanis megtalálhatók az állandóság, a hivatásos jelleg és a megfelelő létszám követelményei.¹² Feltehető, hogy mihelyst Platon gondolatai hellén közvetítéssel részlegesen megvalósultak a római haderőben, életre hívva a történelem legismertebb és legmeghatározóbb hadseregét, és új értelmet adva ezzel a birodalmi eszmének és a birodalmak korának.

1.2. Állam és erőszak a középkorban és a modernitásban

A római birodalom hanyatlásával azonban ezt a modellt a politikai törekvések megmérgezték,¹³ majd a Nyugat-Római Birodalom bukásával ez a hadszervezési és hadművészeti tudás jó időre háttérbe szorult.¹⁴ A „sötét középkor” kifejezést vitatva ugyan, az biztosan állítható, hogy a jól szervezett, állandó, reguláris erők és az ezekhez tartozó élethivatású katonai pálya hosszú időre a történelem homályába veszett.¹⁵ A katonai demokráciák¹⁶ idejét a nemzet írmagjaként

i.m. 212-217. o.) és a hellenisztikus monarchiakon át (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 238-243. o.), Rómáig (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 258-266. o.).

⁹ Az egyik első ilyenként tartja számon Peter Harclerode a Kr. e. 1250-re datált asszír hadsereget, majd az követően a görög szárazföldi csapatokat. (Vö. Peter Harclerode: *A háború eszközei*. Magar könyvklub, Budapest, 2002, 9-10. o.) Ezt a nézetet magáénak tudja a Salamon Konrád szerkesztette *Világtörténet* is (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 124-128. o.) azzal a pontosítással, hogy a görögök tekintetében a polisok többségét egyfajta osztársadalmi hadseregmodell határozta meg, melyben az egyes társadalmi rétegek adták – mások mellett a felszerelések költségigénye alapján – a sereg egyes részeit (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 212-220. o.). Ez alól jelentette az igazi kivételt Spárta (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 220-222. o.) állandó és hivatásos katonáskodásra berendezkedő állama és társadalma. Az ókori görög hadkultúra fejlődéséről bővebben lásd: John Keegan: *A hadviselés története*. Corvina kiadó, Budapest, 2002, 223-258. o.

¹⁰ Lásd: John Keegan: i.m. 263-279. o.

¹¹ Lásd: Norman Davies: *Európa története*. Osiris kiadó, Budapest, 2002, 181. o.

¹² Az állandó védelmi erők elgondolása az őrzőkről alkotott nézeteiben és az azokra vonatkozó pontos elvárások meghatározásában mutatható ki. A „hivatásos” jellegről lejegyzik, hogy mindenkinek egy mestersége legyen, majd ezt „Az állam területének védelme: a hivatásos hadsereg” címben fejti ki. Itt ugyanis kiemeli, hogy az öröknek a katonáskodás a mestersége, méghozzá a kívánt egyetlen mestersége. Ezen erők megfelelő méretéről egyrészt a „Mekkora legyen az állam?” cím alatt, másrészt pedig a „Háború” cím alatt találhatunk iránymutatást. Ezekben a fejtegetésekben azt mondja, hogy az állam méretét az egység fenntartására való képessége határozza meg: csak akkor lehet, amekkoraként még egységes. Mindazonáltal az államnak – minden eshetőséget számba véve – rendelkeznie kell háborúra kész, állandó sereggel, aminek előfeltétele a megfelelő ráfordítások mellett a kimunkált képzés, nevelés és szervezés. Vö.: Platon: *Az állam*. Cartaphilus kiadó, Budapest, 2008, 65-78., 92-93., 103-107., 132-141., 201-209., 249-254. o.

¹³ Lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 308-314. o.

¹⁴ Lásd: John Keegan: i.m. 280-296. o.

¹⁵ „A hadi mesterség az emberiség ősi alkotása. A katonai hivatást azonban csak nemrégiben teremtette meg a modern társadalom. Történelmileg a professzionalizmus a nyugati kultúra megkülönböztető jellegzetessége.” (Huntington, Samuel P.: i.m. 24. o.) Huntington ezzel értelem szerűen nem azt mondja, hogy a modern Európa előtt nem létezett fejlett hadviselési rend, vagy katonai professzió, hanem azt, hogy a tisztán katonai hivatásmodell hosszú fejlődés után a modern állammal és a modern állam által megkövetelt modern fegyveres védelmi intézményrendszerrel, a professzionalizmus követelményei és kizárólagossága mentén jön létre.

¹⁶ A katonai demokrácia intézményéről Morgan H. Lewis nézete idézendő fel, melyet az újabb hazai jogtörténet is elfogadott. Ennek lényege – nem csak a nomád népekre nézve – abban ragadható meg, hogy a társadalomfejlődés egy korszakában a tényleges hatalom többségi elven szerveződik, mely többség a fegyverképes, katonáskodó férfiakból áll,

nevezett harcos nemesek,¹⁷ majd a nemesi bandériumok,¹⁸ de még inkább az időszakosan felfogadott zsoldoshadsseregek kora követte.¹⁹ A zsoldosság intézménye aztán – párhuzamosan a reneszánsz gondolati újrafelfedezéseivel – kikényszerítette az állam és az állam védelmi rendszerének újragondolását.

Ebben az időszakban tekinthető meghatározó gondolkodónak Niccolo Machiavelli, aki a modern politikai filozófia mellett az állam védelme tekintetében is több művével akotott – némileg talán méltatlanul elfeledve – jelentőset. Machiavelli a Fejedelemben rosszállóan írt a zsoldosokról,²⁰ s kiemelte, hogy „saját fegyverei nélkül egyetlen birodalom sem lehet biztonságban, s csak a jó szerencsében bízhat, mert nincs hozzá ereje, hogy megmeneküljön a bajban.”²¹ Ezen felül azonban a páratlan és talán félreértett gondolkodó gondosan kifejtette Lorenzo de Medicinek írott munkájában azt is, hogy saját erejének csak a saját népéből, polgáraiból, alattvalóiból verbuvált sereget tekintheti, s minden más csupán zsoldosereg, vagy segédhad,²² melyek jelentős alkalmazása kerülendő. A háború művészetében írott munkájában azonban túllépett a véderők hatalomépítés felőli vizsgálatán. Alapvető – és korát meghaladónak mondható – nézeteket jegyzett le a seregek fontosságáról és szabályozásáról,²³ valamint azok háborúban való alkalmazásáról is. Mindezek persze még évszázadokon át nem teljesedtek ki igazán, mégis megmutatták a zsoldos ordó jelentékeny hibáit, és a gondolatok fonálán megmutatták a zsoldosságot felváltó újítások várható követelményeit.

A fordulat aztán a 17-18. században kezdődött el, amikor is az abszolút monarchiák Európája az állandó hadseregekkel kezdte felváltani a zsoldoseregeket, s a nemesi előjogok – és kötelezettségek – mellett a professzionalizáció útjára lépett.²⁴ Talán e tekintetben is mondhatjuk, hogy kulcsfontosságú – igaz nem előzmények nélküli²⁵ - az 1648-as év, a Vesztfáliai béke. Ez a

akik népük fennmaradását a különböző nagy katonai vállalkozások során biztosítják. Lásd: Lewis, Morgan H.: *Ancientsociety*. Charles H. Kerr & Company, Chichago, 1877.

¹⁷ Ahogy ezt magyar vonatkozásban Werbőczy is levezeti Tripartitumában a nemesség eredetéről szóló gondolatai körében. Vö.: Werbőczy István hármaskönyve. Farkas Lőrincz Imre könyvkiadó, Budapest, 2006, 73-74. o.

¹⁸ Ha a hadsereg-modellek változása mögött álló politikai átalakulásokra is kitekintünk, akkor teljesen egyértelműnek és szükségszerűnek mutatkozik a váltakozás. A Római Birodalom bukása után Európa a vándorló népek országúttjává és csataterévé vált, melyek állami-társadalmi rendszerében a fegyverképes férfiak, mint a politikai nemzet adják a hadsereget. A letelepedést követően ez a modell már nem tartható az állandó mozgás és fenyegetettség hiányában, illetve a termelési kényszer okán. A társadalom vagyoni és politikai differenciálódásával ezért a – szükség idején – katonáskodó nemesség és a kis számú erősségek csekély számú állandó védelmezői válnak a hadszervezés alapjává. A nemességnek ugyanis státuszérdeke volt, hogy megerősítse, illetve fenntartsa politikai befolyását, amiben a katonáskodás generális jelentőségű volt. Akkor pedig, amikor a termelés és a technika fejlődése, illetve a népesség növekedése ezt lehetővé és indokoltá tette, a közvetlen nemesi katonáskodást felváltották a bandériumok. Ezeknek a zsoldosság két irányból vetett véget. Egyrészt az uralkodók hatalmának megerősítése és a centralizáció nyitott teret a zsoldos seregek alkalmazására, másrészt pedig a főnemesek hatalmi törekvései is táplálták a bérelhető hadi-szaktudás és potenciál jelentőségét.

¹⁹ Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 25-26. o.

²⁰ „Aki a zsoldosok fegyverére alapozza uralmát, sohasem érezheti magát biztonságban, mert a zsoldosok egyenetlenkedők, törtető, engedetlenek, hűtlenek; barátok közt hetvenkedők, az ellenséggel szemben gyávák; Istent nem félik, adott szavuk nincs, s a biztos romlás csak annyit késik, amennyire a támadást halogatják; békében ők fosztanak ki, háborúban az ellenség.” Niccolo Machiavelli: *A fejedelem*. Cartaphilus, Budapest, 2006, 61. o.

²¹ Niccolo Machiavelli (2006) i.m. 71. o.

²² Lásd: Niccolo Machiavelli (2006) i.m. 71. o.

²³ „De ha az ókori rendszabályokat tanulmányoznánk; akkor a polgári és katonai életnél egységesebb, azonosabb dolgokat nem is találhatnánk; sem azt, hogy szükségszerűen annyira szeresse egyik dolog a másikat, mint ezek; ugyanis minden művészetben, amelyet csak megszerveznek egy társadalomban az emberek közös javára, minden rendszabály, amelyet azért fogantatosítanak, hogy az emberek Isten és a törvények félelmében éljenek, hiába való lenne, ha a védelméről nem gondoskodnánk előre; azok a művészetek amelyek jól szervezettek, fenntartják még azokat is, amelyek nincsenek jól megszervezve. A jó rendszabályok viszont katonai segítség nélkül úgy vesznének kárba, mint egy fenséges királyi palota termei, amelyek már arannyal és ékkövekkel díszesek, de mert még befödve nincsenek, nincs ami megvédje őket az esőtől.” Niccolo Machiavelli: *A háború művészet*. Szukits kiadó, Szeged, 2001, 6. o.

²⁴ Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 26-42. o.

²⁵ Magyar vonatkozásban például – éppúgy mint Európa számos más állama tekintetében – már a 16. század végén felmerült a haderő átalakításának kérdése. „Az ország kétségbeesett állapotba a törvényhozó rendeket végre valami gondolathoz juttatta és cselekvésre serkentette. S valóban az 1593-1604. évi országgyűlések tevékenysége nem maradt

nemzetállamok kora mellett az új hadszervezés első korszakát nyitja meg a Nagy Francia Forradalomig terjedően. „A politikai uralom biztosítására szükségessé vált és elégségesnek bizonyult a békeidőszakokban is fegyverben tartott, egyre nagyobb létszámú, egyre jobban felfegyverzett és ellátott, a központi hatalom elsődleges támaszát jelentő állandó hadsereg. Ezért ennek léte jellemezte az európai hadügyet az adott másfél évszázadban.”²⁶

A nagy európai államok a francia abszolutizmus modelljét követve kezdték meg hadseregeik átszervezését ez idő tájt. „A Habsburg uralkodók katonai politikáját tekintve a XVII. század vége és a XVIII. század eleje jelenti az átmenetet a pillanatnyi szükség szerint alkalmazott hadi erőkről egy állandó és egységes alapeszmék szerint berendezett sereg képződésére.”²⁷ Nem volt azonban ez másként a korszakot meghatározó más hatalmak és birodalmak körében sem. Például ekkor²⁸ öltötte fel „új ruháját” Európa katonáállama, Poroszország, ahogy a hadügyi forradalom megjelent Svédországban és lassanként Oroszországban is.

Az állandó hadseregek létrejöttével aztán a hadak technikai, kiképzési fejlődése hozott új forradalmat a korszakon belül, ami az állandóságból adódó igényekkel, valamint a termelés és az ipar óhatatlan fejlődésével a jogfejlődést sem hagyta érintetlenül. A birodalmak hadseregei újabb jelentős változáson mentek keresztül. „A gyakorlatozás, a fegyelem, a gépies taktika és a tüzérség tudománnyá fejlesztés olyan változásokat hozott, hogy a XVIII. századi hadviselés nem is emlékeztetett a XVI. és XVII. századi háború káoszára, a kísérletezés korára.”²⁹ Ezek az idők pedig már nyitányát adták egy olyan korszaknak, melyben Clausewitz háborúról alkotott nézetei fundamentálissá váltak, s melyet már csak a felerősített emocionális kötődések hiánya választott el a totális háború korától.

A 18. század állandó seregei új társadalmi réteget, új hivatásrendet hívtak – talán mondhatjuk, hogy Róma után ismét – életre,³⁰ melyek azonban nem többek és nem kevesebbek az abszolút monarchiák központosított államapparátusának egy különös státuszú részénél. Ezek a sereg még birodalmi színezetűek voltak, általában többnemzetiségűek és csupán a birodalmi érdek volt az, ami miatt funkcionáltak.

1.3. Állam és erőszak a legújabb korban, a totalitás korában

A zsoldosereg szervezeti felváltását, majd a haderő belső átstrukturálását követően tehát egy újabb hatalmi fordulópont volt az, amellyel a zsoldosközpontú régi ordót valami új válthatta fel. Ez az új pedig nem volt más, mint a nemzeti hadsereg eszménye. A francia forradalommal, majd Napóleon seregeivel napvilágot látó, az általános védkötelezettség felé elmozduló, nemzeti haderő kora következett. Ebben a katonákat nem csak a zsold, nem csak a fegyelem, és nem csak az egzisztenciális lehetőségek, hanem a nemzethez való érzelmi kötődés és az ebből fakadó elhivatottság is uralmába kerítette.³¹

eredmény és nyom nélkül. A nemzeti állandó hadsereg eszméje vettetett el akkor, s a vetésből egy század leforgása alatt: a közös hadsereg kelt ki.” Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1895. 8. kötet. 98. o.

²⁶ Zachar József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683-1792*. Zrínyi kiadó, Budapest, 2004, 9. o.

²⁷ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1910. 11. kötet 23. o.

²⁸ „Az ezredek »államosítása« - amint a régi zsoldosparadicsomok megszüntetését nevezhetjük – az első porosz király alatt jutott el a befejezésig...” írja a szerző a porosz katonáállam kialakulásáról és a porosz hadügyi reformról írott gondolataiban. Ottoheinz Rockol: Az állandó hadsereg mint a feudális reakció támasza. In *Hadtörténelmi Közlemények* 1954/3-4. szám. 134. o.

²⁹ John Keegan: i.m. 338. o.

³⁰ Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 42-58. o.

³¹ Az új modell alapját Napóleon fektette le, mikor az állandó és képzett hadsereg mellett az önkéntesség, majd a védkötelezettség elvén, a nemzet ügyéért hívta hadba a franciákat, s véghezvitte „...a reguláris hadsereg és a Nemzeti Gárda egységeinek brigádokban való egyesítését, egy a kettőhöz arányban, hogy kiképzett katonákkal növeljék az önkéntesek harcértékét. Ezáltal merőben újféle hadsereg jött létre.” (John Keegan: i.m. 343. o.) Ettől a hadseregtől

Ezután a 19. század végére a nacionalizmus átítatta Európa államközösségének szöveteit, s még a birodalomként létező nagyhatalmak is – mint az angol korona, vagy épp az Osztrák-Magyar Monarchia – nyitottá váltak a birodalmi hadügyön belül a részben nemzeti elvű hadseregszervezésre,³² vagy legalább a nemzetiségek ez irányú törekvéseinek részbeni akceptálására. Ehhez az időleges, de lényegében Európa egészére kiterjedő képhez pedig hozzá kell tennünk témánk vonatkozásában, hogy „az európai államok dagadó nacionalizmusa eleve táplálta a militarizmust, az imperialista politika sikerei meg a nacionalizmust.”³³

A 20. század kezdetének (nemzet)állama tehát katonai szempontból egy hosszú fejlődés eredményeként lépett elő, s mutatott fel újat: a polgári kor általános védkötelezettségén nyugvó, nemzeti haderejét és védelmi monopóliumát. Ez időre azonban messze nem csak a hadviselés az, ami átalakul, hanem a társadalom, a mindennapi élet, és mindezekkel egyetemben az állam és a jog is. Ez persze nem meglepő, hiszen az állami védelem eddig vázlatosan bemutatott fejlődésének csomópontjai mind-mind egybeesnek az állam fejlődésének és színváltozásának gócpontjaival. Ezek 20. századi betetőződése az, ami minőségileg újat hozott az állam jelenségrendszerének egészében, azt a két jelenséget, amelyet – találó és elgondolkodtató elméleti konstrukcióban közvetítve – Carl Schmitt úgy jelölt meg, mint totális állam és totális háború.

A totális állam a 19. század végére, 20. század elejére kialakuló állammodell, mely a központosító és professzionalizálódó abszolutista államban gyökerezik, s amely felváltja a korábbi cenzusos, klasszifikáló és társadalmi részrendszereket lehatároló liberális sémákat. Ebben az új modellben „az állam és társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddig államinak számító ügy társadalmivá, és megfordítva, minden eddig „csak” társadalminak számító ügy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerű módon bekövetkezik.”³⁴

A totális állam alapja tehát a demokratizálódó modern nemzetállam, amely még együtt kell, hogy éljen a birodalmakkal és a birodalmi gondolattal, de amely egyben élő ellenvetés a birodalmisággal szemben. Meglátásom szerint ez a demokratizálódó nemzetállami modell szükségszerű következménye volt mindazon történeti fejlődésnek, melye társadalmi szinten aláásta a birodalmakat. Látni kell azonban az is, hogy ezen állam totalitása abban rejlik, hogy „az eddig »semleges« területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – megszűnnek »semlegesnek« lenni a nem-állami és nem politikai értelemben. [...] A totális államban ennek következtében minden – legalábbis lehetőség szerint – politikai, és az államra való hivatkozás már nem képes arra, hogy a »politikai« speciális megkülönböztető ismertetőjegyet megindokolja.”³⁵

Az állam tehát a maga hatalom- és modellváltásaival – mint akció – szükségképpen ugyanazon mozgáspályát járta be, mint a védelem és hadügy – mint reakció. Ezek modern fejlődése az abszolutizmus centralizációjával vette igazán kezdetét, majd a nemzetiesedéssel és demokratizálódással szerzett tömegbázist és végül a 20. század elejére egy új, széleskörű, mondhatni minden áthatni képes, tehát totális modellben teljesedett ki.

A totális államban – melynek adott egy teljesen új, képzett, állandó, lojális, hivatásos, fegyveres erőszak-apparátus – tehát szinte minden kérdés potenciálisan politikai. Ezzel azonban jelentősen kiszélesedik az állami beavatkozás terrénuma is. Schmitt helyesen mutatott rá arra, hogy az állam kompetenciája – önnön védelme érdekében – meghatározni, hogy ki a barát és ki az ellenség, s hogy ez utóbbi tekintetében miként kell eljárni. Ezen kompetencia realizálása azonban óhatatlan növekedést igényel a védelmi szervezetekben akkor, amikor a legtöbb kérdés politikaivá válik, s így a legtöbb társadalmi részrendszerben megjelenhetnek az ellenség körébe tartozó veszélyes magatartások. Ez a fegyveres erőszak apparátusainak funkcionális és strukturális

pedig már csak egyetlen – forradalmakban és a neoabszolutista törekvésektől áthatott epizódokban gazdag – lépésre volt az állandó, nemzeti hadseregek igénye és kora, s az állam és háború teljes átalakulása.

³² A Monarchiában ezt példázta a Magyar Királyi Honvédség és a Landwehr felállítása a közös haderő mellett, míg az angol korona esetében érdemes megemlékezni a nemzetiségi, illetve gyarmati alakulatok szervezéséről.

³³ John Keegan: i.m. 349. o.

³⁴ Carl Schmitt: A politikai fogalma. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 16. o.

³⁵ Carl Schmitt i.m. (2002) 16. o.

differentiálódásához vezet, mivel a belső és külső ellenséggel szemben nem azonos eljárásokat kell alkalmazni, vagyis nem azonosan képzett és felszerelt szervekre van szükség.

Ahogy Schmitt írja: „egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megelégedettséget, fenntartja a »nyugalmat, biztonságot és rendet« és ezáltal normális helyzetet teremt...”³⁶ Ehhez azonban a totális államnak olyan struktúrát kell kialakítania, amely alkalmas arra, hogy mindennek eleget tegyen. Ezzel pedig nem csak a fent leírt differenciálódás, hanem az eszközök újraértelmezése is együtt jár, amely már a politika zónájában meghozott döntésekkel vált képessé arra, hogy túllépjen magán a totális államon is. Ennek példázatait a védelmi elkülönítésként induló internálás és ezzel párhuzamosan a partizán harcmódor és az arra adott reakciók adták.

A 19. század végének totális – angol, spanyol, német, francia, stb. – államaival jelenik meg a fegyveres tevékenységek mindent átható természete és az aszimmetrikus hadviselés azon korszakváltása, amit a totális háború előképeként értelmezhetünk. Ebben a korszakban a háborúskodás olyan felek között zajlik – még –, melyek katonai erői nem mérhetők egymáshoz. Ennek klasszikus példáját adták Schmitt osztályozásában³⁷ a gyarmati háborúk. Itt a gyarmati seregekkel szemben irreguláris, a klasszikus háború színtereitől távol maradó és a polgári lakosság által támogatott partizánok veszik fel a harcot a gyarmati erők ellehetetlenítése és demoralizálása érdekében.

A polgári lakosság támogatása azonban szükségképpen kiterjeszti a háborút magára a polgári lakosságra is, mely a kezdeti időkben „biztonsági” intézkedések formájában valósult meg, s életre hívta az internáló táborok intézményét.³⁸ Ezzel tehát a háború a maga korábbi klasszikus formáit elhagyja, s kiterjed egy korábban katonailag közvetlenül nem érintett közegre, a polgári lakosságra, mi nem mást jelent, mint a totális háború útjára lépést.³⁹

E lépésnél azonban rá kell világítani arra, hogy az államok és hadseregek a szimmetrikus hadviselésben ismeretlen – mára sokrétűvé váló, jelentősen transzformálódott, és megerősödött – formákat erősítettek fel, melyek egyike a partizán⁴⁰ harcmódor. Ez nem más, mint ellenhatás az aszimmetriára épülő birodalmi hadviseléssel és a polgári lakosságra kiterjesztett hadpolitikával szemben.⁴¹

A partizánság jelenségével és különösen annak elterjedésével két dologra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a partizán jogon kívüliségéből és a Schmitt által jól érthetően

³⁶ Carl Schmitt i.m. (2002) 31. o.

³⁷ Schmitt a partizán elméletéről írott munkájában a klasszikus európai – ahogy ma mondanánk szimmetrikus – államközi háborút, a polgárháborút, és a gyarmati háborút különböztette meg. Vö.: Carl Schmitt: i.m. (2002) 109-110. o.

³⁸ Ezek tekintetében azonban le kell jegyezni Joël Kotek és Pierre Rigoulot munkájára hivatkozva, hogy az internáló táborok jóval a tényleges totális háború és a totalitarizmusok előtt jelentek meg, s jóval még azután is – napjainkban is – léteznek. Vö.: Joël Kotek- Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés a radikális bűn száz éve. Nagyvilág kiadó, Budapest, 2005.

³⁹ Persze az el nem tagadható, hogy korábban is előfordult, hogy a hadakozást a fosztogatások és más inzultusok formájában a polgári lakosság is megszenvedte, azonban a 19. század végével megjelenő új tendencia – amit az internáló táborok a legplasztikusabban jelenítenek meg – markánsan eltér ezen jelenségektől, hiszen egyrésztől szisztematikus beavatkozást jelent, másrészt a fegyveres erő a katonai stratégia részeként realizálja ezeket.

⁴⁰ Erről a kérdéstről Carl Schmitt kimerítően értekezik a „Partizán elmélete” c. munkájában, melyben történetileg bevezeti, majd a háború elméleti megközelítéséhez mérten pozicionálja a jelenséget, bemutatva annak fogalmi eredetét, és elméleti fejlődésívét is.

⁴¹ A partizán harcmódor egyik legismertebb megnyilvánulása a modern történelemben a spanyol ellenállás volt Napóleon hadaival szemben. Schmitt is innen indítja a kérdés vizsgálatát, ami különösen érthető akkor, ha figyelembe vesszük a feljegyzéseket, melyek szerint kevesebb, mint ötvétezer gerilla több mint kétszázötvétezer reguláris katonát tudott lekötni ezen a hadszíntéren.

De mi is jellemezte ezt a formát? Egészen egyszerűen a jogon kívüliség, hiszen a klasszikus nemzetközi jog nem ismerte el hadviselő félként a partizánokat, vagyis viszonylatukban a modern háborút korlátozó intézmények nem érvényesültek. Ebből következik, amit Schmitt helyesen állapított meg, hogy: „A modern partizán sem jogos, sem kegyelmet nem vár el az ellenségtől. Elfordult a megszélesített védelmi intézményekkel körülbástyázott háború konvencionális ellenségességétől és egy másik terület, a valóságos ellenség területe felé vette az irányt, amely a terrorral és ellenterrorral egészen a megsemmisítésig fokozódik.” Carl Schmitt i.m. (2002) 109. o.

levezetett megsemmisítésig fokozódó valóságos ellenségességéből a totális ellenállás következett, mely nem ismer határokat és konvenciókat, csak a hatékonyságot és a kívánt eredmény elérését. Másrészről arra is, hogy a történelmi példákban a korábbi történelmi példákban az államok nem tudtak hathatósan fellépni a partizánok ellen, ami teret engedett annak a szemléletnek, amely Napóleon 1813. szeptemberi Lefévre tábornokhoz intézett parancsára hivatkozva azt vallja, hogy „partizán módjára kell cselekedni mindenütt, ahol partizánok vannak.”⁴²

Ez utóbbi tétel, mint hivatkozási alap egyértelműen azt jelenti, hogy a partizánok ellenében a háború elhagyja korábbi medrét, vagyis, hogy a háború fokozatos totalizálódásával az államok eszközrendszere tovább szélesedett, méghozzá oly módon, hogy azzal az állam fegyveres karaktere szükségképpen megerősödött, mivel különlegesen képzett erőkre volt szükség a fegyveres erőkben, a rendvédelemben és az ekkor „diadalútjára” induló politikai elhárításban.

Más azonban a helyzet a totális háborúval. Addig ugyanis, amíg a totális állam egy több évszázados történelmi fejlődés eredményeként állt elő, addig a totális háború nem volt más, mint a politika terejében meghozott és néhány évtized alatt kiteljesített döntéssorozat eredménye, melynek csak részleges történelmi előfejlődése fedezhető fel.⁴³ A totális háború előképe ott jelenik meg, ahol a fegyveres ellenállás letörésére a polgári lakosságot is bevonják a közvetlen harci tevékenységekbe.⁴⁴ Ebből ugyanis egyértelműen következik, hogy megszűnik a harctér és hátszáz közötti megkülönböztetés értelme, valamint hogy a háború földön, vízen, és levegőben egyszerre zajlik, megfeledezve a polgári résztvevőkről, és a nulla összegű játszma logikája szerint felhasználva minden erőforrást az ellenség megsemmisítésére.

II. AZ ERŐSZAK KÉRDÉSE AZ ÁLLAMRÓL ALKOTOTT FOGALMAINK KÖRÉBEN

Az erőszak, és az állami erőszak intézményei természetének rövid históriás áttekintése után megkerülhetetlen az a kitekintés, amit az államról alkotott fogalmaink és az erőszak viszonya kapcsán kell megtennünk. A történelem lapjainak elretentő példái ugyanis az emberiséget a 20. század második felétől kezdődően egyfajta békekényszerbe vezették, amikor nem, vagy nem úgy akarjuk látni az erőszak létét, kérdését, történelmi szerepét, ahogy az a valóságban megjelenik és ahogy az egészen napjainkig a valóságot formálja.

Az 1990-es évek minden változása és mitizált hatalmi átalakulása ellenére, napirenden kell tartanunk, vagy inkább újra napirendre kell vennünk azt a fundamentális kérdést, ami úgy szól: Van-e állam erőszak nélkül?

Erre a kényes kérdésre, amire egyesek támadóan, mások pedig a válasz vélt természetessége miatt lenézően, a választ elsőként a történelem lapjairól és az elmélet tárházából kell megkeresnünk, szem előtt tartva persze az egyes tételek történelmi miliójét és ezáltal a történelmi valóság azon elemeit, amelyek között az adott nézetek kialakultak.

Állam és erőszak kérdése tekintetében alapvetően azt mondhatjuk, hogy nem vagyunk nehéz helyzetben, mert a feladatunk csupán annyi – jelen keretek között – hogy kibontsuk a modern állam- és jogfogalmakat, hiszen szinte mindegyikben benne rejlik az államot előfeltételező jelleggel az erőszak, illetve az erőszakkal való fenyegetés. A történelmi fejlődés alapján ugyanis az állam – eddigi és kortárs tapasztalataink szerint – elképzelhetetlen erőszak nélkül.⁴⁵ Ezt a történelmi tapasztalatokon és tanulságokon túl a modern államfogalmak is alá támasztják.

⁴² Carl Schmitt i.m. (2002) 111. o.

⁴³ Ide sorolható például a partizánok elleni hadakozás elméleti és gyakorlati módozatainak fejlődéséve a 18. század végétől a 20. századig. Lásd: Carl Schmitt i.m. (2002) 124-162. o.

⁴⁴ Ez az időszak, ahogy a táborok kapcsán lejegyeztem, a 19. század végével kezdődik. Korábban, a partizánok elleni harcban megjelenő terror eseti eszközként volt csak erre példa.

⁴⁵ Hasonló álláspont képvisel Samuel P. Huntington és Balogh László Levente is. Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 8-10. o. Balogh László Levente: Állam és erőszak. In Politikatudományi Szemle 2011/1. szám 119-132. o.

Szintén ezt a nézőpontot erősíti Samu Mihály következő gondolatmenete: „A történelmi fejlődés tényei azt bizonyítják, hogy az állam a társadalmon belül a hatalmi szféra legfőbb hatalmi intézményeként létezik, ebből következően mindenféle hatalmi viszonytal és hatalomfajtával elválaszthatatlan kapcsolatban áll. [...] Az állam, mint a hatalom

Az állam fogalma ugyan rendkívül sokrétű és rendszeresen megújuló viták tárgyát képezi, mégis ha alaposan megvizsgáljuk a versengő fogalmakat, úgy vélem megtalálhatunk legalább egy elemet, amely minden vitákon felül áll. Ez az elem a törvényesített és intézményesített erőszak szükségessége.

Ez az elem – ahogy fentebb már hivatkoztunk is rá – az államról alkotott fogalmaink és eszméink tekintetében már az ókortól kezdődően jelen volt. Az hogy Szun Ce szerint „...a háború az ország legfontosabb ügye, az élet és halál fundamentuma, a túlélés illetve a pusztulás útja...”⁴⁶ illetve, hogy „...a hadvezér általában az állam pillére. Amennyiben ez a pillér hibátlan, az állam megingathatatlanul erős marad. Ha viszont a pillér hibás, az állam menthetetlenül meggyöngül...”⁴⁷, vagy hogy Platon a társadalom fő csoportjai között kiemelten kezeli az őrzőket, továbbá hogy Machiavelli oly sokat foglalkozott a fegyverek és a fegyveresek dolgával, valamint az a tény, hogy a modern szerződéselméletek körében is az erőszak fundamentális kérdés, mind-mind ezt bizonyítják.

A modern kor talán legismertebb vonatkozó tételét Thomas Hobbes adta meg, mikor sajátos – az erőszak kérdését is fókuszba állító – módon írta le a modern államot. „Az embert (aki természettől fogva szereti a szabadságot és a mások feletti uralmat) azoknak az önkorlátozó intézkedéseknek bevezetésére, amelyek közt, mint látjuk, az államban él, végső soron csakis az az ok, cél és szándék készíti, hogy ily módon önfenntartásáról és élete zavartalanabb folyásáról gondoskodjék. Vagyis szabadulni akar abból a nyomorúságos hadiállapotból, amely – mint említettem – az ember természetes érzelmeinek mind az ideig szükségeszerű következménye, amíg nincs valamilyen látható hatalom, hogy kordába tartsa, a büntetéstől való félelem eszközével megállapodásai teljesítésére ... kényszerítse. [...] És a megállapodások kard nélkül pusztá szavak, nincs erejük rá, hogy akár csak a legcsekélyebb biztonságot is nyújtsák nekünk. Következésképpen ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonsága érdekében törvényesen és joggal a maga erejére és képességére támaszkodik –tekintet nélkül a természeti törvényekre (amelyeket mindenki amúgy is csak akkor volt hajlandó betartani, ha ezt biztonsággal megtehetette). [...] Ez több az egyetértésnél és összhangnál: ez mindenkinek egy és ugyanabban a személyben megtestesülő igazi egysége, amely mindenkinek mindenkivel kötött megállapodása útján jött létre, mintha mindenki mindenkinek ezt mondta volna: felhatalmazom ezt az embert vagy ezt a gyülekezetet, ráruházván azt a jogot, hogy kormányozzon engem, feltéve, hogy te is ráruházod ezt a jogot, és minden cselekedetére felhatalmazást adsz. Az ennek megtörténtével egyetlen személylyé egyesült sokaságot államnak, latinul civitasnak nevezünk. És így születik meg az a nagy Leviatán vagy hogy tiszteletteljesebben fejezzem ki magamat, az a halandó isten, amelynek – a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük. [...] Ebben rejlik az állam lényege, amely – hogy meghatározzuk – egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja.”⁴⁸

A ma hivatkozási alapként megszokott államfogalmak közül mégis a legplasztikusabban Max Weber írta le a vizsgált kérdést a legitim fizikai erőszak monopóliumával, mikor úgy fogalmazott: „A modern államot szociológiailag végső soron csak azzal a sajátos eszközzel definiálhatjuk, mely minden politikai szervezet jellemzője: a fizikai erőszakkal. [...] Az erőszak természetesen nem az állam szokásos vagy egyetlen eszköze - erről szó sincs -, hanem igenis a rá jellemző specifikus eszköz. Éppen ma különösen bensőséges az államnak az erőszakhoz fűződő viszonya. A múltban a

koncentrátuma legélesebben abban mutatkozik meg, hogy a hatalom gyakorlásának mindennapos intézményeként jelentkezik az állampolgárok irányítását és ügyeik intézését szolgáló államigazgatás. [...] A hatalom legszélsőségesebb koncentrációja az állami erőszak gyakorlása. [...] Az állami erőszak sajátossága az, hogy akkor is hat, ha nem alkalmazzák; az elnyomó fegyveres szervek megléte önmagában befolyásolja a vezetettek tevékenységét, magatartását.”

Samu Mihály: Államelmélet. Püski kiadó, Budapest, 1992, 115, 117. o.

⁴⁶ Szun Ce: A háború művészete. Cartaphilus kiadó, Budapest, 2006, 9. o.

⁴⁷ Szun Ce: i.m. 19. o.

⁴⁸ Thomas Hobbes: Leviatán. (Ford.: Vámosi Pál.) Polis kiadó, Kolozsvár, 2001, 193-198. o.

nemzetségtől kezdve a legkülönbözőbb szervezetek tekintettek teljesen normális eszköznek a fizikai erőszakot. Ma viszont azt kell mondanunk, hogy az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül – ez a »terület« hozzátartozik az ismertetőjegyhez – a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való »jog« egyedüli forrásának.”⁴⁹

Ez a fajta fogalmi alapvetés persze jelen van Hans Kelsen jogász államfogalmában is. Kelsen szerint ugyanis: „Az állam és a jogrend azonossága nyilvánvaló a tény alapján, hogy még a szociológusok is »politikailag« szervezett társadalomként jellemzik az államot. Mióta a társadalom – mint egység – szervezetekből létrejött, sokkal helyénvalóbb az államot úgy definiálni, mint »politikai szerveződést«. Egy szervezet egyben rend is. De miben rejlik ennek a rendnek a politikai karaktere? Abban a tényben, hogy ez egy kényszerrend. Az állam egy politikai szerveződés mert egy olyan rend, amely szabályozza az erőszak alkalmazását, oly módon, hogy monopolizálja az erőszakot. Ez azonban, ahogy láttuk, a jog egyik alapvető tulajdonsága. Az állam egy politikailag szervezett társulás, amely közösségileg szervezett a kényszerrend által, és ez a kényszerrend a jog.”⁵⁰

A politikai államfogalomban szintén jelen van ez a megközelítés, amit Carl Schmitt a következőképp ír le: „...egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megelégedettséget, fenntartja a »nyugalmat, biztonságot és rendet« és ezáltal normális helyzetet teremt...”⁵¹ Adódik az igazoló természetű kérdés, lehetséges-e ezt a normális helyzetet minden körülmények között erőszak nélkül fenntartani.

Az államról alkotott nézetek erőszak felől történő vizsgálatában persze a szocialista, államszocialista teóriák is helyet kaphatnak. Marx szerint: „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története. Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött. [...] A modern államhatalom nem más, mint az egész burzsoá osztály közös ügyeit igazgató bizottság. [...] A burzsoázia szakadatlan harcban áll: kezdetben az arisztokráciával, később magának a burzsoáziának ama részeivel, melyeknek érdekei ellentmondásba kerülnek az ipar haladásával; állandóan harcol minden idegen ország burzsoáziájával.”⁵² Ezt Engels annyiban egészíti ki, amennyiben úgy foglal állást, hogy: „Az állam tehát egyáltalán nem a társadalomra kívülről rákényszerített hatalom; épphogy kevésbé „erkölcsi eszme valósága”, „az ész képe és valósága”, mint Hegel állítja. Az állam, ellenkezőleg, a társadalom terméke bizonyos fejlettségi fokon; annak bevallása, hogy ez a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott önmagával, kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. [...] jellegzetessége olyan közhatalom létesítése, amely már nem esik közvetlenül egybe az önmagát fegyveres hatalomként megszervező lakossággal. Ez a külön hatalom, ez a közhatalom azért szükséges, mert a lakosság öntevékeny fegyveres szervezete a lakosságnak osztályokra szakadása óta lehetetlenné vált.”⁵³ Végül pedig e vonulat végpontját Lenin határozza meg, mikor úgy fogalmaz: „Kialakul az állam, külön hatalom jön létre, létrejönnek a felfegyverzett emberek külön alakulatai; és minden forradalom, amikor szétrombolja az államgépezetet, szemléltetően megmutatja, miképpen igyekszik az uralkodó osztály felújítani a felfegyverzett emberek őt szolgáló külön alakulatait, miképpen törekszik az elnyomott osztály hasonló, új szervezeteket létrehozni,

⁴⁹ Max Weber: A politika mint hivatás. In Max Weber: Tanulmányok. Osiris kiadó, Budapest, 1998, 156-157. o.

⁵⁰ Hans Kelsen: General theory of law and state. Harvard University Press, Cambridge, 1949, 189-190. o.

⁵¹ Carl Schmitt: i.m. (2002) 31. o.

⁵² Marx Karl, Engels Friedrich: A kommunista párt kiáltványa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, 38-39., 41., 52. o.

⁵³ Engels, Friedrich: A család, a magántulajdon és az állam eredete. In Marx-Engels válogatott művek, második kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963, 287-288. o.

amely alkalmas arra, hogy a kizsákmányoltakat és ne a kizsákmányolókat szolgálja. [...] Az állam különleges hatalmi szervezet, valamely osztály elnyomására szolgáló erőszakszervezet.”⁵⁴

Bárhonnan nézzük is a – valamelyes racionalitásra törekvő – fogalmi meghatározásokat, a történelmi tapasztalatot talaján állva azok egytől-egyig azt mutatják, hogy a politikai-katonai harc és vele az erőszak történetileg vált az állam immanens részévé,⁵⁵ ezért az állam elképzelhetetlen az erőszak, illetve a kényszer alkalmazására, vagy az azzal történő fenyegetésre irányuló eljárások nélkül. Ideális és kívánatos volna, ha az állam alapja nem az erőszak lenne, de a történelmi és a kortárs valóság is ezt az alapot követeli meg, amit az emberről és az emberi társadalomról alkotott filozófiai nézetek is széles palettán igazoltak az ókortól egészen napjainkig.

Intézményi és antropológiai szempontból tekintve tehát az állam alapvető fogalmi eleme az erőszak. Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét. Mondhatnánk azt is, hogy a társadalmat fenyegető illegitim erőszak ellen az állam a minősített erőszakkal veszi fel a harcot. Az állam helyzete ezért paradox: az erőszak egyszerre oka és okozata létezésének, persze nem azonos minőségben, nem azonos jelleggel és nem azonos kiterjedésben.

Mindezekre figyelemmel igazolódni látszódnak azon előfeltevés, miszerint az állam fegyveres erőszak-szervezeti az állami lét legalapvetőbb önfenntartó és önvédelmi intézményei, amelyekkel az állam képes a korlátlan és önkényes erőszak megakadályozására, legyen az külső, vagy belső eredetű.

Adódik azonban ezzel egy újabb előkérdés kutatásaim horizontján, nevezetesen, hogy miként írható le általánosságban az állam fegyveres erőszak-szervezetei, valamint, hogy ezek körében milyen törvényszerűségek és rendszersémák fedezhetők fel.

III. ÖSSZEGZÉS

Mindezekre figyelemmel úgy vélem, hogy állam és jog vonatkozásában újra napirendre kell tűzni az erőszak kérdéskörének elemzését, függetlenül attól, hogy azzal azért nem foglalkoztak eddig némelyek, mert evidenciaként kezelték az állam vonatkozásában, vagy azért mert a hidegháború végének illúziói közepette nem tartották már fontosnak.

Tüzetesen vizsgálendő az erőszak alkalmazás jogi keretrendszere és szervezete, ezek bölcséleti, valamint történeti vonatkozásai, illetve az egyre bővülő kortárs kérdések mindegyike, melyekre nézve óhatatlanul szükség lesz éles viták lefolytatására is, hiszen korunk kihívásai egyszerre teszik próbára az eddig ismert intézményeket és megoldásokat, valamint követelnek meg legalább olyan mérvű újítást az állam- és jog instrumentumaiban, mint amelyet maguk a fenyegetések testesítenek meg.

Elvitathatatlan, hogy mind történeti, mind pedig fogalmi szinten az erőszak alapvető jellemzője az állam és jog működésének. Erre figyelemmel pedig maga a – tág értelemben vett – kérdéskör kiemelten vizsgálendő az állam- és jogtudományok aspektusából, hiszen korunk számos olyan veszélyforrást produkál, amelyekre szükséges időben felkészülni úgy a tudomány, mint a jogalkotás és a jogalkalmazás terepein.

⁵⁴ Lenin, V. I.: Állam és forradalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 16., 35. o.

⁵⁵ Ezt részint igazolja Fernand Braudel azon gondolata, miszerint: „Valóban csodálatos történelem ez, mely szorosan kötődik az emberek munkájához, illetve a külső közeggel és az önmagukkal vívott harcban elért igen lassú haladáshoz.” Braudel Fernand: A kapitalizmus dinamikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, 25. o.

A szoftverek kereskedelmének szerzői jogi problémái az európai unióban¹

A szerzői jog egyik legvitatottabb témája a szoftverekhez kapcsolódó szerzői jogok. A szoftverek egyre nagyobb szerepet játszanak számos iparágban, így alapvetően függ tőlük a nemzetgazdaságok és az Európai Unió fejlődése is. A nemzetközi szerződések a programok szerzői jogi szabályozását lezárják annyival, hogy a szoftverek irodalmi műként részesülnek védelemben.² Bár az Unió önálló jogszabályban rendelkezett a számítógépes programok jogi védelméről,³ a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy számos probléma merül fel a szabályok alkalmazása során.⁴

A számítógépi programok kereskedelmének szerzői jogával kapcsolatban számos problémát nevezhetünk meg. A tanulmány elsősorban a jogkimerülés, azaz a „használt” szoftverek kereskedelméhez kapcsolódó kérdéseket kívánja tisztázni, de mivel a szoftver egy sajátos műalkotás, így más elsősorban szerzői jogi problémák is felmerülnek vele kapcsolatban.

A jogkimerülés intézményével a szerző vagyoni jogainál találkozhatunk. Ezt a jogintézményt a szoftver irányelv is deklarálja. Bár a jogszabály megfogalmazása világosnak tűnik, mégis felmerülnek jogalkalmazási problémák. E problémák közül két kérdés, amely véleményem szerint a középpontba állítható. Egyrészt problémás, hogy egy megvásárolt számítógépi program, milyen körülmények között adható tovább, ill. ezt mennyiben befolyásolhatja a szoftver felhasználási szerződése. Másrészt a program akkor is továbbadható-e, ha a felhasználó a szoftvert internetről való letöltés útján vásárolta meg. Ezek megválaszolásához többek között meg kell vizsgálnunk a terjesztési jog kimerülésének jogintézményét és feltételeit, a szoftverek jogi és technikai védelmének lehetőségeit, a számítógépi programok felhasználási szerződéseit, ezek típusait, a szoftver fogalmát.⁵

1. Mi a szoftver és hogyan védjük?

Először is azt kell tisztáznunk, hogy a szoftver és a számítógépes program fogalma nem ugyanaz, bár a mindennapokban és a jogirodalomban is szinonim fogalmakként kezeljük őket. A számítógépi program olyan megállapítások és utasítások rendszere, amelyek a számítógépben közvetett vagy közvetlen formában találhatóak meg.⁶ A szoftver fogalma ezzel szemben magában foglalja a számítógépi programot, azonban ezen kívül tartalmaz más alkotásokat is, mint például problémaleírást vagy használati utasítást.⁷ Tehát a számítógépi program egy szűkebb kategória a szoftverhez képest.⁸

* A szerző a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett jogász.

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Berni Uniói Egyezmény 2. cikke és a WIPO Szerzői Jogi Szerződés 4. cikke

³ az Európai Parlament és a Tanács 2009/24/EK irányelve (2009. április 23.) a számítógépi programok jogi védelméről (továbbiakban: szoftver irányelv)

⁴ Lásd: két németországi bíróság teljesen ellentétes ítéletét: Hamburgi Tartományi Bíróság 315 O 343/06. számú ítélete és a Müncheni Tartományi Bíróság döntése (LG München I Urteil v. 19.01.2006, AZ 7 O 2337/05.)

⁵ Ezen kívül a szoftverek jogkimerülésével az Európai Bíróság egyik ítélete is foglalkozik. Az ítélet részletes elemzését lásd: Farkas Henrietta Regina: A „használt” szoftverek értékesítésének jogi megítélése az Európai Unióban: a *UsedSoft kontra Oracle* ügy. In Infokommunikáció és Jog, 2013/3.

⁶ Lontai Endre: *Szellemi alkotások joga*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001. 42-43. o.

⁷ Lovas Lilla Júlia: *A szoftver jogi oltalma: a számítógépi programalkotások szabadalmazhatósága összehasonlító jogi megközelítésben*- I. rész, 19. o. In Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2010/2.

⁸ Ennek ellenére én is szinonim fogalmakként fogom használni e két szót.

Az 1991-es szoftver irányelv még nem definiálta pontosan a szoftver fogalmát, csupán annyit mondott, hogy a védelem kiterjed a szoftver minden kifejezésformájára. A legújabb szoftver irányelv azonban a következőképpen határozza meg: „a „számítógépi program” fogalma magában foglalja a programok valamennyi formáját, beleértve a hardverbe beépített programokat is. Ez a fogalom magában foglalja továbbá a számítógépi program kifejlesztéséhez vezető előkészítő dokumentációt is, feltéve, hogy az előkészítő munka a jellegénél fogva a későbbiekben egy számítógépi programot eredményezhet.”⁹ A programok attól függetlenül részesülnek védelemben, hogy milyen formában kerülnek kifejezésre. A szoftver valamely elemének alapjául szolgáló ötletek és elvek azonban nem állnak védelem alatt.¹⁰ A számítógépi program akkor részesül védelemben, ha a szerző saját szellemi alkotása, esztétikai és minőségi feltételek ennek megállapításában nem játszanak szerepet.¹¹ Ezzel a rendelkezéssel 1991-ben a Német Szövetségi Bíróság jogalkalmazási irányát (Inkasso-program) kívánták elutasítani, amely szerint csak a program egyedi kifejeződése kapott védelmet, és a szerzői jog nem terjedt ki azon elképzelésekre vagy alapelvekre, amely egy szoftver alapját képezhetik.¹²

Sokáig viták alapját képezte a szoftverekkel kapcsolatban, hogy a szoftverek a szabadalmi jog vagy a szerzői jog körében kapjanak-e védelmet. Az Egyesült Államokban például az alkotók saját belátásuk szerint választhattak, hogy a szabadalmi jog vagy a szerzői jog eszközeit kívánják-e igénybe venni a szoftverek védelme érdekében. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy egyik sem igazán jó megoldás. A szabadalmi oltalomnak számos hátránya van: rövidebb oltalmi idő, magasabb költségek, ill. az oltalom tárgyát túlságosan fel kell tární, az egyedi rendelésre készült szoftverek azonban sokszor üzleti titok tárgyát képezik.¹³ A szerzői jog ugyanakkor nem igazán tud megfelelő védelmet nyújtani olyan sajátos szellemi alkotásoknak, mint a szoftverek. Ennek ellenére a gyakorlat a szerzői jog felé való eltolódást mutatta, ill. a '91-es szoftverirányelv is ezt a megoldást deklarálta.¹⁴ Manapság azonban az is megfigyelhető, hogy a számítógépi programokra igyekeznek szabadalmi jogi védelmet szerezni az alkotók. Ez úgy lehetséges, hogy szabadalmi oltalmat kapnak olyan találmányok, amelyek megvalósításához számítógépi program és ezáltal számítógép használata szükséges, ha egyébként megfelelnek a szabadalmazható találmány kritériumainak.¹⁵ Ez oly annyira komoly kérdés, hogy az Európai Bizottság 2000-ben a számítógépi programok szabadalmazhatóságáról szóló hatástanulmányt készített, és ez alapján 2002-ben a számítógéppel megvalósított találmányok szabadalmazhatóságáról szóló irányelvjavaslatot terjesztett elő.¹⁶ Említést érdemel még a sui generis oltalom ötlete is. Sokan úgy tartják, hogy a szerzői jog alkalmatlan a szoftverek jogi védelmére, ezért egy önálló oltalmat kellene bevezetni.¹⁷

2. A jogkimerülés intézménye

A szerzői jogot az Alapjogi Charta alapvető emberi jogként határoz meg, amelyet szellemi tulajdonjognak is neveznek. Ez a tulajdonjog azonban sajátos, hiszen elsősorban gondolati síkon létezik. A szerzői jogi védelem a mű létrejöttével keletkezik, minden más cselekmény nélkül. A szerzői jogviszonyban megkülönböztetjük a szerző személyhez fűződő és vagyoni jogosultságait. A szerzőnek kizárólagos joga, hogy a mű részének vagy egészének felhasználását engedélyezze. Ez jelenti a vagyoni jogokat. A mű felhasználási módjait taxatív módon nem lehet felsorolni, de a leggyakoribb fajták a következők:

⁹ Szoftver irányelv preambuluma (7) bekezdése

¹⁰ Szoftver irányelv 1. cikk (2) bekezdése

¹¹ Szoftver irányelv preambuluma (8) bekezdése

¹² Lehman, Michael: *A komputer programok új európai jogvédelme*, 114. o. In Magyar Jog, 1993/2.

¹³ Pálos György: *A szoftver és a szerzői jog*, 19. o. In *Ügyészek Lapja*, 1996/2.

¹⁴ Jaksity György: *Néhány sajátos szellemi termék jogi oltalma*, 73. o. In Magyar Jog, 1997/2.

¹⁵ Lovas: i.m. 17. o.

¹⁶ Lendvai Zsófia: *A számítógéppel megvalósított találmányok szabadalmazhatóságáról szóló irányelvjavaslat*, 6. o. In *Infokommunikáció és Jog*, 2005/7. Melléklet

¹⁷ Faludi Gábor: *A szoftver szerzői jogi szabályozása*, 3. o. In *Infokommunikáció és Jog*, 2005/7. Melléklet

- többszörözés,¹⁸
- terjesztés,¹⁹
- nyilvános előadás,²⁰
- nyilvánosságához közvetítés,²¹
- átdolgozás,²²
- kiállítás.²³

Ide kapcsolható az ún. jogkimerülés intézménye. A terjesztés joga kizárólag a szerzőt vagy az ő engedélye alapján mást illet meg. E kizárólagosságot a jogkimerülés intézménye törli meg, amelyet a szoftver irányelv is szabályoz.²⁴ Ennek lényege, hogy ha a programot a szerző vagy az ő engedélyével bárki más elsőként eladta, akkor a terjesztési jog a továbbiakban nem gyakorolható, az kimerült az Unión belül. Ennek köszönhető, hogy pl. könyveinket elajándékozhatjuk, és ez adja jogi alapját az antikváriumok működésének is.

A jogkimerülés intézménye az Egyesült Államokban már több mint száz éve ismert, az európai államokban (pl.: Hollandiában) a XX. század második felében, az Európai Bíróság joggyakorlatában a '80-as években,²⁵ irányelvi szinten a XX. század végén jelent meg.²⁶ Lényegében azt jelenti, hogy ha a gyártó eladott egy szoftvert, akkor a terjesztési joga a továbbiakban kimerült, tehát elméletileg bárkinek továbbadható a program. A gyakorlat azonban nem ilyen egyszerű, ugyanis számos kérdés merül fel a jogszabály alkalmazása során.

Az Európai Bíróság több esetben is foglalkozott a jogkimerülés intézményével. Bár a problémakör alapvetően a védjegyekkel kapcsolatban merült fel, más területeken is találkozhatunk a jogkimerülés intézményének kérdéseivel. Jaaskinen főtanácsnok egyik indítványa szerint a jogkimerülés elvének pontos tartalma a szellemi tulajdon különböző formái szerint változik, azonban ez az elv az európai szellemi alkotások jogának egyik alapvető rendelkezése.²⁷ Sharpston főtanácsnok pedig a következőképpen határozta meg a jogkimerülés fogalmát: „A jog kimerülése azt eredményezi, hogy a jogosult nem hivatkozhat erre a jogra annak érdekében, hogy a további terjesztést megakadályozza.”²⁸ Stix-Hackl főtanácsnok több indítványában is kifejtette a jogkimerülés elvének egyensúlyteremtő funkcióját.²⁹ A főtanácsnok Peak Holding AB kontra Axolin-Elinor AB ügyben megfogalmazott indítványában leírja, hogy a terjesztési jog kimerülése az áruk szabad mozgása és a szerzői jog között kíván egyensúlyt teremteni. Ezen elv nélkül ugyanis a szerzői jog jogosultja megakadályozhatná az áruk forgalomba hozatalát valamely tagállamban abban az esetben, ha azokat ő vagy az ő hozzájárulásával más személy egy másik tagállamban már

¹⁸ A többszörözés a mű anyagi hordozón való rögzítése időlegesen vagy véglegesen, valamint egy vagy több másolat készítése a rögzítésről.

¹⁹ Terjesztésnek minősül a mű vagy másolatának a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétele forgalomba hozatallal vagy arra való felkínálással.

²⁰ A nyilvános előadás a mű jelenlévők számára való hozzáférhetővé tételt jelent.

²¹ A mű nyilvánosságához való közvetítése a mű nyilvános sugárzását vagy erre való engedélyadást jelent.

²² A szerző kizárólagos joga az átdolgozás, ami jelenthet fordítást, feldolgozást vagy más olyan megváltoztatását a műnek, amivel az eredeti alkotásból származó más mű jön létre.

²³ Csécsy György: *A szellemi alkotások joga*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2000. 35-40. o.

²⁴ Szoftver irányelv: 4. cikk (2) bk.: „(2) A program valamely példányának a jogosult által vagy az ő hozzájárulásával a Közösségen belül történő első eladása kimeríti az adott példány Közösségen belüli terjesztésére vonatkozó jogot, a számítógépi program vagy valamely másolata további bérbeadásának ellenőrzéséhez való jog kivételével.”

²⁵ Lásd: C-158/86 sz. ügy, Warner Brothers Inc. and Metronome Video ApS v. Erik Viuff Christiansen, 1988. máj. 17. [EBHT 1988.; 2605. o.]; C-10/89 sz. ügy, SA CNL-SUCAL NV v. HAG GF AG (HAG II) [EBHT 1990 I-3711, para. 12.]

²⁶ Mezei Péter: *A fájlcsere dilemma*. HVG-ORAC, Budapest, 2012. 144-145. o.

²⁷ Jaaskinen főtanácsnok indítványának 37. pontja a C-140/10. sz. ügyben (Greenstar-Kanzi Europe NV kontra Jean Hustin és Jo Goossens)

²⁸ C-479/04. sz. ügyben megfogalmazott E. Sharpston főtanácsnok indítványának 3. pontja [EBHT 2006., I-8089. o.]

²⁹ Lásd pl.: C-414/99 – C-416/99. sz. Davidoff és társai egyesített ügyekre vonatkozó [EBHT 2001., I-8691.o.] indítványának 80. pontja; C-16/03. sz. Peak Holding AB kontra Axolin-Elinor AB ügyre vonatkozó [EBHT 1998., I-4799. o.] indítványának 19. pontja.

forgalomba hozta. Ez azonban jelentősen akadályozná a belső piac működését, ezért törik át az uniós jogszabályok a területiális védelem elvét a jogkimerülés jogintézményével.

3. A jogkimerülés feltételei

A terjesztési jog kimerüléséhez több feltétel együttes fennállására van szükség. A szoftver irányelv a következőképpen határozza meg a jogkimerülés fogalmát:

„(2) A program valamely példányának a jogosult által vagy az ő hozzájárulásával a Közösségen belül történő első eladása kimeríti az adott példány Közösségen belüli terjesztésére vonatkozó jogot, a számítógépi program vagy valamely másolata további bérbeadásának ellenőrzéséhez való jog kivételével.”

1. Tehát a terjesztési jog kimerüléséhez három feltételnek kell teljesülnie. Ezek közül az egyik, hogy a program valamely példányáról legyen szó. De mit értünk műpéldány alatt? Egyes nézetek szerint a program egy példánya a szoftvernek a fizikai megvalósulása, így az online programok eladása kapcsán nem is beszélhetünk jogkimerülésről. Erre az álláspontra jutott a Münchener Tartományi Bíróság is az egyik előtte zajló jogvitában. A felperes online formában értékesítette szoftvereit, amelyeket a vásárlók az alperesnek átengedtek, és ezeket ő viszontértékesítette. A német bíróság a felperes keresetének helyt adott. Döntését arra alapozta, hogy hiányzott a műpéldány az online értékesítés során, ezért a felperes terjesztési joga nem merült ki.³⁰ Ezt a nézetet erősíti az Európai Bíróság egyik esete³¹ és egy később megjelent bizottsági jelentés³² is. A kérdés mégsem ilyen egyszerű. A Hamburgi Tartományi Bíróság ugyanis hasonló esetben másképp döntött. A Bíróság kimondta, hogy ha a fizikai átruházás helyébe az immateriális átadás lép, akkor ezzel az immateriális műpéldányra vonatkozóan kell a jogkimerülést megállapítani.³³ Ebből is látható, hogy a gyakorlat meglehetősen ellentmondásos.

2. A következő feltétel, hogy a program egy példányát a jogosult (vagy az ő hozzájárulásával bárki) elsőként adja el. A jogosult a szerző vagy munkaviszony keretében kifejlesztett szoftver esetén a munkáltató. De mit értünk eladás alatt? Létezik ugyanis olyan felfogás is, hogy a számítógépi program megvásárlása során a felhasználó nem szerez tulajdonjogot a szoftver felett, csupán egy kizárólagos felhasználói jogot, sőt egyes szerzők odáig mennek, hogy a szoftverek „másodkézből” való vásárlásának engedélyezése tulajdonjog elvonását jelentené. Ekkor azonban nem sok értelme lenne a jogkimerülésnek, a jogintézmény véleményem szerint kiüresedne.

3. A harmadik feltétel, hogy a program első eladása a *Közösségen belül* történjen. Ezt nevezzük a jogkimerülés területi elvének. Itt érdemes megemlíteni az Európai Bíróság egy korábbi ítéletét 1999-ből, amikor azért nem állapította meg a Bíróság a Franciaországban gyártott szoftverek jogkimerülését az Európai Unión belül, mert az operációs rendszerek forgalomba hozatali helye Kanadában volt.³⁴

4. A szoftverek szerzői jogának alapjogi vonatkozásai

Amint az első fejezetben részleteztem a szerzői jog emberi jogi háttéréként a véleménynyilvánítás szabadsága és a tulajdonhoz való jog nevezhető meg. Érdekes kérdés lehet, hogyan jelenhet meg ezen alapjogok tükrében a szoftverek szerzői joga.

³⁰ Münchener Tartományi Bíróság LG München I Urteil v. 19.01.2006, AZ 7 O 2337/05. számú ítélete

³¹ 158/86 sz. ügy, Warner Brothers Inc. and Metronome Video ApS v. Erik Viuff Christiansen, [EBHT 1988., 2605. o.]

³² Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Implementation and Effects of Directive 91/250/EEC on the Legal Protection of Computer Programs, COM/2000/0199, p. 17.

³³ Hamburgi Tartományi Bíróság 315 O 343/06. számú ítélete

³⁴ T-198/98 sz. Micro Leader Business kontra Bizottság ügy [EBHT 1999., I-8903. o.]

4.1. A véleménynyilvánítás szabadsága

A véleménynyilvánítás szabadsága több szabadságjogból áll. Magában foglalja a szólás- és sajtószabadságot, valamennyi médium szabadságát, az informáltsághoz való jogot, a művészi, irodalmi alkotás szabadságát, a tudományos alkotás szabadságát, ill. ezek terjesztésének, tanításának szabadságát.³⁵ A véleménynyilvánítás szabadsága általában mindenféle közlés szabadságát jelenti mások irányába, függetlenül a közlés módjától és minőségétől. Azonban ez a szabadság nem korlátozhatatlan. A védendő érdekeknek négy csoportját szokás megkülönböztetni egy demokratikus jogállamban. Az első az állam érdekei, mint pl. az állam külső, belső biztonsága, az állami szimbólumok védelme, az állam berendezkedésének védelme. Az ilyen tartalmú megnyilatkozásokat nevezzük politikai beszédnek. A második kategóriát egyes társadalmi csoportok érdekeinek védelme alkotja a faji, vallási, etnikai megkülönböztetést jelentő véleménynyilvánításokkal szemben. Ezek a gyűlöletbeszéd. A harmadik csoport a társadalom egészét érintő érdekekből áll, mint pl. a közérdekek, köznyugalom. A negyedik kört az egyén védelme alkotja. Idetartozik a magántitok, a személyiségi jogok vagy a vállalkozások jó hírneve.³⁶

4.2. A tulajdonhoz való jog

A tulajdonhoz való jog nem olyan természetes szabadság, amely az egyént jogszabályi meghatározás nélkül is megilletné. Ez azonban egy sajátos paradoxonhoz vezet. Ugyanis a tulajdonhoz való jogot a törvényhozó indokolatlan beavatkozásától is meg kell védeni, ugyanakkor a jogot a törvényhozó határozza meg.³⁷

A tulajdonhoz való jognak is megvannak a maga korlátai. Ennek keretében beszélhetünk a tulajdon elvonásáról és elvonással nem járó korlátozásokról. A tulajdonjog elvonását és korlátozását a legtöbb nemzetközi dokumentum³⁸ tiltja, de kivételt is megfogalmaz. Ez a kivétel pedig a közérdek. A közérdek fogalmát azonban nem határozzák meg ezek a dokumentumok. Azt a törvényhozó dönti el, mit tekint közérdeknek. Ennek felülvizsgálatára legfeljebb az alkotmányellenesség megállapítása során kerülhet sor.

4.3. A szoftverek az alapjogok tükrében

Ha a szerzői jogot a véleménynyilvánítás szabadságának részeként fogadjuk el, akkor a szoftverek szerzői jogát a tudományos alkotás szabadságaként definiálhatjuk. A véleménynyilvánítás szabadsága a szerző személyét helyezi előtérbe, elsősorban azt a jogot, hogy a szerző alkotásán keresztül kifejezésre juttathassa tudományos gondolatait, véleményét.

Ebből a megközelítésből nézve a szoftverek szerzői jogát csak a fent részletezett esetekben lehetséges korlátozni, ha annak megnyilvánulása a fent felsorolt valamely érdekeket sérti. Véleményem szerint azonban a jogkimerülés intézménye ezt a kifejeződését az alkotónak nem akadályozza, hiszen elsősorban gazdasági jelentősége van. Tehát nem fogható fel a véleménynyilvánítás szabadságának valamiféle korlátozásaként.

Ha a szoftverek szerzői jogát a tulajdonhoz való jog részeként fogjuk fel, akkor a szerző vagyoni jogai domborodnak ki elsősorban, és a szoftver, mint alkotás tulajdonjog tárgyát fogja képezni. A klasszikus tulajdonjogi felfogás azonban a dologból, birtokba vehető tárgyból indul ki, és ma már nem feltétlenül testi tárgy sem a mű, sem a mű egy példánya. Az EJEB viszont több ítéletében is kifejtette, hogy a tulajdonjog tárgya nemcsak fizikai dolog lehet.³⁹

³⁵ 30/1992. (V.26.) Alkotmánybírósági (továbbiakban: AB) határozat, ABH 1992, 167, 170-171.

³⁶ Halmai Gábor - Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 425., 429., 456. o.

³⁷ Halmai - Tóth: i.m. 640-641. o.

³⁸ Lásd: Alapjogi Charta, Emberi Jogok Európai Egyezményének Első Kiegészítő Jegyzőkönyve.

³⁹ Lásd pl.: *Smith Kline and French Laboratories Ltd. v. the Netherlands* (1990.10.04.) 12633/87; *British-American Tobacco Company Ltd. v. the Netherlands* (1995.11.20.); *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* (2007.01.11.) 73049/01. (Köhidi Ákos: *A polgári jogi felelősség digitális határai Európában*. Kézirat, Győr, 2012. 39. o.)

Ahogy fentebb láthattuk a tulajdonjog korlátozásához igazolni szükséges a mögötte álló közérdeket. Ezzel kapcsolatban kérdésként merülhet fel tehát, hogy a jogkimerülés korlátozza-e a tulajdonhoz való jogot, és ha igen, akkor áll-e mögötte közérdek.

Véleményem szerint a jogkimerülés intézményének érvényesülése a szoftverek esetén a tulajdon elvonását is megalapozhatja, hiszen a szerző egyes esetekben akarata nélkül kénytelen eladni művét, attól függetlenül, hogy a licencszerződésben ezt megtiltja vagy sem. Ez esetben viszont a nemzetközi dokumentumok szerint arányos kártalanítás járna neki.⁴⁰

Ami a közérdek kérdését illeti, a szoftver irányelv a jogkimerülés igazolása mellett nem hoz fel érveket.⁴¹

5. A licencszerződés

A szoftvergyártók általában licencszerződés útján terjesztik a szoftvereiket, annak érdekében, hogy a „kalózkodás” veszélyét elkerüljék.⁴² A licenc vagy felhasználási szerződés alapján a szerző engedélyt ad művének felhasználására, a felhasználó pedig köteles ennek fejében díjat fizetni. Ez a szerződés foglalja magában azokat a cselekményeket, amelyeket a szerző engedélyez a felhasználónak. A megállapodás tartalmát a felek szabadon határozzák meg, de természetesen a jogszabályi keretek megtartásával.

A szoftverek használatához is általában el kell fogadni a licencszerződést. A szoftverlicencszerződés határozza meg egy adott szoftver esetén a jogosult által megengedett, a program legális használatához szükséges feltételeket.⁴³ A licencszerződés elfogadása többnyire csupán egy kattintásból áll, a vásárlók többsége pedig egyébként sem olvassa el és ezzel kezdődnek a problémák. A jogtalan szoftverhasználat ugyanis gyakran abból ered, hogy felhasználó nem ismeri vagy rosszul értelmezi a felhasználási szerződést. Másrészt véleményem szerint a szoftvergyártók visszaélnék szerzői jogaikkal. Elméletileg, ha eladnak egy szoftvert, akkor a terjesztési jog kimerül, és a felhasználó bárkinek továbbadhatja az adott példányt. Ezáltal a szoftvergyártók nem tudják figyelemmel kísérni a programok mozgását, ill. díjra sem tarthatnak igényt. A szoftvercégek azonban igyekeznek megakadályozni a jogkimerülés érvényesülését azáltal, hogy a licencszerződésben korlátozzák a szoftverek továbbadását. Mondhatnánk azt, hogy ilyen feltételek mellett a felhasználó egyszerűen ne fogadja el a szerződést, és ez talán jobb feltételek nyújtására sarkallja a gyártókat. A probléma azonban nem ilyen egyszerű, ugyanis a szoftverfejlesztők egy ügyes technikai megoldással oldják meg ezt a kérdést. A felhasználó a legtöbb esetben kénytelen elfogadni a felhasználási szerződést, ugyanis e nélkül nem tudja használni a szoftvert. A program elindítása előtt el kell fogadni a licencszerződést, különben a szoftver gyakorlatilag használhatatlan. A programot pedig nem veszik vissza azon kifogás miatt, hogy „nem tetszik” a licencia-szerződés. Felmerül a kérdés tehát, hogy a felhasználási szerződés megtilthatja-e a program továbbadását vagy egyáltalán hogyan befolyásolhatja azt? Ha a szerződéses szabadságot és a diszpozitivitás elvét nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy a szerződés tartalmát a felek törvényi keretek között maguk határozzák meg. A szoftver irányelv pedig nem is tiltja a szerződéses kikötést... Vagy mégis? A Hamburgi Tartományi Bíróság ugyanis azt mondta ki az egyik ügy kapcsán, hogy a licencia-szerződésben a terjesztési jogot korlátozó rendelkezések érvénytelenek.⁴⁴

Mindebből láthatjuk, hogy a gyakorlat nincs teljesen összhangban az irányelvi szabályozással.

⁴⁰ Lásd pl. Alapjogi Charta 17. cikke.

⁴¹ De az Európai Parlament 2010. szeptember 22-i, a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok belső piaci érvényesítésének megerősítéséről szóló állásfoglalása hangsúlyozza, a cél, hogy a lehető legtöbbször férhessenek hozzá a technológiai fejlődéshez és a kulturális termékekhez.

⁴² Frankel, Simon – Harvey, Leslie: *Will the digital era sound the death knell for the first sale doctrine in US copyright law?*, 40. o. In *Intellectual Property Magazine*, 2011. március

⁴³ Pálos György- Jekler Rudolf: *A szoftverek szerzői jogvédelme Magyarországon és a nemzetközi gyakorlatban*, 41. o. In *Belügyi Szemle*, 1995/13.

⁴⁴ Hamburgi Tartományi Bíróság 315 O 343/06. számú ítélete

6. A szoftver-licenck típusai

A szoftverek vásárlása esetén az a gyakorlat, hogy a szerző és a felhasználó szerződést kötnek, amely meghatározza a szerző és a felhasználó jogait és kötelezettségeit a program felhasználásával kapcsolatban. A licencszerződéseket a szerző és a felhasználó jogai alapján több csoportba sorolhatjuk. Ez alapján három nagy csoport különböztethető meg: a tulajdonosi (proprietary) szoftverek, a szabad (free) szoftverek és a két fő kategória között elhelyezkedő „félszabad” szoftverek (semi-free szoftverek).⁴⁵ Érdemes megemlíteni az ún. „public domain” szoftvereket is, amelyek egyik kategóriába sem sorolhatók, ugyanis nem állnak szerzői jogi védelem alatt. Ennek oka, hogy szerzői jogairól a szerző lemondott, így ezen programok felhasználása gyakorlatilag korlátlan.

6.1. A tulajdonosi szoftverek

Ha a szoftver használatával, terjesztésével kapcsolatban valamilyen korlátozás áll fenn, akkor tulajdonosi szoftverről beszélünk. A proprietary szoftvereknek azonban nem ismertető jegye az ingyenesség. Léteznek ugyanis olyan tulajdonosi szoftverek, amelyekért nem kell fizetni.

A tulajdonosi szoftverek csoportján belül megkülönböztetjük a kereskedelmi szoftvereket, a freeware és a shareware programokat.

A kereskedelmi programok legfontosabb jellemzője, hogy kizárólag ellenérték fejében szerezhetőek be, ugyanakkor ezen programok felhasználása nem áll korlátozás alatt. A programok terjesztése azonban tilos, általában csak biztonsági másolat készíthető (amelyet egyébként az irányelv szerint licencszerződésben sem lehet megtiltani), ill. a programok módosítása sem megengedett. A felhasználó jogai általában pontosan be vannak határolva, és a licencszerződés szinte csak a szerző jogait védi.

A freeware programok mindig ingyenesek, és a terjesztés, ill. a felhasználás előtt sincs akadály. Ezek a szoftverek azonban nem módosíthatóak, tehát a szerző fenntart magának bizonyos jogokat.

A shareware szoftverek szintén ingyenesen beszerezhetőek és szabadon terjeszthetőek, azonban díjmentesen csak egy bizonyos ideig használhatók. Ezek az ún. próbaverziók, amelyek lényege, hogy mielőtt a felhasználó megveszi a programot, kipróbálhassa azt. Az időkorláttal a szerző elsődleges célja természetesen, hogy a felhasználó regisztráljon. Erre gyakran úgy próbálja rákényszeríteni a vásárlót, hogy bizonyos funkciókat csak a regisztráció után tesz elérhetővé.

6.2. A free és a semi-free szoftverek

A szabad program mozgalom alapelvei szerint a felhasználónak joga van a free szoftver futtatására, tanulmányozására, másolatok közzétételére, ill. módosítására. A free software kifejezés tehát nem az ingyenségre utal, hanem a szabadságra.⁴⁶ A „fél-szabad” programoknál általában a magáncélra és az üzleti célra felhasználható szoftverek vagy a magánszemélyek és az üzleti vállalkozások között tesznek különbséget, így bizonyos célra, ill. bizonyos személyek ingyenesen használhatják a programokat, míg mások kizárólag a vételár megfizetése után kapnak hozzáférést. Ebbe a kategóriába tipikusan az üzleti célú felhasználás tartozik.⁴⁷

7. A szoftverek védelme

A szoftvereket jogi szempontból a következőképpen csoportosíthatjuk:

⁴⁵ Telek Eszter: *A szoftver felhasználási szerződések elmélete és gyakorlata, avagy a végfelhasználók és szoftvergyártók háborúja*, 207. o. In Infokommunikáció és Jog, 2008/27.

⁴⁶ Telek Eszter: *A szoftver teljes vagy részleges közkincsbe bocsátása*, 145. o. In Jogi Tanulmányok, 2010/3.

⁴⁷ Gross Balázs: *A szoftver-licencszerződések típusai*. In Jogi Fórum, 2001.

www.jogiforum.hu/publikaciok/19 - (2012. szept. 3.)

- szerzői műnek minősülő szoftverek,
- rutin szoftverek.⁴⁸

A számítógépi programok védelme két módon valósulhat meg:

- a technika segítségével, valamint
- jogi védelem formájában.

7.1. Technikai védelem

A technikai védelem körében a gyártók technikai intézkedésekkel próbálják megakadályozni az illetéktelen hozzáférést és terjesztést. Ezek az intézkedések azonban kisebb-nagyobb szakértelemmel kijátszhatóak.

Napjainkban a leggyakoribb védekezési eszközök: a másolásvédelem, a különböző kódok alkalmazása, a teljes felületű hologram, a biztonsági azonosítók, a regisztrálás vagy aktiválás. Ma már világszerte cégek alakultak a szoftverek védelmére.^{49, 50}

7.2. Jogi védelem

A szoftverek számára jogi védelmet elsősorban a polgári és a büntetőjog nyújt. A jogi oltalomnak két szinten kell megvalósulnia. Az egyik szint a fejlesztők közötti, a másik a fejlesztők és a felhasználók közötti. A jogi oltalmat a szerzői jog biztosítja, amely többek között meghatározza, hogy mit lehet, és mit nem lehet tenni egy szoftverrel. Ezt jól mutatja a szoftver irányelv is, amely deklarálja az engedélyhez kötött cselekményeket és az ezek alóli kivételeket.

Az engedélyhez kötött cselekmények a következők:

- a program többszörözése, akár tartósan vagy időlegesen;
- a program fordítása, átdolgozása, feldolgozása, módosítása;
- a program vagy másolatának nyilvános terjesztése, ill. bérbeadása.

Az engedélyhez kötött cselekmények alóli kivételek:

- külön szerződéses kikötés hiányában a szoftver többszörözéséhez, módosításához, fordításához, átdolgozásához nincs szükség a szerző engedélyére, ha arra azért van szükség, hogy a jogszerű felhasználó rendeltetési célnak megfelelően használja a programot, beleértve a hibajavítást is;
- szerződéssel nem zárható ki, hogy a jogszerű szerző a programról biztonsági másolatot készítsen, ha ez a felhasználáshoz szükséges;
- a jogszerű felhasználó megfigyelheti, tanulmányozhatja és kipróbálhatja a program működését a program elemeinek alapját képező ötletek és elvek meghatározása céljából, ha ezt a szoftver olyan betáplálása, megjelenítése, futtatása, továbbítása vagy tárolása során végzi, amelyre jogosult.

8. A szerzői jog az alapszabadságok tükrében

8.1. Az áruk és szolgáltatások szabad mozgása

Az Európai Gazdasági Közösség elsődleges célja kezdettől fogva a közös piac megteremtése. Az 1987-es Egységes Európai Okmány bevezette az egységes belső piac fogalmát. A belső piac egy olyan határok nélküli térség, amelyben biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke

⁴⁸ A rutin szoftverek nem részesülnek akkora védelemben, mint az alkotásnak minősülő programok.

⁴⁹ Pl.: a Rainbow vagy az Aladdin.

⁵⁰ Sipos Ágnes: *A szoftverek jogi oltalma és felhasználási szerződésai*. Szakdolgozat, Debrecen, 2004. 22-23. o.

szabad mozgása.⁵¹ Ezt szolgálja a tagállamok nemzeti piacainak egybenyitása vagy a vállalkozások számára a verseny erősítése.⁵² Az Európai Unióban tehát ezt a négy alapszabadságot (árak, szolgáltatások, munkaerő és tőke szabad mozgását) különböztetjük meg.

A szoftverek kereskedelmének szabályozása, illetve gyakorlata elsősorban az áruk⁵³ és a szolgáltatások⁵⁴ szabad áramlását – mint alapszabadságok megvalósulását – érintheti. Viták részét képezi azonban –különösen a belső piac szabályozására irányuló normák alkalmazhatósága szempontjából–, hogy a számítógépi programok árunak vagy szolgáltatásnak minősülnek-e. Az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlata értelmében áru alatt pénzben kifejezhető értékkel rendelkező termékeket értünk, amelyek alkalmasak arra, hogy kereskedelmi forgalom tárgyát képezzék.⁵⁵ EUMSZ 57. cikke szerint ezzel szemben a „... „szolgáltatás” a rendszerint díjazás ellenében nyújtott szolgáltatás, ha nem tartozik az áruk, a tőke és a személyek szabad mozgására vonatkozó rendelkezések hatálya alá.”⁵⁶

Gyakori az az álláspont, hogy az adathordozón értékesített szoftverek árunak minősülnek, mert ezek testesítik meg a programok műpéldányát, míg az online szoftverek eladása szolgáltatásnak minősül.⁵⁷ Ezt erősíti az InfoSoc irányelv is, amikor kimondja, hogy a CD-ROM-ok esetén a szellemi tulajdon egy anyagi hordozón jelenik meg, így árucikként ölt testet.⁵⁸

Él azonban olyan álláspont is, hogy a szoftverek elvesztették kapcsolatukat az eredeti szerzővel, sőt még az alapvető személyhez fűződő jogok sem kerülnek elismerésre (pl. névfeltüntetés joga). Mivel ezek a programok elvesztették „alkotási” mivoltukat, így áruvá váltak.⁵⁹

8.2. Szerzői jog kontra áruk szabad mozgása

Talán a jogalkalmazó számára az okozza a dilemmát a jogkimerülés elvének alkalmazása során, hogy a szerző jogait védje jobban vagy a belső piac megvalósulásának elősegítését helyezze előtérbe. A szoftver irányelv egyensúlyt próbál teremteni a szoftverekre vonatkozó kizárólagos jog megteremtése és a szabad verseny, ill. az európai szoftver piac megnyitásának érdeke között.⁶⁰

Ugyanakkor a szerző vagyoni jogainak lényege, hogy a szerző alkotása hasznosítása révén vagyoni előnyhöz jusson. Így Kokott főtanácsnok indítványa szerint az alkotó az érintett szellemi tulajdon gazdasági értékét az eladással hasznosítja elsősorban.⁶¹

A szoftverek „másodkézbe” való továbbadásának tilalma azonban nem segíti az Unió alapszabadságainak érvényesülését, ezért törekszenek arra, hogy a szellemi tulajdonok szabad áramlásának megvalósítását a belső piac szolgálatába állítsák. Ezt bizonyítja az Európai Parlament szellemi tulajdonhoz fűződő jogok belső piaci érvényesítésének megerősítéséről szóló állásfoglalása

⁵¹ A belső piac fogalmát ugyanezen tartalommal határozza meg a jelenleg hatályos EUMSZ 26. cikke is.

⁵² Várnay Ernő- Papp Mónika: *Az Európai Unió joga*. Complex Kiadó, Budapest, 2010. 543-544. o.

⁵³ Az áruk szabad mozgására vonatkozó rendelkezéseket lásd az EUMSZ II címében (28 – 37. cikkek).

⁵⁴ A szolgáltatásnyújtás szabadsága korlátozásának tilalmát az EUMSZ 56. cikke rögzíti.

⁵⁵ 7/68. sz. ügy, Bizottság c. Olaszország [EBHT I-2289. o.]

⁵⁶ Az 57. cikk (2) bekezdése szerint szolgáltatásnak minősülnek különösen: a) az ipari jellegű tevékenységek; b) a kereskedelmi jellegű tevékenységek; c) a kézműipari tevékenységek; d) a szabadfoglalkozásúként végzett tevékenységek.”

⁵⁷ Lásd: a Usedsoft kontra Oracle ügyben a Bizottság érvelését.

⁵⁸ Az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló irányelv preambuluma (29) bekezdése:

„ (...) A CD-ROM-mal vagy a CD-I-vel ellentétben – amelynél a szellemi tulajdon anyagi hordozóban, vagyis árucikkben ölt testet – minden online szolgáltatás engedélyhez kötött cselekménynek minősül, amennyiben a szerzői jog vagy valamely szomszédos jog ezt megköveteli.”

⁵⁹ Dudás Ágnes: *Az érem két oldala: jogkimerülés illetve jogsértési szankció*. Kézirat 1. pont

⁶⁰ Lehman: i.m., 118. o.

⁶¹ J. Kokott főtanácsnok indítványának 180. pontja a C-403/08. sz. Football Association Premier League Ltd és társai kontra QC Leisure és társai és a C-429/08. sz. Karen Murphy kontra Media Protection Services Ltd egyesített ügyekben (EBHT-ban még nem tették közé)

és a Tanács szellemi tulajdonhoz fűződő jogok belső piaci érvényesítéséről szóló állásfoglalása.⁶² Mindkét dokumentum kiemeli a jogszerű kereskedelmet gátló akadályok elkerülésének és a jogszerű felhasználók védelmének fontosságát.

Ugyanakkor egy szoftver kifejlesztése meglehetősen költséges beruházás, nem beszélve arról, mekkora kárt okoznak az illetéktelen felhasználók, és mekkora összegeket kell áldozni az ellenük való küzdelemre. Nem véletlen tehát, hogy a gyártók „foggal-körömmel” ragaszkodnak jogaik megtartásához és csorbítatlan érvényesítéséhez. Példa erre a Business Software Alliance (BSA) nemzetközi szervezet létrehozása is, amely a vezető szoftvergyártók érdekeit képviseli, és a világ 65 országában küzd a szoftverkalózkodás ellen. Célja a jogtiszt szoftverek felhasználásának elősegítése, ennek érdekében küzd a törvénytelen szoftvermásolásokkal szemben, és igyekszik elősegíteni a törvényes szoftverkereskedelmet.^{63,64} A legújabb eszköz pedig a szoftverek illegális használatával szemben az ACTA- Egyezmény, a Hamisítás Elleni Kereskedelmi Egyezmény⁶⁵ megalkotása. Az egyezmény célja a szellemi tulajdonhoz kapcsolódó jogok megerősítése, a hamisítás és a kalózkodás visszaszorítása. A megállapodást egyébként az Európai Unió és 22 tagállama 2012. január 26-án írta alá.⁶⁶

9. Az online szoftverek értékesítésének technikai és jogi feltételei

Ahhoz, hogy a „használt szoftverek eladása” legális legyen, több feltételnek kell megfelelni:

1. Az egyik, hogy a szoftver eredetét hitelesen igazolni tudjuk (pl. számlával). Ezzel még nincs semmi probléma, ha a felhasználó elég körültekintő, és megőrzi a szoftver megvásárlása során kapott iratokat.
2. A másik, hogy az eladott szoftvert az eladónak el kell távolítania a gépéről, ill. meg kell semmisíteni vagy átadni a vevőnek a biztonsági másolatot. Ezzel kapcsolatban azonban már lehetnek problémák. Ugyanis nincs garancia arra nézve, hogy az eladó ténylegesen és mindenhol letörli az eladott programot, és esetleg nem használja tovább ő is. Továbbá kérdés lehet az is, hogy az eladó az eredeti példányt adja-e tovább vagy annak egy másolatát? Ha az eredetit adja el, akkor nyilvánvalóan nem lehet probléma, de ha annak a másolatát, akkor azt mondhatjuk, hogy arra a példányra nézve nem merült ki a jogosult joga, így az eladás nem legális.
3. A harmadik nem kötelező feltétel, de célszerű, a szerződést írásba foglalni.
4. Végül egyes szoftverek⁶⁷ eladására eltérő szabályok vonatkozhatnak, így érdemes ezeknek utánanézni.⁶⁸

⁶² Az Európai Parlament a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok belső piaci érvényesítésének megerősítéséről szóló, 2010. szeptember 22-i állásfoglalása (HL C 50. E, 2012.2.21., 48. o.); a Tanács a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok belső piaci érvényesítéséről szóló, 2010. március 1-jei állásfoglalása (HL C 56., 2010.3.6., 1. o.)

⁶³ A szervezetet 1988-ban hozták létre a világ legnagyobb, szoftvergyártó cégei, mint az Adobe, az Autodesk, a Bentley Systems, a Borland, a Lotus Development, a Microsoft, a Novell és a Symantec. Tevékenysége kiterjed tanfolyamok, értekezletek rendezésére, tájékoztatás formájában nyújt segítséget a jogtiszt szoftverek felhasználásáról, ill. jogsértés esetén eljárást kezdeményez az illetékes hatóságnál.

⁶⁴ Pálos György: *Business Software Alliance (BSA)*, 28. o. In *Ügyészek Lapja*, 1995/1.

⁶⁵ Anti-Counterfeit Trade Agreement

⁶⁶ Az egyezményt az Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada, Japán, Mexikó, Marokkó, Új-Zéland, Szingapúr, Dél-Korea és Svájc is aláírta.

⁶⁷ Pl.: OEM, Volumen licenc alá tartozók esetén.

⁶⁸ <http://www.drduhas.hu/kerdesek/hasznaltszoftver> (utolsó lekérdezés: 2012. október 2.)

Összegzés

Számos kérdést és problémát vetettem fel a szoftverek szerzői jogának, különösen terjesztési jogának kimerülésével kapcsolatban. Már a kezdeti időkben is kérdés volt például, hogy a szoftverek, milyen formában kapjanak jogi védelmet. Először az iparjog területén próbálták jogi oltalmat nyújtani a gyártók számára, majd később deklarálták, hogy a számítógépi programok irodalmi műként részesülnek védelemben, tehát oltalmat a szerzői jog keretében szerezhetnek. Fentebb azonban már megvizsgáltuk, hogy a kérdés mégsem tisztázott teljesen a mai napig. A szoftverek mibenlétének meghatározása szempontjából vita tárgyát képezi ma is, hogy a számítógépi programok dolognak minősülnek-e és tulajdonjog tárgyát képezhetik-e, így a tulajdonhoz való jog részeként vagy a véleménynyilvánítás szabadságának részeként kapjanak-e védelmet. Kérdésként merülhet fel, hogy a szoftverek felhasználási szerződése egyáltalán megtilthatja-e a számítógépi programok „másodkézbe” adását? A jogkimerülés feltételeinek való megfelelés szempontjából vitás továbbá a szoftverek terjesztési jogának kimerülésével kapcsolatban, hogy mi a műpéldány? Ez egy fizikai megvalósulása a programnak, egy materiális dolog, vagy az immateriális dolgok is bevonhatóak a fogalmi körébe? Ezen kívül felmerül az a kérdés is, hogy mit értünk szoftverek esetén eladás alatt, egy tulajdon átruházására alkalmas aktust vagy csupán egy kizárólagos felhasználói jog átadását?

Vita tárgyát képezi továbbá, hogy a szerző jogait vagy az alapszabadságok közül az áruk, ill. szolgáltatások szabad áramlását helyezzük-e előtérbe? Mindkét oldalon nyomós érvek szólnak. Online szoftvereknél hatványozottan merül fel ez a kérdés.

Ezeknek a problémáknak egy része csak elméleti síkon merül fel, míg másoknak komoly gyakorlati jelentősége is van. A szoftverek értékesítésének szempontjából a jogkimerülés jelentősége kiemelkedő, hiszen ha az elv nem érvényesül, ez a legnagyobb gátja a számítógépi programok kereskedelmének. A kérdések megválaszolása elsősorban a jogalkalmazó és a jogalkotó feladata. A tagállamok bíróságai azonban gyakorta eltérő válaszokat adnak hasonló problémákra, így a végső szót az Európai Bíróságnak kell kimondania egyes döntéseiben.

Háger Tamás*

Elmélet, dogmatika, empíria

(A büntetőeljárás tényállás megalapozottságával kapcsolatos eljárásjogi kérdések vizsgálata társadalomtudományi kutatási módszerek segítségével)

I. Bevezetés

Az ítéleti tényállás megállapításához a büntetőeljáráson keresztül vezet a bíróság útja. Büntetőeljárás és büntetőper nélkül nincs bírósági ítélet, nem kerülhet sor a büntetőjogi felelősség kimondására. A büntetőeljárás központi része a bizonyítás, melynek releváns adatai alapot adnak a bíróság számára a tényállás megállapítására. Mit nevezünk büntetőeljárásnak? Erdei Árpád szerint „a büntetőeljárás a büntetőjogi felelősség eldöntésére irányuló, jogilag szabályozott folyamat”.¹ A meghatározandó fogalom lényegének megjelölése pontos és szemléletesen rámutat az eljárás folyamatjellegére és céljára. A büntetőeljárás igen részletesen szabályozott normarendszer, melyben jogalkotói analógia alkalmazásának, a törvény kiterjesztő értelmezésének nemigen lehet helye. A szabályozás részletes, szigorú, eltérést nem engedő voltát indokolja, hogy a büntetőeljárás alapvető emberi jogokat érint s közvetlenül, súlyos hatásokat is eredményezve avatkozik be az emberek életébe, civil szférájába.²

A büntetőeljárás célja a büntetőjogi felelősség eldöntése. A terhelt büntetőjogi felelősségéről a bíróság határoz, következik ez az alkotmányos szabályokból,³ valamint közvetlenül a hatályos, büntetőeljárás törvényből⁴ (továbbiakban Be.) is. A büntető igazságszolgáltatás másra nem ruházható át, a bíró közreműködése, szorosan kapcsolódva a bírói függetlenséghez, az eljárásban az alapvető törvényes garancia.⁵ Az igazságszolgáltatás lényege, a vádról szóló bírói döntés. Az igazságszolgáltatás megnevezéséből is kitűnik, hogy részben az igazságra, másfelől az igazságosságra utal. A bíróságnak ugyanis a valós tényeket kell megállapítania, a büntetést pedig igazságosan kiszabnia, mely folyamatban döntő jelentősége van a bíró meggyőződésének is.⁶ Az ítélezés központi része az ítéleti tényállás megállapítása. Annak helyessége, vagy helytelensége a vádlott bűnösségét, vagy ártatlanságát alapozhatja meg. Tanulmányomban a tényállás megalapozottságát, és az arra közvetlenül kiható jogintézményeket kívánom vizsgálni, s lehet kissé formabontó módon, előtérbe helyezve az empirikus, társadalomtudományi módszereket, nem mellőzve természetesen az elméleti és dogmatikai háttérrel sem. A jogtudomány rendszerint érzékenyen viszonyul a szociológiai módszerekhez, a megfelelő sokaság-választás és módszertan azonban ilyen nézőpontból is erősíthet, vagy gyengíthet, egyes, alapvetően elméleti és dogmatikai síkon felvetett hipotéziseket. A módszertanom egyes pontjai, lehet rendhagyók, de úgy gondolom, képesek a valós jelenségek feltárására.

II. Társadalomtudományi módszertani alapvetések

Az emberi megismerés, a tudomány és valóság keresése szerves egységet képeznek. Az ember a tudomány fejlődésének eredményeire támaszkodva kutatja a valóságot, mint ahogy évezredek óta az igazságot is. A valóságkeresés, igazságkeresés elválaszthatatlan az ember szellemétől. Az ember a tudomány által vizsgálhat már ismert állapotokat, jelenségeket és tárhat fel olyan újdonságokat,

* bíró, Debreceni Ítéltábla, óraadó, DE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ Erdei Árpád: Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011, 24.o.

² Háger Tamás: A megalapozatlanság kiküszöböléséhez vezető folyamat a másodfokú büntetőperben. In Jogelméleti Szemle 2013/2., 29-43.o., <http://jesz.ajk.elte.hu>, (letöltés: 2014. március 7.)

³ Alaptörvény, Állam rész, 25. cikk (2) bekezdés a) pont

⁴ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 12. § (1) bekezdés: a bíróság feladata az igazságszolgáltatás.

⁵ Erdei: i.m. 281. o.

⁶ Erdei: i.m. 282. o.

melyek új utakra vezetik a kutatót, biztosítva ezzel a tudomány folyamatos fejlődését. Edouard Schuré nyomán Karl Kőnig igen hűen világítja meg, hogy az emberi lélek az univerzum kulcsa (*la clef de l'univers*).⁷ Az emberi tudást ugyan az elme őrzi, de úgy gondolom, hogy az emberi megismerésben és a tudományban is fontos szerep jut a lelki tényezőknek. A szociológia, a pszichológia, a jogtudomány és ahhoz szorosan kapcsolódva a logika egymást kiegészítve, részben átfedve tudnak tiszta tükröt tartani a társadalom, az állam és ezen belül az igazságszolgáltatás arcképe elé.

A konkrét kutatás okának, céljának, módszereinek meghatározása előtt szükségesnek látom néhány gondolat felvetését a társadalomtudományi kutatás alapvető fogalmairól.

A társadalomtudományi *kutatás indítékának* Earl Babbie nyomán négy alap típusát különböztethetjük meg, melyek a formális elméletek ellenőrzése, a strukturálatlan érdeklődés, az alkalmazott és a „kényszer szülte”, azaz hierarchikus viszonyok által befolyásolt kutatási indíték.⁸

A Fónai-Csikós szerzőpáros Cseh-Szombathy László és Ferge Zsuzsa megközelítése alapján elkülöníti a probléma megfogalmazó, a leíró jellegű és a magyarázó vizsgálatokat, Falus Iván kutatásai alapján pedig kutatási célként nevesíti az új ismeretek megszerzését és az eredmények gyakorlati alkalmazását, az alkalmazott kutatások körében az elméleti tételek gyakorlati szituációban való vizsgálatát, illetve az akciókutatást egy speciális, konkrét példa megoldására egy adott közegben.⁹

A kutatásnak sokféle *célja* lehet, leggyakoribb közülük a felderítés, a leírás és a magyarázat. A kutatási célok a gyakorlatban természetesen élesen nem választhatók el és rendszerint átfedik egymást.¹⁰

A kutatás *módszertanával* kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a kutatás felépítése szerint folyhat deduktív és induktív módon. A deduktív módszer kiindulópontja a hipotézisalkotás, ezt követi a megfigyelés, majd a hipotézis elfogadása, vagy elvetése. Az induktív módszernél első lépés a megfigyelés, melyet az összefüggések felismerése és végül a feltételes következtetés követ. Megkülönböztethetjük továbbá módszertanilag az elméleti jellegű és az empirikus kutatást.¹¹ Az empirikus kutatást érintően megjegyzendő, hogy e formájú problémamegoldásnak két lényeges része van. Az egyik, hogy a problémában szereplő fogalmakat empirikusan mérhető fogalommal kell alakítanunk. Ezt nevezzük operacionalizálásnak. A másik pedig a matematikai, statisztikai módszer keresése, a modellválasztás. A modell pontosan nem ismert mennyiségeket, paramétereket jelent.¹²

A vázlatos módszertani alapvetések után megállapítható, hogy jelen kutatás is vegyíti a különböző típusokat és módszereket, de kétségtelen, hogy az alapvetően alkalmazotti jellegű, formális elemekkel. Elsősorban deduktív módszereket alkalmaz, részben elméleti, részben empirikus formában. A kutatás elméleti jellege mellett kiemelt fontosságú a dogmatikai elemzés, a gyakorlati kérdések vizsgálata, valamint egyes empirikus társadalomtudományi kutatási módszerek felhasználása.

A kutatás fontos mérföldköve a *hipotézisek* megfogalmazása. Cseh-Szombati és Ferge szerint a hipotézis olyan állítás, elv, melyet azért állítanak fel, hogy kifejtsék logikai konzekvenciáit és ezzel a módszerrel tisztázzák a már ismert, vagy megállapítható tényekkel való egyezését.¹³

⁷ Kőnig, Karl: Emberlélek. Casparus Kiadó, Budapest, 2011, 24-28. o.

⁸ Babbie, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás. (ford. Kende Gábor, Szaitz Mariann, Earl Babbie *The Practice of Social Research* című műve alapján), Wadsworth/Thomson Learning, 2001.), Balassi Kiadó, Budapest, 2008, 105-107. o.

⁹ Fónay Mihály – Csikós Beáta: A társadalomtudományi kutatások lépése, avagy hogyan tervezem meg szakdolgozatomat. In Fónay Mihály – Kerülő Judit – Takács Péter (szerk.), *Bevezetés az alkalmazott kutatómódszertanba*, Pro Educatione Alapítvány, Nyíregyháza, 2001, 10-11. o.

¹⁰ Babbie: i.m. 19-25. o.

¹¹ Fónai – Csikós: i.m. 12-13. o.

¹² Kolosi Tamás – Rudas Tamás: Empirikus problémamegoldás a szociológiában. *Társadalomtudományi kutatási módszertani tanulmányok I. OMIKK-TÁRKI*, Budapest, 1988, 16-21. o.

¹³ Cseh-Szombati László – Ferge Zsuzsa (szerk.): *A szociológiai felvétel módszerei II. Kiadás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 23.o.*

Az angol szociológia képviselője, Diana Kendall rámutat, hogy a hipotézis lényege két, vagy több fogalom közötti kapcsolatot érintően a kutató megállapításainak megfogalmazása.¹⁴

Fónai és Csikós szerint a hipotézis a kutatás eredményeire vonatkozó olyan előfeltevés, melyet a kutatás eredményei alapján vagy elvetünk, vagy elfogadunk. Funkciója, hogy elvezesse a kutatót a kutatási célok eléréséhez.¹⁵ E fogalom meghatározás igen hűen tükrözi a hipotézis lényegét, álláspontjakkal maradéktalanul egyetértek.

A társadalomtudományi kutatás fő megfigyelési módszerei a kísérletek, kérdőíves vizsgálatok, kvalitatív terepkutatások, un. beavatkozás-mentes vizsgálatok és értékelő kutatások. A nagy jelentőséggel bíró szociológiai módszer, a megkérdezés két fő formája Cseh-Szombati és Ferge szerint az interjú és a kérdőíves felmérés.¹⁶ A két vizsgálati módszert azonban szükséges módszertanilag elválasztani, még ha célja ugyanaz is, a hipotézisek ellenőrzéséhez felhasznált empirikus vizsgálat. A kérdőíves felméréstől eltérően ugyanis a kvalitatív interjú olyan interakció a kérdező és a kérdezett között, amelyben a kérdező előre tudja, hogy valójában mit szeretne megtudni.¹⁷ A tartalmi és módszertani különbözőségek ellenére a kérdőívet és az interjút egyaránt az un. survey-módszerhez sorolják.¹⁸

Véleményem szerint az interjú során, a kapcsolat közvetlensége, és a kérdések megérthetőségének megkönnyítése által mélyrehatóbb eredményeket lehet feltárni, a vizsgálat eredményességének komoly korlátja lehet azonban az időtényező, a költségek, a vizsgálat lebonyolításának nehezebb volta, szemben a kérdőíves felméréssel, mely egyszerűbben, nagyobb számú minta mellett sokszor hatékonyabban lefolytatható.

A kérdőíves vizsgálat igen népszerű társadalomtudományi módszer, mert alkalmas nagy alapsokaságok leíró vizsgálatára és magyarázó célokra is alkalmazhatók a kérdőív adatai. A kutató a kérdéseket felteheti nyitott vagy zárt formában. A nyitott kérdéseknél a kérdezettnek saját szavaival kell válaszolnia, míg a zárt kérdésnél a kutató által megadott válaszlehetőségek közül választania. Fontos a kérdőív formája, külalakja, a kérdések pontos, egzakt megfogalmazása, mint ahogy az is, hogy a kérdezettek kompetensek legyenek a vizsgálatához kapcsolódó kérdések megválaszolására. A kérdőívnek három alaptípusát különböztethetjük meg, az önkitöltős, a kérdezőbiztos általi, valamint a telefonos felmérést, de a technika fejlődése számos új formát alakíthat ki, gondolhatunk itt a számítógépes rendszereken keresztül történő informálódásra.¹⁹

Úgy látom a technikai térhódítás az elemzett módszereknél már napjainkban is megjelent, hiszen a kérdőív visszaküldésének leghatékonyabb és leggyorsabb módja az elektronikus levelezésen keresztül történő adattovábbítás. A társadalomtudományi alapvetések után tekintsük át a vizsgált büntető eljárásjogi témát.

III. Az alapvető hipotézisek és vizsgálati módszerek

III.1. A nyomozási bizonyítás hiányosságai befolyásolják a bírósági bizonyítást és a ténymegállapítást

A hatályos büntetőeljárás törvényünk, eltérően az 1869. évi XXXIII tc.-től (Bp.) nem bűnvádi perrendtartás, hanem olyan processzuális törvény, mely három fő részre tagolódik, a nyomozásra, a vádemelésre és a bírósági tárgyalásra.²⁰ A Be., főként az elfogadott, de hatályba nem lépett szöveggel törekedett arra, hogy a bírósági eljárásra helyezze a hangsúlyt a bizonyításban. A

¹⁴ Kendall, Diana: Sociology in our times, Seventh Edition, Thomson, Wadsworth, Belmont, 2008, 43. o.

¹⁵ Fónai – Csikós i.m. 20.

¹⁶ Cseh-Szombati – Ferge: i.m. 150. o.

¹⁷ Babbie: i.m. 336.

¹⁸ Fónai – Csikós: i.m. 25. o.

¹⁹ Babbie: i.m. 276-312. o.

²⁰ A bírósági eljárás alapvetően az elsőfokú pert jelenti, a rendes és rendkívüli eljárások a büntetőper fakultatív részei, mert csak joghatályos fellebbezés esetén nyílnak meg. Az esetek jelentős részében az ítélet első fokon jogerőre emelkedik. – HT.

gyakorlatban azonban a jogalkotói szándék nem valósult meg teljesen. Napjainkban is meghatározó a nyomozási bizonyítás, különösen a tárgyi-szakértői bizonyítékok tekintetében, ami egyébként természetes is, hiszen az angolszász jogban a tárgyalás primátusa ellenére is jelentős vizsgálat (*investigation*) lehet csak képes „forrnyomon” a releváns nyomok rögzítésére. Különös jelentőségű ezért, főként a meg nem ismételt eljárás cselekmények törvényes, perrendszerű elvégzése. A gyakorlati tapasztalatok azt jelzik, hogy a nyomozási bizonyítás hibái érdemben befolyásolják olykor a bírói döntést, a vizsgálataim ennek igazolására, vagy elvetésére irányulnak e körben.

III.2. A büntetőügyben előfordul, hogy a hatóság megsérti az eljárási szabályokat, ami érdemi kihatással lehet a bíróság ténymegállapító tevékenységére is. Leggyakrabban a személyi bizonyítást kísérő kihallgatási hibákkal, a törvényi figyelmeztetések elmulasztásával, vagy téves voltával találkozhatunk

Akár a nyomozásban, akár a bírósági eljárásban kerül sor lényeges eljárási szabálysértésre, a bizonyíték felhasználása esetén az álláspontom szerint közvetlenül kihat a bizonyításra és ezáltal a bíróság ténymegállapítási tevékenységére is, de kihatással bír az észlelt hiba miatt a felhasználása mellőzése miatt is, mert egy lényeges bizonyíték eljárásjogi okból való kirekesztése gátolhatja a valóságnak megfelelő tényállás felderítését.

III.3. Az első fokú ítélet tényállása egyes esetekben megalapozatlansági hibában szenved, de a lényeges megalapozatlanság nem gyakori

Az ítéletek jelentős része első fokon jogerőre emelkedik. A megalapozottság vizsgálatára azonban a rendes fellebbezési eljárásokban van lehetőség, ezért a téma elválaszthatatlan a perorvoslati rendszertől és annak meghatározó normáitól. A nagyszámú, első fokon jogerőssé váló ítéletnél nem lehet megfelelő rátekintésünk arra nézve, hogy az megalapozott-e vagy sem, főként, hogy ezen ítéleteket a bíróság rendszerint rövid formában foglalja írásba, a határozat csak a rendelkezéseket, a tényállást és az alkalmazott jogszabályokat tartalmazza. A tényállás helyessége pedig rendszerint csak az elsőbírósági bizonyíték-értékelés ismeretében ellenőrizhető. A másodfokú ítélezés tapasztalatai azt mutatják, hogy a felülbírált ítéletek tényállása nem mindig megalapozott, azaz megalapozatlansági hiba észlelhető. Az ítéletre lényeges hatással bíró, teljes megalapozatlanság viszonylag ritka, részleges felderítetlenséggel és különösen hiányossággal azonban sokszor szembekerül a fellebbezési bíró, de olykor iratellenes, vagy logikai törvényt sértő téves ténybeli következtetések is megkérdőjelezhetik az elsőbírósági döntés helyességét.²¹

III.4. A bírói meggyőződés, a szubjektív elemek jelentős hatásúak az ítélezési folyamatra

Az ítélezésben is emberek vesznek részt, a bíró elméje, lelke, szubjektuma ezért úgy gondolom, hogy feltétlen befolyással bír az ítélezés folyamatára. A paróka, vagy talár felöltése, a bírói pulpitus magassága teljes mértékben nem tudja háttérbe szorítani az emberi tényezőket.

III.5. A valóság feltárására törekednie kell a bíróságnak, az anyagi igazság megismerése azonban sokszor nehézségekbe ütközik

Egyrészt törvényi előírás a valóság feltárására való törekvés (Be. 75. § (1) bekezdés), másrészt a bíróság feladata az igazságszolgáltatás, ezen okok miatt alapos az elvárás a normatív rendelkezések,

²¹ Lásd Debreceni Ítéltábla Bf.II.812/2013.sz. ügy

a jogtudomány és különösen a társadalom felől az ítélet valóságának, igazságának elérése iránt, melynek azonban számot eljárásjogi objektív és emellett szubjektív akadály lehet.

III.6. Módszertani eszközök

A megfogalmazott hipotézisek elfogadását, vagy elvetését alapvetően társadalomtudományi, szociológiai, tudomány-módszertani eredetű, empirikus vizsgálatok alapján, mint a megfigyelés, a *survey-módszer* (interjú, kérdőíves felmérés) kívánom vizsgálni, annak megjegyzésével, hogy a kutatás nagy hangsúlyt helyez a dogmatikai kérdésekre és a terepmunka által a konkrét bírósági döntésekre, melyek nyilvánvalóan megkerülhetetlenek a hipotézisek ellenőrzése során. A felmérések során használt módszerek és azok eredményeinek bemutatása előtt szükséges a vizsgált büntető perjogi kérdések fő pontjainak megvilágítása.

IV. A tényállás megalapozottságával kapcsolatos elméleti és dogmatikai kérdések

IV.1. A tényállás megállapítása

A tényállás megalapozatlansági okainak áttekintése előtt indokolt feltenni a kérdést, hogy mit jelent konkrétan a büntetőügyben büntető eljárásjogi értelemben a tényállás, annak előrebocsátásával, hogy a büntetőjogi felelősséget megalapozó tényállás megállapításának joga és kötelezettsége a szabályosan lefolytatott bizonyítást követően a bíróságé, ami következik az eljárási feladatok megosztásának elvéből is, mely a modern, vegyes büntetőeljárás rendszernek a sarkalatos szabályok által is rögzített alapvető, garanciális eleme.

Az ítélet és az ügydöntő végzés részletszabályaiból (Be. 258. § (3) bekezdés b) és c) pont) egyértelműen kitűnik, hogy a tényállás egyrészt a vádlott személyi körülményeire megállapított tényeket, a korábbi büntetéseivel kapcsolatos adatokat, másrészt a vádbeli bűncselekményre vonatkozó, múltbéli történeti eseményeket jelenti. Amint Király Tibor kiemeli, az ítélet tartalmi szempontból vizsgálva különböző elemekből épül fel. Az ítélet ténymegállapítása, azaz a tényállás azon múltbéli esemény történeti leírása, amelyet a bíróság valónak fogad el. Az ítélet e részének a feladata a múltbéli események hiteles felidézése, mely megállapítások deklaratív jellegűek.²²

Szükséges e körben megemlíteni, hogy az inkvizitórius eljárásban a materiális (anyagi igazság) kiderítése, megállapítása volt a cél, ami a modern, vegyes rendszerben is fennmaradt.²³ Bár a törvény a valóságnak megfelelő tényállás megállapítására való törekvést írja elő, úgy gondolom, hogy a bíróságnak az anyagi igazság kiderítésére is törekednie kell, következik ez abból a normából is, hogy a bíróság feladata az igazságszolgáltatás. Nem lehet elég ezért megítélésem szerint kizárólag a processzuális igazságot érvényre juttatni, mint a vádelvű rendszerekben. Miként Angyal Pál kifejtette, a büntetőeljárásban az államnak a legfőbb feladata az igazság kiderítése s az ebből eredő törvényben meghatározott helyes következtetések levonása.²⁴ Úgy vélem, hogy e sorokat majd száz év elteltével is figyelembe kell vennie a jogtudománynak, valamint különösen a konkrét büntetőügyben eljáró bírónak. A büntetőeljárás bonyolult szabályai, a bizonyítás bizonytalansága, valamint egyes külön eljárások²⁵ jellegzetességei azonban oda vezethetnek, hogy a materiális igazság nem érvényesül. Ettől függetlenül a bírónak, a valóságnak megfelelő tényállás megállapítására vonatkozó kötelezettsége teljesítésekor sosem szabad figyelmen kívül hagynia az

²² Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 429. o.

²³ Erdei: i.m. 30. o.

²⁴ Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1915, 265. o.

²⁵ Példaként lehet említeni a Be. XXVI. Fejezete szerinti lemondás a tárgyalásról, vagy a XXVII. Fejezetben szabályozott tárgyalás-mellőzéses eljárást, mely eljárásokban az általános szabályok szerint kötelező részletes perbeli bizonyításra nem kerül sor, a vád és a bírósági határozat a nyomozás bizonyítékain, nagyrészt a terhelt beismerő vallomásán alapszik, mely magában hordozhatja annak fokozott veszélyét, hogy csak a processzuális igazság érvényesül, s nem a valóságnak tényleg megfelelő anyagi igazság.

anyagi igazságot. Gondolom ezt annak ellenére, hogy az anyagi igazság érvényesítése már nem jelenik meg alapvető szinten a hatályos törvényben.

Az ítéleti tényállás megalapozottságának fogalmát a büntetőeljárás törvény pozitív formában nem határozza meg. Álláspontom szerint megalapozott a tényállás, ha a bíróság a törvényesen lefolytatott bizonyítási eljárást követően a vád tárgyává tett eseményeket a valóságnak megfelelően, helyesen és hiánytalanul állapította meg. Emellett a törvény nyelvtani és rendszertani értelmezéséből megállapíthatjuk, hogy a tényállás akkor megalapozott, ha megalapozatlansági hibában nem szenved.²⁶ Nem vitásan ez egy dogmatikai alapú megközelítés, mely a bírói „valóságkeresést”, az igazság kutatását fontosnak tartja, mert gondoljuk el, miként lehet tisztességes egy olyan bírói döntés, mely nem az igazságot tartalmazza. Emellett magam is egyetértek azzal a jogirodalmi állásponttal, hogy a ténymegállapítás során a valóság, az ítélet igazsága nem mindig érhető el, mert az eljárás gyakran deklarálta maga is gátat emel az igazság megállapítása elé. Az eljárásjogi normák sok esetben a valóság objektív megismerésének nehézségei miatt sokszor nem az igazságot kérik számon a bírótól, hanem megfelelően indokolt meggyőződését.²⁷ Másként fogalmazva az ítélezési folyamat szillogizmusának helyességét.

A büntető eljárásjog tényállása azért kiemelt jelentőségű, mert a bíró az abban foglaltakat veti össze az anyagi jogi különös törvényi tényállással és ezen gondolati folyamat vezethet el a bűnösség vagy az ártatlanság kimondásához. A törvényi tényállás Földvári József megfogalmazása szerint egy bűncselekménytípus törvényi ismérveinek összessége. Megkülönböztethetünk a büntető törvény dogmatikája alapján általános és különös részi törvényi tényállásokat, utóbbinál pedig differenciálni lehet aszerint is, hogy nyitott, vagy sem, eredményt tartalmazó vagy nem, alapeseti, minősített, vagy privilegizált jellegű.²⁸

IV.2. Bizonyítási hiányosságok és eljárási szabálysértések, mint a megalapozatlansági okok forrásai

A megalapozatlanság okait a Be. 351. § (2) bekezdés a-d) pontjainak normái szabályozzák, melyek szerint megalapozatlansági okot jelent, ha a tényállás nincs felderítve, nem került sor tényállás megállapítására, vagy hiányos a tényállás, ha a megállapított tények ellentétesek az iratok tartalmával, valamint ha az eljáró bíróság a megállapított tényekből további tényre helytelenül következtetett.

A jogtudomány,²⁹ valamint az ítélezési gyakorlat is megkülönbözteti a megalapozatlanság két fokát, a részleges vagy a teljes megalapozatlanságot. A tényállás rendszerint részlegesen megalapozatlan, ha részben nincs felderítve, kisebb mértékben hiányos, részben eltér az iratok tartalmától vagy egyes ténybeli következtetések helytelenek. A részleges megalapozatlanság csak a tényállás egyes részeit érinti. Ezzel szemben teljes a tényállás megalapozatlansága, ha a bíróság nem állapította meg tényállást, vagy releváns büntetőjogi főkérdéseket meghatározó tények tekintetében felderítetlen, súlyos fokban hiányos, vagy alapvetően helytelen ténybeli következtetésen nyugszanak a főbb ténymegállapítások.

Megalapozatlanságot jelent, ha tényállás nincs felderítve.³⁰ E megalapozatlansági okot tipikusan bizonyítási hiba, hiányosság vagy eljárási szabálysértés idézi elő. A tanulmány egyik hipotézise a megalapozatlansági okok vizsgálata, ennek keretében elsősorban a felderítetlenséghez vezető, bizonyítási hiba vagy perjogi szabálysértés folytán megnyilvánuló megalapozatlanság, ezért e törvényi okra részletesen szükséges kitérni.

²⁶ Háger: i.m. 29-43. o.

²⁷ Elek Balázs, Az igazság feltárása a büntetőeljárásban. In Elek Balázs – Háger Tamás – Tóth Andrea Noémi (szerk.), Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére. Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi Tanszék, 2014, 50-74. o.

²⁸ Földvári József: Magyar Büntetőjogi Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 86-87. o.

²⁹ Herke et.al.: i.m. 335. o.

³⁰ Be. 351. § (2) bekezdés a) pont

A tényállás felderítetlen, ha a bíróság a vád tárgyává tett cselekménynek a büntetőjogi főkérdések – bűnösség, a cselekmény minősítése, büntetés kiszabás – szempontjából lényeges tényekről nem a szükséges mértékű bizonyítást folytatta le.³¹ A büntetőjogi felelősség szempontjából lényeges tényeket a bíróság ilyen esetben nem vagy hiányosan tisztázta, a bizonyítás teljességéről így nem lehet szó. A felderítetlenség az egyik legjelentősebb megalapozatlansági ok³², mely súlyától függően ugyan kiküszöbölhető a másodfokú eljárásban bizonyítás felvételével, de rendszerint a széleskörű felderítetlenség az ítélet hatályon kívül helyezéséhez vezet.

Mellőzhetetlen a felderítetlenség tárgyalása során annak kiemelése, hogy a bizonyítás tárgyára vonatkozó szabályozás 2006. július 1-jétől is előírja ugyan a bíróság ügyfelderítési kötelezettségét, de rögzíti azt is, hogy ügyészi indítvány hiányában nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközök beszerzésére és megvizsgálására. A törvény ezáltal a bizonyítás tekintetében is határozottan deklarálja a vádlói és a bírósági feladatok elhatárolását. A vád bizonyítása a vádlót terheli,³³ és az eljárási feladatok megosztásának elvéből következik, hogy a vád megalapozása a megfelelő bizonyítékok beszerzésével a vádló, és nem a bíróság feladata.³⁴ A megalapozatlansági okok megfogalmazásánál a törvény nem tér ki külön arra az eljárási helyzetre, ha az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás felderítetlen, de annak oka az, hogy az egyébként ismert és rendelkezésre álló terhelő bizonyítékokat a bíróság azért nem vizsgálta meg, mert az ügyész arra nem tett indítványt. Az ügyfelderítési kötelezettség és a felderítetlenségben megnyilvánuló megalapozatlansági ok helyes viszonyának meghatározása nem vitásan jogértelmezési kérdéseket vet fel. A fellebbezési bíróságnak a törvény általános és különös szabályait gondosan mérlegelve kell állást foglalni arról, hogy a megalapozatlansághoz valóban a vádlói közreműködés hiánya vezetett, vagy a bíróság szegte meg a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására vonatkozó kötelezettségét. Megítélésem szerint a vádlói és a bírósági feladatok elhatárolását is taglaló kollégiumi véleményre is figyelemmel az a megállapítás tehető, hogy a bíróság ugyan vádlói indítvány nélkül is beszerezhet terhelő bizonyítékot, mindez viszont nem kötelessége, ebből pedig következik, hogy erre nem is kötelezhető, ezért tőle számon nem kérhető, így megalapozatlansági okot sem képezhet perrendszerűen, ha a bíróság nem folytat bizonyítást olyan terhelő bizonyítékkal kapcsolatban, melynek megvizsgálására az ügyész nem tett indítványt. A részletezett törvényi szabály úgy gondolom teljes mértékben még nem szilárdult meg a bírói gyakorlatban, mert az elsőfokú bíróságok még mindig sok esetben szinte nyomozás mélységű bizonyítást folytatnak és szereznek be terhelő bizonyítékokat annak ellenére, hogy azt az ügyész nem indítványozta. Találónan mondta az egyik interjú során a büntetőbíró bírósági vezető, hogy a bíróságban „zsigeri félelem” él a hatályon kívül helyezésektől. Úgy gondolom e félelmeket ki kell oltani, a bíró nem félhet, sem az ügytől, sem a fellebbezési bíróságtól. Itt jegyzem meg, oszva Jerome Frank gondolatait, hogy az elsőfokú bíróságok jóval nagyobb megbecsülést és tiszteletet érdemelnek, mint amit valósan kapnak az igazságszolgáltatás fórumrendszerében.³⁵

Jogértelmezési problémát jelenthet, ha a másodfokú eljárásban kerül sor az ügyész részéről a korábban nem vizsgált, terhelő bizonyíték megvizsgálásának indítványozására. A fellebbezésben ugyanis új tény is lehet állítani és olyan új bizonyítékra is lehet hivatkozni, amelyről a fellebbező a határozat kihirdetése után szerzett tudomást. Olyan bizonyítást is lehet indítványozni, melyet az első fokozott bíróság mellőzött.³⁶ Igen lényeges kérdés, hogy a gyakorlatban nem ritkán előforduló másodfokú ügyészi indítványok kötelezettséget teremtenek-e arra, hogy a másodfokú bíróság megvizsgálja a terhelő bizonyítékot, illetve a bizonyítás mellőzése a fellebbezési ügyészi nyilatkozat folytán megalapozatlanná teheti-e az ítéletet. A bizonyítás tárgyára vonatkozó szabály az ügyészt nevesíti, nyilvánvaló, hogy a másodfokú bíróság területén működő ügyész fellebbezés

³¹ Király: i.m. 462. o.

³² Herke et. al.: i.m. 333. o.

³³ Be. 4. § (1) bekezdés

³⁴ Kúria 1. BK vélemény III.1.a) pont

³⁵ FRANK, Jerome, *Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt (Válogatott írások)*, Badó Attila (szerk.), (ford. Badó Attila – Bóka János – Bencze Máttyás – Mezei Péter), Szent István Társulat Kiadása, 2006, 129-140.

³⁶ Be. 323. § (3) bekezdés

visszavonási jogosultsága mellett indítványtételre, így új bizonyítékok felkínálására is jogosult. Véleményem szerint azonban az ügyésznek elsősorban a ténybírósként döntő elsőfokú bíróság eljárásában tett indítványa ró kötelezettséget a bíróságra a terhelő bizonyíték megvizsgálását illetően. Úgy vélem ezért, hogy az ügyész által már az elsőfokú eljárásban is ismert bizonyítéknak a másodfokú perbe vonása nem eredményezhet olyan megalapozatlansági okot, melynek orvoslására a másodfokú bíróság bizonyítás felvételével köteles lenne. Más a helyzet viszont, ha olyan, korábban fel nem merült tényt állítanak új bizonyítékkal támogatva, mely nem volt ismert az elsőfokú eljárásban a vádhatóság előtt.

A felderítetlenség fogalmának megvizsgálását követően szükséges kitérni rá, hogy pontosan milyen jellegű bizonyítási hiányosságok vezetnek e megalapozatlansági okhoz. Felderítetlenné válik a tényállás, ha a bíróság valamely büntetőjogilag releváns tényre a nyomozás során beszerzett bizonyítékot nem vizsgált meg, mely hiányosság folytán értelemszerűen az értékelésére sem kerülhetett sor. Példaként hozható fel, ha a bíróság a perjogi előfeltételek fennállása ellenére nem tesz tárgyalás anyagává valamely lényeges gyanúsított, tanúvallomást, szakvéleményt, vagy okirati bizonyítékot. Szerteágazóbb, bonyolultabb megítélésű ügyben a nyomozás során a terhelteket, tanúkat több ízben kihallgatják és szembesítéseket is lefolytatnak, mely által nagyszámú bizonyíték keletkezik. Ha a terhelt a vallomástételt a tárgyaláson megtagadja, vagy objektív kihallgatási akadály áll fenn, a nyomozás során tett vallomásait fel kell olvasni.³⁷ Ha olyan nyomozási vallomás tárgyalás anyagává tétele marad el, mely meghatározó lehet a tényállás megállapítása során a teljes bizonyítási anyag figyelembe vételével, a tényállás felderítetlenné válik. Jól látható tehát, hogy a felderítetlenség szoros kölcsönhatással áll az eljárási szabályoktól való eltéréssel, mert a bizonyítási hiányosság egyrészt a bizonyítás tárgyára vonatkozó általános szabály megsértését jelenti, másrészt a terhelt vagy a tanú kihallgatását részletező különös perjogi normákba ütközhet.

Felderítetlenné teheti továbbá a tényállást, ha a bíróság a vádlottat, a tanút nem hallgatja ki megfelelő részletességgel és ezáltal fontos tényállási elemek tisztázása marad el. Ha a kihallgatás akár a cselekmény motívumát, akár az elkövetés módját, idejét vagy eredményét tekintve nem kellően alapos, a releváns tények teljes körű feltárása nem lehet eredményes. Felderítetlenséghez vezethet a szakértői bizonyítás hiányossága is. Ha ugyanis a bíróság a szakvélemény lényeges ellentmondásait nem tisztázza, úgy az elsőfokú bíróság ítélete felderítetlenség miatt megalapozatlanná válik.³⁸ A bíróságnak eljárási kötelezettsége, hogyha a szakvélemény homályos, vagy önmagával ellentétben álló, az ellentmondásokat kiegészítő szakértői vélemény beszerzésével, vagy a szakértő meghallgatásával feloldja.³⁹

Egy gyermekkorú sértett sérelmére elkövetett emberölés kísérlete miatt indult büntetőügyben az első fokon eljáró törvényszék alapvetően megalapozott tényállást állapított meg, nem tisztázta azonban az orvosszakértő alapos meghallgatásával, hogy vád szerint elkövetési eszközként megjelölt műanyag kábel szigetelés az elkövetés adott körülményei mellett valóban alkalmas volt-e életveszélyes vagy halálos eredmény létrehozására. A vád szerint a vádlott leányát egy lócára állította, majd egy, a mennyezetre rögzített kábelszigetelést hurkolt a nyakára és őt fenyegetéssel arra szólította fel, hogy ugorjon le a padról. A sértett nem tett eleget apja felszólításának, az eseményeknek pedig az időközben értesített rendőrök vetettek véget. A nyomozás során végzett bizonyítási kísérlettel az tisztázást nyert, hogy a kábel alkalmas volt a gyermek súlyának megtartására, azonban több fontos, orvosszakértői kompetenciába tartozó kérdésre a bíróság nem vett fel bizonyítást, melyet a másodfokú bíróság orvosolt a fellebbezési tárgyaláson, kiküszöbölve a részleges megalapozatlanságot.⁴⁰

A felderítetlenség értelemszerűen nem csak egy bizonyítási eszköz vizsgálatához kapcsolódhat, hanem érinthet több személyi és tárgyi bizonyítékot is. Az elkövetés céljához, módjához kapcsolódó tényekre ugyanis rendszerint több bizonyítékforrásból merülnek fel adatok. A terhelti és tanúbizonyítás alapvető hibái pedig teljes körű megalapozatlanságot okozva az ítélet hatályon kívül

³⁷ Be. 291. § (1) bekezdés

³⁸ BH2005.385., BH2005.204., Legfelsőbb Bíróság Bf.IV.296/2000/5.

³⁹ Be. 109. §

⁴⁰ Debreceni Törvényszék 8.B.864/2010/32., Debreceni Ítéltábla Bf.II.207/2012/23.

helyezését teszik szükségessé.⁴¹ A felderítetlenség tehát rendkívül összetett fogalom és széleskörű bizonyítási hibák valósíthatják meg. A fellebbezési bíróság részben a személyi bizonyítással összefüggő hiányosságokkal szembesül, de nagyszámú esetben a bizonyítási eljárások⁴² felületes, elnagyolt volta, vagy hiánya okozhat felderítetlenséget. A bizonyítási eljárásokat érintő hibák elsősorban a nyomozás során merülnek fel, mert szemlét, helyszíni kihallgatást, bizonyítási kísérletet, vagy felismerésre bemutatást döntően a nyomozó hatóság folytat le. Ha ezen eljárásokra indokoltságuk ellenére nem került sor, akkor a bíróságnak szükséges elvégezni azokat. A szemle mulasztásai általában teljes körben már nem orvosolhatók, mert az idő múlásával, a körülmények megváltozásával fontos bizonyítékok enyészhetnek el. A per során alaposan elvégzett helyszíni kihallgatás vagy bizonyítási kísérlet azonban olyan érdemi adatokat szolgáltathat a tényállás megállapításához, hogy a bizonyítás e részben történő mellőzése az ítéleti tényállást felderítetlenné teheti. A törvény szerint az ítéleti tényállás megalapozatlanságáról beszélhetünk, de nyilvánvaló, hogy annak okai már a nyomozásban vétett eljárási hibából is fakadhatnak, ha a bíróság maga nem végzi el a tárgyalás során megfelelően az eljárási cselekményt.

Miként már utaltam rá, a felderítetlenség sokszor eljárási szabálysértésből ered, mert ha a bíróság súlyos, a törvényben nevesített hibával vesz fel bizonyítást, az abból származó bizonyíték nem használható fel. Ilyen esetre hozható fel példaként, ha a bíróság nem figyelmezteti a vádlottat a Be. 117. § (2) bekezdése szerint a hallgatás jogára, vagy a tanút valóban fennálló mentességi okra, avagy a hamis tanúzás és a tanúvallomás jogosulatlan megtagadásának következményeire. Ilyenkor a releváns bizonyíték megvizsgálására sor került, azonban a beszerzés hibája miatt érdemi értékelés alapját nem képezheti, ezáltal a tényállás is felderítetlenné válik, mert úgy kell tekinteni, hogy az egyébként elfogadott bizonyíték az adott formában semmis.

IV.3. A megalapozatlanság megszüntetése a másodfokú büntetőperben

A megalapozatlanság orvoslására a fellebbezési eljárásokban kerülhet sor. Az első fokú ítélet jogorvoslat hiányában jogerőre emelkedik.⁴³ Az ítélet anyagi jogereje kizárja a határozatot hozó bíróság részéről tényállásának megváltoztatását, a jogerő alapján ugyanis a döntés megváltozhatatlan, megcáfolhatatlan a bíróság és a felek részéről is.⁴⁴ Az anyagi jogerő fogalmának központi része a bírói határozat, értelemszerűen az azon alapuló tényállás megváltoztathatatlansága. Ez csak kivételes esetben, rendkívüli jogorvoslati, perújítási eljárásban történhet meg, valamint az ún. összefüggő ok fennállásakor.

Az első fokú bíróság eljárása és ítélete joghatályos fellebbezés után kerülhet felülbírálatra a másodfokú bíróság elé.

Főszabályként a másodfokú bíróság a határozatát az elsőfokú bíróság által megállapított tényállásra alapítja, kivéve, ha az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan, illetőleg a fellebbezésben új tényt állítottak vagy új bizonyítékokra hivatkoztak, és ennek alapján a másodfokú bíróság bizonyítást folytat le.⁴⁵ A másodfokú felülbírálat e kardinális szabálya a *tényálláshoz kötöttséget* fogalmazza meg. Az általános szabály szerint ekként a törvényesen lefolytatott bizonyítást és a megalapozott tényállás megállapítást követően a másodfokú bíróság ténykérdésben nem foglalhat eltérően állást, nem mérlegelheti felül az elsőfokú bíróság bizonyíték-értékelő és ténymegállapító tevékenységét. Amint Király is utalt rá, az általános norma szerint ténybíróságnak az első fokon eljáró bíróságot kell tekinteni. A fő szabály az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás alapulvétele a másodfokú

⁴¹ Legfelsőbb Bíróság Bf.V.466/1999/5.

⁴² Be. VII. fejezet, VII. cím

⁴³ Be. 588. § (2) bekezdés c) pont

⁴⁴ Elek Balázs: A jogerő a büntetőeljárásban. Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012, 74. o.

⁴⁵ Be. 351. § (1) bekezdés

perben, a kivétel pedig részben az, ha a tényállás megalapozatlan. Ezen esetben a tényálláshoz kötöttség elve nem érvényesül.⁴⁶

A másodfokú bíróságnak viszonylag széleskörű reformációs lehetőségei vannak, ténykérdésekre nézve is. A megalapozatlanság ugyanis többféle módon és fontos tényállási elemeket érintően is helyesbíthető. A fellebbezési bíróság a tényállást az iratok tartalma, ténybeli következtetés, avagy bizonyítás felvételével kiküszöbölheti (Be. 352. § (1) bekezdés a) pont). A megalapozatlanság elhárításának azonban törvényes korlátja a tényálláshoz kötöttség elvéből eredően, hogy a másodfokú bíróság a vádlott terhére az elsőfokú ítélettel szemben eltérő tényállást nem állapíthat meg, arra csak a vádlott javára, az első fokon elítélt vádlott felmentése, vagy az eljárás megszüntetése esetén van lehetőség (Be. 352. § (1) bekezdés b) pont).

V. Társadalomtudományi vizsgálati módszerek

A tényállás megalapozottságával kapcsolatos elméleti és dogmatikai kérdések vizsgálata és a kutatás e területének tapasztalatai mellett a hipotéziseket elsősorban társadalomtudományi módszerekkel kívánom ellenőrizni. Nyilvánvaló, hogy önmagában egy olyan speciális normarendszeren alapuló tudományág, mint a büntető eljárásjog egyes jogintézményei, jellegüknél fogva nem vizsgálhatók kizárólag társadalomtudományi módszerekkel, de a vizsgálatokhoz megfelelő orientáltságú és paraméterekkel bíró mintavétel az elméleti és dogmatikai elemzés mellett hatékonyan segíti a kutató munkáját. A tényállás megalapozottságából eredő kérdések nyilvánvalóan elsődlegesen dogmatikai alapúak, s nem választhatók el az ítélkezési gyakorlattól, a konkrét bírói döntésektől, mert fontos következtetések levonására maga az ítélkezés adhat megfelelő alapot. Értelemszerűen a társadalom nem jogász, vagy jogi ismeretekkel nem rendelkező tagjaitól szakismereti kérdésekben a vizsgálatot megfelelően eligazítani képes válaszokat nem várhatunk. A valóság, igazság kérdésében ugyan a nem jogász állampolgár is állást foglalhat, de az anyagi igazság, az igazságszolgáltatás már feltétlen jogi területekre vezet át.

Az empirikus vizsgálatok során, melyek közül elsősorban a megkérdezést (kérdőív és interjú) alkalmaztam a megfigyelés mellett, ezért meghatározó volt a mintavétel, a kontroll csoport megválasztása. A vizsgált téma jellegéből adódóan elsősorban jogalkalmazókat (döntően büntetőbírákat), valamint büntetőjogi ismeretekkel rendelkező joghallgatókat nyilatkoztattam a hipotézisek ellenőrzése szempontjából lényeges kérdésekről.

V.1. Megkérdezés kérdőíves felmérés útján

A téma szerteágazó és pszichológiai kérdéseket is felvető volta miatt, a jogtudományi kutatási módszerektől kicsit eltérve, rendhagyóan, a már idézettek szerint több irányban és többféle formában végeztem empirikus felméréseket. A felmérések megkezdése előtt az érintett bíróságok igazgatási és szakmai vezetésétől a szükséges engedélyeket megkaptam, a vezetők támogatásukról biztosítottak a kutatás elvégzése során. A kérdőívek kitöltése a módszertan tudományos és etikai szabályai szerint önkéntes alapon, anonim formában történt, mint ahogy a joghallgatók megkérdezése is.

V.1.1. Nyitott jellegű kérdőíves felmérés

A kérdőív jelentőségére már utaltam, felhasználtam egy nyitott jellegű kérdőívet, ahol a választ a megkérdezettek saját szavaikkal, grammatikai korlát nélkül fogalmazhatták meg. A hipotézisekhez nagyrészt igazodva, külön tartalommal tettem fel a kérdést a jogalkalmazó bíróknak, valamint külön

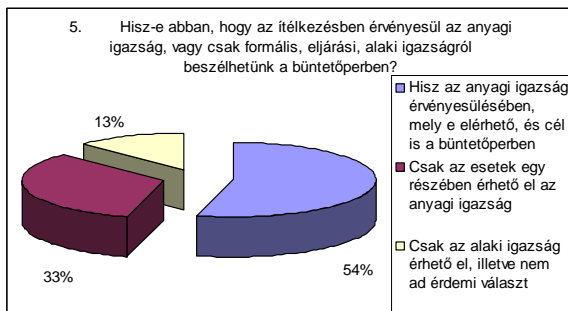
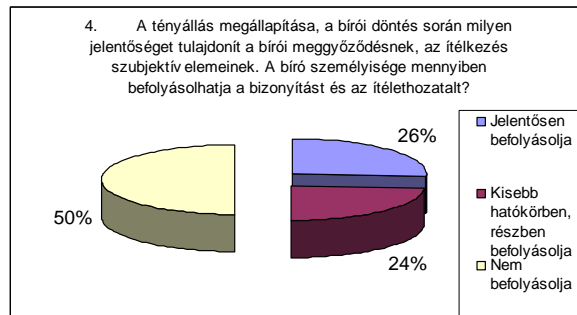
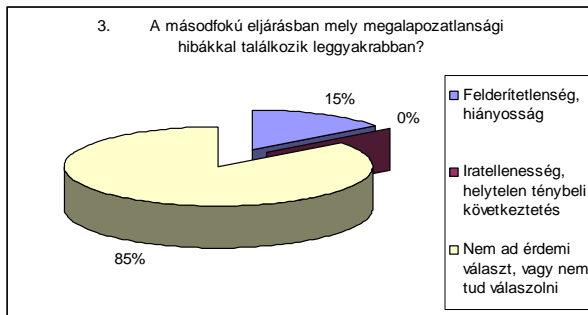
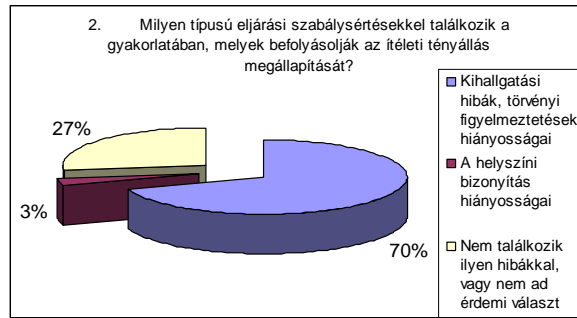
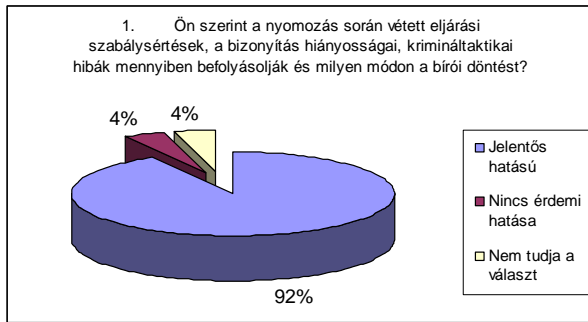
⁴⁶ Király: i.m. 462. o.

a joghallgatói célcsoportnak. A kérdőívet 24 bíró (köztük ítéltáblai, törvényszéki és járásbíró), illetve bírósági titkár küldte vissza, míg a joghallgatói tesztet 34 személy, összesen így 58 kérdőív adatait lehetett értékelni a nyitott formájú válaszok alapján.

A jogalkalmazói nyitott kérdőív a következő válaszokat adta.

1. sz. táblázat (jogalkalmazók által kitöltött, nyitott formájú kérdőív adatai)

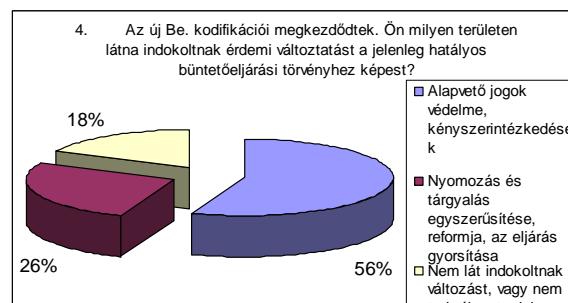
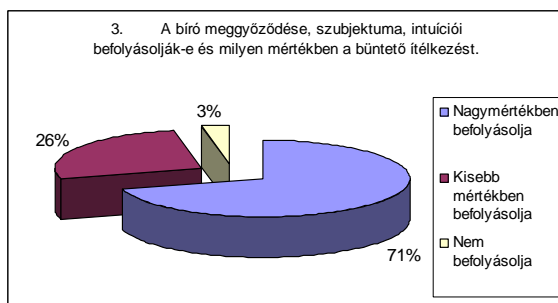
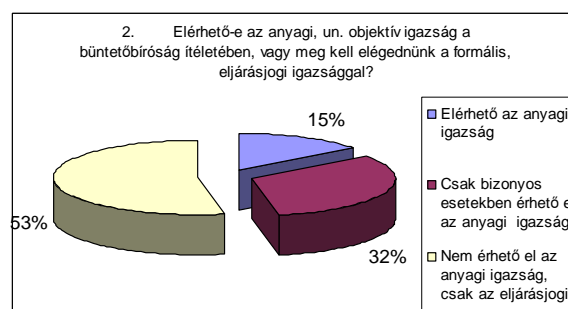
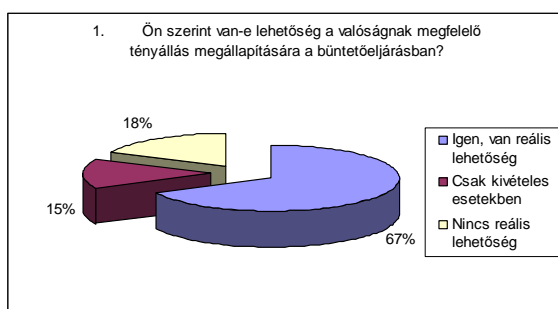
Kérdés	Jelentős hatású	Nincs érdemi hatása	Nem tudja a választ
1. Ön szerint a nyomozás során vétett eljárási szabálysértések, a bizonyítás hiányosságai, krimináltaktikai hibák mennyiben befolyásolják és milyen módon a bírói döntést?	22 válasz - 91,66 %	1 válasz - 4,16 %	1 válasz – 4,16 %
Kérdés	Kihallgatási hibák, törvényi figyelmeztetések hiányosságai	A helyszíni bizonyítás hiányosságai	Nem találkozik ilyen hibákkal, vagy nem ad érdemi választ
2. Milyen típusú eljárási szabálysértésekkel találkozik a gyakorlatában, melyek befolyásolják az ítéleti tényállás megállapítását?	23 válasz - 67,64 %	1 válasz - 2,91 %	9 válasz – 26,47 %
Kérdés	Felderítetlenség, hiányosság	Iratellenesség, helytelen ténybeli következtetés	Nem ad érdemi választ, vagy nem tud válaszolni
3. A másodfokú eljárásban mely megalapozatlansági hibákkal találkozik leggyakrabban?	5 válasz – 14,70 %	-	29 válasz -85,29 %
Kérdés	Jelentősen befolyásolja	Kisebb hatókörben, részben befolyásolja	Nem befolyásolja
4. A tényállás megállapítása, a bírói döntés során milyen jelentőséget tulajdonít a bírói meggyőződésnek, az ítékezés szubjektív elemeinek. A bíró személyisége mennyiben befolyásolhatja a bizonyítást és az ítélethozatalt?	9 válasz – 26,47 %	8 válasz – 23,52 %	17 válasz – 50 %
Kérdés	Hisz az anyagi igazság érvényesülésében, mely e elérhető, és cél is a büntetőperben	Csak az esetek egy részében érhető el az anyagi igazság	Csak az alaki igazság érhető el, illetve nem ad érdemi választ
5. Hisz-e abban, hogy az ítékezésben érvényesül az anyagi igazság, vagy csak formális, eljárási, alaki igazságról beszélhetünk a büntetőperben?	13 válasz - 54 %	8 válasz - 33 %	3 válasz – 13 %

A joghallgatók által kitöltött nyitott kérdőív adatait a következő táblázat foglalja össze.

2. sz. táblázat (joghallgatóknak által kitöltött, nyitott formájú kérdőív adatai)

Kérdés	Igen, van reális lehetőség	Csak kivételes esetekben	Nincs reális lehetőség
1. Ön szerint van-e lehetőség a valóságnak megfelelő tényállás megállapítására a büntetőeljárásban?	23 válasz - 67,64 %	5 válasz - 14,70 %	6 válasz - 17,64 %
2. Elérhető-e az anyagi, un. objektív igazság a büntetőbíróság ítéletében, vagy meg kell elégednünk a formális, eljárásjogi igazsággal?	5 válasz - 14,70 %	11 válasz - 32,35 %	18 válasz - 52,94 %
3. A bírő meggyőződése, szubjektuma, intuíciói befolyásolják-e és milyen mértékben a büntető ítélekezést.	Igen, befolyásolja nagymértékben	Kisebb mértékben befolyásolja	Nem befolyásolja
3. A bírő meggyőződése, szubjektuma, intuíciói befolyásolják-e és milyen mértékben a büntető ítélekezést.	24 válasz - 70,58 %	9 válasz - 26,47 %	1 válasz - 2,91 %
4. Az új Be. kodifikációi megkezdődtek. Ön milyen területen látna indokoltnak érdemi változtatást a jelenleg hatályos büntetőeljárás törvényhez képest?	Alapvető jogok védelme, kényszerintézkedések	Nyomozás és tárgyalás egyszerűsítése, reformja, az eljárás gyorsítása	Nem lát indokoltnak változást, vagy nem tud választ adni
4. Az új Be. kodifikációi megkezdődtek. Ön milyen területen látna indokoltnak érdemi változtatást a jelenleg hatályos büntetőeljárás törvényhez képest?	19 válasz - 55,88 %	9 válasz - 26,47 %	6 válasz - 17,64 %

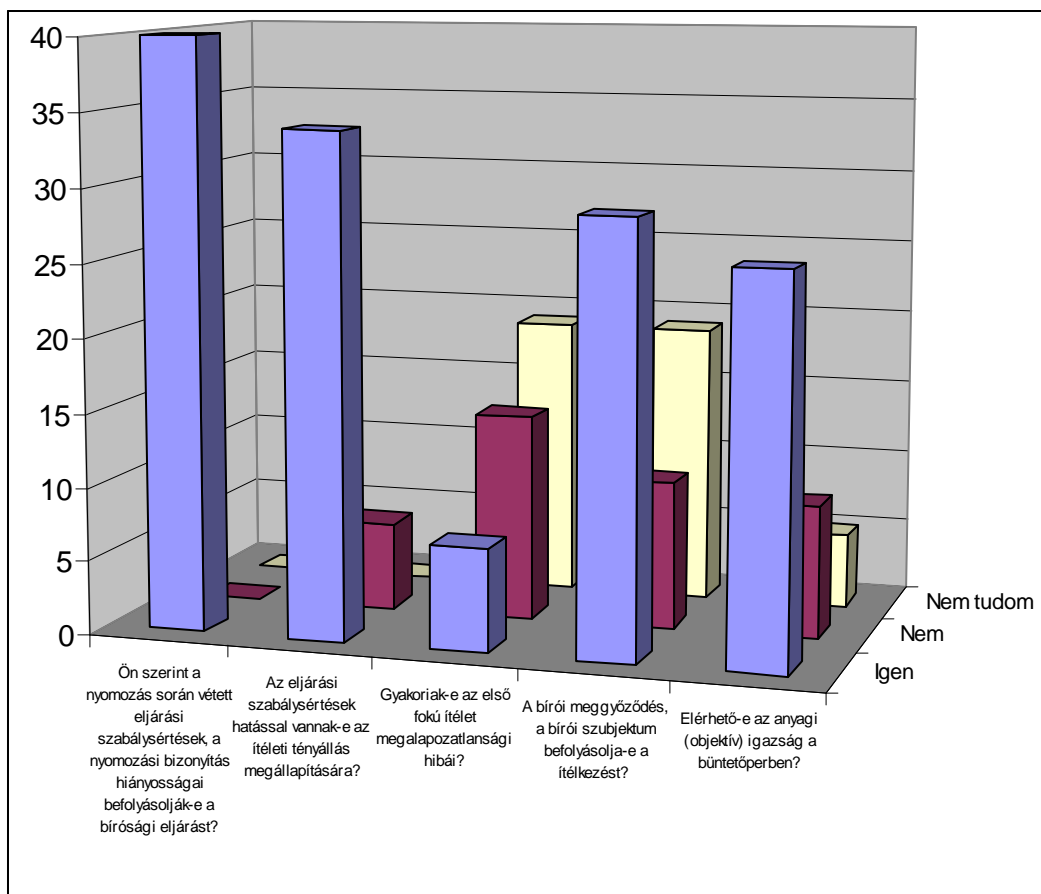

V.1.2. A feleletválasztós, zárt jellegű kérdőíves felmérés

A zárt formájú, feleletválasztós kérdőív célcsoportja részben azonos (jogalkalmazók, bírák, bírósági titkárok) volt, de célalanyok véleménye is vizsgálva lett, körül-belül 20 új információforrás állt rendelkezésre. A kérdőívet 40 jogalkalmazó töltötte ki.

3. sz. táblázat (jogalkalmazók által kitöltött, zárt formájú kérdőív adatai)

Kérdés	V. Igen	Nem	Nem tudom
Ön szerint a nyomozás során vétett eljárási szabálysértések, a nyomozási bizonyítás hiányosságai befolyásolják-e a bírósági eljárást?	40 válasz – 100 %	-	-
Az eljárási szabálysértések hatással vannak-e az ítéleti tényállás megállapítására?	34 válasz - 85 %	6 válasz – 15 %	-
Gyakoriak-e az első fokú ítélet megalapozatlansági hibái?	7 válasz – 17,5 %	14 válasz – 35 %	19 válasz – 47,5 %
A bírői meggyőződés, a bírói szubjektum befolyásolja-e a ítélezést?	29 válasz – 72,5 %	10 válasz – 25 %	19 válasz – 47,5 %
Elérhető-e az anyagi (objektív) igazság a büntetőperben?	26 válasz – 65 %	9 válasz – 22,5 %	5 válasz – 12,5 %

V.2. Interjúkészítés

A vizsgálat során fontosnak tartottam egyes jogalkalmazók (bíró, nyomozó, védő) valamint anyagi és eljárásjogi ismeretekkel már rendelkező felsőéves joghallgatók közvetlen megkérdezését is. Interjút készítettem egy büntető ügyszakos bírósági vezetővel, egy ítéltáblai bíróval, egy védővel, egy rendőrségi nyomozóval és több joghallgatóval is. Összesen 8 személyt interjúvoltam.

A megkérdezett bírák, a védő és a nyomozó egyöntetűen arról nyilatkoztak, hogy a nyomozás hiányosságai érdemben befolyásolják a bírósági eljárást. A bírák szerint a nyomozási hibák teljes mértékben nem, csak részlegesen orvosolhatók a büntetőperben. A megkérdezettek véleménye megoszlott az anyagi igazság elérhetőségét illetően, alapvetően részben feltárhatónak tartották az objektív igazságot. Abban egységesen nyilatkoztak az interjúalanyok, hogy a bíró személyisége, szubjektuma befolyásolja az ítélethozatalt.

Összegezve, az interjúk részben megerősítették a kérdőíves felmérés adatait és megfelelő támpontot nyújtottak a hipotézis-ellenőrzéshez.

A kérdőíves felmérések és az interjúkészítés összesen körül-belül 85 személytől szerzett információkat.

VI. A vizsgálati módszerek eredményéből levont konklúziók

Kétségtelen, hogy a tipikus szociológiai kutatásoktól eltérően nagyobb számú sokaságot érintően nem volt lehetőségem empirikus felmérésekre. Összességében az előbb idézettek szerint majd 90 személy megkérdezése volt eredményes, akinek döntő többsége büntetőbíró, de a társszervek

képviselői és a joghallgatók is reprezentáltak. Úgy gondolom a perjogi kérdéshez mérten egy táblabíróság illetékességi területéről mégis olyan számú adatot sikerült felkutatni, mely alkalmas volt a hipotézisek megalapozott ellenőrzésére, nem mellőzve természetesen a jogtudomány mai állását, a jogelméletet és a dogmatikai törvényszerűségeket sem. A vizsgálatok alapján az alábbi következtetések vonhatók le.

VI.1. A nyomozási bizonyítás hiányosságainak hatása az ítéletre

A nyomozás hiányosságai befolyásolják a bírósági bizonyítást és a ténymegállapítást hipotézist a társadalomtudományi módszerekkel végzett vizsgálatok, különösen a kérdőív, az interjúk, valamint a kutatói megfigyelések, terepmunka teljes mértékben alátámasztották. Mindezt emellett megerősítik az elméleti és dogmatikai vizsgálatok is. A megkérdezett jogalkalmazók döntő többsége tapasztalja gyakorlatában, hogy a nyomozás hiányosságai, hibái jelentősen kihatnak a bírósági eljárásra, a tényállás megállapítására és olykor a valóságtól eltérő döntést is eredményezhetnek.

VI.2. Az eljárási szabálysértések hatása a bíróság ténymegállapító tevékenységére

A felmérések és a jogirodalom is alátámasztotta, hogy az eljárási szabálysértések hatással vannak a bírósági bizonyításra és ezáltal nyilvánvalóan a bíróság ténymegállapító tevékenységére is.

VI.3. Az első fokú ítélet egyes esetekben megalapozatlansági hibában szenved

A kérdőíves felmérések szerint nem jelentős számú az első fokú ítéletek megalapozatlansága. A „nem tudom” válaszok nagyobb száma abból fakadhat, hogy nem csak fellebbezési bírák lettek nyilatkoztatva. A kérdőíves felmérések szerint elsősorban felderítetlenség és a hiányosság jelölhető meg fő megalapozatlansági okként. Úgy gondolom, hogy hipotézisem alapvetően igazolt, ha nem is tipikus, de megalapozatlansági okok kimutathatók egyes első fokú ítéletek tényállásában. A megalapozatlanság rendszerint csak részleges, de nyilvánvalóan találkozni teljes megalapozatlansággal is, amikor a másodfokú bíróságnak a felülbírált ítéletet hatályon kívül kell helyeznie. Ilyen esetek azonban nem gyakoriak.

VI.4. A bírói meggyőződés, a szubjektív elemek jelentős hatásúak az ítélezési folyamatra

A hipotézist vizsgálataim megerősítették. A bírói meggyőződés vitathatatlanul befolyással van az ítélezési folyamatra, de maga a bírói szubjektum is. Bár egyes megkérdezettek hangsúlyozták, hogy a bírói szubjektumnak nem, csak a meggyőződésnek kell szerepet kapnia, azonban amint az alapsokaság egyik alanya találóan utalt rá Jerome Frank nyomán, a bírói szubjektumtól nem lehet független az ítékezés. A felvetésem nem csak a jogelmélet, de az empirikus adatok is alátámasztják.

VI.5. A valóság feltárására törekednie kell a bíróságnak, az anyagi igazság megismerése azonban sokszor nehézségekbe ütközik

Dogmatikai és empirikus módon is igazoltnak találom, hogy a valóság feltárására törekednie kell a bíróságnak és törekszik is, részben elérhető az anyagi igazság, de úgy gondolom annak megismerése sokszor nehézségekbe ütközik. Számos olyan ok lehet, ami gátja lehet az objektív

igazság kiderítésének. Részben a bizonyítás törvényességére vonatkozó szabályok, a törvénytelenül beszerzett bizonyíték kizárása, a bizonyítás bizonytalansági tényezői, egyes eljárást gyorsító rendelkezések külön és együtt is akadályozhatják az igazság felderítését. Mindezt ugyan csak részben tükrözik a kérdőíves felmérés adatai, ennek ellenére bizonyítottnak látom, hogy sok esetben csak az alaki, formális igazság elérésére van lehetőség. A bíró számára kötelezettség a valóság feltárására való törekvés, nyilvánvaló, hogy a bíró hisz az igazság elérésében, döntésének igazságosságában. A kérdőív vonatkozó kérdésének nagyszámú „igen” válaszai ezt megerősítik. Magam is hiszek természetesen az igazság kiderítésében, azonban a gyakorlati tapasztalatok, valamint a már részletezett dogmatikai indokok alapján nem mondhatjuk ki, hogy minden esetben sikerül az objektív igazságot feltárni. Mindazonáltal megnyugtató, hogy a bírák alapvetően hisznek⁴⁷ az anyagi igazság elérésében, s ha ez nem is mindig lehetséges, sosem feledhetjük, hogy a bíróság feladata az igazságszolgáltatás.

VII. Záró gondolatok

Miként láthattuk, a hipotézisek jelentősebb részét, különösen az eljárási hiányosságok és hibák ítéletre való kihatását, valamint a bírói szubjektum jelentőségét illetően a társadalomtudományi módszerekkel végzett elemzések megerősítették, így a kutatás e tekintetben a jelzett hipotéziseket el kell, hogy fogadja, azzal a megjegyzéssel, hogy a felvetéseket nem csak az empirikus úton nyert adatok, de az elméleti és dogmatikai szakirodalom is támogatja. A vizsgálat megmutatta egyben a részletes és szigorú törvényi szabályozás ellenére, hogy az emberi tényezők, a szubjektum, az emberi elme és lélek milyen komoly jelentőségű az ítélethozatal során. Mindez úgy vélem természetes, a technikai fejlődés ellenére, függetlenül a racionalitásnak a bíróról alappal elvárt követelményétől, a bíró a talárban, a pulpituson, kalapácsával arra ütve is ember marad, ezért a pszichológiai tényezőket sohasem választhatjuk el a bírászkodástól. Az viszont alapvető követelmény, hogy a bíró a törvénynek megfelelően, a bizonyítás anyagát racionálisan értékelve, a logikai törvényei szerint döntsön bárki ügyében. Az objektív tényezőket ezért álláspontom szerint a szubjektív körülmények nem előzhetik meg.

⁴⁷ Lásd. 1. sz. táblázat 5. kérdésénél a válaszok megoszlását

Staatsrechtliche (verfassungsrechtliche) und völkerrechtliche Aspekte der Autonomie und der Unabhängigkeit des Kosovo

1.

Die völkerrechtliche Lösung des seit mehreren Jahren andauernden Kosovo-Konflikts bedarf einer eingehenden, auf die verfassungsrechtliche bzw. staatsrechtliche Entwicklung bezogenen «historischen» Analyse. Von ausschlaggebender Bedeutung ist die vom Bundesparlament in Beograd am 4. Februar 2003 verabschiedete, im internationalen Kontext auffallend kurze, aus nur 67 Artikeln bestehende Verfassungscharta (auf Serbisch: *ustavna povelja*) d.h. nicht mehr Verfassung (auf Serbisch: *Ustav*, auf Englisch: *Constitutional Charter*), die noch am selben Tage in Kraft trat. Die Verfassungscharta wurde schon Ende Januar 2003 sowohl vom montenegrinischen als auch vom serbischen Parlament verabschiedet. Von besonderem Interesse ist der aus fünf Mitgliedern bestehende Ministerrat. In diesem fünfköpfigen Gremium befand sich ein Minister für Menschen- und Minderheitenrechte. Der Kompetenzbereich dieses Ministers war aber sehr beschränkt. Laut Art. 45 der Verfassungscharta von 2003 hat der Bundesminister für Menschen- und Minderheitenrechte ausschließlich Beobachtungskompetenz und Koordinierungsfunktion.

2.

Das Einkammersystem, das das frühere Zweikammersystem der bis dahin geltenden Bundesverfassung vom 27. April 1992 ersetzt, befürwortet die Wahrnehmung der Interessen der nationalen Minderheiten (Ethnien) nicht. Im Hinblick auf die Kompetenzen des grundsätzlich als Verfassungsgericht konzipierten Obersten Gerichtshofes von Serbien und Montenegro findet man auch keinen Hinweis auf die Schlichtung von Konflikten zwischen den nationalen Minderheiten. Im Gegensatz zu seinem Vorgänger hatte der Oberste Gerichtshof keine Kompetenz mehr, über das Verbot der politischen Parteien – die eventuell die Interessen der verschiedenen Minderheiten (Ethnien) wahrnehmen könnten – eine Entscheidung zu treffen. Erwähnung verdient, dass laut Verfassungscharta von 2003 (Art. 16) die internationalen Verträge gleich den allgemein anerkannten Prinzipien bzw. Regeln des Völkerrechts Vorrang sowohl vor dem Bundesrecht als auch vor dem Recht d. h. Rechtssystem bzw. Rechtsordnung der Gliedstaaten hatten. Von Bedeutung ist immerhin, dass der Oberste Gerichtshof als Bundesverwaltungsgerichtshof funktionierte. Als Folge dessen konnten die Verwaltungsakte der verschiedenen Bundesinstitutionen vor diesem Gericht angefochten werden. Der Oberste Gerichtshof hatte die Kompetenz, in der Frage der Konformität der Verfassungen bzw. Gesetze und Verordnungen der Gliedstaaten mit der Verfassungscharta zu entscheiden. Ein besonderes Merkmal dieser Kompetenz war immerhin, dass bei dieser Entscheidung laut Art. 49 auch Mitglieder des Verfassungsgerichts des betroffenen Gliedstaates anwesend und sogar stimmberechtigt waren. Im Zusammenhang mit der Verfassungscharta soll noch erwähnt werden, dass der Gesetzgeber laut Art. 8 ein Gesetz über die Menschen- und Minderheitenrechte und die bürgerlichen Freiheiten hätte verabschieden sollen.

3.

Das Verfassungsgesetz d. h. Gesetz mit Verfassungsrang über die Grundrechte, das von derselben Kommission erstellt wurde, die die Verfassungscharta redigierte, wurde am 28. Februar 2003 während der letzten Sitzung des Bundesparlaments Jugoslawien promulgiert. Dieses Gesetz hatte aber keine Regeln bzw. Artikel in Bezug auf die Rechte der ethnischen Minderheiten.

* Universitätsprofessor, ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Staats- und Rechtswissenschaftliche Fakultät, Eötvös Loránd Universität (Budapest), E-Mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

4.

Art. 60 der Verfassungscharta regelte das Recht der Gliedstaaten zum Austritt aus der Staatenverbindung. Das Sezessionsrecht (*ius secessionis*) wurde schon in der Verfassung Jugoslawiens – in der ersten Verfassung, die nach dem Zweiten Weltkrieg in Jugoslawien verabschiedet wurde – vom Jahre 1946 den Gliedstaaten gewährt, im Einvernehmen mit dem Selbstbestimmungsrecht der Völker der Teilrepubliken bzw. Unionsrepubliken. Die jugoslawische Verfassung vom Jahre 1963 und die vom Jahre 1974 gewährten gleichermaßen das Sezessionsrecht. Das Recht auf einen freien Austritt aus dem Bundesstaat war in beiden Verfassungen im Einleitenden Teil des Verfassungstextes geregelt und war in der Formulierung identisch. Im Text der Verfassung vom Jahre 1992 wurde hingegen das Sezessionsrecht der Gliedstaaten ausdrücklich nicht erwähnt. In der Präambel der Verfassung befand sich aber der Hinweis darauf, dass der Zusammenschluß der Republik Serbien und der Republik Montenegro sich auf der Freiwilligkeit gründet. Diese Formulierung schloß – trotz des Fehlens des eindeutigen Wortlautes – das Sezessionsrecht der Gliedstaaten nicht aus.

5.

Im Hinblick auf das Sezessionsrecht (*ius secessionis*) soll erwähnt werden, dass dieses Recht auch in der Verfassung vom Jahre 1974 den sechs Teilrepubliken vorbehalten war. Die autonomen Provinzen, Kosovo und die Voivodina (auf Ungarisch: *Vajdaság*) als Bestandteile von Serbien hatten nicht dieses Recht. Der im Jahre 1989 aufgehobene Autonomiestatus beider Provinzen wurde weder durch die Verfassungscharta noch durch die Verfassung (auf Serbisch: *Ustav*) Serbiens wiederhergestellt. Kosovo war nach dem Jahre 1990 der serbischen vollstreckenden Gewalt d.h. Exekutive unmittelbar unterstellt. Das „Untergrundparlament“ des Kosovo proklamierte im Jahre 1991 die Unabhängigkeit bzw. Souveränität Kosovos.

6.

In Kosovo – aber auch in der Voivodina – fanden die Ethnien die verfassungsrechtliche Bevorzugung der Montenegriner als Diskriminierung. Im Hinblick auf die friedliche Lösung des Kosovo-Konfliktes hätte man sich ernsthaft überlegen müssen, ob es nicht zweckmäßig gewesen wäre, die verfassungsrechtliche Struktur der Staatenverbindung Serbien und Montenegro in erster Linie mit Berücksichtigung der Autonomie einer Änderung zu unterziehen, wobei auch die Verfassung vom Jahre 1974 in Betracht gezogen werden könnte.

7.

In der Präambel der serbischen Verfassung ist das Kosovo ein Teil Serbiens. Gleichermäßen verhält es sich mit der Resolution 1244 des Sicherheitsrates (*Security Council*) der Vereinten Nationen. Dieses internationale Dokument wurde nach dem Kosovo-Krieg im Juni 1999 verabschiedet. Laut der Resolution 1244 des UN-Sicherheitsrates ist das Kosovo ein Teil Serbiens. Zu betonen ist, dass Serbien bis heute offiziell auf der Gültigkeit dieser Resolution beharrt.

8.

Die Loslösung des Kosovo von Serbien erfolgte durch die Unabhängigkeitserklärung vom 17. Februar 2008. Bis Ende Juni 2012 – haben 91 Staaten die kosovarische Unabhängigkeit anerkannt. Zu betonen ist, dass die Volksrepublik China und Russland die Unabhängigkeit des Kosovo nicht anerkennen. Außerdem haben bis heute die Unabhängigkeit von Kosovo fünf Mitgliedstaaten der Europäischen Union, Griechenland, Zypern, Rumänien, Slowakei und Spanien, nicht anerkannt.

9.

Etwa acht Monate nach der Unabhängigkeitsproklamation von Kosovo hatte die Vollversammlung (*General Assembly*) der Vereinten Nationen im Oktober 2008 Serbiens Vorstoß gebilligt, die Richter des Internationalen Gerichtshofes (abgekürzt: IGH) in Den Haag mit einer Einschätzung zur Rechtmäßigkeit der kosovarischen Unabhängigkeitserklärung zu beauftragen. 77 Mitgliedstaaten

der Vereinten Nationen stimmten für den Belgrader Antrag. Sechs Staaten votierten dagegen. Unter diesen Staaten waren die Vereinigten Staaten, Albanien, Marshallinseln, Mikronesien, Nauru und Palau (Republik Palau, *Republic of Palau*). 74 UN-Mitgliedstaaten enthielten sich der Stimme. Im Oktober 2008 hatten 48 Staaten das Kosovo anerkannt. Inzwischen, im Jahre 2014 sind es 107 (107 der 193 UN-Mitgliedstaaten). 24 der 28 Mitgliedstaaten der Europäischen Union haben Kosovo völkerrechtlich anerkannt.

10.

Zu betonen ist, dass der Außenminister von Kosovo, Skender Hyseni verkündete, seinem Ministerium sei versichert worden, dass 35 oder sogar 40 weitere Staaten die Absicht hegten, das Kosovo anzuerkennen. Im Dezember 2009 konnten die UN-Mitgliedstaaten den Richtern des IGH ihre eigenen Einschätzungen des Sachverhalts vorlegen. 29 Delegationen machten von diesem Recht Gebrauch. Im Sinne Serbiens äußerten sich die Volksrepublik China, Russland sowie aus der Europäischen Union Rumänien, Spanien und Zypern. Außerdem stimmten Brasilien und Argentinien sowie eine Reihe kleineren Staaten mit eigenen territorialen Konflikten oder separatistischen Drohungen am Horizont, wie Aserbaidschan und Bolivien, mit dem Standpunkt Belgrads überein.

11.

Das Kosovo hatte die Vereinigten Staaten von Amerika (USA) sowie außer Spanien alle großen EU-Mitgliedstaaten auf seiner Seite. Deutschland, Frankreich, das Vereinigte Königreich, aber auch Dänemark, Finnland, die Niederlande, Österreich und zusätzlich noch Norwegen. Mehrere Balkanstaaten, wie Bulgarien und Kroatien bezeichnen die Unabhängigkeitserklärung des Kosovo als rechtmäßig. Aus der muslimischen Welt äußerte sich zudem Saudi-Arabien im Sinne des Amselfelds. Der ehemalige UN-Vermittler Martti Ahtisaari, der als "Vater" der kosovarischen Unabhängigkeit gilt, äußerte sich wie folgt: „Es ist wichtig, dass jeder zu verstehen beginnt, dass Kosovo ein unabhängiger Staat ist und ein unabhängiger Staat bleiben wird, was immer auch vor internationalen Gerichten geschieht.“ Das sei eine Tatsache, die jeder berücksichtigen sollte – vor allem diejenigen, welche die Absicht verfolgten, der EU beizutreten, sagte Martti Ahtisaari mit Blick auf Serbien und die russisch-chinesisch-serbische Koalition gegen die Europäische Union im Kosovo.

12.

Der Internationale Gerichtshof (IGH) hielt in seinem am 22. Juli 2010 verkündeten Rechtsgutachten die Unabhängigkeitserklärung des Kosovo nicht für eine Verletzung des Völkerrechts. IGH-Präsident Hisashi Owada hat bei der Vorstellung des Rechtsgutachtens mit, zehn Richter verträten die Ansicht, dass die am 17. Februar 2008 in Prishtina deklarierte Loslösung von Serbien internationalem Recht entsprochen habe. Nur vier Richter vertraten eine abweichende Meinung. Die Einschätzung des IGH ist völkerrechtlich unverbindlich. Die Unabhängigkeitserklärung habe weder gegen das „allgemeine internationale Recht“, noch gegen Resolutionen des UN-Sicherheitsrates (auf Englisch: *Security Council*) verstoßen, sagte Owada für die Richtermehrheit. Das IGH könne das von Serbien und Russland vorgetragene Argument nicht akzeptieren, dass die Resolution 1244 des UN-Sicherheitsrates aus dem Jahr 1999 ein Element enthalte, dass es „den Autoren der Unabhängigkeitserklärung“ verboten hätte, die Unabhängigkeit zu erklären. Das Völkerrecht (*Public International Law*) kenne kein „Verbot von Unabhängigkeitserklärungen“ (*declaration of independence*), sagte Hisashi Owada.

13.

Am 2. Juli 2012 wurde dem Kosovo die völlige staatliche Souveränität zugestanden. An diesem Tag hat der Internationale Lenkungsrat (ISG), der im Jahre 2008 etabliert wurde, in Wien die Beendigung der internationalen Überwachung über Kosovo beschlossen. Dem Internationalen Lenkungsrat gehören 22 Mitgliedstaaten der Europäischen Union, außerdem die Türkei und die

Vereinigten Staaten von Amerika (USA) an, die die Unabhängigkeit des Kosovo unterstützen. Somit ist die beaufsichtigte Unabhängigkeit von Kosovo zu Ende gegangen. Mit diesem Beschluss des Lenkungsrates wurde das Mandat des Internationalen Zivilen Vertreters im Kosovo, Pieter Feith beendet. Feith hatte das Recht, Gesetze und Beschlüsse der Regierung des Kosovo zu ändern. Es ist zu betonen, dass die internationale Gemeinschaft auch künftighin im Kosovo bleiben wird. Die Rechtsstaatsmission der Europäischen Union (abgekürzt: EULEX) setzt ihre Tätigkeit für weitere zwei Jahre im Kosovo fort. Die EULEX ist damit beauftragt, nach der am 17. Februar 2008 erfolgten Erlangung der Unabhängigkeit des Kosovo beim Aufbau des Justiz-, Zoll- und Polizeiwesens Unterstützung zu gewähren. Das Personal der Rechtsstaatsmission der Europäischen Union wurde aber stark reduziert.

14.

An dieser Stelle verweisen wir darauf, dass Serbien derzeit auf baldige Beitrittsverhandlungen mit der Europäischen Union hofft. Kosovo strebt hingegen ein Assoziierungsabkommen (auf Englisch: *Association Agreement*) mit der Europäischen Union an. Voraussetzung der Realisierung dieser Bestrebungen ist aber ein Abkommen zwischen Serbien und dem Kosovo. Der Zweck dieses Abkommens ist die Festlegung der kollektiven Rechte der serbischen Minderheit, die im Kosovo lebt. Ivica Dacic, der Premierminister Serbiens und Hashim Thaci, der Ministerpräsident des Kosovo hatten sich auf eine Normalisierung der Beziehungen zwischen Serbien und Kosovo geeinigt. Ein Abkommen („historisches Friedensabkommen“ nach den Worten von Enver Hoxhaj, dem Außenminister des Kosovo) zwischen Serbien und dem Kosovo wurde am 19. April 2013 nach Verhandlungen in Brüssel unterzeichnet. Zum ersten Male haben das Kosovo und Serbien einen Vertrag unterzeichnet. Im Jahre 1999, bei den Friedensverhandlungen in Rambouillet, hatte sich Serbien noch verweigert, ein Abkommen mit dem Kosovo zu schließen. Das Scheitern der Unterzeichnung des Abkommens hatte zur militärischen Intervention der NATO geführt.

15.

Catherine Ashton, die EU-Außenbeauftragte hatte bei der Vorbereitung des Brüsseler Abkommens über die Normalisierung der Beziehungen zwischen dem Kosovo und Serbien eine nicht zu unterschätzende Vermittlerrolle. Auf Grund des fünfzehn Punkte umfassenden Abkommens dürfen die mehrheitlich von den Serben bewohnten Gemeinden und Enklaven im Kosovo zu einem Gemeindeverbund mit weitgehenden Kompetenzen zusammenschließen. Es wird erwartet, dass die serbischen Gemeinden und Enklaven im Gegenzug sich in den kosovarischen Staat eingliedern und von der Errichtung von serbischen Parallelstrukturen Abstand nehmen. Die Vertreter der serbischen Gemeinden im Kosovo haben am 20. April 2013 gegen den Abschluss des Abkommens protestiert. Das Abkommen verletzte ihrer Meinung nach die serbische Verfassung, die das Kosovo als Bestandteil Serbiens betrachtet bzw. deklariert.

16.

Marko Jaksic, Abgeordneter der oppositionellen Demokratischen Partei im serbischen Parlament in Beograd ist bekanntermaßen einer der Gegner des Abkommens von Brüssel. Seiner Meinung nach ist das Abkommen von Brüssel verfassungswidrig (*unconstitutional*). Im Einvernehmen mit dieser Ansicht sollte das serbische Verfassungsgericht (*Constitutional Court*) in Beograd die Verfassungswidrigkeit des Abkommens prüfen. Hier verweisen wir darauf, dass die Repräsentanten der serbisch-orthodoxen Kirche in der Beurteilung bzw. Bewertung des Brüsseler Abkommens nicht der gleichen Ansicht sind.

17.

Im Parlament des Kosovo haben am 21. April 2013 89 von 120 Abgeordneten für das Brüsseler Abkommen gestimmt. Am 26. April 2013 hat auch das Parlament von Beograd das Abkommen mit großer Mehrheit angenommen. In Beograd haben 173 Abgeordneten (gegen 24) für das Brüsseler Abkommen gestimmt. Ivica Dacic hat aber nachdrücklich betont, dass die Annahme des

Abkommens nicht die Unabhängigkeit des Kosovo bedeutet. Nach einhelliger Meinung der vertragsschließenden Staaten d.h. Serbiens und des Kosovo sollen zur Durchsetzung des Abkommens auch die Europäische Union und NATO beitragen.

18.

Am Ende dieser Übersicht, die keinen Anspruch auf Vollständigkeit erhebt, soll darauf verwiesen werden, dass die Einzelheiten bzw. Details des Brüsseler Abkommens und die bevorstehenden Schritte zu seiner Verwirklichung noch nicht ausgehandelt sind.

Hományi András Ferenc*

Budapest Főváros XVIII. kerület 2014. évi Önkormányzati választásának lehetséges kimenetele a kerület választástörténetének tükrében¹

I. Bevezető (megközelítés)

A rendszerváltás lezárásaként újra lehetségessé vált helyi szinten is legitim vezetők választása. Ennek mára komoly történelme van, történeti és összehasonlító elemzése, így tudományos kifejtése indokolt az egyes települések szintjén is. Átfogó az egész önkormányzati választásokat feldolgozó munka már született, azonban településünk részletes választástörténeti feldolgozása nem történt meg.

Tekintettel arra, hogy 1994 óta ezen a településen dolgozom a Budapest Főváros XVIII. kerületi Polgármesteri Hivatalában, valamint, hogy hivatalba lépésem évétől részt veszek az önkormányzati választások lebonyolításában, így részben saját munkaterületem történetét is írom, mikor a téma kifejtésére vállalkozom.

A választások eredményeinek előzetes latolgatása szinte részévé vált az életünknek. Véleményem szerint jogosan, hiszen kihat a mindennapjaink alakulására. A számos, inkább „delphoi jósdát” idéző előrejelzés mellett, azonban ha biztos végeredményeket nem is, de következtetéseket mindenképpen lehet és érdemes is levonni az elmúlt 20 év választási eredményeiből, ami többé-kevésbé kirajzolja a lehetséges eredményeket. Munkámat ezen tapasztalatok összegzésére szánom.

II. A település bemutatása²

Budapest XVIII. kerülete 1950. január 1-jén alakult két fő részből, Pestszentlőrinc és Pestszentimre településekből. A kerület állandó lakosainak száma 95.257 fő (2001), területe 38,61 négyzetkilométer, népsűrűsége 2.467,2 fő/km² (2001). A kerület főleg lakófunkciójú peremkerület, nagyrészt laza családi házas beépítéssel, több sűrűn beépített lakóteleppel és néhány ipari létesítménnyel. A kerület területén található a Liszt Ferenc nemzetközi repülőtér, valamint az Országos Meteorológiai Szolgálat Központi Előrejelzője és a Központi Légtérfizikai Intézet is. Választópolgárainak száma ~ 82.000 fő (2010).

A település városrészei:

	név	népesség (2001) ³
1	Krepuska Géza (Alacskai úti) lakótelep	2.083 fő
2	Almáskert	-
3	Bélatelep	1.285 fő
4	Belsőmajor	1.687 fő
5	Bókaytelep	5.093 fő
6	Erdőskert	1.972 fő
7	Erzsébettelep	3.565 fő
8	Ferihegy	706 fő
9	Ganzkertváros	2.906 fő

* Budapest Főváros XVIII. kerületi Helyi Választási Iroda munkatársa, Választási tanácsadó.

¹ Ez úton szeretnék köszönetet mondani Hubai Lászlónak dolgozatomhoz nyújtott minden segítségért. Külön köszönet a Budapest XVIII. kerületi Helytörténeti Gyűjtemény munkatársainak, hogy a közgyűjtemény anyagát a rendelkezésemre bocsátották, valamint a Budapest Fővárosi Levéltár munkatársainak az adatgyűjtéshez adott segítségükért.

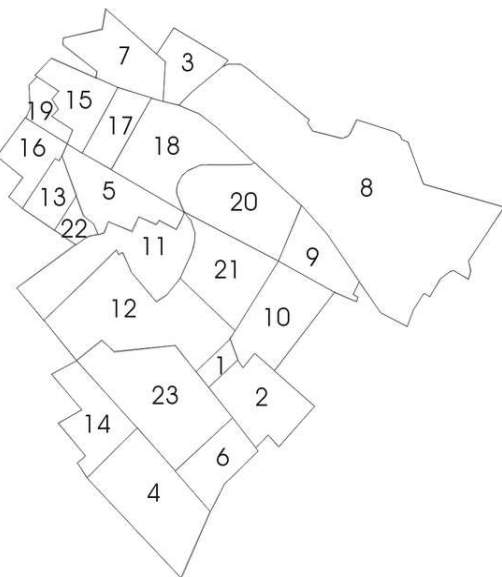
² http://hu.wikipedia.org/wiki/Budapest_XVIII._kerulete.html (2014. május 5.)

³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Budapest_XVIII._kerulete#cite_note-portal.ksh.hu-7.html (2014. május 5.)

10	Ganztelep	3.745 fő
11	Gloriett telep	6.951 fő
12	Halmierdő	41 fő
13	Havannatelep	17.377 fő
14	Kossuth Ferenc-telep	4.334 fő
15	Lakatos-lakótelep	6.730 fő
16	Liptáktelep	3.242 fő
17	Lónyaytelep	2.501 fő
18	Miklóstelep	3.064 fő
19	Rendessytelep	1.763 fő
20	Szemeretelep	7.405 fő
21	Szent Imre-kertváros	5.471 fő
22	Szent Lőrinc-telep	4.310 fő
23	Újpéteritelep	10.162 fő

III. Tézis

Budapest 18. kerülete nem egyértelműen sorolható be sem bal-, sem jobboldali orientációjú települések közé, ezért alapvetően az országban uralkodó közhangulat határozza meg az adott választás kimenetelét. Bizonyos, hogy így lesz ez 2014-ben is. „Egy adott (választási) földrajzi egységben (pl.: szavazókör) magától értetődően egyszerre többféle pártszimpátia van jelen. E pártpreferenciák sajátos, az adott területre jellemző politikai mintázatot mutatnak.”⁴ A település szerkezetéből adódóan természetesen vannak inkább bal-, illetve jobboldali kötődésű településrészek, de ezek önmagukban nem képesek a választási eredményt eldönteni. A vizsgálatok általános megállapítása itt is érvényesül, hogy a lakótelepek inkább baloldali érzelműek, míg a kertvárosi részeken élők inkább a jobboldalnak kedveznek. Az alacsonyabb státuszú településrészek választási hajlandósága mindig jóval elmarad a magasabb státuszú településrészekéhez képest. Ez igaz a lakosság vonatkozásában is. Ebből következően viszont nagyobb választói tartalékokkal is rendelkezik az alacsonyabb státuszú településrészeken élő, inkább baloldali beállítottságúakat lefedő terület, mivel a jobboldali beállítottságú, magasabb státuszú szavazók alapvetően hajlamosabbak maguktól, önmagáért a választásért rész venni. Egy intenzívebb választási mozgósítás, itt egyértelműen a baloldali jelölteket hozhatja kedvezőbb helyzetbe. „Nagyobb az esély arra, hogy a lecsúszottak egy része valamilyen tényező hatására mégis elmenjen szavazni, mint arra, hogy a felső középosztályba tartozók valamilyen okból ne vegyenek részt a választáson.”⁵

Meghatározó lehet az országgyűlési választások eredménye a települési választás kimenetelét illetően is. Ki fogja képviselni a települést a parlamentben. Milyen intézkedéseket fog hozni az országgyűlés az Önkormányzati választásokig. A közhangulatot érintő események, intézkedések lesznek-e? Tud-e politikai előnyt kovácsolni a kerületben most induló csatornázásából a jelenleg regnáló vezetés?

Kormányzati és ellenzéki politikai szereplők között összefogás minimálisan várható. Leginkább az országos szinten is megjelenő FIDESZ – KDNP és az MSZP – Együtt2014 – PM szövetségek

⁴ Hubai László: A választói magatartás kontinuitása 1990-2002, Politikatudományi szemle 2002. 1-2. szám 96. oldal;

⁵ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 270. oldal;

valószínűsíthetőek. Tekintettel arra, hogy helyi szinten nincs mandátumszerzési küszöb, így a kisebb szervezetek is megkísérlik elérni az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámot.

Véleményem szerint a 14 egyéni körzetből 5 – 5 egyértelműen a bal-, illetve a jobb oldalé. A maradék hat körzetben akár néhány szavazaton múlhat majd, ki válik képviselővé a két nagy párt jelöltjei közül. Itt a jelölő szervezetek részéről kulcskérdés, hogy megtalálják-e azt az embert akinek ismertsége, elfogadottsága elősegítheti a mandátum megszerzését, valamint miként tudnak majd mozgósítani. A képviselő-testületben a többség megszerzéséhez sem elhanyagolható, hogy a kompenzációs listára mennyi töredékszavazatot tudnak majd a nagyobb pártok, jelölő szervezetek felhalmozni. Itt három, négy mandátum sorsa fog eldőlni közöttük. A maradék két – három kompenzációs mandátumon a többi jelölő szervezet fog osztozni.

Tézis előfeltételei:

- A területi egyéni választási körzetek kialakításukban (1998-2010) nagyfokú kontinuitást mutatnak.
- A szavazóköri körökön belül viszonylag homogén a lakosság státuszbeli összetétele.
- A település a 2014. január 1-i lakosságszám alapján nem fogja átlépni a 100.000 főt, így 14 egyéni körzet kerül kialakításra, akárcsak az előző, 2010-es választás esetében.
- Következtéseimet a közgyűlés összetételére (pártokra) leadott szavazatokból kívánom levonni, mert itt a legkisebb a szavazat hasznosulásának befolyásoló ereje.

Tézis feltevései:

1. Budapest XVIII kerületben is igaz, ami országosan már bizonyított, hogy az alacsonyabb státuszú településrészek alacsonyabb, míg a magasabb státuszú településrészek esetében magasabb a választói aktivitás;
2. Budapest XVIII kerületben is igaz, ami országosan már bizonyított, hogy az alacsonyabb státuszú településrészek inkább a baloldal, míg a magasabb státuszú településrészek esetében a jobb oldal támogatottsága nagyobb a kerületi átlaghoz képest;
3. Az egyéni tényezőnek (jelölt személye) legfeljebb közvetett szerepe van. „Annak a valószínűsége, hogy a választók általában személyesen ismernék az egyéni képviselőket vagy tevékenységüket, egy nagyvárosban elég kicsi. Egy egyéni választókerületre ma átlagosan több mint 3750 választó jut. A körzetek határa (több esetben a száma is) változik választásról választásra, tehát a folyamatosság sem biztosított. Az egyéni körzet nem közigazgatási egység, az esetek többségében még önálló városrész sem.”⁶ „Mindezek fényében nem célravezető, ha az egyéni képviselők eredményeit elemezzük részletesen, jobb, ha inkább kerületi szinten, az egyéni képviselők párthovatartozása szerinti eredményéből vonunk le következtetéseket.”⁷
4. A 2014.évi önkormányzati választás az egyéni választókerületekben fog eldőlni.

IV. Jogszabályi háttér, jogszabályi változások

1. Elvi alapok

A helyi önkormányzathoz való jog az adott közigazgatási egység választópolgárainak a közösségét illeti meg.

A *választási szervek* a választásokat lebonyolító és felügyelő választási bizottságok és ezek végrehajtó apparátusai, a választási irodák. Önkormányzati választások esetén szavazatszámoló bizottság, helyi választási bizottság, területi választási bizottság és nemzeti választási bizottság működik.

Lakosságszám azon személyek száma, akiknek a polgárok személyi és lakcím adatait tartalmazó nyilvántartásban szereplő lakóhelye, lakóhely hiányában tartózkodási helye az adott település

⁶ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 270. oldal;

⁷ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 272. oldal;

közigazgatási területén található, vagy akiknek a lakóhelye csak az adott település megnevezését tartalmazza.⁸

Választójogosult (választó és választható) minden nagykorú magyar állampolgár, valamint az EU más tagállamának polgára aki az adott településen érvényes állandó lakóhellyel rendelkezik, A menekültként, bevándorlóként vagy letelepedettként elismert nagykorú személyek szintén szavazhatnak (választó).

A *választókerület* a földrajzilag egybefüggő, területileg lehatárolt választási egység. A választásra jogosultak száma a választókerületekben megközelítően azonos kell legyen.

Töredékszavazatok azok a leadott, de mandátumot nem eredményező szavazatok, amelyeket a jelölő szervezetek, pártok vesztes egyéni jelöltjei kaptak.

A *mandátum* társadalmi, különösen politikai jellegű megbízás, felhatalmazás.

2. Törvényi szabályozás

2.1. Alaptörvény

„Az általános és egyenlő választójog alapján közvetlenül és titkos módon választott települési képviselő a település egészéért vállalt felelősséggel képviseli választóinak érdekeit, ami azt jelenti, hogy választókerületének céljait a település egészének érdekeit figyelembe véve kell érvényesítenie.”⁹

„A rendszerváltás után a tanácsrendszer helyébe lépő önkormányzati rendszert a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 1990. évi módosítása alapozta meg.”¹⁰

Rendelkezései alapján az adott település választópolgárainak közösségét megilleti a helyi önkormányzás joga, amely a helyi közügyek önálló intézését, a helyi közhatalomnak a lakosság érdekében való gyakorlását jelenti.

Az önkormányzatok önrendelkezésének jogát már az Alkotmány majd az Alaptörvény rendelkezései is elismerik. A jog gyakorlása szempontjából az alaptörvénybe való rögzítés garanciális jelentőségű. Az alaptörvény Államról szóló részének 31. cikkének értelmében a helyi közösség alapvető joga helyi ügyeinek vitele. „*Magyarországon a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek.*”

Általános alapelveként mondja ki a magyar választójogi szabályozás a négy demokratikus alapszabályt a választásnak. Ezek a választások alapelvei: az egyenlő és általános választójog, valamint a titkos és közvetlen szavazás. Lényegében valódi választásról akkor beszélhetünk ha ezek hiánytalanul megvalósulnak. Ezen jogokat az alaptörvény 35.cikke ki is mondja: (1) „*A helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják.*”

(2) „*A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek általános választását a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek előző általános választását követő ötödik év október hónapjában kell megtartani.*”

(3) „*A képviselő-testület megbízatása a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek általános választásának napjáig tart. Jelöltek hiányában elmaradt választás esetén a képviselő-testület megbízatása meghosszabbodik az időközi választás napjáig. A polgármester megbízatása az új polgármester megválasztásáig tart.*”

⁸ 2010. évi L. törvény 2. §;

⁹ Választási füzetek 91. Belügyminisztérium/OVI, Budapest, 2002, 9. oldal.

¹⁰ Választási füzetek 91. Belügyminisztérium/OVI, Budapest, 2002, 6. oldal.

2.2. Önkormányzati törvény, Önkormányzati választójogi törvény

„Az alkotmányban (alaptörvényben) lefektetett alapvető elveknek és szabályozásoknak megfelelően került elfogadásra a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény. (...) Általános rendelkezései között rögzíti a helyi önkormányzás lényegi elemeit: az önállóságot, a demokratikus helyi hatalomgyakorlás, és az önkormányzati jogok bírósági védelmének követelményeit.”¹¹

Az önkormányzatiság és a választások szempontjából a legfontosabb paragrafusok a következők:

1. § (1) „A község, a város, a főváros és kerületei, valamint a megye önkormányzata (a továbbiakban: helyi önkormányzat) a feladat- és hatáskörébe tartozó helyi érdekű közügyekben (a továbbiakban: helyi közügy) önállóan jár el.” (4) „A helyi önkormányzat - a választott helyi képviselő-testület által, vagy a helyi népszavazás döntésével - önként vállalhatja minden olyan helyi közügy önálló megoldását, amelyet jogszabály nem utal más szerv hatáskörébe.”

2. § (1) A helyi önkormányzat érvényre juttatja a népfelség elvét, helyi közügyekben demokratikus módon, széles körű nyilvánosságot teremtve kifejezi és megvalósítja a helyi közakaratot.

5. § A helyi önkormányzati jogok a településen választójoggal rendelkező lakosok (továbbiakban: választópolgárok) közösségét illetik meg. A választópolgárok az önkormányzati testületbe választott képviselőik útján, és a helyi népszavazáson való részvételükkel gyakorolják az önkormányzathoz való közösségi jogait.

Ezzel összhangban került elfogadásra az 1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról (Övjt.). Ez a jogszabály volt hivatott az önkormányzati választás anyagi jogi szabályozására. A jogszabályt többször módosították, míg 2010. június 14-én váltotta az új 2010. évi L. önkormányzati választási törvény váltotta.

1990-ben az első szabályozás a következők szerint rendelkezett:

A választókerületek vonatkozásában:

A 9. § (1) bekezdés értelmében „A 10.000-nél több lakosú településen és a fővárosi kerületben a képviselőket a két szavazatos választási rendszerben (43-45.§) választják.” (2) „A képviselők felét egyéni választókerületekben választják, a képviselők másik fele listáról kap mandátumot.” (3) Az egyéni választókerületek és a listás mandátumok száma: d) „70.000 lakosig és a fővárosi kerületekben legalább 16 egyéni választókerület és 15 listás mandátum.” (4) „Minden további 10.000 lakos után kettővel nő a képviselő-testület – eggyel az egyéni választókerületben választott, eggyel a listás – tagjainak száma.”

A választók nyilvántartása vonatkozásában:

A 12. § (1) bekezdése értelmében „A szavazókörök számát, sorszámát és területi beosztását a jegyző legkésőbb a választás napja előtt 40 nappal állapítja meg úgy, hogy egy szavazókörre mintegy 600-1000 választópolgár jusson.”

A jelölés vonatkozásában kimondja, hogy (25.§ (2)) minden választópolgár csak egy jelöltet ajánlhat. Ha a választópolgár több jelöltet is ajánlott, valamennyi ajánlása érvénytelen. Jelöltet ajánlani személyesen a hivatalban elhelyezett ajánlóíven, továbbá a hivatalhoz megküldött levélben vagy ajánlószelvényen lehet amelyet egy erre rendszeresített lepecsételt urnába kell bedobni. „Képviselőjelölt az, akit a választókerület választópolgárainak 1%-a jelöltnek ajánlott.” (27.§)

A 29. § (1) bekezdés értelmében „A két szavazatos választási rendszerben listát az a párt, társadalmi szervezet indíthat, amely az egyéni választókerületek legalább egynegyedében jelöltet állított.”

A két szavazatos választási rendszer vonatkozásában:

A 44. § (1) bekezdése kimondja, hogy „Az egyéni választókerületben az első választási fordulóban az a jelölt lesz képviselő, aki a legtöbb szavazatot kapta, feltéve, hogy megkapta az érvényes szavazatoknak több mint egynegyedét és a szavazáson az egyéni választókerület választópolgárainak több mint a kétötöde szavazott.” (2) Ha kevesebb mint a kettőötöde szavazott érvénytelen a választási forduló, és a második választási fordulóban mindazok a jelöltek indulhatnak akik az első fordulóban indultak. (3) Eredménytelen a választási forduló amennyiben a választópolgároknak kettőötödénél többen szavaztak, de az induló jelöltek közül senki sem kapta

¹¹ Választási füzetek 91. Belügyminisztérium/OVI, Budapest, 2002, 7. oldal.

meg az érvényes szavazatok egynegyedét. Ekkor azok a jelöltek indulhatnak a második fordulóban aki az első fordulóban az érvényes szavazatoknak legalább a tizenöt százalékát megkapták, ennek hiányában a legtöbb szavazatot elért három jelölt. A második fordulóban képviselő az a jelölt lesz, aki a legtöbb érvényes szavazatot kapta.

A 45. § értelmében "A lista a szavazatok arányában kap mandátumot." A mandátumokat un. d'Hondt formulával osztják ki. „Minden lista szavazatai alatt képezni kell egy számoszlopot, amelynek első száma az adott lista szavazatainak fele, a következő szám a harmada, negyede, stb.” Ha az első választási fordulóban a választópolgárok kevesebb mint a kettőötöde szavazott, akkor második fordulót kell tartani.

A polgármestert közvetlenül csak a 10.000 vagy annál kevesebb lakosú településeken választották. Településünkön személyének megválasztását a képviselő-testület hatáskörébe utalta a jogszabály.

2.3. Az új 2010-es szabályozás a következők szerint rendelkezett:

A választókerületek vonatkozásában:

Az 5. § (1) bekezdés értelmében „A 10.000-nél több lakosú településen és a fővárosi kerületben a képviselők *vegyes választási rendszerben* – egyéni választókerületben és kompenzációs listán – jutnak mandátumhoz.” (2) „Az egyéni választókerületek és a kompenzációs listás mandátumok száma:” d) „100.000 lakosig 14 egyéni választókerületi és 6 kompenzációs listás mandátum.”

Az ajánlás vonatkozásában kimondja, hogy minden „választópolgár jelölési fajtánként csak egy jelöltet vagy egy listát ajánlhat, és csak egy településen.”

9. § (1) Egyéni választókerületi képviselőjelölt az, akit az adott választókerület választópolgárainak 1%-ának ajánlását összegyűjtötte. (3) Polgármesterjelölt az, aki a 10.000 lakost meghaladó, de 100.000 vagy annál kevesebb lakosú település választópolgárainak 2%-a, de legalább 300 választópolgár jelöltnek ajánlott.

10. § (1) „A 10.000-nél több lakosú településen kompenzációs listát az a jelölő szervezet állíthat, amely a település egyéni választókerületeinek több mint felében jelöltet állított.”

A vegyes választási rendszer vonatkozásában:

A választás egyfordulós. 12. §. (1) A polgármestert a települések választópolgárai közvetlenül választják. (2) Polgármester az a jelölt lesz, aki a legtöbb érvényes szavazatot kapta.

14. § „Az egyéni választókerületben az a jelölt lesz a képviselő, aki a legtöbb érvényes szavazatot kapta.”

15. § (1) „A kompenzációs lista és a nemzetiségi kompenzációs lista a választókerületben összesített töredékszavazatok arányában kap mandátumot.” (2) „Töredékszavazatnak minősül az egyéni választókerületekben a jelölő szervezet jelöltjére leadott minden olyan szavazat, amellyel nem szereztek mandátumot.” (4) A mandátumokat Saint Lagué formulával osztják ki. „Minden lista neve alatt képezni kell egy számoszlopot, amelynek első száma az adott lista szavazatainak száma. A számoszlop következő számai az adott lista szavazatainak száma elosztva hárommal, öttel, héttel, rendre az új osztó az előző osztó kettővel megnövelt értéke.”

2.4. Végrehajtási eljárás (Ve.)

2.4.1. 1997. évi C. törvény a választási eljárásról

Az választásokat szabályozó jogforrások között 1997-ben megjelenik az önálló eljárásjogi rész. Innentől elkülönül az anyagi-, és eljárásjogi szabályozás, amelyet alkalmazni kellett az önkormányzati választásokra is. A magyarországi választások eljárásjogi szabályait generálisan ez a jogszabály mondta ki, az alapelveken és az általános szabályokon túl a XII. fejezete (100.-115. §) foglalkozik a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának speciális szabályaival.

Átkerültek ide a választókerületekkel és szavazóköroökkel kapcsolatos rendelkezések. 9. § (1) „A választókerületeket úgy kell kialakítani, hogy választókerületenként a lakosság száma megközelítően azonos legyen.” 10. § (1) „A szavazóköroök számát, sorszámát és területi beosztását,

valamint a szavazóhelyiségek címét a helyi választási iroda vezetője állapítja meg úgy, hogy egy szavazókörre mintegy hatszáz, legfeljebb azonban ezerkétszáz választópolgár jusson.” A választójogosultak nyilvántartása, a névjegyzék, annak közszemlére tétele, módosítása; választási szervek (bizottságok, irodák); választási kampány; jelöltállítás, ajánlás generális szabályai; szavazás szabályai; az eredmény megállapítás és a jogorvoslat.

2.4.2. 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról

Az új Ve. érdemben nem hozott újat, csupán bővebben szabályozza az eljárás résztvevőinek feladatait, illetékességét és hatáskörét, valamint a választási eljárás menetét és generális szabályait. Az Országos Választási Iroda feladatait átveszi kibővülve a Nemzeti Választási Iroda. Új fogalomként jelenik meg a központi névjegyzék, amelyet folyamatosan vezet a Nemzeti Választási Iroda. Ebből a névjegyzékből generálja le az NVI a választás kiírását követően a szavazóköri névjegyzékeket. Módosul az egy szavazókörre eső központi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma, amely mintegy hatszáz, legfeljebb ezeröttszáz lehet. Változik a jelöltállítás, ajánlás szabályrendszere. A kampánycsendre vonatkozó szabályok is módosulnak. A jogorvoslati szabályokat jogegységességi megfontolásból tisztázza (NVB - kúria, FVB – ítéletábla) újra szabályozta a jogorvoslati fórumokat.

V. A tézis bizonyítása az 1998 – 2010. évi választási eredmények tükrében

1. 1990 – 1994

A helyi szinten létrejövő, választott vezetőkön alapuló legitím hatalom jelentős történelmi esemény, amellyel az államszocializmus, a megelőző negyven év utolsó közigazgatási pillérét lebontva, a közigazgatási rendszerváltást teljessé és befejezetté teszi.

„Magyarországon a politikai intézményrendszer átalakulása egy hosszabb folyamat eredményeként, több lépésen keresztül zajlott le. Az 1980-as évek politikai átmenete részben a hatalom berkein belül, részben azon kívül, egymással összefüggő fejlemények együtteseként jellemezhető. A magyar átalakulás kedvező nemzetközi környezetben ment végbe. A nagyhatalmak viszonyában az 1980-as évek második felében enyhülés következett be. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió túllépett az 1968-as prágai beavatkozás alapjául szolgáló Brezsnyev-doktrinán. Gorbacsov 1987-es azon deklarációja, miszerint a szocializmusnak nincs központi modellje, már a keleti blokk országainak bővülő mozgásterét jelezte.”¹²

1989 őszi ülészakán a parlament egyetlen változtatástól eltekintve változatlan formában öntötte jogi formába az uralkodó párt és az ellenzék által megkötött politikai megállapodást, és az ún. sarkalatos törvényekkel biztosította a szabad választások és a békés átmenet jogi kereteit. Ez a hat jogszabály az alkotmány módosításáról, az alkotmánybírárságról, a politikai pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, a büntető törvénykönyv, illetve a büntetőeljárás törvény volt.

Az 1989-es alkotmánymódosításokat a törvényhozók átmenetinek szánták. Az 1949. évi XX. törvényben elfogadott sztálini típusú alkotmány hatályban maradt, annak szövege azonban az október 23-i alkotmányreformmal (1989. évi XXXI. tv.) mintegy négyötödében kicserélődött, amelyet tovább finomított annak 1990-es módosítása.

„Bár az MDF és az SZDSZ között rövid időn belül kifejezetten megromlott a viszony, a demokratikus önkormányzati rendszer kialakulásának igénye szintén szükségessé tette a két legnagyobb párt megegyezését. A tanácsrendszer felszámolását és a szabad önkormányzati választások megtartását lehetővé tevő jogi környezet kialakítása kétharmados többséget kívánt az országgyűlésben. A két párt eredetileg ellentétes elképzeléseinek egyes elemeiből létrejött

¹² Gallai Sándor: Politika és politikatudomány e-tk. Politikai rendszerváltás Magyarországon, Budapest 2003; 198. oldal

kompromisszum nyomán elfogadott önkormányzati törvény és az annak alapelveivel összhangban módosított alkotmány lehetővé tette önálló és független önkormányzatok létrehozását.”¹³

„A békés rendszerváltáshoz vezető 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon nem tűzték napirendre az új önkormányzati rendszer kialakítását, azt a szabadon megválasztott új országgyűlés feladatának tekintették. Mindazonáltal az önkormányzatiság a demokratikus átalakítás egyik vezéreszméje volt. (...) Az ellenzéki szervezetek valamennyien felvették programjukba a tanácsrendszert felváltó helyi önkormányzatok létrehozását, (...) hangsúlyozták a helyi hatalmi viszonyokat átalakító önkormányzati választások jelentőségét.”¹⁴

A tanácsok mandátuma 1990. június 8-ig szólt. A parlamentbe jutott pártok a rendszerváltás alapvető közjogi kérdésének tekintették a tanácsrendszer megszüntetését és a helyi önkormányzatok létrehozását. Az első éles konfliktus már e jogszabályi környezet megalkotása kapcsán kirobbant a parlamentben, hiszen ezeket a törvényeket a képviselők legalább kétharmadának támogatnia kellett, míg a kormánypártoknak nem volt ekkora támogatásuk. „Az MDF preferálta a nagyobb településeken az egyéni választókerületekben szereshető mandátumok túlsúlyát. Az ellenék ellenállása nyomán végül a képviselői helyek felét töltötték be csak ilyen módon, a többi helyről listás szavazatok döntöttek.”

„Az 1990. szeptember 30-án és október 14-én megrendezett önkormányzati választások eredményeként helyi szinten is szabadon választott, legitim vezetők kezébe került a hatalom. Az 1990-es szabad választásokat követően mind országos, mind helyi szinten folytatódhatott az államszocialista rendszert felváltó demokratikus intézmények kiépítése.”¹⁵

2. 1998 (október 18.)

Az országgyűlési választások alacsony részvétele már jelzi az országos rezignáltságot. Alapvetően mégsem volt kormányváltó a hangulat. Ez az őszi önkormányzati választásoknál meg is mutatkozott. Bár a kormányzó koalíció helyi szinten is erősödik, nem tud valódi kihívója lenni a regnáló vezetésnek. Nem következett be politikai fordulat. Elmaradt a tervezett jobbközép áttörés. Sem a „győzteshez húzás” jelensége, sem az MSZP és az SZDSZ tavaszi eredményeinek feldolgozatlansága nem volt elegendő ahhoz, hogy a kerületben ez bekövetkezhessen. Ebben bizonyosan szerepet játszott polgármester jelöltjük, a regnáló polgármester Mester László stabil kerületi elfogadottsága. A hivatalban lévő polgármester személyes népszerűségével is hozzájárult a választási győzelemhez. Bár kevesebb mint 5%-kal előzte meg csak polgári oldal által jelölt ellenfelét.

Jelzésértékű volt azonban, hogy „a 15 legalacsonyabb aktivitású választási egység közül négyet Pestlőrincen találhattuk. (Havanna lakótelep) A társadalmi stratifikációs hierarchiában elfoglalt hely szignifikánsan befolyásolja a részvételi hajlandóságot.”¹⁶

Az egyéni körzetekben ismét szabályos kétpártrendszer alakult ki. Az SZDSZ megint csak koalíciós egyezségek révén válhatott harmadik erővé.

Az ellenzéki győzelem ellenére is – „főként a FIDESZ politikai organizációs tevékenységének eredménye-ként – Budapesten is viszonylagos keresztény-nemzeti túlsúly alakult ki.”¹⁷ Eredménye az 1994-es eredményekhez képest öt százalékpontos növekedést mutat.

A választási eredmények „ismételten megerősítették, hogy a nagyobb pártok túlsúlya kerületi szinten is érvényesült, s a parlamenten kívüli politikai alakzatok mellett a társadalmi szervezetek és a függetlenek is fokozatosan kiszorultak a budapesti önkormányzatokból.”¹⁸

¹³ Gallai Sándor: Politika és politikatudomány e-tk. Politikai rendszerváltás Magyarországon, Budapest 2003; 209. oldal

¹⁴ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 207. oldal

¹⁵ Gallai Sándor: Politika és politikatudomány e-tk. Politikai rendszerváltás Magyarországon, Budapest 2003; 209. oldal

¹⁶ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 247. oldal

¹⁷ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 248. oldal

¹⁸ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 255. oldal

Eredményt befolyásoló erővel bírt a pártok szövetségkötési hajlandósága is. A három kormányzó párt átfogó kiterjedt megegyezése is befolyásolhatta volna az erőviszonyokat. Azonban a választás végül is az ellenzék abszolút győzelmét hozta.

Választási eredmények:

A részvétel alakulása: (79.456 fő választópolgárból – 29.245 fő) 36,80% (Ez a fővárosi átlagnál majdnem hét százalékponttal alacsonyabb (43,70%).). Azonban az addigi önkormányzati választásokhoz képest növekedést mutat.

Budapest XVIII. kerületen belül is megmutatkozik a különbség a kertvárosi részeken lakó magasabb státuszú népesség (Szent Imre-kertváros, 54. szavazókör – 51,56%), és az alacsonyabb, lakótelepi státuszú (Havanna ltp., 33. szavazókör – 17,42%) népesség szavazási hajlandósága között. A két szélsőséges értéket szemlélve láthatjuk, hogy a legaktívabb területeken majdnem háromszor annyian mentek el szavazni.

A részvételi eredmények különlegessége a kiugró Lakatos telepi körzet (Lakatostelep, 9. szavazókör – 55,30%). Ebben a körzetben hagyományosan kiugró részvételt tapasztalunk. A nagyobb intenzitású mozgósítás inkább csak rásegíthetett a kiugró részvételi adatokra, amely így még a magasabb státuszú településrészek fölé emelte. A szomszédos szavazókörök részvételi eredménye is ezt látszik alátámasztani (10. szavazókör – 51,20%; 6.szavazókör – 48,83%). A telep kiemelkedő politikai aktivitásának oka magában a lakóközösségben keresendő. A település legrégebbi és egyben a legigényesebb lakótelepe, ahol a hatvanas években nehezebb sorsú családok kaptak lakást és magasabb életminőséget. Ez indokolja a baloldali érzelmeket is.

A jogszabályi keretek meghatározták, hogy a ~98 ezer lakosú településen 18 darab egyéni választási körzet alakítható ki, és összesen 30 fős lesz a képviselő-testület. A 18 körzetben 11 MSZP, és 7 Fidesz-MPP – MDF győzelem született.

A leadott szavazatok 34,09%-át az MSZP; 31,29%-át a Fidesz – MDF; 19,89%-át az SZDSZ; 7,43%-át a MIÉP; 3,66%-át a FKGP és 1,94%-át a Munkáspárt szerezte meg. A maradék voksokon még két szervezet osztozott.

Kompenzációs lista:

(A legkisebb szavazatszám, amellyel mandátumot lehet szerezni: 628; kedvezményes mandátumszerzési küszöb: 158)

A kompenzációs listáról mandátumot szerzett jelölő szervezet:

1	MSZP	3.926 szavazat	3 mandátum
2	SZDSZ	2.479 szavazat	2 mandátum
3	MDF	1.910 szavazat	2 mandátum
4	Fidesz	1.910 szavazat	2 mandátum
5	FKGP	1.884 szavazat	2 mandátum
6	MIÉP	1.701 szavazat	1 mandátum

Kompenzációs listáról mandátumot nem szerzett jelölő szervezetek:

7	POLGÁRI TÁRSASÁG	607 szavazat	
8	EGYÜTT MAGYARORSZÁGÉRT UNIÓ	567 szavazat	
9	MUNKÁSPÁRT	354 szavazat	
10	NÉMET (NPE)	155 szavazat	

Polgármester választás eredményei:

Erdélyi László	SZDSZ, EMU	2.940	10,25%	
Hunyadi István	FIDESZ - MDF - FKGP	12.262	42,74%	
Dr. Mester László	MSZP	13.486	47,01%	igen

Helyzetéből adódóan a legesélyesebb jelöltet az MSZP állította. A négy éve regnáló polgármester neve már ismert és elfogadott volt a helyi közéletben. Eredményesen tudata megszólítani a választókat, mert pártja támogattságánál még 13 százalékponttal többet szerzett. Ebben természetesen az SZDSZ-es átszavazókön túl a teljes centrum és bal oldat támogatása is tetten érhető.

A Polgári Szövetség polgármester jelöltje is jó választásnak bizonyult, hisz 11 százalékponttal jobb eredményt sikerült elérnie mint az Őt támogató szövetségnek a pártok versenyében.

Az SZDSZ jelöltjének gyengébb szereplése a szocialisták javára történt átszavazás eredményében keresendő.

A politikailag polarizált térben az MSZP támogatottsága a lakótelepi részeken és az ipartelepek vonzáskörzetében volt magasan felülreprezentált. A Lakatostelep 7. szavazókörben a szavazatok 46,70%-át szerezte meg a párt. A legkisebb támogatottsága pedig szokásos módon a Bókaytelep 45. szavazókörében volt. Itt a szavazatok 22,72%-át szerezte meg ez a párt.

Polgári Szövetséges kihívója támogatóinak zömét a kertvárosi részekből kapta ebben a választásban is. Legnagyobb támogatottságát a Ganztelepi 62. szavazókörben (43,19%), de nagyon erős támogatottsága volt a 20. szavazókörben is, míg legalacsonyabb támogatottsága a Belsőmajori 76. szavazókörben volt (15,48%). Ez persze nem azt jelenti, hogy általában a lakótelepi részeken eredményes lett volna.

Az SZDSZ támogatottsága az 52. szavazókörben (Gloriett-telep) volt kiemelkedő, 29,31%. Legkevésbé támogatott pedig a Szemeretelepen a 19. szavazókörben volt 11,90%-al.

A MIÉP támogatottsága a 15. szavazókörben (Miklóstelep) volt a legmagasabb 12,46%. Legalacsonyabb a 47. szavazókörben (Bókaytelep) volt 2,48%-al.

A Klasszikus baloldali és jobboldali területek eredményei: Az eredmények a politológia tudomány által már megfogalmazott (alacsonyabb és magasabb státusú területek pártpreferenciáiról) általános tézisében megfogalmazottak szerint alakultak. Az MSZP a lakótelepi és ipari választókerületekben, míg a jobb oldali pártok a kertvárosi területeken voltak eredményesek.

2. 2002 (október 20.)

Az ország a kétpártrendszer felé haladt. A bal-liberális és a jobboldal közti törésvonal döntő jelentőségű volt. Kétpólusú politikai rendszer alakul ki. Medgyessy Péter jóléti rendszerváltást hirdető programja és az első „100 napos program” az önkormányzati választásokra is erősen hatással volt. A hétköznapiak rendjét és nyugalmat kívánó emberek nem díjazták az országgyűlési választásokat követő botrányokat sem (Országgyűlési választási csalás vádja, hídfoglalás, D-209-es ügy). Az Önkormányzati választás is az országos kampány része lett.

„A jobboldali sajtóban felerősödött a Budapest-ellenesség, ami feltehetően tovább csökkentette az ellenzéki pártok fővárosi támogatottságát. Emellett a kormányalakítás utáni események (egyrésről a jóléti intézkedések, másrésről a fővárosiakat kellemetlenül érintő július 4-i hídfoglalás) is abba az irányba hatott, hogy az önkormányzati választásokon a kormánypártok tovább erősödjenek.”¹⁹

Legtöbbször helyi témák uralták a kampányt. Ilyen volt a lakótelep felújítás, csatornázás,

¹⁹ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 265. oldal

beruházások, fejlesztések, biztonság – térfigyelő kamerák, tömegközlekedés, közút hálózat állapota. Felmerült a lőrinci piac építése körüli korrupció kérdése. A polgári körök megalakulása is hatással volt a helyi viszonyokra.

Látványosan alacsony volt a részvétel a Havanna lakótelep egészében, rámutatva arra, hogy igenis a politikai aktivitás státusfüggő. „Az alacsony státusú Havanna lakótelepen a legmagasabb részvétel is 10 százalékponttal „múlta alul” a budapesti átlagot, de a legalacsonyabb pedig mindössze 28% volt. Míg a magas státusú területeken belül igen ritka az alacsony részvétel.”²⁰

A kisebb pártok támogatóinak jelentős része átszavazott a nagyobbak jelöltjeire. Az SZDSZ például csak olyan kerületekben indított polgármester-jelöltet, ahol nélküle is biztos volt a szocialista jelölt győzelme. Ez történt a XVIII. kerületben is.

A szocialista párt bázisát továbbra is a régi ipari negyedek, a lakótelepek és az alacsonyabb státusú, esetleg volt katonai telepek/területek adják. A Fidesz ennek többé kevésbé inverze.

Választási eredmények:

A részvétel alakulása: (78.360 fő választópolgárból – 36.231 fő) 46,24% Ez a fővárosi átlagnál hat százalékponttal alacsonyabb (52,72%). A részvétel az országgyűlési választások átlagos részvételéhez képest jóval alacsonyabb, de az előző Önkormányzati választáshoz képest jelentős növekedést mutat.

2002. évi választásokon nem mutatkozott meg Budapest XVIII. kerületen a különbség a kertvárosi részeken lakó magasabb státusú népesség (Szent Imre-kertváros, 54. szavazókör – 59,11%), és az alacsonyabb, lakótelepi státusú (Havanna ltp., 30. szavazókör – 26,68%) népesség szavazási hajlandósága között. A legaktívabb terület mégsem kertvárosi, magasabb státusú városrész volt. A Lakatos telep 9. szavazókörében vettek részt a legtöbben a választásban. A részvételi eredmények különlegessége a kiugró Lakatos telepi körzet (Lakatostelep, 9. szavazókör – 65,32%). Ebben a körzetben a hagyományosan magasabb részvételi hajlandóság mellett, vélhetően a nagyobb intenzitású mozgósítás okozhatta a rendkívül kiugró részvételi adatokat, amely így még a magasabb státusú településrészek fölé emelte. A szomszédos szavazókörök részvételi eredménye is ezt látszik alátámasztani (10.szavazókör – 60,13%; 7.szavazókör – 58,64%, 6.szavazókör – 57,08%, 13.szavazókör – 57,02%). A két szélsőséges értéket szemlélve láthatjuk, hogy a legaktívabb területeken több mint kétszer annyian mentek el szavazni.

A jogszabályi keretek meghatározták, hogy a ~98 ezer lakosú településen 18 darab egyéni választási körzet alakítható ki, és összesen 30 fős lesz a képviselő-testület. A 18 körzetben 17 MSZP, és 1 Fidesz – MDF – MKDSZ győzelem született.

A leadott szavazatok 40,01%-át a MSZP; 28,55%-át Fidesz – MDF – MKDSZ; 20,82%-át az SZDSZ; 4,95%-át a MIÉP; 2,60%-át a Centrum és 0,85%-át a Munkáspárt kapta.

Elmondható az amerikai választás szimbolikáját használva, hogy ahogy országosan, úgy a kerületnek is „a magyar pártrendszer 1994 óta tartó ciklusának a napja az MSZP, holdja a Fidesz”²¹.

Kompensációs listáról mandátumot szerzett jelölő szervezetek:

1	NÉMET	476 szavazat	1 (kedvezményes)
5	MDF	3.341 szavazat	3 mandátum
9	SZDSZ	3.632 szavazat	3 mandátum
11	MKDSZ	3.341 szavazat	3 mandátum
12	FIDESZ	3.341 szavazat	2 mandátum
13	MIÉP	1.008 szavazat	1 mandátum

²⁰ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 269. oldal

²¹ Enyedi Zsolt: Magyar választáskutatási Program Tanulmányok, 7. A befagyott felszín és ami alatta van. 223. oldal

Kompenzációs listáról mandátumot nem szerzett jelölő szervezetek:

2	CENTRUM	851 szavazat	
3	LAKSZ	318 szavazat	
4	EMU	190 szavazat	
6	GÖRÖG	31 szavazat	
7	MSZP	728 szavazat	
8	CIGÁNY	161 szavazat	
10	KISGAZDA SZÖVETSÉG-FKGP	130 szavazat	
14	ZÖLDEK-SZDP	429 szavazat	

A polgármester választás eredmények:

Ferencz István	SZDSZ	4.160	11,72%	
Dr. Mester László	MSZP	18.985	53,49%	igen
Ughy Attila	FIDESZ - MDF - MKDSZ	12.350	34,79%	

Az MSZP polgármesterjelöltje tekintettel a párt 40,01%-os eredményének, nagyon jó választásnak bizonyult, hisz bő 13%-kal meg tudta haladni azt. Ez a többlétszavazat azonban jól láthatóan jó részt az SZDSZ-es polgármesterjelölt ellenében nyerte el, hiszen a Fideszes jelölt, Ughy Attila is saját jelölő szervezetei eredményéhez képest bő 6 %-os többlétszavazatot tudott felmutatni, ezért veresége ellenére is jó jelöltnek, más táborokat is integrálni képes kihívónak tekinthető. Ezt a választást természetesen az is meghatározta, hogy a jelölt, dr Mester László ekkor már 8 éve volt a település első embere.

Az SZDSZ polgármesterjelöltjére, és a párt listájára leadott szavazatok különbsége egyértelműen a regnáló MSZP-s polgármester támogatásával magyarázható, hisz SZDSZ-es kihívója, Ferencz István esetében pont ellentétes folyamat zajlott le. Majdnem kilenc százalékponttal nagyobb támogatottságot kapott a párt, mint polgármesterjelöltje. A hiányzó szavazatok az átszavazó választóktól származhatnak.

A politikailag polarizált térben a lakótelepi részeken és az ipartelepek vonzáskörzetében volt magasan felülreprezentált az MSZP. A havannatelepi 38. szavazókörben a szavazatok 53,86%-át szerezte meg a párt. A legkisebb támogatottsága pedig a Bókaytelepen a 45. szavazókörben volt. Itt a szavazatok 29,70%-át szerezte meg ez a párt.

A Fidesz-MDF-MKDSZ támogatóinak zömét a kertvárosi részekből kapta ebben a választásban is. Legnagyobb támogatottságát a Szent Imre-kertvárosi 53. szavazókörben (41,80%), míg legalacsonyabb szavazói bázisa a havannatelepi 33. szavazókörben volt (17,06%).

A politológia tudomány által már megfogalmazott általános papírformához képest megdőlték, hiszen az MSZP-SZDSZ szövetség a lakótelepi körzetekben és az ipari területeken túl csak a Bókaytelepen nem volt képes egyéni mandátumot szerezni. A Fidesz – MDF – MKDSZ szövetség eredménye mindent összevetve csúfos vereségnek tekinthető. Az eredményt még az sem képes árnyalni, hogy súlyosan megosztott lett volna a jobb oldal, mint 1994-ben.

A választási részvétel területi eloszlásban jól látható, hogy a választói hajlandóságot nem mutatók aránya az alapvetően baloldali kötődésű alacsonyabb státusú területeken magasabb. A baloldalnak nagyon nem is kellett aggódnia a mandátum sorsa miatt, több egyébként jobboldalnak számító választóközvetben (pl.: Szent Imre-kertváros) az egymás ellen induló erős jobboldali jelöltek segítették győzelmüket.

4. 2006 (október 1.)

A Köztársasági Elnök már június elején egyértelmű kijelentéseket tett a tekintetben, hogy a választásokat a lehető legkorábbi időpontra kívánja kitűzni. A parlamenti választásokat követően a kormánynak szembesülnie kellett az addig takargatott súlyos gazdasági helyzet, a csődhelyzet következményeivel, amely a lakosság számára is megszorításokat eredményezett, és így a kormánykoalíció népszerűségének csökkenésével járt. A gazdasági mozgástér beszűkült, az államháztartási hiányt csökkenteni kellett.

Az önkormányzati választásokat a tavaszi parlamenti választási eredmények nagyban befolyásolják. De a valós gazdasági helyzet, a megszorító csomagok bejelentését követően elindul egy politikai lavina. „Forró ősz” vette kezdetét. Az „Őszödi beszéd” nyilvános lejátszásának hatására elszabadultak az indulatok. TV székház ostrom, randalírozás, Kossuth téri tüntetések, utcai zavargások, azonosító nélküli rendőri intézkedések. Sólyom László köztársasági elnök morális válságról beszélt.

A FIDESZ 2006-ra integrálta a kisgazdákat és szövetségre lépett a kereszténydemokratákkal, a fórumos politikusok számára azonban nem tudott megfelelő együttműködési formát találni.

Programok:

Az újrázó jelöltek felvázolták az eddig végzett munkát, valamint az új elképzeléseket, beruházásokat. Konkrét városfejlesztési gondolatok is megjelentek. Ilyen volt a csatornázási projekt elindítása, pestszentimrei szakrendelő és Sportkastély építése, lakótelep felújítási program, hajléktalan kérdés. Azonban óhatatlanul beszűremlett a városvezetési, városfejlesztési szakmai kérdések közé az országos politika.

Választási eredmények:

A részvétel alakulása: (79.237 fő választópolgárból – 41.550 fő) 52,4% (Ez a fővárosi átlagnál kicsit alacsonyabb 55,9%.) A részvétel az országgyűlési választások átlagos részvételéhez képest alacsonyabb, mégis a rendszerváltozás utáni önkormányzati választások között a legmagasabb.

Budapest XVIII. kerületen belül is megmutatkozik a különbség a kertvárosi részeken lakó magasabb státuszú népesség (Szent Imre-kertváros, 59. szavazókör – 64,89%), és az alacsonyabb, lakótelepi státuszú (Havanna ltp., 26. szavazókör – 33,15%) népesség szavazási hajlandósága között. A két szélsőséges értéket szemlélve láthatjuk, hogy a legaktívabb területeken majdnem kétszer annyian mentek el szavazni.

A részvételi eredmények különlegessége a kiugró Lakatos telepi körzet (Lakatostelep, 14. szavazókör – 65,38%). Ebben a körzetben hagyományosan kiugró részvételt tapasztalunk. A nagyobb intenzitású mozgósítás inkább csak rásegíthetett a kiugró részvételi adatokra, amely így még a magasabb státuszú településrészek fölé emelte. A szomszédos szavazókörök részvételi eredménye is ezt látszik alátámasztani (13. szavazókör – 56,44%; 15. szavazókör – 49,05%).

A jogszabályi keretek meghatározták, hogy a ~98 ezer lakosú településen 18 darab egyéni választási körzet alakítható ki, és összesen 30 fős lesz a képviselő-testület. A 18 körzetben 10 Fidesz – KDNP – MKDSZ győzelem született, és 8 MSZP győzelem.

A leadott szavazatok 41,25%-át a Fidesz – KDNP – MKDSZ; 38,54%-át az MSZP; 9,75%-át az SZDSZ; 4,62%-át az MDF; 2,09%-át a MIÉP és 1,22%-át a Centrum kapta.

Elmondható, hogy bal, illetve jobb oldal vonatkozásában kiegyenlített eredmények születtek.

A kompenzációs listáról mandátumot szerzett jelölő szervezet:

1	MSZP	9.236 szavazat	6 mandátum
2	SZDSZ	2.409 szavazat	2 mandátum
6	FIDESZ	2.030 szavazat	1 mandátum
7	MDF	1.552 szavazat	1 mandátum

8	KDNP	2.030 szavazat	1 mandátum
9	MKDSZ	2.030 szavazat	1 mandátum

A kompenzációs listáról mandátumot nem szerzett jelölő szervezetek:

2	NPE-XVIII	336 szavazat	0 mandátum
2	MIÉP	840 szavazat	0 mandátum
6	CENTRUM-EMU	497 szavazat	0 mandátum

Polgármester választás eredményei:

Ferencz István	SZDSZ	2.383	5,84%	
Kucsák László	FIDESZ-KDNP-MKDSZ	18.102	44,33%	
Dr. Mester László	MSZP	20.354	49,84%	igen

Az MSZP polgármesterjelöltje tekintettel a párt 38,54%-os eredményére, nagyon jó választásnak bizonyult, hisz bő 10%-kal meg tudta haladni azt úgy, hogy közben az SZDSZ is állított jelöltet. Ezt a választást természetesen az is meghatározta, hogy a jelölt, dr Mester László ekkor már 12 éve volt a település első embere.

Legesélyesebb kihívója veresége ellenére is jó jelöltnek, integrálni képes kihívónak tekinthető, hiszen jelölő szervezetére leadott szavazatokat több mint 3%-al felül tudta múlni.

Az SZDSZ polgármesterjelöltjére, és a párt listájára leadott szavazatok különbsége egyértelműen a regnáló MSZP-s polgármester többlet támogatásánál mutatható ki. Dr. Mester Lászlót ezek a szavazatok juttatták újra a polgármesteri székbe. Míg pártja a szavazatok 38,54%-át kapta csak, addig személye 49,84%-os támogatottságot élvezett a választók körében. Míg a SZDSZ-es kihívója, Ferencz István esetében pont ellentétes folyamat zajlott le. Majdnem négy százalékponttal nagyobb támogatottságot kapott a párt, mint polgármesterjelöltje. Elmondható az is, hogy a jobboldal polgármesterjelöltje is az MDF és a MIÉP szavazóitól kaphatta a három százalékpontnyi többletet.

Az MSZP támogatottsága a lakótelepi részeken és az ipartelepek vonzáskörzetében volt magasan felülreprezentált. A Havannatelepi 33. szavazókörben a szavazatok 55,44%-át szerezte meg a párt. A legkisebb támogatottsága pedig a Bókaytelepen a 41. szavazókörben volt. Itt a szavazatok 24,34%-át szerezte meg ez a párt.

A Fidesz-KDNP-MKDSZ támogatóinak zömét a kertvárosi részekből kapta ebben a választásban is. Legnagyobb támogatottságát a 41. szavazókörben (55,09%), míg legalacsonyabb szavazói bázisa szinte már hagyományosan Havannatelepi a 33. szavazókörben volt (25,46%).

Ez a párhuzam a két nagy párt között jól rávilágít arra, hogy az MSZP és a Fidesz – KDNP eredményei között szoros összefüggés, nagyfokú korreláltság mutatkozik. Együtthatójuk ebben a két szavazókörben mínusz egy körüli.

Az SZDSZ támogatottsága a 21. szavazókörben (Havanna lakótelep) volt kiemelkedő, 15,22%. Legkevesbé támogatott pedig a Lakatos lakótelepen a 6. szavazókörben volt 6,01%-al.

Az MDF támogatottsága a 20. szavazókörben (Miklóstelep) volt a legmagasabb 8,10%. Legalacsonyabb az 55. szavazókörben (Szemeretelep) volt 1,84%-al.

A politikai szélsőjobb (MIÉP) támogatottsága a 2. szavazókörben (Erzsébet-telep) a legnagyobb 3,80%-al, legalacsonyabb a 22. szavazókörben (Havanna lakótelep) egyetlen szavazattal 0,26%.

„Annyi bizonyos, hogy a politikailag forrongó őszön a Fidesz, tartalmilag csaknem magába olvasztva a KDNP-t, alkalmilag más jobboldali pártokkal és szerveződésekkel szövetkezve ledolgozta történelmi hátrányát, és a jobboldalt a baloldali és a liberális erőkkel közel azonos szintre emelte.”²²

²² Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 301. oldal

Klasszikus baloldali és jobboldali területek eredményei hozták a papírforma szerint elvárható eredményt.

A lehetséges tartalékok megmozgatásának területi eloszlásában jól látható, hogy a választói hajlandóságot nem mutatók aránya az alapvetően baloldali kötődésű alacsonyabb státusú területeken magasabb. Ezeken a területeken a baloldalnak nagyon nem is kellett aggódnia a mandátum sorsa miatt, azonban a kertvárosi, magasabb státusú területeken szimpatizánsaik alacsonyabb részvétele nagyban ronthatta ottani esélyeiket. Tekintettel arra, hogy az alacsonyabb státusú lakosság mindig nehezebben mozgósítható, így véleményem szerint a billegő körzetekben egy magasabb részvétel mindenképpen a baloldal javára mozdítaná az eredményt. 2006-ban azonban a relatív nagyobb részvétel nem volt elegendő ehhez.

5. 2010 (október 3.)

Az országgyűlési választások győzteseinek elsőpró eredménye és a kormány nyári intézkedései helyi szinten is kihatottak az önkormányzati választások eredményének alakulására. „Eltérően a korábbi magyar választásoktól, sőt, eltérően a szabad világ választásainak többségétől, a szavazatok elképesztő mértékben egy pártra (illetve pártszövetségre) összpontosultak.”²³ Az „elemzések nagy része nem is annyira a Fidesz győzelmére, mint inkább a szocialisták vereségére összpontosít. A vereség okai elsősorban a gazdasági és politikai események láncolatában kerestetnek.”²⁴ A 2010-es tavaszi parlamenti választások után a Fidesz népszerűsége töretlen maradt. Nem konfrontálódott a lakossággal, viszont a pénzintézetekkel szemben eredményes lépéseket tett. „A Fidesz a kormányváltást követően maximálisan mindent megtett annak érdekében, hogy kétharmados többségét a helyi politikában is hasznosítsa.”²⁵ A képviselők számának csökkentésére még ellenzékben ígéretet tett, és ezt még a nyár folyamán el is fogadta. Az új választási szabály megnehezítette és megszigorította a választási szereplés feltételeit, amely a kisebb pártok és szervezetek esélyeit rontotta.

Mikor a regnáló polgármester bejelentette, hogy nem indul újra, sokan már lefutottnak tekintették a választásokat. Az ellenzék az esélytelenek rezignáltságával készült és kampányolt. Esélyeiket tovább rontotta még a fővárosi koalíció szétesése, jogszerűtlen adatgyűjtésről, jelöltekről folyó vita és a botrányok sora is. Az új országos pártok megjelentek (LMP, Jobbik) a helyi közéletben is. Az egységes jobbközép szövetséggel szemben azonban nem tudnak érdemben alternatívát felkínálni.

„A szocialisták belharcainak elsimítása és a párt választási esélyeinek növelése érdekében a kampányfőnök felvetette egyes kerületi jelöltek visszaléptetésének a szükségességét is. A budapesti vezetés által megtorpedózott kísérlet félresiklása nyomán véglegessé vált, hogy több cikluson keresztül eredményesen működő szocialista polgármesterek szállnak ki a választási versenyből (pl. Mester László Pestszentlőrincen, aki markáns kritikát fogalmazott meg pártjával szemben).”²⁶

Politikai szereplők

A regnáló polgármester dr. Mester László (MSZP) leköszön, nem indul, helyébe a fiatal generáció egyik meghatározó tagja (Ternyák András István) lép. A jobbközép szövetség egyik ismert emberét Ughy Attilát (FIDESZ – KDNP) indítja el jelöltként. Az LMP nem tud polgármesterjelöltet állítani, ellenben a Jobbiknak ez sikerült Gönczöl András személyében. Ferencz István mint hajóját vesztett kapitány (SZDSZ) keresi új helyét. A Civil Mozgalommal kötött megállapodás értelmében Ő válik annak jelöltjévé.

Az egyéni körzetekben egy-egy kivételtől eltekintve mindegyik párt tud jelöltet állítani.

Választási eredmények:

²³ Egyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert: Új képlet, 2011; Egyedi – Benoit: Kritikus választás, 2010, 17. oldal

²⁴ Egyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert: Új képlet, 2011; Egyedi – Benoit: Kritikus választás, 2010, 12. oldal

²⁵ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 307. oldal

²⁶ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 311. oldal

A részvétel alakulása: (81.191 fő választópolgárból – 33.684 fő) 41,48% (Ez a fővárosi átlagnál kicsit alacsonyabb 43,59%.) A részvétel az országos átlagos részvételéhez képest is alacsonyabb, és visszaesett a 1998-2002 közötti választási aktivitás szintjére.

Budapest XVIII. kerületen belül is megmutatkozik a különbség a kertvárosi részeken lakó magasabb státuszú népesség (Szent Imre-kertváros, 56. szavazókör – 53,81%), és az alacsonyabb, lakótelepi státuszú (Havannatelep, 41. szavazókör – 22,36%) népesség szavazási hajlandósága között. A két szélsőséges értéket szemlélve láthatjuk, hogy a legaktívabb területeken majdnem két és félszer annyian mentek el szavazni.

Az előző három választási részvételi eredmények tükrében meghatározó változás, hogy a kiugró Lakatos telepi körzetek (Lakatostelep, 7, 8, 9, 25. szavazókörök) eltűnnek. Ennek oka elsődlegesen az MSZP külső és belső válsága lehet, mert ebben a körzetben az ismert és kedvelt képviselőjelöltet (Ábrányi Béla) indították továbbra is. A szavazópolgárok távolmaradásukkal adtak hangot aktuális véleményüknek.

A jogszabályi keretek változásával a majdnem 100 ezer lakosú településen 14 darab egyéni választási körzet alakítható ki, és összesen 20 fős lesz a képviselő-testület. A 14 körzetben 13 Fidesz – KDNP győzelem, és 1 MSZP győzelem született.

A leadott szavazatok 49,7%-át a Fidesz – KDNP; 29,19%-át az MSZP; 10,65%-át a Jobbik és 9,09%-át az LMP kapta.

A 2006-os kiegyenlített eredmény átbillent a jobboldal javára. „Az elmúlt nyolc év – két ciklus – trendjeit tágabb kontextusban vizsgálva olyan kép tárul elénk, ahol a „jobbra tarts” szabálya érvényesül.²⁷

Kompenzációs lista (5 %-os határ: 817; 10 %-os határ: 1.633):

Kompenzációs listáról mandátumot szerzett jelölő szervezetek:

1	MSZP	8.920 szavazat	4 mandátum
2	LMP	2.216 szavazat	1 mandátum
4	JOBBIK	3.234 szavazat	1 mandátum

Kompenzációs listáról mandátumot nem szerzett jelölő szervezetek:

3	FIDESZ – KDNP	717 szavazat	
5	CIVIL MOZGALOM	1.238 szavazat	

Polgármester választás eredményei:

Ferencz István	CIVIL MOZGALOM EGYESÜLET	2.308	6,97%	
Gönczöl András	JOBBIK MAGYARORSZÁGÉRT MOZGALOM	3.130	9,45%	
Ternyák András	MAGYAR SZOCIALISTA PÁRT	10.093	30,47%	
Ughy Attila	Fidesz - Magyar Polgári Szövetség – KDNP	17.597	53,12%	igen

A legesélyesebb jelöltet a Fidesz-KDNP állította, olyat, aki már húsz éve a helyi közéletben jelen volt. Eredményesen tudta megszólítani a választókat, mert pártja kiemelkedő eredményét még 3,5 százalékponttal felül tudta múlni.

Az MSZP polgármesterjelöltje tekintettel a párt 29,19%-os eredményének, jó választásnak bizonyult, hisz a párt zilált állapota ellenére tudott 1 százalékponttal jobb eredményt hozni úgy, hogy közben a volt SZDSZ-es alpolgármester is jelöltette magát és majdnem 7%-ot el is ért.

A Jobbik jelöltje kicsit gyengébb eredményt ért el mint pártja. Vélhetően innen is származnak a

²⁷ Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati Választások Budapesten 1867 – 2010, Napvilág Kiadó 2010; 320. oldal

jobbkozép jelöltjének többlet szavazatai.

A Civil Mozgalom polgármester jelöltje pártlista nélkül tudott rajthoz állni, mutatva ezzel is a hátországa gyengeségét. A rá adott szavazatok elsősorban személyének szóltak, mint a Seres Mária által fémjelzett politikai alakulatnak, hiszen ez a párt valójában nem volt jelen sem a választások előtt, sem utána a kerület életében.

Az LMP helyi gyengeségét már a jelöltállítás nehézségei is jól mutatták. Ehhez képest azonban a párt listájára leadott szavazatok rendkívül jó eredménynek számítanak.

A politikailag polarizált térben az MSZP támogatottsága a lakótelepi részeken és az ipartelepek vonzáskörzetében volt magasán felülreprezentált. A Gloriett-telep lakótelepi 45. szavazókörben a szavazatok 54,18%-át szerezte meg a párt. A legkisebb támogatottsága pedig szokásos módon a Bókaytelepen a 49. szavazókörben volt. Itt a szavazatok 16,59%-át szerezte meg ez a párt.

Kihívója a Fidesz – KDNP támogatóinak zömét a kertvárosi részekből kapta ebben a választásban is. Legnagyobb támogatottságát a Szent Imre-kertvárosi 56. szavazókörben (59,68%), de nagyon erős támogatottsága volt a 49. szavazókörben is, míg legalacsonyabb szavazói bázisa a Gloriett-telepi 45. szavazókörben volt (24,46%).

Ez a párhuzam a két nagy párt között jól rávilágít arra, hogy az MSZP és a Fidesz-KDNP eredményei között szoros összefüggés, nagyfokú korreláltság mutatható ki.

Említést érdemel a Havannatelep 36. számú szavazóköre ahol a Fidesz – KDNP kiugró támogatottságot ért el. Itt a szavazatok 61,78%-át szerezte meg, míg környezetében 34-44% körüli eredményei születtek. Az egyetlen adódó magyarázat a jelölt személye, illetve lakóhelye amely pont abban a tömbben volt. Elképzelhető, hogy intenzív kampányának hatására tudta ennyire megmozgatni a választókat.

A Jobbik támogatottsága a 40. szavazókörben (Havanna lakótelep) volt kiemelkedő, 15.69%. Legkevesbé támogatott pedig a Szemeretelepen a 20. szavazókörben volt 5.79%-al.

Az LMP támogatottsága a 15. szavazókörben (Miklóstelep) volt a legmagasabb 15.84 %. Legalacsonyabb a 61. szavazókörben (Ganztelep) volt 4.05%-al.

A Klasszikus baloldali és jobboldali területek eredményei: Az eredmények a politológia tudomány által már megfogalmazott (alacsonyabb és magasabb státusú területek pártpreferenciáiról) általános téziséhez képest, akár 2002-ben azzal szembemenő eredményeket hoztak. A Fidesz – KDNP szövetség mind a lakótelepi körzetekben – egy kivételével – és az ipari területeken valamint a kertvárosi területeken is eredményesek voltak a mandátumszerzésben.

VI. Statisztikai összevetések

1. Választói aktivitás változása 1998 – 2010

	Fővárosi átlag (%)	Kerületi átlag (%)
1990/2	34,90	29,44
1994	39,33	31,56
1998	43,70	36,80
2002	52,68	46,24
2006	55,90	52,46
2010	43,59	40,94

A választói aktivitás az önkormányzati választásokon elmarad minden esetben mind az országos, mind a fővárosi átlagtól. Ennek számos oka lehet. Véleményem szerint az alacsonyabb státusú területek lakossága nem érzi igazán megszólítva magát ezeknél a választásoknál. Nem érzékeli, hogy ilyenkor még fokozottabban róla, szűkebb pátriájáról van szó, annak alakulásába, formálásába

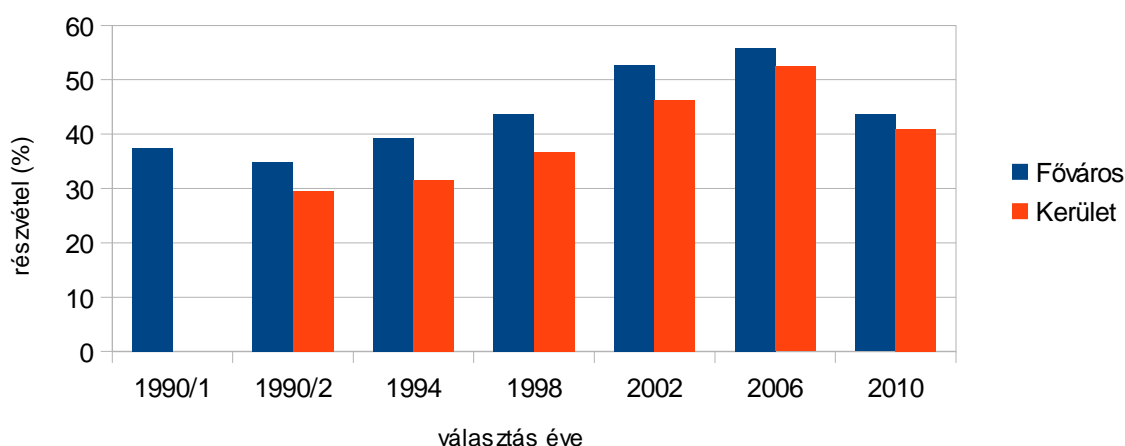
szólhatna bele, ha élne választójogával. Ezt a véleményemet támasztja alá a részvétel szavazóköri boncolgatása. Amennyiben csak a Havannatelepen ugyanannyian elmennének szavazni, mint egy kerületben található átlagos kertvárosi részen, akkor az 2,2 százalékpontos növekedést eredményezne. Amivel majdnem felzárkózhatnánk a budapesti átlaghoz, pedig csak három darab szavazókörben lenne így kerületi átlagú a részvétel.

Ekkor még nem is beszéltem arról, hogy a magasabb státusú lakosság alapvetően hajlamos a választásokon részt venni, ott képviseltetni véleményét, akaratát. Ilyen módon többszörös hátrányt orvosolhatna ha az nehezebb sorsú lakosság is átérezné ezen felelősségét és lehetőségét.

2. Trendek

„A választásokon megnyilvánuló politikai pártválasztásnak komoly kontinuitása van.”

Választói aktivitás változása 1990 – 2010

„A statisztikában az idősoros adatokat a trendszámítás segítségével szokás értelmezni és értékelni. A választásokon kinyilvánított pártpreferenciák idősoros vizsgálatánál azonban nem indulhatunk ki a trendszámítás klasszikus módszeréből, mert mennyiségileg nem tudjuk elkülöníteni az alapirányzatot, a szezonális hatást és a véletlen szerepét. Számszerűen ugyan nem határozhatunk meg pontos trendeket, minőségileg azonban fontos jelzéseket tehetünk a mozgások irányára nézve.”²⁸

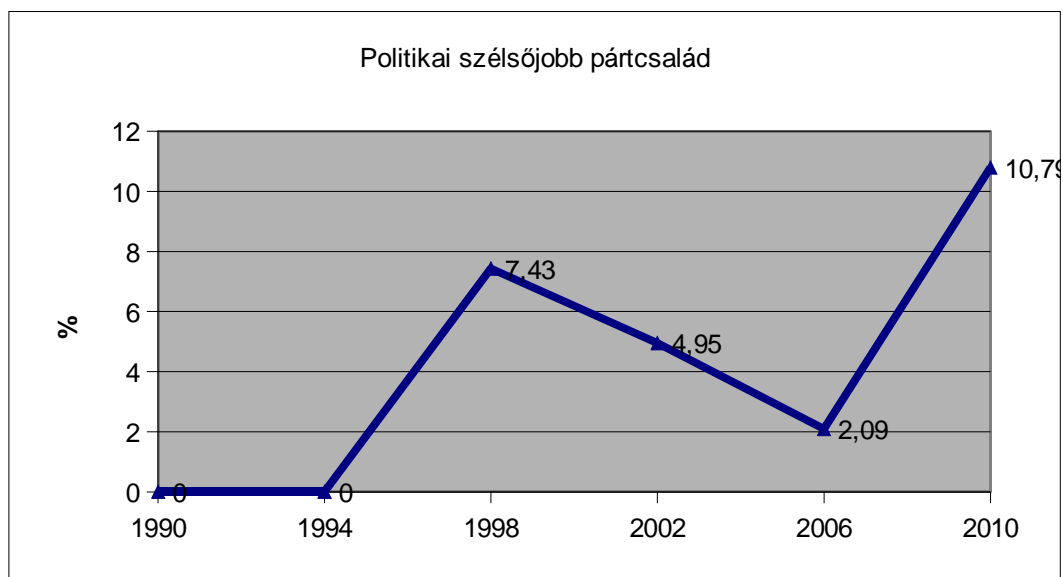
Tekintettel erre, a pártok trendjeiből helyi szinten is levonhatóak következtetések, így fontosnak tartom, hogy e dolgozat keretei között is helyet kapjon.

A politikatudomány kilenc pártcsaládot jegyez. Ebből Budapest XVIII. kerületében összesen hat volt jelen a rendszerváltás óta. Ezek trendjeivel kívánok röviden foglalkozni.

2.1. Szélsőjobbaldali pártcsalád

	MIÉP	Jobbik	összesen
1994 (FKGP-vel közös)	12,55%	0	
1998	7,43%	0	7,43%
2002	4,95%	0	4,95%
2006	2,09%	0	2,09%
2010	0	10,79%	10,79%

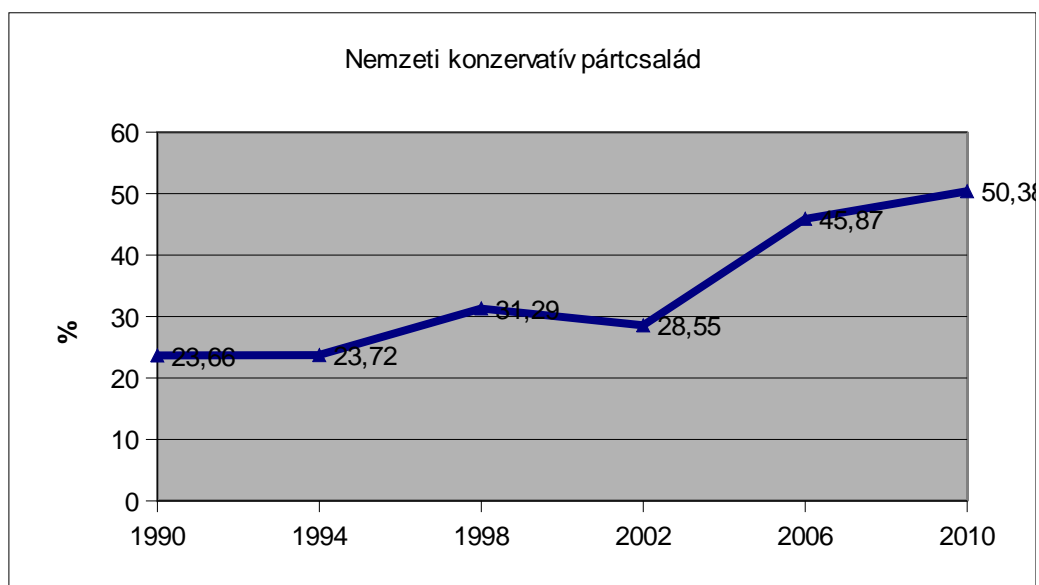
²⁸ Hubai László: A választói magatartás kontinuitása 1990-2002; Politikatudományi szemle 2002. 1-2.szám 95. oldal;

A helyi közéletben politikai pártként az eszmerendszer 1993-ban jelenik meg az MDF-ből való kiválással. 1994-es választásokon rendkívül eredményesen szerepelnek a FKGP-vel közös listájukkal. Tekintettel arra, hogy az FKGP 1998-ban a szavazatok 3,66%-át szerzi meg, míg a MIÉP 7% felett szerepel, hajlok arra, hogy ezeket az adatokat már 1994-re előre vetítsem, de magában a diagramban mégsem szerepeltetem. A 2002-es 2006-os visszaesésben szerepe van a magasabb részvételnek, ami az ilyen rétegpártoknál azonnal jelentkezik, hiszen szavazótáboruk lényegesen nem változott. 2010-re új lendületet kapott a jobbként a politikai szélsőjobb, amiben szerepe volt a gazdaság állapotának és az elkeseredett emberek szélsőségekhez való fordulásának is.

2.2. Nemzeti Konzervatív pártcsalád (FIDESZ 1994-től, MDF, MDNP)

	MDF	MDNP	FIDESZ	összesen
1990	23,66%	0	0	23,66%
1994	23,72% (+Fidesz)			23,72%
1998			31,29%(+MDF)	31,29%
2002			28,55%(+MDF)	28,55%
2006	4,62%		41,25%(+KDNP)	45,87%
2010			50,38%(+KDNP)	50,38%

A konzervatív pártcsalád az európai politikai pártok egyik meghatározó formációja. Ezt az erőt, még az 1990-es önkormányzati választásokon is képes volt felmutatni, úgy hogy kevésbé sikeres kormányzás során súlyos tévesztésen esett át. 1994-re pozícióját már csak az addigra jobbra tolódó Fidessel volt képes tartani. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a kis jobboldali formációk között dült a harc. 1998-ra a Fidesz egyértelműen átvette a konzervatív tábor vezető szerepét, integrálva a előbb az MKDSZ-t, és szövetségbe szervezve az MDF-et. Helyi szinten azonban a bő 31%-os eredménye nem volt elégséges a hatalom megragadásához. Kormányzati szereplésüket követően az őszi választásokon tovább apadt a támogatói bázisuk. 2006-ra azonban helyi szinten is ledolgozták a hátrányt. Ekkor csak a kompenzációs mechanizmus akadályozta meg a jobbközép alakulatot, hogy át nem vették az önkormányzat irányítását. 2010-ben már a szavazatok többségét bírva, MDF nélkül szereztek 2/3-os győzelmet.

2.3. Politikai katolicizmus pártcsalád

	KDNP	összesen
1990	6,92%	6,92%
1994 (önállóan nem indult)		0%
1998	0,73%	0,73%
2002		0%
2006		0%
2010		0%

A pártcsalád eredménye jól mutatja azt, hogy míg a 90-es évek elején önmagában a nevével, és néhány helyi jelölt (Orsolya János) személyes karizmájának köszönhetően képes volt az országos átlagot helyi szinten is hozni. Az 1994-es választások kihagyásával, illetve belső válságával 1998-ra a párt szinte felszámolta magát. Az egyetlen túlélést az biztosította, hogy az egységes jobboldalba beolvadt. Így kijelenthetjük, hogy a „politikai katolicizmus önálló pártkeretben történő képviselése hosszú időre megszűnt.”

2.4. Agrárpártok (FKGP, Agrárszövetség, Magyar Néppárt)

	FKGP	Agrárszövetség	összesen
1990	4,06%	0	4,06%
1994 (MIÉP-pel közös)	12,55%		
1998	3,66%		3,66%
2002			0%
2006			0%
2010			0%

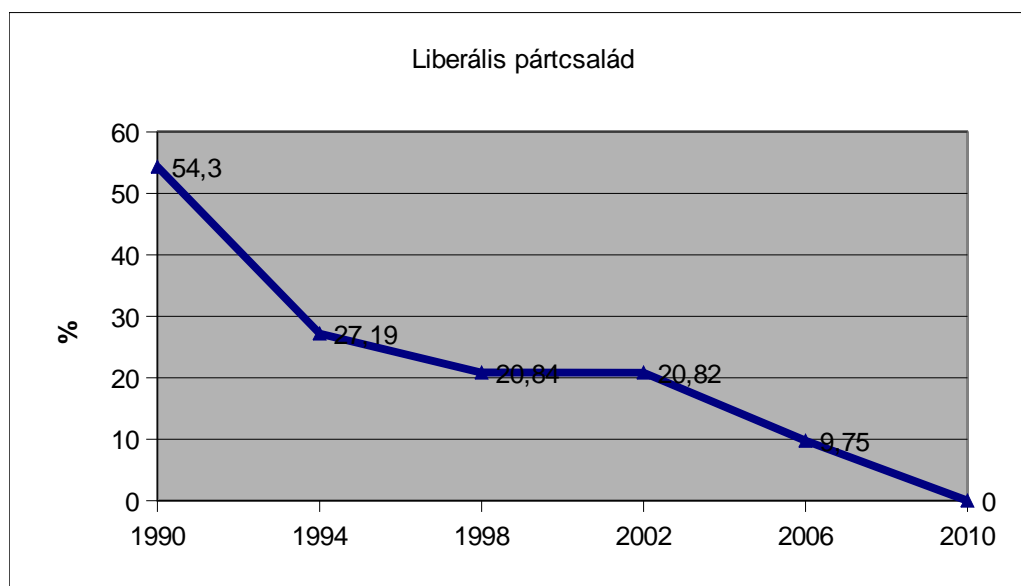
A város peremén lévő XVIII. kerület esetében az agrárpártoknak mint jellegzetes rétegpártnak lett volna létjogosultsága különösen Pestszentimre vonatkozásában. Azonban 1990-re már az városiasodás oly mértékben előrehaladt itt is, hogy ez a pártcsalád nem volt képes az országos átlag közelébe sem kerülni. Nem véletlen, hogy a párt vezetése 1994-ben újra gondolván stratégiáját a MIÉP-pel szövetségben indította el jelöltjeit, amit 1998-ban újragondolt és önálló jelöltek mellett döntött. Ennek eredményeképpen nem sikerült a képviselő-testületbe bekerülnie. Jól csengő neve 2002-re végképp elkopott, majd eltűnt a kerületi közéletből is. Képviselője Fris Ferenc a nemzeti

konzervatív táborban kapott lehetőséget a túlélésre.

2.5. Liberális pártcsalád (SZDSZ, Fidesz 1994-ig, Vállalkozók pártja, Együtt Magyarországért Unió, Köztársaság párt)

	SZDSZ	FIDESZ	Vállalkozók	Közt p./EMU	összesen
1990	34,74%	18,93%	0,63% (KIOSZ)		54,30%
1994	24,80%	0	0	2,39% (Közt)	27,19%
1998	19,89%			0,95% (Unió)	20,84%
2002	20,82%				20,82%
2006	9,75%				9,75%
2010					???

„Zöld” pártcsalád	LMP	összesen
2010	9,22%	9,22%

A radikális rendszerváltó pártokként jelentkező liberálisok a 1990-es választásokat toronymagasan nyerték meg. Ők adhatták mint legnagyobb frakció a polgármester személyét is. Belső konfliktusok 1994 őszére már nem voltak tarthatóak. Saját polgármestere kivált a pártból, és a Fidesz is az MSZP-vel való országos szövetségkötés hatására eltávolodott, kilépve a liberális blokkból. A pártcsalád folyamatosan veszítette el a kerületi szavazóbázisát, amibe stagnálást csak 1998 és 2002 között volt. 2006 után állandósult a belső válság, amely oda vezetett, hogy 2010-ben már a jelöltállításig sem jutottak el.

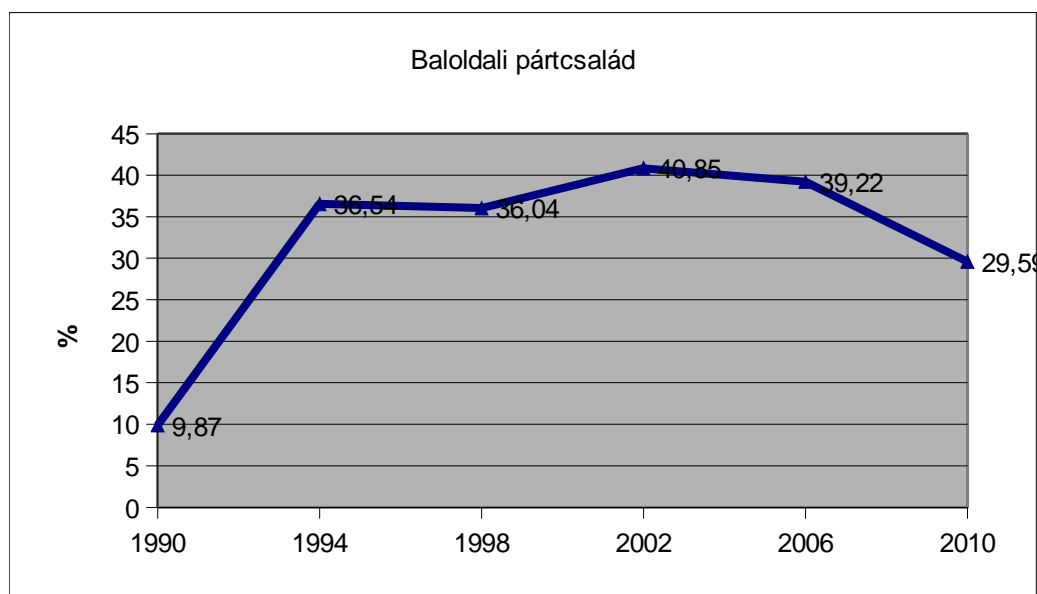
Szerepét és szavazóit meglátásom szerint az LMP vette át. Az SZDSZ kerületi 2006-os eredményei és az LMP 2010-es eredményei feltűnően egybeesnek. Bár ez a párt inkább zöld pártnak tekinthető mint liberális pártnak. „A Lehet más a politika gazdaságpolitikai értelemben baloldali, a kulturális-társadalompolitikai dimenzióban pedig liberális párt.”²⁹ „Az új pártok közül az LMP-szavazó a centrumtól egy hajszállal balra jelent meg a palettán, az egykori SZDSZ szavazókhöz hasonló pozícióban.”³⁰

²⁹ Bíró Nagy András – Az új pártrendszer térképe – tanulmány, 3.rész.

³⁰ Egyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert: Új képlet, 2011; Egyedi – Benoit: Kritikus választás, 2010, 30.oldal

2.6. Baloldali pártcsalád

	MSZP	Munkáspárt/MSZMP	MSZDP	összesen
1990	7,09%	2,14%	0,64%	9,87%
1994	33,63%	2,91%		36,54%
1998	34,09%	1,95%		36,04%
2002	40,01%	0,84%		40,85%
2006	38,54%	0,68%		39,22%
2010	29,59%			29,59%

1990-ben az antikommunista retorika karanténba zárta ezeket a pártokat. Az általános elutasítást alapvetően osztotta a társadalom jelentős része. Ez tükröződött az önkormányzati választásokon is. Eredménye látványosan alulreprezentált volt. A szociáldemokraták a kerület politikai terében sem tudták megvetni a lábukat. A szocialisták elszigeteltségből való 1990 és 1994 közötti fokozatos kikerülése és erősödése a helyi hatalom elnyerését eredményezte a második önkormányzati ciklusra. A rendszerváltás előttről is ismert helyi szereplői ebben nagy segítséget is jelentettek. 1998-ban a liberálisokkal való szoros szövetség biztosította a hatalom megőrzését számukra, amelyet a 2002-es országgyűlési választások után is meg tudtak őrizni. Ebben a párt stabilitása és a koalíciós partner is nagy segítségükre volt. Támogatottsága a stabil 35-40% közötti skálán mozgott, így a 2006-ra jelentősen megerősödő jobboldal ellenében csak az SZDSZ támogatásával tudták megőrizni a hatalmat. 2010-ben belső konfliktusai és szövetségeseik elvesztése már előre vetítette a baloldal tévesztését.

A pártok Budapest XVIII. kerületi pályafutásával kapcsolatosan elmondható, hogy követik az országos támogatottsági adatokat. Sajátságos, csak erre a településre jellemző helyi jelleg nem jelent meg.

VII. A tézisek bizonyítása - összegzés

1. 1.tézis bizonyítottsága:

A vizsgált négy választás eredményeiből a tézisben megfogalmazott első pont nem egészében

igazolható. A Lakatostelep kimagasló választói aktivitása mindig a kerületi átlag feletti. Az ott élők, alacsonyabb státusú lakóközösségük ellenére a „homo politicus” kategóriájába sorolhatók. Ezt a telepét különvéve azonban az általános törvényszerűség valóban érvényesül.

Átlagos részvétel (%)

Választási év	Lakatostelep	Havannatelep	Szent Imre-kertváros	kerületi átlag
1994	45,22	23,16	42,92	31,55
1998	45,69	26,04	46,72	36,80
2002	54,24	34,16	54,84	46,24
2006	55,70	39,42	60,49	52,46
2010	45,14	29,21	47,90	41,51

A táblázatból jól látszik, hogy a Lakatostelep összevetve az egyik legaktívabb kertvárosi résszel mindig átlag feletti részvételt produkált, addig a Havannatelep legaktívabb körzete inkább az átlagos kerületi érték körül mozgott. Százalékpontos értékekben kifejezve a különbség az átlaghoz képest 3 – 13 százalékpont között mozgott, míg a leginaktívabb területhez képest 16 – 22 százalékpont között alakult. Eközben a magas státusú kertvárosi körzethez képest a különbségek 1 – 5 százalékpont körül alakultak. A pontos különbségek a táblázatból kiolvashatóak. A Lakatostelep eredménye sajtósági szociológiai okokra vezethető vissza, ezért ha a kerület egészét tekintjük és fenntartjuk kivételnek ezt a telepét, akkor igaz a felvetett állításunk.

2. 2.tézis bizonyítottsága:

A választás eredményekből a tézisben megfogalmazott második pont sem igazolható. Az általános törvényszerűség ugyan érvényesült két választás estében, de mind a 2002-es, mind a 2010-es választási eredményben ezzel ellentétes eredmények születtek, ahol kivételként kell értékelni az egy-egy „állva maradt” körzetet. Azonban, tekintettel az akkori sajtósági politikai klímára, a bizonyítottság hiánya mellett is kimondhatjuk, hogy kiegyensúlyozottabb politikai viszonyok esetében ez az általános elv képes érvényesülni Budapest XVIII. kerületben is.

Ezt a következő oldalon található táblázat igyekszik illusztrálni (Telepek eredményei).

3. 3.tézis bizonyítottsága:

A tézis harmadik pontját igazoltnak látom. A már előző két pontban is kiemelt Lakatostelep eredményein szeretném ezt bemutatni. A telep MSZP-s jelöltje 1998 – 2010 között mindvégig Ábrányi Béla volt. A képviselő képviselői munkájában nem történt érdemi elmozdulás 2006 és 2010 között, azonban pártja megítélésében igen. 2006-ban körzetében a szavazatok 44,37%-val nyerte el a mandátumot, ami erős, meggyőző eredmény. Legerősebb kihívója csak 36,27%-ot szerzett, mindegy 8 százalékponttal maradván le. 2010-ben az új körzetkialakítás miatt egy némiképp kertvárosi résszel is „felhígított” körzetben azonban 32,67%.-al alulmaradt egy ismeretlen nevű, de kormánypárti jelölttel szemben, aki a szavazatok 47,80%-át megszerezte.

A kertvárosi elem torzító hatása ellenére is a tézis megállja a helyét, hiszen a klasszikusan telepi részeken is – bár kisebb mértékben – de vereséget szenvedett a régi ismert jelölt. Ha csak a telepi szavazókörök eredményét nézzük abban az esetben is több mint nyolc százalékponttal rosszabb eredményt ért volna el.

A személy ismertsége, elfogadottsága talán egy szoros választási küzdelem esetén billenthetné volna át a mérleg nyelvét. Azonban ezzel ellentétes példák is állnak rendelkezésünkre választástörténetünkben. 2002-ben Vada Gábor alpolgármester 18 szavazattal maradt alul az MSZP-s jelölttel szemben, és ugyancsak ebben az évben maradt alul a köztisztviselőnek örvendő elhunyt alpolgármester fia, Sonnewend László saját pártjában 19 szavazattal ugyancsak a szocialisták jelöltjével szemben.

4. 4.tézis bizonyítottsága:

Az új önkormányzati választási rendszerben a mandátumok aránya radikálisan elbillent az egyéni, - relatív többséggel megnyerhető – körzetek felé. A képviselő-testületi mandátumok 70%-át egyéni választókerületekben lehet megszerezni. Ebből következik, hogy csak az a szervezet lehet eredményes a választásokon, aki képes a lehető legtöbb egyéni választókerületben megszerezni a győzelmet.

Az 1998-as és a 2006-os választásokat alapul véve, egy választókerületi mandátum megszerzéséhez átlagban 1998-ban a megjelent választópolgárok 40,33%-ának szavazata (összes lehetséges választópolgár 14,67%-a) volt szükséges. (A második eredmény eléréséhez 31,60%-ra volt szükség.) 2006-ban a megjelent választópolgárok 47,79%-ának szavazata (összes lehetséges választópolgár 24,39%-a) volt szükséges. (A második eredmény eléréséhez 37,70%-ra volt szükség.)

Az adott választókerületben a jelöltek száma és a mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszám nem mutatott szoros összefüggést. Sikerre csak a legnagyobb támogatottságú politikai szereplők képesek. A mellékelt táblázat is jól reprezentálja, hogy a kerületben 1998-tól gyakorlatilag csak az MSZP és a Fidesz volt képes erre.

Telepek eredményei

	TEVK	1998	2002	2006	TEVK	2010
Erzsébet-, Bélatelep	1	MSZP	MSZP	FIDESZ	1	FIDESZ
Havanna I.	5	MSZP	MSZP	MSZP	6	FIDESZ
Havanna II.	7	MSZP	MSZP	MSZP	7	MSZP
Havanna III.	6	MSZP	MSZP	MSZP		XXX
Szentlőrinc telep	8	MSZP	MSZP	MSZP	8	FIDESZ
Imre I.	16	MDF	MSZP	FIDESZ	12	FIDESZ
Imre II	17	MSZP	MSZP	FIDESZ	13	FIDESZ
Imre III.	18	MSZP	MSZP	FIDESZ	14	FIDESZ
Szentimre Kertváros	13	MSZP	MSZP	FIDESZ	10	FIDESZ
Szemere I.	10	MDF	MSZP	FIDESZ	4	FIDESZ
Szemere II.	12	FIDESZ	MSZP	FIDESZ		XXX
Bókaytelep	9	FIDESZ	FIDESZ	FIDESZ	9	FIDESZ
Lipták-Rendessy	2	MSZP	MSZP	MSZP	5	FIDESZ
Lónyai-Miklós	4	FIDESZ	MSZP	FIDESZ	3	FIDESZ
Gloriett	11	FIDESZ	MSZP	MSZP		XXX
Lakatos	3	MSZP	MSZP	MSZP	2	FIDESZ
Ganzkertváros	14	FIDESZ	MSZP	FIDESZ	11	FIDESZ
Alacska+Imre	15	MSZP	MSZP	MSZP		XXX
		18	18	18		14

Mivel a kompenzációs képessége az új rendszernek a felére csökkent (12-ről 6-ra), a kisebb pártokat foci kifejezéssel a kispadra tolja, hiszen támogatóik a település területén szórtan helyezkednek el, így egyéni körzetből képviselőt nem tudnak küldeni, listáról pedig szerencsés esetben egy-két jelöltjük szerezhethet mandátumot. Súlyuk csak abban az esetben nőhet meg, ha a rivális nagyközösségek között mandátumegyenlőség alakulna ki.

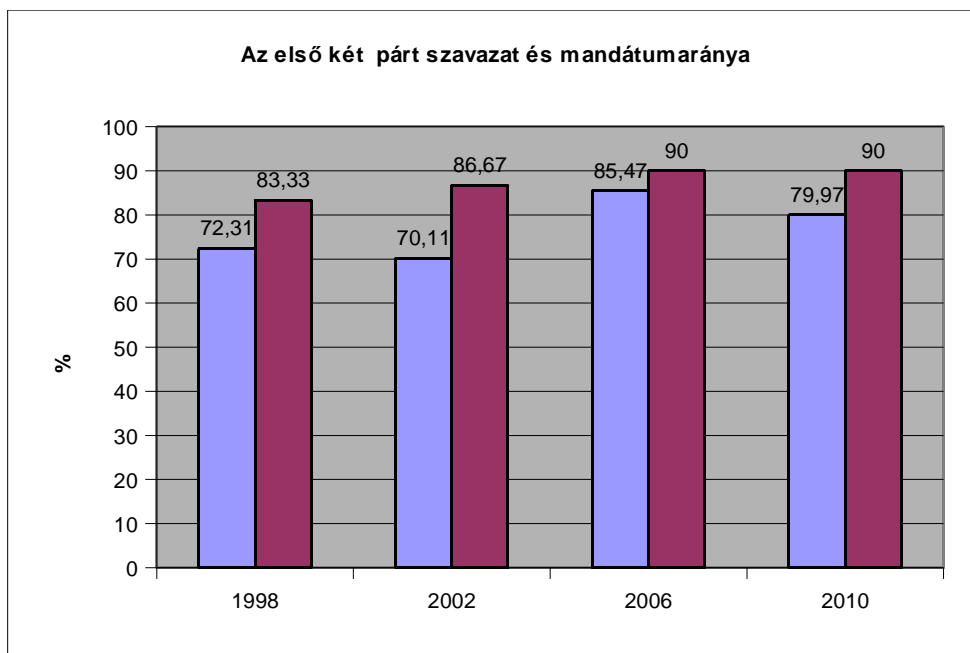
Ilyen „segédpárti” szereplő lehetséges mind a baloldalon (DK, PM2014, LMP?), mind a jobb oldalon (Jobbik, MDF). Bár, az, hogy – a Jobbikon kívül, – melyik szereplő lesz képes helyi szinten elérni az egy mandátumhoz szükséges szavazat mennyiségét újabb kérdéseket vet fel.

Módosíthat az erőviszonyokon az is, ha választási szövetségek jönnének létre a jelölő szervezetek között, így hozva létre kedvezőbb helyzetet. Veszélyként azonban itt is jelen van, hogy a választópolgár számára mennyire elfogadható egy esetleges ilyen kényszer, ahol a saját maga által preferált párt vagy jelölő szervezet helyett egy másik támogatására buzdítják.

Az előbbi táblázatból jól kiolvasható, hogy míg az MSZP mindig biztosan győzött a Havannatelep déli körzetben, ott még 2010-ben is eredményes volt, ugyanígy a Fidesz is minden körülmények között győzött a Bókaytelepen. Ez az a két körzet ahol bizonyosra vehető 2014-ben is a

végeredmény. Amennyiben ehhez hozzávesszük azt az általános elvet, hogy azt alacsonyabb státusú területeken inkább a bal, míg a magasabb státusú területeken a jobb oldallal szimpatizálnak a választópolgárok, úgy kimondhatjuk, hogy az MSZP eredményes lehet még a Lakatostelepen, Havannatelep északi körzetében a Szentlőrinc-Gloriett telep körzetében és a Lipták-Rendessy telepen, míg a Fidesz eredményes lehet a Szent Imre-kertvárosban, a Ganzkertvárosban, Szemeretelepen és a Lónyai-Miklós telepen. Ezen a választási körzetek eredménye is viszonylag biztosra vehető. A táblázatban látható módon az adott oldal túlnyomó részben (legalább az esetek kétharmadában) megszerezte az ottani mandátumot, amennyiben érvényes lesz igaz az az állítás, hogy a választásokon megnyilvánuló politikai pártválasztásnak komoly kontinuitása van.

A többséghez 10 képviselői mandátum és egy győztes polgármesterjelölt szükséges. A fentebb leírt, papírforma szerinti eredménynél, a fennmaradó négy körzet lesz az amelyben eldől, hogy ki lesz többségben 2014-től a képviselő-testületben. Tekintettel arra, hogy a két nagy párt az öt-öt elbukott körzettel tetemes szavazatot fog átvinni a kompenzációs listára, így onnan mindenképpen részesülni fog még legalább egy-egy mandátummal. A Jobbik biztosan hozni fogja a 2010-ben már megszerzett egy mandátumát, de erősödése esetén akár két mandátum elérésére is esélyessé válhat. Így a négy bizonytalan sorsú EVK-n túl reálisan összesen két listás mandátum sorsa bizonytalan. A hat mandátumból négyen bizonyosan a két nagy párt osztozik majd, aminek következménye egy kompenzációs mandátum a négy EVK többségében vesztes javára. Ebből következően egyetlen mandátum sorsát nem lehet realizálni, amely juthat valamelyik sikeres kampányt folytató kis pártra, de lehetséges az is, hogy ezen is a két nagy párt fog osztozni, attól függően, hogy a szavazatok mennyire fognak koncentrálni a két legnagyobb jelölő szervezethez. Ennek eddigi trendjét mutatja a következő diagram.

A diagram alapján arra következtethetünk, nem valószínű az, hogy kiszorulna bármilyen harmadik, akár negyedik erő képviseltből, azaz beállna valamifajta kvázi kétpártrendszer az önkormányzat életébe. Sokkal valószínűbb az, hogy legalább egy erő még a választási rendszer kompenzációs potenciálját kihasználva részesül mandátumból. A Jobbik 2010-ben 3.234 szavazattal, míg az LMP 2.216 szavazattal szerzett ilyen mandátumot. Tekintettel arra, hogy a két nagy párt arányos EVK eredmények esetén nagyságrendileg a szavazatainak 40%-át képes felhalmozni a kompenzációs listán, amely 2010-ben 9.637 szavazat volt (2010-es adatokat alapul véve nagyságrendileg 15 ezer szavazat).

A példa 16.500 olyan szavazatot feltételez, amely eléri az egy mandátum eléréséhez szükséges minimumot. Azt kívántam érzékeltetni, hogy nagyságrendileg a 2010-es eredményekkel megegyező szavazat mennyiséggel miként alakulhat a mandátumkiosztás. A kiosztás formulája (Saint Laguë)

alapján A párt 2; B párt 2; C és D párt 1-1 kompenzációs mandátumot szerez. (lásd táblázatok). Fontos megemlíteni még, hogy A párt amennyiben 8000 szavazatot halmozna fel (ezzel megnövelve a kompenzációsban megjelenő szavazatok számát 18.500-ra) a kompenzációs listájára, még mindig csak két mandátumot szerezne (B tábla). A mandátumarány 8334 szavazatnál billenne csak el A párt javára. Ez viszont azt feltételezi, hogy a kompenzációs rendszerbe került szavazatok legalább felét birtokolja! Egy kis jelölőszervezetnek az egy mandátum elnyeréséhez szavazókörönként legalább 20-25 szavazatra van szüksége.

A tábla	A	B	C	D
1	6000	5000	3000	2500
3	2000	1666,6	1000	833,3
5	1200	1000	600	500
7	857,1	714,2	428,6	357,1

B tábla	A	B	C	D
1	8000	5000	3000	2500
3	2666,6	1666,6	1000	833,3
5	1600	1000	600	500
7	1142,8	714,2	428,6	357,1

Amennyiben csak három résztvevő osztozik a kompenzációs listán akkor az új mandátum-eloszlási arányt eredményezhet.

	A	B	C
1	9000	4000	2500
3	3000	1333,333	833,3333
5	1800	800	500
7	1285,714	571,4286	357,1429

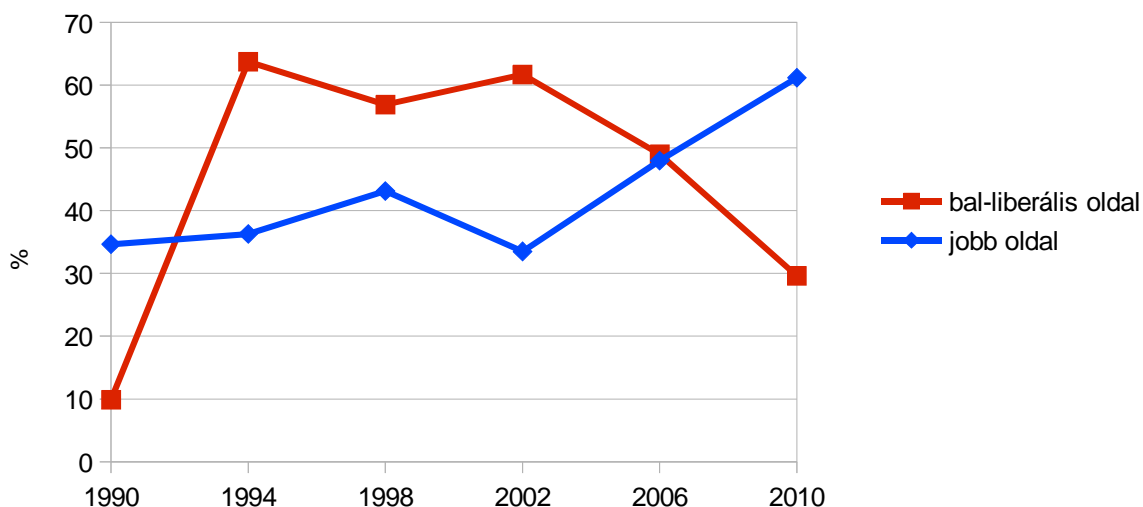
Ebben az esetben 3-2-1 arányban osztoznának a kompenzációs mandátumokon.

A diagramból kiolvasható azonban az is, hogy a választójogi törvény 2010-es változását megelőzően is a kerületben a mandátumok 90%-át már a két nagy párt szerezte meg, azaz a választójogi törvénytől függetlenül kialakult a választói akaratok erős tömbösödése. Ennek a trendnek a változására jelenleg semmi nem utal.

„A programismereten és értékválasztáson alapuló választás legmeghatározóbb tényezővé válása vélhetően a jövőben sem több egy utópiánál, hiszen a rengeteg információ összegyűjtése annyi ráfordított időt és energiát igényelne a választótól, amennyi aligha áll széles tömegek rendelkezésére.”³¹

³¹ Bíró Nagy András – Az új pártrendszer térképe – tanulmány, 2. rész.

A politikai bal és jobb erőviszonyainak alakulása

Valószínűsíthető, hogy 2014-re a bal-jobb erőviszonyban kiegyenlítődés következik be, ezért a mandátumok számításánál is arányosabb értékekkel érdemes számolni.

Az eddigiek tükrében a 2010-es választáshoz képest mindenképp egy sokkal kiegyenlítettebb választási eredményt prognosztizálok, ahol az MSZP 5 körzetben biztosan győzedelmeskedik, és a Fidesz ugyancsak 5 körzetben stabil győzelmet arat. 4 körzetben szoros választási eredmény születhet. Itt az eredményben meghatározó lesz, hogy a jelöltek milyen helyi ismertséggel bírnak, a véletlen, illetve esetleges váratlan esemény kinek fog kedvezni, melyik pártnak lesz eredményesebb a mozgósítása. A ma kirajzolódó politikai környezet alapján amennyiben az MSZP képes is lesz az egyéni választókörzetek többségében (8) győzedelmeskedni, abban az esetben is nehéz helyzetbe lesz, hiszen minimálisan számíthat más bejutó bal oldali szervezet támogatására, így a képviselő-testületi többséget csak nagyobb arányú választókörzeti győzelemmel (9, 10), vagy különösen szerencsés körülmények között lesz képes megszerezni.

A Fidesz önálló városvezetéséhez hasonló egyéni körzeti sikeres eredmények szükségesek, vagy kényes koalícióba kényszerül a mai tudásunk szerint biztos bejutónak számító Jobbikkal.

VIII. Befejezés

A téma sokrétűségéből adódóan, számos szempontot nem tudtam vizsgálni. Önmagában a szavazókörök és választási térképek változásáról, vagy a választások jogi igazgatási háttéréről lehetett volna bővebben írni. Ezek egy későbbi kutatás tárgyát fogják képezni. Munkámmal az 1998 – 2010 közötti választási események történeti megközelítését, bemutatását és elemzését kívántam elvégezni, hogy azok eredményeiből vonjak le általános, valamint és 2014-re vonatkozó következtetéseket.

Mindezek mellett remélem, hogy ezzel az összefoglalással is hozzájárulok a keletkezett információk rendezett megismeréséhez.

IX. Irodalom

Gallai Sándor – Török Gábor: Politika és politikatudomány e-tk. Budapest 2003;

Feitl István – Ignác Károly: Önkormányzati választások Budapesten 1867-2010, Napvilág Kiadó 2010;

Bíró Nagy András – Az új pártrendszer térképe, tanulmány – 2011;
Egyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert: Új képlet, 2011; Egyedi – Benoit: Kritikus választás, 2010;
Egyedi Zsolt: Magyar választáskutatási Program Tanulmányok, 7. A befagyott felszín és ami alatta van;
Választási füzetek 91. – Az önkormányzás jogi alapjai, a képviselői tisztségek összeférhetlenségi szabályai, Belügyminisztérium/OVI, Budapest, 2002;
Budapest Főváros Levéltár – választástörténeti archívum;
Politikatudományi szemle 2002. 1-2. szám;
Városkép újság (helyi) 1991-2010;
Peremváros újság (helyi) 1990;
valasztas.hu (honlap)
wikipedia.org (honlap)

Szemponatok a derridai dekonstrukció amerikai jogelméleti recepciójának vizsgálatához

I. Bevezető gondolatok

Derrida filozófiáját az amerikai jogelmélet sosem fogadta be igazán. A derridai dekonstrukció a kortárs amerikai (egyesült államokbeli) társadalomtudományok és egyben a jogtudomány egyik – talán – legnagyobb hatású filozófiai irányzata. Két állítás, melyek látszólag kizárják egymást, és mégis mindkettő egyszerre igaz. A következőkben egy elsőre vázlatosnak tűnő és sok kérdést nyitva hagyó tablót kívánok festeni, amelyben megkísérlem bemutatni, hogy milyen szempontok alapján lehet, és érdemes, vizsgálni Jacques Derrida amerikai jogelméletre gyakorolt hatását. Célom ezzel az, hogy meghatározzam e nehezen megragadható filozófiai irányzat tényleges hatásirányát, és kijelöljem, hogy kik azok a szerzők, akiknek a munkásságában felfedezhetők a derridai filozófia nyomai.

Már másutt írtam, hogy Jacques Derrida filozófiájának hatását nem térképezte fel a hazai szakirodalom kellőképpen, és emellé egyes szerzők nyilván szándékolatlanul kifejezetten félreérthetően fogalmaztak, vagy olyan gondolkodókat vontak a jog és dekonstrukció találkozásának diskurzusaiba, akik valószínűleg tiltakoztak volna ez ellen.¹ Írásom tehát egyszerre szeretné kijelölni az erre vonatkozó kutatások irányát, másrészt megfejteni e felemás recepció okait.

Munkámban a dekonstrukcióról szóló gazdag amerikai szakirodalomból kizárólag a dekonstrukció és Derrida jogász receptióját vizsgálom, így elsősorban Peter Goodrich és Pierre Schlag munkáira hivatkozom, akik más szerzőkkel szemben nemcsak utalnak Derridára, hanem reflektálnak is arra, hogy az amerikai irodalom hogyan fogadta be a francia filozófus gondolatait. Mindkét szerző álláspontja az, hogy az amerikai jogászság nem értette meg igazán Derridát, vagy egyenesen félreértették őt. Azonban álláspontom szerint kulturális hatása mégis igen nagy, még akkor is, ha nem jött létre egy valódi szintetizáló és kidolgozott amerikai „dekonstruktivista jogelmélet”, mert Derrida ott bújik kimondva-kimondatlanul napjaink feminista, critical race theory vagy posztkoloniális irodalmában.

Jacques Derrida éles szemmel állapította meg, hogy a dekonstrukció és a jog találkozása nem volt váratlan fejlemény, és az, ahogy a dekonstrukció találkozott a joggal nem elválaszthatatlan az amerikai jogelmélet azon folyamataitól, amelyek megelőzték ezt a találkozást a 80-as években.² Éppen ezért a tanulmányom második fejezetében bemutatom azt a kontextust és esztörténeti folyamatot, amely idevezetett, és azt, hogy miért is volt szüksége a dekonstrukcióra az amerikai jogéletnek saját premisszái és gyakorlata szerint.

II. A kontextus vizsgálata

Az amerikai jogelmélet fejlődését egyes szerzők egyfajta ingamozgással szokták leírni, amely a különböző formalista elméletek és a kételkedő kritikai elméletek között mozog. Az amerikai jogelmélet-történet hagyományos narratívája szerint tehát a langdelli formalizmus, az ezt kritizáló

* PhD hallgató, PPKE-JÁK Jogbölcséleti Tanszék.

¹ Különösen szimptomatikus ez például Varga Csaba 'A jogi gondolkodás paradigmái' című könyvében (Budapest: Szent István Társulat, 2006), mert úgy tűnik, hogy Vargának igazából csak egy apropó a „dekonstrukcionizmusról” írni, mivel olyan szerzőt is bevon ebbe a körbe (például Ronald Dworkin), akinek lábjegyzetei alapján Alan C. Hutchinson szerint kimutatható, hogy Dworkin úgy veti el Derrida gondolatait, hogy közben valószínűleg nem is olvasta eredetiben Derrida legfontosabb írásait. Vö. Hutchinson, Alan C.: Indiana Dworkin and the Law's Empire, 657-658. o. In Yale Law Journal, Vol. 96, 1987.

² Derrida, Jacques: The Force of Law: The Mythical Foundations of Authority, 931-933. o. In Cardozo Law Review, Vol 11, 1990.

jogi realizmus, majd az 50-es évek processzualista elméletei, majd a Critical Legal Studies (röviden: CLS) ezen dialektikus mozgás és elméleti viták eredménye.³

Ha az amerikai jogelmélet kezdeteit vizsgáljuk, akkor látható, hogy hangsúlyeltolódásokkal és más terminológiával, de a XX. századig az amerikai és az európai jogfejlődés ugyanazokat az utakat járta be. A Christopher Columbus Langdell nevéhez fűződő klasszikus amerikai jogelmélet három axiómát vallott: a formalizmust, a rendszerességet és az autonómiát.⁴ „A jog formalitása alatt azt érti, hogy a jog nem hagyhatja mérlegelni a bírót a döntésben [...]. A rendszeresség azt jelenti, hogy néhány alapkategóriából, -elvből és -szabályból kell a jog részletes szabályait levezetni [...]. A jog autonómiája pedig abban áll, hogy a jog szabályainak nem szabad közvetlen morális szempontokra, politikai értékekre, célokra figyelemmel lenni.”⁵ Ha itt az értő olvasó a pozitívizmusra asszociál, akkor nem téved nagyot, bár meg kell jegyezni, hogy a korai egyesült államokbeli jogi gondolkodásra nagyban hatott a modern természetjogi gondolkodás is, ahogy azt Blackstone kommentárjaiból átvették.⁶ A korai amerikai jogi gondolkodás formalizmusa az uralkodó klasszikus liberális politikai filozófiákkal egy, az élettől elrugaszkodott, fogalommagyarázó és bizonyos esetekben szociálisan érzéketlen⁷ jogi kultúrát hozott létre, amellyel szemben hamarosan kritikus hangok szólaltak fel, akik közül első volt Oliver Wendell Holmes.⁸ Innentől kezdve az amerikai jogelmélet-történet folyamatos bátorralan kísérleteket jelent az uralkodó formalista-liberális doktrína meghaladására.

Az amerikai jogi realisták voltak az elsők, akik nyíltan megkérdőjelezték az uralkodó jogszemléletet, és új utakat keresve próbálták a jogot és a jogéleletet megújítani.⁹ Érdekesség, hogy már ekkor is megjelent a jogi oktatás olyan szemlélete, amely szerint az egyetemi jogi curriculum nem más, mint a társadalomban meglévő hierarchiák és előítéletek újratermelésének terepe, és megkérdőjeleződik annak semlegessége.¹⁰¹¹ A jogi realisták nem képezték valódi egységes elméleti irányzatot, ám megközelítésükben számos közös pont található, így a jogi szabályok bizonytalan tartalmának kérdése és az, hogy a bírót sosem kizárólag a jogszabályok vezetik a döntéshez, hanem különböző lelki-pszichológiai motívumok is közrejátszanak ebben.¹² Jerome Frank különösen nagy jelentőséget tulajdonított a tanúkban és a bírákban lejátszó erkölcsi-pszichológiai folyamatoknak az ügy érdemi döntésére vonatkozó hatása szempontjából.¹³

³ Nagy Tamás: Tiszta beszéd? Avagy az amerikai jogelmélet kistükré In Nagy Tamás–Nagy Zsolt(szerk): Jogelmélet és önreflexió. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007, 150-151. o.

⁴ Pokol Béla: Jogelmélet. Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 374. o.

⁵ uo.

⁶ Golding, Martin P.: Jurisprudence and Legal Philosophy in Twentieth-Century America – Major Themes and Developments, 442. o. In Journal of Legal Education, Vol. 36, 1986.

⁷ A korszak egyik legellentmondásosabb ügye a Lochner v. New York-ügy a legjobb példa erre, amelyben a munkavállalók munkaidejének szabályozása kapcsán a tagállami munkavállaló-védelmi jogszabályok és a magánszemélyek szerződési szabadsága közötti konfliktus került elő. A Supreme Court a szerződési szabadság elvére hivatkozva a tagállami beavatkozást szükségtelen beavatkozásként értékelte, és alkotmányellenesnek ítélte a tagállami szabályozást. vö. Molnár András: Az amerikai Supreme Court „konzervatív aktivizmusa” a XX. század első évtizedeiben született precedensek tükrében In Jogelméleti Szemle 2013/4.

⁸ A rendelkezésre álló helyre és a tanulmányom témájára tekintettel nem mutatom be Oliver Wendell Holmes munkásságát részletesen. Vö. Holmes, Oliver Wendell: The Path of Law. In Harvard Law Review, Vol. 36, 1986.

⁹ Martin P. Golding 6. jegyzetemben megjelölt írása kiváló összefoglalója eme korszak legfontosabb szerzőinek és fő jogelméleti problémáinak.

¹⁰ Aritodemou, Maria: Studies in Law and Literature: Directions and Concerns, 161. o. In Anglo-American Law Review, Vol. 22, 1993. Ezt a kimondatlan félelmet később sokkal pontosabban fejtette ki Duncan Kennedy „Legal Education and the Reproduction of Hierarchy” című tanulmánya (In Journal of Legal Education, Vol. 32, 1982).

¹¹ Az amerikai jogi oktatásról részletesebben lásd: Nagy Zsolt: Az amerikai jogi oktatás történeti vázlata 157-176. o. In Publicationes Doctorandorum Juridicorum, Tomus II., 2003.

¹² Leiter, Brian: American Legal Realism In Martin P. Golding – William A. Edmundson(szerk.): The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory, Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton, 2005, 52. o.

¹³ Jerome Frank: Law and Modern Mind, Anchor Books, New York, 1963. A jogi realisták kritikájáról a korabeli bírói igazságszolgáltatás kapcsán magyarul lásd: Nagy Zsolt: Hatalom és igazságszolgáltatás a jogi realizmus tükrében In (Szerk.): Nagy Zsolt: A bírói hatalom kérdései, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszéke, Szeged, 2003. 72-87. o.

Az amerikai jogi realisták „támadása” az uralkodó szemlélettel szemben nem járt teljes sikerrel, és többnyire a formalizmus akadémiái bástyái megmaradtak, azonban például az oktatás terén kisebb eredményeket értek el, például a jogi „textbookok” a realisták találmányai.¹⁴ Azonban a realisták eredményeit egyrészt az '50-es évek processzualista elméletei¹⁵ meghaladták, másrészt H.L.A. Hart is komoly kritikát fogalmazott meg velük szemben¹⁶, hogy aztán a '70-es és '80-as években a critical legal studies mozgalom különböző szerzőinél kerüljenek a realisták ismét a figyelem középpontjába¹⁷.

II.1. Critical Legal Studies

Az 50-es és a 60-as évek Amerikáját jogelméleti szempontból még a processzualista jogelmélet határozta meg, amelynek alapvető tana az volt, hogy a racionális jogi eljárások képesek a társadalmi igazságosság előmozdítására. Ezen eljárásoknak deperszonalizáltak és intézményes garanciákkal biztosítottak kell lenniük, hogy megakadályozzák a bírói szubjektum beavatkozását és túlterjeszkedését. Ha a jogi eljárás szabályos volt, akkor az ebből következő bírói ítélet vitathatatlan.¹⁸ A 60-as évekre estek az Egyesült Államokban a nagy polgári jogi mozgalmak, amelyek a polgári és szabadságjogok minél szélesebb kiterjesztéséért küzdöttek, elsősorban az afroamerikai állampolgárok számára. A korszak másik fontos nem jogelméleti, de annál fontosabb tényezője az Earl Warren vezetésével működő Supreme Court, amely radikálisan szakított a korábbi legfelső bírósági stílussal és érvelésekkel. Egyes kritikusok szerint, saját hatáskörén túllépve állapított meg maga számára hatásköröket, vagy döntött például olyan kényes ügyekben, mint az iskolai szegregáció kérdése a *Brown v. Board of Education*-ügy kapcsán. A „Warren bíróság” kifejezetten aktivista volt, és egy sor kérdésben kifejezetten liberális-társadalomjobbító attitűddel lépett fel az elé kerülő ügyekben.¹⁹

A 70-es években fellépő, majd a 80-as évekre nagykorúvá érett új jogi mozgalmak sok tekintetben rokoníthatóak a század eleji jogi realistákkal. Azonban ezek a „mozgalmak” korántsem olyan egységesek mind elméleti alapvetéseiket, mind módszertanukat tekintve. Gary Minda a legfontosabbakként a jog és gazdaságtant, a kritikai jogi mozgalmakat, a feminista jogelméleteket valamint a jog és irodalom irányzatokat jelölte meg. Amiben megegyeznek a realistákkal, az az, hogy nagyon kritikusan állnak a meglévő jogi dogmákhoz és doktrínákhoz, azonban míg jogi realisták kritikája általában egy-egy ügyre korlátozódik, addig ezen új irányzatok képviselői totális kritikákat fogalmaznak meg, amelyek az alapokig hatolva kívánják újrafogalmazni a jogi diskurzust.²⁰

Az amerikai jog akadémiái és tudományos életében ekkor jelentek meg azok a főleg kontinentális neomarxista és francia társadalomelmélettől ihletett jogászok, akik a meglévő jogi diskurzust és jogi gondolkodásmódot támadták. A critek²¹ többsége a 60-as években részt vett a diáklázadásokban, és a vietnámi háború árnyékában nehezen tudtak hinni a processzualista elmélet

¹⁴ Leiter i.m. 60. o.

¹⁵ Leiter i.m. 61. o.

¹⁶ Leiter uo.

¹⁷ Leiter i.m. 64-65. o.

¹⁸ Feldman, Stephen M.: *American Legal Thought from Premodernism to Postmodernism: An Intellectual Voyage*. Oxford University Press, New York–Oxford, 2000. 119. o.

¹⁹ A Warren-bíróság jelentőségéről az amerikai jogi gondolkodás szempontjából lásd: Feldman i.m. 123-128. o. illetve Schwartz, Bernard (szerk.): *Warren Court – A Retrospective*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1996. A Warren-bíróság kritikájáról lásd: Keck, Thomas M.: *The Most Activist Supreme Court in History*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 2004. 67-106. o.

Az alkotmánybíróságok (és az amerikai Supreme Court) döntéshozatalának szociológiai-politológiai vonatkozásairól lásd: Pokol Béla: *Alkotmánybíráskodás – Szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésben* Kairosz Kiadó, Budapest, 2014, 13-74. o.

²⁰ Különösen igaz ez a feminista jogelméleti kritikákra, amelyek a mainstream jogi dogmatikát „férfi központúnak” bélyegeznek, és vele szemben egy olyan jogelméletet kívánnak megfogalmazni, amely a női perspektívára építene.

²¹ A Critical Legal Studies jogászokat röviden crit-eknek szokták nevezni.

által vallott „semleges és objektív” jogi eljárások igazságosságának ideológiájában.²² Ebből az új hangból jött létre később a 70-es évekre az úgynevezett Critical Legal Studies Movement, amelynek létrejöttét hivatalosan az 1977-es Critical Legal Conference megtartásától számítjuk.²³ Ez az új mozgalom eredetileg egy inkább baloldali gondolkodású professzorokból, aktivistákból és jogászokból álló kör volt²⁴, akiket az kötött össze, hogy a meglévő jogi diskurzus radikális kritikáját vallották.

A mozgalmakat kezdetektől heves kritikák fogadták a jogi akadémiákon, különösen a critique félig valós, félig vélelmezett „nihilizmusára” hivatkozva. A legradikálisabb kritikát ezen új mozgalmakkal szemben Carrington fogalmazta meg, aki odáig ment egy allegorikus írásában, hogy a nihilista jogászoknak nem lenne szabad az egyetemeken oktatniuk.²⁵ Az új mozgalmak közül a jog és gazdaságtan illetve a jog és irodalom mozgalmak képviselői voltak azok, amelyek a leghamarabb elismerésre tettek szert, mások azonban nem voltak ilyen sikeresek. Azonban a CLS-hez köthető kritikus jogászok médiabeli befolyása és reprezentációja (még ha csak ez a „15 perc hírnévre” korlátozódott is) igen nagy volt már a kezdetektől.²⁶

II.2. A 80-as évek útkeresése

A 80-as évek közepén egészen új hangok jelentek meg a critiqueken belül, és e – a jobb szó híján – „posztmodernnek” nevezett szerzők²⁷ kezdték el használni a Jacques Derrida nevéhez fűződő „dekonstruktivista olvasatot” a jogi kérdések tárgyalására. A kritikai jogi mozgalmak az évtized közepére megfáradni látszottak, és némileg furcsa módon a kontinentális Európából nyert új erőt az amerikai jogi diskurzus. Hasonló jelenség játszódott le a 70-es években az irodalomtudományban, ahol az amerikai Új kritika kifulladását követően, egy kvázi „posztstrukturalista” útkereső periódusban adta elő a fiatal Jacques Derrida a John Hopkins Universityn rendezett strukturalista konferencián híres előadását *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában* címmel. Az előadás hatására, és természetesen az Egyesült Államokban alapvetően meglévő irodalmi diskurzus folyamán jött létre az amerikai dekonstruktivista iskola a Yale-en, amelynek hatása elsősorban az irodalomtudományban éreztette a hatását.²⁸

A 80-as években négy fontos jogfilozófiai tanulmány jelent meg, amelyek felvállaltan a derridai dekonstrukció hatását mutatják.²⁹ Az elkövetkezendőkben ezeket mutatom be dióhéjban.

Időrendben a legkorábbi Gerald E. Frug *The Ideology of Bureaucracy in American Law* című tanulmánya³⁰ volt, amely a bürokrácia létének megindokolására szolgáló amerikai elméleteket vizsgálta, és közben intenzíven használta a Jacques Derrida által használt „veszedelmes szupplementum” terminust.³¹ Az elméletek kritikájának közös pontja a bürokrácia objektivitásának (az állami és magánszervezetek a közös érdekeket védik, amelyek objektívak) és működésük szubjektivitásának (Frugnál ez a szakértő alkalmazottak személyiségének és szabadságnak gyakorlását jelenti) szigorú egymástól elválaszthatóságának tétele. Azonban Frug kimutatja, hogy a

²² Feldman i.m. 130. o.

²³ Kelman, Mark: *A Guide to Critical Legal Studies*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1987. 1. o.

²⁴ Minda, Gary: *Jurisprudence at Century's End*, 42. o. In *Journal of Legal Education*, Vol. 43, 1993.

²⁵ Carrington, Paul D.: *Of Law and River*, 227. o. In *Journal of Legal Education*, Vol. 34, 1984.

²⁶ Goodrich, Peter: *Sleeping With The Enemy: An Essay on the Politics of the Critical Legal Studies in America*, 393. o. In *New York University Law Review*, Vol. 68, 1993.

²⁷ Minda i.m. 41-42. o.

²⁸ Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 251. o.

²⁹ Külön megemlíteném még Mark Tushnet 1984-es tanulmányát, amely a „Critical Legal Studies and the Constitutional Law: An Essay in Deconstruction” címmel jelent meg a *Stanford Law Review* 1984 januári számában. Ez az első amerikai jogelméleti tanulmányok közé tartozik, amely használja a „dekonstrukció” szót, ám itt a szerző bevallottan csak „trendi címszóként” (lásd. 623. oldal lábjegyzete) használja a kifejezést a címben, de egyébként egy „teljesen közönséges” crit tanulmányról van szó. Jól jellemzi az írást, hogy egyetlen Derridára történő hivatkozás sem szerepel a szövegben.

³⁰ Frug, Gerald E.: *The Ideology of Bureaucracy in American Law*. In *Harvard Law Review*, Vol. 97, 1984.

³¹ A „veszedelmes szupplementum derridai elemzéséről lásd. Derrida, Jacques: *Of Grammatology*. fordító: Gayatri Chakravorty Spivak. The John Hopkins University Press, Baltimore–London, 1997, 141-165. o.

szervezet objektíválni kívánt közös érdekei és a szubjektív diszkréció egymástól függő fogalmak, amelyeknek határa elmosódott, így minden ilyen elválasztás kudarcra van ítélve.³²

Frug rámutat arra, hogy az általa bemutatott érvelés alkalmas arra, hogy a mainstream jogi diskurzusban és jogi doktrínákban meglévő álcázó ideológiai mechanizmusokat leleplezze, amelyet azért tart fontosnak, mert „ez a leleplezés maga a felszabadítás”.³³ Értékelésként annyit fűznék hozzá, hogy a tanulmány érvelésében a derridai dekonstrukció módszertani jellegét mutatja, amely nagyon jellemző volt a dekonstrukció amerikai recepciójában. Frug a kritikai jogi mozgalom céljainak megfelelően kezdte el használni a dekonstrukciót mint módszert.

A következő fontos tanulmány Gary Peller *The Metaphysics of the American Law*³⁴ című igen terjedelmes írása volt, amely a Michel Foucault és a Jacques Derrida által felvetett posztmodern nyelvi-társadalmi kritika fogalmi apparátusát felhasználva bírálja a jogi diskurzust és doktrínákat.

Peller szerint két metafizikai előfeltevéssel él az amerikai jog: egyrészt az objektív-szubjektív dichotómiával, másrészt a jelenlét metafizikájával. A jelenlét metafizikája azt a hamis képet kelti, hogy a szavaink mögött valós objektív jelenlét van és a partikuláris valóság-percepcióink valamiféle általános igazságot fejeznek ki, amelyeknek köze van a normához, és megfelelő módszerekkel élve ezen megállapításaink a társadalmi létünkről pontosak és semlegesek. Azonban nem lehetséges a nyelvi 'elkülönböződés' [*différance*] csapdájából kikeveredni, ugyanis a problémák mégsem a nyelvből erednek, hanem a Másik személy objektívizálásából, illetve tárgyiasításából. Peller érvelése szerint a jogi diskurzus és érvelés olyan speciális módon politikai jellegű, hogy kizár más diskurzusokat és elképzeléseket a társadalmi valóság feltárásából.³⁵ A jogi diskurzus nem tudja kikerülni a politikát, mert eleve bele vagyunk vetve Peller szerint a politikai küzdelembe. Így egzisztenciális helyzetünk alapja az, hogy mi hozzuk létre a körülöttünk lévő világot, amelynek teljes kontextusát (amelyből építkezünk) nem tudjuk átfogni.³⁶

Clare Dalton *An Essay in the Deconstruction of Contract Doctrine*³⁷ című tanulmánya az amerikai szerződési jogi doktrína egyes alapelveit bírálja. Kritikájának módszertanában a legfontosabb elemként a derridai dekonstrukciót jelöli meg, de érdekes, hogy a konkrét Derrida-művekre való hivatkozása igen szerény.³⁸ A doktrína kifejezést Dalton kifejezetten tág értelemben használja, nemcsak a szűk értelemben vett jogi elveket, szabályokat vagy jogszabályokat érti ez alatt, hanem minden olyan érvet és szabályt is, amelyet a bírák és a jogi kommentárok használnak. Tehát a doktrína itt a jogászai diskurzus specifikus fogalmi-logikai rendszere, amelyet átszőnek bizonyos ideológiai elemek is.³⁹

Felmerülhet a kérdés, miszerint ez a kötelmi jogi témájú tanulmány, amely alig hivatkozik Derridára és a dekonstrukcióra, valamint az írás végén felvállaltan feminista fordulatot vesz fel⁴⁰, mennyiben kapcsolódik a dekonstrukcióhoz? Ami a dekonstruktivista stílusból megjelenik, az az egymásra támaszkodó fogalmi párok kiválogatása, azok stratégiai szembeállításai, kimutatva, hogy a szerződésjogi doktrínában (a jogi szövegben) ezek kapcsolata ellentmondásos a kimondott hierarchia ellenére. Azt kell megállapítanunk, hogy a kritikája megalapozott, de eszmeileg Dalton munkája inkább kapcsolódik a '60-as '70-es évek kritikai jogi mozgalmához és a feminista kritikához (különösen az esszé zárópasszusában). Ami viszont még Derrida érdeklődését is felkeltené, az az, hogy a szerződésjogi doktrína megkérdőjelezésének alapja nem ennek a jogterületnek a tipikus esetkörén alapul, hanem valahonnan a „margóról”, a privát kötelmi

³² Frug i.m. 1286-1287. o.

³³ Frug i.m. 1295. o.

³⁴ Peller, Gary: *The Metaphysics of American Law*. In *California Law Review*, Vol. 73, 1985.

³⁵ Peller i.m. 1153. o.

³⁶ Peller i.m. 1296. o.

³⁷ Dalton, Clare Dalton: *An Essay in the Deconstruction of Contract Doctrine*. In *Yale Law Journal*, Vol 94, 1985.

³⁸ Dalton csupán Jonathan Culler *On Deconstruction* című könyvét és Gayatri Spivaknak a Grammatológia angol fordításához írt előszavát jelöli meg a dekonstrukcióra vonatkozóan a tanulmány elején a 17. lábjegyzetben. Lásd. Dalton i.m. 1007. o.

³⁹ Dalton i.m. 4. lábjegyzet. 999.o.

⁴⁰ Dalton 1008. o.

kapcsolatok „sötét külvárosából” érkezik, hogy rámutasson arra, hogy amit biztosnak és megingathatatlanak hiszünk, az valójában kártyavár.

Így foglalja össze Clare Dalton az elemzésének tanulságait: „Ez a fajta kutatás, amelynek a feminista elmélet mutatott példát, segíthet nekünk, hogy lássuk, hogy a világ, amit a klasszikus doktrínális elemzés be akar nekünk mutatni, már nem az, amiben élünk, és bizonyosan nem az egyetlen, amiben élhetünk. S ha erre rájövünk, akkor megnövelhetjük az esélyét annak, hogy a világunkat újjáépítsük.”⁴¹ Tehát Dalton szerint érvelése kifejezetten alkalmas egy emancipatórikus, felszabadító jellegű jogi diskurzus elindítására, amelynek célja a meglévő jogi gondolkodásmód átalakítása, ebben az irányban többen is követték Daltont, illetve Derridát.

A negyedik – és látszólag legfontosabb írás – Jack Balkin *Deconstructive Practice and Legal Theory*⁴² című tanulmánya volt, amely nagy karriert futott be, azonban az írás és maga Balkin megítélése is meglehetősen ellentmondásos, ahogy azt majd később láthatjuk. Balkin értelmezésében a dekonstrukció a jogi szövegek elemzésének módszere, ezen módszertan elsődleges célja annak kimutatása, hogy a semlegesnek tűnő jogi fogalmi rendszerünk olyan értékuálokkal operál, amelyek közül az egyik metafizikai elsőbbséggel (jelenléttel) rendelkezik a másik felett, azonban – érvel Balkin – ezen hierarchiák önkényesek és ideológiailag motiváltak.⁴³ Balkin szerint a dekonstruktív olvasattal ezeket az oppozíciókat fordítjuk meg és mutatunk rá arra, hogy az objektívnak és semlegesnek tetsző jogi dogmáink valójában másképp is lehetségesek. Ami miatt érdekes lehet a jogászok számára a dekonstrukció, az egyrészt egy kritikai funkció, másrészt a jogi érvelések ideológiai háttérének leleplezése. Harmadrészt ez egy újfajta interpretációs technika, amely szembeáll a jogi szövegek hagyományos értelmezési módszereivel, mivel a dekonstrukció felszabadítja a szövegeket megalkotójuk autoritása alól, így a jogi szövegek jelentése nem kötődik szorosan az eredeti jogalkotói szándékhoz.⁴⁴

Balkin szövege tehát a dekonstrukció megszelídítését adja, egy módszerként kezeli a lehetséges doktrínális analízisek között, amellyel a jogi szövegeket és gyakorlatokat elemezni lehet. Amire Frug csak utal, az Balkin esetében teljesen nyíltan kimondásra kerül: a dekonstrukció módszerré válik.

Ha összefoglalóan szeretnénk vizsgálni a fenti négy példaértékű szöveget, akkor azt szögezhetjük le, hogy a CLS második generációjába tartozó szerzők még az amerikai jogi dogmatika kritikájára használják a dekonstrukciót, azonban ez többször megmarad retorikai fogás szintjén (például Frug esetében), és ritkán jutnak el mélyfilozófiai elemzésekkig, mivel az amerikai jogi gondolkodás jellemzően gyakorlatias és pragmatikus, és kevésbé bölcséleti. Azonban Gary Peller már egy ízig-vérig posztmodern jogelméletet prezentál, amely talán a leghűségesebben ágyazza be a derridai és foucault-i gondolatokat a jogelméletbe. Clare Dalton írása már jelzi, hogy a dekonstruktív gondolkodásmód és a feminizmus talán nem is áll olyan távol egymástól, és – meg kell jegyezni – cikkére is igen gyakran hivatkoznak. Azonban az amerikai mainstream jogi gondolkodás Jack Balkint értékelte a legtöbbször, mivel ő tudta oly módon közvetíteni a dekonstrukciót, amely a jogászi közeg számára érthető és jól használható volt. Ez azonban komoly konfliktusokat okozott egyes amerikai Derrida-követők között.

III. A felemás recepció és okai

A korábbi fejezetben megjelölt négy szerző írásai azt a képet festhetik meg előttünk, hogy elkezdődött egy diskurzus a dekonstrukcióról az amerikai jogi gondolkodásban, azonban korántsem ez volt a helyzet. Egyrészt ahogy Frugnál, Pellernél és Daltonnál olvasható, nem nagyon történik elemző, igazán filozófiai igényű gondolkodás a dekonstrukcióra vonatkozóan. Talán Balkin az, aki a leginkább törekszik a dekonstrukció egyes alapfogalmainak bemutatására. Derrida 1989-es

⁴¹ Dalton i.m. 1114. o.

⁴² Balkin, Jack: *Deconstructive Practice and Legal Theory* In *Yale Law Journal*, Vol 96, 1987.

⁴³ Balkin i.m. 748. o.

⁴⁴ Balkin i.m. 744. o.

Cardozo School of Law-n megtartott előadásáig⁴⁵ a dekonstrukció szót igen ritkán ejtették ki az amerikai baloldali vagy crit kötődésű kutatók.

Derrida első 80-as évekbeli recepciója láthatatlan volt, gyakran szűk körű olvasó csoportokban, nyári egyetemeken, kiadatlan óravázlatokban jelentek meg a filozófus gondolatai a jogászság körében.⁴⁶ Ezen már-már konspirációszerű kezelése Derridának összefüggésben állt azzal, hogy a mainstream akadémiai körök egyre gyanakvóbban tekintettek a critekre azok vélt vagy valós nihilizmusa miatt. A dekonstrukció fogalmának félreértése illetve nem ismerete miatt az egyenlő lett a „gyanús posztmodern destruktív gondolatokkal”, és ilyen gondolatok vállalása felért egy „karrier-öngyilkossággal”.⁴⁷ Ahogy azt korábban említettük, Paul D. Carrington a Duke University School of Law dékánja odáig ment egy allegorikus kritikájában, hogy a CLS nihilista tagjainak nem lenne szabad tanítaniuk az amerikai egyetemeken.

Érdeemes egy rövid pillantást vetni „Derrida” nevének és a „deconstruction” szónak az előfordulására a legfontosabb amerikai jogi folyóiratcikkek szövegeiben.⁴⁸ A Derrida-recepció ilyen vizsgálata természetesen félrevezet is lehet, mert az alábbi adatsorok nem adnak például választ arra a kérdésre, hogy mennyire mély interpretációról van szó, amikor Derridáról beszélnek? Elítélően vagy elismerően szólnak a filozófusról? Említenek-e konkrét Derrida-műveket vagy beérik azzal, ha hivatkoznak Jonathan Culler 'On deconstruction' című könyvére? Amire előzetesen felhívnom a figyelmet, az egyrészt a számok tendenciája, másrészt a 'Derrida' és 'deconstruction' kifejezések egymáshoz képesti számának alakulása azonos időszakokban.

Derrida neve 1985 és 1989 között összesen 202 alkalommal szerepelt, majd 1990 után 1994-ig 319 alkalommal említik, ami összefüggésbe hozható a Deconstruction and the Possibility of Justice elnevezésű konferenciával, amelyen, mint máshol írtam, alapvető kijelentéseket tett a jogra vonatkozóan, majd a 90-es évek első felében több politika filozófiai és etikai tárgyú írása is megjelent⁴⁹, sőt eddigre az életmű majdnem minden fontosabb írása publikálásra került angol fordításban.

1995 után mintha visszaesett volna az érdeklődés Derrida iránt (legalábbis ha az említéseket nézzük), 1995 és 1999 között 308, majd 2000 és 2004 között 273 alkalommal említik az amerikai folyóiratok tanulmánycikkeiben. A francia filozófus halála után 2005 és 2009 között kicsit ismét megugrott az említettsége (325 darab), hogy a 2010-2014-es időszakban ismét visszaessen 219-re. De ez utóbbi adat természetesen még változhat.

Egészen más számokkal találkozunk, ha a 'deconstruction' említéseinek számára keresünk rá. 1985 és 1989 között 403, 1990-től 1994-ig pedig 752 alkalommal említették. 1995-től 1999-ig 764,

⁴⁵ A konferencia címe Deconstruction and the Possibility of Justice volt. A konferencia anyaga megjelent könyv formájában is: Drucilla Cornell – Michael Rosenfeld – David Gray Carlson(szerk.): Deconstruction and the Possibility of Justice, Routledge, New York–London, 1992.

⁴⁶ Goodrich, Peter – Hoffmann, Florian – Rosenfeld, Michel – Vismann, Cornelia: Introduction: A Philosophy of Legal Enigmas In Goodrich, Peter et al. (szerk.): Derrida and Legal Philosophy Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008, 4-5. o.

⁴⁷ Például Clare Dalton harvardi kinevezését megtagadták, míg az amerikai diskurzusba jobban illeszkedő Balkin Yale-re történő professzori kinevezését megadták. lásd Goodrich et al. i.m. 8. o.

⁴⁸ Az ötletet a Derrida and Legal Philosophy szerkesztői előszavából kölcsönöztem. A heinonline.com 'Core U.S. Law Journal Library' gyűjteményében kerestem rá a szavakra minden Article jellegű cikkben. A szerkesztői előszóhoz képest azonos keresési paraméterekkel én egy némileg más számokat kaptam, de a tendenciákat tekintve azonos megállapításokra jutottam. A szerkesztők előszava 2004-ig vizsgálja a 'Derrida' és 'deconstruction' kifejezések előfordulását. Én két intervallummal egészítettem ki, egyrészt egy 2005-2009-ig tartó időszakkal, másrészt egy 2010-2014-ig tartó időszakkal, azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbi időszak még nem zárult le teljesen, így a jelen cikk leadásának időpontjához képest ezek az adatok módosulhatnak. A szereplő számok a cikkek számát jelölik, amelyek szövegében szerepel ez a két szó függetlenül attól, hogy egyszer vagy többször történik említésük. Az adatok begyűjtésének időpontja 2014. május 8.

⁴⁹ A legfontosabbak: Spectres de Marx:l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale. (Galilée, Paris, 1993.) angolul Peggy Kamuf fordításában (Routledge, New York–London, 1994.); Politiques de l'amitié (Galilée, Paris, 1994.) az angol fordítás George Collins munkája (Verso, New York–London, 1997.); Adieu a Emmanuel Levinas (Galilée, Paris, 1997.) az angol fordítást Michael Naas és Pascalle-Anne Brault készítette (Stanford University Press, Stanford, 1999.)

majd 2000 és 2004 között 710 cikkben használják ezt a szót. 2005-2010-es időszakban 695 említés történik, majd a még le nem zárt 2010-2014-es időszakban csak 526 darab említés szerepel.

Ami elsősre kitűnik az az, hogy Derrida és a dekonstrukció körüli felhajtás mintha némileg alábbhagyott volna húsz év távlatából tekintve. De ami még izgalmasabb, az az, hogy már a kezdet kezdetén több cikkben szerepel a dekonstrukció szó, mint Derrida neve. Az első megjelölt időszakban kétszer annyiszor említik a dekonstrukciót, mint Derridát magát, és voltak olyan időszakok, amikor ez a különbség majdnem megháromszorozódott.

Mégis mi történehetett? Peter Goodrich 2001-es írása szerint⁵⁰ Derrida filozófiájának recepció még meg kell, hogy történjen az Egyesült Államokban. A derridai filozófia elvétett befogadásának oka az lehetett, hogy nem tudták azt teljes egészében megérteni. Goodrich értelmezésében Derrida filozófiájának kulcsfogalma nem a dekonstrukció, amely állítását alátámasztja Derrida egyik interjúja, amelyben arról beszél, hogy a „dekonstrukció” szó valójában csak egy szó volt számára a sok közül, és magyarázó ereje a saját filozófiai működése során igen behatárolt. Peter Goodrich Derrida jelentőségét abban látja, hogy a Grammatológiában a Gutenberg-galaxis lineáris, könyvközpontú gondolkodásmódját kívánja meghaladni. A grammatológia tehát az a tudomány, amely az írásrendszerek és a jelen nem lévő dolgokat jelképező inskripciókat vizsgálja. Derrida működése a hamis jelenlétek elleni küzdelemben lelhető fel, a nyugati kultúra metafizikája ugyanis mindig kötődött a logosz fogalmához, a logoszhoz, amely egyszerre jelentett igazságot, igazságosságot és a kimondott szót.

A logocentrikus gondolkodásmód Derrida szerint abba a hitbe ringatott minket, hogy a nyelv kimondott szóban történő megnyilvánulásában erősebb a jelenlét, így erősebb igazságtartalma van. Másutt már idéztem azon nietzschei gondolatot, amely kritizálja a beszéd elsődlegességébe vetett hitet, hiszen mire az emberi szubjektumban meglévő gondolatokat kimondott nyelvi formulákba öntjük, egy sor fordításon mennek ezek keresztül.⁵¹ Tehát az inskripció, legyen az írott vagy kimondott, szükségszerűen torzítja és formálja gondolatainkat, és a formálásban egyúttal hamis objektivizmusba ringat minket. A derridai ősrítés [arché-écriture] a nyelv ezen minduntalan újratermelő bizonytalanságainak kritikája, és Jacques Derrida Grammatológiája a modernkorban a logoszt írott szöveggé változtató gondolkodásmódjának kritikája.⁵²

A XXI. századra a világ nagyon megváltozott, most már egy átlagos ember előbb szerez információkat egy monitor vagy okostelefon kijelzőjén keresztül. A valóságról szóló információinkat már többnyire nem könyvekből szerezünk, hanem közösségi oldalak vagy internetes híroldalak képekkel és animgifekkel operáló cikkein, hiperlinkekkel egymásba fonódó wikipédia szócikkeken vagy a google kereső motorjával előállított keresési eredményein keresztül fogadjuk be.⁵³ Goodrich még videoszféráról beszél⁵⁴, de napjainkra nemcsak a könyvek fehér alapon fekete betűk által megismert valóságát haladtuk meg a (mozgó)képekkel, hanem a könyv kultúrájának lineáris (elkezdődik az elején és a szerző által felrajzolt vonalon keresztül egy vonalon végighaladva eljutunk a tudáshoz) világképét is régen magunk mögött hagytuk, legalábbis a mainstream gyakorlat és felfogás szerint.

Nyilvánvalóan a 2004-ben elhunyt francia filozófus még mindezt a változást nem gondolhatta el, még ha kísérleteket is tett ennek a világképnek a meghaladására, például a Glas⁵⁵ című művében, ahol a könyv során két hasámban párhuzamosan halad két gondolatmenet egyrészt Hegel filozófiai értekezései, másrészt Lacan pszichoanalitikus elemzése. Ez a két gondolatmenet úgy reflektál egymásra, hogy közöttük nem lehet egyértelmű hierarchiát felállítani, és az sem igazán biztos,

⁵⁰ Goodrich, Peter: Europe in America: Grammatology, Legal Studies and the Politics of Transmission. In Columbia Law Review, Vol. 101. 2001.

⁵¹ Kevevári István: Jacques Derrida és a jogfilozófia In Jogelméleti szemle 3013/2.

⁵² A jog és logosz mint elnyomó vagy a Másikra nyitott diskurzus témájában vö.: Frivaldszky János: A jogi reláció a posztmodern korban: rendszerlogika, a kizáró és az amancipatorikus jogi viszony In Jog a személyközi viszonyokban – Az olasz jogfilozófia nyomdokain, Pázmány Press, Budapest, 2012

⁵³ A napjaink számítógépes keresőmotorjainak hatásáról a jogban lásd. Zódi Zsolt: Jogi adatbázisok és jog forráskutatás – Gépek a jogban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

⁵⁴ Goodrich (2001) i.m. 2033. o.

⁵⁵ Derrida, Jacques: Glas. Galilée, Paris, 1974.

ahogy oldalról-oldalra lapozunk, hogy a jobb vagy a bal oldali hasábot kezdjük-e előbb olvasni. Derrida ezzel a szövegek intertextualitására, az értelmezés bizonytalanságaira kívánt rámutatni. Az interpretáció zavarait, a kommunikáció bizonytalanságát és egzakt valóságtartalmát napjaink audiovizuális kultúrája sem tudja meghaladni, hiszen jól ismertek az „internetes népművészet” kép- és hangmanipulációi. A grammatológia így minden medializált közlés eredendő bizonytalanságainak feltárásának tudományává válik.

A jogtudomány és a jogi gondolkodás – talán a kontinentális jogrendszerekben még inkább kötődik az egy könyv („sola Scriptura”) modern, és eszmetörténeti eredetét tekintve protestáns, képéhez, mint bármely más tudomány vagy diskurzusforma. Éppen ezért kell és lehetséges Goodrich szerint a grammatológia eszközeivel újragondolni a jogról és a társadalomról alkotott képeinket a szó átvitt és szorosabb értelmében is.⁵⁶

Amerikába a grammatológia valójában a dekonstrukció elnevezése alatt érkezett.⁵⁷ Ez a félreértés pedig kihatott annak fogadtatására. Goodrich értelmezése szerint a dekonstrukció egy eszköz vagy terminus a grammatológia fegyvertárában. Tehát, amikor valamihez grammatológusként közelítünk, akkor rendszereket és diskurzusformákat vizsgálunk, és ezen analízis közben kerül elő metodológiai eszközként a dekonstrukció, amely a diskurzus különböző terminusait „csomagolja ki”, vizsgálja meg azt az intertextuális keretet, amelyből a jelentését nyeri, és mutat rá a diskurzusban meglévő szavak jelentésének homályosságára.⁵⁸ Ez lett volna az elmélet, de ezzel szemben, mivel Derridát az amerikai jogászok nem olvasták, vagy ha olvasták is, félreértették, a francia filozófus gondolataiból csak a „dekonstrukciót” vették át mint egy divatos címkét, így a dekonstrukció elszakadt a valós filozófiai háttérétől, és önálló életre kelt.⁵⁹

Az Egyesült Államok, a „plain English” és az egyenes beszéd hazája⁶⁰ nehezen tudta az ebben a filozófiában meglévő szellemi tartalmakat megragadni, és ebből adódik, hogy a grammatológia/dekonstrukció recepciója jobbára marginális volt a mainstream amerikai jogi diskurzusban. A dekonstrukciót nemcsak azért fogadta kétkedve a jogi akadémiai szféra, mert idegen vagy európai volt, hanem eszmetörténeti-teológiai szempontból is egy teljesen más szöveggonceptiót vallott magáénak, a protestáns „sola Scriptura” ideáját, amely az írott szöveg anyagságából eredő objektivitását vallotta magáénak⁶¹. Ezzel szemben Jacques Derrida a talmudi végtelen rétegű szöveg fogalmát vallotta magáénak, amely szerint az írott szövegnek végtelen jelentése lehet.⁶² Azonban ezt a megfontolást sokan úgy értették, hogy nihilista módon Derrida és a dekonstruktivisták azt vallották, hogy bármilyen jelentést tulajdoníthatunk a szövegnek. Ez azonban nem igaz, de ez a félreértés nagyon is meghatározó lett a dekonstrukció amerikai jogi karrierjében.

Az amerikai jogi gondolkodás mindig is nagyon pragmatikus volt, érdeklődése homlokterében a bírói döntés és ennek folyamata állt, így minden jogi elmélet végső kérdése ez volt: „Hogyan tudnám a bíró döntését befolyásolni az ügyfelem számára?” Az amerikai jogi gondolkodás normatív karaktere, amely szabályokat és módszereket kíván létrehozni a bírói döntési folyamat befolyásolására alapvető, ha meg akarjuk érteni a dekonstrukció recepciójának alakulását.⁶³ Ezen gyakorlatorientált gondolkodásmód rányomja a bélyegét például Jack Balkin dekonstrukció-értelmezésére, ami szerint a dekonstrukció egy analitikus-retorikai eszköz, amellyel a bejáratott és szilárdnak tűnő jogi érvelések pozícióit tudjuk kimozdítani. Pierre Schlag szerint Balkin teljesen félreérti a dekonstrukciót, amelyről azt mondja, hogy ez „Jack magánügye”, de ahogyan félreérti az szimptomatikus az egész amerikai jogi gondolkodásra nézve.⁶⁴

⁵⁶ Goodrich több művében is elemezte a képeket és azok hatását a jogra vö.: Goodrich, Peter: A Theory of Nomogram In Goodrich, Peter – Barschack, Lior – Schütz, Anton (szerk.): Law, Text, Terror Glass House Press, New York–London, 2006, 13-33. o.

⁵⁷ Goodrich (2001) i.m. 2038. o.

⁵⁸ uo.

⁵⁹ Goodrich (2001) i.m. 2041. o.

⁶⁰ Goodrich (2001) i.m. 2039. o.

⁶¹ A protestáns és a katolikus hermeneutika közötti különbségről lásd: Bókay i.m. 38-42. o.

⁶² Goodrich (2001) i.m. 2057-2058

⁶³ Schlag, Pierre: A Brief Survey of Deconstruction, 742. o. In Cardozo Law Review Vol. 27, 2005.

⁶⁴ Schlag (2005) i.m. 747. o.

A dekonstrukció módszerként vagy „retorikai szerszámosládaként” való kezelése nemcsak Derrida és más dekonstruktivisták kifejezett ellenkezése miatt volt tévedés, hanem azért is, mert Schlag szerint a dekonstrukcióban rejlő radikális jogkritikát ezzel domesztikálja, hiszen a dekonstrukció itt belép abba a megszokott logocentrikus körbe, amelyből kilépni kívánna.⁶⁵ A veszély nem más a posztmoderne szempontjából, minthogy így egy elmélet vagy módszer lesz a sok közül.

Jack Balkin az 1987-ben és az elkövetkezendő években megjelentetett cikkei alapján úgy tűnhet, hogy a legjelentősebb (és egyetlen) dekonstruktivista jogbölcész lett, azonban érdemes észrevenni, hogy Balkinra szinte alig hivatkoznak más Derrida-követő amerikai jogászok, így például Michel Rosenfeld, Drucilla Cornell, Peter Goodrich. Egyedül Pierre Schlag foglalkozott Balkin dekonstrukció-értelmezésével, de csakis azért, hogy kritizálja.⁶⁶

Ha elfogadjuk a Derrida and Legal Philosophy-kötet szerkesztőinek felosztását⁶⁷, akkor Derrida és a dekonstrukció recepciója igen ellentmondásos képet mutat. Egyrészt van egy igen népes és filozófiailag művelt csoport, akik a mainstream akadémiai körök támadásaitól félve csak szőrmentén hivatkoznak Derridára és a dekonstrukcióra, miközben az elméletük nagyon is magán hordja a dekonstruktivista stílus jegyeit. Ilyen például Michel Rosenfeld *Just Interpretations* című könyve, amely csupán az elején hívja fel a figyelmet arra, hogy elmélete magán hordja Derrida hatását, ám a könyv nagy részében alig hivatkozik rá⁶⁸. De ide tartozik Goodrich, Cornell, Schlag vagy Cornelia Vismann is. Másrészt, vannak olyan szerzők, akik közül Jack Balkin a legfontosabb, akik gyakran és explicit módon hivatkoznak Derridára, de a dekonstrukció „vulgáris”, módszertani szemlélete miatt ez a korábban említett csoport nem ismeri el őket valódi Derrida-követőknek.⁶⁹

De ez a vita ritkán vált kifejezetté, és alig érintette az amerikai akadémiai diskurzust, csupán a felszín alatti mozgásokról számolhatunk be. Ezt támasztja az is alá, hogy Owen Fissen kívül senki sem írt számottevő kritikát a dekonstruktivista jogászokkal szemben.⁷⁰ Fiss kritikája sem Derridát, Balkint esetleg Drucilla Cornellt érintette, hanem Stanley Fish elméletét kritizálta.⁷¹

Azonban azt nem mondhatjuk, hogy a dekonstrukció nyomtalanul eltűnt az amerikai értelmiségi diskurzusból. A dekonstrukció szó (még a „dekonstruktivisták” között is) már a Derridára való hivatkozás nélkül jelenik meg több helyütt, és elszakadva a szó eredeti kontextusától a mítoszrombolás és az ideológia-kritika szinonimájává vált, és ez nem csak a jogászai diskurzusra vonatkozik.⁷²

„Derrida filozófiáját az amerikai jogelmélet sosem fogadta be igazán. A derridai dekonstrukció a kortárs amerikai (egyesült államokbeli) társadalomtudományok és egyben a jogtudomány egyik – talán – a legnagyobb hatású filozófiai irányzata.” – ezen állításokkal kezdtem a tanulmányomat. A Jacques Derrida nevéhez köthető jogászok száma igen csekély, és a kutatásaik iránya igen széttartó, így nem beszélhetünk valódi dekonstruktivista amerikai jogelmületről. Ha meg kell jelölni a legfontosabb Derridát követő amerikai jogászokat, akkor Drucilla Cornellt, Peter Goodrichet, Michel Rosenfeldet és a kései Duncan Kennedyt kellene megemlítenünk vagy az ezen csoporttól némileg elkülönülő Jack Balkint, ezen kívül vannak olyan szerzők, akik elsősorban az

⁶⁵ Schlag (2005) i.m. 748. o.

⁶⁶ Schlag, Pierre: „Le Horse De Texte, C'est Moi” The Politics of Form and the Domestication of Deconstruction. In *Cardozo Law Review*, Vol. 11, 1990.

⁶⁷ Goodrich et al. (2008) i.m. 8-9. o.

⁶⁸ A mű bővebb elemzését lásd: Frivaldszky János–Kevevári István: Michel Rosenfeld dekonstrukciója In Pázmány Working Papers 2014/1.

⁶⁹ Goodrich et al. (2008) i.m. 9. o.

⁷⁰ Fiss, Owen: Objectivity and Interpretation. In *Stanford Law Review*, Vol. 72, 1982.

⁷¹ Stanley Fish reakcióját Fiss kritikájára lásd: Fish, Stanley: Fish v. Fiss. In *Stanford Law Review*, Vol. 36, 1984.

⁷² Színes, de talán érthető párhuzam, hogy Alan Moore képregényíró *Watchmen* című képregényét a „szuperhős-mítosz dekonstrukciója” címszóval szokták jellemezni, abban az értelemben, hogy a képregény történelem arany és ezüstkorának idealizált és gáncsnélküli hőseit és archetípusait kifordítja Moore, és egyfajta torz, sötét tükörképükkel meséli el az amerikai popkultúra esszenciális elemeként létező szuperhős-történeteket. Lásd: Thompson, Iain: *Deconstructing the Hero* In Jeff McLaughlin (szerk): *Comics as Philosophy*, University Press of Mississippi, Jackson, 2005.

irodalomtudomány felől közelítették meg a jogot és kötődtek a posztmodern, illetve a dekonstruktivista gondolkodáshoz, mint például Stanley Fish.

De ha a critical race theory vagy a gender feminizmus prominens szerzőit vizsgáljuk, akkor látható, hogy előszeretettel használják a dekonstrukció szót mint a hierarchiák leleplezésének, kritikájának és lebontásának „varázsszavát”.

A dekonstrukciónak alapvetően nem volt „politikája”, azonban Derrida kiállása a felszabadító jellegű politikák mellett, a különböző elnyomott kisebbségek hangjának hallatását jelentette.⁷³ Ebben az értelemben a mai kortárs amerikai jogelmélet legfontosabb irányzatai mind sokat köszönhetnek Jacques Derrida dekonstrukciójának⁷⁴, még ha ezen „utánérzések” nem is jelentik a filozófus gondolatainak tökéletes megértését és alkalmazását.

⁷³ Derrida (1990) i.m. 971. o.

⁷⁴ Goodrich et al. (2008) i.m. 10-11. o.

A római jog jelentősége történelemfilozófiai aspektusból

1. A kérdésfelvetés indokai

Hogy a római jog az európai identitás, a nyugati civilizáció meghatározó összetevője, az nem csupán a jogászok, de talán a szélesebb közönség számára sem kérdéses; Zlinszky János megállapítása, hogy az európaiság három legfontosabb alkotóeleme a görög filozófia, a római jog és a kereszténység. Ebből az alapgondolatból kiindulva nem érdektelen annak vizsgálata, hogy a római jognak milyen szerep juthat a történelmi események, folyamatok mögötti mélyebb összefüggéseket, folyamatszerűségeket rendszerszintre emelő történelemfilozófiai megközelítésben?

A történelemfilozófia – amint arra a jelen írás előzményének is tekinthető korábbi tanulmányban¹ utaltam - jellegzetesen újkori és nyugati tudomány²; szélesebb körben történő ismertté válása leginkább Oswald Spengler monumentális művének³ megjelenéséhez és népszerűvé válásához köthető. Gyakran kimondatlan, de A Nyugat alkonya megjelenése óta megfogalmazott alapkérdése pedig, hogy amennyiben a történelmi események mögötti mélyebb összefüggések, folyamatszerűségek együttesen valamilyen értelemnek való megfelelést szolgálnak, akkor a múltból és a jelenből milyen következtetések vonhatók le a jövőre nézve?

A tudományterület alapfogalma a kultúra és a civilizáció, ezért a témában megnyilvánuló jelentősebb gondolkodók vagy egyiket, vagy mindkettőt - legalább a főbb kritériumok szintjén - definiálják; közös nevezőjeként annyi rögzíthető, hogy a civilizációnak fogalmi eleme a kultúra, míg megfordítva ez nem mondható el, illetve a meghatározott területek meghatározott társadalmi által kialakított, a szellemi-technikai fejlődés bizonyos szintjét elért közösségek életét determináló kereteket többnyire a civilizáció fogalmával azonosítják. Csak azon emberi közösség esetében tűnik továbbá indokoltnak a „civilizáció” terminus technicus alkalmazása, amely elérte a városiasodás bizonyos fokát.

A jog az emberek közötti érintkezés szabályozójaként vitathatatlanul az összkultúra része. Ebből kiindulva a római jog, amely egyfelől a letűnt antik civilizáció szellemi hagyatékának integráns része, ugyanakkor a Nyugatnak is identitásképző eleme, mind hatályos, „élő” jogként történő alkalmazása, mind továbbélése szempontjából önmagán túlmutató jelentéssel bírhat, ezért a historikus folyamatok, eszmetörténeti jelenségek mélyebb megértéséhez nyújthat segítséget. A következőkben ezért - a két legismertebb elmélet⁴ releváns megállapításainak bemutatása és elemzése révén – megkísérlem e két, egymástól látszólag messze álló stúdium érintkezési pontjainak feltárását.

* Bíró, Fővárosi Törvényszék.

¹ Kis Tamás: A történelemfilozófia és a jog kapcsolatáról. In: Jogelméleti Szemle, 2013/1. <http://jesz.ajk.elte.hu/kis53.pdf>

² Önállósulását az a kivételes történelmi helyzet segítette elő, hogy a földrajzi felfedezések és az ennek köszönhetően kitáguló horizont folytán lehetővé vált az addigi, eseti történelmi analógiákat meghaladva az egyes civilizációk párhuzamos, egymáshoz képesti hasonlóságokat és különbségeket feltáró vizsgálata. Ezáltal lehetővé vált, hogy a levont törvényszerűségek rendszerbe foglalásával az eseti, töredékes gondolatokat általános érvényű, a történelem menetére, végső céljára, értelmére vonatkozó megállapítások igényével váltsák fel.

³ Oswald Spengler: A Nyugat alkonya – A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. I. kötet – Alak és valóság; II. kötet – Világtörténeti perspektívák (a továbbiakban: Spengler: A Nyugat alkonya I., II.).

⁴ Spengler és Toynbee írta meg a legterjedelmesebb, leginkább kidolgozott XX. századi történelemfilozófiai műveket. Más gondolkodók írásai is alapműveknek számítanak, azonban e két gondolkodó törekedett leginkább teljességre, és műveikben az alapvetések rögzítése mellett „katalogizálták” a – szerintük - eddig fennállt valamennyi emberi civilizációt is, egyenként feltárva azok sajátosságait.

2. Spengler és a római jog, különös tekintettel a recepcióra⁵

2.1. A Nyugat alkonya alapvetései

A spengleri történelemfilozófiai gondolati rendszer vázlatosan a következő. Történelemszemlélete ciklikus: az eddig kialakult valamennyi magaskultúrának van tavasza, nyara, ősze, tele, tehát kezdete, felfelé és lefelé ívelő szakasza, majd végül az elkerülhetetlenül bekövetkező elmúlása. Ezért a világtörténelem nem más, mint a keletkező, virágzó, hanyatló, majd elmúló magaskultúrák egymásutánja; egyaránt vannak egymással nagyjából ugyanabban a történelmi időben kifejlődtek és nagy időkülönbséggel kialakultak. A különböző magaskultúrák meghatározott történelmi korszakai, folyamatszerűségei egymással összevethetők. Kultúra és civilizáció között pedig az az alapvető különbség, hogy a civilizáció egy kultúra elkerülhetetlen sorsa, kettejük kapcsolata ezért a szerves egymásutánosság kifejeződése. A két fogalom között szoros ok-okozati összefüggést feltételez, eszerint előbb volt a kultúra (a kezdet és a felfelé ívelő szakasz), melyből valamikor, a fejlődés egy bizonyos szakaszában következett a civilizáció (a tetőpont és az elkerülhetetlen hanyatlás).⁶ Az elmélet további lényeges tartalmi eleme, hogy jóllehet mindegyik magaskultúrának megvan ugyanaz a meghatározott történelmi fejlődési íve, és ily módon egymással analóg életútja, az egyes kultúrák mindegyike olyan, rá jellemző sajátosságokkal rendelkezik, hogy fel sem merülhet: bármelyik, időben korábban keletkező magaskultúra egy másik, később kialakulnak az elődkultúrája. Tehát nincs közöttük kontinuitás.⁷

Spengler elmélete – úgy tűnik - hézagmentes rendszert alkot, de felvetődhet a kérdés, hogy a ciklikus fejlődés elméletének alkalmazása valóban az összes civilizációra vonatkoztatva helytálló? És itt adódhat olyan megállapítás, ami legalábbis megkérdőjelezheti az elmélet gyakorlati alkalmazhatóságát. Sajátos, de maga Spengler mutatott rá az elmélet gyenge pontjára. Miközben ugyanis valamennyi addigi civilizáció életútjára egyaránt alkalmazta a ciklikus történelemfelfogást, érzékelt közöttük olyan különbségeket, amelyek alapján felvethető, hogy az egyes kultúrák belső lelkülete alapján a ciklikusság általános, valamennyi magaskultúrára történő adaptálhatósága helytálló-e. Ráérezett például arra, hogy az ún. mágikus lélek kultúrája⁸ – ezalatt az iszlám kultúrát értette - egészen más, mint az antik és a nyugati. Addig a következtetésig azonban már nem jutott el, hogy egy kultúra eltérő lelki beállítottsága és világlátása a kultúra egészére nézve eltérő életút bejárásának meghatározottságát is jelentheti, így nem tartotta szükségesnek a különböző civilizációk alapvető jellegzetességeik szerinti csoportosítását sem.

Spengler elméletének kritikájaként Magyarországon Szmodis Jenő mutatott rá arra, hogy miközben A Nyugat alkonya nagy érdeme az eseti történelmi analógia általános érvénnyel történő felváltása a folyamatok történelmi analógiájával⁹, a ciklikus történelemszemlélet alkalmazása kizárólag az antik és a nyugati kultúra struktúrájának leírására helytálló, a többi történelmi közegekben

⁵ A recepció kifejezést Spengler nem használja.

⁶ Spengler: A Nyugat alkonya I. ... im. 67. o.

Ebben a különbségtételben egy értékítélet fejeződik ki, Spengler ugyanis így folytatja: „A civilizáció az a legkülsőlegesebb és leginkább művi állapot, melynek elérésére az emberiségnek egy magasan fejlett fajtája egyáltalában képes. A civilizáció – lezárulás; valahogy úgy, ahogyan a létrejövőt a létrejött, az életet a halál, a kibontakozást a megmerevedés követi, ahogyan a gyermeki lelkiségre – miként az a dór és a gótikus művészetben kifejeződik – a szellemi aggkor következik, ahogyan a tájra a kőből épített és megkövesedő világváros borul. A civilizáció a visszavonhatatlan vég, amely benső szükségszerűségtől hajtva újból és újból beköszönt.” Spengler: A Nyugat alkonya I. ... im. 67. o

⁷ Ez a spengleri gondolatrendszer egyik problematikus eleme. Kétségtelen például ugyan, hogy az antik (görög és római) kultúra számos olyan jellemzővel bír, ami a nyugati kultúrának nem sajátja, azonban a két kultúra (civilizáció) közötti folytonosság nyilvánvaló: az antikvitás szellemi és anyagi kultúrájának számos eleme a nyugati identitás alapeleme – mint arra már a bevezetőben utaltam. Ez a kontinuitás azonban a spengleri megközelítés kereteit szétfeszítené, ezért meglétét nem is ismeri el.

⁸ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 324. o.

⁹ Szmodis Jenő: Kultúra és sors – A történelemfilozófia lehetőségei – Mezopotámia kultúrájáról. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. (a továbbiakban: Szmodis: Kultúra és sors...) 116. o.

kialakult kultúrára azonban nem¹⁰, tehát a ciklikusság adaptálása bizonyos kultúrákra egyszerűen nem állja ki a gyakorlat próbáját.¹¹ Következésképpen nem általánosítható valamennyi eddig fennállt kultúrára.

2.2. A római jog fejlődési íve

A Nyugat alkonya jogra vonatkozó fejtegetései napjainkig nem kaptak különösebb figyelmet sem Németországban, sem másutt. Magyarországon e témában a legfontosabb írás Novák M. Zoltán remekbe szabott tanulmánya.¹² Kiemeli, hogy Spengler meglátásai túlságosan laza fogalmi rendbe illeszkednek és túlságosan nyeglén kezelt forrásokra támaszkodnak ahhoz, hogy a következetességhez és gondolati szigorhoz szokott jogászok komolyan vehetnék őket, ezért a jogfilozófia fejlődésének reprezentatív összefoglalásai általában mellőzik bemutatását, az engedékenyebb szerzők pedig – akik biztosítanak műükben némi helyet Spengler jogfelfogásának – többnyire a koncepció lapos és banális elemeit emelik ki.¹³

A római jog fejlődésével kapcsolatos spengleri nézetet markánsan összefoglalja következő megállapítása: „A paraszti ösztönök egyre inkább visszaszorította a városi intelligencia.”¹⁴ A paraszti ösztönök szellemi háttere az antik (római) kultúra, a városi intelligenciáé az antik (római) civilizáció. Spengler így folytatja: „Ennek megfelelően jelenik meg a jogalkotásban – kb. 350 után – a lex rogata, a népjog mellett a lex data, a praetorok hivatali joga. A XII táblás törvény¹⁵ és a lex rogata közti harc háttérbe szorul, és a praetorok edictum-törvényhozása lesz a pártcsatározások eszköze.”¹⁶ Kiemeli, hogy ezzel az egyáltalában vett antik jogalkotás véget ért, mert megtiltották a praetorok évenként kibocsátott jogelveinek – amelyek már régóta változatlanok voltak – megváltoztatását. Spengler tágabb összefüggésbe helyezi a változást: „Nem más ez, mint a „hivatali jog” hírhedt „megkövülése” – egy kései civilizáció igazi jelképe.”¹⁷ Az antik jogfejlődést tehát a ciklikus fejlődés keretrendszerében értelmezi, melyben a kultúrát a civilizáció – a létrejövőt a létrejött, az életet a halál, a kibontakozást a megmerevedés - követi, s ennek a folyamatnak a megnyilvánulása – többek között - a római jog megmerevedése. Gondolatmenete ezt követően nem meglepő módon folytatódik: Justinianus kodifikációja – ahelyett, hogy a szervesen kifejlődő keleti szokásjogokat foglalta volna törvénykönyvekbe – a megkövült római jog mementójává vált, merőben politikai szándékotól vezérelve, mert az uralkodása idején indított hadjáratokat az Imperium Romanum fennmaradásának fikciója táplálta.¹⁸

¹⁰ Szmodis: Kultúra és sors... im. 117. o.

¹¹ Ezt továbbgondolva különbséget tesz monisztikus és dualisztikus (a spengleri ciklikusságnak megfelelő) kultúrák között, melyek között számos alapvető különbség van, így például a monisztikus kultúrákban (ide sorolja az iszlám, az indiai, a kínai és a japán kultúrát) a kulturális jelenségek – a vallás, a filozófia, a művészet, a jog - nem differenciálódtak olyan módon és mértékben, mint akár az antik, akár a nyugati kultúrában. A monisztikus kultúrák alapvető sajátja egy belső állandóság, lelkiületbeli folyamatos azonosság, valamint egy szellemi egységesség. A dualisztikus kultúrákra – melyek prototípusának a mezopotámiai tekint, ide sorolja továbbá a görög, a római, valamint a nyugati kultúrát – jellemző az érzületek dualizmusa, ami a fejlődés előidézője és oka; sajátjuk továbbá a ciklusos, haladást, fejlődést és elmúlást egyaránt végigjáró fejlődés, ezzel egyidejűleg a kulturális jelenségek fokozatos differenciálódása. Szmodis: Kultúra és sors... im. 128-130. o.

¹² Novák M. Zoltán: Spengler és a Nyugat funkcionális joga – Út egy másik formális racionalitásba? In: Jogelméleti Szemle, 2005/2. (a továbbiakban: Novák M.: Spengler és a Nyugat...)

<http://jesz.ajk.elte.hu/novak22.html>

¹³ Novák M.: Spengler és a Nyugat... im. 1. o.

¹⁴ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 94. o.

¹⁵ Spengler alapvetően idegenkedik a kódexekbe öntött jogtól. Ebből a szempontból lényeges Maine általános jellegű megállapítása: „Mihelyt a primitív jog egyszer törvénykönyvben öltött testet, befejeződött az, amit spontán fejlődésnek nevezhetünk. Ezentúl a változtatásokat, melyeket eszközölnek benne, ha egyáltalán sor kerül rá, szándékosan és kívülről hajtják végre.” Henry Sumner Maine: Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel. Gondolat, Budapest, 1988. (a továbbiakban: Maine: Az ősi jog...) 23. o.

¹⁶ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 94. o.

¹⁷ Spengler: A Nyugat alkonya II. im. 95. o.

¹⁸ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 107. o.

A római jog e felfogás szerint tehát mintegy melléköngéje a paraszti közösségekből kialakult városállam, majd birodalom fejlődési ívének: az antikvitás magaskultúrája, majd az annak megmerevedett, organikus fejlődésre immáron képtelen civilizációjának lenyomata. Se több, se kevesebb. S mint ilyen, tökéletesen illeszkedik a spengleri gondolatrendszerbe – vagy fogalmazhatnánk úgy is, hogy ez az interpretáció nem más, mint a ciklikus történelemszemlélet alkalmazása a vizsgálat tárgyára.

2.3. Miért káros a római jogi hatás a nyugati jogra?

Mivel Spengler szerint a magaskultúrák között nincs folytonosság, nyilvánvaló, hogy a római jog idegen test a nyugati kultúrában. Ebből kiindulva érdekes az ezt taglaló okfejtés elhelyezése A nyugat alkonyában: a szerző a témának külön alfejezetet szentel, „A kultúrák közti kapcsolatok címmel”¹⁹.

A római jog a nyugati kultúrában azért anakronisztikus jelenség, mert az antik joganyag nyilvánvalóan nem alkalmas arra, hogy eltérő történelmi körülmények között, eltérő kulturális meghatározottságban „élő”, a gyakorlatban alkalmazható jog legyen. Ezt alátámasztandó Spengler így érvel: „... olyan magánjogunk van, amely a késő antik gazdaság árnyszerű alapjára támaszkodik. Az az elkeseredett düh, amellyel a civilizált nyugati gazdasági élet kezdete óta a kapitalizmus és a szocializmus fogalmait szembeállítják egymással, túlnyomórészt azon alapul, hogy a tudományos jogi gondolkodásban – és ennek befolyása alatt általában a művelt emberek gondolkodásában – az olyan alapvető fontosságú szavak, mint a személy, a dolog vagy a tulajdon, az antik élet állapotaihoz és berendezkedéseihez kapcsolódnak.”²⁰ A recepció elleni másik érvéből kiérződik Spengler idegenkedése a „szobatudósi” jogtudományi megközelítéstől: „Mármost a jogi gondolkodás arra kényszerül, hogy valami kézzelfoghatóval foglalkozzon. A jogi fogalmakat valahonnan el kell vonatkoztatni. És itt lép közbe a végzet: ahelyett, hogy a fogalmakat a szociális és gazdasági élet erős és szilárd szokásaiból merítené, elhamarkodottan és túl gyorsan a latin írások felé fordul. A nyugati jogász filológussá válik, és a gyakorlati élettapasztalat helyébe a jogi fogalmak tisztán logikai taglalásának és egymásra vonatkoztatásának tudományos tapasztalata lép, mely kizárólag önmagán alapul.

Emellett teljesen háttérbe szorul az a tény, hogy a magánjognak a mindenkori társadalmi és gazdasági létezés szellemét kell megjelenítenie.”²¹

Ez azonban csak az egyik – bár prima facie elég hangsúlyosnak tűnő – eredője Spengler lesújtó véleményének a római jog továbbéléséről. A másik ok a két kultúra (civilizáció) eltérő lelki beállítottsága. Spengler szerint az antik jog az antik jelenre irányultság érzületének kifejeződése, s mint ilyen, teljes mértékben a nap, sőt a mindenkori pillanat joga, melyet esetről esetre alkotnak meg, ezért az eset elmúltával meg is szűnt jog lenni.²² Mindazonáltal, mivel a római történelemben egy meghatározott perióduson belül a közélet menete lényegében változatlan, következőképpen a jogi helyzetek állandóan vissza-visszatérnek, ezért Rómában fokozatosan a jogelvek egyfajta készlete alakult ki, amely a tapasztalatra támaszkodva (nem pedig azért, mert a jövőre nézve is érvényt kölcsönöztek volna nekik), újra és újra megjelenik, és bizonyos mértékig reprodukálódik. Ezen elvek összessége – nem rendszere, sokkal inkább gyűjteménye – alkotja itt a „jogot”, amely megtestesül a kései praetori rendeleti törvényhozásban, és amelynek lényegesebb részeit az egyik praetor kizárólag célszerűségi okokból átveszi a másiktól.²³ „A tapasztalat tehát az antik jogi gondolkodásban valami egészen mást jelent, mint nálunk: nem a hézagmentes törvénymassza fölötti áttekintés képességét, amely minden lehetséges esetet előre lát, nem is a gyakorlatot ennek alkalmazásában, hanem annak tudását, hogy bizonyos ítéleti helyzetek újra meg újra megjelennek,

¹⁹ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 78-120. o.

²⁰ Spengler: A Nyugat alkonya II. im. 115. o.

²¹ Spengler: A Nyugat alkonya II. im. 115. o.

²² Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 89. o.

²³ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 90. o.

így megtakarítható, hogy a rájuk vonatkozó jogot mindig újraformálják.”²⁴ Nincs szó rendszerről, még kevésbé olyan szándékról, hogy a jogot ezzel hosszú időre rögzítsék. „Ezzel teljesen ellentétes az a nyugati tendencia, hogy az egész élő joganyagot már eleve egy örök időkre szóló, rendszerezett és teljességre törekvő összműben foglalják össze, amelyben a jövő összes, egyáltalában elgondolható esetét már előre eldöntik. Minden nyugati jog a jövőnek, minden antik a pillanatnak készült.”²⁵

A római és a nyugati jogot csak „a nyelvi és a szintaktikai forma néhány eleme” kapcsolja össze; olyanok, melyeket a Nyugat a római jogból anélkül vett át (vagy kényszerült átvenni), hogy felhasználásával az alapul szolgáló idegen lét bármilyen aspektusa átkerült volna hozzá.²⁶

A római jog továbbélésének káros hatásaként említi a „test” ókori fogalmának alkalmazását. A XIX-XX. század technikai fejlődése a munkaerő, a feltalálói és vállalkozói szellem, a szellemi, testi, művészi, szervezési energia, a képességek és talentumok funkcionális fogalmainak befolyása alatt áll, s a fizika, amely az életmód pontos leképeződése, már egyáltalán nem ismeri a „test” ókori fogalmát, amit éppen az elektromos áram elmélete bizonyít. Ugyanakkor, mivel a jogszabályok továbbra is a római jogból átvett fogalomkészletet használják, a modern gazdaság alapvető tényei és a jogi fogalmak egymással szemben állnak.²⁷ Míg az antik jog testek joga volt, a modern jog funkcióké. A rómaiak jogászai statikát hoztak létre, a modern kor feladata pedig egyfajta jogászai dinamika megteremtése. Az antikvitásban a testek közti kapcsolat a helyzet volt, és az erők közti kapcsolatot hatásnak nevezték; egy római számára a rabszolga dolog volt, amely új dolgokat hoz létre. A szellemi tulajdon fogalma egy olyan szerzőnek, mint Cicero, soha nem jutna eszébe, még kevésbé a gyakorlatilag hasznosítható eszme tulajdonának, vagy például a kiemelkedő tehetségből fakadó lehetőségek tulajdonának a fogalma. Ugyanakkor a modern kor embere számára a menedzser, a feltaláló és a vállalkozó egyaránt egyfajta teremtőerő, amely a többire, a végrehajtóerőkre hat annak érdekében, hogy azok tevékenységének irányt, célt és eszközt biztosítson. A gazdasági élethez ezért ezek nem dolgok birtokosaiként, hanem energiák hordozóiként tartoznak hozzá.²⁸

Spengler a jogi gondolkodás számára a jövő követelményeként a magasabb fizika és matematika analógiájára történő átalakítását fogalmazza meg. Ehhez a jogászok felkészítésében szükséges a jelen gazdasági életébe belenyúló, közvetlen gyakorlati tapasztalat; a Nyugat jogtörténelmének pontosabb ismerete, a német, az angol és a román fejlődés állandó összehasonlítása közepette; végül az antik jog ismerete, de nem a ma érvényes fogalmak mintájának ismereteként, hanem annak fényes példájaként, hogy egy jog kifejlődhet tisztán a kor gyakorlati életéből.²⁹

2.4. A spengleri okfejtés kritikai vizsgálatához

A spengleri gondolatokhoz kritikai szándékkal közelítők – úgy vélem, hogy nem csak a jogi vonatkozású megállapítások kapcsán lehet igaz ez a megállapítás – egy zavarba ejtő és nehezen megkerülhető kettősséggel szembesülhetnek. Arról van szó, hogy a Nyugat alkonya egy koherens rendszert alkot, ezért bármelyik részelem kritikai vizsgálatának *conditio sine qua non*ja az e tárgyban releváns alapvetés elemző jellegű megközelítése. A konkrét esetben – mint arra már utaltam – Spengler egyebek mellett azért tartja alkalmazhatatlannak a római jogot a modern nyugati jogban, mert az egy sorsát bevezetett civilizáció önmagát túlélő mememtója, annak megfelelő életérzéssel – ezért a Nyugat aspektusából életidegenséggel. Így nem tűnik autentikusnak egy olyan okfejtés, amely anélkül kritizálja Spengler e tárgyban kifejtett gondolatait, hogy nem érinti a konstrukció alapját. Következésképpen, aki a spengleri gondolatrendszer ciklikus történelemszemléletére vonatkozó alapgondolatait elfogadja, annak számára a római jogi recepció

²⁴ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 90. o.

²⁵ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 91. o.

²⁶ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 113-114. o.

²⁷ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 118. o.

²⁸ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 120. o.

²⁹ Spengler: A Nyugat alkonya II. ... im. 120. o.

kárhóztatása csak egy, a kép teljességéhez tartozó részlet. Más a helyzet abban az esetben, amikor a spengleri történeti megközelítést megkérdőjelező felfogás a kiindulópont.

Ami Spengler alaptézisét illeti, úgy vélem – elfogadva Szmodis Jenő erről írt nézeteit –, hogy A Nyugat alkonya ciklikus történelemszemlélete az ún. dualista kultúrák esetén nem helytálló, és e kultúrák között kimutatható a kontinuitás, leginkább az antik (görög-római) és a nyugati kultúra között. Az antikvitás szellemi hagyatéka – a görög filozófia, a szintén görög gyökerű demokratikus eszme, a római jog, a római állam berendezkedését sokáig meghatározó hatalommegosztás, a késői időszakból pedig a kereszténység – a nyugati civilizáció integráns része. Az antikvitás kultúráját egy viszonylag hosszan tartó vákuumot követően – a korai középkortól lassan, de egyre inkább erőre kapva – a Mediterráneumban és Európa nyugati, majd további részein markáns jellemzőkkel követte a nyugati kultúra kibontakozása. A nyugati kultúra nem is érthető meg az antikvitás nélkül, utóbbi az előbbinek az egyik forrása. Van tehát egy láncszerűség és folytonosság ezek között a kultúrák között, és önmagában attól, hogy valamelyik láncszemet eltávolítjuk, a kontinuitás tagadhatatlan és egyértelmű. A kifulladás, megfáradt, fokozatosan elhaló antik kultúra egyes, átörökítésre méltó értékei, köztük a római jog továbbélnek a nyugati kultúrában.

A római jogi hatás pozitív vagy negatív mivolta az elvi alapvetésekhez történő viszonyulásból is következhet; érdemes azonban jogászai megközelítésből is górcső alá venni a spengleri tézist. És ebből az aspektusból első megítélésre is úgy tűnhet, hogy a spengleri kritika jogossága legalábbis kérdéses. Vegyük például az említett „test” fogalmát. Már Spengler idején is ismert volt a dologi jogban a „dolog módjára hasznosítható természeti erő” fogalma, melyet egyre több polgári kódexbe beemltek, a villamos energia dologkénti meghatározása érdekében. Ez azonban csak egy közvetlen spengleri példa ellenpontja. Ami sokkal inkább kardinális kérdés, hogy Spengler kritikája ügyesen megkerüli azt a kérdést, amelyet azonban a jogászai megközelítés nem tehet meg, mégpedig azt, hogy mi a helyzet a jogelvekkel? A modern magánjog, különösen a kötelmi jog azokból az alapelvekből táplálkozik, amelyeket a római kereskedelmi gyakorlat alakított ki, elméleti megalapozása pedig az olyannyira kárhóztatott jogtudósi réteg érdeme.³⁰ Álljon itt egy példa, a „nemo plus iuris” elve. A római jog főként a származékos tulajdonszerzési módokra nézve, de ezen túlmenően általános érvennyel mondta ki, hogy „nemo plus iuris ad alium tranferre potest, quam ipse haberet” („senki sem ruházhat másra több jogot, mint amennyi saját magának van”). Az elvet a modern jogok is átvették, ahogyan azt a szabályt is, hogy kivételt képez a nemo plus iuris szabálya alól a pénz átruházása.³¹ Ennek az egyetlen, és egyértelműen római jogi gyökerű princípiumnak a mellőzése alapvetően megváltoztatná a modern jogrendszerek lényegét, érintve a forgalom biztonságát (és általában a jobbiztonságot). S számos ilyen római jogi alapú elv és jogintézmény esetében ugyanez lenne a helyzet, a kötelmi jogból ismert, a fedezetelvonásra irányuló magatartás megakadályozására irányuló „actio Pauliana”-tól³² a modern jogok értékaránytalansági kategóriája előképeinek tekinthető ún. felén túli sérelemig (laesio enormis).³³ És a sor folytatható.

A római jogi elvek és intézmények jelentős részének továbbélése megfelel annak a spengleri kívánalomnak, hogy a magánjognak a mindenkori gazdasági és társadalmi létezés szellemét kell megjelenítenie.³⁴ Néhány jogelv – ilyennek tekinthető a nemo plus iuris is – nemcsak hogy eleget

³⁰ Maine megjegyzi, hogy az alapelvek kibontását és bőségét részben a jog értelmezőinek versengőinek mozdította elő, tehát egy olyan hatás, ami tökéletesen ismeretlen ott, ahol bírói kar van, és a jog erőit a király vagy az állam ruházza fel az igazságszolgáltatás kiváltságával. Mivel Rómában semmi a bírói karhoz hasonló nem volt, ezért a tények semmilyen kombinációja sem bírt különösen nagyobb értékkel, mint a másik. Amikor a jogtudós elé nehéz eset került véleményezésre, semmi sem gátolta, hogy azonnal továbbmenve hozzákösse és tekintetbe vegye a feltételezett kérdések egész sorát, amelyekkel egy bizonyos vonás összefűzte az esetet. Maine: Az ősi jog... im. 35-36. o.

³¹ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. (a továbbiakban: Földi – Hamza: A római jog története...) 311-312. o.

³² Földi – Hamza: A római jog története... im. 191. o.

³³ Földi – Hamza: A római jog története... im. 503. o.

³⁴ Érdekes Maine erre vonatkozó megállapítása. A stagnáló és haladó társadalmakról írt gondolatainak origója, hogy a nyugati civilizáció a haladó társadalom alaptípusa, ugyanakkor összességében a stagnáló társadalmak jelentik a „főszabályt” a világtörténelem során. A haladó társadalmak esetén leszögezhető, hogy a társadalmi szükségletek és a társadalmi vélekedés többé-kevésbé mindig megelőzik a jogot, és noha közel kerülhetünk a közöttük tátongó hasadék áthidalásához, de örökösén érvényesül az a tendencia, hogy az újból megnyíljon. „A jog állandó; a társadalom,

tesz ennek az elvárásnak, hanem éppenséggel a hiánya vezethetne ahhoz, hogy a magánjog az elvek szintjén sem lenne képes hézagmentes rendszert alkotni. Mindezt bizonyítani látszik, hogy ezek az elvek kétezer esztendeje folyamatosan hatnak, jóllehet az antikvitás és az annak romjain meginduló európai társadalomfejlődés eredménye több, egyenként is több évszázadon keresztül érvényesülő, egymástól számos jellegzetességében elkülönülő gazdasági-társadalmi rendszer (klasszikus áruterelő rabszolgaságon alapuló gazdaság, ezt követően a feudalizmus, végül a kapitalizmus) kialakulása. Ezért Spengler markáns, a recepciót teljességében elhibázottnak tekintő véleménye legalábbis fenntartásokkal kezelendő.

3. A római jog szerepe Toynbee gondolatrendszerében

3.1. „Kihívás-válasz” elmélet

Spengler mellett a másik paradigmaticus gondolkodó az angol Arnold J. Toynbee. Főművében, *A Study of History* című, tizenkét kötetes, történelemfilozófiai munkájában³⁵ abból az alapfeltevésekből indul ki, hogy a történettudomány értelmes egységei nem népek és korszakok, hanem civilizációk.³⁶ Elméletének Spenglerhez képest az egyik alapvető különbsége, hogy aszerint csoportosítja a civilizációkat, közvetlenül a primitív életformából emelkedtek-e ki, vagy valamelyik előző civilizációhoz kapcsolódnak (pl. az egyiptomi társadalomnak nincs sem elődje, sem utódja, míg a nyugati kereszténység civilizációja a görög társadalom kapcsolt civilizációja). A civilizációk kialakulásának és fejlődésének okaként adott válasza az ún. „kihívás-válasz” elmélete: eszerint az emberek egy csoportja adott helyen és körülmények között azért emelkedett ki a primitív életformából és fejlesztett ki civilizációt, mert ezzel válaszolt egy olyan kihívásra, amely rendkívüli erőfeszítésre készítette. A civilizáció számára az biztosította a folyamatos fejlődést (növekedést), amennyiben egy sajátos kihívásra adott válasz nemcsak sikeres, hanem olyan további kihívást idéz elő, amelyre ismét sikeres válasz születik. Nem minden civilizáció volt képes arra, hogy válaszoljon a felmerült kihívásra, ezek a fejlődés egy adott pontján megrekedtek (pl. a polinézek).

Mivel a történelem semmilyen határt nem szab az egyes társadalmak élettartalmára, egy társadalom sohasem természetes okok miatt pusztul el, hanem többnyire öngyilkosság vagy gyilkosság miatt. Az előbbi akkor következik be, amikor a társadalom alkotó kisebbsége uralkodó kisebbséggé válik, elveszíti teremtő hatalmát, az alkotásra képtelen többség pedig megtagadja a hódolatot és megszünteti a kisebbség utánzását (mimézis).³⁷

Toynbee maga így fogalmazza meg látásmódjának különbségét Spenglertől: „Egyetértek a történelemszemléletével egészen korunkig (ez igen fontos fenntartás): a történelem nem egységes áramlat, amely végigkísérhető a századokon, és az egész emberiséget magában foglalja – hanem különálló egyidejű áramlatok sora. Úgy vélem – ismét csak Spenglerrel egyetértésben –, hogy az eltelt történelemnek ez az összetett áramlata csak szinoptikus szemlélet, „összehasonlító módszer” alapján érthető... Ugyanakkor én alapvetően eltérek Spenglertől két igen fontos vonatkozásban, amelyek egyébként összefüggnek. Spenglertől eltérően én nem vagyok determinista, és ezért (őszintén hiszem) nem is vagyok dogmatikus. ...Nem gondolom ..., hogy az események „modelljeit” (ezeket úgy tekinthetjük, mint a múltban ténylegesen lezajlottakat) az emberi természet

amelyekről szó van, haladóak. Egy nép boldogulásának nagyobb vagy kisebb mértéke azon múlik, hogy milyen sebesen szűkíti a részt.” Maine: *Az ősi jog...* im. 24-25. o.

³⁵ *A Study of History*, Oxford University Press, 1934-1962.

A művet magyarul „Tanulmány a történelemről” címmel fordítják; magyar fordítása máig nincs, bár időről-időre megjelennek néhány tíz oldalas kitévő tartalmi kivonatok.

³⁶ Összesen huszonegy civilizációt különböztet meg, szemben Spengler nyolc magaskultúrájával.

³⁷ Elméletének alapvetését munkásságának későbbi időszakában némileg módosította: a legfontosabb történelmi jelenségeknek már nem a civilizációkat, hanem a magasabbrendű vallásokat tekintette.

bizonyos sajátosságai végzetes módon eleve meghatározzák. Nem gondolom azt sem, hogy ezeknek a modelleknek végzetes módon előíratott, hogy meg kell ismétlődniük...”³⁸

3.2. A Study of History római jogi vonatkozásai

A magyarul is olvasható, jórészt A Study of History egyes részeiből szerkesztett, Válogatott tanulmányok³⁹ Rómával foglalkozó írása⁴⁰ tágabb összefüggésekbe helyezve, de releváns kérdésként tárgyalja a római jog jelentőségét.

Toynbee Róma történelemben elfoglalt szerepét általánosságban így értelmezi: „Nem érthetjük meg Róma történetét, ha nem vesszük figyelembe a hellén világ történetében a Róma szerepét megelőző és következő szakaszt. ...A hellén történelem Róma nélkül is elképzelhető lenne. Valamely más hellén vagy hellenizált állam is betölthette volna a hellén társadalomban a végül Róma által betöltött funkciót. ...Ugyanakkor a római történelem elképzelhetetlen a hellén társadalom és civilizáció nélkül. Önálló római társadalom és civilizáció sohasem létezett, és ha Rómát elválasztanánk a hellén világtól, ha külön történelmi egységként kezelnénk, értelmetlenné tennénk az egész római történelmet a keletkezett történelmi vákuumban.”⁴¹ Azzal kapcsolatban, hogy miért kezelik külön történelmi egységként Rómát, nem pedig a hellén civilizáció egy – bár fontos – elemeként, Toynbee két római vívmányt hangsúlyoz. Az egyik a római jog, a másik az a római politikai fegyvertény, hogy az Iraktól és Irántól nyugatra fekvő egész hellén világot egyetlen „egyetemes államban” egyesítette. Hozzáteszi, hogy a második az első magyarázata, ugyanis ha egyszer Róma elnyerte a hellén világot egyesítő állam szerepét, a római jog szükségszerűen a hellén társadalom egyetemes törvényévé vált, ezért szükségszerűen átment egy olyan fejlődésen és formálódáson, amely azzá tette, ami. Másrészt, amennyiben valamely más állam egyesíti politikailag a hellén világot, és Róma az marad, ami volt – elmaradott állam a hellén világ külső peremén -, akkor nincs ok azt feltételezni, hogy a római jog valaha is túljutott volna a primitív, elemi fokon, mielőtt – ilyen politikai körülmények között szükségszerűen – valami más váltja fel. Példaként említi azt, amikor a római jog fejlettebb jogrendszerrel került szembe, például az egyiptomi és a görög joggal Egyiptomban. Az egyiptomi és a görög jogrendszer az i. e. II. század kezdetére Egyiptomban hasonult egymáshoz. Mindkét rendszer magas fokra fejlesztette a jogi individualizmust. A két rendszer közül az egyiptomi volt a fejlettebb, főként a nők jogvédelmének tekintetében. Mindez sokáig lehetetlenné tette, hogy a hellenizált Egyiptom befogadjon egy a sajátjánál archaikusabb jogrendszert.⁴²

Róma befogadta a hellén kultúrát, és megvalósította a hellén világ feletti politikai teljhatalmat, de a római jog sok fontos, ősi, barbár eleme mindezt túlélte; némelyik ezek közül a legalapvetőbb és legfontosabb emberi viszonyokat szabályozta (például a patria potestas). Az, hogy római jog a hellén világ szükségleteinek megfelelő modern egyetemes rendszerré fejlődött, a római jogtudósok nagyjából négyszáz éves – az i. e. II. századtól az i. u. III. századig tartó – értelmező munkájának köszönhető. A római jog átalakulását tekintve az i. e. 20 után a latin nyelvű itáliaiak által alapított bejruti római kolónia keretében működő római jogi iskola hellén jogi és filozófiai elvekkel dúsíthatta az eredeti anyagot.⁴³

Hozzáteszi, hogy a jogtudományt teremtő rómaiak jó része görög és szíriai volt, és a bejruti jogi iskola pályájának csúcán az ottani római jogtudósok görögül beszéltek és gondolkodtak. Úgy véli, hogy egy tudományos és filozófiai megalapozott jogi rendszer megalkotásának munkája

³⁸ Arnold Toynbee és Nyikolaj Konrad levélváltása a történelem értelmezéséről. In: Nyikolaj Konrad: A történelem értelméről – Válogatott tanulmányok a Zapad i Voszok c. tanulmánykötetből. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 6-7. o.

³⁹ Arnold J. Toynbee: Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1971. (a továbbiakban: Toynbee: Válogatott tanulmányok...)

⁴⁰ Róma helye a történelemben. In: Toynbee: Válogatott tanulmányok. 162-188. o. Forrása: A Study of History, Reconsiderations (London, 1961. Oxford University Press) Tizenkettedik kötet. 375-392. o.

⁴¹ Toynbee: Válogatott tanulmányok... im. 162. o.

⁴² Toynbee: Válogatott tanulmányok... im. 165-166. o.

⁴³ Toynbee: Válogatott tanulmányok... im. 166-167. o.

mindenképpen végbement volna a hellén világ minden részéről származó jogtudósok együttműködése révén, akkor is, ha nem Róma, hanem más állam teremti meg a hellén világ politikai egységét.⁴⁴

Toynbee összegzése szerint: „Ha Rómának, a római jognak és a római politikai sikernek ez a valóságos történelmi helye... miért hajlik annyi nyugati történész arra, hogy Rómának az általam felvázoltnál még jelentősebb történelmi szerepet tulajdonítson? Az a gyanúm, hogy valamiféle nyugati sovinizmus rejlik Róma felnagyított történelmi helyének nyugati követelése mögött. Ha a Nyugatnak nagyobb történelmi szerepet akarunk tulajdonítani, Rómának is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk. A Nyugatnak Róma adta a civilizáció első leckéjét, Róma vetette meg nyugaton egy új és kifejezetten nyugati civilizáció alapjait, és rányomta bélyegét a létrejött új alkotásra. A római jog még mindig tiszteletteljes rémületet kelt a nyugati agyakban, mivel az angol kivételével a legtöbb modern nyugati közjogi rendszer sokkal adósa Rómának. Még a skót közjogban is van néhány csepp római. Napóleon jogászai sem préselhették volna ki a napóleoni törvénykódex anyagát a középkori francia szokásjogból, ha nem áll rendelkezésükre a római jog bővízü forrása. ...Mindazonáltal ha alaposabban elemezzük Rómának a mai nyugati civilizációban tovább élő jogi és irodalmi hagyományait, nyilvánvaló, hogy ezek hellén hagyományok jogi köntösben.”⁴⁵

3.3. A „Study” római jogi tárgyú megállapításairól

Miként Spengler római jogi okfejtései sem értékelhetők elmélete központi gondolatainak érintőleges taglalása nélkül, úgy ez Toynbee kapcsán sem mellőzhető. Először is, kiemelendő, hogy Toynbee maga tartotta fontosnak rögzíteni: Spenglertől eltérően sem nem determinista, sem nem dogmatikus. Gondolatrendszerének központi eleme a civilizációk egy része közötti kapcsolódás, így korántsem meglepő, hogy nem lát problémát a római jog továbbélésében, miként azt megfogalmazza, a nyugati jog „sokkal adósa” Rómának. A római joggal kapcsolatos megállapításainak ezért más a kiindulópontja és a konklúziója is, mint Spengleré.

A „Study” antikvitást érintő legfontosabb megállapításainak egyike, hogy önálló római civilizáció voltaképpen nincs, az a hellén civilizáció egyetemes államként történő kiterjesztése. Róma történelmi jelentősége abban áll, hogy megvalósította a Mediterráneum egységét, amelyre nem Hellász vagy más entitás nem volt képes. És ezzel összefüggésben értelmezi a római jog jelentőségét.

Ami Toynbee értékelésében különösen figyelemre méltó, hogy – Spenglerrel szöges ellentétben, akinek nem volt különösebben jó véleménye a jogtudósi jogfejlesztésről – kifejezetten pozitív hatást tulajdonít a római jogi jogtudománynak és a római jog, valamint a meghódított területek joga közötti érintkezés folytán kialakult jogi szabályozásnak. Hogy mennyire megalapozott az a nézete, miszerint a római jog a „hellén világ” jogtudósai munkájának produktuma, ezért független attól, hogy Róma teremtette meg a Mediterráneum politikai egységét, persze hipotetikus felvetésen alapul. Mindazonáltal az általa felvázoltakból annyi talán megállapítható, hogy miközben a római jog „római” gyökerű alapjainak nem tulajdonított különösebb jelentőséget, azt elismeri, hogy annak az alávetett provinciák jogával történő érintkezése, és az e kölcsönhatás során kialakuló univerzális jog az antik (hellén) civilizáció maradandó produktuma.

4. Záró gondolatok

A római jog a maga dokumentált 1200 éves történetével, és a hatályos jogra napjainkig érvényesülő hatásával megkerülhetetlen az antik és az európai civilizáció történelemfilozófiai elemzésekor. Az európai társadalomfejlődés során az egymással párhuzamosan, többé-kevésbé egyidejűleg kialakult jogrendszerek kölcsönhatása, valamelyikük esetlegesen a többire gyakorolt hatása és ennek kulturális vonatkozásai elemzése sem végezhető el a római jogi vetület vizsgálata nélkül, hiszen a

⁴⁴ Toynbee: Válogatott tanulmányok... im. 168. o.

⁴⁵ Toynbee: Válogatott tanulmányok... im. 183. o.

modern európai jogrendszerekre leginkább hatással bíró valamennyi jogi kultúra részben vagy teljesen római jogi gyökerűnek tekinthető.

Olykor hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról a jelentős körülményről, hogy a jog a Mediterráneumban, majd az európai kontinensen lezajlott társadalomfejlődés eredményeként előbb az antik, majd a nyugati kultúrában autonóm tényezőként jelenhetett meg, és önállóságát mindvégig megtartotta, sőt idővel meg is erősítette. Az, hogy a jog az összkultúra része, azonban e két kultúrában a többi kulturális jelenségtől (vallás, erkölcs, művészet, filozófia stb.) elkülönülve tudott érvényesülni, esélyt ad a jogi jelenségek kultúrákon belüli önálló, azzal összefüggő, de attól – bizonyos mértékig – akár el is vonatkoztatható elemzésére. Ezért a római jog tágabb, történelemfilozófiai összefüggésekből kiinduló vizsgálata összességében hozzájárulhat az eszmetörténet mélyebb összefüggéseinek megértéséhez.

A kockázat jogi kezelése és buktatói

A cikk alapvetően két dologgal foglalkozik: 1) A kockázat fogalmának egy általános, jogelméleti keretben is értelmezhető módon való bemutatására törekszik. A szerző tisztában van vele, hogy a jog nem fedheti le az ésszerűtlen kockázatok teljes skáláját, de a cikk – döntéseméleti alapokon – kísérletet tesz ehhez egy „archimédeszi pontot” megadni, amely révén a racionális kockázatvállalást mérlegelni lehet. Ez azért fontos a jogi gyakorlatban, mert a kockázatvállalás értékelése esetén is működtetni kellene egyfajta „visszaható hatály tilalmát”, amin azt értem, hogy nem lehet *ex post* a kockázat mértékét nagyobbra megítélni, mint amekkorának a cselekvés pillanatában előrelátható és felvállalható volt egy (pl. szakmai standard vagy etikai kódex alapján működő) racionális kockázatvállaló attitűdöt feltételezve. 2) Példálózva, az amerikai és magyar hitelválságot kockázati szempontból értelmezi.

I. Bevezetés

Különös, hogy amíg például az aktív eutanáziát rögtön összekötjük az önrendelkezéshez való joggal,¹ az olyan extrém sportokat, mint a hegymászást már kevésbé, illetve ezeket inkább a „jó” vagy a „helyes” oldaláról közelítjük meg. Pedig itt számítanak igazán a személyes preferenciák, a szabad választáshoz való jog. Vajon különböznek-e ezek a kérdések egymástól lényegüket tekintve? Abból a szempontból nem, hogy végső soron mindegyik a szabadság, különösen a saját életünk fölött való döntés szabadságának problémakörébe tartozik, abból a szempontból viszont nagyon is, hogy mi a cselekvés télosza, célja. Szintén közös bennük, hogy a meghozott döntés mindegyik esetben óriási hatással jár „valaki másra”, az ember szeretteire, a társadalomra, az általános megítélésre. Éppen ebben rejlik az a nehézség, hogy megítéljük azt, ami történt az ismert magyar hegymászóval 2013-ban: halálát a Kancsendszöngya csúcsán. Érdekes, hogy maga Erőss Zsolt érvelt² a kritikákkal szemben úgy, hogy ő semmivel sem kockáztatja jobban az életét, mint az, aki minden nap kocsmába jár, tehát extrém életvitelét kvázi „hétköznapi” választásként vázolta fel. Kijelentése, mint magyarázat, erősen vitatható, azonban azzal nehéz vitába szállni vele, hogy jogában áll extrém életvitelt élni, szabadon dönthet arról, hogy hegyet mászik-e, vagy sem; akkor is, ha családja, gyermekei vannak, és akkor is, ha fél lábát amputálták. Mint apa és férj, a társadalmi elvárásoknak eleget tesz, hiszen családjáról gondoskodik, a felesége és gyermekei szeretik. Azzal pedig, amit tesz, egyenesen példát mutat. Az életvitele bár veszélyes, de célja nem a halál, hanem az élet akarása. Nem a halált vállalja minden alkalommal, pusztán elfogadja a súlyos sérülés kockázatát és akár a halál lehetőségét is. Azonban cselekvésének konkrét célja van, ez a teljesítmény, és képzettségét, tapasztalatát tekintve, a kockázat kisebb, mint ahogy a civilek ezt megítélik. A közvélemény többsége mindaddig nem is kételkedett abban, hogy van-e joga családos emberként hegyet mászni, amíg sikeres volt. Sőt, mindezek a tényezők csak fokozták a teljesítmény elismerő megítélését: egyszerre volt ő Sportember, Apa, Férj és Férfi. Mint ahogy ebben a sportban a veszélyes hegygerincek megválasztása, az oxigénpalackok, a serpák segítségének elhagyása mind-mind a teljesítmény értékét növelik, ezzel párhuzamosan azonban a baleset kockázatát is. A közvélekedést alapvetően a sikertelenség változtatta meg, akkor jöttek elő a

* Phd politikatudomány, Phd filozófiatudomány, oktató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.

¹ Belgiumban 12 évvel azt követően, hogy a felnőttek számára törvényessé tették az aktív eutanáziát, 2014 februárjában a gyermekek számára is lehetővé tették, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén, szülői beleegyezéssel, azt kérjék orvosukat, vessen véget az életüknek. Óriási vita bontakozott ki arról, a törvényhozó feltételezheti-e azt, hogy a kiskorúak képesek önállóan döntést hozni saját életük kioltása kérdésében.

² Íme az utolsó interjú Erőss Zsolttal. [Blikk.hu, 2013. 05. 24.]

http://www.blikk.hu/blikk_aktualis/ime-az-utolso-interju-eross-zsolttal-2191473 (2014. február 20.)

vakmerőség vádjával, hogy nem kellett volna, nem lett volna szabad kétgyermekes apukaként, fél lábbal hegyet mászni.

A valóság nem mindig alakul az eredeti szándékok és számítások szerint. Ezt illusztrálja az Egyesült Államokban 2007-ben kirobbanó jelzálogpiaci válság ügye is. Az amerikai gazdaságban a megelőző évek során – a jegybank legfőbb feladatával összhangban lévő monetáris politikát használva – alacsony jegybanki kamatokat alkalmaztak, amely miatt likviditásbőség lépett fel a piacon. A kereskedelmi bankok – szintén fő feladataikat ellátva – igyekeztek a befektetésre váró rengeteg pénz számára ügyfelet találni, például vonzó lakásvásárlási hitelek ajánlgatásával. Az elsődleges, prima ügyfelek fogyatkozó száma miatt azonban kezdték elfogadni a kevésbé biztos (ún. *subprime*) klienseket is, akik hitelképessége vitatható volt, ám a pénzbőség idején egymással versengő pénzintézetek engedtek szigorúságukból; úgy számoltak, elvben racionálisan, de óvatlanul, hogy ha az ügyfél fizetéseképtelenné válik, akkor az ingatlan ügyis visszazáll a pénzintézetre. Amikor azután a jegybank kamatot emelt a gazdasági fejlemények miatt, ezek a gazdasági tényezők együttesen a *subprime* ügyfelek törlesztési képességét is erősen meggyengítették, és a pénzintézeteket kellemetlen meglepetés érte. A nem fizető adóستól ugyan visszavették a ki nem fizetett ingatlanokat, de ezt a rengeteg ingatlant nem voltak képesek időben és eredeti áron eladni a romló klímájú és túlkínálatot mutató ingatlanpiacon. Az a fedezet, ami szokásos üzleti időben kellő biztosítéknak számított, a tömeges eladások miatt a folyósított hitel töredékét hozta csak vissza. De nem csak a bankokat érte komoly veszteség. A hosszú lejáratú jelzáloghiteleket szokásossá vált forgatható értékpapírrá alakítani, és a hosszabb lejáratú pénzügyi ügyletek iránt érdeklődő pénzintézeteknek eladni.³ Mivel a tapasztalat alapján, a jelzálogügyleteket kis kockázatú, jól fedezett pénzügyi terméknek ismerték el a szakma, ezek a pénzintézetek örömmel vásároltak ilyen értékpapírokat. Amikor azonban tömegesen váltak fizetéseképtelenné a gyenge pénzügyi helyzetű ügyfelek, az értékpapírok birtokosai – köztük európai, ázsiai és közel-keleti bankok – hirtelen azzal szembesültek, hogy követeléseik piaci értéke az eredeti vételár töredékét éri, hiszen ki akarna tőlük fedezetét veszített értékpapírt vásárolni. Így vált az amerikai lakáshitelezési krízisből 2008-ra súlyos világgazdaságot megrengető válság.

Ez a válság Magyarországon egy további krízissel fonódott össze, a devizahitel-károsultak mizériájával.⁴ A 2000-es évek előtt jelzáloghitelt 25%-os piaci kamattal lehetett felvenni Magyarországon, ennél olcsóbban támogatott hitelek voltak elérhetőek 16-20%-os éves kamattal. Ez a lehetőség nem volt túl népszerű, és ez jól látszik a KSH akkori hitelfelvételi és lakásépítési adatain. 1997-ben például mindösszesen 9 milliárd forint lakáshitelt folyósítottak a hazai bankok, 1999-ben pedig kevesebb, mint 20 ezer új lakás épült Magyarországon. Ezen a helyzeten változtatott az első Orbán-kormány otthoneremtési programja, amelynek révén két év alatt a támogatott lakáshitelek állománya a KSH adatai szerint közel 500 milliárd forintra nőtt, az újonnan átadott lakások száma pedig néhány év alatt elérte a 40 ezres szintet. Szakmai és politikai fórumokon ugyanakkor felhívták a kormány figyelmét a veszélyekre a fenntarthatóság és az ingatlanhalmozási visszaélések tekintetében. Ahogy később, az Állami Számvevőszék 2009-ben elkészült jelentése rámutatott, a program roppant kiszámíthatatlan volt, évente több százmilliárd forint állami kiadást jelentett, ezt ráadásul 15-20 évre beleégette a költségvetésbe. 2002-től, előbb a Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány idején ugyan csökkentették a hitel nagyságát, de nagyon lassan, miközben brutálisan felborították az államháztartás egyensúlyát. Végül is több lépcsőben szűkítették a jogosultak körét, és visszavágták a támogatás mértékét. Mivel hazánk a közép-európai térséggel együtt európai uniós tagságot nyert 2004-ben, és közeledett az eurozónához, vonzóvá vált a pénzügyi befektetők számára, ezért dőlt a pénz a régióba. Ugyanakkor a jegybank akkori vezetése – szintén nem kevés szakmai bírálat mellett, de a gazdaság állapotára tekintettel – magasan tartotta

³ Ennek közgazdasági háttéréről részletesebben ld. Alan C. Hess – Cliford W. Smith, Jr.: A jelzálogkölcsonök értékpapírosításának összetevői. In.: Ch. James és C. Smith, Jr.: Kereskedelmi bankok. Panem-McGraw-Hill, Budapest, 1996, 237- 253.o.

⁴ Fekete Emese: Így lett Magyarország devizapokol. [Origo.hu, 2011. 08. 24].

<http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110822-hogyan-terjedt-el-a-devizahitelezes-es-ki-a-felelos-erte.html> (2014. február 20.)

a forint kamatszintjét. Így a forinthitelek támogatásának jelentős korlátozása megágyazott a devizahitelek tömeges elterjedésének. Az akkori devizakamatok ugyanis annyira alacsonyan álltak, hogy köszönő viszonyban sem voltak a támogatás nélküli, piaci alapon nyújtott forinthitelek kamatával, de még az új rendszerben nyújtott támogatott forinthitelekével sem.⁵ Az alapvetően elhibázott otthoneremtési program miatt a bankok már ráálltak a lakosság hitelezésére, számos új munkatársat vettek fel, új fiókokat nyitottak, így a 2000 és 2004 között kibővült kapacitásaik kitöltése érdekében, és tekintettel a Járai-féle jegybank által fenntartott magas kamatszintre, bevezették az autóhitelezésben már kipróbált devizahitelezést.⁶ 2004-től kezdődően soha nem látott verseny dült a hazai bankok között a devizahitelezésben. Ez nemcsak az árakban és a bővülő kínálatban, hanem a hitelfeltételek lazulásában is megnyilvánult. Hangsúlyozni kell tehát – az amerikai esethez hasonlóan – ismét az óvatlanságot, azonban az árfolyam-kockázatokról szóló szakértői tanulmányokat egyetlen főbb szereplő sem vette igazán komolyan.⁷ De miért is tette volna? A múltbeli tapasztalat alapján, a 2008-as összeomlást megelőző 10 évben a forint árfolyama az euróhoz képest stabil volt, a svájci frankhoz képest pedig még erősödött is. Ki hitt volna e tapasztalat elvakító fényében egy Kasszandra jóslatnak? Különösen akkor, amikor a hitelkihelyezés kezdetén minden szereplő nagyon jól járt. Az ügyfelek egy része kis jövedelemmel és sajáterővel rendelkezve, hitel nélkül biztosan nem jutott volna lakáshoz, és ha a magas svájci frankárfolyam miatt nem kerül a későbbiekben a bedőlés közelébe, akkor mind a mai napig elmondhatja magáról, hogy kevesebbet kellett visszafizetnie, mint ha annak idején forinthitelt igényelt volna. Nyertesei voltak a folyamatnak a pénzintézetek, hiszen óriási mennyiségű hitelt tudtak kiközvetíteni. Nyilván jól járt a lakáspiac és annak összes szereplője is (építőipar, ingatlanfejlesztők és közvetítők), és végül maga az állam, hiszen a gazdasági fejlődésből komoly adóbevételekhez jutott, ugyanakkor az állami támogatás szűkítésével fokozatosan csökkenő kiadásokkal szembesült. Valójában, ha nem következik be a világgazdasági válság, ha az árfolyamok nem örülnek meg, és ha nem veszítik el több tízezeren az állásukat, a devizahitelek talán még ma is sikertörténetnek számítanának. Ehelyett azonban egyéni tragédiák sokaságával és gazdasági krízissel szembesültünk.

II. A *prudens* magatartásról

A példák sora tetszőlegesen bővíthető lenne még, de már ezek kapcsán is számos kérdés merül fel: Vajon ha egy cselekedetnek nagy a kockázata, hol van az a határ, ahol korlátozni kell? Hol húzódik az ésszerűtlen viselkedés vagy a racionális gazdálkodás határa? Egyáltalán mi tekinthető ésszerű kockázatnak? Egzakt meghatározás e tekintetben nem született, és talán nem is biztos, hogy ez feladata az egyedi ügyekben eljáró hatóságoknak. A jog messze nem fedi le az ésszerűtlen kockázatok teljes skáláját, csak a rizikók és spekulációk azon része tartozik hatókörébe, amelyeknél a társadalomra való veszélyesség már megkívánja az *ultima ratio* alkalmazását.

Etikai szempontból a felelősség megítélése két elméletre épít: a deontikus és a konzekvencialista etikára. Előbbi szerint mindenkinek vannak kötelességei, és az a cselekvés erkölcsös, azt kell feltétel nélkül tenni, amit a kötelesség diktál. Ugyanakkor, könnyű példát adni arra, hogy belássuk: a jó szándék nem biztosíték és a tiszta lelkiismeret nem mentéség, hogy valakit felmentsen egy balul sikerült cselekvés erkölcsi és gyakran a vele járó jogi következményei

⁵ Érdemes rögzíteni néhány akkori főbb adatot: a forint árfolyama 250 HUF/EUR, illetve 160 HUF/CHF közelében mozgott. Egy 5 millió forintos, 20 éves futamidejű lakáshitelt 2005 elején 6-7%-os THM mellett lehetett felvenni, az államilag támogatott forinthitelek terhe 8,5-9,5% között mozgott, a piaci kamatozású forinthiteleké pedig 18-20% volt.

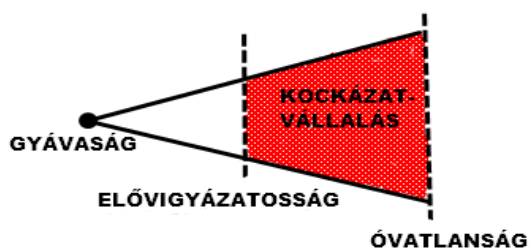
⁶ Miután 2001-ben az MNB döntött a „devizakódex” (1995. évi XCV. törvény a devizáról) végleges felfüggesztéséről, ettől kezdődően Magyarországon megszűnt a határon átnyúló ügyletek esetében mind a folyó, mind a tőketételekre vonatkozó korlátozás. A forint tökéletesen konvertibilissé vált, Magyarország a globális pénzpiac része lett. E liberalizált szabályozás kellett a devizahitelezés mint standard lakossági termék kialakulásához. Ugyanis ott nincs devizahitelezés, ahol nem liberalizált a rendszer, ugyanakkor ahol liberalizált, ott sem szükségszerűen alakult ki (lásd pl. Csehország vagy Szlovákia esetét).

⁷ Az egyik legátfogóbb háttér tanulmány még a válság előtt, 2005-ben jelent meg: Bethlendi András – Czeti Tamás – Krekó Judit – Nagy Márton – Palotai Dániel: A magánszektor devizahitelezésének mozgatórugói. MNB Háttér tanulmányok, 2005, 2. sz.

vállalása alól. Ezért fontos, hogy a cselekvés várható következményei alapján hozzunk erkölcsi ítéleteket, vagyis nemcsak elveinkért és szándékainkért vagyunk felelősek, hanem tetteink következményeiért is, amennyiben előrelátjuk őket (BTK-ban kizáró okok: pl. kiskorúság, elmeállapot, végszükséglet). Ez a prudens magatartás kritériuma, ez az, amit Max Weber felelősség-etikának (*Verantwortungsethik*) nevez.⁸

A felelősség végül is felfogható úgy jogi szempontból, mint egy kötelelem elmulasztása, vagyis egy kötelesség megszegése miatt előállt következmények rendezésének alapja.⁹ Ez azonban azt is feltételezi, hogy létezik egy olyan személyes, alanyi kötelezettség, amelynek megsértése a felelősséget maga után vonja. Ezek a normák társadalmi magatartási szabályok formájában jelentkeznek, mégsem jelenti azt feltétlenül, hogy a felelősség jogi következményekkel is jár. A jogi felelősség határai általában ott húzódnak, ahol a kötelezettségszegés olyan mértékben veszélyes a társadalomra, hogy szükséges vele szemben az egész közösségnek, magának az államnak fellépni. De egyáltalán hogyan jellemezhető a kockázatvállalás, és miképpen ragadható meg az elfogadható mértéke? Érdemes ismét visszatérni az etikához.

Az antikvitásban a görögök a φρόνησις (*fronészisz*), a latinok a *prudentia* szóval írták le azt a képességet, azt a sarkalatos, intellektuális erényt, ami lehetővé teszi, hogy kellően mérlegeljünk, mi jó vagy rossz az ember számára, és úgy cselekedjünk, ahogyan kell.¹⁰ Mint láttuk, a deontikus etika, az erkölcsösség azonban önmagában kevés az erényességhez, szükséges a következmények mérlegelése, amelyhez bölcs elővigyázatosságra, prudenciára van szükség. A prudens magatartás célja: a veszélyek elkerülése. Ez azonban nem félelemből táplálkozó gyávaságot jelent, de nem is óvatlanságot, amely sokszor vezet vakmerőséghez, túlzott kockázatvállaláshoz. A prudencia olyan kardinális erény, amely révén a gyávaság erénytelensége és az óvatlanság erkölcsstelensége között tudunk lavírozni. Valójában ezzel körvonalazhatjuk is a kockázatvállalás határait egy helyzet mérlegelésekor (1. ábra).

1. ábra: A prudencia mint a kockázatvállalás ésszerű határainak mérlegelése

III. A kockázatról

Mi is a kockázat? A szakirodalmak a kockázat számos definícióját ismerik, lényegében attól függően, hogy mit vizsgálunk, és így ezek a definíciók meglehetősen specifikusak. A különféle definíciós megközelítések egymást jól kiegészítik, mivel eltérő szemszögből vizsgálódnak. Az 1. táblázat¹¹ szemlélteti az egyes definíciók kockázatról alkotott főbb nézeteit:

⁸ Max Weber: A tudomány és a politika mint hivatás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995.

⁹ Marton Géza: A polgári jogi felelősség, TRIORG Kft., Budapest, 1993, 14.o.

¹⁰ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika VI, 5, 1140 a-b.

¹¹ Forrás: Faragó Károly –Vári András: Kockázat. In: Zoltayné Paprika Zita (szerk.): Döntésmélet. Alinea Kiadó, Budapest, 2002, 472. old.

		Technikai	Közgazdasági	Pszichológiai
Nemkívánatos hatások	Köre	Fizikai, kémiai, biológiai	Bármilyen	Bármilyen
	Mérése	Természetes skálán	Hasznossági skálán	Pszichológiai (például pszichometriai) mérési skálán
Bizonytalanság	Mértéke	Objektív valószínűség	Objektív vagy szubjektív valószínűség	Szubjektív valószínűség
Kockázat	Mértéke	Várható (kár)érték	Várható (negatív) hasznosság	Szubjektív elvárt kockázat
A kockázat kontextusa	Típusa	Objektíve létező	Objektíve létező	Objektíve létező

1. Táblázat: A kockázat fogalmi tematizálása

Minden pénzügyes tudja például, hogy egy olyan adat, hogy egy befektetés 5%-ot, 15%-ot vagy 50%-ot hoz, még értékelhetetlen információ, döntési szempontból. Hiányzik mellőle ugyanis egy másik szám, ami a befektetés kockázatát jeleníti meg. A két adat együttese az, ami értékelhető információt nyújt. A pénzügyi kockázatnak, a kockázatot érték (VAR) mérésének számos módja van a pénzügyek elméletében, amelyek között igen komoly matematikai modellek is vannak,¹² azonban ezek a technikák jellemzően pénzügyi termékekre vannak kidolgozva.

Egy másik meghatározás alapján,¹³ amellyel valaminek a környezetre gyakorolt hatását mérik, a kockázat nem más, mint rizikófaktor, aminek értéke: $R = W \cdot K$, ahol W a bekövetkezés valószínűsége, K pedig a következmény súlyossága. (Bizonyosság esetén $W = 1$, halálesetben $K = 1$.) A valószínűség értelmezése szerint, ha N személy mindegyikét ugyanakkora R kockázatnak tesszük ki, akkor a *kollektív kockázat*, azaz a várhatóan okozott halálesetek száma: $N \cdot R$. Hogy egyszerűen beszélhessünk, vezessük be a *mikrorizikó* fogalmát: ez $R = 1/1.000.000 = 10^{-6}$ kockázat, vagyis ha egymillió embert egy mikrorizikó kockázatnak teszünk ki, akkor 1 halálos áldozat várható. 1987-ben Kalifornia állam népszavazáson 2/3-os többséggel elfogadta az *Ismeret joga* (*The Right to Know*) néven emlegetett törvényt, amely többek közt kimondja, hogy egy embert sem szabad tudva vagy tudatlanul olyan kémiai hatásnak kitennünk, amely rákos vagy genetikai károsodást okoz, anélkül, hogy e veszélyre előzőleg felhívánánk a figyelmét. A kaliforniai jogászok megállapodtak abban is, hogy $R_{max} = 10$ mikrorizikó a figyelmeztetés nélkül maximálisan okozható kockázat mértéke. Ezért kellett például minden pakli cigarettára rányomtatni a figyelmeztetést, hogy a dohányzás káros az egészségre. Tíz mikrorizikó: sok ez vagy kevés?

Számításokat végeztem a rendelkezésre álló adatok alapján, hogy az eddigi idők legpusztítóbb világméretű járványa, a spanyolnátha, ami csak 1918-ban több áldozatot követelt, mint az egész első világháború, vajon mekkora rizikófaktorot jelentett, és ez a szám 10.000-es nagyságrendűnek bizonyult; összehasonlításképpen, a közelmúlt nagy járványa, a 2009-es H1N1 mikrorizikója csak 200 körülnek adódott.¹⁴ Az éves 10 mikrorizikó kockázat önmagában kicsi, sokan a foglalkozásuk, a hobbijuk vagy akár a közlekedés miatt ennek többszörösének teszik ki magukat. De kiszámíthatjuk a kollektív kockázatot. Ha egy országban megengedett 10 mikrorizikó figyelmeztetés nélküli maximális kockázat, akkor Magyarország 10 milliós lakosságának ($N = 10^7$) minden egyes polgárát éri, ez pedig $N \cdot R_{max} = 10^7 \cdot 10^{-5} = 100$ várható halálesetet jelent. A fent

¹² Philippe Jorion: A kockázatot érték. Panem Kiadó, Budapest, 1999.

¹³ Marx György: Születni veszélyes. Magyar Tudomány 1999/1, 9-27.o.

¹⁴ Említsünk meg azonban két fontos pozitív tényezőt 1918-hoz képest: nem volt világháború és volt oltóanyag.

megengedett kockázat ebben a megvilágításban már nem is tűnik olyan csekélynek. Megjegyzem, hogy a mikrorizikó fogalmát és a 10 mikrorizikós mértéket a magyar joggyakorlat valóban átvette.¹⁵

Peres ügyekben a kockázatot – az amerikai Learned Hand bíró nyomán – úgy definiálhatjuk, mint valószínű kárt. E meghatározásban a kockázat két fontos dimenziója tűnik fel. Az egyik a valószínűség, mivel sohasem tudhatjuk teljes bizonyossággal megjövedölni a kárt okozó esemény bekövetkezését. A kockázat másik dimenziója a lehetséges kár értéke, amit többnyire pontosan meg tudunk határozni attól függően, hogy az adott lehetséges esemény pontosan milyen körülmények között következik be. Vegyünk két illusztráló példát!

1. *példa:* Rendelkezünk valamilyen termékből 100.000 darabbal, amit későbbi felhasználás céljából vettünk, 100 Ft/db egységáron, azaz 10M Ft tőkét árukészletben kötöttünk le. Ezzel a termékkel sokfelé és régóta kereskednek, így viszonylag bőséges információval rendelkezünk a termék árainak múltbéli alakulásáról, valamint a közeli jövő keresleti és kínálati viszonyairól. Nyilvánvaló, hogy ha a termék piaca gyengül, akkor minden egyes csökkenő forinton 100E Ft veszteséget szenvedünk, azaz kárunk értékét pontosan tudjuk. Tapasztalataink alapján úgy becsüljük, hogy 5% a valószínűsége, hogy egy hét múlva az ár 95 Ft alá csökken. Az árcsökkenés kockázatát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy egy hét múlva 500.000 Ft-ot kockáztatunk 5% valószínűséggel. Ezzel a megfogalmazással elvben értékelhetővé és kezelhetővé tettük a kockázatot.

2. *példa:*¹⁶ New York kikötőjében egy vontatóhajó legénysége el akart kötni egy uszályt, és mivel nem találtak egyetlen embert sem az uszályon, aki segített volna, maguk próbálkoztak eloldani azt. Ez azonban rosszul sikerült, és az elszabadult uszály összeütközött a felperes hajójával, ami ezután a rakománnyal együtt elsüllyedt. Nem volt precedens, hogy felelősség terheli-e az uszály tulajdonosát, ha az így elszabadult uszály kárt okoz a többi szállítóeszközben. Ezen eset 1947-ben került a bíróság elé, és az ítélező Learned Hand bíró a következőképpen okoskodott az ítélet során. Először számításba vette sorra a vízi baleseteket okozó tényezőket: 1) annak valószínűsége, hogy a hajó elszabadul [p]; 2) a kár értéke, amit az ilyen esemény okoz [v]; 3) a megelőzésre költendő óvintézkedések költségei [c]. A bíró logikája az volt, hogy az alperes akkor felel a gondatlanság alapján, ha a cselekmény kockázata (vagyis egy káresemény bekövetkezésének valószínűsége [p] és a káresemény által okozott veszteség [v] szorzata) meghaladja azoknak az óvintézkedéseknek a költségét [c], amelyekkel a káresemény elkerülhető lett volna: $v \cdot p > c$. Ezt nevezik *Hand-szabálynak*, és gyakran használják azóta is az USA bíróságai a vétkesség megállapítására.

Jegyezzük meg, hogy a Hand-szabály a kockázat mértékének meghatározásakor tulajdonképpen mindhárom megközelítési módra épít, amit az 1. táblázatban bemutatunk. Valószínű kárértékkel dolgozik, a döntésemélet Bayes-elvét használva (várható hasznosság), és szakértői becslésekre támaszkodik (szubjektív elem).

Mivel a kockázatot nem csak objektív tényezők határozzák meg, így valamelyest egy szubjektív fogalom is. Ez két szempontból is értendő. Bár szokták azt mondani, hogy „cégünk kockázatot vállal”, valójában egy vállalat vagy szervezet közvetíti a kockázatot. A kockázatkezelés egyik nagy kihívása a *morális kockázat*, amikor a döntési helyzetben lévő és a kockázatok hatását elszenvedő szereplők nem ugyanazok.¹⁷ A kockázat szubjektív abból a szempontból is, hogy különbözőek a döntéshozók *kockázattalállási attitűdjei*.¹⁸ Tekintsük a következő kísérletet!

¹⁵ A Kémiai biztonságról szóló 2000. XXV. Tv. 34.§. és A munkahelyek kémiai biztonságáról szóló 25/2000. (IX.30.) EüM-SzCsM együttes rendeletének 3.§. m) és n) pontjai.

¹⁶ Robert Cooter – Thomas Ulen: Jog és közgazdaságtan. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005, 364-365.o.

¹⁷ Vincze János: Fejezetek az információ közgazdaságtanából I. A morális kockázat. Közgazdasági Szemle 1991/2, 134-152.o.

¹⁸ Szántó Richárd – Wimmer Ágnes – Zoltayné Paprika Zita (szerk.): Döntéseink csapdájában. Viselkedés-tudományi megközelítés a döntéseméletben (szövegyűjtemény). Alinea Kiadó, Budapest, 2011.

Kahnemann-Tversky kísérlete: Hogyan járna el egy járvány esetén, amely 600 embert érint?

1. csoport

A opció: 200 embert sikerül megmenteni; <<<

B opció: 1/3 eséllyel 600 ember megmenekül, 2/3-al senki sem menekül meg.

2. csoport

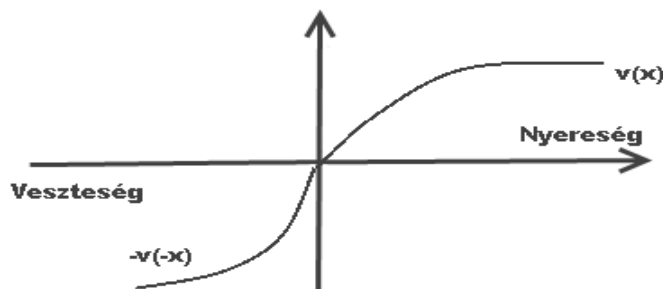
C opció: 400 ember meg fog halni;

D opció: 1/3 eséllyel senki sem hal meg, 2/3 eséllyel mindenki meghal. <<<

2. ábra: Kahnemann és Tversky egyik neves kísérlete

A két csoport azonos döntési helyzetben van (A–C és B–D lényegében átfogalmazva ugyanazt jelenti), mégis több mint 70%-ban más választanak a kísérleti személyek a két csoportban: az 1. csoport A-t, a 2. csoport D opciót választja. Mi lehet ennek az oka? Daniel Kahneman és Amos Tversky több évtizedes aprólékos kísérletező munkával kimutatták, hogy a döntéshozók az alternatívák értékét nem önmagukban tekintik, hanem hogy jóléti szintjükben milyen változást eredményeznek. Ezek a kutatók azt állítják, hogy a döntéshozók az alternatívákat a nyereség és veszteség terminusaiban értékelik, még hozzá a kiindulási alaphoz tekintett helyzethez képest, vagyis fontosabbnak tartják a *status quo*hoz viszonyított változást, mint az alternatívák abszolút értékét.

Tehát a magyarázat a fenti kísérlet különös eredményére az lehet, hogy az emberek másként viszonyulnak a kockázathoz nyereségekben gondolkodva, mint veszteségekkel számolva: az első szituációban kockázatlutasítóak, mert nyereségekben gondolkodnak, míg a második szituációban, ahol veszteséggel szembesülnek, kockázatvállalónak bizonyultak. A nyereségek és veszteségek viszonylatában megmutatkozó aszimmetriát a döntéseméleti irodalomban *tükrözési hatás*nak nevezzük: ha a referenciapont megváltoztatásával a veszteségeket nyereségnek tüntetjük fel, vagy fordítva, akkor az emberek kockázati magatartására hatást tudunk gyakorolni. E kísérleti eredmények fényében, Kahnemann és Tversky egy kimenetel-orientált modellt dolgoztak ki, *kilátáseméletnek* („*Prospect Theory*”) nevezve.¹⁹ A kilátásemélet főtétele az, hogy a döntéshozók értékelő-függvénye meredekebb a veszteségek tartományában, mint a nyereségek tartományában (3. ábra).

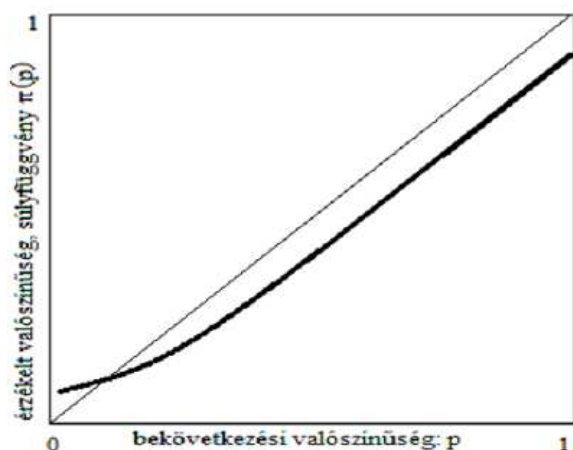
3. ábra: A döntéshozók kockázatot értékelő függvénye a kilátásemélet alapján

A kutatók azt is kimutatták, hogy

- adott arányú veszteség elszenvetését csak kétszer akkora nyereség kompenzálhatja: $2|V(x)| \approx |-V(-x)|$. Nevezzük most el ezt a referenciapontot (az ábrán az origót) *zéró kockázattalállási attitűdnek*.
- az értékfüggvény által adott hasznosságértékeket nem az azokhoz tartozó objektív valószínűségekkel súlyozzuk, hanem egy súlyfüggvénnyel, amely minden valószínűség-

¹⁹ Daniel Kahneman – Amos Tversky: Kilátásemélet: kockázat melletti döntések elemzése. In.: Szántó –Wimmer – Zoltayné id. munka, 91-143.o.

értékhez külön súlyt rendel úgy, hogy az alacsony valószínűségeket túlsúlyozza, a magas valószínűségeket alulsúlyozza. Ez magyarázza, hogy az emberek nem megfelelően érzékelik az események bekövetkezésének valószínűségét (4. ábra).

4. ábra: A döntéshozók súlyfüggvénye

- sokszor elkövetjük azt a hibát, hogy ha új információ jut a birtokunkba, azt nem használjuk fel megfelelően.

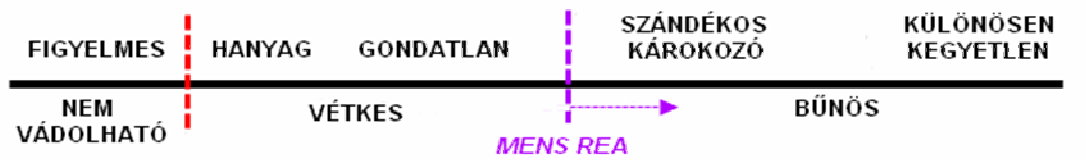
A túlzott magabiztosság szintén egy olyan kognitív hiba, amely a valószínűségi ítéletalkotás torzításához vezethet, ami azt eredményezi, hogy a várakozások nem feltétlenül racionálisak. Empirikus eredmények azt mutatják, hogy az emberek hajlamosak túlbecsülni a saját véleményük helyességét, vagy a rendelkezésükre álló információk pontosságát. Továbbá, és ez különösen igaz a kockázati preferenciákra, az előrejelzési torzítások (*projection bias*) arra mutatnak rá, hogy az emberek a jelenlegi preferenciájukat túlzottan előre vetítik a jövőre, és ennek köszönhetően nem megfelelő döntéseket hoznak.²⁰

IV. Gondatlanság mint a prudencia hiánya

Ha a jogilag elítélendő cselekedeteket egy skálán rangsoroljuk, akkor határt szabhatunk akaratlan és szándékos károkozás között. Mint ismert, a büntetőjogban a szándékosság és gondatlanság a bűnösség kategóriái. Ha az elkövető tekintetében sem szándékosság, sem gondatlanság nem állapítható meg, úgy a bűnösség kizárt. Gondatlanságon olyan magatartást érünk, amelynek lehetséges következményeit a jogalany előre látja, de könnyelműen bízik azok elmaradásában (ez a *luxuria* vagy tudatos gondatlanság), vagy a következményeket azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja (ez a *negligentia* vagy hanyag gondatlanság). Ebben az esetben a jogalany vétkessé válik. A bűnös szándékot a jogban a latin *mens rea* fogalommal írjuk körül. E határ átlépésével válik a jogalany vétkesből bűnössé. Magát a szándékosságot is szokás még felosztani aszerint, hogy a jogalany magatartásának következményeit kívánja, vagy e következményekbe belenyugszik. Vizsgálatunk számára azonban elegendő annyi, hogy a nem vádolhatótól a különös kegyetlenségig terjedő skála mentén változik a kárt okozó alany erkölcsi, és súlyosbodik a jogi megítélése (5. ábra²¹).

²⁰George Loewenstein – Ted O’Donoghue – Matthew Rabin: Projection Bias in Predicting Future Utility. Quarterly Journal of Economics, 4/2003, 1209-1248 o.

²¹ Forrás: Cooter –Ulen id. mű, 494.o.

5. ábra: A cselekvés súlyának jogi megítélése egy skálán ábrázolva

Úgy gondolom, hogy a gondatlanság felfogható a prudencia hiányaként, amelynek következménye, hogy a kockázatvállalási attitűd skáláján a döntéshozó túlságosan nagy kockázatot vállal fel. A jogalany részére felrótt előrelátás hiányát vagy a kellő körültekintés elmulasztását végül is azért bünteti a jog, mert a jogalany cselekvése átlépi az ésszerű vagy megszokott kockázat mértékét, és így társadalmilag veszélyessé válik. Kahneman és Tversky kísérletéhez visszatérve, a zéró kockázatvállalási attitűdhez képest való elmozdulásról van szó, olyan a racionális kockázatvállalást meghaladó mértékig, amelyet veszélyesnek ítélnék, azaz már a közösség részéről nem tolerálható²² (6. ábra).

6. ábra: A gondatlanság, mint a torz kockázatvállalás és a prudencia hiánya

Ha ebben igazam van, akkor ez azt jelenti, hogy a gondatlanság megítélésekor valójában a cselekmény kockázatának jogi értékelése is megtörténik. Gyakorlati szempontból fontosnak tűnik, hogy hol az a határ, amit már nem szabad átlépni. Ennek megítélése roppantul nehéz feladat, sokszor csak a véletlenül múlik, hogy a kétes magatartás, mikor torkollik tragédiába, mikor fordul át bűncselekménnyé. Ugyanakkor a kötelességszegő cselekményt a kár hiánya sem mentesíti. Például, a vagyonekezelő vagy a vezető tisztségviselő kötelességszegésétől függetlenül, a cégvezetésnek – ha azt észleli – nyilvánvalóan mindent meg kell tennie a fenyegető kár elhárítása érdekében. Amennyiben ennek elhárítása a menedzsment határozott fellépése, vagy más körülmények folytán (pl. az ellenérdekű fél nem vállal egy nemzetközi jogi procedúrával együtt járó, bizonytalan kimenetelű pereskedést) sikerre vezet, az még nem menti fel a kötelességszegő személyét. Terhére ilyen esetben is minimálisan a hűtlen kezelés kísérlete megállapítható.

Fentebb láthattuk az amerikai jogi gyakorlatban alkalmazott Hand-szabályt, amely az elővigyázatosság társadalmilag hatékony szintjét kísérli megcélozni. Azonban ehhez sokszor rengeteg információra van szükség és az okozott kár becslése is igen nehéz feladat. Így a Hand-szabály alkalmazásának alternatív módját jelentheti az, ha a jog a szokás vagy a gyakorlat alapján kényszeríti ki az elővigyázatosság megfelelő szintjét, ami biztonságot nyújt, mégsem ésszerűtlen. Ez a jogi szabályozás ugyan többletköltségeket ró a döntési szituáció szereplőire, azonban leszűkíti az információ-szükségletet, és a jogi ítélezést is leegyszerűsíti. Erre említhetjük példaként a gépkocsik sebességhatárának rögzítését. Ugyanakkor, a jogi gyakorlatban a kockázatvállalás

²² Példánkban a vakmerőség irányába történő gondatlanság esetét említettük, de elképzelhető olyan jogi eset, hogy akár a túlzott gyávaság miatt minősül valaki bűnösnek. (Vö. Mészáros Ádám Zoltán: A veszély vállalásának elméleti és gyakorlati problémái. Jogelméleti Szemle 2013/4, 93-100.o.)

értékelése esetén is működtetni kellene egyfajta „visszaható hatály tilalmát”, amin azt értem, hogy nem lehet *ex post* a kockázat mértékét nagyobbra megítélni, mint amekkorának a cselekvés pillanatában előrelátható és felvállalható volt egy racionális kockázatvállaló attitűdöt feltételezve.²³ De vajon nem ezt tette-e a publikum és egyes szakértők a magyar hegymászó vagy a devizahitelek esetében, tekintve az *ex ante* és *ex post* történő megítélés között tapasztalható nyilvánvaló diszkrepanciát?

A magyar jogi fórumok is – megítélésem szerint – ebben a „visszaható hatály tilalma” szellemében döntöttek. A Kúria Polgári Kollégiuma 2013. december 16-i ülésén jogegységi határozatban mondta ki többek között azt, hogy a devizahiteles szerződések nem tekinthetők érvénytelennek pusztán az adóst terhelő árfolyamkockázat miatt. Az Alkotmánybíróság 8/2014. (III.20.) pontosító jellegű határozata szerint, bár a törvényhozás jogosult módosítani magánszerződéseket (különösen a hosszú évekig fennálló szerződési jogviszony esetén), de csak akkor, ha valamely körülmény nem volt előrelátható, az a felek lényeges jogos érdekét sérti, és túlmegy a normális változás kockázatán. A devizahitel-szerződések végül is besorolhatók e feltételek alá, de az AB azt is kimondta, hogy egy ilyen jellegű törvényben érdekegyensúlyra kell törekedni (a kötelmi jog hagyományos *pacta sunt servanda* jogelvének szellemében), ezért a drasztikus megoldások (pl. végtörlesztés) nem elfogadhatók.²⁴

Az egész ügy tárgyalása kapcsán azonban bennem maradt két hiányérzet. Először is, hogy a devizahitel-szerződések esetében, mi tekinthető még racionális kockázatvállalásnak? Az igazság az, hogy a válság kirobbanásáig a kockázatokat közvetlenül viselő ügyfelek szempontrendszerét alig vizsgálták még a hazai szakmai folyóiratokban sem. Az általam feltalált egyetlen ilyen munka Bodnár Katalin 2006-ban megjelent empirikus tanulmánya.²⁵ Ebben a szerző vészjóslóan kimutatja, hogy a magyar kis- és középvállalatok devizakitettsége nagy, azonban többségük nem kezeli megfelelően árfolyamkockázatát, inkább a törlesztőrészletük minimalizálására törekednek, és emiatt a devizaadósság az árfolyam-kockázatukat növeli. Vagyis a KKV nagy része alulbecsülte az árfolyamkitettségét, és semmilyen tudatos kockázatkezelési technikát nem alkalmazott. Ez empirikus megerősítése annak, amit fentebb állítottam az *ex ante* és *ex post* megítélés közötti diszkrepanciáról, és a jelenséget döntéseméleti szempontból tekinthetjük úgy, mint az előrejelzési torzítások egyik esetét. De, ahogy arról a bevezetésben már szóltam, ez valójában nem volt „irracionális magatartás” a szereplők (KKV és bankszféra) részéről, a gazdasági gyakorlatot követték, a sokszor fennköltén hangoztatott „minden elmélet annyit ér, amennyit a gyakorlat igazol” szellemében. Felismerték már régen ezt a fajta attitűdöt a döntéseméletben is, amit – Herbert Simon nyomán – *korlátozott racionalitás*nak neveznek. Ez a felismerés ténylegesen azon alapul, hogy az emberek döntéshozóként sokszor a gyakorlatban bevált vagy megtanult sémák alapján döntenek, még akkor is, ha azok ésszerűtlenül kockázatosak, nem megalapozottak, vagy akár alapvetően hibásak.²⁶

A másik hiányérzetem a magyar állam felelősségének felvetése, ami úgy gondolom, hogy a gazdaságpolitikai döntések és a (fiskális és monetáris szintű) szabályozás nagymértékű morális kockázata miatt megáll, és ennek összegző hatása sem tagadható a devizahitel-szerződésekre, és egészen konkrétan azokra a feltételekre, amiket az AB határozatában megnevezett. A gond csak az, és ezért az egész problémát tekinthetjük társadalmi dilemmának, hogy a devizahitelek állami

²³ Azért kell ezt feltételezni, mert a tolerálható határt kell mérlegelni. Ismét megjegyezzük azonban a másik végletet, azaz a kockázat-averzió mellett is átléphető egy olyan határ, ami már felróható a cselekvő számára.

²⁴ Megítélésem szerint már az is vitatható rendelkezés volt a magyar kormány részéről, amikor a devizában eladósodott helyi önkormányzatok adósságainak közel felét a költségvetés átvállalta. S éppen azért, mert ez is morális kockázatként értelmezhető, mivel az intézkedés végső eredménye az, hogy az érintett döntéshozók következmény nélkül hozhattak olyan döntést, amit az ország minden lakosa fizet meg.

²⁵ Bodnár Katalin: A hazai kis- és középvállalatok árfolyamkitettségének vizsgálata kérdőíves felmérés eredményei alapján. MNB-szemle, 2006. június, 6–12. o.

²⁶ vö. Herbert Simon: Korlátozott racionalitás (válogatott tanulmányok). Budapest, KJK, 1982.

megsegítésével szemben megfontolandó érvek hozhatók fel.²⁷ Például, egy nyomós érv az, ami ismételten egy morális kockázatot rejt magában (ezért is említtem meg most itt), a következőképpen hangzik. A devizahitelből történt lakásvásárlás törlesztőterheinek megnövekedése alapján véve a középosztály problémája. Közpénzből ezek megmentése (még ha egy részük sajnálatosan le is sülyedt a válság kitörése óta, vagy egzisztenciálisan roppantaná meg a fedezetül szolgáló ingatlan elvesztése) nem igazán indokolható társadalompolitikailag, mivel az igazi rászorulóknak, a magyar lakosság közel negyedének bankszámlája sincs, nemhogy devizatartozása. Ráadásul, empirikus kutatásból kiderült az is, hogy a családok által felvett devizahitelek egy igen jelentős része nem lakásépítéshez vagy ingatlanvásárláshoz kapcsolódik.²⁸ Befejező megjegyzésem, hogy ez a kérdés így túlnő a jog hatókörén, és (Shakespeare-t megidézve) az ilyen kuszált ügyek Gordius-bogának megoldása bizony kormányzati feladat marad.

V. Befejező gondolatok

Kering egy történet a múlt századból, ami az elektromosságról, az energiáról és a törvénykezésről szól.²⁹ Úgy esett, hogy Észak-Karolinában előállított elektromossággal Dél-Karolinában működtettek egy nagy gépet. Az amerikai szövetségi kormányzat meg akarta mutatni, hogy az egyik államból átkerült valami a másik államba, így a Szövetségi Államközi Kereskedelem törvényei erre az esetre is alkalmazhatóak. Az erőmű emberei viszont úgy vélték, hogy a szövetségi törvények nem alkalmazhatóak, mivel ha elektromosságot szállítottak volna, akkor Észak-Karolinában iszonyú sok töltés volna. A kormányzat szerint nyilvánvalóan energia került az egyik államból a másikba. Az erőmű jogászaik erre azzal álltak elő, hogy ha energiát szállítanak, akkor mutasson rá a szövetségi állam az áramló energiára. A vezetékben áramlik az energia? Vagy a vezeték körüli térben? Megoszlottak a szakértői vélemények, nem volt alkalmazható precedens, így ezen a ponton az ítélkező bíró összezavarodott. A néhány évtizeddel azelőtt felállított és nem túl egyszerű Maxwell-egyenleteket kellett volna tanulmányozni a helyes válaszhoz. Végül azt a döntést hozta, hogy kifejezhető pénzben az az érték, ami az egyik államból a másikba átkerül, tehát bár az áramlás mértékének megítélése az elektromos áram esetén nehézségekbe ütközik, nem így a pénz áramlása esetén.

Talán megmosolyogjuk ezt a bájos történetet, de ez egy jó példázat arra, hogy kulturálisan sokszínű, plurális, gyorsan változó világunkban, mi magunk is egyre gyakrabban szembesülhetünk a jogi szabályozás tökéletlenségével vagy hiányával. A közösségre veszélyes társadalmi vagy ésszerűtlen gazdasági viselkedés mindig jóval a jog világába tartozó cselekmények elkövetése előtt megkezdődik. S egyre gyakrabban merül fel a kérdés: mi fogadható még el, mi tekinthető még ésszerű kockázatnak? Ahogy tanulmányomban próbáltam rámutatni, ez a jogi szakma és jogi fórumok előtt álló fogas kérdés, és nem igazán remélhetünk egzakt válaszokat, sőt bizonyos esetek annyira komplexek lehetnek (pl. a devizahitelek ügye, egy atomerőmű megépítése vagy a GMO-szabályozás, stb.), hogy nem is létezik „a” szakértői döntés. Csak különböző szakértői megfontolások vannak, de a végső döntés bizony politikai lesz.³⁰ Ulrich Beck a régi prófétákra emlékeztető szenvedélyességgel kiáltja oda a publikumnak, hogy a gazdasági növekedésnek ára van. Az emberiség, ha folytatja a modernizációt, de nem válaszol a keletkező veszélyekre „reflexív modernizációval”, akkor gazdagsága további növelésére törekedve éppen önelpusztításának potenciálját fejleszti ki. Másik oldalról viszont nem tartom erre jó válasznak az ipari

²⁷ Csillag István – Mihályi Péter: Tizenkét érv a devizahitelek állami megsegítése ellen. [Népszabadság, 2011. 05.14. http://nol.hu/gazdasag/20110514-tizenket_erv_a_devizahitelek_allami_megmentese_ellen-1069371] (2014. február 20.)

²⁸ Oblath Gábor – Palócz Éva: Sérülékeny gazdaság: sérülékeny állam, sérülékeny háztartások. Társadalmi Riport, 2012, 93-114.o., Budapest: TÁRKI.

²⁹ Teller Ede: A fizika nagyszerű, mert egyszerű. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 126.o.

³⁰ Az ehhez kapcsolódó politikai felelősség kérdése viszont szintén igen problematikus, vö. az ezzel kapcsolatos tanulmányokat Láncki András, Miklósi Zoltán és Molnár Attila Károly tollából (Politikatudományi Szemle, 2011/4, 16-60.o.).

társadalmakban eluralkodó félelmet sem a természettudomány eredményeitől, mert ez fontos személyes és politikai kérdésekben rossz döntésekhez vezet. Kockázat-társadalom korába léptünk, mivel egyre több veszélyt építünk be társadalmi dinamizmusunkba, pl. a műszaki-gazdasági innovációkkal is.³¹ S mintegy a modern kihívásra adott válaszként, igaz ez az életvitelünkre is. „Lehet mondani, hogy a hegymászás veszélyes, de a mai fejlett világban a céltalan fiatal veszélyesebb” – ez volt Erőss Zsolt hitvallása, amit megosztott az emberekkel az utolsó vele készült interjújában. Nem érdemes félelemben, gyáván élni, de nem szabad óvatlanul, vakmerően sem. „*Navigare necesse est*” – vagyis „hajózni szükséges”, „navigálni tudni kell” – mondotta a neves római hadvezér Pompeius hajósainak, amikor viharban kellett gabonát szállítaniuk Szicíliából Rómába. Úgy tűnik, hogy készek vagyunk egyre veszélyesebben élni. Erre pedig a jognak is fel kell készülni.

³¹ Ulrich Beck: A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.

Miavec Enikő*

A megoldástitok/védett ismeret jogosultja

I. A jogosult fogalmának meghatározása, szerepe

Az élet tartalmát a nagy feszültség, az alkotás pillanatai jelentik, nem pedig a létezés kalendáriumi időszaka.

(Márai Sándor)

A kutatók, szellemi alkotók jogot formálnak erőfeszítéseik immateriális jellegű eredményeire, ami természetes és érthető, mivel lényegében ez biztosítja számukra az új megoldások, innovációk és a know-how létrehozatalára irányuló ösztönző erőt. Míg a szellemi tulajdon esetében a védelem kizárólagos jellegű, a jogviszony abszolút szerkezetű és a jogosultnak szabad döntési szabadsága van a hasznosítás tekintetében, addig a know-how nem részesül kizárólagos jellegű védelemben, jogosultja pedig nem hivatkozhat védelemre a párhuzamos független fejlesztés, mérnöki visszafejtés és a kereskedelmi forgalomban való jóhiszemű, ellenérték fejében történő szerzés esetén.¹ A know-how jogosulti pozíció azért is kiemelkedő jelentőségű, mivel a jogosult számára a megoldás, illetve annak titokban tartása biztosít lépéselőnyt a gazdasági versenyben.

Rendszerint a közhiteles nyilvántartás megléte rendezett és egyértelmű helyzetet teremt a felek között a jogosultság eldöntése szempontjából, viszont a know-how-nak nincs okirattal igazolható jogosultja. Másrészt nyilvántartása és igazolása nemcsak nehézségekbe ütközne, hanem gazdaságtalan is lenne, többek között ezért marad rejtve. Elsajátításában a learning by doing típusú tanulás játszik fontos szerepet, mivel e tudás megszerzéséhez gyakran több éves tapasztalat és gyakorlás szükséges.

Figyelemmel a hatályos jogszabályokra és a kialakult bírói gyakorlatra, az általánosan elfogadott meghatározás szerint a know-how jogosultja az a személy, aki az ismeretet, tapasztalatot kifejlesztette, illetve a meglévő korábbi ismeretekből, tapasztalatokból azt leszűrte.² Tárgya szempontjából azok a vagyoni értékű gazdasági, szervezési és műszaki ismeretek tartoznak körébe, amelyek társadalmilag széles körben felhasználhatók és még közkinccsé nem váltak.³

Annak ellenére, hogy a know-how intézménye az államok legnagyobb hányadában jogszabály, illetve jogalkalmazási gyakorlat útján jelenik meg és számos fogalmi megközelítéssel találkozhatunk, mind a mai napig nem alakult ki egységes fogalom. Nemzetközi téren a jogosult meghatározása szempontjából megemlítendő a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) 1961. évi határozata, majd lényegében azonos tartalommal a Nemzetközi Szellemi Tulajdoni Egyesület (AIPPI) kongresszusa által 1970-ben Mexikóban elfogadott Q 53A határozat, mely kifejezésre juttatja a know-how fogalmát és jogi oltalmának elvi alapjait, kimondva többek között, hogy „a

* Jelen tanulmányt szerzője az SZTE Interdiszciplináris Tudásmenedzsment Kutatócsoport kutatójaként írta. Jelen tanulmány alapját képező kutatást a futurICT.hu nevű, TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0013 azonosítószámú projekt támogatta az Európai Unió és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása mellett.

¹ 2013. évi V. törvény (Továbbiakban: Ptk.) 2.47.§ (2) bekezdés

² A Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 24.820/2002. számú határozatában rámutatott arra, hogy az ötlet és a javaslat önmagában nem rendelkezik a szellemi alkotás ismérveivel. A Fejér Megyei Bíróság 12.P.21.341/2007/27. számú ítéletében kimondta: „akkor minősül szellemi alkotásnak a know-how, ha abban megfogalmazódik valamilyen újdonság, sajátos egyedi jelleg, amiben fellelhető a szellemi tevékenység alkotó folyamatának eredménye, ha az megformál valamilyen gondolati tartalmat, azonosítható és egyediesíthető gondolatsort. Know-how-nak minősül a már ismertté vált ismeretanyagok speciális szempontok szerinti csoportosítása is, ha az olyan mennyiségű munkaráfordítást igényel, amely miatt a felhasználni kívánó számára előnyösebb a kész ismeret megszerzése, mint a saját kutatásban való elsajátítása.” Utóbbi meghatározás már a BH 1992.257 – ban is megfogalmazásra kerül.

³ ISZT-8/2002 az 1959. évi IV. törvény (Továbbiakban: régi Ptk.) rendelkezésein alapulva.

know-how gazdasági vagyontárgy, amely azt illeti meg, aki kidolgozta vagy jogszerűen megszerezte.”⁴

A know-how jogszerű megszerzése átruházási, illetve licencszerződés útján valósulhat meg. Tágabb értelemben ide sorolandó még a know-how apportálása során keletkező szerződés és a franchise szerződés is.⁵ A know-how átruházási, illetve hasznosítási szerződések közös jellemzője a jogszerző, illetve hasznosító oldalán keletkező jogosultság. Az első esetben a know-how jogosultja magát a know-how-hoz kapcsolódó vagyoni értékű jogot, a hasznosítási jogot, illetve a hasznosítás engedélyezésére irányuló jogot engedi át, míg a licencia szerződések esetében a hasznosítási jog gyakorlására biztosít engedélyt.⁶ Know-how licencszerződés estében a know-how alkotójának, jogosultjának, a licenciaadónak a know-how feletti „rendelkezési joga” továbbra is fennmarad azzal, hogy azt a felek között létrejött licencszerződésben foglalt tartalom szerinti terjedelemben gyakorolhatja.⁷ A know-how hasznosítása fejében a jogosult díjat követelhet.

A szakirodalomban, jogszabályokban és azok tervezeteiben a know-how jogosultjának tárgyalásakor a „titok ura”⁸, „birtokos”, „tulajdonos”, „eredeti jogosult” kifejezés is megjelenik, amely jelzi egyrészt, hogy a jogosulti oldal meghatározása nem teljesen egyértelmű, másrészt használata nem mindig következetes.⁹ Az amerikai szerződési kapcsolatokban az „originator”, „developer”, „owner”, „possessor”, „proprietor” fordulnak elő következtelen szóhasználatával. A jogi irodalomban vitás, lehet-e a know-how tulajdonáról beszélni. A klasszikus polgári jogi dologi birtokhelyezettel szemben itt nem lehetséges a birtok tárgyának fizikai értelemben vett közvetlen hatalomban tartása. Mint azt Bobrovsky Jenő helyesen fejt ki, ebből azonban nem következik az, hogy jogi értelemben is „birtokolhatatlan” lenne. Lehetséges ugyanis – folytatja Bobrovsky¹⁰ - a titok mint minősített információ dologi hordozóinak és az arra vonatkozó tudattartalommal rendelkezőknek az ellenőrzés alatt tartásával az információ felett közvetett, de tényleges uralmi helyzetet teremteni, amelyhez birtokvédelmi joghatások kapcsolódnak. A francia jogirodalomban van olyan vélemény is, mely szerint az információnak ez a de facto ellenőrzés alatt tartása csak tulajdonba vétel nélküli birtokban tartás. Ennek megfelelően az információnak az üzleti titok révén megvalósított magánjogi elkülönítéséhez birtokvédelem szerű oltalom fűződik, de annak nincs tulajdonkeletkeztető hatása senki számára. Ugyanakkor a birtokbantartási helyzet átruházható.¹¹

Az Európai Bizottság nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkok) jogosulatlan megszerzésével, felhasználásával és felfedésével szembeni védelemről szóló, 2013. november 28-án megjelent irányelv tervezete az „üzleti titok jogosult” fogalmat használja, mely alatt azt a természetes vagy jogi személyt érti, aki az üzleti titok feletti ellenőrzés gyakorlására feljogosított. A TRIPS-megállapodásnak is megfelelően e fogalom kulcselemként magában foglalja

⁴ Bobrovsky Jenő: Rejtélyek és fortélyok. Hozzászólás az üzleti titok és a know-how kérdésköréhez a Ptk. javaslat kapcsán, 24.o. In Polgári Jogi Kodifikáció, 2006/4. szám, 22-38.o.

⁵ Apport esetén a leírást a jogosultnak a társaság rendelkezésére kell bocsátania, mivel ez biztosítja a jogosult személyétől való elszakadást és szükség esetén a hitelezők követelésének fedezetévé válását. A Ptk. kommentár kifejti, miszerint franchise esetén eltér a know-how fogalma. Ez esetben ugyanis a szerződés tárgyát képező know-how nem rendelkezik valódi újdonsággal, mivel az átadó által összefoglalt műszaki, szervezési ismeretek eleve nyilvánosak. Lásd: Dr. Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog I-III., kommentár a gyakorlat számára. HVG-ORAC, Budapest, 2013, III.rész, 104.o. Ezen megállapítással azonban nem tudunk maradéktalanul egyetérteni figyelemmel arra, hogy a TRIPS egyezmény 39. Cikk 2. pontjának megfogalmazása szerint is a know-how fogalmi körébe esik az egyébként nyilvános ismeretek összeállítása, ha ezen összeállítás egyébként általánosan nem ismert, vagy nem ismerhető meg könnyen.

⁶ Görög Márta: A know-how jogi védelmének alapvető kérdései. HVG-ORAC, Budapest. 2012, 126.o.

⁷ Görög: i.m. 118.o.

⁸ BH 2011.3.121.

⁹ Példaként lásd: Fekete László: A know-how jogi jellege. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/475>, (2014.június 05.) ; Szerkesztőbizottsági javaslat: A magántitokhoz való jog és a know-how.21-22.o. In Polgári Jogi Kodifikáció, 2006/4. szám 21-22.o.; Rác László – Boytha Györgyné: A technológiaátadási megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítése. In Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 1999/5. szám, <http://www.szttnh.gov.hu/kiadv/ipsz/199910/racz.html> (2014. június 05.)

¹⁰ Bobrovsky: i.m. 33.o.

¹¹ uo.

az üzleti titok feletti ellenőrzés jogszerűségének szempontját.¹² A fogalom-meghatározás ily módon biztosítja, hogy nem csupán az üzleti titok jogosultja, hanem az engedélyesek is felléphetnek az üzleti titok védelmében.¹³ E védelem azt a követelményt támasztja az ellenőrzésre jogosult számára, hogy a titokban tartás érdekében a körülményekhez képest megtegyen minden ésszerű és elvárható lépést. Ide sorolandó például a titoktartási megállapodás (NDA) és licencszerződés megkötése.

II. A védett ismeret (know-how) létrehozatala

A szellemi alkotások létrehozására sokszor munkaviszony,¹⁴ illetve kutatási szerződés keretében kerül sor. A gyakorlati ismeretek egy része munkaviszony alapján végzett tevékenység során megszerzett tapasztalatokból születnek, ezért a know-how döntő része a munkaadó vállalatokat megillető kollektív „szolgálati know-how”. Az esetek nagy részében a gyakorlati ismeret megszerzőjének konkretizálása nehéz feladat, mivel a vállalatnál felgyülemlett és a kutatás-fejlesztés folyamatában felgyülemelő ismeretek, tapasztalatok képezte szellemi vagyoni mögött kollektív, több szakember elválaszthatatlanul összefonódó, együttes csapatmunkája valósul meg.¹⁵ Ráadásul a munkavállalók ezt a szabályszerűen megszerzett szaktudást és ismeretet viszik tovább és hasznosítják új munkahelyükön is.¹⁶ Általánosságban leszögezhető, hogy a know-how alkotója a know-how valamennyi felhasználási módjára kiterjedő általános hasznosítási és engedélyezési joggal rendelkezik.¹⁷ Ez a jog azonban nem korlátlan. Ha munkaszerződés keretein belül történik a létrehozatal, az üzleti titok jogosultja a munkáltató lesz. Abban az esetben pedig, ha a munkavállaló munkaviszonyával összefüggésben olyan megoldást dolgoz ki, mely nem volt kötelezettsége, de hasznosítása a munkáltató tevékenységi körébe tartozik, az alkalmazotti találmány analógiája útján a know-how védelem a megalkotót, a hasznosítási jog pedig a munkáltatót illeti.¹⁸ Természetesen hasznos, ha munkaszerződésben a felek rögzítik az üzleti titkot képező információk körét és a munkavállaló által kifejlesztett know-how jogi sorsát, elkerülendő a későbbi jogvitákat. A jogalkalmazási gyakorlatban ezt legtöbbször a felek úgy töreksenek megoldani, hogy a munkáltató tevékenységével összefüggő valamennyi információt az üzleti titok fogalmi körébe esően jelölnek meg.¹⁹

Kutatási szerződés esetén szintén célszerű, hogy a felek szerződésben rögzítsék a keletkező know-how és egyéb nem nevesített szellemi alkotások feletti jogosultság kérdését is.²⁰ Ezt az egyetemek leggyakrabban Szellemi tulajdon kezelési szabályzat útján teszik meg. A kutatás-fejlesztési tevékenység olyan alkotómunkát jelent, amely a meglévő ismeretanyag bővítését, új alkalmazások kidolgozását célozza, valamely tudományos vagy műszaki bizonytalanság feloldása érdekében. A kutatás-fejlesztésbe sorolandó, és az abba nem tartozó tevékenységek elhatárolásának

¹² TRIPS megállapodás 7. fejezet 39. cikke fejt ki a nyilvánosságra nem hozott adatok védelmét miszerint „a természetes vagy jogi személyeknek lehetőséget kell adni arra, hogy a jogosan ellenőrzésük alá tartozó információknak a tisztességes kereskedelmi gyakorlattal ellentétes módon, hozzájárulásuk nélkül mások által való megszerzését vagy felhasználását és nyilvánosságra hozatalát megakadályozzák.”

¹³ Az Európai Parlament és Tanács irányelve a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkot) jogosulatlan megszerzésével, felhasználásával és felfedezésével szembeni védelmről. (Európai Bizottság Javaslat). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013PC0813&from=EN> (2014. június 05.)

¹⁴ E vonatkozásban a munkaviszonnyal esik egy tekintet alá a közalkalmazotti, köztisztviselői, szolgálati viszony, illetve a munkavégzésre irányuló szövetkezeti tagsági viszony.

¹⁵ Bobrovsky: i.m. 34.o.

¹⁶ A bírói gyakorlat helyesen érvel amellett, hogy nem tekinthető a munkavállalók e cselekedete az üzleti titok megsértésének. (BH 1995/4/231, 1997/8/407, BDT 2010/5/79.)

¹⁷ Görög, i.m. 126. o.

¹⁸ Görög, i.m. 89.o.

¹⁹ Legfelsőbb Bíróság Mfv. I.10.438/2008/4., BH1980.468: „Nincs helye díjigény érvényesítésére, ha az ismeretek valamilyen, a létrehozásukra is irányuló jogviszony keretében kerülnek az eredeti jogosulttól más személy birtokába.” Azaz a szolgálati know-how nem létezik, a hasznosítóval szolgálati viszonyban álló, a megoldást kidolgozó személy az általa kidolgozott szervezési, műszaki ismeret vagy tapasztalat után a Ptk.-aiban meghatározott igényeket nem érvényesítheti.

²⁰ A know-how sokszor mint „melléktermék” jelentkezik a kutatási tevékenység során.

alapvető szempontja, hogy a tevékenységekben fellelhető-e az újszerűség és valamely tudományos vagy műszaki bizonytalanság feloldásának számottevő eleme.²¹ A Ptk. egyértelművé teszi, a kutatási szerződés arra irányul, hogy a kutató kutatómunkával elérhető, jogi oltalomban részesíthető eredményt érjen el. Normatív szinten megállapítva „a kutató a védelemből eredő vagyoni jogokat köteles a megrendelőre átruházni. Ha a vagyoni jog átruházását jogszabály kizárja, a kutató a megengedett legszélesebb terjedelmű felhasználási jog engedélyezésére köteles.”²²

A Ptk. az üzleti titkot és a know-how-t (védett ismeret) a személyiségi jogok körében helyezi el. A Ptk. kommentárja - véleményem szerint helyesen - rámutat arra, hogy a know-how az emberi méltóságból eredő személyiségi joggal nem mutat szoros kapcsolatot.²³ A személyiségi jogosultság a jogalany személyiségére, értékére vonatkozik, amelyek személyesen érvényesíthetők.²⁴ Az üzleti titok a magántitok egyik esete, a magántitok pedig a személyiségi jogvédelem egyik nevesített tárgya, azaz ebből következően mindenképpen kapcsolódik hozzá egy jogosult. Megjegyzendő, hogy az új Ptk. a magántitkot gyűjtőfogalomként említi, és példalózóan határozza meg, hogy mi minősül a magántitok megsértésének. A védett ismeret jogosultja az a személy, akinek gazdasági tevékenységéhez kapcsolódik az információ.²⁵ A Ptk. kommentárja eredeti jogosultként tekint arra, aki kifejleszti az ismeretet, tapasztalatot leszűri. Továbbá megállapítható, hogy nemcsak természetes személy lehet eredeti jogosult, hanem jogi személy is.

III. A jogosultság tartalma

Alapvetően két jogosultság fűződik a know-how intézményéhez, a személyiség megnyilvánulásából adódóan személyhez fűződő, és a szellemi alkotóerő manifesztálódásából eredően vagyoni értékű jogosultság. A Polgári Törvénykönyv rendelkezése alapján a jogi személy személyhez fűződő jogaira a személyiségi jogokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, feltéve, ha az a védelem jellegével összefér.²⁶ Természetesen a jogosult maga hasznosíthatja alkotását, vagy annak hasznosítását szerződéssel másnak átengedheti. A vagyoni értékű jogosultság alatt főként a know-how hasznosításának joga értendő.²⁷

A know-how védelme alapján történő jogérvényesítés során rendkívüli jelentőséghez jut a jogosult know-how-val rendelkezésének bizonyítása, illetve, hogy a másik fél a védelem alá eső ismereteket sajátította el és hasznosította.²⁸ Előzetes írásbeli rögzítettség hiányában a bizonyítás könnyen ellehetetlenülhet, ami egyben a jogérvényesítést is lehetetlenné teheti.²⁹

Ugyanazon, vagyoni értéket képviselő műszaki, gazdasági vagy szervezési ismeretnek, tapasztalatnak azaz know-how-nak előfordulhat, hogy több jogosultja van. Ez többféleképpen is megvalósulhat. Egyrészt ha többen hozták létre, alkották meg, ebben az esetben jogközösség

²¹ A Kutatás-fejlesztési Minősítési Eljárás Módszertani Útmutatója (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala) http://www.sztnh.gov.hu/k_plusz_f/Vegleges_modszertani_utmutato_20120926.pdf (2014. június 05.)

²² Ptk. 6:253. § (3) bekezdés

²³ Dr. Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog I-III., kommentár a gyakorlat számára. HVG-ORAC, Budapest, 2013, III.rész. 91.o.

²⁴ Dr. Petrik Ferenc (szerk.): i.m. 104.o.

²⁵ USA – ban az UTSA, azaz a Kereskedelmi titkok egységes törvénye a titkok gyűjtő fogalmaként az „*információ*” megjelölést használja, ami alá példalózóan besorolja a „módszer, technika” kategóriákat is, ami a hivatalos annotáció szerint felöleli a know-how fogalmát. A kereskedelmi titok jogosultját „*owner*” meghatározással jelöli, ami a „*proprietor*” (tulajdonos) dologi vonzatú kifejezéshez képest tágabb ölelésű, adott esetben azt érzékelteti, hogy a titok inkább sajátja, semmint klasszikus értelemben vett tulajdona a kialakítójának; az UTSA ugyanakkor kifejezetten megkívánja utóbbi hozzájárulását nem csupán az információ elsajátításához, hanem felfedéséhez és használatához is.

²⁶ Ptk. 3:1 § (3) bekezdés

²⁷ Görög: i.m. 110.o.

²⁸ A know-how jogi védelmének lajstromozatlan voltából és relatív szerkezetéből is következik az, hogy a védelemre hivatkozó személynek kell bizonyítani, hogy a másik fél jogsértést követett el.

²⁹ ISZT-21/2011; Ezért érdemes lehet írásban rögzíteni a know-how lényegét és azt ügyvédnél vagy közjegyzőnél letétbe helyezni. Ezzel lehetővé válik egy esetleges jogsértés esetén a jogosulti bizonyítás.

keletkezik, melyre a közös tulajdon szabályai alkalmazandóak.³⁰ Másrészt a független fejlesztés esete is ide sorolandó. Ez azt jelenti, hogy a versenytársak egymástól függetlenül, szabadon kifejleszthetik és használhatják ugyanazon, hasonló vagy alternatív megoldásaikat, és erre ösztönözni is kell őket, ezáltal versenyezni fognak az innováció terén. Viszont a versenytársak nem élhetnek a csalás, a lopás és a megtévesztés eszközeivel a mások által előállított bizalmas információ megszerzése érdekében.³¹ A független fejlesztés a titokban tartásnak egyik kockázata, mivel adott esetben a másik fél a függetlenül kifejlesztett megoldásra szabadalmi oltalmat is szerezhethet.

IV. Záró megjegyzések

Az üzleti titok kiemelkedő fontosságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy jogszabályban történő szabályozása már az 1923. évi 5. törvénycikkben is megjelenik az alábbiak szerint: „Verseny céljára senkinek sem szabad a neki elárult vagy a törvénybe vagy a jó erkölcsbe ütköző bármely más módon tudomására jutott üzleti vagy üzemi (eljárási, gyártási) titkot a maga vagy más javára felhasználni. Annak, akire az üzleti érintkezésben műszaki jellegű mintát vagy utasítást, így különösen rajzot, modellt, szabást vagy vényt bíztak, nem szabad azt verseny céljára sem a maga, sem más javára felhasználni.”³²

Kétségtelen – jogosulti oldalon is nagymértékben jelentkező - a know-how-nak a szabadalmi oltalommal szembeni előnye, amely főként a titkosság kritériumában keresendő. Véleményem szerint a know-how, illetve az új Ptk. szerinti fogalomhasználattal élve védett ismeret, mind jelenleg, mind a jövőben központi figyelmet érdemel. Az államok viszonylag „szabad kezet kapnak” a hazai jogi szabályozás területén, ezt támasztja alá a TRIPS azon szakasza is miszerint a tagok szabadon állapíthatják meg a Megállapodás saját jogrendszerükbe és gyakorlatukba történő bevezetésének megfelelő módszerét.³³ Álláspontom szerint érdemes a know-how nemzetközi szabályozását folyamatosan figyelemmel kísérni, annak pozitívumait áttemelni a magyar jogrendszerbe.

³⁰ EBH 2007. 1686. számú határozatában (Legf. Bír. Pfv. IV. 20.448/2007) a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy amennyiben több alkotó közösen hoz létre szellemi alkotást, az ahhoz kapcsolódó jogok valamennyi alkotót megilletik. Az ilyen közös alkotásból eredő közös vagyoni jogosultságok gyakorlásában tulajdonközösséghez hasonló helyzet jön létre, és az alkotók egymás közötti belső viszonyában a tulajdonostársi viszonyokra hasonlít. Ezért a Ptk. közös tulajdonra vonatkozó szabályait alkalmazni kell.

³¹ Az Európai Parlament és Tanács irányelve a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkot) jogosulatlan megszerzésével, felhasználásával és felfedezésével szembeni védelméről. (Európai Bizottság Javaslat). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013PC0813&from=EN> (2014. június 05.)

³² 1923. évi 5. törvénycikk 15.§

³³ TRIPS 1. cikk (1) bekezdés

Kormányzati viszonyok a második féldőben (2012-2014)

A második Orbán-kormány berendezkedését – értve alatta a kormány felépítését, belső viszonyait, a kormányfő helyzetét, az államtitkári rendszert és kapcsolatát a többi hatalmi ággal – 2010-ben még megalakulása előtt a kormány szervezeti törvény (2010. évi XLIII. törvény) és több alkotmánymódosítást követően 2011-ben új alkotmányként az Alaptörvény alakította ki. (Előtte a régi alkotmányszöveg 12-szer módosult; ezek közül a téma szempontjából az egyebek között a miniszterelnök-helyettesi tisztséget intézményesítő 2010. május 25-i, majd az Alkotmánybíróság jogkörét a közsférában kifizetett „pofátlan” végkielégítéseket terhelő 98 %-os különadó miatt vagy ürügyén szűkítő – a módosítások kezelhetősége miatt ismét számozva, a 2010. évi CXIX. törvényként kihirdetett – 2010. november 16-i érdekes.)

A cikk az elmúlt kormányzati ciklus második felével foglalkozik. A korábbiak folytatásaként, amelyekben röviddel hivatalba lépése, majd az Alaptörvény elfogadása után törekedtem a második Orbán-kormány viszonyainak bemutatására és értékelésére.¹ Abból kiindulva, hogy a demokratikus fordulat után 1990-ben az MDF és az SZDSZ megállapodását realizáló alkotmánymódosításoknak (1990. évi XXIX. és XL. törvény) köszönhetően megszületett magyar kormánymodell legfontosabb vonásaiként a miniszterek alkotmányjogi értelemben vett egyenjogúságának a kormány felépítését meghatározó elve, a miniszterelnök erős pozíciója (miniszterelnöki kormány) és az egyidejűleg kialakított – a politika és a közigazgatás szétválasztásának eszményére épülő – állami vezetői modell (államtitkári rendszer) fogalmazható meg. Az utóbbi kivételével, amelyet az állami vezetők egységesen politikai státuszba helyezésével a második Gyurcsány-kormány alatt gyökeresen átalakítottak, az Antall-kormány felállásakor megformálódó kormányzati viszonyok 20 éven keresztül a lényegét illetően nem változtak. Sok mindennel szemben ezen a téren nem hozott fordulatot a kormányváltás 2010-ben sem: természetesen megmaradt a miniszterelnök megerősített pozíciója, alkotmánymódosítással a miniszterelnök-helyettes addig egyébként hiányzó intézményének elismerésével a kormány felépítésének eredeti elve legfeljebb mérsékelten módosult, szervezetalakítási szabadsága néhány 2006-ban felállított korlát (például kormányzati tisztségviselők számának törvényi rögzítése) lebontásával némileg szélesedett, és visszaállt a régi államtitkári rendszer. Ezek mellett megszűnt a Miniszterelnöki Hivatal, szerepkörét a Miniszterelnökség és a közigazgatási tárca vette át, és a kormányzati szervezet különféle ágazatok összevonásával összesen nyolc minisztériummal jelentősen karcsúsodott.

Mivel az írás előzményei kiterjedtek a kormány alkotmányos környezetének átrendezésére is, megismétlése felesleges. Összefoglalásaként elég annyi, hogy az Alaptörvénnyel megteremtett új állapottal a mindenkori kormány előnyére csökkentek az alkotmánybíráskodás lehetőségei, de az a kormány, amely mögött nem áll kétharmados többség, a parlamenttel – valójában az ellenzékével – szemben meggyengül, mert a sarkalatos törvények, vagy az alkotmányszövegbe foglalt egyes előírások is, korlátozhatják a cselekvési szabadságát. Ettől az egyáltalán nem mellékes kérdéstől eltekintve a kormány felépítését, belső viszonyait és a kormányfő helyzetét illetően az 1990-es kormánymodellt az alkotmányszöveg kijavításával, kiegészítésével és korszerűsítésével – különösen a végrehajtó hatalom általános és a közigazgatás legfőbb szerveként a kormány jellegének addig hiányzó meghatározásával vagy szervezetalakítási jogkörének a korábbival

* Egyetemi magántanár (Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatást-tudományi Kar).

¹ Az előzmények: A kormányzati viszonyok változásai 2010-ben. In *Közjogi Szemle*, 2010/3. szám, 10-17. o., Az Alaptörvény utáni kormányzati viszonyokról. In *Közjogi Szemle*, 2011/2. szám, 28-32. o., Magyar kormányzati viszonyok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2011, Parlament és kormány viszonyáról (2010-2014, és ami utána következik.) In *Jogelméleti Szemle*, 2014/1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/2014_1.pdf, 84-94. o. A cikk írásakor támaszkodok a Miniszterelnöki Hivatal jogi helyettes államtitkáráként 1990-2006 között szerzett kormányzati tapasztalataimra is.

szemben könnyen értelmezhető megfogalmazásával – az Alaptörvény is továbbvitte. Fenntartotta a miniszterelnök-helyettesi tisztséggel is a kormány felépítésének elvét és persze a miniszterelnök dominanciáját, amely, anélkül, hogy ezzel az 1990-ben kialakított alkotmányos helyzet lényegileg változna, markánsabban megfogalmazódik. (A miniszterelnök meghatározza a kormány általános politikáját, a miniszter pedig, aki most már nem a kormánynak, hanem a kormányfőnek tartozik közvetlen felelősséggel, ennek keretei között önállóan irányítja az államigazgatásnak a feladatkörébe tartozó ágazatait és az alárendelt szerveket, valamint ellátja a kormány vagy a miniszterelnök által meghatározott feladatokat.²⁾

I. A szabályozási háttér problémája

1. A kormányzás szervezeti viszonyait, amelyeket korábban a kormányok és a miniszterelnökök szinte korlátlan szabadsággal alakíthattak, átfogóan először a második Gyurcsány-, majd a második Orbán-kormány megalakulásakor elfogadott kormány szervezeti törvény szabályozza.³ Ez a címében egyező, néhány lényeges kivételtől eltekintve pedig tartalmában is nagyon hasonló két törvény az addigi lehetőségeket keretek közé szorította és formakényszerként az alkalmazható szervtípusoknak, a szervek létrehozatali rendjének vagy a minisztériumi belső struktúrájának meg az irányításnak és a felügyeletnek a definiálásával a korábbinál rendezettebb és átláthatóbb állapotot eredményezett, de e pozitívuma ellenére átütő sikerhez mégsem vezetett, mert a kormányzati szervezeten nem sokat egyszerűsített. (Közös példaként mindkét ciklusban erre mutat a kormány- és miniszteri biztosi vagy miniszterelnöki megbízotti kinevezésekkel a személyre szóló megbízatások gyarapodása, amely a hatásköri rend áttekinthetőségét is nehezíti.)

A kormány szervezeti törvényt egyik jelentősebb és terjedelmes módosítása – számos pontosítás és kiegészítés meg a miniszterelnöki pozíció tovább erősítése és a kabinetkormányzás lehetővé tétele mellett – 2011-ben az Alaptörvényhez igazította, a másik szükségességét pedig 2012-ben a Miniszterelnökség nagyobb szabású átszervezése váltotta ki.⁴ Az Alaptörvénnyel jó alkalom kínálkozott teljes egészében a kicserélésére, aminek kihasználására lett is volna ok. Ugyanis 2010-ben a kormányváltáskor csak formailag született új törvény, mert a hatályon kívül helyezett első változat szerkezete és jelentős részében a szövege is megmaradt. A végeredmény azt sejteti, hogy a jogszabály-előkészítők tartalmilag nem többre, mint néhány fontos ponton (különösen az államtitkári rendszert illetően) a változtatások átvezetésével a 2006-os kormány szervezeti törvény módosítására, főként pedig átszámolására törekedtek. Ezzel a második Orbán-kormány nemcsak szövegszerűen, hanem szemléletével és kodifikációs módszerével is hasznosított egy olyan – sok kisebb-nagyobb hibája miatt szakmai szempontból sem igazán jó minőségű – szervezeti jogi szabályozást, amelynek irányultsága hatalmi felfogásától és stílusától pedig igen messze áll.⁵

Az első kormány szervezeti törvény jelentős részben Sárközy Tamás közigazgatás-korszerűsítési kormánybiztosként kidolgozott modernizációs javaslataira épült.⁶ Teljes joggal abból indult ki, hogy 1990-2006 között a kormányzás szervezeti viszonyait mindinkább a rendezetlenség, a bonyolultság és túlméretezettség jellemzi, ez a rossz fejlődési irány pedig arra vezethető vissza, hogy az egymást követő és kevés önmegtartóztatást tanúsító kormányok (kormányfők) igényeinek teljesítése előtt alig áll akadály. Ezért a rendteremtés céljával, és szinte büntetésként is, mivel a különféle szervezeti formák, kormányzati tisztségek teremtésével és alkalmazásával rosszul élt

² Alaptörvény 18. cikk (1)-(2) és (4) bekezdése

³ A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2006. évi LVII. és a 2010. évi XLIII. törvény

⁴ 2011. évi CCI. törvény egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról, 2012. évi LXXIII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény módosításáról

⁵ Az első kormány szervezeti törvény értékeléséről Müller György: Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon. Antalltól Gyurcsányig. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 282-332. o.

⁶ Sárközy Tamás: Államszervezetünk potenciazavarai. (A betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás útjai.) HVG-ORAC, Budapest, 2006.

hatalmával, a kormány addig széles szervezetalakítási jogkörét korlátozni kell: normatív feltételek rögzítésével és részleges elvonásával (egyres elemek törvényi szintre emelésével). A korlátozó szemléletet magáévá tette a kormány szervezeti törvény is; abból nyilván politikai haszonra számítva, ha a második Gyurcsány-kormány önként lemondva a lehetséges szervezeti eszközökről, takarékosági és megszorítási intézkedéseinek az érvényesítését (Az Új Egyensúly programja 2006-2008) az államszervezetben kezdi meg. A problémát az okozta, hogy – ráadásul politikai hozam nélkül – túlteljesítő és túlszabályozó előírások (példának említve a minisztériumonkénti egy államtitkári helyet és a szűkös kormánybiztosi létszámot), a hatékonyságot veszélyeztetve korlátozták a kormányzás szervezeti mozgásterét. A szigor később enyhült, a puhítás irányába ható törvénymódosításokkal (az államtitkári helyek növelése a Miniszterelnöki Hivatalban, majd a minisztériumokban), illetve a szabályok rugalmas és ügyes alkalmazásával. (A kormánybiztosi limit kijátszásával, amelyet 2008 elején a végül megghiúsult egészségbiztosítási reform vezérlésére kormánybiztos tervezett beállításával komolytalanná is tettek, mert rá akkor éppen üres hely hiányában törvénynél fogva nem vonatkozott volna a korlátozó előírás.⁷⁾

2. A szűkre szabott mozgáster kitégítésének céljával a kormány 2010-ben sokat visszkapott abból, amit az előző parlamenti ciklusban átmenetileg elveszített. Legértékesebbként a korábbi állapot visszaállításával megszabadult a tárca nélküli miniszteri, államtitkári, helyettes államtitkári, kormány- és miniszteri biztosi helyek törvényi limitjétől, ehhez kapcsolódóan pedig közszolgálati jogviszony létesítésének a feltétele nélkül – kívülről – bárki és bármilyen tevékenysége mellett állami vezetői díjazással kinevezhető kormány- és miniszteri biztossá, ami az összeférhetlenségi akadály elhagyásával azt is megengedi, hogy addig nekik tiltott kormányzati pozíciókba akár pártpolitikusok, parlamenti képviselők kerüljenek. (Kormányzaton kívüli szereplők bevonásához a személyre szóló megbízások közszolgálati jogviszonyt szintén nem feltételező más és ezért kitalált formái – kormány- és miniszterelnöki megbízott, vagy az ingyenesen tevékenykedő kormánybiztos – korábban is adtak módot. Egyébként a ciklusban négy kormánypárti képviselő kapott kormánybiztosi megbízást, például az elszámoltatási kormánybiztosok, előbb Papcsák Ferenc, majd Budai Gyula, a miniszteri biztosok közül pedig mások között az Emberi Erőforrások Minisztériumában a levéltári ügyekkel megbízott Gyimesi Endre és a Semmelweis terv koordinálására Horváth Zsolt.⁸⁾

A mozgáster kitégítésének az indokolása alapján nagyon is tudatos irányától a kormány szervezeti törvény szövege számos helyen eltér.⁹ Olyan – nemcsak az előző változatából átgondolás nélkül átemelt, hanem újonnan szövegezett, eleve is értelmetlen, vagy csak az éppen aktuális szükségletre figyelő – előírásokkal, amelyek akár kifejezetten kormányzati belső ügyekre is kiterjedően ésszerűtlen és felesleges, a politika számára pedig nehezen viselhető akadályokkal újtjában állnak az okkal vagy ok nélkül gyorsan és gyakran változó igények teljesítésének. Kikerülésük szabályszerűen törvénymódosítással történhet, amely például lehetővé tette, hogy a kormányzati koordinációt érintő koncepcióváltás miatt a kormánybiztosi titkárságok 2012-ben a közigazgatási tárcától a Miniszterelnökségre költözzenek.¹⁰ (De a béklyót megtartva, ahogy az előző ciklusban a kormányfő váltakozó szervezeti elképzeléseihez igazodóan törvény kötelezően előírta, majd kötelezően kiiktatta a miniszterelnöki kabinetfőnök és kabinetiroda létét. Ilyen ügyekről célszerűen a kormány és a miniszterelnök miért ne dönthetne szabadon.)

Az egyszerűbb és kényelmesebb megoldással a kormány szervezeti törvény alkalmazói, miután felismerték, hogy a hatékony kormányzást gátolja, mintha nem is vennének tudomást a maguk által és maguknak emelt akadályról, hanem apró és ártalmatlan, szinte észrevehetetlen

⁷ 2008. évi I. törvény 159. §

⁸ 1141/2010. (VII. 2.) Korm., 1236/2010. (XI. 16.) Korm., 1747/2013. (X.22.) Korm. határozat, 17/2013. (V. 17.) EMMI, 18/2013. (V. 17.) EMMI utasítás

⁹ A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló T/17. számú törvényjavaslat általános indokolása a kormányzat alkotmányos alapokon nyugvó nagyfokú szervezetalakítási szabadságával érvel. <http://www.parlament.hu/irom39/00017/00017.pdf> (2014. március 16.)

¹⁰ 2012. évi LXXIII. törvény 3. §

normaszegéssel átlépi vagy az ugyancsak odavezető leleményes jogértelmezéssel kicselezik. Ez kell néha egyes kormányzati posztok tartóssá tételéhez, mert a kormány szervezeti törvény első változatából megfontolatlanul átvett szabály szerint (2010. évi XLIII. törvény 31. és 38. §), amely abból indul ki, hogy beállításuk csak rendkívüli helyzetek és átmeneti problémák kezelését célozhatja, a kormánybiztosok megbízatása a meghosszabbítás lehetősége nélkül a két évet, a miniszteri biztosé pedig még irreálisabban a hat hónapot nem haladhatja meg. A kormányzati szükségletek teljesítéséhez a rövid időtartam természetesen gyakran, a miniszteri biztosoknál, akik éppen csak hozzákezdhetnek a munkához igazán érhetően, nem elegendő; meghosszabbítására nincs törvényi lehetőség, ami az értelmezés szerint nem zárja ki, mert kifejezetten nem tilos és akkor – még ha ezzel a szabály célját is veszti – szabad, a kinevezés egyszeri vagy éppen többszöri megismétlését. (A számos példa közül: a közigazgatási tárcaánál az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetésével kapcsolatos feladatok ellátásáért felelős miniszteri biztos 2011 elejétől nyolc kinevezéssel teljesíti feladatát.) Egy másik szabály szerint (65. §), ha a kormányzati tevékenység összehangolásáért felelős miniszter egyben miniszterelnök-helyettes is, kabinetfőnöke helyettes államtitkár, amely megfelelt 2010-ben a tisztség első betöltésekor a körülményeknek. De hogyan hidalható át az összeférhetetlenség, ha személycseré után a következő kiválasztott parlamenti képviselő, aki emiatt nem kerülhet helyettes államtitkári státuszba: a kabinetfőnöki posztra, amely persze folyamatos tevékenységet feltételez, félévenként megismételt kinevezéssel, miniszteri biztos áll be.¹¹ Helyettes államtitkári díjazással és juttatásokkal, amely nem adható, hanem törvénnyel fogva jár neki. Amivel újabb probléma keletkezett, mert kiderült, hogy nem árt, ha – a megbízatás politikai eladhatósága érdekében – a miniszteri biztos társadalmi munkában is tevékenykedhet. (A parlamenti képviselők között találunk 19 megyei ügyi miniszteri biztost is, akiknek a díjazását, amelyről ők mondhatnának le, a törvénnyel szemben a kinevező utasítás vonja meg.¹²)

3. Az előbbi példák szigorral nézve sem mutatnak többet ügyetlen szabályok akár még derűt is keltő átlátható célú ügyeskedő alkalmazásánál vagy kijátszásánál. Három másik és nem is jelentéktelen ügyel szemben, amelyekben a kormány magatartásával azok semmibe vételével leplezetlenül szembemegy az érdekét sértő saját – pontosabban a parlamenti többségével meghozatott – normájával. (A kormány szervezeti törvény még a kormány megalakulása előtt a leendő közigazgatási és igazságügyi miniszter meg a tárca majdani parlamenti és igazságügyi államtitkárának képviselői indítványaként született.)

a) A Miniszterelnökséggel érdemben a IV. pont foglalkozik, most csak annyi érdekes, hogy 2010-ben bizonyára a véglegesnek szánt akkori állapotnak megfelelően a kormány szervezeti törvény egyértelműen kizárta az élén álló államtitkár mellett (alatt) további államtitkár megbízását. Ennek ellenére 2012-ben a Miniszterelnökség átszervezése további államtitkárok (plusz kettő) kinevezésével úgy kezdődött meg, hogy megelőzte a tilalmat kioldó törvénymódosítást. [A parlamenti honlapról tudható, hogy a Miniszterelnökséget vezető és az ott működő államtitkár megkülönböztetését is célzó módosító javaslatot a közigazgatási és igazságügyi miniszter június 11-én nyújtotta be, 14-én már el is fogadták, a 2012. évi LXXIII. törvény kihirdetése pedig 21-én történt meg, amihez képest az államtitkári kinevezéseké a 129/2012. (V. 30.) KE határozattal már bő három héttel előbb.] Az egyébként figyelmet nem keltő irracionális lépés motívumát csak találgatni lehet: talán téves jogértelmezésből, a Miniszterelnökség és a közigazgatási tárca közötti együttműködési zavarból vagy türelmetlenségből eredt.

b) A következő ügy háttérében az áll, hogy a kormányülések dokumentálását illetően a rendszerváltás óta nem sikerült a kormány zavartalan működéséhez és az információs szabadsághoz fűződő két közérdek összeegyeztetése.¹³ Története 1998-ban kezdődött, amikor az első Orbán-

¹¹ Mihalovics Péter országgyűlési képviselő miniszteri biztosi megbízatása a 62/2011. (IX. 30.) KIM utasítással kezdődött és a ciklusban a 20/2014. (V. 6.) KIM utasítással fejeződött be.

¹² 27/2013. (VII. 19.) NFM utasítás

¹³ A problémáról és az ügyről részletesen: Müller György: Magyar kormányzati viszonyok. I. m. 79-82. o.

kormány megszüntette a kormányülésekről a szó szerinti hangfelvétel készítését. Nyolc évre rá, habár időközben visszaállt a hangrögzítés, az Alkotmánybíróság mulasztásos alkotmány sértéssel az Országgyűlést marasztalta el, mert nem szabályozta törvényben a kormányülések tartalmi dokumentálásának a rendjét.¹⁴ Emiatt került be 2006-ban a kormány szervezeti törvénybe, amit 2010-es változata szó szerint átvett (17. §), hogy – nem titkos, de nem is nyilvános dokumentumként – a kormányülésről hangfelvétel készül. Most csak az ő oldaláról nézve ez a kormány érdekének nem felel meg, neki nem nyújt elegendő biztonságot, ha a hangfelvétel az általános szabályok alapján a keletkezésétől számított 10 éven keresztül nem nyilvános közérdekű adat, mert megismerése az egyébként is rövid védettségi idő lejárta előtt is igényelhető, és elutasítás esetén bírósághoz lehet fordulni.¹⁵ A probléma talán csak későbbi észlelése után – alkalmasabb titokvédelmi garancia kimunkálása helyett – válaszként, amellyel az utókor elveszíti az esélyét, hogy a múltbeli kormányülések történéseit megismerhesse, a szó szerinti hangfelvételt a második Orbán-kormány ügyrendjével ismételten kiiktatta. Azzal, hogy a normaszöveget, a kormányülésről hangfelvétel készül, az eredeti céljával szemben és nyilvánvaló jelentésének kiforgatásával nem az elhangzottak folyamatos és ebből következően szó szerinti rögzítéseként értelmezi. Eredményeként betartható a törvény is: főszabályként utólag előállított produktumként és értelmezhetetlen céllal, vagy külön kérelemre és engedéllyel, de készül hangfelvétel. (Az ügyrend szerint a kormány üléséről a kormány tagjának kérésére, indokolt esetben és a miniszterelnök engedélyével rögtön, továbbá az ülés végén az összefoglaló elkészítésére alkalmas hangfelvétel készül.¹⁶)

c) A ciklus eleji első kinevezési hullám után még gondolhattam, hogy a politikusok türelmetlensége vagy szakértői járatlanság miatt csak menetrendi hibát vétettek, de aligha feltételezhetjük, hogy négy éven keresztül jogalkotói figyelmetlenség vagy hanyagság miatt mulasztotta el a kormány törvényi felhatalmazásba foglalt kötelezettségének teljesítését, amikor nem állapította meg – méghozzá a lépések helyes sorrendjével a megbízásokat megelőző mozzanatként – rendelettel az államtitkárok, helyettes államtitkárok, kormány- és miniszteri biztosok számát.¹⁷ A probléma valószínűleg abból adódott, hogy 2010-ben a kormány szervezeti törvény készítésében közreműködők – a szövegezők mellett megrendelőként és cenzorként meg lektorként nyilván politikai szereplők is – nem értették meg, hogy a törvényi limittől megszabaduló kormánynak általa szabályozható létszámkeretre sincs szüksége. Az 1997-2006 közötti rendet vették alapul, amikor hasonló felhatalmazás alapján (1997. évi LXXIX. törvény 33. §) a kormány tárcánként differenciáltan – feladatkörtől és nagyságtól meg a tárcavezető kijáró képességétől függően – rögzítette az akkor még miniszteri jogkörben kinevezhető helyettes államtitkárok engedélyezett létszámát. Azzal a céllal, hogy önállóságuk korlátozásával féken tartsa a miniszterek törekvéseit, ami azonban a második Orbán-kormány viszonyai között már létszámkeret helyett másképpen és közvetlenebbül megvalósult. A kormánybiztosok megbízása mindig is kormányhatáskörbe tartozott, a miniszterelnök személyzeti hatalma pedig 2006 óta a helyettes államtitkárok kinevezésének az átvételével teljes körűen kiterjed az államtitkári kar összeállítására, amellyel eldől a betölthető helyek száma is. A miniszteri biztosok beállításakor sem szabad a kinevező miniszterek pályája, akiknek önállóságát a kormány szervezeti törvények a tárcák belső viszonyainak alakítását illetően is visszafogták, mert a szervezeti és működési szabályzataik kiadását és módosítását – centralizációs jellege ellenére helyesen – előbb a miniszterelnök, majd a kormányzati koordinációért felelős közigazgatási és igazságügyi miniszter jóváhagyásához köti. Sőt 2010-től tisztázatlan célja miatt inkább vitatható másik központosítási lépés után a miniszter és közigazgatási államtitkára még a személyek kiválasztásába is beavatkozhat, mert a kormányzaton belüli kinevezési eljárásokban kötetlensége miatt politikai szempontok érvényesítésére is alkalmas

¹⁴ 32/2006. (VII. 13.) AB határozat

¹⁵ Lásd eredetileg a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 19/A-21. §-át, jelenlegiként pedig az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 27-31. §-át.

¹⁶ 1144/2010 (VII. 7.) Korm. határozat 83. pont

¹⁷ 2010. évi XLIII. törvény 75. §

vétójoghoz jutottak, amely más vezetők mellett a miniszteri biztosra is kiterjed.¹⁸ (Ennek gyakorlatáról nincs ismeretünk. Ha a médiahír igaz, a közigazgatási tárca ezen a ponton már 2011 végén meggyengült, mert a vezetői kinevezések ellenőrzését törvénymódosítás nélkül informálisan a Miniszterelnökség vette át.¹⁹)

Ilyen körülményekkel a létszámkeret kormányzati szempontból értelmét veszítette, külön megállapítása és elkerülhetetlen aktualizálása csak felesleges gondot okoz, előny helyett inkább politikai kockázattal és hátránnyal járhat. Az, hogy hányan és milyen javadalmazással töltenek be állami vezetői tisztségeket, a karcsú és takarékos állam szokásos ígéretével mindegyik kormány számára kényes kérdésnek bizonyul, amelynek átláthatóságát és figyelemmel kísérhetőségét a folyamatosan frissülő létszámkeret leegyszerűsíti; ezzel kellemetlen támadási felületet nyújt és megkönnyíti a politikai ellenfelek és a témát bulvárszinten is kedvelő média dolgát. Ami nem jelenti, hogy a tisztségviselői megbízatások – legkevésbé a majd említendő miniszterelnöki megbízottaknál – szabályba foglalt létszámkeret nélkül ne lennének transzparenssek, körülményesebben és időráfordítással a hivatalos lapokból és a kormányportálról nyomon követhetők.²⁰

4. A tisztségviselők számát illető kormányok közötti vetélkedőből, ahol kommunikációs haszna miatt a kevesebb a több, ciklus végi adataival a második Orbán-kormány nem is jön ki jól. 13 reszorttal nála a legtöbb a függetlenített kormánybiztos,²¹ sok – összesen 47 – a miniszteri biztos, amelyre nincs korábbi adat, csak a korábbi kormány szervezeti törvényből tudjuk, hogy előtte minisztériumként maximum kettő tevékenykedhetett. (Huszonkettővel – az üzleti biztosok miatt – a nemzeti fejlesztési tárca a győztes, kilencel követi az Emberi Erőforrások Minisztériuma, utána hattan a közigazgatási tárca.) Habár ciklus közbeni gyarapodása 17 fővel mérsékeltnek tekinthető, beleértve a helyettes államtitkárokat és a miniszterelnöki biztosokat is, szintén élre kerül a 126 tagú államtitkári karával. Emellett lehet érvelni a kevés és átfogó feladatkörű tárcákból felépülő kormányzati struktúrával, de még ha a héttel kevesebb miniszter miatt elvégezzük a méltányos korrekciót, utána is holtversenyben marad a Medgyessy és az első Gyurcsány-kormány. (Nagy a szórás, mert a terebélyes államtitkári karból szélső értéként a honvédelmi tárca 4, az Emberi Erőforrások Minisztériuma 23 taggal részesül. Átlagként, a Miniszterelnökséget is beszámítva, minisztériumként 5,5 államtitkár és 8,5 helyettes államtitkár jut.) Egyébként a ciklus elején a kormányzati kommunikáció, előnyére fordítva az államtitkári rendszer megváltoztatását, csak azzal büszkélkedett, hogy a korábbihoz képest felére csökkent a politikai vezetők – miniszterelnök, miniszter, politikai államtitkár – száma, ami úgy jött ki, hogy ebbe a kategóriába vonhatták a második Gyurcsány- és a Bajnai-kormány szakállamtitkárait is.²² Akik nem túl szerencsés más elnevezéssel rendeltetésüket illetően semmiben nem különböztek az új kormány szakmai vezetőnek minősülő – ezért a számok versenyében figyelmen kívül hagyható – helyettes államtitkáraitól, de abban az értelemben valóban politikai állást töltöttek be, hogy megbízatásuk a kormányéval együtt

¹⁸ Lásd például a 2010. évi XLIII. törvény 38. és 67. §-át.

¹⁹ Spirk József: Saját vezetőiket sem nevezhetik ki a miniszterek. http://index.hu/belfold/2011/11/16/hizik_a_miniszterelnokseg/ (2011. november 16.)

²⁰ Így készült a Blikk összeállítása: Másfélszeresére nőtt az állami vezetők száma http://www.blikk.hu/blikk_aktualis/masfelszeresere-nott-az-allami-vezetok-szama-2205323 (2013. augusztus 13.). Korábban például az első Orbán-kormányt a főtisztviselői kar felállítása miatt érték éles politikai és médiatámadások, amelyből a második Gyurcsány-kormány az állami vezetői javadalmazás miatt még inkább kijutott.

²¹ A ciklus második felében kapott például kinevezést az egységes komolyzenei koncepció kialakításáért és végrehajtásának koordinálásáért felelős kormánybiztos [1417/2013. (VII. 10.) Korm. határozat] vagy Tiffán Zsolt kormánypárti képviselő az Ős-Dráva Program összehangolására [1095/2013. (III. 4.) Korm. határozat]. 2011-2012-ben tevékenykedett a Jó Állam fejlesztési koncepció végrehajtásának összehangolásáért felelős kormánybiztosként [1406/2011. (XI. 29.) Korm. határozat] Gál András Levente, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium korábbi közigazgatási államtitkára, azzal az érdekességgel, hogy szervezetrányítási jogokkal hozzá kerültek a közigazgatási tárca egyes feladatai. [Lásd a 69/2011. (XII. 20.) KIM utasítást a Jó Állam fejlesztési koncepció végrehajtásának összehangolásáért felelős kormánybiztos hatáskörébe utalt egyes feladatokról.]

²² Varga Dóra: Rétvári: felére csökkent a politikai vezetők száma. http://nol.hu/belfold/retvari_felere_csokkent_a_politikai_vezetok_szama (2014. február 27.)

automatikusan külön felmentés nélkül megszűnt. (Ami ezen a szinten a kormányváltáskor igazán leegyszerűsítette a személycseréket.)

Táblázat

A/ Az államtitkári kar és a kormánybiztosok ciklusonkénti legmagasabb száma²³

<i>kormány</i>	<i>államtitkárok</i>	<i>helyettes államtitkárok*</i>	<i>együtt</i>	<i>minisztériumonkénti átlag</i>	<i>kormánybiztosok</i>
Antall-Boross	38	56	94	14 szervre 6,7	2
Horn	33	65	98	13 szervre 7,5	6
első-Orbán	37	62	99	15 szervre 6,6	8
Medgyessy- és első Gyurcsány	44	75	119	15 szervre 7,9	3-3
második Gyurcsány	23**	57**	80	13 szervre 6,1	9
Bajnai	21**	60**	81	13 szervre 6,2	
második Orbán	49	77	126***	9 szervre 14	13

* 2006-2010 között szakállamtitkárok.

** Az engedélyezett államtitkári létszámkeret 34, a szakállamtitkári 80.

*** 2014-ben a lekérdezéskor a szervezeti és működési szabályzatokban előírányzott helyettes államtitkári helyek közül összesen nyolc maradt betöltetlenül: a minisztériumokban a külügyi és a nemzetgazdasági tárca kivételével 1-1, a Miniszterelnökségen pedig 2.

²³ Források: 1990-től 2006-ig: Az Antall- és Boross-kormány tisztségviselői almanachja. Miniszterelnöki Hivatal kiadása, Budapest, 1994, A Horn-kormány tisztségviselői almanachja. A Magyar Hivatalos Közlönykiadó kiadása. Budapest, 1998, Az első Orbán-kormány tisztségviselői almanachja. A Magyar Hivatalos Közlönykiadó kiadása, nyomdai példány, Budapest, 2010, A Medgyessy-kormány és a Gyurcsány-kormány tisztségviselői almanachja. A Magyar Hivatalos Közlönykiadó kiadása, Budapest, 2006, A Miniszterelnöki Hivatal évkönyve 2001, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2002, 2006-tól 2010-ig: 2008-as módosításaival a 2006. évi LVII. törvény és a kinevezési határozatok, 2010-2014 között: 180/2010. (VI. 2.) KE, 181/2010. (VI. 2.) KE, 36/2010. (VI. 4.) ME, 41/2010. (VI. 7.) ME, 42/2010. (VI. 10.) ME, 43/2010. (VI. 10.) ME, 47/2010. (VI. 18.) ME határozat, <http://www.kormany.hu/hu/minisztériumok> (2014. február 25.). A kormánybiztosokra a kinevezésükről és feladatkörükről szóló kormányhatározatok és kormányrendeletek.

B/ Államtitkárok és helyettes államtitkárok száma 2014-ben a minisztériumokban és a Miniszterelnökségen²⁴

	parlamentari és közigazgatási	szakpolitikai	változás 2010-hez	helyettes	változás 2010-hez	összesen 2014	változás 2010-hez
Belügyminisztérium	1+1	1	0	4	0	7	0
Emberi Erőforrások Minisztériuma	1+1	8	+3	13	+5	23	+8
Honvédelmi Minisztérium	1+1	nincs	0	2	-1	4	-1
Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium	1+1	3	-2	12	-2	17	-4
Külügyminisztérium	1+1	1	0	6	+1	9	+1
Nemzetgazdasági Minisztérium	1+1	5	0	13	+4	20	+4
Nemzeti Fejlesztési Minisztérium	1+1	5	0	10	-3	17	-3
Vidékfejlesztési Minisztérium	1+1	5	+1	6	-1	13	0
Miniszterelnökség	1, közigazgatási nincs	2+2 miniszterelnöki biztos	+3	11	+9	16	+12
Összesen	9+8	32	+5	77	+12	126	+17
Változás 2010-hez	0	+5		+12		+17	

C /Miniszteri biztosok száma 2014-ben²⁵

Belügyminisztérium	3
Emberi Erőforrások Minisztériuma	9
Honvédelmi Minisztérium	1
Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium	6
Külügyminisztérium	2
Nemzetgazdasági Minisztérium	3
Nemzeti Fejlesztési Minisztérium	22
Vidékfejlesztési Minisztérium	1
Összesen	47

²⁴ Forrás: 180/2010. (VI. 2.) KE, 181/2010. (VI. 2.) KE, 36/2010. (VI. 4.) ME, 41/2010. (VI. 7.) ME, 42/2010. (VI. 10.) ME, 43/2010. (VI. 10.) ME, 47/2010. (VI. 18.) ME határozat, <http://www.kormany.hu/hu/miniszteriumok> (2014. február 25.).

²⁵ Forrás: <http://www.kormany.hu/hu/miniszteriumok> (2014. február 25.), 7/2014. (II. 7.) EMMI, 8/2014. (II. 27.) EMMI, 10/2014. (III. 31.) NFM utasítás.

II. A kormány felépítése és belső viszonyai

1. A második Orbán-kormány megalakulását megelőző alkotmánymódosítás, majd az Alaptörvény a kormányba miniszteri kinevezéshez kötve beállította az informálisan már többször létező – hivatalosan miniszterelnököt helyettesítő miniszternek nevezett – miniszterelnök-helyettest. Anélkül, hogy az alkotmányokban a felépítését 1990 óta meghatározó felsorolás, a kormány tagjai a miniszterelnök és a miniszterek (Alaptörvény 16. cikk), megváltozott volna, amelyből a kormányon belüli viszonyok elveként levezethető, hogy a kormányfő alatt a miniszterek alkotmányjogi értelemben egyenrangúak. (Csak annyi a változás, hogy a miniszterelnök a miniszterek közül nem az őt helyettesítő minisztert, hanem egy vagy több miniszterelnök-helyettest jelöl ki.) Mivel az alkotmányszöveg és a kormány szervezeti törvény jogköréről, funkciójának tartalmáról nem mond semmit, a kormány felépítésének szabályából és a miniszterek egyenjogúságának elvéből következően a miniszterelnök és a miniszterek között elvileg nem keletkezett közvetítő-irányítási szint, és még inkább teoretikusan, amelytől a gyakorlat persze szintén eltérhet, a miniszterelnök-helyettes szerepköre, ahogy addig a miniszterelnököt helyettesítő miniszteré, csak ideiglenes, amellyel a bármilyen okból akadályoztatott miniszterelnököt átmenetileg pótolja.

A témával foglalkozó politológiai megközelítésű elemzések – összefüggésben a Miniszterelnöki Hivatal szétszervezése után a közigazgatási tárca megerősítésével meg a kis létszámú és visszafogott szerepkörű Miniszterelnökség felállításával – a miniszterelnök-helyettesben a kormányon belül új hatalmi tényező keletkezését látták, akinek a kormányzás operatív része átadható, a tehermentesülő miniszterelnök pedig a mindennapos kormányzati munkában hátrébb vonulhat.²⁶ (Képszerűen a miniszterelnök a kormány felett lebeg.²⁷ A szárazabb leírásban a kormányfő – miniszterelnök-helyettes közigazgatási miniszter – kormány kapcsolata a francia félelnöki rendszerhez hasonlít.²⁸) Ezzel a feltételezéssel szemben úgy gondoltam, amit a ciklus alatt a helyettesítés tartalmáról megismerhető kormányzati gyakorlat és főként 2012-ben a Miniszterelnökség újrapozicionálásával a közigazgatási tárca visszaszorulása a kormányzati koordinációban igazol, hogy a miniszterelnök-helyettesi tisztség bevezetése nem rendezte át lényegesen vagy tartósan és rendszerszerűen a kormányon belüli viszonyokat, hanem az eredeti elv mérsékelt felülvizsgálatával a valósághoz és az aktuális szükségletekhez igazította.²⁹ A vázolt jogi háttérrel sem vitatva a benne rejlő további lehetőségeket,³⁰ a második Orbán-kormány megalakulásakoriban szituációban főként a kormányzati koordinációért felelős miniszter mindig létező szerepkörének megerősítését és legalizálását célozta, tárca nélküli miniszterként a KDNP elnökének kinevezése pedig politikai gesztus, amely jelképezte, hogy a második Orbán-kormány mögött pártszövetség áll. Érdeemes észrevenni, hogy az első helyen vagy más szövegezéssel általános helyettesként kijelölt Semjén Zsolt elkerülhetetlen tárca nélküli miniszteri alapmegbízatása üres, őt az alkotmányba írt konstrukcióval szemben a kormányzati normák függetlenített miniszterelnök-helyettesként kezelik, és így is viselkedik. (Ügykörét nem tárca nélküli miniszterként, hanem a

²⁶ Franczel Richárd: Kormányfői hatalomvizsgálat. <http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/kp-kormanyfoihatalom-101026.pdf>, 3-4. o. (2014. április. 5.), Navracsics miniszterelnök-helyettes lesz (HVG. HU 2010. április 29. http://hvg.hu/itthon/20100429_navracsics_miniszterelnok_helyettes (2014. április 5.), Magyar Péter: Orbán Viktor kormányzója. http://index.hu/belfold/2010/05/31/navracsics_portre. (2014. április 5.).

²⁷ Például Tóth Ákos: Jézus Mária! Népszabadság, 2010. június 24. 3. o.

²⁸ Vadál Ildikó: A kancellári kormányzati rendszertől a felprezidenciális kormányzás felé. In Új magyar közigazgatás 2010/3. szám, 51. o., vagy Gallai Sándor - Molnár Balázs: Átalakítás alatt zavartalanul? A második Orbán-kormány szerkezete. In Working Papers in Political Science. Institute for Political Science, MTA Centre for Social Sciences. 2012/3. szám, http://www.mtapti.hu/pdf/2012_3_wp.pdf, 2. o. (2012. április 7.)

²⁹ 2012-ben a helyettesítés tartalmát illető érdekes történetet ismerhettünk meg. Az első hír szerint Orbán Viktor miniszterelnök megkezdte nyári szabadságát, amely alatt Semjén Zsolt helyettesíti (Népszabadság 2012. július 31. 2. o.). Majd a sajtófőnöktől megtudjuk, hogy a kormányfő a szabadságot az esedékes kormányülés miatt, amikor a helyettesítés értelmet nyerhet, egy napra megszakította.

http://index.hu/belfold/2012/08/13/szombaton_ter_vissza_orban/ (2012. augusztus 13.).

³⁰ Franczel Richárd: A miniszterelnök alaptörvényi szabályozása. In Jog, állam, politika, 2013/2. szám, 25-26. o.

miniszterelnök általános helyetteseként definiálták, vagy miniszterelnök-helyettesként nyújt be törvényjavaslatot.³¹⁾

2. A felépítés szabálya rögzíti a kormány testületi jellegét is, amely nem engedi meg a magyar berendezkedésben a kabinetkormányzást sem abban az értelmében, hogy a kormányfőből és általa kiválasztott miniszterekből álló szűkebb összetételű testület a kormány jogkörében járjon el. Az Antall-kormány óta többé-kevésbé töretlenül mindig érvényesült, hogy a korábbi döntéshozatali joggal felruházott kormánybizottságokkal szemben az egyes kormányzati területek koordinációjára szervezett jellemzően miniszteri összetételű és vezetésű szakkabinetek (gazdasági, nemzetbiztonsági stb.) vagy más testületek – még a miniszterelnök által vezetett átfogó politikai feladatkörű kormánykabinet sem – nem vehetik át a kormány funkcióját, formailag a döntéseinek előkészítésére hivatottak. Egyébként a kevés minisztériummal leegyszerűsített kormányrendszer miatt, amely egy átmenetileg beállított újabb tárca nélküli minisztertől és feladatátcsoportosításoktól eltekintve érintetlen is maradt, a 10-11 tagjával kivételesen kis létszámú második Orbán-kormány eredetileg nem volt szüksége kabinetekre. A felfogás azonban 2011-ben a Nemzetbiztonsági Kabinet újraszervezésével megváltozott.³²

Ciklus közben, hogy a kormányon belül kormányfői vezetéssel ügydöntő grémiumok is alakulhassanak, a kabinetkormányzás irányába tért el a kormány szervezeti törvény két összefüggő módosítása [2011. évi CCI. törvény 360. § (27) bekezdése]. Az egyik, amihez amúgy felesleges a külön szabály és korábban is volt gyakorlata, megengedi a miniszterelnöknek a kabinetben és a kormánybizottságban a tagságot, a másik pedig lehetővé teszi, hogy ezeket a testületeket törvény mellett kormányrendelet is felruházza ügydöntő jogkörrel. Ebben a szellemben, mégsem csak az új lehetőség kiaknázásával jött létre 2012-ben a miniszterelnök vezetésével és további három tagjával (Miniszterelnökséget vezető államtitkár, nemzetgazdasági és nemzeti fejlesztési miniszter) a Nemzeti Fejlesztési Kormánybizottság.³³ Rendelkezik ügydöntő hatáskörrel is, de a kormánynak fenntartott ügyekben nem járhat el a saját nevében, hanem javaslatokat fogad el, amelyeket a bonyolultabb és hagyományosabb – a pártállamtól örökölt és a rendszerváltás után kormányfőről kormányfőre szálló – megoldással általános felhatalmazás alapján a miniszterelnök kormányt helyettesítő jogkörében kormányülésen kívül, ahogy nevezik két ülés között, kormánydöntésként ad ki.³⁴ (A téma szempontjából mellékes, hogy miért maradt el a ciklusban a kétharmados parlamenti többség birtokában a kormány bizonytalan háttérű helyettesítésének az alkotmányos rendezése.³⁵)

III. A miniszterelnök továbbberősödése

1. A miniszterelnök informális utasítási hatalma a politikai realitások határai között mindig létezett; szabályozatlanul és kötöttség megkülönböztetés nélkül adhatott a minisztereknek és más kormányzati szerveknek teljesítendő feladatokat. Ezt a gyakorlatot ismerték el, de csak a miniszterekre és a kormányhivatalokra vonatkoztatva előbb a kormány szervezeti törvények, majd az Alaptörvény is. A szabályozás 2011-ben azzal teljessé vált ki, hogy a feladatmegszabás lehetőségeként definiált konkrét utasítási jog most már nemcsak a miniszterekre, hanem rajtuk átnyúlva az általuk irányított vagy felügyelt szervekre, ezzel közvetlenül a kormányzati igazgatás

³¹ 118/2012. (VI. 26.) Korm. rendelet 2. §, T/5358 számú törvényjavaslat a lőfegyverekről és a lőszerkekről szóló 2004. évi XXIV. törvény módosításáról (http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=5358 2014. április 7.), amelynek egyébként semmi kapcsolódása a miniszterelnök-helyettes ügyköréhez.

³² 1308/2011. (IX. 6.) Korm. határozat

³³ Lásd a 140/2012. (VII. 2.) Korm. rendeletet, a 1221/2012. (VII. 2.) és a 1251/2012. (VII. 19.) Korm. határozatot.

³⁴ Az 1045/1998. (IV. 3.) Korm. határozat alapján hasonló megoldás érvényesült a Horn-kormány alatt rövid ideig működő Európai Integrációs Kabinet állásfoglalásaira is.

³⁵ Erről Müller György: A miniszterelnöki kormányról. In Jogelméleti Szemle 2012/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/muller52.pdf>.

egészére kiterjed.³⁶ (Ötletesen a szolgálati út is be lesz tartva, csak visszafelé: aki az utasítást kapja, köteles erről a miniszterét tájékoztatni.) A feladatmegszabás könnyen magába foglalja a teljesítés mikéntjét is, ezzel a miniszteri kompetencia elvonását vagy megsértését, ami még kérdésesebbé teszi a miniszterelnöki kormányban alig értelmezhető miniszteri önállóságot. Ezt érzékeltette, amikor 2011-ben az illetékes tárcavezető miniszterelnöki instrukcióval szemben, de jogkörében, kinevezte az Állami Operaház főigazgatóját, akinek aztán szinte azonnali lemondása oldotta fel az ütközést.³⁷ (A hivatalos közlemény szerint a miniszterelnök azt szabta meg feladatként, hogy a miniszter az operaház főigazgatói pályázatáról ne hozzon döntést. Hasonló kérdést vetett fel, amikor 2013-ban két alkalommal miniszterelnöki utasítás kezdeményezte, hogy a belügyminiszter hatósági jogkörében tiltsa be az antiszemita-anticionista megmozdulásokat.³⁸)

Az a kormányfő hatalomgyakorlási stílusától függ, ami meg alapvetően a habitusán múlik, hogy utasítási jogának hangsúlyozásával főnöki pozícióját és ezzel a miniszterek alárendeltségét mennyire érzékelteti. De várhat ettől olyan kommunikációs hatást is, amely a nyilvánosságnak üzeni, hogy a helyén van, és a fontosnak ítélt ügyeket, akkor is, ha tőle távolabb esnek, a kezében tartja. Nyilván ezért nem véletlen, hogy Orbán Viktor miniszterelnök szóhasználatában – parlamenti felszólalásban, beszédben, közleményben – a miniszterek és alsóbb szervek irányában is gyakran előfordul az utasítás. (Utóbbira 2013 nyaráról két példa is akadt. Előbb az árvízi védekezés helyszíni irányítása során mondta, hogy csak az ő vagy a katasztrófavédelmi főigazgató utasítása hajtható végre.³⁹ A másik esetben rendkívüli vizsgálatot rendelt el a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kórház és Egyetemi Oktató Kórházban történt koraszülött halálesetek miatt, kiterjesztve az utasítást a kórházigazgató felfüggesztésére is.⁴⁰)

2. Habár a hatalomkoncentráció útjaként különféle okokból – politikai és koalíciós megfontolásból, ügyek aktuális kormányzati jelentősége miatt – szakigazgatási ágazatokat, szakmai feladatköröket, olykor speciális politikai funkciókat vontak a szervezeti háttérüket képző Miniszterelnöki Hivatalba vagy a fennhatósága alá, a rendszerváltás utáni miniszterelnökök a második Orbán-kormányig arra nem pályáztak, hogy saját személyükben irányítsanak kormányzati szerveket és minisztereiket kiváltva a kormányzás részleteiért közvetlen felelősséget viseljenek. A történet éppen fordítva kezdődött: Antall József, hogy e kényes területtől a miniszterelnök messzebb álljon, 1990-ben hivatalba lépése után rövid idő (két hónap) alatt megszabadult a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok felügyeletétől, amely a Dunagate-nek elkeresztelt titkosszolgálati botrány következményeként került átmenetileg kormányfői jogkörbe.⁴¹ A helyzet az első kormány szervezeti törvénnyel annyit változott, de a konkrét szituációban nem a felelősségét, hanem a hatalmát növelve, hogy a kormánytól a miniszterelnöknek adta át a kormánybiztosok irányítását. (Ezzel is segítve, hogy a második Gyurcsány-kormány fejlesztéspolitikáért és államreformért felelős kormánybiztosai a kormány alól ki- és lényegében a miniszterek fölé kerüljenek.) Egyébként a 2006 óta érvényes rendben, amely megszüntette az addigi kuszább állapotokat, a minisztériumi

³⁶ 2011. évi CCI. törvény 360. § (19) bekezdése.

³⁷ Horváth Ádám lett az Operaház főigazgatója. <http://www.origo.hu/kultura/20110601-horvath-adam-lett-az-operahaz-foigazgatoja.html> (2012. november 4.), Elfogadta Horváth Ádám lemondását az Operaház éléről a miniszter. <http://www.origo.hu/itthon/20110603-felajanlotta-lemondasat-a-nemzeti-eroforras-miniszternek-horvath-adam-a-magyar.html> (2012. november 4.), Vizsgálják az Orbánnal dacoló miniszter döntését. <http://www.origo.hu/kultura/20110601-megsem-horvath-adam-lett-az-operahaz-foigazgatoja.html> (2014. április 13.).

³⁸ <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/megvedjuk-az-emberi-meltosagot> (2013. április 8.), <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/a-miniszterelnok-kozlemenye> (2013. június 16.)

³⁹ <https://www.facebook.com/photo.php?v=10151631743709836&set=vb.298090296092&type=2&theater> (2013. június 14.)

⁴⁰ Rendkívüli vizsgálat a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kórház és Egyetemi Oktató Kórházban történt koraszülött halálesetek miatt <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/rendkivuli-vizsgalat-a-borsod-abauj-zemplen-megyei-korhaz-es-egyetemi-oktato-korhazban-tortent-koraszulott-halalesetek-miatt> (2013. augusztus 14.)

⁴¹ Először a 98/1990. (VI.11.) MT rendelet lehetővé tette, hogy a miniszterelnök a szolgálat irányítását a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára útján lássa el, majd az 1990. évi LI. törvény léptette be a miniszterelnök helyett a tárca nélküli miniszteri felügyeletet.

szint alatti főhatóságok jogállásuk egyik változatával (kormányhivatal) a kormány irányítása és miniszteri felügyelet, a másikkal (központi hivatal) közvetlenül miniszteri irányítás alatt állnak.

A bő két évtizedes gyakorlattal és felfogással szakítva – nyilván a kormányzás hatékonyabbá tételének a szándékával, a Miniszterelnökség átalakításának előkészítéseként, a megoldást illetően pedig valószínűleg arra visszavezethetően, hogy funkciókörének kibővítése után sem miniszter, hanem államtitkár vezeti – a miniszterelnök 2012-ben általános jelleggel, ahogy a többi kormánytag, szervezetreirányítási lehetőséghez jutott. (Szövegszerűen a kormány szervezeti törvényben kiegészült a feladatköre azzal, hogy kormányrendelet kijelölheti az államigazgatás egyes ágazatainak, illetve egyes központi államigazgatási szerveknek és nevesítve központi hivataloknak az irányítására.⁴²) Ezután a ciklus második felében általános rendeltetése mellé igazán idegenül – a külügy-, a nemzeti fejlesztési és a nemzetgazdasági minisztertől – a miniszterelnök felelősségi körébe kerültek addigi miniszteri reszortok, a polgári hírszerzés vagy az uniós pénzek felhasználásával és részben a külgazdasággal kapcsolatos kormányzati tevékenység is. Abból következően, hogy átvette, igaz, a miniszterelnökségi államtitkárok útján vagy közreműködésével, az Információs Hivatal és még három központi hivatal irányítását, amihez jött még a Miniszterelnökség alá szintén ebben a formában újonnan szervezett társadalomtudományi profilú intézmények egy része is.⁴³ (Nemzeti Külgazdasági Hivatal, Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, átmenetileg, ameddig nem olvadt be a Miniszterelnökségbe, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Nemzeti Örökség Intézet, Magyar Nyelvstratégiai Intézet. Ki tudja, miért, a másik két intézet – a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum meg a VERITAS Történetkutató Intézet – nem a miniszterelnök, hanem a Miniszterelnökséget vezető államtitkár irányítása alatt áll.) Külön érdekesség, hogy a kodifikációs technika bizonyára nem kívánt mellékhatásával szinte lefokozza a miniszterelnököt, mintha a miniszterekhez hasonlóan egyes szakterületekért felelős tagjaként visszamerülne a kormányba, ahonnan egyébként kiemelkedett.⁴⁴

3. Szabályozási háttér és felhatalmazás hiányában tényleg váratlanul tűnt fel a Gyurcsány-kormányok alatt a kormányzati ügyek személyes intézését szolgáló megbízások körében – kormánybiztos, kormány meghatalmazott és –megbízott – a miniszterelnöki megbízott, amellyel kiszélesedett a kormányfő személyzeti mozgástere. Az új tisztséggel, amelyet betölthet jutalmazási, kompenzációs és más taktikai célból is, saját jogán közvetlenül, feltételek nélkül, kötetlenül bárhonnán bárkit – a politikai, gazdasági és szellemi életből vagy a közigazgatásból – felkérhet, hogy vállaljon a napi folyamatokban részvétellel rendszerint nem járó általában koordinációs természetű, illetve politikai célú kormányzati közreműködést. (2005 elején már hét miniszterelnöki megbízott működött, az elsők között kapott ilyen megbízatást a kormány és a főváros közti együttműködés összehangolására Molnár Gyula szocialista politikus, akkori XI. kerületi polgármester, amely a kormánykoalícióban némi feszültséget is okozott.⁴⁵) 2006-ban, majd 2010-ben a kormány szervezeti törvények a jogszerűségében eredetileg kétséges megbízatási formát a miniszterelnöki megbízott nevesítése nélkül körülírták és ezzel legalizálták. (A szöveg szerint a

⁴² Lásd a 2012. évi LXXIII. törvény 1. és 7§-át, illetve az Információs Hivatal miatt a 2012. évi XCVI. törvény 4. §-át is.

⁴³ A változások egy részét az 550/2013. (XII. 30.) Korm. rendelet 60. §-a foglalta össze. Lásd még a 346/2012. (XII. 11.), a 144/2013. (V. 14.) és az 55/2014. (III. 4.) Korm. rendeletet.

⁴⁴ Az egységes kormányzati statútumban – 212/2010. (VII. 1.) Korm. rendelet –, amelynek címe az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről szól, a miniszterelnök a kormány polgári hírszerzési tevékenység irányításáért és európai uniós források felhasználásáért felelős tagjaként jelenik meg, aki érvényesíti a kormányzati ellenőrzésre vonatkozó politikát is. Ő irányítja a Nemzeti Külgazdasági Hivatalt, államtitkára feladatköréből kitűnik, hogy külgazdasági stratégiával is rendelkezik, de a kormány külgazdaságért felelős tagja továbbra is a nemzetgazdasági miniszter.

⁴⁵ Megsértődött az SZDSZ a Budapest-biztos miatt. <http://www.origo.hu/itthon/20050117megsertodott.html> (2014. április 20.), illetve lásd Csík Rita összeállítását: In Népzsava Online, 2005. január 21. <http://www.nepzsava.hu/default.asp?cCenter=OnlineCikk.asp&ArticleID=712693>.

miniszterelnök felkérhet tanácsadókat és – itt búj meg a miniszterelnöki megbízott – megbízást adhat eseti feladatok ellátására.⁴⁶⁾

A második Orbán-kormány megalakulása után a kinevezési gyakorlat folytatásával hamar kiderült, hogy a pozícióját erősítő – a korábban megtalált és az elődei által kedvelt – lehetőségéről a sorban következő kormányfő sem mond le, amelyet 2011-től törvényi előírás a miniszterelnöki megbízott megnevezésével és díjazását meg juttatásait tekintve államtitkári szintre helyezésével támadhatatlanabban alá is támaszt.⁴⁷⁾ (2011-ben kapott például felkérést a Nemzeti Lovas Stratégiáért felelős miniszterelnöki megbízott.⁴⁸⁾ Ezután is megmaradt a megbízási forma keletkezése óta fennálló probléma, amely éppen a miniszterelnököknek oly kedvező lazaságából következik. Egyrészt tisztázatlan a miniszterelnöki megbízottakkal betölthető szerepkör, amelyet a törvény – valójában értelmezhetetlenül vagy parttalanul értelmezhetően – (a személyes tanácsadáson és a diplomáciai tül) egyéb eseti jellegű feladatként határoz meg, és kérdés, hogy a kormányzaton belül annak teljesítéséhez milyen jogosultságokkal rendelkezhetnek. Másrészt a megbízások alig átláthatók és nyomon követhetők (beleértve magát a kinevezést, a megbízás tartalmát és időtartamát is), mert alaki kötöttség hiányában nem jelennek meg nyilvános dokumentumokban, nem igényelnek rendeleti vagy határozati formát, azokról hiteles forrás hiányában csak a kormányzati kommunikációból, illetve a médiából szerezhetünk tudomást. Ezért fordulhat elő, hogy mandátumának fennállását illetően maga az egyébként a kormánypolitika szempontjából fontos miniszterelnöki megbízott is zavarba jön, ami más kormányzati alkalmazásokban alig képzelhető el. (2012-ben a nyugdíjvédelmi miniszterelnöki megbízott, Selmezi Gabriella – magánnyugdíjpénztárral kapcsolatos újságírói kérdést elhárítva – először azt nyilatkozta, hogy tevékenysége 2011. december 31-ével véget ért, majd kiderült, amit ezek szerint akkor még ő sem tudott, hogy a megbízást a miniszterelnök 2012. április 30-áig meghosszabbította.⁴⁹⁾ Ehhez képest a kormányportál május 17-én még hivatalban álló miniszterelnöki megbízottként tüntette fel.⁵⁰⁾

A kormányportálról és egy képviselői kérdésre készített hivatalos összeállításból tudhatjuk, hogy kormányfői megbízólevél alapján 2013-2014-ben hat-hét miniszterelnöki megbízott állt hivatalban.⁵¹⁾ (Közöttük Kerényi Imre a tudatos nemzeti közjogi gondolkodás megalapozásával és ehhez kapcsolódva a magyar kulturális értékek megőrzésével és fejlesztésével összefüggő feladatokért, Vincze P. Márton a Normafánál létesítendő téli-nyári sportcentrum és szabadidőpark előkészítéséhez kapcsolódó koordinációért, Szócs Géza az általános kulturális ügyekért felelős.) A ciklus alatt egyedül a 2013-as dunai árvíz után kinevezett helyreállítási miniszterelnöki megbízottat (Bakondi György katasztrófavédelmi főigazgató) ismerhettük meg Magyar Közlönyben közzétett határozatból.⁵²⁾ (A kivétel azért volt mellőzhetetlen, mert az általa koordinált és adatszolgáltatásra is

⁴⁶⁾ Lásd a 2006. évi LVII. törvény 27. és a 2010. évi XLIII. törvény 33. §-át.

⁴⁷⁾ 2011. évi CCI. törvény 360. § (29) bekezdés. Orbán Viktor még a kormány megalakulása előtt bejelentette, hogy Balsai Istvánt a 2006. október 23-án történt tömegoszlátás kivizsgálására miniszterelnöki megbízottá fogja kinevezni. (Népszabadság 2010. május 6. 2. o.)

⁴⁸⁾ <http://www.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/hirek/miniszterelnoki-megbizott-felel-a-nemzeti-lovas-strategiaert> (2011. november 22.)

⁴⁹⁾ A szóvivő nem érzi magát illetékesnek. Népszabadság, 2012. január 10. 8. o., http://hvg.hu/itthon/20120720_orban_bizalmanak elvesztese_nyitrai (2012. 07. 31.). 2009-ben pedig a kormányfőváltás után a korábbi miniszterelnök által kinevezett, a gazdaságélénkítő csomag koordinálásáért felelős miniszterelnöki megbízott bizonytalankodott, hogy még érvényes-e a kinevezése (Népszabadság, 2009. május 11. 2. o.).

⁵⁰⁾ (<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnoki-megbizottak-biztosok-es-kormanybiztos> (2012. május 17.).

⁵¹⁾ <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnoki-megbizottak-biztosok-es-kormanybiztos> (2014. április 22.), http://www.parlament.hu/irom39/1165_20133/11653-0001.pdf (2014. április 22.).

⁵²⁾ 79/2013. (VI. 13.) ME határozat helyreállítási miniszterelnöki megbízott kinevezéséről és feladatairól. Alkalmanként a már kinevezett miniszterelnöki megbízott később kormányhatározatban is felbukkan. Lásd a 1061/2012. (III. 12.) Korm. határozatot a Nemzeti Lovas Programban meghatározott feladatokról és a kiemelt feladatok végrehajtásához szükséges intézkedésekről vagy a 1753/2013. (X. 24.) Korm. határozatot a magyar kulturális értékek megőrzése és fejlesztése ügyével összefüggő feladatokért felelős miniszterelnöki megbízott tevékenységét képező feladatok finanszírozása érdekében a rendkívüli kormányzati intézkedésekre szolgáló tartalékból történő előirányzat-átcsoportosításról.

köteles szervezetnek erről tudniuk kellett.) Az ügy igazi különlegessége, hogy ebben az esetben a megbízási forma kötetlenségének, pontosabban a lehetséges ügykör meghatározatlanságának köszönhetően a miniszterelnöki megbízott a helyreállítással kapcsolatos kormányzati tevékenység összehangolásával a kormányfőtől tartalmilag tipikus kormánybiztosi feladatot kapott.⁵³ Szemben azzal, hogy a magyar berendezkedésben alkotmányos helyzetével ugyan a miniszterelnöknek van kormánya, ami megengedi neki birtokos személyjellel a "kormányom" fordulat használatát is, de azt már nem, hogy önmagát a testülettel azonosítva saját nevére vegye a kormány jogkörét.

IV. A Miniszterelnökség újrapozícionálása

1. A kormánykörökben is megfogalmazott fenntartások ellenére a minisztériumi tagozódás – hatásköri átcsoportosításoktól (például vízügy, egyházügy) vagy a humántárca átnevezésétől (Nemzeti helyett Emberi Erőforrások Minisztériuma) eltekintve – a ciklus alatt nem változott.⁵⁴ A kormányrendszer 2012-ben mégis módosult, amikor a Miniszterelnökség a kiinduláshoz képest egészen más helyzetbe került, és az átszervezés jelentős kormányzaton belüli feladatmozgással is járt. Mértékét jelzi, hogy a ciklus végi három államtitkárával, két miniszterelnöki biztossal (kvázi államtitkárával) és tizenegy helyettes államtitkárával (plusz 2 üres hellyel) szemben a Miniszterelnökség 2010-ben egy-egy államtitkárral és miniszterelnöki biztossal, illetve két helyettes államtitkárral, összesen 94 fővel állt fel, személyzete időközben 448 fővel majdnem megötszöröződött.⁵⁵

A második Orbán-kormány megalakulásakor a megszüntetett Miniszterelnöki Hivatal politikai koordinációs szerepkörét a Miniszterelnökség, a kormányzás szakmai-közigazgatási koordinációját pedig a közigazgatási és igazságügyi tárca vette át. Akkor úgy ítéltém, hogy – a legalábbis számomra átláthatatlan indítékú – szétszervezés magában hordozza a veszélyt, hogy a két kormányzati központ, egyikben a kormány-, a másikban a miniszterelnöki szövívővel, valószínűleg pontosan nem meghúzható határvonalakkal és párhuzamosságokkal, meg egymással versengve működik. (Habár a miniszterelnök kabinetirodájának külön léte miatt a Miniszterelnöki Hivatal sem volt egységes.) A prognózis helytállóságáról nincs elegendő információ, de a ciklus közepi változtatás arra mindenképpen utal, hogy a munkamegosztás nem hozta az elvárt eredményt. Kormányzati vezetők nyilatkozataiból megtudhatóan főként a politikai koordináció terén, amelynek viteléhez létszámával és szervezetével a Miniszterelnökség nem volt kellően felszerelve, a közigazgatási tárcának pedig nem is tartozott a szerepkörébe.⁵⁶ Az elégedetlenség nyilván kiterjedt a közigazgatási koordinációra is, amelynek teljesítményét eleve lerontotta, hogy a hatalomgyakorlás új technikájaként a kormánypárti képviselők aktivizálásával a jogalkotásban mérséklődött a kormány és ezzel különösen a közigazgatási (és igazságügyi) tárca jelentősége, mert a törvényjavaslatok jelentős része – 2010-ben éppen a fele, utána mintegy 30%-a – képviselői

⁵³ Kormánybiztost a kormány miniszter vagy kormányhivatal feladatkörébe nem tartozó vagy kiemelt fontosságú feladat ellátására nevezhet ki (2010. évi XLIII. törvény 31.§).

⁵⁴ A külügyminiszternek az önálló pénzügyi tárca hiányzott (Inotai Edit: Martonyi: Nem vagyunk Nyugat-ellenesek. Interjú – A külügyminiszter nemzeti minimumot sürget az ország érdekében. In Népszabadság 2012. január 14. 7. o.). A Miniszterelnökséget vezető államtitkár pedig a túl nagy minisztériumokat tartotta újragondolandónak (Lázár János: Simicska egy kiséger <http://444.hu/2013/06/21/lazar-janos-simicska-egy-kiseger/> 2013. június 22.). Más vélemény szerint az új kormányzati szerkezet bevált, az önálló pénzügyi tárca sem hiányzik, sőt „... soha nem volt még kormányzati ciklusban ennyire hangsúlyos a jó költségvetési politika.” Navracsics Tibor: Átalakítás után. In Heti Válasz, 2012. május 31. 27. o.

⁵⁵ Forrás: 1166/2010. (VIII. 4.) Korm. határozat a Miniszterelnökségen, a minisztériumokban, az igazgatási és az igazgatás jellegű tevékenységet ellátó központi költségvetési szervezetnél foglalkoztatottak létszámáról, 2/2014. (IV. 9.) ME utasítás a Miniszterelnökség Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló 1/2014. (I. 22.) ME utasítás módosításáról.

⁵⁶ Erről: Csuhaj Ildikó: Navracsics Tibor: sértődős ember ne menjen politikusnak! In Népszabadság, 2012. június 11. 13. o. és Lázár János: Simicska egy kiséger. i. m. Navracsics Tibor úgy értelmezte miniszterelnök-helyettesi tisztségét, hogy az alapvetően a közigazgatási koordinációra van szabva. Lázár János szerint pedig „... 2010 és 2012 között nem létezett központi politikai koordináció, lényegében nem volt Miniszterelnöki Hivatal vagy Miniszterelnökség.”

indítványként a kormányzati döntés-előkészítési rend mellőzésével került a parlament elé. (Ez a tárca közigazgatási államtitkára által vezetett és a kormányzati koordináció szempontjából kulcsfontosságú közigazgatási államtitkári értekezlet hatékonyságát is gyengítette. Fő okait azonban a ciklus első két évét értékelő szerzőpáros bizonyára helyesen, de az Antall-kormány alatt felállított testület történetében egyáltalán nem új keletű problémákban látja, a túl sok és rossz minőségű előterjesztésben, meg abban, hogy számos ügy – ahogy a politikai kormányzás jegyében már régóta szokásos – közvetlenül került a kormány elé.⁵⁷⁾

2. A Miniszterelnökség megerősítése, ahogy húszéves fennállása alatt a Miniszterelnöki Hivatalé is történt, két irányt vett. Az egyik – többek között jogi államtitkárság, parlamenti és stratégiai helyettes államtitkárság szervezésével, a kormányzati kommunikáció irányításával, a kormányzati ellenőrzés hatókörébe vonásával vagy a döntés-előkészítés menetébe az általa menedzselte politikai államtitkári értekezlet beállításával – azt célozta, hogy erre alkalmassá tett központként kézben tartsa a kormányzati folyamatokat.⁵⁸⁾ A másik irány a miniszterelnök felelősségi körének kiterjesztésekor már szóba jött: a minisztériumoktól a Miniszterelnökség alá került több szakmai-szakigazgatási terület, polgári hírszerzés, külgazdaság, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség jogutódjaként saját szervezetével látja az uniós források felhasználásával kapcsolatos feladatokat, sőt még társadalomtudományi intézményhálózatot is irányít. (Továbbá a Miniszterelnökség vette át a nemzetgazdasági tárcától a Széchenyi Programiroda Tanácsadó és Szolgáltató Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság tevékenységének szakmai felügyeletét és a tulajdonosi jog gyakorlását vagy az Emberi Erőforrások Minisztériumától a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézetet irányítását.⁵⁹⁾ 2012 előtt a feladat-kiterjesztés kivételes lépéseként épült be a Miniszterelnökségbe a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottságnak az eredetileg a kulturális tárcánál elhelyezett titkársága.⁶⁰⁾

Az alaprendeltetésétől, a koordinációs funkciójától ugyan idegen, de politikailag fontos területek, jelentős pénzforrások feletti rendelkezés megszerzése a kormányzati központ befolyását persze kiszélesíti. Az ilyenfajta hatalomkoncentráció hozzátartozott a Miniszterelnökség elődjének, a Miniszterelnöki Hivatalnak a történetéhez is, amely azonban tapasztalataim szerint hátrányára is rámutatott, mert a szakmai-ágazati ügyek vitele, az ezekkel járó érdekek érvényesítése és képviselése széttagolta a szervezetét, a kormányzati folyamatokban pedig csökkentette a vezérlési képességét és eredményességét.

V. Az államtitkári rendszer megvalósulása

1. A rendszerváltás után 2006-ig az állami vezetői modell, illetve az államtitkári rendszer a politika és a közigazgatás szétválasztásának elvére épült, ami jó szándéka, vonzereje és kezdeti pozitív hatásai ellenére a kormányzás felső vezetői szintjén mindinkább illúzióknak bizonyult, és kudarcot vallott. Itt a két szféra egymáshoz közel kerül, össze is érhet, igazságtalanságokkal és túlzásokkal, de a kinevezési gyakorlat és a ciklusonkénti személycserék egyre nyíltabbá tették, hogy a köztisztviselői státuszban álló és szakmai vezetőknek minősülő közigazgatási és helyettes államtitkárok kiválasztásának a politikai- bizalmi szempontja is létezik. Ez normális körülmények között nem a szakmai alkalmasság terhére és főleg nem helyette érvényesül, nem politikai kinevezettek vagy ejtőernyősök beállításával jár, hanem csak annyit jelent, hogy a szakmai vezetőktől a minden köztisztviselőre érvényes lojalitáskövetelményen felül elvárható, hogy –

⁵⁷⁾ Gallai Sándor - Molnár Balázs i. m. 19. o.

⁵⁸⁾ A közigazgatással szemben a hírek szerint szintén hetente üléselő politikai államtitkári értekezletet a kormányügyrend nem intézményesítette. Létezéséről Lázár Jánostól ("Nem hatalom, hanem szolgálat lesz a feladatomban": 2013. november 23.) és a sajtóból (Pindroch Tamás: Távozó közigazgatási államtitkárok. In: Magyar Hírlap online, 2012. június 25. http://www.magyarhirlap.hu/belfold/tavozo_kozigazgatasi_allamtitkarok.html) tudunk.

⁵⁹⁾ 293/2012. (X. 16.) Korm. rendelet, 1449/2012. (X. 16.) Korm. határozat, 25/2013. (II. 12.) Korm. rendelet

⁶⁰⁾ 258/2010. (XI. 12.) Korm. rendelet

legalább a szakterületükön – azonosuljanak a kormánypolitikával. Ennek hatásaként következik a politikailag más színű kormányok hivatalba lépése után a szakmai vezetők kicserélése is, akik közül sokan maguk sem vállalnák a további szolgálatot.

Ilyen háttérrel, habár a politikai kormányzás eszméje és az apparátusellenesség is motiválták, a 2006-os változtatások fontos pontjaként az állami vezetői modell, illetve államtitkári rendszer nem egyszerűen átalakult, hanem az addigi elve is eltűnt. A kormány szervezeti törvénnyel megszűnt a kormányzat politikai és szakmai vezetőinek megkülönböztetése, mert a miniszterelnök és a miniszterek alatt az államtitkárok és helyettes, új névvel szakállamtitkárok is politikai státuszba kerültek, akiknek megbízatása kivétel nélkül a kormányéhoz kötődik. Az egységes állami vezetői modell megvalósítása, főleg a rendszerből kihagyott közigazgatási államtitkár nem megfelelő pótlása és az államtitkári kar túlpolitizáltsága miatt, nem jól sikerült, azonban alapgondolata, hogy a közigazgatási felső vezető a hozzá tartozó területen a kormánypolitikával azonosuló szakértő, nagyon is életszerű. (A politikai-bizalmi szempontot a bármikor lecserélhető politikai tisztviselő fogalmával a német közszolgálati jog sem leplezi. Az olyan tisztséget betöltőkre vonatkozik, közöttük lennének a mi közigazgatási és helyettes államtitkáraink is, akiknek tartósan azonosulniuk kell a kormány politikai elképzeléseivel és céljaival.⁶¹)

2. A magyar közvélemény a depolitizált közigazgatással rokonszenvezik, és nem fogadta el, hogy kivételként a csúcson álló vezetőknek a politika bizalmát is élvezniük kell: az egységes állami vezetői modellt – a szakma, a politika és a média részéről egyaránt – kevés kivétellel csak éles elutasítás fogadta. Elvetette a második Orbán-kormány is, noha személyzeti politikájához a kijavított és továbbfejlesztett változata igazán illene, és helyette visszatért a politikai és szakmai vezetők megkülönböztetésén alapuló régi államtitkári rendszer. Alátámasztásaként a politika és a közigazgatás kettéválasztásának, a közigazgatási felső vezetés politikamentességének, pártsemlegességének és életpályaszerűségének hangsúlyozásával, amelyhez képest egyáltalán nem ebben a szellemben, de nem eltérően persze az előző ciklusok gyakorlatától, a közigazgatási és helyettes államtitkári kar összeállításakor könnyen érzékelhetően érvényesültek a személyi kiválasztás politikai-bizalmi szempontjai is.⁶² Amivel megghiúsul a modell eszménye, az, hogy a változó politikusokkal szemben a pártsemleges és a mindenkori kormányhoz lojális szakmai vezetők a kormányzásban az állandóságot és a folyamatosságot képviselik, és ciklusokon átívelően hivatalban maradnak. (Érdemes felidézni, hogy a HVG adatai szerint a két héttel a hivatkozott parlamenti felszólalások után, június 2-án kinevezett – a szakmai minőséget illetően egyébként kifogástalan – nyolc közigazgatási államtitkár közül hét ugyanebben vagy más közigazgatási felső vezetői tisztségben korábban az Antall-, majd az első Orbán-kormány alatt dolgozott, négyen a Fidesz-KDNP szakértői köréhez tartoztak, az ezt követően kinevezett helyettes államtitkárok legalább 20%-a szervezeti értelemben is kapcsolatban állt a kormánypártokkal.⁶³ A szakmai alkalmassági követelmény és a bizalmi elv együttes érvényesítését példázta 2012-ben az Emberi Erőforrások Minisztériumában az új közigazgatási államtitkár kiválasztása.⁶⁴)

Maga a szabályozás sem következetes, ahogy nem volt az 1990-2006 között sem, mert az egységes állami vezetői modellhez képest kevésbé nyílt szövegezéssel, de gond nélkül lehetővé teszi a politikai-bizalmi indíttatású személyi változtatásokat. A politika és közigazgatás

⁶¹ A politikai köztisztviselő fogalmáról: Beamtenstatusgesetz vom 17. Juni 2008 (BGBl. I S. 1010), 30. § és szövetségi szinten a köréről Bundesbeamtengesetz vom 5. Februar 2009 (BGBl. I S. 160) 54. §.

⁶² Az indokokról lásd 2010. május 17-én a kormány megalakulásához szükséges alkotmánymódosítás és más törvények parlamenti vitájában Navracsics Tibor expozéját és Salamon László (KDNP) vezérszónoki felszólalását (http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo_naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=2&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig= 2014. április 30.).

⁶³ Államtitkárok regimentje. In HVG, 2010. június 12. 15. o. és Államtitkár-helyettesek légiója. In HVG, 2010. június 19. 14-16. o.

⁶⁴ Lásd dr. Lengyel Györgyi életrajzát (<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/kozigazgatasi-allamtitkarsag/az-allamtitkar/eletrajz> 2014. május 4.). Pályája alapján a szakmai alkalmasság nem kérdéses, amihez a politikai bizalmat a Fidesz pártalapítványának (Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány) igazgatójaként, majd megyei kormány megbízottként szerezhette meg.

szétválasztásának elvét a szakmai vezetők határozatlan időtartamú kinevezése ugyan kifejezi, azonban ez nem alkalmas és elegendő a deklarált cél – stabil és depolitizált közigazgatási és helyettes államtitkári kar megteremtése – megvalósításához. Nem áll akadály a személycserék előtt, mert a határozatlan időre szóló megbízatás indokolás nélkül bármikor megszüntethető felmentéssel.⁶⁵ Egyébként a szakmai vezetők stabilitása a személyi mozgások miatt a ciklus alatt sem valósult meg, nem éppen ebbe az irányba mutat, hogy nyilván a bizalmi elv érvényesüléseként a miniszterváltásokkal – a nemzeti fejlesztési, nemzetgazdasági tárca és az Emberi Erőforrások Minisztériuma élén – a közigazgatási államtitkárok is kicserélődtek. (Az eredetileg kinevezett nyolc közigazgatási államtitkárból a ciklus végére kettő maradt, nem is eddig, hanem csak 2013 nyaráig a helyettes államtitkári karban majdnem száz személyi változás történt.⁶⁶ Szélső példaként 2014-ben a nemzetgazdasági tárcánál a tizenhárom között egy olyan helyettes államtitkárt találunk, aki már 2010-ben is hivatalban állt.⁶⁷ Ellenpélda a belügy vagy a külügy, ahol maradtak a közigazgatási államtitkárok, és viszonylag stabil a helyettes államtitkári kar is.)

⁶⁵ 2011. évi CXCV. törvény 218. és 223. §

⁶⁶ A kormányzati fluktuációról Franczel Richárd: Kormányzati struktúra és állami vezetők 2010 után (II. rész) In Közjogi Szemle 2013/4 szám, 67-74. o.

⁶⁷ Forrás: <http://www.kim.gov.hu/kormany/allamtitkarok/vagyonnyilatkozat/szakallamtitkarok20060731.html> (2010. december 28.) és <http://www.kormany.hu/hu> (2014. április 7.)

A bírósági végrehajtás – behajtás ellentéppárról

A bíróságok jogalkalmazó tevékenységet folytatnak, és mint ilyen, a bírósági végrehajtás a jogalkalmazó tevékenység egyik formájának tekintendő. A társadalmi közérdek – természetesen nem feltétlenül azonos az egyéni gazdasági és egyéb vonatkozású érdekekkel –, egy olyan eszközzel, eszközrendszerrel rendelkezik a bírósági végrehajtás jogintézménye által, amely kikényszeríthető, és amely alkotmányos garanciák mellett komplex tevékenységet lát el egy polgári nemperes eljárási forma keretein belül. Az állam számára egyfajta kötelezettségként jelentkezik a jogvitákkal kapcsolatos döntések érvényre juttatása. Ennek a kötelezettségnek az egyik megvalósulási formája maga a bírósági végrehajtás jogintézménye. Demokratikus országokban az állami teendőket a társadalmi igények, a történelmi előzmények és a nemzeti hagyományok alakítják, a közfeladatokat és ellátásuk mértékét pedig jogszabályok határozzák meg¹. A bírósági végrehajtás összetett és fontos szerepet tölt be a gazdaságban, az adós és hitelezővédelem területén, ugyanakkor pontosan ez sokrétű funkcionalitás teszi frekventálttá a társadalom tagjainak szempontjából, és növeli meg a társadalmi megítélésének illetve mediatisáltságának szerepét, működésének hatékonysági, érdekeltiségi és felelősségi kérdéseinek súlyát.

I. Az ellentéppár

A végrehajtás-behajtás fogalompárral jellemezhető a legjobban a bírósági végrehajtás foganatosítási szakaszához kötődő, a hétköznapi életben tapasztalható egyik legfajsúlyosabb és leggyakrabban tapasztalható probléma, illetve félreértés. A mindennapok gyakorlata során nem tisztázott az, hogy eleve két, alapvetően különböző tevékenységről és ezáltal két teljesen más fogalomról van szó. Nem lehet összemosni a két önálló fogalmat, valamint nem lehet összekeverni a végrehajtás és a „behajtás” által takart tartalmi, illetve realizációs elemeket. Végrehajtás fogalom alatt jelen esetben a bírósági végrehajtást, mint jogintézményt, míg behajtás fogalom alatt az egyéb gazdasági társaságok által végzett (tágon értelmezett) követeléskezelési, mint gazdasági tevékenységek elemeit érthetjük. A bírósági végrehajtási eljárás által foganatosításra kerülő eljárási cselekményeket kizárólag a Vht.² 225. § (1) bekezdésében³ taxatív módon felsorolt személyek foganatosíthatják. Az egyes konkrét végrehajtási ügyek által érintett felek a bírósági eljárás foganatosítási szakaszában csak a Vht. által nevesített szervekkel és személyekkel, valamint az általuk foganatosított intézkedésekkel találkozhatnak közvetlen módon. A tágon értelmezett un. behajtást, (szebben fogalmazva) követeléskezelést, illetve egyéb hasonló gazdasági tevékenységet folytató polgári jogi

* Doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

¹ Pataki János István: *Vagyongazdálkodás*, Budapest, Robinco Kiadó, 2011., 20. o.

² 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról (a továbbiakban Vht.).

³ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

225. §. (1) A végrehajtás elrendelését és foganatosítását – e törvényben megállapított szabályok szerint – a bíróság, illetve a közjegyző, továbbá e törvényben meghatározott más szervek és személyek, így különösen a következők végzik:

- a) az önálló bírósági végrehajtó,
- b) a törvényszéki végrehajtó,
- c) az önálló bírósági végrehajtó-helyettes,
- d) a törvényszéki végrehajtó-helyettes,
- e) a végrehajtójelölt.

jogalanyokként, alkalmazottaik, munkavállalók, szerződéses vagy egyéb partnereik közreműködésével végzik az általuk folytatott gazdasági vállalkozási tevékenységet.

A kérdéskör kiindulási alapja szoros kapcsolódási pontot képez magával a jogállamisággal⁴, a bírósági végrehajtás szervezetrendszerével, a jogintézmény helyével és szerepével a társadalomban, az önkéntes jogkövető magatartással, a joghoz jutás esélyével, a jogérvényesítéssel, illetve magával a jogbiztonsággal. Amennyiben a társadalom minden tagja, minden esetben önkéntes jogkövető magatartást tanúsítana, akkor ideális körülmények között – utópisztikus jelleggel megfogalmazva – nem lenne szükség sem a bírósági végrehajtás jogintézményére, sem a követeléskezelő gazdasági társaságok tevékenységére. Az érvényben lévő, hatályos szabályrendszer szerint ma Magyarországon végrehajtói szolgálatot profitorientált gazdasági társaság nem láthat el. Az önálló bírósági végrehajtó által ellátott végrehajtói szolgálatot miniszteri kinevezés aktusa keletkezteti, és a kinevezés megtörténtével válik a természetes személy önálló bírósági végrehajtóvá (kizárólag természetes személy nevezhető ki, a kinevezés feltételrendszerét a Vht. XIX. fejezete, a végrehajtói szolgálat keletkezése címmel, kógens jelleggel részletesen szabályozza). A kinevezés határozatlan időre, meghatározott székhelyre és meghatározott helyi bíróság mellé rendeli a szolgálatot teljesíteni az önálló bírósági végrehajtót. A bírósági végrehajtók az igazságszolgáltatást képviselik, így közhatalmi személynek minősülnek. A Btk.⁵ szerint hivatalos személynek számít az önálló bírósági végrehajtó, az önálló bírósági végrehajtó–helyettes és a végrehajtói kézbesítésre felhatalmazott önálló bírósági végrehajtó jelölt is⁶. A Btk. miniszteri indokolásának megfogalmazásában a hivatalos személy elleni erőszak büntette közvetlenül a jogszerű eljárást teljesítő hivatalos személyt sérti, azonban ezen keresztül az államapparátus működését zavarja meg⁷. „Az önálló bírósági végrehajtó bírósági nem peres eljárást lefolytató személy, igazságügyi szolgálata viszont speciális, mert nem áll szolgálati viszonyban a bírósággal és jogszolgáltató tevékenységéért az államtól díjazásban nem részesül. Az önálló bírósági végrehajtók önálló jogkörű jogalkalmazók, akik saját hatáskörükben foganatosítják a végrehajtási cselekményeket. Mindez azt jelenti, hogy közjogi státusukat tekintve személyükben állami jogszolgáltató hatóságnak tekintendők.”⁸

II. Fogalmak

Az elvi, un. „behajtó cég” fogalma értelmezésre szorul. A negatív kicsengésű meghatározás alapján működő gazdasági társaságok általában adósságkezeléssel, követelésvásárlással, követelésérvényesítéssel, gazdasági érdekérvényesítéssel, stb. foglalkozó nyereségérdekelt, különböző társasági formában működő polgári jogi alanyok. Ebből a tényből következően a követeléskezeléssel kapcsolatos tevékenységük végzését nem a Vht.-ban, és nem a bírósági végrehajtás keretrendszeréhez kapcsolódó egyéb jogforrásokban foglaltak szabályozzák. Nem vonatkozik az ilyen gazdasági társaságok tevékenységére, működésére, szervezetrendszerére, felügyeletére, stb. a bírósági végrehajtás jogi

⁴ 46/1991. (IX. 10.) AB határozat.

Az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy a bírósági határozatok tiszteletben tartása, a jogerős bírósági döntések teljesítése – akár jogszerű kényszerítés árán is – a jogállamisággal kapcsolatos alkotmányos értékekhez tartozik. A végrehajtási eljárásban már nem a mindenkit megillető alkotmányos személyi jogokat kell elvont módon védeni, hanem az "ártatlanságában" a megelőző eljárás során megcáfolt jogsértővel szemben kell konkrét törvényes kényszerítő eszközöket alkalmazni. Ha ugyanis a végrehajtási rendszer gyenge és könnyen kijátszható, ez óhatatlanul a bírósági határozatok lebecsüléséhez, jogbizonytalansághoz, a jogtudat romlásához, a jogállamiság sérelméhez vezet.

⁵ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban Btk.).

⁶ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 459. § (1) 11. h).

⁷ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 310. § Miniszteri indokolás.

⁸ Sáriné Simkó Ágnes (szerk.): A bírósági végrehajtás, Budapest, HVG–ORAC, 2009., 576. o.

szabályrendszere által a bírósági végrehajtási eljárás által érintett felek számára biztosított garancia és jogorvoslati rendszer sem. A bírósági végrehajtás esetében a kifejezetten a jogintézményre vonatkozó mindenkor hatályos jogszabályi környezetnek jelentkezik primátusa, illetve főszabály szerint a szabályozás kógens, azaz kötelező jelleggel bír⁹, és nem ez a szabályrendszer vonatkoznak a követeléskezeléssel foglalkozó gazdasági társaságok működésére és az általuk végzett tevékenységre. A követeléskezelés jellegű tevékenység végzésének a közvetlen célja teljesen természetesen, és egyértelmű módon kizárólag a profit-maximalizálás. Ezzel szemben „a bírósági végrehajtás általában az állam által, a konkrét egyedi ügyben fennállónak elismert és kikényszeríthető alanyi jogot juttatja érvényre¹⁰ (a tárgyi jog valamely alanyi magánjogot biztosít egy jogalany számára, az „alanyi jog végső soron jogi kényszerrel biztosított lehetőség valamely jogi kötelesség teljesítésének követelésére)¹¹.” A behajtással, követeléskezeléssel foglalkozó gazdasági társaságok által végzett tevékenység nem tekinthető a bírósági végrehajtó eljárásával egy szinten állónak, az adóssal szemben nem rendelkeznek semmiféle hatósági, vagy hatósági jellegű jogosultsággal. Kényszercselekményeket nem alkalmazhatnak sem önállóan, sem a rendőri hatósági szervek közreműködését igénybe véve. Normális esetben a tartozásbehajtás, követeléskezelés, faktoring, stb. tevékenység (nevezzük bárhogyan) a gazdaság, a piac minden szegmentumában megtalálható, valamint a követeléskezeléshez köthető tevékenység a gazdaság rendes működéséhez szükséges, és az ezzel foglalkozók is jogszerűen járnak el. A végzett aktív gazdasági műveleteket, a követeléskezelés esetében elsősorban nem a társadalmi, vagy közérdek vezérli, hanem az adott természetes vagy jogi személy jogszerű, vagy (akár szubjektív módon) annak tekintett követelésének érvényesítése, a gazdasági társaság tulajdonosainak az általuk elvárt haszonhoz, a megtermelt minél nagyobb nyereség eléréséhez fűződő érdeke, ami tulajdonképpen egy gazdasági társaság esetében ésszerűnek és egyben elvártnak is tekinthető. A közbizalom általános csökkenése, mint társadalmi, szociológiai jelenség azonban mind a végrehajtási, mind a követeléskezelési tevékenységgel szemben kiemelkedő problémát jelent.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarán belül létezik a Követeléskezelő Szakmai Osztály, ahol a 2011. év novemberében kibocsátásra került egy Magatartási Kódex, amely a „Követeléskezelő társaságok a lakosság részére hitelt nyújtó pénzügyi intézmények nem problémamentes ügyleteinek kezelésével kapcsolatos tisztességes piaci magatartásáról¹²” címet viseli. Evidenciaként jelentkezik ugyanakkor, hogy a tartozás behajtással, követeléskezeléssel foglalkozó gazdasági társaságok 100 százalékos mértékben profitorientált tevékenységet végeznek, és ebből következik az a tapasztalati faktum is – tisztelet a kivételnek –, hogy üzleti tevékenységük realizációja kapcsán nem minden esetben veszik

⁹ Pataki János István: A végrehajtó és az adós, Budapest, Ad Librum Kiadó, 2013., 29. o.

¹⁰ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban, Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1846., 277. o. Hiában volna törvényszéket tartani, ha az ítélet végrehajtása nem következne.

¹¹ Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez.

¹² www.bkik.hu/container/container_attachments/download/336 (2012. augusztus. 01). Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara.

Jelen Magatartási Kódex célja, hogy a Kormányzat törekvéseivel összhangban a Hitelintézetek lakossági nem problémamentes ügyleteit kezelő Követeléskezelő Társaságok tevékenysége mindenben megfeleljen a Hitelintézetek által elfogadott Magatartási Kódexben foglaltaknak és megerősítse a hitelintézeti lakossági Adósok és a Hitelezők, Követeléskezelők közötti kapcsolatban nélkülözhetetlen bizalmat. Meg kell értetni és el kell fogadtatni az Adósokkal, hogy a Követeléskezelők segítenek az Adósoknak azzal, hogy olyan megoldási javaslatokat dolgozzanak ki és ajánlanak fel, amelyek célja, hogy a jelzálog fedezetű hitelek és más Adósok megsegítésére létrehozott jogszabályok feltételeinek betartása mellett az Adósok ingatlana ne kerüljön végrehajtásra, és a Követeléskezelők lehetőség szerint olyan törlesztő részleteket alakítsanak ki és ajánlanak fel, amit az Adósok teljesíteni is tudnak. A Követeléskezelőknek e tevékenységüket úgy kell végezniük, hogy mindeközben biztosítsák, hogy a Hitelintézetek megtérülése minél nagyobb legyen és ezen keresztül a betétesek pénze minél nagyobb biztonságban legyen.

figyelembe a morális társadalmi normákat és a jogi szabályozókat – hiszen a morál nem üzleti kategória, a jog megsértése pedig csak bizonyítást nyert esetben szankcionálható – így az általuk alkalmazott módszerek erkölcsi alapjai is nem ritkán megkérdőjelezhetőek¹³ (a gazdasági alapjai nem, hiszen a tulajdonos, a cégvezetés elvárásain, döntésein alapulnak). A behajtó, követeléskezelő cégek tevékenysége mindezen túlmenően nem biztosítja az érdekelt felek számára a teljes körű (sőt néha semmiféle) jogorvoslat igénybevételének lehetőségét, eljárásukhoz pedig nem tapadnak tételesen meghatározott törvényi garanciák, hiszen más a szemléletmód –ami természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes vonatkozó jogszabályi előírásokat ne kellene betartaniuk. Az orientációt rossz esetben a „mindent szabad, amit törvény nem tilt” mottóval jellemezhetjük. Az ilyen gazdasági társaságok többnyire egyéni, adott eseti ügy szerinti megkeresések alapján (nem azonos a bírósági végrehajtó által foganatosított eljárási cselekményekkel) próbálnak eredményt (a követelés végrehajtása és kielégítése tekintetében) elérni, különböző módszerek segítségével (pl. tartozás elismerő nyilatkozat¹⁴ az érintett féllal „önkéntes módon” történő aláíratása – az, hogy milyen eljárási módszereket alkalmaz a sikeres meggyőzés érdekében, az egy teljesen másik kérdés –, mert ha ez sikerül, akkor már esetlegesen érvényes polgári jogi kötelmet keletkeztetnek, ami végső soron akár bírósági végrehajtás útján végrehajtható követelés alapjává¹⁵ is válhat).

A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) a követeléskezeléssel is foglalkozó pénzügyi szervezetek számára ajánlást bocsátott ki, amelybe az általa elvártak minősített fogyasztóvédelmi alapelvek érvényesítését kívánta szabályozni a pénzügyi szervezetek által folytatott követeléskezelői gyakorlat vonatkozásában. Az ajánlás kibocsátásának célját a PSZÁF a követeléskezelés során a késedelmes adósok és a követeléskezelők közötti együttműködő és tisztességes magatartási formákat erősítésében, annak minimális követendő tartalmára tekintettel, iránymutatásként határozta meg. Az ajánlás meghatározása szerint, az adós fogalma alatt a fizetési késedelemmel rendelkező, a Hpt.¹⁶ alkalmazásában fogyasztónak minősülő adós és adóstárs, valamint magánszemély kezes, és zálogkötelezett személye értendő. Általános alapelvként a PSZÁF a tisztességes és együttműködő magatartás elvét, a szakmai gondosság elvét, a szükséges információ szolgáltatásának elvét, az adós teherviselő képessége figyelembe vételének elvét, a fokozatosság elvét, az adós teljesítése elsődlegességének elvét, és a szabályozottság elvét fogalmazta meg, valamint az ajánlás mellékleteiként a gyakorlatban alkalmazható magatartási szabályozott formákat, illetve az adósokat tájékoztató kérdések magyarázatát ismertette¹⁷.

¹³ Természetesen az ilyen jellegű tevékenységgel foglalkozó gazdasági társaságok többsége a vonatkozó jogszabályi előírásoknak megfelelően működik és eljárásuk minden tekintetben jogszerűnek tekinthető. Az itt megfogalmazottak természetesen nem vonatkozna ezekre a gazdasági társaságokra. Kizárólag elméleti problémafelvetés került elemzésre, illetve az ebben a cikkben leírtak nem vonatkoznak egyetlenegy természetes, vagy jogi személyre, ill. jogi személyiség nélküli társaságra sem közvetlen, vagy direkt módon (a szerző).

¹⁴ Bíró György: Kötelmi jog – közös szabályok, szerződés tan, Miskolc, Novotni Kiadó, 2006⁸, 60. o.

A tartozáselismerés a jogosulthoz intézett, írásbeliséghez kötött egyoldalú akaratnyilatkozat, amelyben a kötelezett elismeri, hogy a címmel szemben kötelezettsége áll fenn. A tartozás jogcíme az elismerő nyilatkozattal nem változik meg, az ugyanis megerősíti a jogosult kötelmi helyzetét, de nem változtatja meg a jogalapot. A tartozáselismerés legfőbb joghatása, a bizonyítási teher megfordulása.

¹⁵ Acsádi Acsády Sándor: Magános Magyar Törvény – Kérdések– és Feleletekben, Pest, Kilian György, 1842., 150. o.

Mivel bizonyítatik az adósság? Kötelezvényel, ha t. i. ha abban minden törvényes megkívántatóságok megvannak, és akár igazítástól és akár vakarástól menttek; – tanúvallással, a' kik p. o. jelen voltak a' pénznek felvételén; és a' kamat' fizetéséről szólló ellennyugtatóvánnyal; a' boltosok' és mesteremberek' hiteles könyvök' kivonatjával, a' mellé tett esküvással.

¹⁶ 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról.

6. § 28. Fogyasztó: az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy.

¹⁷ A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete elnökének 14/2012. (XII.13.) számú ajánlása a követeléskezelők számára a követeléskezelési gyakorlatuk során elvárt fogyasztóvédelmi elvekről.

III. Analógia

A problémát hasonlatként látványosan szemlélteti a „végrehajtó-behajtó” és a „mindent-semmit” ellentétpár¹⁸ analógiája is, de teljesen egyértelmű és önmagában is elemi módon elhatárolja magának a Vht.-nak a címe is, amely szerint a törvényi szabályozás a bírósági végrehajtásról szól, nem pedig az un. behajtásról vagy követeléskezelésről. A különbséget definíciális alapon ott találjuk meg, hogy a bírósági végrehajtás – mint az egyedi vagyoni végrehajtás fő útja – általában vagyoni kényszert alkalmaz¹⁹, amely vagyoni szankció alkalmazása jogerős végrehajtható okiraton²⁰ alapul. A behajtás illetve a követeléskezelés által alkalmazott módszerek, eljárások, realizációs elemek általában nem kötődnek ilyen okirati alaphoz (szélső esetben semmiféle irat nem szükséges, csak pl. szubjektív alapú tényállítás), illetve a vagyoni és egyéb kényszerkezelések alkalmazása tiltott számukra, mert ilyen jellegű cselekmény realizációja már büntetőjogi kategóriát képezhet. A leglényegesebbnek tekinthető különbségeket más oldalról több, a vonatkozó jogszabályi környezetben a jogalkotó által megfogalmazott tétel jelenti. Többek között ilyennek minősül a Vht. 5. § (2) bekezdése, amely értelmében „az állami kényszer – e törvény keretei között – elsősorban az adós vagyoni jogait korlátozhatja, kivételesen az adós személyiségi jogait is érintheti”. Alapvető különbségnek tekinthető továbbá, hogy az önálló bírósági végrehajtó számára a követelés jogszerűségi és összecszerűségi felülvizsgálata, vagy bármiféle módosítása tiltott, azaz nem lehetséges (az összecszerűség vonatkozásában főszabály szerint a végrehajtást kérő autonómiája érvényesül, a tőkekövetelés összegét a jogerős végrehajtható okirat tartalmazza), illetve lényeges még az is, hogy az önálló bírósági végrehajtó nem rendelkezik semmiféle nyomozati jogkörrel. A bírósági végrehajtás jogi szabályozását tekintve, alapelveiben, céljaiban, szervezetében, jogi garanciális rendszerében, eljárásában, foganatosítási elemeiben, fokozatossági feltételrendszerében, azaz szinte minden szegmensében teljes egészében eltér a behajtó, követeléskezelő, faktoring, és egyéb cégek, mint tisztán profitorientált alapon működő gazdasági társaságok által végzett minden

Tárgyi hatály: Követeléskezelési tevékenységnek minősül az üzletszerűen nyújtott, saját, vagy harmadik személyt megillető, pénzügyi szolgáltatásból származó késedelmes, lejárt követelés érvényesítése érdekében végzett tevékenység. A követeléskezelési tevékenység fogalma alá nem tartozik a követelés érvényesítése érdekében indított, egyéb törvények által szabályozott jogi eljárások lefolytatása (pl. fizetési meghagyásos eljárás, bírósági végrehajtási eljárás).

Alanyi hatály: Olyan szervezetek és személyek, akik követeléskezelési tevékenységet végeznek (követeléskezelők), így különösen a saját követelését kezelő pénzügyi intézmény, megbízás alapján eljáró követeléskezelő (kiemelt közvetítő, függő ügynök), illetve a pénzügyi szolgáltatásból eredő követeléseket vásárló pénzügyi vállalkozás.

¹⁸ Pataki János István: Gondolatok bírósági végrehajtás rendszeréről, In: Jogelméleti Szemle, XIV/1., 2013., 121-135. (http://jesz.ajk.elte.hu/2013_1.html, passim).

¹⁹ Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez.

A bírósági végrehajtás olyan önálló, törvényileg szabályozott eljárás, amelyben állami, vagy meghatározott szempontból azzal azonosnak minősülő szerv, elsősorban vagyoni kényszer alkalmazása révén juttatja érvényre az állam által, a konkrét egyedi ügyben fennállónak elismert és kikényszeríthető alanyi jogot, vagy előzetesen biztosítja a konkrét egyedi ügyben történő elismerés vagy a kikényszeríthetőség előtt védelemben részesített alanyi jog későbbi érvényre juttatását. A magánjogi igények érvényesítése mellett a vagyoni jellegű pönális szankciók (például pénzbüntetés, pénzbírság, rendbírság) realizálása során is – az adott szankciók vagyoni természete miatt – a bírósági végrehajtás intézményeit kell alkalmazni. A bírósági végrehajtás önálló, törvényileg szabályozott eljárás. A bírósági végrehajtás a szervezeti és eljárási sajátosságai alapján a polgári nemperes eljárások közé tartozik. A bírósági végrehajtási eljárásban állami, vagy meghatározott szempontból azzal azonosnak minősülő szerv jár el. Ebben az eljárásban a bíróság és a bírósági végrehajtó jár el. A végrehajtási eljárás során alkalmazott állami kényszer hátrány okozásában vagy valamely jog korlátozásában ölthet testet.

²⁰ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

1. § A bíróságok és a jogvitát eldöntő más szervek határozatait, továbbá egyes okiratokon alapuló követeléseket bírósági végrehajtás útján, e törvény szerint kell végrehajtani.

tevékenységtől. Amennyiben teljes egészében nyereség-maximalizációs célú tevékenység végzéséről beszélünk (mint a jelen esetben is), akkor a gazdasági tevékenység célja minden esetben valamilyen gazdasági (vagy gazdasági előnyt jelentő) eredmény elérése. A piacgazdaság, a gazdaság fejlődésével, a privatizáció kiterjesztésével egy időben megerősödött és szélesedett a tulajdonosok és a piaci szereplők köre²¹.”

Ellentmondásként jelentkezik a kérdéskör esetében ugyanakkor, az önálló bírósági végrehajtókat, mint a jogintézmény realizációs szervezetét a rendszerváltozáskor (a kormányzati portál a bírósági végrehajtás szervezetét a „privatizált²²” szóval jellemzi) privatizálták. A privatizáció szó használata a kormányzati portálon a bírósági végrehajtás által ellátott tevékenységre vetítve további asszociációkra adhat lehetőséget attól függően, hogy a tevékenységet melyik közvetlenül, illetve közvetve érintett és ellátott jogintézményi szerepkör szerint, illetve melyik érintett fél oldaláról nézve értelmezzük, vizsgáljuk meg. A jogalkotó számára minden kétséget kizáróan nehéz feladatot jelent egy a társadalmi, gazdasági környezet folyamatos változásaihoz igazodó kellőképpen flexibilis jogszabályi környezet megalkotása (aktualizálása és módosítása), valamint a megfelelő szervezeti és hatékony felügyeleti keretrendszer megteremtése. A jogalkotó számára minden történelmi és társadalmi korszak tekintetében kiemelt feladatként jelentkezett a hitelező és az adósvédelem szabályrendszerének megteremtése, mindezt olyan formán, hogy a közérdek ne sérüljön, illetve a gazdaság egyensúlyi helyzete stabilizálódhasson (reguláció). Az önálló bírósági végrehajtó a privatizáció által egy csapásra állami alkalmazottból munkáltatóvá, cégtulajdonossá, ezáltal nyereségérdekeltté vált. Az anomáliát az jelenti, hogy az un. behajtó cégek vonatkozásában, 100 százalékban a profit-maximalizálás jelenik meg fő elérendő célként a tulajdonosaik, vezetésük – ami természetesen nem felróható számukra, hiszen nem a „bíróság hatáskörével” azonos módon járnak el, mint az önálló bírósági végrehajtó, és nem végezhetnek, nem realizálhatnak hatósági kényszercselekményeket, nem korlátozhatják adós jogait (semmilyen értelemben véve) – elsődleges érdekkörében. Ezzel szemben az államapparátus nem profitorientált fő működési paraméterrendszer alapján fejt ki gyakorlati tevékenységét, és így elvileg a bírósági végrehajtás jogintézménye sem működhet nagy mértékben profitorientált alapon. Az AJBH²³ által, a bírósági végrehajtás jogintézményének vizsgálata témájában kibocsátott egyik jelentése azt mondja ki, hogy az önálló bírósági végrehajtó az eljárása során – hasonlóan a közhatalom alapján eljáró közigazgatás működéséhez – közhatalmat gyakorol, így mindazok a követelmények, amelyek a közigazgatás működésével összefüggésben, a közigazgatási hatósági eljárás során a hatóság a hatóság ügyfélkapcsolati kötelezettségére igazak, alappal elvárhatók a végrehajtói működés során is²⁴. Az AJBH ebben az esetben szinte teljesíthetetlen elvárásokat fogalmaz meg, mert feloldhatatlannak tűnő ellentét mutatkozik egy „nyereségérdekelte vállalkozó,” illetve egy állami, bírósági tisztségviselő státusza, alá– fölérendeltségi viszonyai, érdekérvényesítési képessége, és alapvető gazdasági érdekei között. A gazdaság működésének alapelve szerint alapvetően determinánsnak bizonyul az a tény, hogy a rendszerváltást követően a demokratizmus követelményének túlsúlyos figyelembevétele mellett az önálló bírósági végrehajtók kikerültek a bírósági alkalmazottak (munkavállalók, illetve köztisztviselők vagy közalkalmazottak) köréből, és külön önálló gazdasági szervezeti formában²⁵ működtek

²¹ Bíró Tibor (szerk.): A vállalkozások tevékenységének komplex elemzése, Budapest, Perfekt, 2001., 3. o.

²² https://ugyintezes.magyarorszag.hu/ugyek/410006/420015/430001/Vegrehajitasi_eljaras20091202.html (2012. december 18.).

²³ Alapvető Jogok Biztosának Hivatala (a továbbiakban AJBH).

²⁴ Hajas Barnabás–Szabó Máté (szerk.): Pajzsuk a törvény – Rászoruló csoportok az ombudsmani jogvédelemben, Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2013/4., 420. o.

²⁵ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

254/A. § (1) A végrehajtói iroda az önálló bírósági végrehajtói tevékenység végzésének elősegítésére határozatlan időre alapított, jogi személyiséggel rendelkező szervezet.

tovább. Az új szervezeti kialakítás létrejöttének pillanatától kvázi egyfajta „profitorientált működési környezetbe” helyezte az önálló bírósági végrehajtókat. A privatizáció következtében, a bírósági végrehajtás foganatosítási szakaszára nézve kvázi új személyiségként jelent meg az önálló bírósági végrehajtó, mint egy önálló gazdasági társaság tulajdonosa és vezetője. Nyereségigényének, profit-maximalizációs elvárásának a mértéke, a súlya, az immáron önálló vállalkozásnak tekinthető, és általa vezetett jogi személyiséggel felruházott szervezet hatékony gazdasági működésével szemben kiemelkedővé vált.

IV. Felügyelet

Az esetlegesen felmerülő rendellenes működésbeli, orientatív jelenségek dominanciáját és érvényesülését a jogalkotó részletes, főként kógens jellegű jogi szabályozás bevezetésével, valamint több szintű felügyeleti és fegyelmi rendszer bevezetésével és alkalmazásával kívánta megelőzni. A kialakított felügyeleti és fegyelmi feladatokat ellátó szervek, az általuk ellátott tevékenység végzésének minősége és hatékonysága – különös tekintettel a szakmaiság, és a pártatlanság elveire – alapvetően kihat a teljes jogintézmény gyakorlati működésére. A szakmai felügyeleti tevékenység ellátását elsősorban a Magyar Bírósági Végrehajtói Kamara²⁶ (a továbbiakban MBVK) végzi. Az MBVK szervezete 1995. január 01. napján kezdte meg működését, és kiemelkedően fontos szerepet tölt be a bírósági végrehajtás intézményrendszerét, annak működését, működtetését, felügyeletét és fenntartását illetően. Az MBVK, mint köztestület²⁷ szakmai önkormányzati szervnek minősül. A Vht. 249–253. szakaszai tételesen szabályozzák az MBVK jogállását, az általa ellátandó feladatokat, jogait és kötelezettségeit, szervezeti felépítését. Az MBVK a tagságára nézve kötelező iránymutatásokat bocsát ki, különböző ön- és tagellenőrzési feladatokat lát el, kivizsgálja a hozzá beérkező panaszokat²⁸. Felügyeleti jogkörében eljárva az MBVK a jogalkotó által megfogalmazott rendelkezéseknek szerez érvényt. A felügyeleti jogkör gyakorlása az egyes ügyekben (bármely érintett fél részéről) a hozzá beérkezett panaszok elbírálásán keresztül (a kötelezően előírt rendszeres és rendkívüli ellenőrzési feladatok ellátásával kiegészítve) konkrét adós és hitelezővédelmi szerepkört tölt be, és ezen keresztül hatósági ellenőrzési funkciót lát el. Ellenőrzési jogkörében eljárva az MBVK az egyes önálló bírósági végrehajtók teljes ügyviteli rendszerét, pénzkezelését, magatartását is vizsgálni jogosult. Az MBVK feletti törvényességi felügyeletet az igazságügyért felelős miniszter, az önálló bírósági végrehajtó

²⁶ 39/1997. (VII. 1.) AB határozat.

Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint egy köztestület, egy szakmai kamara közfeladatot, illetve közigazgatási feladatot lát el, tulajdonképpen az állam vagy a települési önkormányzatok helyett.

²⁷ Hajas Barnabás–Szabó Máté (szerk.): Pajzsuk a törvény – Rászoruló csoportok az ombudsmani jogvédelemben, Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2013/4., 425.

Az AJBH vizsgálati jelentései megállapítják, hogy az MBVK, mint a végrehajtók önkormányzati szerve, nem mindenben felel meg az Alkotmánybíróság által a szakmai kamarákról megfogalmazott általános jellemzőknek. A bírósági végrehajtási eljárás részben alapjogokat korlátozhat, illetve szorosán az igazságszolgáltatáshoz közvetlenül kapcsolódó jogintézmény. Az MBVK esetében a közfeladat fogalma tágabb halmazt ölel fel, mint a hatósági jogkör gyakorlása, szerepe és hatása a jogintézmény működésére nézve kiemelkedő jelentőséggel bír.

²⁸ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

266. § (2) Fegyelmi vétséget követ el az önálló bírósági végrehajtó, az önálló bírósági végrehajtó-helyettes és az önálló bírósági végrehajtójelölt akkor is, ha vétkes magatartása a kamara iránymutatásában foglaltakat súlyosan sérti.

267. § (1) A fegyelmi vétséget elkövető végrehajtóval szemben a következő fegyelmi büntetések szabhatók ki:

a) figyelmeztetés, b) írásbeli megrovás, c) a jövőbeni tisztségviseléstől meghatározott ideig történő eltiltás, d) a kamarai tisztségtől való megfosztás, e) 500 000 Ft-ig terjedő pénzbírság, f) hivatalvesztés.

278. § (1) Fegyelmi vétség alapos gyanúja esetén a miniszter, a törvényszék elnöke vagy a kamara elnöke feljelentést tesz az elsőfokú fegyelmi bíróság elnökénél, aki a feljelentést haladéktalanul közli a gyanúsított személlyel.

eljárását tekintve, pedig a kinevezési okiratban foglalt székhely szerinti Törvényszék²⁹ látja el. A minisztérium és a bíróság (általános, törvényességi), az MBVK (szakmai, etikai) által ellátott felügyeleti tevékenység a részletszabályozások vonatkozásában bírnak különös hatáskörrel.

A fegyelmi felelősségre vonás rendszere a végrehajtói szolgálat és a végrehajtói szervezet felügyeleti eszköztárának egyik alapvető eleme. Az önálló bírósági végrehajtók is az igazságszolgáltatási szervezet részeinek tekinthetők az általuk végzett tevékenység okán (még ha munkavállalói szervezeti egység szerint nem is tartoznak oda), így a jogalkotó a 2012. évben bevezetett új fegyelmi szabályozási rendszer alkalmazásával a bírósági fórumrendszert helyezte előtérbe. A felügyeleti tevékenység összességében három részre bomlik, ami megkérdőjelezheti a hatékonyság mértékét, átfedéseket hiányosságokat eredményezhet a jogosultságok értelmezésének vonatkozásában, valamint a hatáskörök és az illetékességek tekintetében. A felelősségi rendszer újraszabályozásának részeként a 2012. évben a jogalkotó további szabályozási elemet léptetett hatályba a bírósági végrehajtó lényegesen jogszabálysértő intézkedésére, vagy intézkedés elmulasztására nézve³⁰, amennyiben végrehajtási kifogást nyújtanak be³¹. Megváltozott továbbá a fegyelmi bíróságok összetételének és eljárásának a szabályrendszere is, amely változtatás a bíróságok által gyakorolt felügyeleti tevékenység szerepének jelentős mértékű megnövelését célozta³². A fegyelmi eljárások újraszabályozásával a jogalkotó egyértelmű módon a pártatlanság alkalmazásának elvét kívánta előtérbe helyezni. A fegyelmi fórumrendszer módosítása azonban önmagában nem elegendő a tapasztalható eljárási disszonancia teljes redukálásához³³. A teljes redukciót a bírósági végrehajtás jogintézményének (ezáltal a felügyeleti rendszernek is) az átfogó reformja jelenthetné, amely reform sikerességének fokmérője a közbizalom megerősödése lehet.

²⁹ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról 230. §.

³⁰ 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

217/B. § (1) Lényegesen jogszabálysértő végrehajtói intézkedés vagy intézkedés elmulasztása esetén az önálló bírósági végrehajtó – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – köteles a kifogással érintett végrehajtási ügyben járó munkadíja 20 %-ának, ugyanazon végrehajtási cselekmény tekintetében ismételt eljárási szabálysértés esetén pedig 50 %-ának megfelelő pénzösszeg megfizetésére.

(2) Nem terheli a végrehajtót az (1) bekezdés szerinti kötelezettség akkor, ha a kifogás elbírálása keretében történik az ingatlan forgalmi értékének meghatározása, vagy ha a lényeges eljárási szabálysértéshez nem a végrehajtó érdekkörében felmerülő ok vezetett.

³¹ Pataki János István: A bírósági végrehajtási törvény (Vht.) 2012. évi változásairól, In: Jogi Fórum, 2013., <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/546>, passim.

³² 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról.

270. § (1) Az eljárás alá vont személyek fegyelmi ügyeit a bírósági végrehajtói fegyelmi bíróság (a továbbiakban: fegyelmi bíróság) bírálja el.

(2) Elsőfokú fegyelmi bírósággént a Budapest Környéki Törvényszék mellett működő Bírósági Végrehajtói Fegyelmi Bíróság jár el.

(3) Másodfokú fegyelmi bírósággént a Kúria mellett működő Bírósági Végrehajtói Fegyelmi Bíróság jár el.

272. § (1) Az Országos Bírói Tanács – a törvényszékek, ítéltótblák és a Kúria elnökének javaslatai alapján – a bírák közül az elsőfokú fegyelmi bíróságra 30, a másodfokú fegyelmi bíróságra 10 fegyelmi bírót nevez ki 4 évre. A fegyelmi bíróság elnökét és elnökhelyettesét a fegyelmi bírák közül az Országos Bírói Tanács nevezi ki.

³³ Kapa Mátyás – Bíró Noémi – Nádas György – Rab Henriett – Zoltán Hunor – Zoltán Levente – Gyekiczky Tamás (szerk.): A bírósági végrehajtás magyarázata, Budapest, Complex, 2009., 1051. o.

Egyrészt egyéb jogszabályi ismérvekkel nem rendelkező szabályrendszer sérelme nem alkalmas fegyelmi eljárás indítására, másrészt hivatásbeli kötelezettségzegés esetén állhat fenn fegyelmi vétség, azaz a végrehajtó hivatásbeli tevékenységéhez kell kötődnie.

V. Összefoglalás

A jogalkotó szemszögéből vizsgálva a bírósági végrehajtás jogintézményét ellentmondásos, részben ambivalenciát tükröző elemek is fellelhetők. Az egyik oldalról célként fogalmazódott meg a jogalkotó részéről a végrehajtási eljárás hatékonyságának a növelése, míg a másik oldalról különböző adós- és hitelezővédelmi programokat vezet be, a társadalom tagjai és a gazdasági változások által generált politikai, kormányzati szinten is érezhetővé váló igényeknek, és az ezek mentén megfogalmazódó jogi, gazdasági, és politikai céloknak megfelelően, így részleges ellentmondásba keveredik az önmaga által megfogalmazott célrendszerrel. A jogalkotó és egyes civil szervezetek számára is nyilvánvalóvá vált néhány anomália, és a társadalom, a gazdaság változásai által generált és keletkeztetett, jelentkező új igény, illetve követelmény, mint azt a T/4918. számú törvényjavaslat is igazolja. A 2011. december 13. napján elfogadott T/4918. számú törvényjavaslat³⁴ indoklás részében a jogalkotó kiemeli a gazdasági-pénzügyi válság okozta jelenségeket, valamint a nagyságrendi növekményt mutató ügyszámok évenkénti alakulását³⁵, szembeállítva a hatékonysággal. A beérkezett összes bírósági végrehajtási ügyet Magyarországon mintegy ≈ 240 fő végrehajtó (≈ 200 fő önálló bírósági végrehajtó, és ≈ 40 fő törvényszéki végrehajtó) bonyolítja le³⁶. A létszám az elmúlt évek adatait tekintve stabil, a létszámváltozás mértéke elhanyagolható. Maga a jogalkotó is kiemeli a közbizalom közvetlenül tapasztalható csökkenésének, a bírósági végrehajtás jogintézményével szemben tapasztalható közbizalom hiányának megnövekedését, mint jelentős társadalmi relevanciával bíró jelenséget. Magas prioritási értékkel ellátva, kiemelt közép és hosszú távú célként fogalmazza meg a jogalkotó egy jól működő, átlátható alternatívát megjelenítését a bírósági végrehajtás jogintézménye által, a társadalom tagjai számára transzparens módon, az önhatalommal, a szürke és fekete gazdasági zónával szemben. Közvetlenül elérendő célként nevesítve, a gyors és hatékony követelés-érvényesítés kialakítása jelentkezik.

A bírósági végrehajtás jelenkori rendszerével és szervezetével, a címben megjelenített fogalompár által felvetett tárgykör vizsgálatával kapcsolatban összefoglalva az eddigi eredményeket az a hipotetikus kérdés merül fel, hogy amennyiben az önálló bírósági végrehajtó eljárása a bíróság eljárásával azonosnak tekintendő, akkor miért nem a bírósági szervezetrendszer keretein belül működik a jogintézmény? Hatékony-e az alkalmazott felügyeleti és fegyelmi, felelősségi rendszer működése? Abban a tekintetben nem minősíthető elméletinek a kérdésfelvetés, hogy amennyiben az önálló bírósági végrehajtó hatósági feladatot lát el (kényszerrel alkalmaz), és az általa végzett tevékenység kontrollja sok szempontból csak közvetettnek minősíthető, mert egyes eljárási elemek foganatosítása vonatkozásában szubjektív alapú mérlegelési és eljárási lehetőségekkel rendelkezik. Hozzáteve, hogy az önálló bírósági végrehajtó egyéni (tulajdonosi, munkáltatói) érdekeltségi szempontjai módosultak a privatizáció közvetlen és a bevezetésekor azonnal jelentkező

³⁴ Magyar Köztársaság Kormánya, T/4918, számú törvényjavaslat, a bírósági végrehajtással kapcsolatos és egyéb igazságügyi tárgyú törvények módosításáról. Előadó: dr. Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszter, Budapest, 2011. november.

³⁵ Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez.

A végrehajtás foganatosítása végett az önálló bírósági végrehajtókhoz érkezett ügyek száma 2006-ban 201 024, 2007-ben 225 663 volt. Ezen ügyek nagyobb része pénzkövetelés érvényesítésére irányult: 2006-ban 197 726, 2007-ben 222 371 ilyen esetet rögzített a statisztika. Az önálló bírósági végrehajtókhoz érkezett ügyekben a pénzkövetelés tőkeösszege az elmúlt időszakban folyamatosan nőtt, 2006-ban a tőkekövetelés összértéke 133 524 607 218, 2007-ben pedig 50 653 884 745 forint volt.

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Magánjogi és Igazságügyi Kodifikációs Főosztály (KIM MIKFO) adatai alapján az önálló bírósági végrehajtókhoz beérkezett ügyek száma a 2012. évben 633 974 db/év volt.

³⁶ Pataki János István: A bírósági végrehajtás a számok tükrében, In: Jogi Fórum, 2013., <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/527>, passim.

hatásaként, magas kockázati szintet jelentve kitolódtak a profit-orientáltság irányába. Önmagukban az egyes jogszabály módosítások nem jelentik átfogó reformintézkedések kidolgozását és bevezetését, ezáltal egy átfogó újraszabályozási folyamat elindítását, és ezért jórészt hosszú távon nem érik el a kitűzött célokat. Napjainkban jól kivehető és érzékelhető hogy a jogalkotó a társadalmi megítélés hangján, és gazdasági hatások mérésén keresztül maga is érzékeli a fennálló problémákat, így a bírósági végrehajtás jogintézményére nézve további eljárási, szervezet és rendszerszintű programok kidolgozása és bevezetése prognosztizálható a kormányzati jog, gazdaság, bel és társadalompolitika részeként az elkövetkezendő időszakokban, mert a bírósági végrehajtás eszközrendszerét időről időre meg kell újítani a társadalom és a gazdaság időszakonként megváltozó igény szintjére reagálva.

Pokol Béla*

Generális bírászkodás versus specializált bírósági rendszer Az alkotmánybírászkodás egy dilemmájáról

Az alkotmánybírászkodás strukturális kérdéseit elemző legutóbbi könyvemben csak érinteni tudtam a generális bírászkodás és a specializált európai felsőbbbíróságok együttéléséből keletkező feszültséget, de nem tudtam kibontani ezt a fontos kérdést.¹ Ebben a tanulmányban ezt szeretném pótolni, és így ez mint e könyvem kiegészítése tekinthető.

1. A generalista versus specialista distinkció jelentősége az alkotmánybírászkodás tanulmányozásában

Az alkotmánybírászkodás eszméje és intézményi jellemzői az Egyesült Államokban alakultak ki az 1800-as évek során, és az intézmény az 1920-as évek kezdetétől való Európába átkerülése során is jórészt megtartotta ezeket a jellemzőket – még ha ez a változatlanóság kevésbé az 1920-as átvételt megvalósító osztrák alkotmánybírászkodásra, mint inkább a későbbieket illetően igaz. Az eredeti amerikai alkotmánybírászkodás az eseti bírászkodás keretein belül jött létre, és a rendes bíróságok látták el ezt az eléjük terjesztett jogi viták eldöntésének akcentusváltásaként azzal, hogy ebben a dimenzióban már nem egyszerűen a meglévő egyszerű törvényekhez és más vonatkozó jogi rendelkezésekhez mérték a vitás ügyet, hanem a vitás ügy kapcsán az általa alkalmazásra felhívott jogi rendelkezést magát mérték az alkotmány rendelkezéseivel. Ekkor pedig amennyiben a jogi rendelkezést alkotmányellenesnek találták, akkor ezt kimondva megtiltották annak alkalmazását, vagyis lényegében megsemmisítették a jogi rendelkezést. Európába átkerülve 1920-ban átmenetileg ugyan lényegét érintően átalakult az alkotmánybírászkodás azzal, hogy egyrészt külön alkotmánybíróságot hoztak létre - kiemelték ezzel a bírói karból -, másrészt nem a vitás jogi ügyek eseti eldöntése lett az alkotmánybírászkodás tárgya, hanem a törvényhozás és a jogalkotás felé fordulva közvetlenül a törvények és a jogszabályok alkotmányellenességének a megítélése és megállapítása. Ez volt az európai átvételt először megvalósító osztrák alkotmánybírászkodás jellemzője, és így ez inkább csak névben hasonlított az eredeti amerikai alkotmánybírászkodásra, de mind szervezetileg, mind tárgyilag teljesen mást jelentett. Ezzel szemben a második világháború után Németországban megvalósított alkotmánybírászkodás, már jórészt visszatért az eredeti amerikai eszményhez annyiban, hogy bár részben megtartotta a különálló alkotmánybíróságot szervezetileg, de bevezette a jogerős bírói ítéleteket

* egyetemi tanár, ELTE/SZTE

¹ A könyvemben csak a következők rögzítéséig jutottam el: „Az európai alkotmánybíróságok közvetlenebb átpolitizálódása mellett azonban ezek a szervek egy szempontból az átvett amerikai minta örökségét is hordozzák. Szemben ugyanis az európai felsőbbbíróságok specializált szakszabály-jellegével (büntető, polgári, közigazgatási stb.), az európai alkotmánybíróságok az amerikai bíróságok *generális bírói szerepét* vitték tovább, melyben ugyanaz a felső- vagy legfelsőbb bíróság éppúgy dönt büntető, mint a polgári és a többi jogterület peres eljárásaiban is. Az európai alkotmánybíróságok tehát olyan rendes bírói fórumrendszer felett állnak, melyben a felsőbbbírósági szinten már évtizedes szakszabály specializálódáson keresztülment bírók hozzák az ítéleteket, és velük szemben a minden bírói fórum felett álló alkotmánybírák általános jogászai képzettséggel rendelkeznek, és fő szabály szerint egyetemi oktatóként, kisebb mértékben jogtudósként tevékenykedtek megválasztásuk előtt. Ezt a két jellemzőt - a közvetlenebb politikai hatalmi szerepet, illetve az európai rendes bírói karok szakosított jellegével szemben a generális bírói szerep ellátását, és *ily módon való együttélést* az adott ország specializált bírói fórumrendszerével - az európai alkotmánybíróságok tevékenységének és konfliktusainak megértéséhez mint legfőbb kulcsokat lehet felfogni.” (lásd: Pokol Béla: Alkotmánybírászkodás – szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben. Kairosz. Budapest, 2014. 15-16. p.

megtámadó alkotmányjogi panaszt, és a gyakorlatban ez lett a német alkotmánybírák legfőbb munkaterhe, évente az összes döntésük kb. 95%-át ez teszi ki. Másrészt azért is visszafordulást jelentett a német megoldás az eredeti amerikaihoz, mert bár szervezetileg megtartotta különálló alkotmánybíráskodást az osztrák modelltől, de előírta, hogy az alkotmánybíráknak valamivel több mint egyharmadát (a tizenhatból hatot) mindenkor a rendes felsőbb bíróságok bírái közül kell választani.² Ezt a fél részben visszafordulást egészíti ki, hogy az alkotmánybírák törzskari munkatársait, akik a döntési tervezeteket az alkotmánybíró instrukciói szerint kidolgozzák, a középszintű bíróságok bírái közül kell kiválasztani, és így ténylegesen a szervezetileg különálló német alkotmánybíráskodás is alaposan bele van fonva a rendes bírói karba.³

A szovjet birodalom 1989-es széthullása és a közép- illetve kelet-európai országok betagozása az európai demokratikus jogállami keretek közé a német alkotmánybíráskodási modellt terjesztette el, és az elmúlt bő húsz évben a volt közép-európai csatlós államok éppúgy, mint a Szovjetunió szétesésével függetlenné vált államok tucatjai mind bevezették ezt az alkotmánybíráskodási modellt. Így az elmúlt évtizedekben az alkotmánybíráskodást a legtöbb közép-kelet-európai országban a munkaterhet illetően a némethez hasonlóan 90-95%-ban a jogerős bírói ítéletek ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok elbírálása jelenti. Ám már itt jelezni kell, hogy ezt a német alkotmánybíráskodási modellt úgy vették át a közép- és kelet-európai országok, hogy az alkotmánybírák csak kivételesen származnak a rendes bírói kar felsőbbbírái közül, és munkatársaikra sem jellemző ez. Ezzel tehát úgy jött létre a jogerős bírói döntések feletti alkotmánybíráskodás - és ezzel az esetek egy részében a legfelső bírói fórum ítéleteinek és más döntéseinek megsemmisítése -, hogy eközben az alkotmánybírák fő szabály szerint nem bíráskodásra specializált jogászok közül kerülnek ki, és már most jelezni kell, hogy ez már eleve kódolta a később kialakuló feszültségeket az egyes országok legfelsőbb bíróságai és az alkotmánybíráskodás között.

A magyar alkotmánybíráskodás 1990-es megindulása kivételes volt a többi új közép- és kelet-európai alkotmánybíráskodás között, mert az osztrák modell szerint alakult, és nem tette lehetővé a jogerős bírói ítéletek alkotmányjogi panasszal való megtámadását, hanem tevékenysége alapvetően a törvényhozás és más jogalkotó szervek ellenőrzésére irányult. Így az a közös jellemzője a többi új közép- és kelet-európai alkotmánybíráskodással, hogy tagjai csak kivételesen voltak felsőbbbírák, és inkább bíráskodásra nem specializálódott jogászokból - zömmel egyetemi oktatókból - kerültek ki, itt nálunk nem okozott feszültséget. Az osztrák modellnek megfelelően politikai alkotmánybíráskodás volt ez, mely nem a felsőbbbírói kar felett állt, hanem a törvényhozás és a tágabb jogalkotás felett, és így a nem bírói-, hanem általános jogász elölélethez kötése megfelelt ennek. Ezzel szakított a 2012-ben hatályba lépett Alaptörvény, és az elmúlt két évben már a német modellnek teljesebben megfelelő tevékenységi struktúra jellemzi a magyar alkotmánybírákat is, igaz a jogerős bírói ítéletek elleni alkotmányjogi panasz megteremtése óta itt még nem érte el ezek aránya azt, amit a több évtizede működő német, spanyol és a szomszédos országok alkotmánybíráskodásai e tekintetben mutatnak, de nálunk is folyamatosan emelkedik a felülbírált bírói ítéletek száma, és ezek között a legfelsőbb bírói fórumtól származó döntések megsemmisítése is gyakoribbá válik.

² „Minden egyes tanács három bíróját a Szövetség legfelsőbb bíróságai bíráinak sorából választják. Csak olyan bírák választhatók, akik a Szövetség valamelyik legfelsőbb bíróságánál legalább három éven át tevékenykedtek.” A német szövetségi alkotmánybíráskodásról szóló törvény 1. § (3) bek. (Lásd Pikler Kornél szövegkiadása, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1973. Budapest 95. p.)

³ Lásd ennek elemzésére: Rüdiger Zuck: Verfassungsbeschwerde (3. Auflage) 2006, és Jahn/Krehl/Löffelmann/Günthge: Die Verfassungssbeschwerde in Strafsachen 2011. Az utóbbi kötet jelzi, hogy az alkotmánybírák törzskari munkatársai nemcsak a rendes bíróságok tagjai közül kerülnek ki, hanem az alkotmánybíráskodáson eltöltött évek után a rendes bírói karba visszakérülve eggyel magasabb szintű bírósághoz beosztásra válnak jogosulttá, így a munkatársak szintjén az alkotmánybíráskodás szinte teljes mértékben be van fonva a rendes bírói hierarchiába.

Sajnálatos módon az alkotmánybíráskodással foglalkozó amúgy is kevészámú hazai alkotmányjogász és más elméleti jogász között ez az elementáris változás és ennek várható következményei, illetve az ebből eredő feszültségek lényegében visszhangtalanok maradtak az eddigiekben. Pedig a fent jelzett változtatás elementáris módon érinti az egész hazai alkotmánybíráskodást, és az ebből fakadó kérdések szisztematikus megvitatása nélkül a várható feszültségek csak növekedni fognak.⁴ A minden hazai, előzetes vizsgálódás hiánya miatt a most következő elemzések így csak az első végiggondolást kívánják jelenteni, és nyilván csak a kibontakozó viták nyomán juthatunk el az érettebb megállapításokhoz. Szerencsére az amerikai szakirodalomban – elsősorban az alkotmányjogi- és a politikatudományi szakirodalomban – már óriási anyag gyűlt fel ennek elemzésére mind empirikus, mind elméleti aspektusokban, és a német nyelvű elemzések is adnak már segítséget ehhez az elkezdéshez.⁵

2. A generalista versus specializálódott bíróságok feletti vita az Egyesült Államokban

Szemben az európai bíróságoknak már az 1800-as évektől felgyorsuló szakosodásával a középszintű és felsőbb bírósági szinten elsősorban magánjogi és büntetőjogi ügyekre, majd később még további specializálódásuk közigazgatási ügyekre, munkajogi, szociális ügyekre, mára pedig ezeken túl még több országban külön pénzügyi-adóügyi bíróságok létrejöttére, az Egyesült Államokban a jogászi specializálódás az ügyvédség csoportjain belül jött létre, és a specializálódás nélküli generalista bírói szerep máig élő. Az amerikai bíró a jog teljes spektrumában dönt az eléje tárt ügyekben, és az egyes jogterületekre, illetve azon belül még további alszektorokra a specializálódott ügyvédek azok, akik specialistaként összegyűjtik a jogi vita tényeit, megjelölik a vonatkozó anyagi jogi rendelkezések pontos szakaszait, és a bíró főként csak az eljárás szabályainak betartására ügyel a szembenálló felek ügyvédeknek küzdelme felett, és a jog átfogó elveinek, értelmezési szabályainak védőjeként bírálja el a szembenálló felek jogi vitáját. Különösen jellemező ez még ma is az amerikai szövetségi bíráskodás három szintjén (alulról felfelé sorolva: *district court*, a fellebbezési *circuit court* és a szövetségi *Supreme Court* szintjein), de a tagállami bíróságok szintjein is még mindig nagyobb aránya van a generalista bíró szerepet betöltő bírácoknak, mint az európaihoz hasonló specializált felsőbb bírácoknak. Nem vitás, hogy az európai és az amerikai - specializált versus generalista - bíráskodás szembenállásának kialakulásában döntő szerepe volt annak is, hogy az európai kontinentális országokban a bíró a perek folyamán hagyományosan aktív szerepet játszik. A feleket megillető jogok és kötelezettségek megállapításában ő a központi alak, illetve a felek ügyvédei csak javaslatot tehetnek neki a per vezetése közben a bizonyítási eljárás egyes lépéseire, szakértő bevonására, a felmerülő további jogi rendelkezések megfontolására, de az e kérdésekben specializálódott jogász-bíró maga dönt. Ezzel szemben

⁴ Egy jó összefoglalót adott a hazai alkotmánybíráskodás új hatáskörével foglalkozó elemzésekről új tanulmányában Tóth J. Zoltán, lásd „A „valódi” alkotmányjogi panasz használatba vétele: az Abtv. 27. §-a szerinti panasz első két éve az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny (Vol. 69.) 2014/5. sz. 224-238. p.

⁵ Csak a legfontosabb vonatkozó irodalom a generalista versus specializált bíráskodás elemzésének anyagai közül: Richard A. Posner: Will the Federal Courts of Appeals Survive until 1984? An Essay on Delegation and Specialization of the Judicial Function. *Southern California Law Review* (Vol. 56.) 1983 No. 2. 761-791. p.; Diane P. Wood: Generalist Judge in a Specialized World. *SMU Law Review* (Vol. 50.) 1997. No. 4. 1755-1768.p.; Sarang Vijay Damle: Specialize the Judge not the Court: A Lesson from the German Constitutional Court. *Virginia Law Review*. (Vol. 91.) 2005. No. 4. 1267-1311. p.; Lawrence Baum: Probing the Effects of Judicial Specialization. *Duke Law Review*. (Vol. 58.) No. 6. 1667-1684. p.; Herbert Kritzer: Where Are We Going? The Generalist vs. Specialist Challenge. *Tulsa Law Review*. (Vol. 47.) 2011. No.1. 51-64. p.; Edward K. Cheng: The Myth of the Generalist Judge. *Stanford Law Review*. (Vol. 61.) 2008. No. 2. 519-572. p.; Steve Vladeck: Judicial Specialization and the Functional Case for Non-Article III. Courts. *JOTWELL*. 2012. 2-5. p.; Anna Rüefli: Spezialisierung an Gerichten. *Richterzeitung* 2013/2. 2-18. p.

az amerikai bírónak csak passzív szerepe van, és szinte csak a szembenálló ügyvédek vitájának kell semleges keretet biztosítania.⁶

Bizonyos specializálódás azért az utóbbi évtizedekben az amerikai szövetségi bíróságok szintjein is végbement, és főként a szabadalmi ügyek vitáiban, illetve az adóügyi vitákban jöttek létre specializálódott szövetségi bíróságok, és ezekben az ezekre szakosodott bírák csoportjai alakultak ki. Ezt azonban azzal magyarázzák, hogy e jogszabályok olyan specializált jogi nyelvet és technikai kategóriák tömegét tartalmazzák, melyek már túlmennek a bevett jogi területek egységes jogi nyelvén és a jogász tudáson. A legfelső bírói fórum azonban végső soron ezek legfelső szintű eldöntésére is hatáskörrel bír, így az alsóbb szintű specializálódás mellett a generalista bírói szerep a legfelsőbb szinten még ezek vonatkozásában is létező.

Az Egyesült Államokban az utóbbi években nagy vita folyik arról, hogy milyen előnyei vannak a bírói specializálódásnak, és ezzel szemben milyen hátrányokat hoz ez létre a generalista bírói szerephez képest. Európában különösen érdemes ezt a vitát szemügyre venni, mert nálunk a specializálódás spontán módon ment végbe az elmúlt évszázadokban és a mai jogtudományok ezt már adottságként véve nem is vizsgálják kritikusan, illetve ha mégis felmerül, akkor a modern társadalomban általában végmenő specializálódásokra mutatva mint evidenciát fogják fel. Ugye azt nem kell bizonygatni például, hogy bár fontos a háziorvos tudása, ha betegek vagyunk, de egy kicsit is komolyabb betegségnél a háziorvos csak az első lépés ahhoz, hogy beutaljon bennünket az igazi szakértő orvoshoz, a szemorvoshoz, az urológushoz, a belgyógyászhoz stb. Ez az analógia azonban a jog és a jogász tudás esetében sokszor félrevezető, mert hibás analógiával felteszi, hogy miként az emberi test és betegségei feltárásában az egyre sokasodó és mélyülő objektív ismeretek óriási tömege csak egyre mélyebb specializálódásban válik kezelhetővé, úgy a jog esetében is ugyanolyan objektív ismeretek vannak az egyes, szűk területek jogi rendelkezéseit illetően. Pedig a jog és a jogi rendelkezések esetében az egyes szűk területek jogi rendelkezései és értelmezésük lehetőségei erősebben összefonódnak az azok által érintettek életkörülményeivel és az abból fakadó ottani érdekekkel. Így a specializálódás nem mindig a mélyebb megismerési lehetőséget hozza magával, hanem az adott területre szakosodott jogászcsoporthoz tartozó jogászságának létrejöttét is az átfogó közösség értékeivel és érdekeivel szembenállón. Ha pedig az összes jogász szakmát (bírói kart, ügyvédséget, egyetemi jogász csoportokat) a teljes specializálódás szakítja szét, és egy-egy jogág teljes mértékben egy-egy lezárdott jogász csoport kezébe kerül (büntetőjogászok, magánjogászok, munkajogászok, közigazgatási jogászok stb.), és ezen belül a specializálódás továbbfolyva még ezek is belsőleg lezárdott jogász alszektorokra és csoportokra bomlanak szét, akkor az átfogó társadalmi közösség igazságosságértékei, átfogó szükségletei és közbiztonsági követeléseik egyszerűen elsikkadnak a specializálódott jogászcsoporthoz tartozó jogászok által uralom alatt tartott jogterületeken. Hiába van politikai demokrácia és a választóktól függő többségi kormányok törekvése az átfogó társadalmi követelések jogi rendelkezésekké transzformálására, a bezáródott specializálódott jogászcsoporthoz tartozó jogászok mint a

⁶ Az amerikai Posner a következőképpen hívja fel a figyelmet az eltérésre az európai és az amerikai bírói szerep között és arra, hogy ez az eltérés a két jog szerkezet közötti átfogóbb eltéréstől ered: „In Europe the judiciary is much more specialized than it is in this country; and I am not prepared to assert that is a bad thing, given the very different structure of the Continental system. I have serious reservations, however, about trying to graft on branch of that system, namely the specialized judiciary, onto an alien trunk” Richard A. Posner: Will the Federal Courts of Appeals Survive until 1984? An Essay on Delegation and Specialization of the Judicial Function. Southern California Law Review (Vol. 56.) 1983 No. 2. 778.p. Posner érvét visszafordítva, a *contrario* azonban lehet vonni a következtetést, hogy a kontinentális Európában – főként az 1989-es rendszerváltás után a közép-kelet-európai országokban - úgy vettek át az amerikai összjogrendszerből egy szeletet, a generalista alkotmánybíráskodást, hogy azt minden vizsgálat nélkül az európai összjogrendszerek specializált szakbírói rendszerébe, annak tetejére ültették azzal, hogy a német modellt követve a bírói ítéletek alkotmánybírói felülvizsgálatát is bevezették.

„szakma” álláspontját állítják szembe ezekkel téziseiket. Így azok a tézisek, nézetek, kategóriák, melyeket eredetileg jórészt csak a szűkebb területeken élők érdekei és életkörülményei diktáltak, az erre szakosodott jogászcsoporthoz elfogultsága révén és közvetítésükkel mint a jogtudomány vitathatatlan álláspontjai válhatnak bevetté. Ez pedig az általános társadalom igazságérzetét, értékeit és véleményeit folyamatosan irritálni fogja.

Az amerikai jogtudományi vitákban ezt hívják a specializálódás által létrejött „csőlátásnak” (*tunnel vision*), és ez addig elviselhető, amíg csak az erősen specializálódott ügyvédi csoportok látását jellemzi. Ám ha a jogászság teljes vertikumában végbemegy e vonalak mentén a specializálódás, és az ügyvédeken túl a bírúk, illetve a jövő jogászgenerációit tanító egyetemi jogászok is e vonalak mentén szakadnak szét, és záródnak le egy-egy szűkebb jogterületre, akkor a jog egésze szétesik, és elszakad a társadalom egészének értékeitől, érdekeitől, szükségleteitől és álláspontjaitól, és ezzel szemben a szűkebb területek embercsoportjainak életkörülményei és érdekei fogságába kerülnek a parciális jogászi tudások és ennek jogi kategóriái. A generalista bírói szerep ettől óv meg, és ennek révén elkerülhetővé válik a jog szektorális eltorzulása. A jog átfogó értékeire, elveire, összefüggéseire és értelmezési kánonjaira figyelő generalista bíráskodás „visszarángatja” a szektorálisan elfogult jogászi gondolkodást az átfogó társadalmi közösség értékeihez, álláspontjaihoz és közbiztonsági érdekeihez.⁷

Empirikus felmérések azt is kimutatták bőséges anyagon az Egyesült Államokban, hogy bár felgyorsult az ítélezés, és egységesebb ítélezés jött létre azokon a területeken, ahol korábban a generalista szövetségi bíróságok döntöttek, és e tárgykörök átkerültek speciális szabadalmi és adóügyi bíróságokhoz és erre specializálódott bírúkhöz, ám ezzel együtt a korábbi elfogultság helyére határozott tendenciák jöttek létre az ítélezésben meghatározott tőkeerős csoportok érdekeinek és álláspontjainak fokozottabb figyelembe vételére és a szembenálló csoportok álláspontjainak szisztematikus háttérbetolására. Így a specializálódás kétségkívül meglévő előnyei a gyorsabb ítélezéssel, az ítélezési egységességgel alapvető torzulásokkal jártak együtt.

⁷ Ennek lehet talán példája az amerikai és az európai büntetőjogi gondolkodás különbsége azzal, hogy az USA-val szemben az európai kontinentális országokban nemcsak a jog bomlott szét jogágakra az elmúlt évszázadokban fokozatosan, hanem a jogászság is - az összes jogász szakmát tekintve - zárt csoportokra bomlott, és ezen belül a büntetőjogászok teljes monopóliumot szereztek a büntetőjogi nézetek szakmaiságának megítélésére. Ezzel szemben az amerikai jogászságon belül nincs teljes monopólium a büntetőjog felett egyetlen jogászcsoporthoz számára, hanem csak az ügyvédségen és az ügyészségen belül vannak erre specializálódott csoportok (criminal lawyer), de épp a jog felett domináló bírói kar generalista ítélező tevékenysége megakadályozza e monopólium kialakulását. Ezáltal lehetővé válik, hogy a bűn világára specializálódott jogászcsoporthoz szemben a generalista bírói kar jobban behozza az általános jogászság nézeteit és a közvélemény átfogó igazságossági értékeit illetve közbiztonsági érdekeit. Ennek a különbségnek biztosan van magyarázó értéke az eltérést illetően, hogy míg az USA-ban az elkövetett bűncselekményekért „darabonként kiszámolva” kerül kiszabásra minden egyes bűncselekményért a szembeállított büntetési tétel, és ezeket összeszámolva akár ezer év kiszabása is megtörténik, addig az európai országokban az 1800-as évektől fokozatosan olyan büntetőjogi nézetek terjedtek el, és váltak mára megkérdőjelezhetetlenné, melyek eleinte csak halmazatként és összbüntetésként tették kötelezővé az elkövető felé több bűncselekménye összeszámlálását, és csak egyetlen büntetési tétel alapulvételével ennek enyhe megemelését írták elő, majd az 1900-as évek elejétől „folytatólagosan elkövettség” kategória kialakításával ezt még fokozták azzal, hogy ugyanazon bűncselekmény sorozatban elkövetőjére azonos sértett esetén is csak egyetlen bűncselekmény elkövetését kell megállapítani, igaz a büntetés itt is enyhén megemelésre kerül. Ez utóbbit még tovább igyekeznek fokozni újabban azzal néhányan az európai büntetőjogászok közül, hogy nem is csak egy és ugyanazon bűncselekmény sorozatos elkövetőjére terjesztenék ki a folytatólagosság engedményét, hanem ez lehet több bűncselekmény elkövetése is, amennyiben ugyanazt a jogi tárgyat sérti meg a sorozatelkövető, és e mellett még a sértett azonosságát is táyan értelmezik. Ezzel minimalizálódik az állam – és rajta keresztül a társadalom közössége - büntetőjogi igényének érvényesítése, és ezt másik oldalról még azzal is fokozzák a bűn világára specializálódott és azzal összefonódott jogászcsoporthoz büntetőnézetei, hogy a halálbüntetés elvetése után a tényleges életfogytig elvetését is kimondják, de a 35 év szabadságvesztési plafon után a 25 év plafon is mint embertelen kerül minősítésre, és igazán csak a 15 éves maximum talál náluk csak elfogadásra.

E felmérések és tapasztalatok következtében is a többségi vélemény még ma is a generalista bírói szerep megtartása mellett van a vonatkozó amerikai tanulmányok szerzői között, de egy sor javaslat született már arra is, hogy miképpen lehetne a generalista szerep megtartása mellett a specializálódás egyes aspektusait mégis bevinni a az amerikai bírászkodásba. Különösen a szövetségi fellebbezési bíróságokat (*circuit court*) megcélözva születtek erre javaslatok, mert az esetek túlnyomó részében ezek jelentik a jogviták legvégső állomását az Egyesült Államokban, lévén, hogy a Supreme Court, a legfelső szövetségi bíróság a kérelmek közötti szelektálási jogosítványa miatt az évi hétezer kérelemből legfeljebb 80-100 ügyet dönt el, és így a legtöbb esetben már a szövetségi circuit court-ok jelentik a legvégső fórumot.

A fellebbezési circuit bíróságok óriási ügyterhe és ennek állandó növekedése, miközben itt nincs lehetőség arra, hogy az ügyek között szelektálva csak a lényegesebb ügyeket fogadják be érdemi elbírálásra - ahogy a Supreme Court-nál léteznek - abba az irányba tolták el a bíróságokat, hogy alapvetően háromtagú tanácsokra szétbomolva több ítélkezési tanács révén tudják le a nagy döntési terhet. Az elfogulatlanság követelménye miatt alapvető garanciának tartják itt, hogy az egyes ügyek ne tudatos bírósági elnöki döntéssel kerüljenek három-három kiválasztott bíróhoz, hanem a véletlen elosztási módszerrel (sorsolással, vagy újabban a véletlenszerűséget garantáló számítógépes programok útján való kiválasztással) jöjjenek létre az egyes ügyek mellé a hármastanácsok, és a véletlenszerűen egybekerült bírák között a szenioritás elve szerint a legrégebben bírói szerepet betöltő bíró lesz a tanács elnöke. Bár a bírák mind generalista bírói szerepet megvalósító bírák - azaz a jog teljes spektrumában minden ügy felett döntenek -, de beindult itt olyan tendencia, hogy az előadó bírói szerepet (vagyis a döntési tervezetet elkészítő bírói szerepet) a tanácson belül rendszerint az kapja, aki az eddigi bírászkodása alatt - és esetleg már bírói munkája előtt az egyetemi életben is - az adott jogterülettel hangsúlyozottabban foglalkozott. Így a generalista bírói szerep megtartása mellett az előadó bírói szinten történik meg bizonyos specializálódás, és a specializálódott jogágon belülről eső ügyekben válik rendszerint előadó bírónak egy-egy bíró.⁸ Bár mindig a többi bíró is egyenrangúan dönt az ítéleti tervezet felett, de az ítélethez a kiinduló tervezetnek egy-egy e jogterületre specializálódott előadó bíró általi elkészítése megkönnyíti a többi számára is a jogi problémák átlátását. Ezzel a részbeni specializálódás anélkül megy végbe, hogy a teljes bírói állomány egy-egy szűk jogterületbe bezáródását hozná létre, és a jelzett torzulások előállnának.

Másik előnye ennek a részbeni specializálódásnak, hogy ezzel el tudják kerülni a fellebbezési circuit bírák, hogy a nagy munkateher miatt kénytelenek legyenek a bírói döntési munka érdemi részét is leadni a törzskari munkatársaiknak.⁹ Egy-egy bírónak három-három munkatársa van - a jobb egyetemeken éppen végzett joghallgatói közül a legjobb eredményűeket kiválogatva -, és ezeket alapvetően csak technikai munkákra fogják be, vagy egy-egy jogi kérdés szakirodalmában való utánanézésre utasítva őket, attól függően, hogy egy-egy jogeset mit vet fel. Ám a nagy döntési teher miatt egyre inkább létrejött az utóbbi évtizedekben, hogy e technikai jellegű munkák mellett az egyes bírák érdemi véleményeit is a

⁸ Lásd az előadó bíró szintjén való specializálódást javaslatként megfogalmazva: Sarang Vilay Damle: Specialize the Judge not the Court: A Lesson from the German Constitutional Court. *Virginia Law Review*. (Vol. 91.) 2005. No. 4. 1267-12311.p.; ezzel szemben egy későbbi szerző ezt már jórészt megvalósultként írja le: Edward K. Cheng: The Myth of the Generalist Judge. *Stanford Law Review*. (Vol. 61.) 2008. No. 2. 519-572.p.

⁹ Az egyetemi professzorból még frissen bírónak vált Richard Posner 1983-ban így írt a bírák melletti munkatársak (law clerk) szerepéről: „I hope that no one thinks that talking openly of the role of law clerks as drafters of judicial opinions I am letting the world in on some guilty secret of the judges. Although for a long time the polite fiction was maintained that law clerks were merely „go-fers” and „sounding boards,” that time is past, and the role of law clerks in opinion writing is now discussed openly.” Richard A. Posner: Will the Federal Courts of Appeals Survive until 1984? An Essay on Delegation and Specialization of the Judicial Function. *Southern California Law Review* (Vol. 56.) 1983 No. 2. 769.p.

törzskari munkatársak készítik el, igaz, hogy elvileg ezt a bíró instrukciói szerint végzik. A nagy döntési teher azonban abba az irányba tolja spontán módon a bíró és munkatársai viszonyát, hogy a bíró már csak felületesen tudja kézben tartani a munkatársak döntési tervezet- vagy akár ítéletkészítési munkáját, és ez jórészt átcsúszik a törzskari munkatársak kezébe. Mivel azonban itt csak alig egy-két évig vannak a frissen végzett jogászok egy-egy bíró mellett munkatársként - és ez az állomány a bírák mellett állandóan cserélődik - a változó munkatársi gárdának átadott döntési munka eredményei csak csekély súllyal bírnak mint jövőbeni precedensek. Nos, az előadói bírák szintjén a specializálódás - és így a szakszerűbb tervezetek könnyebb átlátása a többi bíró számára - ezt a munkatársi dominanciát és ennek negatívumait csökkentik, és válik lehetővé, hogy a nagy döntési teher ellenére maguk a bírák döntsenek a hármas tanácsokban.

3. A generalista alkotmánybíráskodás együttélése a specializált európai felsőbíróságokkal

Az amerikai generalista bíráskodáson belül létrejött alkotmánybíráskodás Európába átkerülve is megmaradt generalista bíráskodásnak, és az átvételt először megvalósító osztrák modell már jelzett politikai alkotmánybíráskodása idején ez természetesnek volt mondható. A nemjogász politikai törvényhozókhöz, de még a politikus jogászokhoz képest is a zömmel egyetemi jogászokból álló alkotmánybíróság az alkotmányjogi megítélés magasabb fokát tudja megvalósítani minden komolyabb szakosodás nélkül. Az egy-egy jogágra szakosodott egyetemi jogászi tudás pedig elvileg könnyen tágítható a teljes jogra az átfogó alkotmányi alapelvek és értékeket tekintve, melyek az alkotmánybírói megfontolások alapját jelentik egy-egy törvényi hely, jogszabály alkotmányellenességének kimondásánál. A politikus törvényhozóhoz képest a generalista jogász-alkotmánybíró kompetenciája a politikai alkotmánybíráskodás modelljében nem kérdőjelezhető meg. Ezzel szemben, amikor a német alkotmánybíráskodásban visszatértek a bírói ítéletek alkotmánybírói felülvizsgálatához, és ezek megsemmisítési lehetőségéhez, akkor az amerikaival szemben hagyományosan specializálódott bíróságokból álló európai bírósági rendszerben - mely specializálódás csak növekszik egy-egy jogterületen belül is annak menetében, ahogy felfelé megy a fellebbezés és a felülvizsgálat a hierarchikus csúcs felé - ez a generalista alkotmánybíráskodás egy elementáris feszültséget épített be az alkotmánybíróság és a megsemmisítő döntésükkel érintett legfelsőbb bíróságok közé.

A németek tudatában is voltak ennek, és ezért az alkotmánybírói törvényükben úgy rendezték a szervezetileg a rendes bírósági hierarchiától különálló alkotmánybíróság felépítését, hogy mind az alkotmánybírák egy jó része a felsőbíróságok bíráiból kerüljön ki, mind ezek törzskari munkatársi állománya is a hivatásos bírákból álljon össze. E mellett még abban a dimenzióban is igyekeztek számot vetni a generalista alkotmánybíráskodás és a specializálódott bírósági rendszer ütközéséből fakadó feszültségekkel, hogy a generalista alkotmánybíráskodás megtartása mellett némi specializálódást azért belevittek ebbe. Ezt hozta létre már az is, hogy a német szövetségi alkotmánybíróságot eleve két szenátusra bontották úgy, hogy az egyiket a szűkebben vett államszervezeti alkotmánybíráskodás kérdéseit érintő alkotmányi rendelkezések mellé rendelték, és az e rendelkezésekre hivatkozó alkotmánybírói beadványok felett kizárólag ez a szenátus dönthetett, míg az alkotmány többi része felett a másik szenátus. Később azonban ezt fel kellett részben adni, mert a két szenátus közötti munkateher óriási eltérése és így a nagyobb döntési teher alatt tevékenykedő szenátus eljárásainak elhúzódása politikai feszültségeket okozott, de nyomokban még ma is létezik a két szenátus közötti specializálódás. Egy másik megoldásuk a specializálódás felé maradandóbbnak bizonyult, és ennek lényege az, hogy amikor belép egy-egy új

alkotmánybíró, akkor eleve egy szűkebb jogterület specialistájaként foglalja el a státust, és mint a büntetőjog, a magánjog - vagy annak csak egy része -, a munkajog, szociális jog, a közigazgatási jog stb. illetékese lesz. Döntési tervezet készítő előadó bíróként így eleve az alkotmánybíró jön számba, akinek területét érinti a beadvány, és ő dolgozza ki a tervezetet, mely felett dönt a szenátus, vagy ha csak háromtagú tanácsról van szó az alkotmányjogi panasz befogadása feletti döntés esetében, akkor az a tanács, ahová ő beosztásra került. Ami tehát az amerikai generalista megoldásban szokásjogilag kezdett kialakulni a gyakorlatban a szövetségi fellebbezési bíróságoknál, az a német alkotmánybíróságnál a formálisan is előírt megoldás. Ez persze csak az ügyek jobb átlátását segíti a többi alkotmánybíró számára, mert a döntést végül egyenrangúan együtt hozzák meg testületileg, és így a teljes testületet tekintve a generalista bírászkodás továbbra is fennáll.

Az alkotmánybíráskodás további terjedése az 1970-es évek végétől kezdve több hullámban terjesztette el ezt az intézményt, és ahol diktatúrákat buktattak meg, és megtörtént nyugat-európai, illetve amerikai ösztökéléssel a jogállami demokratikus rendszer felépítése, ott mindenütt létrejött az alkotmánybíráskodás intézménye is. Így jött létre ekkor a spanyol Franco-rendszer és a portugál Salazar-rendszer bukása és a jogállami demokrácia keretei közötti átmenet során ezekben az országokban is az alkotmánybíráskodás - különösen a spanyoloknál igen nagy mértékben a német szabályozást átvéve - és az 1989-es közép- és kelet-európai rendszerváltások során továbbfolyt ez az átvétel. Magyarországon kívül szinte minden új alkotmánybíróságnál a jogerős bírói ítéletekkel szembeni alkotmányjogi panaszokra került a hangsúly, noha ennek kapcsán - vagy még ezen túli hatáskörökkel is - a törvényhozás és a szélesebb jogalkotás feletti alkotmánybírósági kontroll is erőssé vált. A mostani tanulmány tárgyát jelentő felsőbbbíróságok feletti alkotmánybírósági kontrollt tekintve ez az adott ország legfelsőbb bírósága és az alkotmánybíróság között mindenhol nagy feszültséget hozott létre, ahogy beindult a rendes bírói rendszer legfelsőbb fóruma ítéleteinek alkotmánybírák általi megsemmisítése. Ahol több évtizede folyik ez a tevékenység az európai országokban, ott már a bíróságok közötti háborúról cikkeznek, és ez a legerősebben a spanyoloknál, a szlovákoknál, az oroszoknál látható, de a románoknál is a nagy szembeállásról szólnak a hírek.¹⁰

A feszültség vagy ennek háborúskodássá átfejlődő formája onnan kapja a fő ösztönzést, hogy bár elvileg az alkotmánybíróság nem a teljes jogi vitát és ennek legfelsőbb bírósági eldöntését veszi alkotmányos kontroll alá, hanem ennek csak alkotmányosan releváns részeit, de az alkotmányos alapjogok széles és határozatlan jelege miatt szinte a teljes korábban lefolyt peres eljárás bejön a megítélés alá, és így az ítélet alkotmánybírósági megsemmisítése az alkotmányos aspektus mellett a többi aspektust is érinti. Így pedig az a különbség, amit az európai specializált felsőbbbírósági rendszer - benne az évtizedek óta egy-egy szűkebb büntetőjogi stb. területre szakosodott felsőbbbírákkal - jelent a generális, nem-szakosodott alkotmánybíráskodással szemben, a középpontba lép, és az ütközés elkerülhetetlenné válik. Kötelező alkotmányos előírásokkal a viszony a két szervezet között a legtöbb országban elrendezett annyiban, hogy az alkotmánybírósági döntés minden állami szervre - köztük a legfelsőbb bíróságokra is - kötelező, de a jelzett különbség a két szervezet között a

¹⁰ A legerősebb talán az orosz alkotmánybírák és az ottani legfelsőbb bíróság bírái közötti összeütközés, lásd: William Burnham/Alexei Tronchev: Russia's War between the Courts: The Struggle over the Jurisdictional Boundary between the Constitutional Court and Regular Courts. *Am. J. Comp. Law* (Vol. 55.) 2012 No. 1. 381-452. p.; a spanyoloknál a szintén erős ellentétéről a két szerv között: Leslie Turano: Spain: Quis Custodiet Ipsos Custodes?: The Struggle for Jurisdiction Between the Tribunal Constitucional and the Tribunal Supremo. *International Journal of Constitutional Law* (Icon). (Vol. 4.) 2006, No. 1.; a közép-európai országokban a hasonló szembenállásokhoz lásd: Lech Garliczki: Constitutional courts versus supreme courts. *Icon* (Vol. 5) Number 1. 2007. 44-68. p. illetve Michal Bobek: Quantity or Quality? Re-Assessing the Role of Supreme Jurisdictions in Central-Europe. *EUI Working Papers Law* 2007/36. Bad Fiesola (Firenze)

feszültséget minden európai országban létrehozta egy idő után. Ez a feszültség azonban a heveségét illetően azért mutat eltéréseket, és van, ahol hosszabb idő után sem fejlődött át háborúskodássá, és egy bizonyos szint alatt sikerült tartani. Ez leginkább a német alkotmánybíróságra és az ottani legfőbb bíróságok viszonyára mondható el, ami nyilvánvalóan adódik az ottani alkotmánybírák és munkatársaik részbeni összefonódásából a rendes bíróságok felsőbbírói szintjével. Nálunk még alig két éve kezdődött el a felsőbbírói döntések alkotmánybírósági kontrollja, és most még van esélyünk arra, hogy rendszeres „előregondolkodással” megkíséreljük csökkenteni a felsőbbírói ítéletek megsemmisítéseiből létrejövő feszültségek kialakulását. Nézzük meg a lehetőségek végiggondolása előtt azoknak a közép-európai országoknak a tapasztalatait, melyek már az 1990-es évek elején bevezették a rendes bíróságok ítéleteivel szemben az alkotmányjogi panaszokat!

3.1. A közép-európai új alkotmánybíráskodás együttélése a rendes felsőbbírókkel

A leírások szerint a legszűkebb a lengyeleknél a bírói ítéletek alkotmányjogi panasszal való megtámadásának lehetősége, mert itt a fellebbezés kimerítése után is csak a bírói döntésnek alapul fekvő jogszabályi rendelkezés alkotmányellenességét lehet kifogásolni, magát az ítéletet nem, és amennyiben ezt megállapítja az AB, akkor még a félnek kérelmezni kell a rendes bíróságnál, hogy tárgyalja újra az ügyét az AB-döntés fényében. Ám a rendes bíróságok vonakodnak ettől, és eljárásjogi okokra hivatkozva ellenállnak ennek. Vagyis itt az alkotmányjogi panaszával nyertes félnek is kicsi az esélye a számára hátrányos rendes bírósági ítélet átfordítására, és ez visszafogja a konkrét normakontrollt.¹¹

A cseheknél teljes a konkrét normakontroll, ám itt a rendes bíróságok ellenállnak annak, hogy kövessék az egy-egy megsemmisített ítéletükhöz fűzött alkotmánybírósági normatív érveket és az ebben megadott kötelező értelmezést az alkalmazandó törvényi rendelkezéshez. Érvelésük úgy szól, hogy a kontinentális jogban nincs precedenskövetési kötelezettség, és itt a bírák csak a törvénynek vannak alávetve, így csak ha törvény mondja ki az alkotmánybírák által követelt normatív szempontokat, fogják követni ezeket.¹² A volt alkotmánybíró, Pavel Holländer szintén a legélesebb ellentétéről írt az ARSP-ben megjelent cikkében a cseh alkotmánybírák és a rendes bíróságok között, és arról, hogy a cseh AB-nak egy-egy törvényi rendelkezéshez kötelezően elrendelt alkotmánykonform értelmezését a Legfelsőbb Bíróság nyíltan elveti, mint ami számára nem kötelező.¹³ Azt, hogy ez nem sokat változott az elmúlt években sem, mutatja egy hír 2011 decemberéből egy jogi elemzőtől átvéve - amikor a cseh alkotmánybírák megsemmisítettek egy legfőbb bírói ítéletet egy tulajdonszerzés jóhiszeműségére alapozva (egy nem jogszerű tulajdonostól) -, hogy e döntést csak óvatosan kell kezelni, mert 2009-ben a Legfelsőbb Bíróság egy szenátusa (tanácsa) egy döntésében rögzítette, hogy mivel számára nem meggyőző az AB-nek egy döntéshez fűzött érvelése, nem fogja azt követni.¹⁴ Jiri Příban úgy írja le a „bírók háborúját” Csehországban, hogy az nyíltan az 1990-es évek végén robbant ki, amikor a cseh AB egy döntésében megsemmisítette az LB egy tanácsának ítéletét a jehovisták katonai szolgálat-megtagadása ügyében, és kimondta, hogy e megtagadást egy folyamatos cselekménynek kell tekinteni, és ha egyszer

¹¹ Lásd Lech Garliczki: Constitutional courts versus supreme courts. ICon Vol. 5, Number 1. 2007. 57-61.p.

¹² Lásd Zdenek: Making Constitutionalism Horizontal: Three Different Central European Strategies, In András Sajó/Renáta Uitz (ed.): The Constitution in private relationships: expanding constitutionalism. 2005. Utrecht. Eleven International Publisher.

¹³ Lásd Pável Holländer: The Role of the Constitutional Court for the Application of the Constitution in Case Decisions of Ordinary Courts. ARSP 2000 (Vol. 86) Heft 4. 548.p.

¹⁴ Lásd Robert Pavlu: Czech Constitutional Court extends protection of mortgage. Allencoverly.com online 2011 december.

elítéltek valakit ezért, ezután még egyszer már nem lehet elítélni szolgálat-megtagadásért a *ne bis idem* elv alapján. Az LB ezt az alkotmánykonformnak minősített értelmezést nyíltan elvetette, és ezután is ismételten elítélte a jehovistákat az újra elkövetett szolgálatmegtagadásukért.¹⁵

A szlovákoknál hasonló a helyzet a csehekhez, teljes itt is a bírói ítéletek megtámadásának lehetősége alkotmányjogi panasszal, és az AB megsemmisíti alkalmanként az ítéleteket, de a feszültség itt is meg van a rendes bíróságokkal, különösen a legfelsőbb bírói fórumokkal. Ján Mazák a „bíróóságok háborújáról” ír 2005-ös beszámolójában.¹⁶ A szlovén alkotmánybírák szintén teljes körű jogosítvánnyal rendelkeznek az alkotmányjogi panaszok kapcsán a bírói ítéletek felülvizsgálata terén, és tanulságos ilyen irányú munkaterhük alakulása. Az alig kétmillió országban 2007-re – fokozatos növekedés után – már 3937 alkotmányjogi panasz érkezett az alkotmánybírákhoz, és az elviselhetetlen munkateher miatt kérésükre léptek a törvényhozók, és az ottani Abtv. módosításával lehetővé tették, hogy a kisebb jelentőségű ügyeket visszautasítsák az alkotmánybírák. Ennek révén 2008-ban 3132, 2009-ben 1495-re, majd 2010-ben már csak 1582 alkotmányjogi panasz érkezett. Ez utóbbiból 74-et fogadtak el érdemi vizsgálatra (5%), igaz, hogy ezek nagy részénél (57-ben) helyt is adtak az alkotmányellenesség megállapításának. Ez a redukció, ha a szűrési-szelektálási munkát az alkotmánybírák által normatívan megadott mércék alapján döntően csak a munkatársak végzik önállóan, elviselhetővé teszi a bírák érdemi munkáját.

Néhány általános megjegyzés még a konkrét normakontrollt alkalmazó országokban mindenhol megjelenő problémákról:

1) Jelezni kell, hogy közös gond az összes kontinentális országban a felsőbíróságokat rávenni az alkotmánybíróóságok törvényértelmezésének a követésére, és ezt komolyabb mértékben csak a németek tudták elérni. Olaszországban hosszú küzdelem után - melyben az olasz alkotmánybírák megpróbálták elérni ezt -, végül úgy alakult a helyzet az 1970-es évek végétől, hogy az AB visszavonult az alkotmánykonform értelmezésre kényszerítéstől, és ehelyett azóta megelégszik az „élő jog” koncepciójával, vagyis az értelmezést átengedi a legfelsőbb bíróságnak, és az egyes törvényi rendelkezést mindig ezzel az értelmezéssel veszi alkotmányos vizsgálat alá, és ha ezzel együtt alkotmányellenesnek találja, akkor megsemmisíti a törvényi rendelkezést, de azt már nem vindikálja magának, hogy az ő törvényértelmezését fogadják el a bírák ítélezésükben. Hosszú küzdelem után úgy tűnik, hogy a lengyel alkotmánybírák is csak ezt tudták elérni, és nem tudták rákényszeríteni a legfőbb bírói fórumot, hogy elfogadja az ő törvényértelmezésüket.¹⁷ A cseheknel és a szlovákoknál a hasonló küzdelem az AB és a legfőbb bírói fórumok között, és a fenn idézett példák szintén ezt az irányt valószínűsítik. Pavel Holländer a jelzett cikkében idézi Bostjan M. Zupancic, szlovén alkotmánybíró tanulmányát 1998-ból, amely a rendes bíróságok ellenállását az AB döntéseivel szemben jelzi itt is.¹⁸

2) Pavel Holländer jelez még egy érdekes megközelítést a rendes felsőbíróságok felől az AB döntéseinek kötelező erejére vonatkozóan, mely több országban felmerült, ahol az alkotmánybírák a konkrét bírói ítéletek megsemmisítési jogával rendelkeztek. Ennek lényege, hogy a rendes bíróságok úgy értelmezik az alkotmányban lefektetett és általuk csak

¹⁵ Jiri Priban: Judicial Power vs. Democratic Representation: The Culture of Constitutionalism and Human Rights in the Czech Legal System. In: W. Sadursky (ed.): Constitutional Justice East and West. Kluwer Law International. 2002. 373-394.p.

¹⁶ Ján Mazák: Review of decisions of ordinary courts in constitutional complaints proceedings before the Constitutional Court of the Slovak Republic (Grasping the nettle). Report to the Venice Commission. 2005.

¹⁷ Lásd Garlicki, id. mű 60.p.

¹⁸ Lásd Pável Holländer: The Role of the Constitutional Court for the Application of the Constitution in Case Decisions of Ordinary Courts. ARSP 2000 (Vol. 86) Heft 4. 547.p.

vonakodva követett szabályt, miszerint az „alkotmánybíróság döntése mindenkre kötelező!”, hogy a döntés *rendelkező része a kötelező*, és az indokolás már csak intellektuális magyarázat, és ebből folyóan ugyan a megsemmisített ítélet után lefolytatják az új eljárást, és ismét ítéletet hoznak, ám a megsemmisítő AB-döntés indokolásának érveit egyszerűen félretolják. Szövegszerűen ez megfelel rendszerint az alkotmány vonatkozó előírásának, és a szakirodalom tanúsága szerint mind a cseh, a lengyel, a szlovák és a román jogtudományi közösségekben is vannak ezt támogató írások, miközben az alkotmánybíróság funkcióellátását ez nyilvánvalóan nagymértékben visszametszi.

3) A bírói ítéletekkel szemben megnyitott alkotmányjogi panasz mindenhol óriási áradatot indít meg az alkotmánybírák felé, és az ilyen országok alkotmánybíróságainál a teljes munkaterhük 90-95%-át ez teszi ki az út megnyitása után. A németeknél évi ötezer körüli az alkotmányjogi panaszok száma, a spanyoloknál nyolcezer körüli ez a szám, de a pereket a végsőkig elvívó jogi kultúrával rendelkező közép-európai országokban a csehek számadata lehet érdekes számunkra, mivel itt a lakosság száma is azonos a miénkkel: 2004-ben 2710, 2005-ben 2981, 2006-ban 3453 volt az alkotmányjogi panaszok száma. E panaszokat átlagban 90-98%-ban elutasítják az alkotmánybírák mint megalapozatlant, de az elutasító határozatok meghozatala is teljes mértékben leköti az alkotmánybírák munkatársainak idejét, még akkor is, ha a bírák maguk már csak mechanikusan aláírják ezeket az elutasító végzéseket. Ezért a magyar alkotmánybíróság jövőjét alapvetően érintő kérdést jelent, hogy lehetővé tesszük-e az elutasító végzések formalizált egyen-szöveggel ellátását, és az egyénileg eltérő, érdemi indokolástól való eltekintést. Ha ezt tesszük, akkor törzskaraink munkatársainak energiáját a feladatokon túl is tudjuk használni ezen túl is, ha nem, akkor ez az új munkateher egy idő után lényegében megfoszthat bennünket tőlük.

4) A fenti kérdéssel kapcsolatos az, hogy a szlovénektől és az új magyar példától eltérően az eddigiekben – minden törekvés ellenére - egyetlen európai ország alkotmánybírósága sem tudta elérni, hogy az alkotmányjogi panaszok között szelektálási-szűrési jogot kapjon, és inkább azt alakították ki ennek pótlékeként, hogy bár kénytelenek így befogadni sok ezer panaszt, de mint „nyilvánvalóan alaptalant”, mint jogorvoslatot nem kimerítőt stb. sommásan elutasítják a legnagyobb részt. Ez az elutasítási munka azonban így is kimeríti az apparátus munkáját, és pl. a német AB évi ötezer alkotmányjogi panaszából 4900 elutasítását formailag hat háromtagú bírói tanács (kamara) végzi el - és ezek határozatait mint az AB határozatait hirdetik ki -, de ténylegesen csak az egyes előadó bíró egy-egy munkatársa dolgozza fel ezeket, és már az előadó bíró is csak formálisan írja alá, nem is beszélve a háromtagú tanács másik két tagjáról. Ugyanez van a spanyoloknál, és feltehetően a többeszes cseh számadat mellett sem lehet ez másképp. A magyar alkotmánybíróság azonban megkapta az amerikaival megegyező szelektálási-szűrési jogot a formálisan hibátlanul benyújtott alkotmányjogi panaszok között is. Ez a jogosítvány pedig arra is alkalmas lehet, hogy radikálisan megszűrve a rendes felsőbbíróságok döntéseivel szemben benyújtott alkotmányjogi panaszokat, tényleg csak azt a néhány tucatot fogadjuk be közülük érdemi eldöntésre, melyek alaptörvényellenessége nyilvánvalóan fennáll.

3.2. A generalizált alkotmánybíráskodás és a specializált bírósági rendszer ütközésének csökkentési lehetőségei

Kiindulópontként újra szögezzük le, hogy az 1990-ben bevezetett, eredeti hazai alkotmánybíráskodás a törvényhozás és a tágabb jogalkotói szféra felett kapott ellenőrzési jogot, és a rendes bírói rendszer döntései kívül maradtak ellenőrzésén, így ez alapvetően

politikai alkotmánybíráskodást jelentett, és a politikusok döntéseinek ellenőrzése tette ki ekkor az alkotmánybírói munkát. Ezt változtatta meg 2012-től az Alaptörvény, és a törvényhozás és a jogalkotás feletti ellenőrzés megtartása mellett a rendes bíróságokat is az alkotmánybírák ellenőrzése alá helyezte. Az alkotmánybíráskodás generális jellege és az alkotmánybírák általános jogászi szerepe – szemben az európai felsőbbbírák specializálódott bírói szerepével és szakosodott ismeretanyagával – csak ezzel a változással hozott létre feszültséget, és mint láttuk a többi közép-európai országban, ennek háborúskodássá erősödésének kilátásait. A kilábalást ebből és a háborúskodássá erősödés elkerülését, így két irányban lehet keresni. Egyik irányt jelentené, ha a rendes bíróságok döntései feletti alkotmánybírói kontroll erősségének csökkentése felé keresnénk a megoldást, esetleg egészen addig, hogy egy új alkotmánybírói törvényben lényegében feladnánk ezt, másik irányt pedig az, hogy megtartanánk a mai erősségű alkotmányjogi panaszt a rendes bíróságok döntéseivel szemben, ám az alkotmánybírák és munkatársaik utánpótlását egy részig mindig a felsőbbbírói karhoz kötnénk, és az alkotmánybírói törvényben rögzített arányban mindig annak állományából kerülnének ki a jövő alkotmánybírái és törzskari munkatársaik. Nézzük meg ezt a két irányt részletesebben.

3.2.1. A rendes bírósági döntések feletti alkotmánybírói kontroll csökkentési lehetőségei

1) A kontroll csökkentési lehetőségeinek végpontján maga a megszüntetés áll azzal érvelve, hogy szétnézve Európában az amerikai generalista alkotmánybíráskodás áthozása a mi kontinensünkre mindenhol háborúskodáshoz vezetett, ahol a specializált bírósági rendszer döntései felett megengedték az alkotmánybírák ellenőrzését. Ez az érvelés és az alkotmánybíráskodásnak ez a visszametszése azonban szembe menne az Európában az utóbbi évtizedekben megfigyelhető tendenciáival. Ugyanis nemcsak nálunk volt váltás a törvényhozás feletti politikai alkotmánybíráskodástól a rendes bíróságok felé telepített jogászbibb alkotmánybíráskodás irányába, de a modell eredeti helyén, Ausztriában is erre léptek el. Az információk szerint már ott is elfogadták azt a változtatást, hogy 2015 januárjától Ausztriában lehetőség nyílik az elsőfokú bírósági ítéletekkel szemben az alkotmánybírákhoz fordulásra, akik megsemmisíthetik a bírói ítéleteket alkotmányellenesség címén.¹⁹ Mi lehet ennek az irányváltásnak az oka? Megítélésem szerint erre jó magyarázatot adhat, ha az orosz alkotmánybíráskodásnak e lépésekor nyilvánosságra került érveket vesszük alapul. Ott ugyanis az alkotmánybíráskodás 1990-es évek közepén való újraszabásakor a politikába korábban közvetlen módon beavatkozó és a törvényhozási erővel küzdő alkotmánybírákat kívánták a jövőt illetően úgy elirányítani a törvényhozás feje felől, hogy a legfelső bírósággal összefogott bírói kar feje felé ültették alkotmányos ellenőrnek.²⁰ A két

¹⁹ A bírói ítéletekkel szembeni alkotmányjogi panasz tervének 2012-ben történt felmerülésekor az osztrák bírák egyesülete egy tiltakozó nyilatkozatot adott ki ez ellen, és miután 2013-ban az alkotmánybírói törvény módosításával ez mégis megvalósult, most egy olyan értelmezést igyekeznek adni a kialakult helyzetnek, hogy mivel az osztrák legfelsőbb bíróság, az Oberste Gerichtshof nincs alávetve az alkotmánybírói döntésének, ezért alkotmányossági ügyekben is egy szinten állnak. Szemben ugyanis a német vagy a magyar alkotmányi szabályozással, az osztrák alkotmány nem mondja ki az összes állami szerv alkotmánybírói döntésnek alávetését. (Lásd a Wiener Zeitung cikkét 2014. január 23-án, benne Theo Öhlinger professzor álláspontját.) Ez a nyitva hagyás azonban várhatóan még nagyobb küzdelmek létrejöttét valószínűsíti, mint ami a többi európai országban volt megfigyelhető a két szerv között.

²⁰ Jelcín elnök és a parlament közötti küzdelmek után 1994-ben a politikai küzdelemben a vesztes félnek bizonyult parlament mellé álló alkotmánybírói megszüntetése is felmerült, de végül a politikai szférából a jogi szférába áttolását valósították meg. A módosítás feletti vitában résztvevők egyike így érvelt: „Further this type of review permits the Court „to act, not as a buffer in the political arena, but as a real organ of justice” (...) According to Morshchakova, the Constitutional Court thus „left the political arena (...) and really handled its

szerv - az AB és az LB - ütközése, és ezzel az alkotmánybíróság energiáinak lekötése így már a változtatás megtervezésekor számbavételre került, így lehet gyanítani, hogy az alkotmánybíráskodás és a rendes bíráskodás szembenállása nem diszfunkcionálisan jött létre, hanem tudatosan ezt a lehetőséget számba véve és ennek hatását funkcionálisan felhasználva történt ez az elrendezés. Az orosz parlament alkotmánybíráktól való tehermentesítésére a másik megfontolt, de végül elvetett változtatás az 1990-es évek közepén az orosz alkotmányjogi rendszer újraszabásakor az volt, hogy megszüntetik magát az elkülönült alkotmánybíráskodást, de a külföldi demokrácia-kritikákra figyelve egyszerűbbnek tűnt a végül választott megoldás, az alkotmánybírák rendes bírói kar irányába való elfordítása. A magyar aktivista alkotmánybíróság korábbi, mindent felülmúló mértéke - mely a 2010-es választások után még csak fokozódott azzal, hogy elvileg magát az Alaptörvényt is megsemmisíthetőnek mondták ki, szakítva a korábbi két évtizedes alkotmánybírási állásponttal, feltehetően hasonló motivációkat adott a magyar alkotmányozóknak is, amikor a törvényhozás felől a rendes bírói kar felé helyezték át az alkotmánybíráskodás fő munkaterhét. De ezt lehet vélelmezni a mostani osztrák lépésről is. Ezt szem előtt tartva akkor leszögezhető, hogy a politikai demokrácia erőinek vitális érdeke az, hogy az intézményesen korlátozhatatlan alkotmánybíráskodás terhét a törvényhozás a bírói karral és a felsőbbbírákkal ossza meg, és lehetőleg az ottani küzdelmek kössék le az alkotmánybírák energiáit.

E realista számvetés alapján így kis esélyt lehet adni arra, hogy a generalista alkotmánybíráskodás és a specializált európai bírósági rendszer szembenállásának anomáliáira mutatva egy ezáltal racionálisan meggyőzött parlamenti erő megszünteti a bírói döntések feletti alkotmánybírói ellenőrzést, és visszaállítja a törvényhozás fölé helyezett régi politikai alkotmánybíráskodást. Pusztán normatív álláspontként, mint kívánatos Sollen-t persze meg lehet fogalmazni ezt az álláspontot is. Ennél enyhébb csökkentést jelentene, ha a bírói ítéletek feletti kontroll meghagyása mellett a kontroll szélessége kerülne visszametszésre. Nézzünk meg erre két lehetőséget!

2) Egyik az lehet, amit a lengyeleknél már láttunk a fenti elemzésben. Ekkor a mai Abtv. 26. § (1) bekezdésben szabályozott alkotmányjogi panasz maradna csak meg, és bár ehhez is ki kell meríteni a jogorvoslati utat a bíróságok előtt, de ekkor a konkrét ügy kapcsán csak az alkalmazott jogi rendelkezések alkotmányossága felől dönthetne az alkotmánybíróság. Ha pedig megsemmisítésre kerül az így megtámadott jogi rendelkezés, akkor erre hivatkozva a sikeres alkotmányjogi panasz indítványozója még csak kezdeményezhetné a rendes bíróság előtt ügyének újratárgyalását, most már az alkotmánybíróság döntése fényében. E megoldás rációja az, hogy a populáris akcióval való törvénymegsemmisítéseket ez korlátozza, és a közvetlen jogi érdekeltséget illetve ennek peres eljárási úton való végig vitelét követeli meg a törvénymegsemmisítésig eljutás előtt. Ráadásul nem egész törvényeket, csak a bírák által alkalmazott jogi rendelkezésekre szűkíti így le ez a megoldás az alkotmánybírási törvénykontrollt, és ez így egyrészt a törvényhozást is óvja a túlságosan aktív alkotmánybíráktól, de másrészt a rendes bírói kart és döntéseiket érinthetetlenként tartja meg az alkotmánybírói ellenőrzéssel szemben.

3) Enyhébb megoldás, de a rendes bírói döntéseket ez is jobban óvna az alkotmánybírási megsemmisítésekkel szemben, ha ugyan teljesen megtartanánk a mai alkotmánybírási törvényi kereteket az alkotmányjogi panaszokat illetően, de szakítanánk azzal a kiterjesztéssel, ahogy a mai alkotmánybírási többség értelmezi az alkotmányjogi panasz lehetőségét. Az alkotmánybírási törvény szabályozása szerint az fordulhat alkotmányjogi

own case". William Burnham/Alexei Tronchev: Russia's War between the Courts: The Struggle over the Jurisdictional Boundary between the Constitutional Court and Regular Courts. Am. J. Comp. Law (Vol. 55.) 2012 No. 1. 399-400.p.

panasszal az alkotmánybírákhoz, akinek Alaptörvényben biztosított jogát sérti az adott bírói döntés. Ez ad egy szélességet a bírói döntések megtámadására, de mivel a múltbeli alkotmánybírák egy sor, önmaguk által létrehozott döntési formulával "kiolvasztottak" egy sor további jogot - és a mai alkotmánybírói többség is ragaszkodik ezekhez -, így ezek alapján a bírói ítéletek többszöröse támadható meg annál, mintha tényleg csak az Alaptörvényben biztosított jog lehetne az alkotmányjogi panaszok alapja. Szakítani kell tehát ezzel a rendes bíróságok felé megnyilvánuló aktivizmussal, és szigorúan csak az Alaptörvényben biztosított jogok érintése esetén kell elfogadni a bírói döntésekkel szembeni alkotmányjogi panaszt. A maihoz képest ez is alaposan csökkentené a bírói döntések megtámadási lehetőségét, és ezzel enyhíteni lehetne az AB és a Kúria közötti feszültségeket.

3.2.2. Az alkotmánybírói státus betöltésének közelítése a specializált felsőbbbírói szerephez

Másik irányt jelent, ha úgy csökkentenénk az általános-generális jogászi tudás bázisán álló alkotmánybíráskodásnak a specializált felsőbbbírói karral való szembenállását, ha az alkotmánybírói szerepet vinnénk közelebb a specializálódáshoz. Ennek végső korlátja ugyan az, hogy az egységes alkotmánybíráskodást az egész jogrendszer fölött nem lehet feladni, így az egyes alkotmánybírák minden specializálódása ellenére a döntő testület egésze összességében mindig generalista bíróság marad, de ezzel a döntési folyamat egyes szakaszaiba azért erősebben lehetne bevinni egy-egy jogág specializálódott ismeretanyagát. Nézzük meg egy skálán haladva a legerősebb specializálódástól indulva a mai állapothoz közeli megoldási lehetőségeket.

1) A generalista alkotmánybíráskodástól a legerősebb eltolódás lenne, ha a német módot vennénk át a jövőben az alkotmánybírói poszt betöltésére. Ekkor az alkotmánybírói összetételben egy minimum arány lenne, melyeket csak felsőbbbírói karból lehetne betölteni (pl. a megyei törvényszéki bíróktól felfelé), és ha ez az arány nincs meg a betöltött alkotmánybírói posztok között, akkor ennek eléréséig csak a felsőbbbírói karból lehetne az utánpótlást megválasztani. Ha németet vesszük ebben is alapul, hogy ez az arány az összes alkotmánybíró egyharmadát kell, hogy jelentse, akkor pl. ma még négy felsőbbbíró-alkotmánybíró hiánya állna fenn a 15 fős bírói testületben, és ekkor a sorra kerülő új alkotmánybírók választásakor még négy esetben csak ilyen jelölt lenne megválasztható. Még további közeledést jelentene a specializált bírói munkához, ha a felsőbbbírói múlt mellett a jelölteknek még a különböző jogterülethez tartozást is megkívná az új szabályozás. Ekkor - mondjuk a magánjog, a büntetőjog, a közigazgatási jog és a munkajog felsőbbbíróinak posztját megjelölve a kötelező választási bázisként a betöltésnél - az arány eléréséhez szükséges felsőbbbíró-alkotmánybíró jelölteket csak azok közül lehetne mindig kiválasztani, akik a hiányzó jogterület specialista felsőbbbírói múltjával rendelkeznek. Ez a megoldás csak akkor láthatja el a funkcióját, ha a specializált felsőbbbíró-alkotmánybírák válnának mindig a jogterületükhöz tartozó beadványok előadó bíráivá egy szignálási automatizmussal. Ez pedig szükségszerűen maga után vonná azt is, hogy a nem-bírói múlttal rendelkező alkotmánybíráknak is szakosodnia kellene egy-egy jogterületre a megválasztásuk után, hogy az erre a területre bejövő beadványok előadó bíráivá válhassanak ugyanolyan szignálási automatizmussal. Ez a terület lehetne a fenti négy átfogóbb jogterület egy-egy szűkebb területe, vagy az azok által nem befogott jogterületek. Például a közigazgatási jogból kiemelve az önkormányzatokat érintő beadványokat, az adatnyilvánosságot érintőket, a magánjogból a családi jogi jellegűeket, különválasztva még a szociális biztonsággal összefüggő ügyeket is, a büntetőjogból kiemelve egy külön alkotmánybíróra testálva a büntető eljárási ügyeket, ugyanígy a polgári jogból a polgári eljárási jellegű ügyeket, de a szűkebben vett alkotmányjogi ügyek is megkívnának egy

szakosodott alkotmánybíró, és még lehetne sorolni. Ekkor az előadói bírói szinten történne meg a szakosodás, és ezzel bár a testület összessége mint egyenrangú tagok döntési szerve továbbra is generalista bíróság maradna a teljesen specializálódott felsőbbíróságokkal szemben, de ezzel a részbeni specializálódással minden (az adott ügyben) generalista alkotmánybíró számára is átláthatóbbak lennének a döntési tervezetek.

Nem lehet azonban elhallgatni, hogy ennek a megoldásnak két nagy negatívuma lenne a mai állapotokkal szemben. Az egyiket az alkotmánybírák közötti asszimetria létrejötte jelentené egy-egy jogterületet illetően. Így ugyanis az egy-egy jogterületre és az azokon belüli szektorokra specializálódott egyes alkotmánybírák mint azok igazi és egyedüli „alkotmányos ellenőrei” kezdenének működni, vagy legalábbis a külvilág így azonosítaná őket, és ezzel a mai, kollektivitásba bekötött testületi alkotmánybíráskodás részben háttérbe szorulna. A másik negatívum pedig az Országgyűlésen belül a politikai erők felé jelentkezne azzal, hogy így a jövőben már nem lenne elég az általános jogászai múlttal rendelkezők széles táborából az egyes politikai erőknek megfelelő jelöltek megkeresése, hanem csak egy sokkal leszűkítettebb bázisból lehetne mindig választaniuk. Ha pedig nincs meg a kétharmados többsége egyetlen politikai erőnek sem az Országgyűlésben, akkor nagy valószínűséggel lehetetlenné válna az alkotmánybírák utánpótlása ennél a megoldásnál.

2) Az előbbinek egy enyhébb változata lenne, ha nem szűkítenénk le a jövőben alkotmánybírói státuszok egy részének betöltését a felsőbbírói karra - és ennek révén igyekeznénk elérni specializálódást a mai generalista alkotmánybíráskodás meghaladására -, hanem csak az előadó bírói státust illetően hoznánk létre egy teljes körű specializálódást az alkotmánybírák között. Ekkor a fentiekben már felsorolt jogterülethez kapnának besorolást az egyes alkotmánybírák mint azok gazdái – figyelembe véve a jogászai előéletükben mutatott szakosodási irányokat -, és egy-egy alkotmánybíró kiesése után a megválasztott utód már csak a kiesett előd jogterületét kaphatná automatikusan, és erre kötelezően kellene szakosodnia. Az új alkotmánybíró választással együtt járó politikai küzdelmekben nyilván ekkor már hangot kapna az az érv is, hogy az egy-egy politikai erő által támogatott jelölt előző jogászai munkája milyen közel vagy távol esik a betöltendő alkotmánybírói poszttal összekötött jogterülethez, de formálisan nem kellene kötni specializáltabb jogászai múlttal a megválasztást, és a megválasztott új alkotmánybíró az első időkben végezné el az adott területre való szakosodást. Az első- és másodfokú bírósági ítéletek érvelései, illetve a felülvizsgálati eljárást lezáró kúriai ítélet információi, együtt az alkotmányjogi panasz érveléseivel rendszerint már megadják a jó átláthatóság feltételeit a döntési tervezet elkészítéséhez. Így a megválasztás után az egy-egy jogterületre specializálódott új alkotmánybíró az általános jogász tudás bázisán is - megfelelő hosszúságú jogászai múlttal együtt - megfelelően el tudja készíteni a döntési tervezet a hozzárendelt jogterületen. Az előbb jelzett megoldás két negatívumát illetően itt az egyik elesik - az Országgyűlés politikai erői számára nem szűkülne be itt a merítési bázis a mindenkori új alkotmánybírák kiválasztásánál, hanem a mai állapotok szerint választhatnának ki új bírákat -, a másik azonban itt is fennmaradna, és a kollektivitás háttérbe szorulásával egy-egy alkotmánybíró szerepe, mint egy szűkebb terület „igazi alkotmányos őre” eltorzítva jelenne meg a nyilvánosság számára.

3) Végül a harmadik változtatási megoldás már lemondana a mai állapotokhoz képest eltérő, specializált előadói bírói szerephez rendelt alkotmánybírói rendszerről, maradna e téren is a mai helyzet, ám legalább azt segítené elő, hogy a megválasztott, mindenkori új alkotmánybírák fel tudjanak nőni a generalista bíráskodáshoz. Az ötvenévesen, vagy még jóval azon felüli életkorban belépett új alkotmánybírák ugyanis természetesen egy széles kapcsolatrendszerből és hosszan végzett tevékenységmezőből lépnek át az alkotmánybírói

szerepbe, és ha nincsenek strukturális kényszerek az átállásra, akkor a spontán tendenciák inkább arra tolják az új bírákat, hogy lehetőleg minél szélesebben vegyék igénybe a törzskari munkatársakat, akik – főleg, ha a régiektől öröklik ezeket az új bírák - az új alkotmánybíróhoz képest már az alkotmánybírói munka specialistái. Ennek révén azonban spontán módon kialakul a tényleges alkotmánybírói szerep átszállása a munkatársakra, és ez állandósodva a későbbiekben is csak pusztán törzskari küldötté teszi az adott alkotmánybíró a testületi üléseken, de ténylegesen az érdemi álláspontot a munkatársai alakítják ki helyette. Vagyis ez az alaphelyzet még azt is megakadályozhatja, hogy az alkotmánybíró a generalista bírói szerep betöltéséhez felnőjön. Ténylegesen érdemi álláspontot esetleg csak azon a szűkebb területen fog egy idő után kialakítani, amely közelebb esik korábbi egyetemi vagy ügyvédi tevékenységéhez, de valójában a legtöbb esetben a munkatársai döntenek helyette, vagy más megoldásban valamely szempontból számára szimpatikus, esetleg politikai értékeihez közelálló más alkotmánybíró markánsabb álláspontját fogja mindig követni. Ahhoz, hogy strukturális kényszerek tolják a mindenkori új alkotmánybírákat a generalista bírói szerep minél gyorsabb és teljesebb elsajátítása felé, csak az alkotmánybírói törvény ilyen irányú változtatásával lehet remélni, de ezt szubjektív ösztönzőkre bízni kevés. Látni kell, hogy minél inkább a kezdetektől fogva a munkatársaira tud támaszkodni a mindenkori új alkotmánybíró, annál nagyobb az esély arra, hogy időben eltolódik a ténylegesen szuverén alkotmánybíróvá válása, ha ez nem esik el a későbbiekben már egyáltalán, és marad meg végleg pusztán törzskari küldöttnek a testületi üléseken. Ez pedig már a generalista bíraskodást is lehetetlenné teszi, nem is beszélve annak már jelzett előnyeinek kihasználásától.

Látni kell e probléma szélesebb körű szemrevételezésénél, hogy az alkotmánybírónak a törzskari munkatársakra igazán csak az előadó bírói szerepnél van szüksége, amikor neki kell elkészíteni egy sor technikai szempontra is figyelve a döntési tervezetet. Amikor más kolléga által már elkészített tervezet van, azt neki már szuverén módon át kell tudni néznie, és ha ezt nem ő teszi, hanem ezt is átadja munkatársainak, akik egy-két oldalas feljegyzésben okosítják ki, mi legyen arról az álláspontja, akkor testületi ülésen ő abban mint a vélemény postása nem lesz autentikus. Az új alkotmánybíró mindenkori régi kapcsolatrendszerre, régi tevékenységeinek kötőereje pedig nagy valószínűséggel abba az irányba tolja őt, hogy a munkatársakra hagyja a már elkészült döntési tervezetek felőli állásfoglalást is, és csak az egy-két oldalas feljegyzések szintjén dolgozza be magát az ügyek érdemébe. Ez azonban azt jelenti, hogy időben eltolódik, illetve még rosszabb esetben végleg lehetetlenné válik még az is, hogy generalista módon tudjon ténylegesen bíraskodni.

Az elmúlt húsz évben az a megoldás alakult ki szokásjogilag a hazai alkotmánybírói testületen belül, hogy a mindenkori új alkotmánybírákat az első félévben mentesítik még az előadó bírói szereptől, és csak mások által már elkészített döntési tervezetekkel, illetve azok háttéranyagaival kell foglalkozniuk. A korábbi jogászai munkából az óriási eltérést jelentő alkotmánybírói munkába átugrás miatt ezt a legfontosabbnak kell minősíteni, azonban ez a tanulói idő csak akkor lenne megfelelő, ha strukturálisan rá is lennének kényszerítve az új alkotmánybírák, hogy maguk dolgozzák fel a sok-sok döntési tervezetet, és akkor féléves-egy éves tanulási idő után valóban autentikus alkotmánybírákká tudnának válni az esetek többségében. A strukturális kényszert pedig az tudná biztosítani, ha egy alkotmánybírói törvényi változtatással a törvény maga írná elő, hogy a mindenkori belépő új alkotmánybíró egy évig az előadó bírói feladat alól mentesítve van, és erre tekintettel törzskari munkatársakat csak a belépése utáni második év kezdetétől kapna. Ezzel párhuzamosan annak törvényi előírása, hogy minden alkotmánybíró köteles a mások által készített döntési tervezethez egy írásos feljegyzésben leadni álláspontját a testületi vita megkezdése előtt, az előbbi változtatással együtt létrehoznák azt a strukturális ösztönzést, hogy az új alkotmánybírók munkatársak nélkül maguk végezzék el döntési tervezetek és háttéranyagaik

elemzését, és ezzel fokozatosan autentikus alkotmánybírákká váljanak. Ha a második évtől már ők is törzskari munkatársakkal vehetik magukat körbe, akkor a kialakult elemzési rutin és a kialakult alkotmánybírói stílus már megóvják őket attól, hogy visszasüllyedjenek a pusztán törzskari küldött szerepébe. Nem beszélve arról, hogy ezzel az előírással az összes régi alkotmánybíró is rá lenne kényszerítve arra, hogy ne csak a testületi ülésen szóbeli rögtönzéssel fejtse ki véleményét, hanem ezek az álláspontok már a testületi ülés előtt elemezhetőkké válnának, és ezzel a testületi döntési folyamat egészében is racionálisabbá válna. Számunkra azonban itt most csak az a fontos, hogy a mindenkori új alkotmánybírók autentikus generalista bírónak felnevelése a maihoz képest nagymértékben javulna ezzel, és ez a specializált felsőbb bíróságok döntései feletti alkotmánybírói kontroll minőségét is javítaná.

Irodalom

- Baum, Lawrence: Probing the Effects of Judicial Specialization. *Duke Law Review*. (Vol. 58.) No. 6. 1667-1684. p.;
- Bobek, Michal: Quantity or Quality? Re-Assessing the Role of Supreme Jurisdictions in Central-Europe. *EUI Working Papers Law 2007/36*. Bad Fiesola (Firenze)
- Burnham, William/Alexei Tronchev: Russia's War between the Courts: The Struggle over the Jurisdictional Boundary between the Constitutional Court and Regular Courts. *Am. J. Comp. Law* (Vol. 55.) 2012 No. 1. 381-452. p.
- Cerar, Miroslav: Slovenia's Constitutional Court within the Separation of Powers. In: W. Sadursky (ed.): *Constitutional Justice East and West*. Kluwer Law International. 2002. 213-246. p.
- Cheng, Edward K.: The Myth of the Generalist Judge. *Stanford Law Review*. (Vol. 61.) 2008. No. 2. 519-572.p.;
- Damle, Sarang Vijay: Specialize the Judge not the Court: A Lesson from the German Constitutional Court. *Virginia Law Review*. (Vol. 91.) 2005. No. 4. 1267-1311. p.;
- Garliczki, Lech: Constitutional courts versus supreme courts. *Icon* Vol. 5, Number 1. 2007. 44-68. p.
- Garliczki, Lech: The Experience of Polish Constitutional Court In: W. Sadursky (ed.): *Constitutional Justice East and West*. Kluwer Law International. 2002. 265-282.p.
- Holländer, Pavel: The Role of the Constitutional Court for the Application of the Constitution in Case Decisions of Ordinary Courts. *ARSP 2000* (Vol. 86) Heft 4. 537-552. p.
- Jahn/Krehl/Löffelmann/Günthge: Die Verfassungssgbeschwerde in Strafsachen 2011
- Kritzer, Herbert: Where Are We Going? The Generalist vs. Specialist Challenge. *Tulsa Law Review*. (Vol. 47.) 2011. No.1. 51-64. p.
- Mazák, Ján: Review of decisions of ordinary courts in constitutional complaints proceedings before the Constitutional Court of the Slovak Republic (Grasping the nettle). Report to the Venice Commission. 2005.
- Pokol Béla: Alkotmánybíráskodás – szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben. Kairosz. Budapest, 2014
- Posner, Richard A.: Will the Federal Courts of Appeals Survive until 1984? An Essay on Delegation and Specialization of the Judicial Function. *Southern California Law Review* (Vol. 56.) 1983 No. 2. 761-791. p.;
- Priban, Jiri: Judicial Power vs. Democratic Representation: The Culture of Constitutionalism and Human Rights in the Czech Legal System. In: W. Sadursky (ed.): *Constitutional Justice East and West*. Kluwer Law International. 2002. 373-394. p.

- Rüefli, Anna: Spezialisierung an Gerichten. Richterzeitung 2013/2. 2-18. p.
- Slovenia: Constitutional Court of the Republik of Slovenia. An Overview of the Work for 2010.
- Tóth J. Zoltán: A „valódi” alkotmányjogi panasz használatba vétele: az Abtv. 27. §-a szerinti panasz első két éve az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny (Vol. 69.) 2014/5. sz. 224-238. p.
- Turano, Leslie: Spain: Quis Custodiet Ipsos Custodes?: The Struggle for Jurisdiction Between the Tribunal Constitucional and the Tribunal Supremo. International Journal of Constitutional Law (ICon). (Vol. 4.) 2006, No. 1.
- Vladeck, Steve: Judicial Specialization and the Functional Case for Non-Article III. Courts. JOTWELL. 2012. 2-5. p.
- Weber, Renata: The Romanian Constitutional Court: In Search of its Own Identity. In: W. Sadursky (ed.): Constitutional Justice East an West. Kluwer Law International. 2002. 283-308. p.
- Wood, Diane P.: Generalist Judge in a Specialized World. SMU Law Review (Vol. 50.) 1997. No. 4. 1755-1768.p.;
- Zuck, Rüdiger: Verfassungsbeschwerde (3. Auflage) 2006.

Siket Zsuzsanna*

Szókratész perének¹ elemzése Horváth Barna „A géniusz pere Szókratész – Johanna” című művének tükrében

I. Bevezetés

Különlegesnek lenni, másképpen gondolkodni soha nem tartozott a gondtalan életpályák közé. Az ilyen emberek élete mindig tele van harccal, vívódással és éppen ezért létük többnyire küzdelmes és boldogtalan. Géniusznak lenni ugyanolyan nehéz szerep volt az ókorban, mint a középkorban és napjainkban is. A géniusz szó hallatán legtöbbszörnek elsőként a szó azon jelentése jutna eszébe, amely rendkívüli szellemi teljesítményű embereket takar. A géniusz ugyanakkor nem teljesen egyenlő a zsenivel. A lángelme, vagyis a géniusz olyan, mint a sötétségben világító fáklya, ezért arra is illik ez az elnevezés, aki képes arra, hogy új utat mutasson.

Horvát Barna a fent említett művének megírásával arra vállalkozott, hogy két lángelme életének tragikus végét mutassa be. Az egyikük Szókratész, a másikuk Szent Johanna. E két rendkívüli egyéniség életútjában és egyéniségében számos különbségre lehetne rámutatni, most mégis azzal a közös ponttal kezdem, amely miatt a mű címe is könnyebben érthetővé válik.

Mindkettőjük életének végét egy-egy perben hozott ítélet és annak végrehajtása jelentette, innen ered a géniusz pere elnevezés. A szerző törekszik arra, hogy Szókratész és Szent Johanna életét és egyéniségét minél alaposabban megismertesse, de mű elsődleges célja az életükről döntő perek elemzése. A két perbe vont géniusz ekkor érintkezik közvetlenül a jog világával. Cs. Kiss Lajos² alábbi sorai találóan kifejezik a géniusz és a jog viszonyát:

„A géniusz sorsa a világtól való elszakadás, a magányosság és az otthontalanság, s a jog különös világával még az ironikus vagy gúnyos távolságtartás módján sem érintkezik. Ez a magány azonban nem passzivitás vagy közömbösség, hanem Baudelaire albatrosz-hasonlatával szemléltetve egyfelől vergődés a társadalmi-szellemi környezet kicsinyességének és a mindennapok monotonitásának a szorításában, másfelől a lángelme „elérhetetlen magasságokban szárnyalása. A géniusz sorsszerűen össze is csap és birkózik környezetével, megrendíti és megváltja a világot”.

Mindét géniusz összecsapása a környezetükkel leginkább a velük szemben indított perekben csúcsosodik ki. Itt csapnak össze a társadalom által jogszabályokban testet öltött ideális normák a géniuszok által képviselt újító gondolatokkal. A továbbiakban e két összecsapás vagyis a két per közül, Szókratész perének részletes elemzéséről lesz szó.

* bírósági titkár, Nyíregyházi Járásbíróság; levelező tagozatos PhD hallgató I. évfolyam (Debreceni Egyetem Marton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola)

¹ Szókratész peréhez kapcsolódó művek közül Platon „Szókratész védőbeszéde” című dialógusa az egyik legjelentősebb alkotás. Xenophón „Emlékeim Szókratészről” című művével fejezte ki a nagy gondolkodó iránti tiszteletét. Plutarkhosz is megemlékezik a görög filozófusról „Szókratész Daimónja” című művében. A jelen kor szerzői közül érdemes megemlíteni Eva-Maria Kaufmann „Szókratész” és Dr. Edmund Lange „Sokrates” című monográfiáját. A magyar szerzők közül Víz László „Szókratész utolsó levele” című regénye Szókratész perének és halálának körülményeit vizsgálja. Nemere István „A vádlottak padján” című könyvében egy külön fejezetet szánt Szókratész perének.

² Cs. Kiss Lajos: A tragédia metafizikája a jogban in: Horváth Barna: A géniusz pere Szókratész – Johanna, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 223. o.

II. Horváth Barna élete és munkássága

Előljáróban, még mielőtt a mű részletes bemutatására sor kerülne, fontosnak tartom a könyv szerzőjének életét és munkásságát is röviden ismertetni.

Horváth Barna Budapesten született 1896. augusztus 25. napján és 1973. március 3. napján New York-ban hunyt el. Jogtudósi, jogfilozófusi és jogszociológusi tevékenységet is végzett. Jogi diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerezte 1920-ban. 1929-től a szegedi, majd 1940 és 1945 között a kolozsvári egyetem jogbölcselettanára volt. 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1949-ben politikai okokból visszaminősítették a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagjává. Ugyanebben az évben az Egyesült Államokba emigrált. Vendégprofesszorként amerikai, francia és német egyetemeken is oktatott. Halálát követően 1989-ben visszaállították levelező tagságát a Magyar Tudományos Akadémián.³

A génusz pere 1942-ben jelent meg Kolozsvárott, az „Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár” kiadásában, mint az „Acta juridico-politica” 3. darabja.⁴ A mű megírásának évéből is látszik, hogy ezt Cs. Kiss Lajos által „kolozsvári száműzetésnek” nevezett időszakban írta a szerző. Horváth Barna Szeged elhagyását nem tekintette életműve kudarcának, de a megszokott hely elhagyása lelki mélyen érintette. Ezen mű megírása ezért alapot adott arra, hogy közvetett módon feldolgozzon egy olyan élményt, amely számára lelki, erkölcsi és intellektuális szempontból egyaránt traumatizáló volt.⁵ Cs. Kiss Lajos szerint éppen „*ezért nem véletlen, hogy Horváth Barna tudományos távolságtartását leginkább ebben a művében adja fel, ... s inkognitót öltve korlátozott értelemben génuszá emeli magát.*”⁶

A mű olvasásakor valóban észrevehető volt, hogy Horváth Barna az egyes perek szereplőiről valóban markáns véleményt formál. Ennek ellenére ez a vélemény egyik személy irányába sem tekinthető elfogultnak. A szerző külön érdekékként elmondható az is, hogy a perekben ítélező személyek bemutatását is fontosnak tartotta és az ő jellemüknek is igyekezett minden árnyalatát megmutatni. Ezzel megpróbált rávilágítani arra, hogy egy drámai helyzet, mint ezen perekben a génuszok elítélése, még inkább tragikussá válik akkor, ha a pereket nem leegyszerűsítetten a jó és a rossz összecsapásaként értelmezzük. Horváth Barna megfogalmazásában „*a konfliktus sorsszerűbb, drámaibb, ha tisztességes emberek végzetserű találkozása, mint hogyha az egyik oldalon csak aljasság dolgozik.*”⁷

III. A mű szerkezeti felépítése

Szókratész perének részletes elemzése előtt érdemes áttekinteni a mű egészének szerkezeti felépítését is.

A szerző harmincegy kisebb fejezetre osztotta a művét. Ezen fejezeteket alcímekkel és nem számozással jelölte, ennek ellenére a könnyebb áttekinthetőség érdekében, én inkább a számozást fogom használni a mű szerkezetének bemutatásánál. Horváth Barna a harmincegy fejezettől átfogóbb, nagyobb szerkezeti egységeket nem alkalmazott. Ennek ellenére szembevetendő az, hogy a harmincegy rövidebb fejezet nagyobb szerkezeti egységekbe is csoportosítható. A génusz perén belül négy fontosabb témakör különíthető el.

³ Wikipédia–A szabad enciklopédia, (keresett név: Horváth Barna) internetes elérhetőség: http://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_Barna (2014. április 14.)

⁴ Horváth Barna: i.m. 4. o.

⁵ Cs. Kiss Lajos: i.m. 210 -211.o.

⁶ Cs. Kiss Lajos: i.m. 211-212. o.

⁷ Horváth Barna: A génusz pere Szókratész – Johanna, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. 46. o.

Az első nagyobb szerkezeti egység az első és a második fejezetet foglalja magában. Ezen részben helyet kapnak Horváth Barna géniuszjáról alkotott gondolatai, valamint a géniusz joghoz való viszonyának elemzése. A szerző egyik találó hasonlata, amikor a per a Circus Juris-nak, óriási színháznak tekinti, amely elszórakoztat, megvigasztal, nagy belső konfliktusokat elsimít, sok mindenért kárpótol a társadalomban.⁸ Álláspontja az újrealista jogszemlélet visszatükröződése, mivel az újrealizmus nemcsak egy élettől elvonatkoztatott dogmát lát a jogban, hanem a játék, a színjátszás elemét is.⁹ Véleménye szerint legnagyobb szerepeink talán éppen a hivatalos, a jog által kiosztott perbeli szerepeink.¹⁰ A második részben Szókratész perét mutatja be. Ez a rész a harmadiktól a tizedik fejezetig tart. A szerző itt részletesen ismerteti a vádpontokat, a per lefolyását, Szókratész egyéniségét és külsejét, valamint a per történelmi hátterét.

A harmadik rész a tizenegyedikől a harmincadik fejezetig Szent Johanna perét, a százéves háborút, Johanna egyéniségét, valamint a perben résztvevők életének későbbi alakulását mutatja be. Az előbbi mondatból egyértelműen kiderül az, hogy a mű legnagyobb része Jeanne D'arc-ról szól. Ennek az lehet az oka, hogy Szent Johanna pere az egyik legjobban dokumentált per, ezzel szemben Szókratész pere az egyik legrosszabbul dokumentált perek közé tartozik.

A negyedik rész, amely a harmincegyedik fejezetet foglalja magában, lényegében a szerző záró gondolatait foglalja össze a géniuszjáról. Emellett párhuzamokat és ellentéteket is állít Szókratész és Johanna sorsa között. Itt találkozunk Horváth Barna azon fontos gondolatával, amely segít megérteni, hogy miről ismerhető fel a géniusz. A szerzőnek az a véleménye, hogy géniusz a társadalom szerves része, abból nem vonul ki, attól nem zárkózik el.¹¹ A társadalom azonban szélsőségesen viszonyul e rendkívüli emberekhez. Egyszer a mélybe taszítja, máskor az égig emeli őket.¹² A legtöbb géniusz életpályájára visszatekintve elmondható, hogy a felmagasztalás többnyire csak haláluk után következik be. Horváth Barna szerint, az a személy, aki a társadalom ezen tipikus reakcióját nem képes önmaga ellen kiváltani, az nem is tekinthető géniusznak.¹³

A továbbiakban a második szerkezeti egység, vagyis Szókratész perének elemzéséről lesz részletesebben szó.

III. Szókratész pere

Szókratész görög filozófus Kr.e. 470-ben született Szophronikosz kőfaragó és Phainarété bábaasszony fiaként. Az attikai Alopéké démosz polgára volt. Később nősült felesége Xanthippé volt, akitől három gyermeke született. Tanítványai közé tartozott Eukleidész, Phaidón, Arisztipposz, Platón, Diogenész, és Antiszthenész. Kr.e. 399-ben, hetvenéves korában ítéleték halára, ekkor legidősebb gyermeke kamaszkorú, legkisebb fia még kisgyermek volt.¹⁴

⁸ Horváth Barna: i.m. 9. o.

⁹ Horváth Barna: i.m. 9. o.

¹⁰ Horváth Barna: i.m. 9. o.

¹¹ Horváth Barna: i.m. 194. o.

¹² Horváth Barna: i.m. 193. o.

¹³ Horváth Barna: i.m. 194. o.

¹⁴ Adamik András (főszerk.), Szerk.: A. Jászó Anna (szerk.): Retorikai Lexikon, Kalligram, Pozsony, 2010. 1146-1147. o.

III. 1. Szókratész külseje és jelleme

Ahhoz, hogy Szókratész perbeli viselkedését és reakcióit könnyebben megismerjük, érdemes kitérni az ő külső és belső tulajdonságaira is.

Külsejét tekintve alacsony termetű, erős fizikumú ember volt, aki nemcsak filozófusként, hanem katonaként is kiválóan megállta a helyét. Egyszerű és szigorú életmódot folytatott, és fontosnak tartotta az állandó testgyakorlást. Egyes források említik, hogy magas alkoholtűrő képességgel rendelkezett és táncolni is szeretett. Arcvonásait tekintve nem illett bele abba a képbe, amelyet akkoriban ideálisnak véltek. Tömpe orra és kidülledt szeme miatt nem tartották különösebben jó megjelenésűnek.¹⁵

Egyéniségét tekintve Rogers emberséges, barátságos és jó humorú embernek látja őt, aki emellett éles elméjű, jó kritikus és kiváló érvelő. Szókratész tisztában volt a saját jelentőségével anélkül, hogy nagyképű lett volna. Könnyedén barátkozott és szerette a tartalmas beszélgetéseket. Az emberek többségét foglalkoztató olcsó és közönséges dolgok nem érdekelték. Ha veszély leselkedett rá, azzal bátran szembenézett és fontos volt számára, hogy a dolgokat mindig a maga valóságában lássa. A házassága nem volt problémamentes felesége nehéz természete miatt. Szókratész ugyanakkor ezt a problémát építő értelemben fogta fel, és talán ez is hozzásegítette ahhoz, hogy elsajátítsa, hogyan kell bánni az emberekkel. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a bölcselőknek voltak a házasságon kívüli futó kalandjai, amelyeket ő pusztán szórakozásként élt meg.¹⁶ Véleményem szerint, ezen futó kalandok folyamánya is lehetett a felesége házsártossága.

Szókratész életében az erotika meghatározó szerepet töltött be. Ez nemcsak a házasságon kívüli kapcsolataira értendő. Életét végigkísérte azon hajlama, hogy mindig is vonzódott a csinos fiatal fiúkhoz.¹⁷ Sok vívódással járt számára, hogy ezen késztetéseit leküzdje, amiben egyrészt az önuralomra törekvés inspirálta, másrészt az, hogy az a társadalmi réteg ahonnan ő származott, a férfiak közötti erotikus kapcsolatot nem nézte jó szemmel.¹⁸ Az, hogy homoszexuális hajlamait képes volt leküzdni, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy úgy érezze, képes önmagát a sorstól függetleníteni.¹⁹

Életének másik meghatározó eleme a miszticizmus. Jellemző volt rá, hogy órákig tartó transz szerű állapotba került.²⁰ Másrészt Hangot (daimonion) hallott, amely akkor szólalt meg, amikor rá nézve káros dolgot készült cselekedni.²¹ Közel álltak hozzá az orphikus hit tanai is. Eszerint az ember igazi java az igazság és a szépség tisztább világába való átmenetel, és nem pedig a testi élvezetek.²²

Az előbbieken írt jellemzéshez még annyit lehetne hozzátenni, hogy Szókratész hajlamai, gondolok itt elsősorban a homoszexuális hajlamaira és azon eszmények között, amelyek szerint megpróbált élni, komoly ellentét feszült és ez minden bizonnyal sok feszültséggel és belső vívódással jár számára.

¹⁵ Horváth Barna: i.m. 32-33.o.

¹⁶ Horváth Barna: i.m. 32. o.

¹⁷ Horváth Barna: i.m. 31. o.

¹⁸ Horváth Barna: i.m. 31. o.

¹⁹ Horváth Barna: i.m. 31. o.

²⁰ Horváth Barna: i.m. 29. o.

²¹ Horváth Barna: i.m. 33. o.

²² Horváth Barna: i.m. 29. o.

III. 2. Szókratész perének előzményei

A per ismertetését megelőzően fontos megemlíteni Szókratész életútjában azon momentumokat is, amelyek akár kompromittálóak is lehetnek rá nézve, és a per megindításának esetleges közvetett indítékát képezhették.

Szókratész, amint korábban említésre került, nemcsak kiváló filozófus volt, hanem katonaként is megállta a helyét. Több csatában is részt vett hoplitaként. Ezek közé tartozott az Amphipolisz kolónia alapítására kiküldött expedíció Kr.e. 437-ben, a poteidaiai ütközet Kr.e. 432-ben, ahol állítólag Alkibiádész az életét köszönhette neki, valamint a Délionnál vívott csata Kr.e.424-ben.²³

Szókratész a közéletben is szerepet vállalt, Kr.e. 406-ban az Ötszázak Tanácsának is tagja volt, amely az arginusai győztes vezérek ügyéről döntött, akik nem gondoskodtak eléggé az életben maradtak tengerből való kimentéséről. A vezérek sorsáról szavazással döntöttek. Egyetlen szavazat kivételével, mindenki a vezérek kivégzése mellett voksolt. Könnyen kitalálható, hogy az egyetlen ellenszavazat természetesen Szókratésztől származott.²⁴

Kr.e. 404 nyarától 403. februárjáig tartott Athénban a Lüsandrosz tekintélyével beültetett harminc zsarnok rémuralma. Közülük Kritász volt a vezéregyéniség, aki Szókratésszel és Alkibiádésszel is kapcsolatban állt.²⁵ Alkibiádész és Kritász ügyei rossz fényt vetettek Szókratészra is. Azzal, hogy Szókratész mellől ilyen emberek kerültek ki, maga után vont az a következmény is, hogy sokan szerettek volna Szókratész működésének véget vetni.²⁶

III. 3. A per

Szókratész perét a legkönnyebben úgy lehet áttekinteni, hogy egyúttal az attikai perek ismertetésére is sor kerül, mert így könnyebb ezen per színvonalát, törvényességét mihez viszonyítani. A könnyebb áttekinthetőség miatt a per folyamatát a vádindítvány átvételétől ismertetem.²⁷

A hatóság a vádindítvány átvételekor felszólította a vádlottat válasziratának benyújtására, majd a vádlót és a vádlottat is megidézte az előkészítő eljárás (anakriszisz) lefolytatására, ezt követően felhívta őket az illetékek befizetésére. Ebben a perben a feleket valószínűleg nem terhelte illetékfizetési kötelezettség. Ugyanakkor, ha a vádlónak nem sikerült elnyernie a perben a bírói szavazatok egyötödét, abban az esetben a vádlót 1000 drachma pénzbírsággal sújtották és elvesztette a nyilvános vádemelés jogát.

Az anakriszisz során a hatóság lényegében előkészítette tárgyalásra a vádindítványt. Ennek legfőbb eszköze a felek kikérdezése volt. A későbbi tárgyalás alapját az írásban előkészített vádindítvány és az ellenkérelem adta. A peres feleknek esküt kellett tenniük arra, hogy az ebben foglalt állítások helyesek. A pergátló kifogásokat az esküig lehetett előterjeszteni.

Ha a vádló a nyilvános vádat elejtette szintén 1000 drachma pénzbírsággal és az ugyanolyan fajtájú vádemelésre való jogosultság elvesztésével sújtották. Egyes esetekben azonban mód volt rá, hogy ezen jogkövetkezmények alkalmazása nélkül is sor kerüljön a vád elejtésére. Az előkészítő eljárás befejezését követően a hatóság kitűzte a népbíróság előtti főtárgyalás napját.

A bíróság neve Héliasia volt, amelynek összesen 6000 fő esküdtbíróból álló tagja volt. Bíró lehetett minden 30. életévét betöltött és teljes polgárjoggal rendelkező személy. A bírakat sorsolással választották ki, oly módon, hogy minden törzsből (phülé) összesen 600 bírót

²³ Horváth Barna: i.m. 39. o.

²⁴ Horváth Barna: i.m. 40.o.

²⁵ Horváth Barna: i.m. 41.o.

²⁶ Horváth Barna: i.m. 43. o.

²⁷ Horváth Barna: i.m. 14-15. o.

sorsoltak ki. A bírák működésük megkezdése előtt évente esküt tettek, hogy működésüket a törvények, az athéni nép és a tanács határozatai szerint fogják ellátni, olyan esetekben pedig, amelyeket törvény nem rendez, mindenkor a legigazságosabb meggyőződésük szerint fognak dönteni. Megfogadták, hogy ajándékot nem fogadnak el, egyformán meghallgatják a feleket, és ítéletüket csakis a per adataira alapítják.²⁸

A bíróság változó létszámú tanácsokban (dikasztérion) tárgyalt. A nyilvános vád esetén a szokásos létszám 501 főből állt. Attól függően, hogy a pernek mekkora jelentősége volt, a tanácsban lévők száma emelkedett. Periklész perében például 1500 tagú bíróság ítelt, és előfordult olyan per is, ahol 6000 fős tanács ítélkezett. Ehhez képest Szókratész perét valószínűleg nem tekintették az átlagtól nagyobb jelentőségű pernek, mivel itt a szokásos 501 fős létszámú bíróság ítélkezett.²⁹ Annak, hogy ilyen kevés főből állott az ítélkezők tanácsa előnye és hátránya is volt, mivel így a vádlónak és a védőnek egyaránt kevesebb embert kellett meggyőznie a maga igazáról.

A főtárgyalás füstáldozattal és imával vette kezdetét.³⁰ Szókratész perében a főtárgyalás napja április-május hónapok környékére esett.³¹ A tárgyaláson a felek önmagukat képviselték. A feleken kívül szerepelhettek a perben olyan személyek is, akiknek a segítségét a peres felek igénybe vették.³² A logographoszok perbeszédet írtak azoknak, akik előszóban rosszul tudták kifejezni magukat. Igénybevételükhöz az elnök engedélyére volt szükség. Amennyiben a perfél ezen engedélyt megkapta, akkor a tárgyaláson a logographosz által megírt beszédet adta elő. A peres felek rajtuk kívül igénybe vehették a szünégoroszok segítségét is. A szünégoroszok a peres fél azon barátai voltak, akik álláspontját támogatták és rendszerint jó szónoki képességekkel vagy pedig jelentős társadalmi tekintéllyel rendelkeztek. A szünégorosz intézménye átmenet volt a pertársaság és a képviselőlet között. Perbeli fellépésüket azzal indokolták, hogy a peres féllel barátságban állnak az ellenféllel szemben pedig gyűlöletet éreznek.³³ A perbeszéd végén szokásos volt másokat segítségül hívni, akik a peres fél kérelmét pártolták, vagy annak teljesítéséért könyörögtek. Ezen személyek rendszerint a peres fél gyermekei és feleségei voltak. De előfordult olyan is, hogy ebben a szerepben egy befolyásos barát, egy külföldi fejedelem vagy maga az elnöklő hatóság tűnt fel.³⁴ Szókratész érdekes módon nem élt ezzel a lehetőséggel, hogy önmaga mellett felvonultassa családtagjait és barátait, amivel mindenképpen rontotta perbeli esélyeit.³⁵

A per menetének további ismertetése előtt fontos a vádlót és az őt pártoló személyeket is röviden bemutatni. A vádló Melétosz volt, aki gyenge szónoki képességekkel rendelkezett így Szókratész előszóban könnyedén felülkerekedett rajta. Melétosz mellett, mint szünégoroszok Anüthosz és Lükón vettek részt. Annak ellenére, hogy Melétosz volt a vádló, Horváth Barna az ő szerepét és Lükónét is elhanyagolhatónak tekinti Anüthoszhoz képest.³⁶ Anüthosz egy jelentős befolyással rendelkező államférfi volt, aki a per idején sztartégozsi tisztséget is betöltött. Gondolkodását a józanság és a mértékletesség jellemezte. Anüthosz úgy vélte, hogy Szókratész elvei és ezek terjesztése útjában állhat a restaurációnak, és a destruktív erők melegágya lehet, ezért a filozófus működését tűrhetetlennek tartotta. Ennek ellenére nem kívánta Szókratész halálát, csupán el akarta őt távolítani a közéletből.³⁷ Anüthosz Melétossal

²⁸ Horváth Barna: i.m. 16-17.o.

²⁹ Horváth Barna: i.m. 15. o.

³⁰ Horváth Barna: i.m.17.o.

³¹ Horváth Barna: i.m.12.o.

³² Horváth Barna: i.m. 17-18. o.

³³ Horváth Barna: i.m.17-18.o.

³⁴ Horváth Barna: i.m. 18. o.

³⁵ Horváth Barna: i.m. 18. o.

³⁶ Horváth Barna: i.m. 36. o.

³⁷ Horváth Barna: i.m. 37. o.

ellentétben kiváló szónoknak bizonyult és feltételezhetően az általa elmondottak a bírákban is mélyebb nyomot hagytak, mint Melétosz szavai.

A per főtárgyalásának megtartására egy teljes ülésnap állt rendelkezésre. A tárgyalási idő egyharmad része a vád, egyharmad része a védelem rendelkezésére állott, egyharmad része pedig a becslési és szavazási eljárásnak volt fenntartva. Az időt vízórával mérték, és egy tárgyalás hossza 9 és fél óráig tartott.³⁸

A felszólalást az előbbieknél megfelelően a vádló kezdte, aki ismertette a vádat. A Szókratésszel szembeni vád három vádpontból állott:

III.3.1. Istentelenség (aszebia)

A szöveg a vád tárgyává tett cselekményt nem nevezi aszebia-nak. Az istentelenségből elsőként arra lehet gondolni, mint a Szókratész belső érzülete, az istenekről alkotott belső meggyőződése lett volna a vád tárgya. Ezzel szemben ez a vádpont nem a belső érzületére vonatkozott, hanem arra, hogy Szókratész ezt külső megnyilvánulásaiban is tanúsította. Így a fő problémát nem az jelentette, hogy Szókratész hitt-e a görög istenekben vagy sem, hanem az, hogy az istenek iránti tiszteletét nem nyilvánította ki. Menzel szerint a görög vallás lényegét elsősorban nem a hittételekben, hanem az állami istenek kultuszában kell keresni. A kultusz megsértése az istenek haragját zúdítja az államra, ezért ez inkább állam elleni bűntett.³⁹

III.3.2. Új daimoni dolgok bevezetése

Ezen vádpontnak két jelentése is lehet, egyrészt jelentheti új istenek bevezetését vagy pedig kultuszújítást, az istentisztelet új módjának bevezetését, de jelenthet belső megvilágosodást, inspirációt is.⁴⁰

Szókratész esetében inkább az legutolsó magyarázatra kell gondolnunk. Szókratész számra az egyetlen igazi mester a világ teremtője, az isteni ész volt. Ezt a világmestert érezte a legfőbb tekintélynek. Neki tulajdonította azokat a Hangokat, amelyeket többször is hallott élete során. Ezek a Hangok voltak azok, amelyeknek Szókratész feltétel nélkül alávetette magát.⁴¹ A korábbiakban már szó volt róla, hogy Szókratész hajlamos volt arra, hogy órákig is eltartó transz-szerű állapotba kerüljön, amely viselkedést a társadalom egy furcsa és szokatlan megnyilvánulásnak tekinthetett.

Véleményem szerint, ezen különös viselkedése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a vádpontok között szerepelt az új daimoni dolgok bevezetése. Ezt még inkább erősítette az, hogy Szókratész egyébként is hajlott a miszticizmusra.

III.3.3. Ifjúság megrontása

Ezen vádpont nem azt jelentette, ami elsőként eszünkbe jutna. A férfiak közötti homoszexuális kapcsolatot az ókori görögök egyes társadalmi rétegekben nagy toleranciával kezelték. Szókratész azonban olyan társadalmi rétegből származott, ahol mindezt nem nézték jó szemmel. Ennek ellenére ő mindig is erős vonzalmat érzett a lányos kinézetű fiúk iránt.

³⁸ Horváth Barna: i.m. 18. o.

³⁹ Horváth Barna: i.m. 24. o.

⁴⁰ Horváth Barna: i.m. 25. o.

⁴¹ Horváth Barna: i.m. 31. o.

Ezen vonzalmának elfojtására törekedett, a szexualitásban való megnyilvánulás helyett igyekezett az effajta szerelmet átnemesíteni⁴², és a tanítványok iránti őszinte szeretetként kifejezésre juttatni. Ez a megtisztult szerelem abban nyilvánult meg, hogy igyekezett mindig fiúkkal körbevenni magát, és az önuralom boldogító hatására tanította őket. Tanításával éppen azért ért el akkora hatást, mert tanítványai a nevelőn kívül Szókratész erotikus vonzódását is megéreztek.⁴³ Ez az átnemesített szerelem szokatlan volt, és Athénban botrányt kavart.⁴⁴

Az ifjúság megrontása, mint vádpont szorosan összekapcsolódik az első vádponttal. A vádló szerint Szókratész azzal rontja meg az ifjúságot, hogy a vallásról alkotott nézeteit másokkal is közölte, ezzel az ifjúságot hitében megingatja⁴⁵. Ezen felül az ifjúság megrontásán értették azt is, hogy a vád szerint Szókratész tanítása többek között a szülői tekintély megrendítésére és az ifjak közhasznú gazdasági és politikai tevékenységtől való eltérítésére irányult.

Az előbbi vádpontok elemzéséből észrevehető volt az, hogy a vádpontok mindegyike többféleképpen értelmezhető.⁴⁶ A többféle jelentéstartalom nagyon aggályos, ha egy vádindítványról van szó. Egy ilyen vádirat a mai büntetőjogi alapelveknek semmiképpen sem felelne meg. A nulla poena sine lege és a nullum crimen sine lege elvéből következik az, hogy a vád tárgyává tett cselekménynek egyértelműen meghatározottnak, konkrétnek kell lennie. Ennek hiányában a bíróság nem tudhatja azt sem, hogy melyik az a konkrét cselekmény, amelyet el kell bírálnia. Ha a tényállás bizonytalan és többféle jelentéstartalommal ruházható fel, akkor az sem dönthető el egyértelműen, hogy melyik bűncselekmény törvényi tényállását valósította meg a vádlott. Ennek következménye lesz az alkalmazott szankció fajtájának és mértékének bizonytalansága is, hiszen ha egy többféleképpen értelmezhető tényállás többféle törvényi tényállásba is beleilleszthető, akkor ezzel az is együtt járhat, hogy a különböző törvényi tényállások közül a jogalkotó mindegyikhez más fajta vagy más mértékű szankciót kapcsol. Szókratész perében feltehetőleg még nem tulajdonítottak jelentőséget ezeknek az alapelveknek. Ezen többértelműségnek a másik hátránya volt az, hogy a vád ellen lehetetlen volt megfelelően védekezni.⁴⁷

A vád Szókratésszel szemben halálbüntetés kiszabását indítványozta.

A vád ismertetése után Szókratésznek, mint vádlottnak volt lehetősége arra, hogy az ellene felhozott vádakkal szemben előadja védekezését. Szókratész kiváló szónok hírében állott, ennek ellenére megkockáztatható azon kijelentés, hogy önmaga perében nem a legmegfelelőbb védelmi taktikát alkalmazta. Szókratész elsősorban arra helyezte a hangsúlyt, hogy a vádló Melétoszt, aki egyébként is jóval szerényebb képességű szónok hírében állott, lehengetse. Ez nemegyszer Szókratész fölényeskedő hangnemében jutott kifejezésre.⁴⁸ Szavai azonban inkább kötekedésnek, vitatkozásnak hatottak, mint valódi, érvekkel alátámasztott védőbeszédnek. A vádindítványban foglalt tényállításokat egyszerűen tagadta, de nem fejtette ki bővebben, hogy miért nem ért azokkal egyet, elsiklott a lényeg és egyúttal saját maga tisztázása felett.⁴⁹

Szókratész védőbeszédében tagadta azt, hogy valaha pénzért tanított. Elmondása szerint ő csak akkor ékesszóló, ha az igazmondás ékesszólás. Azt is közölte, hogy soha nem foglalkozott természetbúvárlattal. Kijelentette továbbá, hogy neki isteni küldetése van.⁵⁰ Kifejtette azt is, hogy bölcs ember hírében álló polgárokról beszélgetés keretében kimutatta, hogy azok sem nem bölcsek, sem nem okosak. Ezen a szokásán nem tud és nem is akar

⁴² Horváth Barna: i.m. 34. o.

⁴³ Horváth Barna: i.m. 32. o.

⁴⁴ Horváth Barna: i.m. 34. o.

⁴⁵ Horváth Barna: i.m. 24. o.

⁴⁶ Horváth Barna: i.m. 23. o.

⁴⁷ Horváth Barna: i.m. 25. o.

⁴⁸ Horváth Barna: i.m. 51.o.

⁴⁹ Horváth Barna: i.m. 52. o.

⁵⁰ Horváth Barna: i.m. 46-51.o.

változtatni.⁵¹ A daimonokkal kapcsolatos vádpontra akként reagált, hogy a daimonok isten gyermekei, és aki hisz a daimonokban, az hisz az istenekben is, és aki tiszteli a daimonokat, az tiszteli az isteneket is.⁵²

Szókratész hangneme, amelyet bírúi nagyzolásnak, önhittségnek is gondolhattak, semmiképpen sem tüntette fel őt jó színben, és rontott ügyének kedvező megítélésén is. Szókratész viselkedése a tényeken nem változtatott, ugyanakkor a személyének szubjektív megítélésére hatással lehetett. Jerome Frank is rámutatott arra, hogy „a per során a bírónak a felekkel szemben fennálló rokonszenve vagy ellenszenve végig dolgozik.”⁵³ Ebből adódóan a pszichológiai alapokon nyugvó szubjektív elemek, mint rejtett okok nem vitásan, befolyásolják az ítélethez vezető folyamatot.⁵⁴ Azzal is segíthetett volna magán, ha a perbeszéde végén a korábban ismertettek szerint felvonultatja gyermekeit vagy feleségét, hogy ők könyörögjenek érte a bíróság előtt, de Szókratész ezzel a lehetőséggel sem kívánt élni.

Szókratész makacsságára és merevségére utal, hogy a büntetés kiszabásával kapcsolatban először nem akart javaslatot tenni, mert szerinte ez bűnössége elismerését jelentené. Később azonban meggondolta magát és kétféle büntetés kiszabására is javaslatot tett. A bírósággal való ironizálását még inkább nyilvánvalóvá teszi első bünteteskiszabási javaslatával, amely szerint, ha bűnösnek találják, akkor életfogytiglan államköltségen élmezze a Prüteneionban. Ezt követően hangot adott annak, hogy nem hajlandó a kedvezőbb büntetés érdekében kompromisszumokat kötni. Működését sem volt hajlandó beszüntetni, mert véleménye szerint az engedetlenség lenne Isten iránt és nem érdemes élni önmaga és mások vizsgálata nélkül. Ezt követően mégis javasolt egy mina ezüst, majd Platón, Kritón és Kritobulosz javaslatára, 30 mina ezüst pénzbüntetést.⁵⁵

A bíróság a vád és a védelem beszédeinek elmondása után szavazott. Elsőként a bűnösség kérdésében szavaztak. Ha a bűnösséget a többség megszavazta, akkor utána döntöttek a kiszabandó büntetés neméről és mértékéről. Ha a bűnösség kérdésében szavazategyenlőség volt, akkor az a vádlott felmentését jelentette.⁵⁶ Megjegyzem, hogy Szókratész perében a szavazategyenlőség eleve kizárt volt, mert páratlan számú 501 fős bírói tanács ítélkezett. Szókratész ügyében a bűnösség kérdésében korántsem volt egyöntetű a bírák álláspontja, mert 281 fő szavazott arra, hogy bűnös, és 220 fő szavazott ennek ellenkezőjére.⁵⁷

A második szavazás alkalmával, mikor a bíróság a büntetés neméről és mértékéről döntött, csupán a vád és a védelem által javasolt büntetések között választhatott.⁵⁸ Szókratész újabb pertaktikai hibája itt csapódott le. Azzal, hogy nevelésesen enyhe büntetést javasolt, átterelte a szavazatokat a vádlói oldalra.⁵⁹ Ezt tükrözi az is, hogy a halálbüntetést Szókratészre nagyobb szavazattöbbséggel mondták ki, mint a bűnösségét.⁶⁰ Az előbbiekből következően a bíróság Szókratészt bűnösnek találta és halálbüntetéssel sújtotta.

A Héliaia döntésével szemben nem volt helye fellebbezésnek. A bíróságot nem terhelte indokolási kötelezettség, és nem érvényesült a precedenshez kötöttség elve sem.⁶¹

⁵¹ Retorikai Lexikon: i.m.1149.o.

⁵² Horváth Barna: i.m. 51.o.

⁵³ Jerome Frank: Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt. Válogatott írások. (Szerk.: Badó Attila, Ford.: Badó Attila – Bóka János – Bencze Mátyás – Mezei Péter) Szent István Társulat, Budapest, 2006. 56. o.

⁵⁴ Háger Tamás: Gondolatok Jerome Frank Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt című válogatott írásairól in. Jogelméleti Szemle 2013/4. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/hager56.pdf> (2014. április 14.)

⁵⁵ Horváth Barna: i.m. 53. o.

⁵⁶ Horváth Barna: i.m. 18-19. o.

⁵⁷ Horváth Barna: i.m. 54. o.

⁵⁸ Horváth Barna: i.m. 18. o.

⁵⁹ Horváth Barna: i.m. 19. o.

⁶⁰ Horváth Barna: i.m. 54. o.

⁶¹ Horváth Barna: i.m. 20-21.o.

Az ítélet kihirdetését követően a halálbüntetés végrehajtása a tizenegyek hatáskörébe tartozott. Az elítélt az ítélet kimondását követően a tizenegyek megérkezéséig a tárgyalás helyszínén várakozott. A kiérkező tizenegyek Szókratészt őrizetbe vették. Az őrizet a kivégzés napjáig tartott. Ezen a napon levették az elítéltről a bilincset és végrehajtották az ítéletet. Szókratész esetében a halálbüntetés végrehajtása a bürökphár kiürítése útján történt.⁶² A kivégzés napja Kr.e. 399 május-június hónapjára esett.⁶³

IV. Záró gondolatok

A per egészén végigtekintve elmondható, hogy Szókratésznek lehetősége volt arra, hogy ügyének kedvezőbb kimenetelét elősegítse, és megmeneküljön a legszigorúbb büntetéstől. Az, hogy ezen a lehetőségeket nem ragadta meg, jelenthette a megalkuvásra képtelen ember önkéntes vértanúságát is. Ezt igazolja, hogy Hangjai rendszerint akkor szólaltak meg Szókratész elmondása szerint, amikor valami rosszat készült cselekedni. A tárgyalás napján Hangjai elhallgattak. Ezt Szókratész nem elhagyatottságként élte meg, hanem tettének megerősítéseként és öngazolásként. Védőbeszédében az alábbi szavakat mondja ezzel kapcsolatban. E szavak híven kifejezik rendíthetetlen jellemét, így e tanulmányt az általa elmondottakkal zárom:

„Más beszédeimben bizony sokszor a szó közepén állított meg (a Hang); most azonban az egész tárgyalás alatt sem tetteimben, sem szavaimban nem ellenkezett velem. Mit gondoltok, mi ennek az oka? Megmondom nektek: úgy látszik, ami most velem történt, valami jó dolog, és eszerint nem lehet igazunk nekünk, valahányszor csak úgy véljük, a halál rossz. Nagy a bizonyosságom: lehetetlen, hogy a megszokott jel ne szegült volna ellenem, ha nem lett volna jó, amit tenni készültem.”⁶⁴

⁶² Horváth Barna: i.m.19-20. o.

⁶³ Horváth Barna: i.m. 12. o.

⁶⁴ Retorikai Lexikon: i.m.1148-1149.o.

Műszaki információk a gépjármű-ágazat uniós versenyjogában: a szabályozás története

A műszaki információk szolgáltatásának kötelezettsége különös eleme a gépjármű-ágazat versenyjogának. A hagyományosan két fő részre osztott gépjárműszektor egyik részébe sem illik önállóan, hanem éppen hogy összeköti azokat, hidat képezve a gépjármű-értékesítés és az értékesítés utáni piacok között. Versenyjogi szempontból az adja a jelentőségét, hogy mivel szinte megkerülhetetlenül kapcsolja össze az elsődleges piacot a némileg elkülönülő másodlagos piacokkal, a velük kapcsolatos visszaélés alkalmas lehet az utópiacok káros befolyásolására.

A gépjárműszektor egészét tekintve elmondható, hogy az utóbbi évtizedben az értékesítés utáni szolgáltatások piacaira toldott a súlypont, mert az élénk új autó eladási versenyben és az egyre szűkülő értékesítési piacon csökkenő profitot a másodlagos piacokon igyekeznek pótolni a piaci szereplők. E súlypont-áthelyeződéshez többek között az is szükséges, hogy a másodlagos piacok támadhatók legyenek, és hogy ne érvényesüljenek olyan kizáró praktikák, amelyekkel megnehezíthető a pótalkatrészek gyártói és a független javítóműhelyek piacra lépése, a gyártó és a vele szerződött piaci szereplők javára. A piacra lépés megnehezítésének számos jogszerű és jogellenes módja között kiemelt szerep illeti a műszaki kompatibilitás megteremtését és a javításhoz szükséges műszaki információk megismerhetőségét, mivel a következő évtizedekben várható technológiai fejlődés jelentősen át fogja alakítani a gépjárművek működését és használatát, ami egyben azon piaci szereplők felértékelődéséhez is vezet, amelyek képesek a technológiai változásokat követve professzionális szolgáltatásokat nyújtani az utópiacokon.

I. A műszaki információk jelentősége a gépjármű-ágazatban

Számos tényező befolyásolja a gépjárművek életciklusát és annak egyes szakaszait, így például a tervezési fázisban a mindenkor formatervezési trendek, a piacra történő bevezetéskor a használati szokások, az értékesítés során a finanszírozási lehetőségek, azt követően pedig a fenntartási és karbantartási költségek. Közöttük is a legfontosabb szempont azonban a műszaki paraméterek összessége, mivel nemcsak hogy jelen van az életciklus minden fázisában, hanem döntően meg is határozza azokat.¹ Példaként említhető itt a gyártás során felhasznált anyagok összetétele, a gépjármű teljesítménye, a forgalomba helyezés műszaki és környezetvédelmi követelményeinek való megfelelés, valamint a javítás és karbantartás lehetőségei, melyeket mind döntően befolyásolnak a műszaki jellemzők. Mivel mindezek általában a tervezés és a gyártás során dőlnek el, ezért a gépjárműgyártók vannak abban a helyzetben, hogy a műszaki paraméterek meghatározásán keresztül a szektor teljes vertikumára – legalábbis potenciálisan – hatással legyenek, az összeszereléstől kezdve az üzemeltetésen és karbantartáson át egészen a hulladékká vált jármű megsemmisítéséig.

Az Európában kialakult ágazati struktúrában a gyártók döntően a tulajdonukban álló importőrökön keresztül, saját tulajdonú vagy szerződéses forgalmazók útján értékesítik az új gépjárműveket a végső felhasználóknak. Erről az úgynevezett „elsődleges piacról”

* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék

¹ A nem műszaki jellegű termékek (pl. kozmetikumok, ruhaneműk, nyomtatott sajtótermékek stb.) estén magától értetődően nincs olyan nagy jelentősége a műszaki tulajdonságoknak, azonban még a műszaki cikkek esetében sem mindig szignifikánsak, különösen a kisebb értékű termékek esetén.

általánosságban elmondható, hogy vertikális megállapodások olyan láncolataiból épül fel², amelyek csúcán a gépjárműgyártók állnak. Az értékesítés utáni piacokon azonban jóval kisebb a gyártók jelenléte.³ Az országúti mentést és az asszisztencia szolgáltatást jellemzően szerződött partnerek és független szolgáltatók látják el, a javítási és karbantartási piacokon pedig a gyártó tulajdonában álló vagy vele szerződött javítóműhelyek mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a független műhelyek⁴ és műhelyhálózatok⁵ is. Emellett a pótalkatrész-értékesítési piacon jelen vannak az eredeti alkatrészek gyártói is, amelyek a gépjárművek gyártóitól függetlenül, közvetlenül értékesítenek termékeket a forgalmazási láncolat alsóbb szintjein lévő piacokon.

Végigtekintve a gépjárművek életciklusán, látható, hogy a fogyasztók szempontjából a vételár és az üzemanyagköltségek után a javítás és karbantartás költségei a legjelentősebbek,⁶ ezért a végső felhasználók szempontjából fontos, hogy legyen hatékony verseny az utópiacokon. Ennek egyik kulcsa, hogy a gyártó a műszaki paraméterek meghatározásával és kézbentartásával ne teremtsen olyan helyzetet a javítás és a karbantartás piacán, ami gátolja a piacra lépést, és ezen keresztül a gazdasági versenyt, azon belül is az árverseny kialakulását. Részben a gyártóknak is érdeke természetesen, hogy a relatíve alacsonyabb javítási költségek marketingértékét felhasználva fokozzák az újautó eladásait, hiszen a végső felhasználók a vásárlásra vonatkozó döntés meghozatala során figyelembe veszik a később felmerülő költségeket is.⁷ Ugyanakkor a szerződéses javítóműhely-hálózat működtetése és a pótalkatrész-nagykereskedelem is fontos részét képezi a gyártók bevételeiknek, ami az utópiaci verseny élénkítésével éppen ellentétes érdeket feltételez. Figyelembe véve az utóbbi évek reálértéken számított átlagos árindex változásait⁸ az európai piacokon, az a tény, hogy a javítási költségek és a pótalkatrészarak együtt nagyobb mértékben nőttek, mint ahogy az újautó átlagárak csökkentek, arra enged következtetni, hogy a gyártóknak kisebb érdekük fűződik az utópiaci verseny fokozásához. Következésképp megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy a gyártók profitérdekét – legalábbis rövid- és középtávon – inkább a másodlagos piaci árszint magasán tartása és ennek érdekében a piaci verseny befolyásolása szolgálja, akár a műszaki paraméterek meghatározásán és csak egy szűk kör részére történő biztosításán keresztül is.

² Az „elsődleges piac” fogalma a „másodlagos piac” fogalmával szembeállítva értelmezendő, tehát nem azonos a versenyjogi értelemben vizsgált „releváns piaccal”.

³ Legutóbb 2012-ben készült átfogó vizsgálat az európai gépjárműágazat utópiacairól, melyet az Európai Gépjárműgyártók Szövetsége (ACEA) rendelt meg a Boston Consulting Grouptól. A publikált jelentés szerint versenyképes helyzetben vannak a független javítóműhelyek és műhelyhálózatok az utópiacokon. A vizsgált országokban 50-70% a gyártóktól független szereplők piaci részesedése a teljes javítási-karbantartási piacon. A szerződéses javítóműhelyek piaci részesedése csak az új gépjárművek karbantartása körében domináns. Mindazonáltal a jelentés helytállóságát megkérdőjelezi, hogy csupán mintegy 1500 kérdőíves felmérésen alapul, és a teljes európai gépjárműpiacnak csak a kétharmadát lefedő öt országra vonatkozik. A teljesség és a reprezentativitás hiánya miatt kétséges a vizsgálati eredményekből levont következtetések helytállósága is. The Boston Consulting Group: The European Automotive Aftermarket Landscape. <http://www.bcg.com/documents/file111373.pdf> (2014, 05, 10)

⁴ 2001-ben a gépjárműjavításoknak átlagosan 50%-át független javítóműhelyek végezték. Lásd: Andersen tanulmány. 254.o., 8. függelék. (Idézi: Az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája: 14.o.) A Bizottság munkaanyaga szerint 2009-ben nőtt a szerződéses javítóműhelyek száma, amelyeknek a piaci részesedése az európai gépjármű-javítási és karbantartási piacokon 45%-60%. [SEC(2009) 1052. 11. pont. és Technical Annex 3. 134. pont]

⁵ 2010-ben a független javítóműhelyeknek körülbelül az 50%-a volt tagja valamilyen független hálózatnak. [SEC(2009)1052. Technical Annex 3. 146. bekezdés]

⁶ A Bizottság szerint 2009-ben a járműtulajdonos költségeinek körülbelül 40%-át tették ki az utópiaci költségek. [SEC(2009) 1052. 114. és 203. pont, valamint EGSZB 2010/C 354/18. sz. véleménye 5.4 pont]

⁷ Vö. Mischo főtanácsnok indítványa a Maxicar v Renault ügyben (Case 53/87: 46-47. bekezdések), valamint a Volvo v Erik Veng ügyben (Case 238/87: 7-8. bekezdések)

⁸ Európai Bizottság IP/11/921 sajtóközleménye (26/07/2011)

A másodlagos piaci verseny korlátozása mellett más szempontból is érdeke fűződhet a gyártónak a műszaki információk visszatartásához. Egyrésztől ugyanis a költséges műszaki fejlesztések eredményeiről is árulkodnak ezen információk, s így a konkurens gyártók is megismerhetik a technikai megvalósítások részleteit.⁹ Másrészt az információk kiszolgáltatása elősegíti a potyázást és az alacsonyabb minőségű alkatrész hamisítványok megjelenését¹⁰, és ezzel rontja a költségesen felépített márkaimázst. Harmadsorban pedig a gépjármű-biztonsági rendszerek (pl. lopásgátló) hatékonyságát rontja az, ha részletes technikai leírás áll a rosszhiszemű felhasználók rendelkezésére.

A gépjármű-ágazatra vonatkozó speciális versenyjogi szabályoknak is az az egyik fő célkitűzése, hogy – a hatósági ellenőrzés egyszerűsítése és az érintett vállalkozások megfelelőségi költségeinek csökkentése¹¹ mellett – hatásos versenyt teremtsenek az ágazat piacain.¹² Az elsődleges piacon ez olyannyira megvalósult¹³, hogy 2013. június 1. óta ezen piac vertikális megállapodásaira is az általános vertikális csoportmentességi rendelet¹⁴ alkalmazandó.¹⁵ Az utópiacokon azonban kevésbé intenzív a verseny¹⁶, ezért továbbra is indokolt szigorúbb követelményeket támasztani a csoportmentesség kedvezményéhez.¹⁷ A nem kellően intenzív verseny egyik legfőbb indikátora, hogy a javítási és karbantartási munkálatok, illetve a pótalkatrészek átlagos, reálértéken számított árai évről évre emelkednek Európában.¹⁸ Ugyan a pótalkatrész értékesítési piacokon megjelentek az eredeti alkatrészek szállítói is, de a tapasztalatok szerint ezek még nem rendelkeznek elég erős forgalmazási hálózattal ahhoz, hogy meghatározó mértékben elérjék a végső felhasználókat. Jóllehet, a javítóműhelyekhez mint alkatrész-kiskereskedőkhöz elérnek az eredeti- és pótalkatrész-gyártók értékesítési csatornái, de a kisebb javítóműhelyeknek a méretgazdaságosság hiánya¹⁹, valamint a raktározási és készletfinanszírozási nehézségek miatt kell forgalmazási gondokkal szembenéznük, a nagyobb javítóműhelyek esetében pedig általában a szelektív forgalmazási rendszerek sajátos belső mechanizmusai akadályozzák azt.²⁰ Mind a javítási és karbantartási

⁹ Vö. Jacobs főtanácsnok indítványa az Oscar Bronner ügyben (C-7/97) 62. pont; valamint a Bizottság 2009/C 45/02 sz. közleménye - Iránymutatás az EK-Szerződés 82. cikkének az erő fölényben lévő vállalkozások versenykorlátozó visszaélő magatartására történő alkalmazásával kapcsolatos bizottsági jogérvényesítési prioritásokról, 75. pont

¹⁰ EGSZB 2010/C 354/18 sz. véleménye 5.12. pont

¹¹ Lásd a 461/2010/EU rendelet (4) preambulumbekzdését

¹² Lásd az Európai Bizottság az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrájának 14. oldalát

¹³ Lásd a 461/2010/EU rendelet (10) preambulumbekzdését

¹⁴ Lásd a Bizottság 330/2010/EU rendelete (2010. április 20.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének vertikális megállapodások és összehangolt magatartások egyes csoportjaira történő alkalmazásáról

¹⁵ A Bizottság 461/2010/EU rendeletének 3. cikke

¹⁶ A Bizottság 2010/C 138/05 közleménye a gépjárművek értékesítésére és javítására, valamint a gépjármű-pótalkatrészek forgalmazására vonatkozó megállapodásokban szereplő vertikális korlátozásokról szóló kiegészítő iránymutatás (HL.C. 138.2010.5.28), (15) bekezdés

¹⁷ A Bizottság 461/2010/EU rendeletének (15) preambulumbekzdése

¹⁸ A Bizottság e tárgyban utolsó, IP/11/921 sajtóközleménye szerint 2010-ben először nem emelkedtek a javítási és karbantartási munkálatok díjai. Megjegyzendő azonban, hogy az új autó átlagárak két év csökkenés után 2010-től ismét enyhén emelkedni kezdtek, illetőleg az pótalkatrészek és a javítási díjak átlagos együttes árindexe 2005 óta folyamatosan emelkedik. (Eurostat HICP, CORCOP CP071, CP0721, CP0723; 2005-2013). Ezzel ellentétes álláspontra jutott a BCG 2012-es tanulmánya, amely szerint 2003 és 2010 között csaknem 21%-kal csökkentek az éves átlagos fenntartási költségek, és a pótalkatrész árak csak alig emelkedtek. Minthogy azonban a BCG vizsgálati módszere se nem teljes, se nem reprezentatív, a levont következtetések helytállóságára kérdéses. <http://www.bcg.com/documents/file111373.pdf> (2014, 05, 10)

¹⁹ Lásd a Bizottság 2004/0203 számon előterjesztett javaslata indokolásának 2. oldalát. COM(2004) 582.

²⁰ A Bizottság ezzel ellentétes állásponton van. Megállapítása szerint versenyképes helyzetben vannak az eredeti alkatrészek gyártói. [SEC(2009) 1052. 11. bekezdés] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a pótalkatrészek reálértéken számított árindexe általában 0,5% különbséggel követi a javítás és karbantartás árindexének

piacnak, mind pedig a pótalkatrész piacnak azok a független javítóműhelyek lennének a versenyt fokozni képes kulcselemei, amelyek – szemben a forgalmazási rendszerbe tartozó vállalkozásokkal – kellően „távol” vannak a gyártóktól ahhoz, hogy eltérő üzleti modellre épülő, hatékonyabb és önálló kereskedelempolitikát folytassanak, de ahhoz kellően közel vannak a végső felhasználókhöz, hogy javító-karbantartó szolgáltatást kínálhassanak és pótalkatrészt értékesíthessenek a piacon. Ahhoz azonban, hogy a független javítóműhelyek is megfelelő minőségű, a gyártóktól nem független piaci szereplőkével versengő szolgáltatást tudjanak nyújtani, elengedhetetlen, hogy rendelkezzenek az ennek ellátásához szükséges műszaki információkkal, tudással, szerszámokkal és berendezésekkel,²¹ melyeket elsősorban a gépjármű gyártója tud a rendelkezésükre bocsátani.²² Ha ugyanis a gyártó nem szolgáltat részükre megfelelő információt például a hibakódokról vagy az egyes részek működési mechanizmusairól, akkor nem képesek szakszerűen elvégezni a javítást vagy karbantartást. Ugyanígy a műszaki kompatibilitási információk is elengedhetetlenek egy alkatrészcserre szempontjából, a márkaszpecifikus szerszámok és diagnosztikai berendezések nélkül pedig nem lehet azonosítani és korrigálni a hibákat.

Ennek következtében a műszaki információkat nem ismerő független javítóműhelyek nem képesek a gyártó saját szervizeivel vagy a gyártóval szerződött szervizekkel versengő szolgáltatást nyújtani, ami a piaci pozíciójuk gyengülésén, valamint a végső felhasználók által elérhető pótalkatrész-választék és javítási helyek csökkenésén keresztül áremelkedéshez vezet²³, és így a fogyasztói jólét csökkenését eredményezheti. A versenyhelyzet csökkenése mellett a közlekedésbiztonság szempontjából is nagy jelentősége van annak, hogy a gépjárművek javítása és karbantartása megfelelő és szakszerű legyen, így a műszaki információk visszatartása és a javítás minőségének emiatti csökkenése a termék biztonságos üzemeltethetőségén keresztül egy másik irányból is hatással lehet a fogyasztói jólétre. Ezen felül pedig a járművek károsanyag-kibocsátása miatt környezetvédelmi szempontból is releváns lehet a gépjárművek műszakilag megfelelő karbantartása.²⁴ Mindezekre tekintettel, a környezetvédelem és a közlekedésbiztonság mellett a fogyasztói jólét és piaci verseny védelme érdekében alakított ki az uniós jog speciális szabályokat a javításhoz és karbantartáshoz szükséges műszaki információk, képzések és szerszámok független piaci szereplők számára való hozzáférhetővé tételére.

II. A szabályozás története

Lévéen, hogy a Bizottság először a probléma versenyjogi következményeit ismerte fel, a gépjárműágazatra vonatkozó csoportmentességi szabályok között kapott helyet a jogalkotói szándék kifejeződése. Így jobb híján a csoportmentesség megvonását eredményező tényállásként fogalmazódott meg a rendeletekben a piacnak a műszaki információk megtagadásával történő lezárása.

mozgását, vagyis 10 év trendjét vizsgálva egyértelműnek látszik, hogy emelkednek a pótalkatrészárak, ami nem a hatékony versenyre utal.

²¹ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája 5.5. fejezetét és a Bizottság COM(2009) 388. számú közleményének 29. pontját.

²² Elméletileg bárki nyújthatna a független szereplőknek műszaki információkat, így a szerződéses javítóműhelyek, független adatbankok vagy pooling szervezetek is, de a gyakorlatban ennek még nincs számottevő hagyománya az európai gépjárműágazatban.

²³ A Bizottság 2010/C 138/05 közleménye, (64) bekezdés

²⁴ A Bizottság 461/2010/EU rendeletének (12) preambulumbekzdése

A speciálisan a gépjármű-ágazatra vonatkozó első, 123/85/EGK csoportmentességi rendelet²⁵ kibocsátásának apropója az volt, hogy a Bizottság a számos mentesítésre bejelentett megállapodás tapasztalata alapján definiálni tudta a gépjármű-ágazatbeli megállapodások azon csoportját, amely a 19/65/EGK rendeletben meghatározott mentesülési feltételeket teljesítve csoportmentességi rendeletbe foglalható.²⁶ Ez a rendelet még nem tartalmazott kifejezett rendelkezést a műszaki információk hozzáférhetővé tételére, tehát egy ágazatbeli vertikális megállapodás mentesülésének nem volt ipso iure akadálya az, ha a gyártó nem tette hozzáférhetővé a javításhoz szükséges műszaki információkat.²⁷ Ugyanakkor a Bizottság a többi csoportmentességi rendelethez hasonlóan fenntartotta a lehetőségét annak, hogy visszavonja a csoportmentesség kedvezményét²⁸ az egyébként a rendelet tárgyi hatálya alá tartozó olyan megállapodásoktól, amelyek hatása összeegyeztethetetlen a Szerződés 85. cikk (3) bekezdésével²⁹. Bár a rendelet 10. cikkében nevesített tényállások egyikébe sem illik bele a műszaki információknak a független javítóműhelyek részére való hozzáférhetővé tételének megtagadása, a későbbi gyakorlat³⁰ fényében aligha kétséges, hogy a Bizottság részéről lett volna fogadókészség – legalábbis elvileg – a mentesülés alkalmazásának megvonására, hisz később a Bizottság a 85. cikk (3) bekezdésével ellentétesnek vélte a piac ilyenformán történő lezárását. Mindazonáltal ilyen eset nem merült fel a 123/85/EGK rendelet alkalmazása során a műszaki információk biztosításával kapcsolatban.

A gépjármű-ágazatra vonatkozó első csoportmentességi rendeletet 1995. október 1-jével felváltó 1475/95/EK bizottsági rendelet³¹ egyik fontos újítása, hogy már a mentesülés feltételeként tartalmazott kifejezett rendelkezést a műszaki információk hozzáférhetővé tételére. Előírta ugyanis, hogy a csoportmentességi rendeletben meghatározott mentesülés nem alkalmazható akkor, ha a gyártó megfelelő ellenérték fejében sem teszi a független javítóműhelyek számára hozzáférhetővé a gépjárművek javításához és karbantartásához, illetőleg a környezetvédelmi intézkedések végrehajtásához szükséges műszaki információkat.³² A rendelet azonban csak akkor tette kötelezővé a hozzáférhetővé tételt, ha azok nem állnak szellemi tulajdonjog alatt vagy nem képeznek azonosított és titokban lévő, lényeges know-how-t, tekintettel arra, hogy a Bizottság tiszteletben tartotta a gyártók mint a szellemi tulajdonjogok és know-how jogosultak jogos érdekeit annak eldöntésére, hogy miként hasznosítják ezen jogukat. E jogok gyakorlása azonban nem lehetett diszkriminatív vagy más módon visszaélészerű,³³ ami elsősorban azt jelenti, hogy nem tagadhatta meg a gyártó a műszaki információkat a független javítóműhelytől akkor, ha ugyanakkor egy szerződéses műhely részére hozzáférhetővé tette azokat. E csoportmentességi rendelet nevesítette tehát először a hozzáférés megtagadását a mentesülés ipso iure akadályaként, amely azonban csak a gyártó vagy a szállító javára szóló szerződéses rendelkezés esetében eredményezte a mentesülés alkalmazhatatlanságát.³⁴ Mindezek célja az volt, hogy a végső felhasználóknak legyen lehetősége választani a szerződéses és a független javítóműhelyek

²⁵ A Bizottság 123/85/EGK rendelete a Szerződés 85. cikk (3) bekezdésének a gépjármű-forgalmazási és javítási megállapodások bizonyos kategóriáira való alkalmazásáról

²⁶ 123/85/EGK rendelet (1) preambulumbekkezdése

²⁷ Vö. C-10/86 (VAG France SA v Établissements Magne SA) 15-16. pont

²⁸ 123/85/EGK rendelet 10. cikke

²⁹ A Lisszaboni szerződéssel EUMSZ 101. cikk (3) bekezdésre változott a számozása.

³⁰ COMP/E-2/39.142 – Daimler-Chrysler-ügy, COMP/E-2/39.141 – Fiat-ügy, COMP/E-2/39.142 – Toyota-ügy, COMP/E-2/39.143 – Opel-ügy

³¹ A Bizottság 1475/95/EK rendelete a Szerződés 85. cikk (3) bekezdésének a gépjármű-forgalmazási és javítási megállapodások bizonyos kategóriáira való alkalmazásáról

³² 1475/95/EK rendelet 6. cikk (1) bekezdés 12. pont

³³ 1475/95/EK rendelet (28) preambulumbekkezdése

³⁴ 1475/95/EK rendelet 6. cikk (2) bekezdés

között, vagyis a rendelet nem definiálta célként az utópiaci verseny fokozását vagy fenntartását, hanem csak a fogyasztói jólét növelését.

2002. október 1-jén lépett hatályba az ágazatra vonatkozó új csoportmentességi rendelet, a Bizottságnak a Szerződés 81. cikke (3) bekezdésének a gépjármű-ágazatbeli vertikális megállapodások és összehangolt magatartások egyes csoportjaira történő alkalmazásáról szóló 1400/2002/EK rendelete, melynek már az egyik deklarált célja lett, hogy erősítse a független javítóműhelyek piaci helyzetét.³⁵ A rendelet előírta, hogy a „*mentességet nem lehet alkalmazni akkor, ha a gépjárművek szállítója megtagadja a független szereplőktől a gépjárművek javításához vagy környezetvédelmi intézkedések végrehajtásához szükséges műszaki információkhoz, diagnosztikai és egyéb berendezésekhez és szerszámokhoz való hozzáférést, beleértve minden idetartozó szoftvert és képzést.*”³⁶ E szabály a korábbi csoportmentességi rendelet szövegét követte, azonban a műszaki információk mellett a kötelezettség tárgykörébe vonta a szerszámokat és berendezéseket, valamint a szoftvereket és a képzéseket is. Világos, hogy ezek mindegyike ugyanazt a célt szolgálta, nevezetesen az értékesítés utáni szolgáltatások piacát lezáró magatartások megakadályozását. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy e körben nevesítette a rendelet a szoftvert is, amely hagyományosan a szellemi alkotások körébe tartozik. Ehhez hozzáfűzte, hogy a szellemi tulajdonjog által védett tételekhez és a know-how-hoz való hozzáférést nem lehet visszaélészerűen korlátozni. Hogy mikor visszaélészerű a joggyakorlás, arra a Bizottság Magyarázó Brosúrája nyújthat eligazítást, amikor példaként említi, hogy nem tagadható meg a hozzáférés akkor, ha az erőfölénnyel való visszaélésnek minősülne.³⁷ Látható, hogy a szabályozás alapvetően a korábbi csoportmentességi rendeletet követte azzal, hogy a tágabb értelemben vett műszaki információk mellett egyes eszközökre is kiterjedt a gyártókra rótt ellátási kötelezettség. Ami újdonság volt, az egyfelől az, hogy a szellemi tulajdonjog tárgyai vonatkozásában már nem elsősorban a diszkriminációmentesség lett a kötelezettség mércéje, hanem a Bizottság kiterjesztő értelmezéssel egyértelműen az erőfölényes tényállásokhoz közelítette azt. A másik újítás a korábbi csoportmentességi rendelethez képest az volt, hogy e szolgáltatási kötelezettség úgynevezett „szigorúan versenyellenes korlátozásként” abszolút feltétele lett a mentesülésnek, így amennyiben egy gépjárműszállító nem felelt meg e követelményeknek, úgy az egész megállapodás tekintetében elvesztette a rendelet által biztosított mentességet.³⁸ Ráadásul a Bizottság szerint ilyen esetben valószínűleg egyedi mentesülésnek sem lett volna helye az EUMSZ 101. cikk (3) bekezdés alapján.³⁹ Emellett az 1400/2002/EK rendelet a független szereplők fogalmának körét is tágította a korábbi csoportmentességi rendelethez képest azzal, hogy a független javítóműhelyek mellett a jogosultak körébe vonta mindazon független vállalkozásokat is, akik közvetve vagy közvetlenül érdekeltek a gépjárműjavításban vagy karbantartásban.⁴⁰

Az 1400/2002 rendelet időbeli hatályának 2010. május 31-i lejárta előtt 3 nappal tette közzé a Bizottság a gépjármű-ágazatbeli vertikális megállapodások csoportmentességére vonatkozó új, 461/2010/EU rendeletét. E rendelet formálisan is két részre osztotta a gépjármű-ágazatot, és az elsődleges piac tekintetében meghosszabbította az 1400/2002/EK rendelet hatályát⁴¹, az utópiacokat pedig a vertikális megállapodásokra vonatkozó új, 330/2010/EU csoportmentességi rendelet hatálya alá utalta, a nem mentesíthető, különösen

³⁵ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája: 14. o.

³⁶ 1400/2002/EK rendelet 4. cikk (2) bekezdés

³⁷ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája: 69-74. o.

³⁸ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája: 30. o. valamint Nagy Csongor István: Kartelljogi kézikönyv. A közösségi és a magyar kartelljog joggyakorlata. HVG-ORAC, Budapest, 2008, 520.o.

³⁹ Lásd az Európai Bizottság az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrájának 28-31. o.

⁴⁰ 1400/2002/EK (26) preambulumbekzdés

⁴¹ 461/2010/EU rendelet 2. cikk

súlyos korlátozások megfogalmazása mellett⁴². Az 1400/2002/EK rendelet hatályát csak a kifejezetten az újautó értékesítésére (vásárlására, viszonteladására) vonatkozó megállapodások mentesülési feltételei tekintetében hosszabbította meg a 461/2010/EU rendelet 2013. május 31-ig, amikor is az elsődleges piacra vonatkozó vertikális megállapodások a 330/2010/EU rendelet hatálya alá kerültek. A műszaki információk hozzáférhetővé tételének szabályai azonban nem az elsődleges piacra fókuszálnak, hanem az utópiacot védik, ezért azok hatálya 2010. május 31-én megszűnt. Az 1400/2002/EK rendeletet felváltó 461/2010/EU rendelet preambuluma ugyan kiemeli a hozzáférés jelentőségét⁴³, de annak tételes szabályai már nem szerepelnek a különösen súlyos korlátozások listáján.⁴⁴ Mindennek háttérében az állt, hogy a Bizottság az 1400/2002/EK rendelet alkalmazására vonatkozó hatásvizsgálatot követően négy lehetőséget mérlegelt az ágazat jövőbeli szabályozására: meghosszabbítja az 1400/2002/EK csoportmentességi rendelet hatályát; a rendelet hatályának lejártá után lehetővé teszi, hogy az ágazatbeli vertikális megállapodások a vertikális megállapodásokra vonatkozó általános csoportmentességben részesüljenek; a vertikális megállapodások általános csoportmentességi rendeletére vonatkozó iránymutatásban fogalmazzanak meg ágazatspecifikus rendelkezéseket; vagy az általános csoportmentességi rendeleten alapuló új csoportmentességi rendeletet fogadnak el az utópiacokra, amely csak az ágazatspecifikus rendelkezéseket tartalmazza.⁴⁵ Annak felismerését követően, hogy az elsődleges és a másodlagos piacokon eltérő versenyfeltételek és versenykockázatok vannak, a szabályozási lehetőségek összehasonlítása és gondos mérlegelése után úgy döntött a Bizottság, hogy az utópiacok vonatkozásában a negyedikként körvonalazott szabályozást alkalmazza, vagyis bizonyos ágazatspecifikus „hardcore korlátozások” megfogalmazása mellett az általános vertikális csoportmentességi rendelet hatálya alá utalta a piacokat. Az elsődleges piacot illetően pedig a második lehetőséggel élt a Bizottság azzal, hogy időlegesen az első variációt alkalmazza annak érdekében, hogy a piaci szereplőknek legyen idejük megismerni az új szabályokat és alkalmazkodni hozzájuk. Mindez azt jelenti, hogy 2013 május 31-ig az 1400/2002/EK rendelet szabályait kellett alkalmazni az újautó eladásra, azóta pedig a 330/2010/EU rendeletet.

Ami a műszaki információk hozzáférhetővé tételét illeti, kétféle szabályozási technika lehetőségét hordozta ez magában: a hozzáférés megtagadása marad a „különösen súlyos korlátozások” listáján, vagy teljes egészében kimarad a csoportmentességi rendeletből. Végül a következő három felismerés vezetett oda, hogy a műszaki információkhoz való hozzáférés szabálya nem került fel a különösen súlyos korlátozások listájára, és csak a rendelet preambuluma utal rá.

Egyrészt felismerte a Bizottság, hogy a nem mentesíthető korlátozások listája eleve nem alkalmas arra és nem is célja, hogy bizonyos magatartásokat tiltson vagy kikényszerítsen a vállalkozásokból, hanem csupán a mentesülés „biztonságos kikötőjét” tudja megvonni egyes magatartásoktól.⁴⁶ Ezért a csoportmentességi rendelet szabályai nem adekvát reflexiók a hozzáférés megtagadására mint tipikusan erőfölényes magatartásokra. Másrészt tekintettel volt arra, hogy a frissülő gépjárműparknak egyre nagyobb része kerül a 715/2007/EK rendelet hatálya alá, így az információk közzétételének kötelezettsége inkább ex ante szabályozási kérdéssé válik, mintsem versenyjogivá.⁴⁷ Harmadsorban pedig figyelembe vette a Bizottság, hogy a gyártó és a szerződéses javítóműhelyek releváns piaci részesedése a javítási és

⁴² 461/2010/EU rendelet 4. cikk

⁴³ 461/2010/EU rendelet (13) preambulumbekkezdés

⁴⁴ 2010/C 138/05 közlemény (62)-(68) bekezdések

⁴⁵ COM (2009) 388. 5. pont

⁴⁶ SEC(2009)1052 bizottsági munkaanyag: 150. pont és 194. pont

⁴⁷ SEC(2009)1052 bizottsági munkaanyag: 152. pont. Mindazonáltal a Bizottság munkaanyaga szerint mivel még sokáig lesznek forgalomban 2009 szeptembere előtti típusjávóhagyású autók, a független szereplőket addig is védeni kell a versenyjog eszközeivel. COM (2009) 388. 31. pont

karbantartási piacon szinte mindig meghaladja a 330/2010/EU rendelet hatálya alá utalt csoportmentesség alkalmazásának 30%-os küszöbértékeit, így voltaképpen nincs is mit megvonni a műszaki információt visszatartó gyártótól, hiszen a csoportmentesség a piaci részesedési küszöbök túllépése miatt eleve nem alkalmazható.⁴⁸ E körben ugyan felmerült kérdésként, hogy a rendelet a jogi bizonytalanság elkerülése érdekében vállalja-e a tartalmilag fölösleges rendelkezés megfogalmazásával a redundanciát⁴⁹, de végül úgy döntött a Bizottság, hogy nem emeli át a közzétételi kötelezettséget tartalmazó szabályt, mivel az maga után vonná a kivételek megfogalmazásának szükségességét is, ez pedig nem megoldaná, hanem éppen hogy fenntartaná az ebből fakadó visszaélések lehetőségét.

Mindezek alapján tehát a 461/2010/EU rendelet nem tartalmaz kifejezett szabályokat a műszaki információk szolgáltatására, bár a preambulum kiemeli, hogy a rendeletet azokra a vertikális megállapodásokra is alkalmazni kell, amelyek szellemi tulajdonjogok átruházására vagy használatára vonatkozó kiegészítő megállapodásokat tartalmaznak.⁵⁰ Azzal azonban, hogy a 330/2010/EU rendelet alkalmazhatósága – szemben a korábbi 2790/1999/EK rendeletével – nemcsak azt kívánja meg, hogy a szállító piaci részesedése ne haladja meg a 30%-ot, hanem azt is, hogy a vevő piaci részesedése se lépje azt túl⁵¹, lényegében kizárja a csoportmentesség köréből azokat a megállapodásokat, amelyek lehetővé teszik a műszaki információk diszkriminatív szolgáltatását.

Bár 2010. június 1-től kezdve a műszaki információk hozzáférhetővé tételének kérdését a gépjármű-ágazatra vonatkozó csoportmentességi rendelet ezek szerint ismét nem szabályozta, az információ-közzétételi kötelezettség három, alapvetően technikai jellegű szabályokat tartalmazó rendeletben kapott helyett. Az Európai Parlament és a Tanács 715/2007/EK rendelete a személyautók⁵² vonatkozásában, az 595/2009/EK rendelet pedig a haszonjárművek⁵³ vonatkozásában írja elő, hogy a gyártók kötelesek közzétenni a javításhoz és karbantartáshoz szükséges műszaki információkat. A 715/2007/EK rendelet módosítására és végrehajtására a Bizottság kibocsátotta a 692/2008/EK rendeletet, amely tovább részletezi a közzétételi kötelezettség módját és tartalmát. Összehasonlítva e rendeletek szabályait a korábbi csoportmentességi szabályokkal, két fontos megállapítás tehető. Egyrészt már részletes szabályokat tartalmaznak a közzeendő információk tartalmára, a közzétételének módjára és a fizetendő díjra, másrészt a rendeletek maguk nem tartalmaznak szankciót a kötelezettségek megsértése esetére⁵⁴, hanem a tagállamok kötelezettségévé teszik, hogy meghatározzák a hatásos, arányos és visszatartó erejű jogkövetkezményeket.⁵⁵ A szabályozás céljaként egyrészt a javítási és karbantartási információk szolgáltatások piacán folyó versenyt, másrészt a belső piac működésének javítását jelölik meg a rendeletek⁵⁶, a downstream piacokon folyó verseny védelme és a fogyasztói jólét fokozása viszont nem jelenik meg

⁴⁸ SEC(2009) 1052. 156. pont és 194. pont

⁴⁹ SEC(2009) 1052. 154-156. pont, valamint 228-230. pontok

⁵⁰ A Bizottság 461/2010/EU rendeletének (6) preambulumbekzdése

⁵¹ 330/2010/EU rendelet 3. cikk

⁵² A rendelet hatálya a 2. cikk (1) bekezdése szerint a 2610 kg referenciatömeget meg nem haladó, a 70/156/EGK irányelv 2. mellékletében meghatározott M1, M2, N1 és N2 kategóriájú járművekre terjed ki. A műszaki információkat a típusjóváahagyás dátumától függően felmenő rendszerben kell közzétenni.

⁵³ A rendelet hatálya a 2. cikke szerint a 2610 kg referenciatömeget meghaladó, a 70/156/EGK irányelv 2. mellékletében meghatározott M1, M2, N1 és N2 kategóriájú, illetőleg az M3 és N3 kategóriájú járművekre terjed ki. A műszaki információkat a típusjóváahagyás dátumától függően felmenő rendszerben kell közzétenni.

⁵⁴ Bár a típusjóváahagyás kérésekor vagy az azt követő 6 hónapon belül bizonyítania kell a gyártónak, hogy megfelelő módon közzétette a javítási és karbantartási információkat, ennek elmaradása esetére csak azt írja elő a rendelet, hogy a nemzeti hatóságok megteszik a megfelelő intézkedéseket. Lásd 15/2007/EK rendelet 6. cikk. (7) bekezdés

⁵⁵ 715/2007/EK rendelet 13. cikk (1) bekezdés és (2) bekezdés e) pont; illetőleg 595/2009/EK rendelet 11. cikk (1) bekezdés

⁵⁶ 715/2007/EK rendelet (8) preambulumbekzdés

deklarált célként. Látható tehát, hogy nemcsak a szabályozás maga, hanem a megközelítés is megváltozott a műszaki információk körül, amikor a versenyjog ex post szabályait felváltotta az ex ante szabályozási rezsím.

III. A hozzáférhetővé tétel kötelezettségének tartalma

A jogszabályi keret jelentősen megváltozott azzal, hogy a csoportmentességi rendelet nem határozza meg versenyjogi összefüggésben a műszaki információkhoz való hozzáférés kötelezettségét, hanem a Parlament és a Tanács közös rendeletekben részletezi a közzététel tartalmát, célszerű különválasztani a Bizottság versenyjogi megközelítését a Tanács és a Parlament technikai részletekbe menő, ex ante szabályozási jellegű megközelítésétől. A kötelezettség megsértésének jogkövetkezményei szempontjából is élesen elválnak a kétféle látásmód. A jelenlegi szabályozás elsősorban a tagállami jogalkotóra bízta a szankciók meghatározását, a korábbi pedig a Bizottságra, illetve a tagállami versenyhatóságokra testálta a meghatározott jogkövetkezmények alkalmazásának lehetőségét.⁵⁷ Versenyjogi megközelítésben ez utóbbinak van nagyobb jelentősége, hiszen a piaci működés rendszerében a műszaki információk megtagadásának a versenyre gyakorolt hatása nem változik meg attól, hogy az uniós jogalkotó más összefüggésben egyébként szabályozza azt. Ezért érdemes felidézni, hogy mit takart a műszaki információk hozzáférhetővé tételének kötelezettsége a Bizottság hatékony versenyt szem előtt tartó értelmezésében, és mit takar a Parlament és a Tanács rendeleteiben a jelenlegi szabályozási rezsím alatt.

III.1. A Bizottság versenyjogi megközelítése

Bár az 1400/2002/EK csoportmentességi rendelet példálózó jelleggel felsorolta, hogy mikre kell kiterjednie a hozzáférésnek, a Bizottság gyakorlatában tovább részletezte azokat. Eszerint a kötelezettség alapvetően három elemet foglalt magába. Első és legfontosabb eleme maga a gépjárműre vonatkozó műszaki információ volt, amelynek fogalma bár folyton változott a technológiai fejlődéssel⁵⁸, a Bizottság szerint hét típusba volt sorolható.⁵⁹ Ezek első típusa az alapvető műszaki paraméterek csoportja, amely a mérhető értékek referencia értékeit (pl. guminyomás, fékerő elosztás stb.) és beállítási pontjait foglalta magába. A második típus a javítási és karbantartási műveletek szakaszainak leírása és ábrája (pl. szervíz-kézikönyv, műszaki dokumentumok, kapcsolási rajzok stb.). Ezt követi a tesztelési és hibameghatározási információk típusa, úgy mint a diagnosztikai és hibaelhárítási kódok, valamint szoftverek. A negyedik információ típus az elektronikus vezérlőegységek újraprogramozásához és visszaállításához szükséges kódok, szoftverek és információk összessége. A következő csoportba az alkatrész információk és -katalógusok, kódok, leírások, járműazonosítási módszerek és alkatrész azonosítási kódok tartoztak. A hatodik információ típust a visszahívási és gyakori hibajelenségek információjának csoportja alkotta. Végül a képzési anyagok jelentették a hetedik típust. A kötelezettség második eleme a diagnosztikai és egyéb berendezések, szerszámok, valamint szoftverek és azok frissítéseit jelentette. A

⁵⁷ A Tanács 1/2003/EK rendelete a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról

⁵⁸ 2010/C 138/05 Bizottsági közlemény (66) bekezdés szerint az ott hivatkozott rendeletek definíciója irányadó a műszaki információ fogalmának tartalmára.

⁵⁹ COMP/E-2/39.142 – Daimler-Chrysler-ügy (2) bekezdés

kötelezettség harmadik eleme a fent említett szerszámok értékesítés utáni szolgáltatásainak hozzáférhetővé tételét takarta.⁶⁰

Végigtekintve a Bizottság kategorizálásán látható, hogy a műszaki információk első négy és a hatodik típusa a gépjárműágazat másodlagos piacai közül a javítási és karbantartási piacra fókuszált, az ötödik az alkatrész kereskedelemre, az utolsó típus pedig valamennyi utópiacra vonatkozott. Feltűnik, hogy ezen információ típusok között, számarányukat tekintve a javításra és karbantartásra vonatkozó információk voltak túlsúlyban, és az egyébként volumenét tekintve domináns pótalkatrész kereskedelemre csak egy nevesített típus vonatkozott. Fontos észrevenni ugyanakkor, hogy a nevesített információ típusok egy része, valamint a szoftverek és azok frissítései oltalom alatt álló szellemi alkotások⁶¹, egy részük „know-how”⁶², harmadrészben pedig olyan mérhető műszaki adatok voltak, amelyek pusztán leírták a gépjármű valamely részének működési mechanizmusát. Mindezeknek a későbbiek során, a hozzáférést megtagadó gyártó magatartásának értékelésekor volt jelentősége.

Ami feltűnhet ugyanakkor, hogy például az alkatrészek formatervezési mintáját már nem nevesítette a Bizottság, holott a javítási munkálatoknak jelentős része érinti ezt a kérdéskört a karosszériaelemek helyreállításakor⁶³, illetőleg az alkatrész kereskedelem szempontjából is jelentősége van,⁶⁴ különösen azon tagállamokban, amelyek – szemben Magyarországgal⁶⁵ – kizárólagos jogot engednek az összetett dolog oltalom alatt álló alkotóelemeinek hasznosítására is, a felhasználás céljától függetlenül.⁶⁶ A kérdéskör kényes természetét jól mutatja, hogy bár a Bizottság tett egy javaslatot 2004-ben a tagállami formatervezési mintaoltalmak korlátozására a pótalkatrészi piac liberalizációja érdekében, azonban a tagállamok ellenállásán elbukott a javaslat.⁶⁷ Mivel 2014-ben végül visszavonta azt a Bizottság, a formatervezési mintaoltalmakat harmonizáló 98/71/EK irányelv nem tudta harmonizálni a 14. cikkel „befagyasztott” tagállami szabályozást a pótalkatrészek fennálló mintaoltalmak tekintetében. A közösségi formatervezési oltalom esetében ugyan érvényesül az utópiaci liberalizáció, de a 6/2002/EK rendelet is csak átmeneti rendelkezésként szabályozza a szabad felhasználás ezen esetét.⁶⁸

A Bizottság által meghatározott negyedik információ típus kiemelt jelentőségét az adja, hogy a gépjármű elektronikai vezérlőegysége hagyományosan szerves kapcsolatban áll a biztonsági rendszerekkel is, ezért fennállhat annak kockázata, hogy annak pontos műszaki

⁶⁰ A Bizottság 2010/C 138/05 közleménye: (68) bekezdés

⁶¹ Ugyan az angolszász terminológia a „szellemi tulajdon” fogalmába beleérti az iparjogvédelmi oltalmakat, a know-how-t, valamint a szerzői és szomszédos jogokat is, azonban a hozzájuk fűződő jogok eltérő tartalmára tekintettel itt célszerű megkülönböztetni őket.

⁶² A know how fogalmára lásd az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének a technológiaátadási megállapodások csoportjaira történő alkalmazásáról szóló 316/2014/EU rendelet 1. cikk (1) bekezdés i) pontjában foglalt meghatározást, amely szerint: „*tapasztalatból és kísérletezésből származó gyakorlati ismeretek, amelyek titkosak, azaz nem közismertek vagy könnyen hozzáférhetők; lényegesek, azaz a szerződés szerinti termékek előállításához fontosak és hasznosak; valamint azonosítottak, azaz kellően átfogó módon leírtak ahhoz, hogy megállapítható legyen, hogy a know-how megfelel a titkosság és lényegesség követelményének.*”

⁶³ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság már a 94/C 388/03 számú, majd a 2005/C 286/03 számú véleményében is foglalkozott ezzel a problematikával. HL.C. 388.1994.12.31 (9.o.); HL.C.286.2005.11.17. (8.o.)

⁶⁴ Vö. Maxicar v Renault (Case 53/87) és Volvo v Erik Veng ügy (Case 238/87)

⁶⁵ Magyarországon a 2001. évi XLVIII. törvénynek a formatervezési minták oltalmáról szóló 98/71/EK irányelv 14. cikke szerint az uniós csatlakozást követően is hatályban tartott 17. § (2) bekezdése szerint ha a felhasználási cél valamely összetett dolog helyreállítása, akkor az üzleti tisztesség keretein belül annak még az oltalom alatt álló alkotóeleme is felhasználható, akár az oltalom jogosultjának engedélye nélkül is.

⁶⁶ Lásd a Bizottság 2004/0203 számon előterjesztett javaslata indokolásának 4. oldalát. COM(2004) 582.

⁶⁷ Lásd a Bizottság 2004/0203 számon előterjesztett javaslatát a formatervezési minták oltalmáról szóló 98/71/EK irányelv módosításáról. COM(2004) 582.

⁶⁸ Lásd a közösségi formatervezési oltalomról szóló 6/2002/EK rendelet 110.cikkét

ismerete a gépjármű kinyitásához és elindításához is hozzásegítené az arra illetéktelen személyt. Ennek kiküszöbölése érdekében körvonalazta a rendelet a műszaki információk hozzáférhetővé tételének korlátjaként, hogy „jogszerű és helyénvaló megakadályozni az olyan műszaki információhoz való hozzáférést, amely lehetővé tenné egy harmadik fél számára a fedélzeti lopásgátló készülékek megkerülését vagy hatástalanítását, az elektronikus szerkezetek újrakalibrálását vagy olyan szerkezetek szakszerűtlen kezelését, amelyek korlátozzák például a gépjármű sebességét, kivéve, ha a lopás, az újrakalibrálás vagy a szakszerűtlen kezelés elleni védelem kevésbé korlátozó, egyéb eszközökkel is elérhető.”⁶⁹ E kivételes szabály azonban szűken értelmezendő, és csak akkor volt alkalmazható, ha nem volt más, kevésbé korlátozó megoldás. Ilyen, kevésbé korlátozó megoldásként javasolta a Bizottság, hogy a gyártók külön biztonsági kóddal lássák el a jármű biztonsági rendszereit és lehetőleg válasszák le azokat a működtetéshez használandó rendszerektől. Megjegyzendő e körben ugyanakkor, hogy a lopásgátló rendszerek hatásosságát éppen az adhatja, ha mélyen integráltak a többi elektronikus rendszerbe. Ha a hozzáférhetővé tételi kötelezettség miatt le kell azokat választani a többi elektronikus rendszerről, az csökkenti a hatékonyságukat. Ez pedig végső soron nem a gyártónak okozhat kárt leginkább, hanem a gépjármű tulajdonosának. A kérdés problematikáját később a Bizottság is felismerte, de csak annak előírásáig jutott, hogy létre kell hozni egy fórumot ennek megvitatására.⁷⁰ Megjegyzendő továbbá, hogy ezen kivételes szabályra hivatkozás esetén a jogszerű megtagadás egyéb eseteihez hasonlóan a gyártónak kellett bizonyítani a különleges feltételek fennállását. Mindazonáltal csak olyan műszaki információt kellett a javítóműhelyek számára hozzáférhetővé tennie a gyártóknak, amely a javítás és karbantartás elvégzéséhez valóban szükséges volt.⁷¹ Ez természetesen nyitva hagyta a kérdést, hogy mely információ szükséges valóban a javítás és a karbantartás elvégzéséhez, de mint ténykérdés, valóban nem igényelt pontosabb szabályozást.

Az 1400/2002/EK rendelet meghatározta a hozzáférhetővé tétel alapvető kereteit is, amikor kimondta, hogy annak megkülönböztetés-mentesnek, haladéktalannak, arányosnak és használhatónak kellett lennie. Mindezen kötelezettségek alapvető mércéje a megkülönböztetés-mentesség volt, vagyis a szerződéses javítóműhellyel azonosan kellett kezelni a független piaci szereplőket is úgy az információk, képzések és eszközök nyújtása tekintetében, mint a hozzáférés módja, időtartama és ára tekintetében. E körben az sem volt megengedhető, hogy a független szereplőnek meg kelljen vásárolnia az alkatrészt az információkhoz való hozzáférés érdekében. A megfogalmazott követelmények nyilvánvalóan kizárták a szerződéses és független javítóműhelyek közti különbségtétel lehetőségét, és az olyan „adminisztratív obstrukciók” egyes formáit, mint például az érthetetlen nyelven vagy érthetetlen formában történő hozzáférhetővé tételt, a túlzott díjkövetelést vagy más feltétel indokolatlan támasztását, illetőleg az időhúzást. Természetesen ezek mértékére nincs objektív mérce, a feltételek teljesülését esetről esetre kellene vizsgálni.

A független szereplők fogalmi körébe csak a gépjárműjavítással és karbantartással közvetlenül vagy közvetve foglalkozó vállalkozás volt értendő, így nem tartoztak ide többek között a közúti balesetek elemzésével foglalkozó szakértők és olyan gyártók, akik pótalkatrészeket kívánnak gyártani.⁷² Ugyanakkor például egy országúti mentést végző vállalkozás részére hozzáférhetővé kellett tenni azon információkat is, amelyek a leállt gépjármű újraindításához, vagy a kulcs bezárása esetén a gépjármű kinyitásához voltak szükségesek.⁷³

⁶⁹ Lásd 1400/2002/EK rendelet (26) preambulumbekzdés

⁷⁰ Lásd 692/2008/EK rendelet (10) preambulumbekzdése és 13. cikk (9) bekezdés

⁷¹ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája 66. kérdését.

⁷² Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája 84. kérdését.

⁷³ Lásd az Európai Bizottságnak az 1400/2002/EK rendelethez fűzött Magyarázó Brosúrája 94. kérdését.

III.2. A Bizottság jogalkalmazási gyakorlata

Eddig négy eset ismert, amikor a Bizottság vizsgálatot indított a műszaki információk nem megfelelő hozzáférhetővé tétele miatt, és kilátásba helyezte a csoportmentesség kedvezményének visszavonását. Az IKA kutatóintézet által készített, a gépjármű-javítási és karbantartási piaccal kapcsolatos tanulmány⁷⁴ bemutatta, hogy négy jelentős gépjárműgyártó nem biztosított megfelelő hozzáférést a műszaki információkhoz, a független javítóműhelyek számára. A Bizottság ezért 2006 decemberében eljárásokat indított az érintett gépjárműgyártók, nevezetesen a Fiat Auto SpA, a Toyota Motor Europe NV/SA, a General Motors Europe és a Daimler-Chrysler ellen.⁷⁵ Bár az eljárások egymástól függetlenül folytak, azok menete és a lényegi kérdések azonosak voltak. Előzetes értékelésében megállapította a Bizottság, hogy az érintett gyártók az 1400/2002/EK rendelet hatálybalépése után sem tették elérhetővé a műszaki információk bizonyos fajtáit a független javítóműhelyek számára, és nem hoztak létre olyan hatásos rendszert sem, ami lehetővé tette volna ezen javítóműhelyek számára a javításhoz szükséges műszaki információkhoz való hozzáférést. S bár a gyártók az eljárás alatt létrehoztak erre egy-egy weboldalt, a műszaki információk teljes köre még mindig nem volt hozzáférhető.

A Bizottság két érintett piacot azonosított az eljárásban. Egyrészt a személygépjárművekhez kapcsolódó javítási és karbantartási szolgáltatások piacát, amelyen az érintett gyártók szerződéses hálózatai „igen nagy” piaci részesedéssel rendelkeztek; valamint a javítóműhelyek számára nyújtott műszaki információk piacát, melyen a saját gépjárműveikre vonatkozó műszaki információk tekintetében az érintett gyártók egyedülként voltak képesek valamennyi információt rendelkezésre bocsátani. Nem egyértelmű a Bizottság határozatából, hogy az elsőként definiált termékpiac valamennyi személygépjárműre vonatkozó javítási és karbantartási szolgáltatások piacát jelenti-e vagy az egységes szolgáltatási piacnak valamilyen módon (pl. márkák szerint) horizontálisan tagolt részét. Az első megközelítés ugyanis megfelel az újautó-értékesítésre alkalmazott piacmeghatározási gyakorlatnak, amely a fennálló helyettesítési láncokra tekintettel nem tagolja márkák szerint horizontálisan a termékpiacot, a jelen esetben azonban utópiaci szolgáltatások voltak a vizsgált termékek, másfelől pedig kétséges, hogy az érintett gyártók szerződéses javítóműhelyei valóban „igen nagy” piaci részesedéssel rendelkeztek az egységes piacon. Abból kiindulva ugyanis, hogy a független javítóműhelyek piaci részesedése az EU területén többé-kevésbé megegyezik a szerződéses javítóműhelyekével⁷⁶, valamint hogy az európai piacon legalább tizenöt jelentős gyártónak van szerződéses javítóműhely-hálózata aligha valószínű, hogy az eljárás alá vont gyártók szerződéses javítóműhelyeinek külön-külön számolt piaci részesedése az egységes javítási-karbantartási piacon meghaladná az 5%-ot. Még annak figyelembevételével is igaz ez, hogy számos javítóműhely több gyártóval is szerződésben áll. Az utóbbi megközelítésben pedig bár valószínű lehet a szerződéses javítóműhelyek „igen nagy” piaci részesedése⁷⁷, azonban a határozat nem ad útmutatást arra, hogy milyen szempontok figyelembevételével tagolta az egységes termékpiacot a releváns piac meghatározásánál.

A Bizottság előzetes megállapítása szerint az eljárás alá vont gyártók által a független javítóműhelyeknek nyújtott információk köre és elérhetősége nem felelt meg azok igényeinek,

⁷⁴ COMP/F-2/2003/26/SI.2.371920 (ec.europa.eu/competition/sectors/motor_vehicles/documents/ika.html) (2014, 05, 10)

⁷⁵ COMP/E-2/39.142 – Daimler-Chrysler-ügy, COMP/E-2/39.141 – Fiat-ügy, COMP/E-2/39.142 – Toyota-ügy, COMP/E-2/39.143 – Opel-ügy

⁷⁶ Bizottság az ágazati szervezetektől igényelt adatok alapján kimutatta, hogy az egységes európai gépjármű-javítási és karbantartási piacokon 45%-60% a szerződéses műhelyek piaci részesedése. SEC(2009)1053: 134. pont

⁷⁷ Vö. COM(2009) 388. 11. pont

nem bocsátottak rendelkezésükre valamennyi műszaki információt⁷⁸, illetve csak a szerződéses javítóműhelyeknek biztosítottak teljes hozzáférést a műszaki adatokhoz⁷⁹. A Bizottság szerint mindez, más autógyártók hasonló gyakorlatával együtt hozzájárulhatott a független javítóműhelyek piaci pozíciójának visszaeséséhez. Emellett a fogyasztóknak is károkat okozhatott az alkatrész választék csökkenése, a javítási szolgáltatások áremelkedése és a javítóműhelyek számának csökkenése. Ezért a Bizottság arra az előzetes következtetésre jutott, hogy a gyártóknak az értékesítés utáni szolgáltatást nyújtó partnereivel kötött megállapodásai esetében nem alkalmazható a 1400/2002/EK rendelet mentesítése a 4. cikk (2) bekezdésébe ütközés miatt, és valószínűleg az EKSZ 81. cikk (3) bekezdése sem alkalmazható. A Bizottság kifejezetten hivatkozott arra is, hogy a (26) preambulumbekkezdés szerint nem lehet különbséget tenni a szerződéses és független javítóműhelyek között a hozzáférés feltételeit illetően.

Az eljárás alá vont gyártók 2007. elején kötelezettségvállalást ajánlottak fel arra, hogy a hátrányos megkülönböztetés tilalmát tiszteletben tartva a független javítóműhelyek számára is rendelkezésre bocsátják az általuk szállított gépjárművek javításához szükséges valamennyi műszaki információt, szerszámot, felszerelést, szoftvert és képzést, amelyet a szerződéses javítóműhelyeknek vagy importőreiknek rendelkezésre bocsátanak. Ezen információknak az unió valamennyi nyelvén való közzétételét vállalták a gyártók, vagyis e tekintetben a megkülönböztetés-mentesség követelményén túli vállalást tettek. A General Motors Europe vállalta azt is, hogy korlátlan hozzáférést biztosít azokhoz a műszaki információkhoz is, amelyek a lopásgátló megkerülését, az elektronikus rendszerek újrakalibrálását és a gépjármű teljesítményét korlátozó szerkezetek kezelését lehetővé tennék, feltéve hogy az igénylők megszerzik a vonatkozó képzési bizonyítványt. Mivel a műszaki információkat a 4. cikk (2) bekezdése szerint az igényekkel arányosan kell biztosítani, ezért csak a használat arányos díjat követelhetek a gyártók az igénybevevőktől, így erre is kötelezettséget vállaltak. Ennek megfelelően az éves előfizetés (melynek összege 1254-3700 euró között volt) alternatívájaként lehetővé tették a havi és napi elérés mellett az 1 órás elérést is, 3-4 euró összegért. Az éves hozzáférési díjak közötti relatív jelentős különbség okára a határozatok nem térnek ki. Mivel azonban óránkénti időegységben is elérhetőek az információforrások, a használati igénnyel arányos díjfizetés követelménye nem sérül, másrészt pedig a megkülönböztetés-mentesség követelménye is teljesül azzal, hogy a díjak számítási alapja a szerződéses javítóműhelyek által fizetendő díj. Tehát elvileg nincs különbség a szerződéses és a független javítóműhelyek által fizetendő díjak között. Következésképp a díjak megfelelnek a mentesüléshez szükséges követelményeknek, még akkor is, ha a közel azonos tartalmú szolgáltatások árai közötti több mint háromszoros eltérés nehezen is indokolható.

Mivel e kötelezettségvállalások azok elfogadása esetén csak a gyártókat és a kapcsolt vállalkozásaikat kötelezte volna, a gyártók – a General Motors Europe kivételével – arra is kötelezettséget vállaltak, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy a független importőreiket szerződésben kötelezzék az általuk tett kötelezettségvállalásoknak megfelelő magatartásra.

A tanácsadó bizottság a kötelezettségvállalásokra tekintettel úgy találta, hogy nincs szükség intézkedésre, ezért kedvező véleményt adott, s így a Bizottság 2007. júliusában mind a négy gyártóval szemben folytatott eljárást megszüntette. Később úgy emlegette a Bizottság e négy eljárást, mint amelyek jelentősen hozzájárultak a másodlagos piac hatékonyabb működéséhez.⁸⁰ Mindazonáltal az 1400/2002/EK rendelet időbeli hatályának lejártával megszűnt az a világos jogalap, amely alapján a Bizottság eljárhatott a versenyt műszaki információk visszatartásával torzító piaci szereplőkkel szemben. Ez természetesen nem jelenti

⁷⁸ A meghallgató tisztviselő zárójelentése a "Fiat" ügyben (2007/C 307/12)

⁷⁹ A meghallgató tisztviselő zárójelentése az "Opel" ügyben (2007/C 304/11)

⁸⁰ A Bizottság MEMO/09/348 számú publikációja és COM(2009) 388. számú munkaanyag 11. pont

azt, hogy egyáltalán nincs már jogalap a versenyt ily módon sértő vállalkozás elleni eljárásra, hanem csak azt, hogy egy külön feladat lett az EUMSZ 101. vagy 102. cikkéből levezetni a jogsértés megállapítását.

III.3. Az Európai Parlament és a Tanács új megközelítése

Az Európai Parlament és a Tanács 715/2007/EK és 595/2009/EK rendelete előírja, hogy a gépjárműgyártók kötelesek az internetes oldalakon keresztül, szabványosított formában hozzáférhetővé tenni a gépjárművekre vonatkozó javítási és karbantartási információkat és képzési anyagokat.⁸¹ A javítási és karbantartási információk köre magában foglal minden olyan információt, amely „a jármű hibájának megállapításához, a jármű karbantartásához, ellenőrzéséhez, időszakos felülvizsgálatához szükséges, és amelyet a gyártók hivatalos forgalmazóik és szervizeik rendelkezésére bocsátanak.”⁸² A 715/2007/EK rendelet 6. cikke (az 595/2009/EK rendelet 6. cikke pedig erre visszautalva) részletesen felsorolja, hogy pontosan milyen információkat kell közzétenniük a gyártóknak. A személygépjárművek vonatkozásában a 715/2007/EK rendeletet végrehajtó 692/2008/EK bizottsági rendelet tovább részletezi a műszaki specifikációk körét.⁸³ Ami különösen érdekes az új szabályozásban az az, hogy amíg a 715/2007/EK rendelet a műszaki információk mellett nem tesz említést a javításhoz szükséges szoftverekről, addig az 595/2009/EK rendelet szerint a gyártók kötelesek korlátlan hozzáférést engedni a független gazdasági szereplők számára a javításhoz kapcsolódó szoftverekhez is.⁸⁴ Jóllehet, a gyártó ésszerű és arányos díjat számíthat fel a hozzáférésért, ugyanakkor észre kell venni, hogy a rendelet egy oltalom alatt álló termék esetében mondja ki a gyártó szolgáltatási kötelezettségét.⁸⁵ E kötelezettség deklarálása mérföldkőnek számít a műszaki információk biztosítása terén, mivel nem egy versenyt torzító magatartás represziójaként jelenik meg, hanem objektív alapon, ex lege kötelezettséget ró minden gyártóra, a piaci versenyre való tekintet nélkül. Versenyjogi oldalról nehezebben lenne indokolható ez a kötelezettség, hiszen amennyire pro-kompetitív hatású lehet, annyira kontraproduktív is abban az értelemben, hogy visszavetheti a beruházásigényes fejlesztéseket akkor, ha az oltalom alatt álló szellemi alkotások hasznosítására nincs kizárólagos joga a gyártóknak.⁸⁶

A rendeletek szerint az információkhoz való hozzáférést lehetővé kell tenni a független gazdasági szereplők részére, ideértve valamennyi vállalkozást, amely a gépjárműjavításban vagy karbantartásban közvetlenül vagy közvetve érdekelt, valamint az érdeklődő alkatrész-, diagnosztikai eszköz vagy vizsgálóberendezés-gyártót és -javítót. A hozzáférhetővé tétel módját illetően előírják a rendeletek, hogy annak megkülönböztetésmentesnek, azonnalinak és korlátlanak kell lennie, valamint hogy a karbantartások idejét leszámítva mindig elérhetőnek kell lennie. Az egyetlen eset, amit a korlátlanság alóli kivételként határoz meg a Bizottság a 692/2008/EK végrehajtási rendeletben az az, hogy a biztonsági információkhoz való hozzáférés során feltételként szabhatja a gyártó, hogy a javítóműhely előzetesen igazolja akkreditációját annak érdekében, hogy csak jogszerű működésre fogja használni a megszerzett információkat. A kérdés problematikája itt azonos a korábban vázoltakkal, vagyis az ex ante kötelezettség mellé nem társul szinte semmilyen ex

⁸¹ Az Európai Parlament és a Tanács 715/2007/EK rendelete 6. cikk (1) bekezdés, valamint 595/2009/EK rendelete 6. cikk.

⁸² 715/2007/EK rendelet 3. cikk 15. pont

⁸³ 692/2008/EK rendelet XIV. melléklet

⁸⁴ 595/2009/EK rendelet 6. cikk (1) bekezdés

⁸⁵ Vö. Maxicar v Renault (Case 53/87: 17. bekezdés)

⁸⁶ 2009/C 45/02. 75. pont

ante védelem annak elkerülésére, hogy a biztonsági műszaki információkat jogosulatlanul használhassák fel a vállalkozások, hiszen ezen információk értéke nyilvánvalóan messze meghaladja annak költségét, hogy valaki létrehozson egy akkreditációval rendelkező, „független gazdasági szereplőnek” minősülő vállalkozást.

Látható tehát, hogy a jogalkotó új megközelítése egészen más kontextusba helyezte a műszaki információkat. Azzal, hogy a Bizottság felismerte a műszaki információkhoz való hozzáférhetővé tétel kötelezettségének idegenségét a csoportmentességek rendszerében, és huszonöt év után szakított azzal a gyakorlattal, hogy megvonja a csoportmentességéből fakadó előnyöket a renitens vállalkozástól, két fontos hatást ért el. Egyrészt hogy átengedte a kérdéskört az ex ante szabályozás terebélyébe, másrészt hogy a versenyjogi következményeket közvetlenül az EUMSZ 101. cikke és 102. cikke viszonylatában kell esetről-esetre vizsgálni.

IV. A szabályozás történetének értékelése

Bár az utóbbi években a válsággal küzdő elsődleges piac gravitációja⁸⁷ miatt kevesebb figyelmet kapott a gépjárműjavítások és -karbantartások piaca, a közeljövőben jelentős szerkezeti átalakulás várható. Egyrészt az átalakuló járműhasználati szokások miatt megváltozó fogyasztói igények fogják kikényszeríteni a piaci koncentrációt⁸⁸, másrészt a technikai fejlődés fogja élesebb versenyre készíteni a piaci szereplőket. Az elektromos autók piaci bevezetése és elterjedése pedig nagyfokú rugalmasságra és gyors fejlesztésre fogja ösztönözni a javítóműhelyeket és pótalkatrészgyártókat, ami minden eddiginél jelentősebb mértékben alakíthatja át az utópiacokat. Ezen átalakulás pedig nyilvánvalóan a műszaki információk visszatartása, illetőleg megszerzése körül fog végbemenni, mivel a hagyományos gépjármű-technológia ismerete már nem lesz elegendő, illetőleg az elektromos energiaellátás és az ahhoz kapcsolódó szaktudás miatt elengedhetetlen lesz az új szereplők piacra lépése. A következő évtizedben tehát várhatóan jelentősen felértékelődik majd a műszaki információk ismerete a gépjárműágazat másodlagos piacain, és a hatékony versenyt e megváltozó környezetben is védeni kell. Fontos kérdés ezért, hogy a műszaki információkkal kapcsolatos visszaélésekre képes lesz-e adekvát választ adni a jog.

1985. október 1-je és 2010. május 31. közötti időszakban a Bizottság rendeletileg vontta meg a csoportmentesség kedvezményét a műszaki információkkal visszaélő gyártóktól. Ez a szabályozási séma eredményesen lépett fel négy jelentős gépjárműgyártóval szemben, amikor azok nem biztosítottak megfelelő módon hozzáférést a járműveik műszaki információihoz. Az új szabályozási rezsimnek viszont még nincs gyakorlata, ezért nem lehet tudni, hogy képes lesz-e megfelelő mértékű védelmet biztosítani az utópiaci versenynek. Mindazonáltal a versenyjog azzal, hogy átengedte az ágazati szabályozás terebélyébe a műszaki információk szolgáltatásának kérdését, nem vontta ki magát teljesen a probléma megoldásából.

Egyrészt ugyanis a 2009 előtt forgalomba helyezett autók tekintetében nem hatályos az új szabályozás, ezért az európai gépjárműpark egy nem jelentéktelen része tekintetében – a Parlament és a Tanács rendelete alapján – nem kötelesek a gyártók műszaki információt nyújtani a független szervizeknek. Ebben kontextusban tehát kizárólag a versenyjogi

⁸⁷ 2012-ben és 2013-ban egyértelműen az állami támogatással, illetve vállalkozások összefonódásával kapcsolatos ügyek uralták a Bizottság Versenypolitikai Főigazgatóságának munkáját a gépjármű szektorban. Ennek okai a válsággal küzdő ágazat megmentésére tett erőfeszítések és a csoportmentesség új rendszerére való átállás voltak.

⁸⁸ The Boston Consulting Group: The European Automotive Aftermarket Landscape (2012) 13-15. o. <http://www.bcg.com/documents/file111373.pdf> (2014, 05, 10)

eszközök vehetők igénybe azon vállalkozásokkal szemben, akik igyekeznek kizárni a javítási-karbantartási piacról a független szereplőket. Másrészt az új rezsim mögött továbbra is elérhető a versenyjog, amennyiben a szabályozás ellenére valamely piaci szereplő korlátozza a versenyt.⁸⁹ Tehát attól függetlenül, hogy a műszaki információk nem megfelelő hozzáférhetővé tétele maga után vonhatja a tagállamok által az ágazati szabályozás keretében meghatározott jogkövetkezményeket, végső soron a versenyjog eszközrendszere is felhívható a verseny sértő magatartásokkal szemben.

Mindez pedig azt jelenti, hogy továbbra is érvényesek a témával kapcsolatos korábbi versenyjogi dilemmák, sőt, azzal, hogy a csoportmentességek rendszeréből eltűnt az információ hozzáférés kérdése, valamennyivel még összetettebb feladat lesz a jogsértések versenyjogi értékelése. A korábbi szabályozásnak ugyanis megvolt az az előnye, hogy mind a jogalkalmazók, mind pedig a jogalanyok számára világos jogkövetkezmény volt a vertikális megállapodások csoportmentességének elvesztése. Az új szabályozási rezsimben azonban közvetlenül az EUMSZ 101. cikkéből, illetve a 102. cikkéből kell levezetni a jogkövetkezményeket – feltéve, hogy a magatartás hatással lehet a tagállamok közötti kereskedelemre⁹⁰. Ezért az első kérdés mindjárt a jogalapra vonatkozik, vagyis hogy a 101. cikkbe vagy a 102. cikkbe ütközik a műszaki információk megtagadása? A dilemma gyökere abban rejlik, hogy az információk szolgáltatása vagy annak megtagadása egyfelől a vállalkozás egyoldalú magatartása lehet, amely független a többi piaci szereplő szándékától, és ebben az összefüggésében erőfölényes tényállásként vizsgálható a 102. cikk alapján. Másfelől azonban kizáró hatása révén alkalmas eszköz lehet a vevők (a szerződéses javítóműhelyek) versennyel szembeni védelmére, és ebből a szempontból vertikális megállapodásként is vizsgálható a 101. cikk alapján. Bár a 101. cikk és a 102. cikk különböző piaci magatartásokra fókuszál és emiatt a működési mechanizmusuk is más, azonban mindkettő célja a verseny torzulásának megakadályozása, ezért egymást kiegészítő szabályok, és alkalmazásuk koherens értelmezést igényel.⁹¹

Mindazonáltal fontos jogalkalmazási kérdés, hogy az információkhoz való hozzáférés nem megfelelő biztosítása az adott esetben egyoldalú magatartásnak tekintendő-e vagy több vállalkozás akarategyezségén alapuló megállapodásnak, mert ez határozza meg az értékelés jogalapját.⁹² A jogalapon túl azonban szintén fontos kérdés lesz a piacmeghatározás. Bár egyfelől van korlátozott helyettesíthetőség a műszaki információk körében, másfelől viszont nemcsak gépjárműmárkák szerint lehet tagolni az egységes javítási-karbantartási piacot – ahogy azt a Bizottság tette⁹³ –, hanem más szempontból is azonosíthatók eltérő

⁸⁹ Lásd Case COMP/C-1/37.451, 37.578, 37.579 (Deutsche Telekom AG) 54. bekezdés

⁹⁰ A tagállamok közötti kereskedelem érintettsége fontos tényálláseleme az uniós versenyjognak, annak hiánya ugyanis kizárja a 101. és a 102. cikk alkalmazhatóságát. A műszaki információkkal rendelkező gyártók a saját márkáik tekintetében az EU egész területén erőfölényben vannak, ami önmagában is megnehezíti a piacra való belépést, és ezáltal érinti a tagállamok közötti kereskedelmet. Bár elképzelhető olyan eset, amely teljesen lokális természetű és a piacnak csak egy elenyésző részére vonatkozik, s ezért a kereskedelmi érintettség nem állapítható meg, ennek előfordulása meglehetősen atipikus. Ezért megengedhetőnek tűnik az a munkahipotézis, hogy a műszaki információkhoz való hozzáférés megtagadásának legtöbb esetében fennáll a tagállam közötti kereskedelem érintettsége. Vö. a Bizottság iránymutatása a Szerződés 81. és 82. cikkében szereplő kereskedelmi érintettség fogalmáról (2004/C 101/07) 96. bekezdés

⁹¹ Lásd a Bizottságnak a 81. cikk (3) bekezdésének alkalmazására vonatkozó közleményének (106) bekezdését (2004/C 101/08)

⁹² Bizonyos vertikális megállapodások esetében nem egyértelmű, hogy akaratok találkozását kifejező megállapodásról vagy egyoldalú magatartásról van-e szó. (Tóth Tihamér: Az Európai Unió versenyjoga. Complex, Budapest, 2007, 193.o.) A vertikális megállapodás fogalmának értelmezésére és összehasonlító elemzésére lásd Nagy Csongor István: A vertikális megállapodás mint a kartelltilalom küszöbfogalma: összehasonlító jogi elemzés és értékelés. In Versenyjűkőr: 2011/1)

⁹³ COMP/E-2/39.142 – Daimler-Chrysler-ügy, COMP/E-2/39.141 – Fiat-ügy, COMP/E-2/39.142 – Toyota-ügy, COMP/E-2/39.143 – Opel-ügy

karakterisztikájú piacok. Mindezek felül arra is választ kell majd adnia a jogalkalmazónak, hogy a műszaki információk tekintetében a szellemi alkotások milyen körére és milyen terjedelemben állapítható meg ellátási kötelezettség. E vonatkozásban vitathatatlan, hogy a versenyjog nem a legalkalmasabb eszköz a hozzáférési problémák kezelésére⁹⁴, és ezért indokolt volt ex ante szabályozás alá vonni a műszaki információkhoz való hozzáférés kereteit. Mindazonáltal az európai gépjárműszektor következő évei fogják megmutatni, hogy megfelelő védelmet nyújt-e az új szabályozási rendszer – a versenyjoggal vagy anélkül – a másodlagos piaci versenynek.

⁹⁴ SEC(2009) 1052. Technical Annex 3. 196. bekezdés

A differenciált integráció értelmezési lehetőségei, gyakorlati megvalósulásai¹

A könyv a Blue Ribbon Research Centre gondozásában jelent meg 2013-ban. A tanulmánykötet a Together for Europe 18. kötete, korábban kizárólag angol nyelvű köteteket készítettek a szerzők, azonban a kevés magyar nyelven elérhető szakirodalom miatt most úgy döntöttek, hogy a „differenciált integráció” témakörét magyar nyelv is elérhetővé teszik a téma iránt érdeklődők számára.

A kötet nagyon jól átgondolt struktúrával rendelkezik: első részében a differenciált integráció értelmezéséről, elméleti háttéréről kaphatunk képet. A második részben a differenciált integráció szakpolitikai hatásait ismerhetjük meg. A harmadik részben az európai területi együttműködés differenciált formáiról olvashatunk tanulmányokat, míg a negyedik részben gyakorlati példákat láthatunk a területi együttműködésről. A tanulmánykötetet egyik kiemelkedő része a szerzők rövid bemutatás a kötet végén, amely által megismerhetjük kutatási területüket, a témához való kapcsolódásukat – érdemes az adott tanulmány elolvasása előtt megismerni a szerzőt.

Az olvasás során feltűnt, hogy minden fogalom mellé zárójelben megjegyezték a szerzők a fogalom angol nevét is, mivel gyakran a magyar fordítás a különböző könyvekben eltérő, így azonban egyértelműen és könnyen beazonosítható, sőt a későbbi kutatást segítve könnyen utánakereshető az adott fogalom, ami nagyon pozitív ebben a kötetben. Szinte minden tanulmány – ahogy azt látni fogjuk – egyetért abban, hogy a strukturális válság fogalma nem jelent egyértelműen negatív fogalmat, csupán egy eszköz ahhoz, hogy az integráció megvalósuljon, annak kimenetele azonban még nem ismert, hiszen a fejlődés elindulhat a többemeletes vagy többsebesség integráció irányába is, ahogy azt a cím is sugallja.

„A differenciált integráció koncepciója és tipológiája” című részben három szerző tanulmányait (Koller Boglárka, Ágh Attila, Lévai Imre) ismerhetjük meg, akik az elméleti háttérrel írnak a téma nemzetközi szakirodalmát feldolgozva. Szinte mindannyian egyetértenek abban, hogy többféle terminológiai megközelítés lehetséges a differenciált integráció fogalmával kapcsolatban. A legtöbbet említett szerzők: Alexander C. Stubb, Kenneth Dyson, Angelos Sepos, Alkuin Kölliker, Jan-Emmanuel De Neve, Andrew Moravcsik. A tanulmánykötetben publikáló szerzők azonban egy dologban egyetértenek: a differenciált integráció az Európai Unió fejlődésének egyik mozgatórugója, ettől alakul folyamatosan a struktúra és ez viszi előre, még akkor is, ha gyakran ezt válságként éljük meg (ezt Ágh Attila „kreatív válságként” aposztrofálja).

Többször visszatérnek a szerzők esetében a differenciált integrációhoz tartozó fogalmak, így azokat érdemes kiemelni ebben az összefoglalóban is. A „többsebességű integráció” esetében a hangsúly a kohézió és konvergencián van, a kezdeményezők szorosan együttműködnek, a többi tagállam pedig idővel követi őket. A „változó geometriájú integráció” a térképre vetítve mutatja be a tágas intézményes tereket, ilyen a Schengeni Térség vagy az euró övezet. Az „à la carte” integráció kisebb-nagyobb közpolitikai területeken valósul meg, melyek közül a tagállamok szabadon válogathatnak, a közös szándék

* PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi Program

¹ ÁGH Attila, KAISER Tamás, KOLLER Boglárka (Szerk.): Többemeletes vagy többsebességű? A differenciált integráció változatos formái az EU-ban. Blue Ribbon Research Centre, Zsigmond Király Főiskola, Budapest 2013. (261 oldal)

a konvergenciára épül. Itt a szorosabb együttműködés elérésre a cél, nyitott mozgásteret hagyva a csatlakozók és nem csatlakozók számára. (Koller pp. 24-25., Ágh p.48.)

Lévai Imre tanulmányában sok szerzőt felsorakoztatva mutatja be az „európai regionális kormányzás evolúcióját”, a kötetben az egyetlen olyan tanulmányban, mely élesebb kritikát fogalmaz meg a differenciált integrációval szemben. Tanulmányának végén azonban ő is arra a következtetésre jut, mint a többi szerző is, hogy a differenciált integráció szükséges ahhoz, hogy az Európai Unió minden geopolitikai helyzetben életképes maradjon. Erről így ír: *„Minden regionális integrációs fejlődésben benne rejlik a differenciálódás lehetősége és kényszerűsége. Valamennyi komplex, adaptív önszervező rendszer, így az európai integráció rendszere is emergens és autogenetikus jelenségeket, illetve folyamatokat produkál. Ha nem így lenne, akkor az önhelyreállító vagy önszabályozó mechanizmusok csupán tradicionális birodalomépítésre és fenntartásra, végül összeomlásra, valóban dezintegrációra kárhozhatnák a tőkefölhalmozás modern globális rendszerében alkalmazkodni és megújulni, azaz differenciálódni képtelen regionális alrendszereket.”* (Lévai p. 94.)

A könyv második fejezetében a differenciált integráció hatását ismerhetjük meg a szakpolitikákra. Ebben a fejezetben mindössze egy tanulmány kapott helyet, amely nagyon jól bemutatja a differenciált integráció gyakorlati megvalósulását, de érdemes lett volna más szakpolitikákat is elemezni, hiszen akár az oktatáspolitikai és foglalkoztatáspolitikai is vizsgálható a differenciált integráció szemüvegén keresztül. Vasali Zoltán tanulmányában a differenciált integráció hatását vizsgálja az uniós környezetvédelmi politikára vonatkozóan. A szerző nagyon alaposan bemutatja, hogy ez az a terület, ahol a leginkább elmélyült az integráció, melyet így fogalmaz meg: *„Kijelenthető, hogy az uniós ökopolitika (elsősorban a klímavédelem, környezetvédelem és természetvédelem) negyven éves fejlődése képes volt egy olyan piaci együttműködést és egy olyan redisztributív struktúrát kialakítani, ami a fenntarthatóság követelményeit beépítette a közösségi szabályrendszer legmélyebb rétegeibe.”* (Vasali p. 107.) Továbbá tanulmányának ez is jelentős megfogalmazása a környezetvédelmi szakpolitikára vonatkozóan az európai integráció tekintetében: *„Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy-egy tagország például nem alakíthatott ki uniós elnökségi prioritást anélkül, hogy ezen a területen ne fogalmazott volna meg valamilyen célkitűzést. Jelenti azt is, hogy a Közösség sikeresen integrálta a piaci elvárások közé a környezetvédelmi szabályokat és ezzel a gazdasági válság kialakulása előtt nem veszélyeztette, hanem éppen elősegítette a gazdasági növekedést.”* (Vasali p. 111.)

A következő fejezetben a differenciált integráció területi aspektusait ismerhetjük meg. Kaiser Tamás a változó környezetről, az új kihívásokról ír, aki a 2013 után kohéziós politikával szemben támasztott követelményeket, elvárásokat mutatja be, valamint az Európa 2020 stratégiát elemzi. Tanulmányában aggodalmát fejezi ki aziránt, hogy a következő időszakban nem kap kellő relevanciát a területiség eszméje: *„Mivel a PM (Partnerségi megállapodások) és az OP (Operatív Programok) elkészítése a tagállamok hatáskörébe tartozik, ez elvileg akár azt is eredményezheti, hogy a stratégiák eredeti prioritásai a hazai partnerek által meghatározott tárgyalások és alkufolyamatok során felpuhulhatnak, vagy rosszabb esetben háttérbe is szorulhatnak. Ennek elkerülése érdekében célszerű lenne, hogy a KSK (Közös Stratégiai Keret) konkrét javaslatokkal és példákkal segítse a PM-ek és OP-k kialakítását, ami a jövőbeni pályázati kiírásokra és az integrált területfejlesztési eszközök alkalmazására is kiterjeszhető.”* (Kaiser p. 130.) A differenciált integráció területi megnyilvánulásának tekinti a makro-régiókat, melyek az adott térség funkcionális problémáinak kezelésére szolgálnak úgy, hogy sajátos munkamegosztásukkal racionális válaszokat adnak az integráció folyamatára. (Kaiser p. 133.)

Ocskay Gyula Határsértés-gondolatok a többszintű kormányzás határ-eseteiről címmel ír és érezhető kettősség jellemzi, hiszen az államhatárt állítja szembeni az uniós határ kérdésével, ezt leginkább az alábbi mondata tükrözi: *„Az államhatár a normalitás*

szimbóluma: a népszuverenitás elveinek megfelelően a megalkotott jogszabályok által kijelölt politikai identitás és egyben a legitimitás térbeli leképeződése. Az államhatár az a szabad szemmel amúgy nem látható, közmegegyezésen alapuló vonal, amelyen túl a világ valamiféle vége ér. A határsértő egyben a normalitás ellen lép fel.” (Ocskay p. 154.) Ezt a tanulmányában még egyszer kiemeli: „Végül 2006 júliusában megszületett az a közösségi rendelet, amely a funkcionális régiókat a normatív régiók szintjére emelve az önálló jogalanyiség feltételeit teremtette meg a határon átnyúló önkormányzati együttműködések számára. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az EGTC-rendelet a normatív szintet, a normalitást emeli be egy olyan szférába, ahol korábban a „határsértés” épp a normalitás ellentétéként tételeződött! A nemzetállami határokat meghaladó, szubregionális együttműködések nem tartoznak többé az abnormalitás kategóriájába.” (Ocskay p. 160.)

A könyv negyedik, és egyben utolsó fejezete a differenciált integráció gyakorlati megvalósulásait mutatja be esettanulmányokon keresztül. Elsőként Fejes Zsuzsanna az Európai Duna Régió Stratégiájáról ír, jogszabályi háttéréről, horizontális kapcsolatrendszeréről. A funkcionális makro-régiókat, mint a területi dimenzió új mintáját kezeli. A legnagyobb hibának azt tartja, hogy az EGTC létrehozásából a harmadik országok ki vannak zárva, miközben a harmadik országok jogalanyai bevonhatók az EGTC-be. Egy másik problémaként említi, hogy ami a határ egyik oldalán regionális vagy helyi hatáskörbe tartozik, az lehetséges, hogy a határ másik oldalán már helyi hatáskörbe, vagy nemzeti feladatnak tekinthető, így az együttműködés korlátozott a szereplők között. Következtetésében ezt írja: „A határon átnyúló együttműködési intenzitás ugyanakkor Közép- és Dél-Kelet-Európában a nyugat-európai folyamatokhoz képest jóval kisebb fokú, míg a jogrendszerek harmonizációja akadálymentesen halad előre, az adminisztratív rendszerek harmonizációja akadozik, az integrált megközelítés és a többszintű kormányzás eszközei és intézményei gyakran bizalom hiányában akadoznak.” (Fejes p. 176.)

Molnár Anna és Siposs Csilla közös tanulmányukban folytatják a makro régiók gondolatmenetét a Földközi-tenger térségében. Olasz és spanyol esettanulmányokat mutatnak be a makro-régiós stratégiák kidolgozására, gyakorlati megvalósulására. Bemutatják a korábbi terveket (egyetlen makro-régiós stratégia az egész Mediterráneumban, az Adriai-Jón makro-régió, a Latin Ív), majd azt a következtetést vonják le, hogy „az olasz kezdeményezésű projekt mögött állami támogatás, és erős kormánypropaganda is áll, így valóban nagyobb teret nyerhet az uniós küzdőtéren. A spanyol kezdeményezés megvalósítását sokban megnehezítik az állam és az autonóm közösségek között húzóó ellentétek.” (Molnár-Siposs p. 191.) Végül azzal zárják a tanulmányt, hogy a „korábbi és a jelenlegi olasz kormányok határozott lobbitevékenységének köszönhetően az EU harmadik sikeresen elfogadott stratégiája az Adriai-Jón makro-régió lehet”. (Molnár-Siposs p. 192.)

Pálmai Zsolt és Balogh Zoltán szinté közös tanulmányban az unitárius államok helyi és területi szereplőiek brüsszeli képviseleti lehetőségeit vizsgálják meg, nagyon alaposan, ábrákkal is illusztrálva a brüsszeli képviseleti irodákat. Megvizsgálják Bulgária, Románia, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország regionális és helyi képviseleti lehetőségeit és azok változatos formáit, külön kitérnek a hazai szervezeti rendszer kialakulására, történetére, valamint az irodák feladatairól, költségvetéséről és jövőképeről is leírást adnak. Iránymutatásokat fogalmaznak meg arra vonatkozóan a hazai érdekérvényesítők részére, hogy hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a magyar régiók uniós képviseletét. „A magyar képviseleti irodák több mint 10 éves tapasztalattal rendelkeznek, szükséges lenne ezen tapasztalatokat felhasználni az új közigazgatási struktúra igényeihez igazodó területi képviseleti irodák kialakítása során figyelembe venni. (...) A H4-HuNor iroda alapítójának rendelkezésére áll tehát egy olyan széleskörű jó és rossz gyakorlat halmaza, amely alapján a képviselet működését a célcsoportja igényeihez képes igazítani.” (Pálmai-Balogh p. 217.)

Soós Edit *Az EGTC szerepe a szomszédság politika alakításában. A Banat-Triplex Confinium EGTC a magyar-román-szerb hármashatártérségben* címmel írt tanulmányában bemutatja az EGTC jelentőségét a határ menti kapcsolatok alakításában, majd pedig részletesen ír a Banat-Triplex Confinium EGTC létrejöttéről, a 2011-2012-es projektjeiről. Úgy látja, hogy a pénzforrások folyamatos bővítése a sikeres működés feltétele, erre jó, hogy „*az EGTC-k megkapták a lehetőséget, hogy hazai forrásokra is pályázzanak*”. (Soós p. 229.) Tanulmányát ezzel zárja: „*A hármashatár-térség együttműködéseit nehezítő okok között gyakorlati és politikai problémák állnak. Az EGTC rendelet módosítására, egyes rendelkezések egyszerűsítésére van szükség a csoportosulások hatékonyságának és eredményességnek fokozása érdekében.*” (Soós p. 232.)

Lóránd Balázs és Pálmai Zsolt a sikeres regionális képviselő példaként Lombardiát mutatja be az olvasó számára. „*A szubszidiaritás áthatja a teljes lombard kormányzati struktúrát, ez képezi az alapjait a különböző folyamatok és szolgáltatások fejlesztésének a közszférában. A szubszidiaritás azért tudott előtérbe kerülni, mert a decentralizáció erősödése miatt a régiók egyre nagyobb lehetőséget kaptak saját megoldásaik, rendszereik kidolgozására Olaszországban. A lombard kormányzat a közszféra modernizációjának elősegítése érdekében a szubszidiaritást választotta vezérlő elvként. A meglévő, ismert állami és magánszféra közötti feladatelosztás kapcsán a szubszidiaritás valódi alternatívát jelent.*” (Lóránd-Pálmai p. 240.) A lombard regionális modellből azt a tanulságot vonják le, hogy a limitált föderalizmus és decentralizáció segítette a megfelelő közmenedzsment létrejöttét. Úgy találták, hogy más régiók is alkalmaztak bizonyos lombard intézkedéseket, de szisztematikus átvételük nem jellemző. Ezzel zárják tanulmányukat: „*A lombard siker kulcsa a több területen kiépített és hatékonyan működtetett nemzetközi kompetenciákban összegezhető. Ellentétben az olasz specifikus, más európai régiók számára csak korlátozott mértékben átültethető regionális modelljével, Lombardia európai és nemzetközi jelenléte már több, máshol is sikerrel alkalmazható tanulság levonását teszi lehetővé. Mindezek akár Magyarország számára is jó gyakorlatokat, megszívlelendő példákat nyújtanak.*” (Lóránd-Pálmai p. 248.)

Összességében a tanulmánykötet a szakirodalmi szövegezés ellenére is nagyon olvasható, az egymás utáni tanulmányok kapcsolódnak egymáshoz, a szerkesztőket dicséri, hogy a tanulmánykötet íve jól érzékelhető. Mivel a könyv nagyon hasznos tanulmányokkal szolgál többek között a politológia, nemzetközi kapcsolatok, nemzetközi jog, szakokon tanulóknak vagy kutatóknak, így jó lenne, ha nagyobb nyilvánosság számára lenne hozzáférhető, mert jelenleg a könyv nem kapható bolti forgalomban. Ez a könyv egyetlen negatívuma. Én magam Ágh Attila professzor úr felkeresésével, Koller Boglárka segítségével jutottam a kötethez, ezúton is köszönöm nekik ezt a lehetőséget.

Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban című művéről¹

Nemrégiben adta ki a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiadója, a Pázmány Press Komáromi László egyetemi docens 2008-ban megvédett doktori disszertációját *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban* címmel. Ritkán adatik meg a magyar jogtörténeti szakmának az, hogy ilyen színvonalas munkával gazdagodjék. A jelen könyvismertetés arra vállalkozik, hogy a könyv főbb megállapításainak, mondanivalójának felidézésével áttekintse a könyv fejezeteit, és néhány hasznos megjegyzést fűzzön a munkához.

Hazai történéseink és jogtörténetíróink régóta kutatják, hogy a pusztai nomád életmódot elhagyó, a Kárpát-medencében letelepedő magyarság jogrendjére és államszervezetére miként s mennyiben hatott az új népet befogadó keresztény Európa felfogása. A kérdéssel foglalkozó kutatók figyelme elsősorban a nyugatról érkező impulzusok felé fordult, ami a római kereszténység és a latin kultúra magyarországi térnyerése, utóbb túlnyomóvá válása miatt érthető is, bár korántsem mondható, hogy a *ius commune* magyarországi hatását különösen nagy számú jogtörténeti munka tenné tárgyává, ugyanis a hazai középkori jogtörténet sajnos a kevésbé művelt jogtörténeti tudományszakok közé tartozik. Még ehhez a csekély irodalomhoz képest is viszonylag kevésbé igyekeztek azonban felmérni azt a hatást, amelyet az ókori Róma örökségét közvetlenül folytató keleti impérium, Bizánc gyakorolt a középkori magyar államra és jogéletre. A kérdésfelvetés indokoltságát nemcsak Moravcsik Gyulának és tanítványainak a magyar–bizánci politikai és kulturális kapcsolatok egyre több részletét bemutató kutatási eredményei jelzik, hanem azok a szórványos kísérletek is, amelyek egy-egy részkérdésben e sokágú kapcsolatrendszernek, keletről érkező kulturális hatásnak a hazai jogélet terén való megjelenését vizsgálták. Átfogó kép megrajzolására azonban mindeddig nem került sor.

Ezért is különösen indokolt Komáromi László témaválasztása, akinek a kötet az volt a célja, hogy számba vegye a keleti impériumnak a középkori magyar államra és jogra gyakorolt alakító hatását, s így kiegészítse azt a képet, amely a nyugati befolyással foglalkozó vizsgálatokból már rendelkezésre áll. Kiindulópontként szolgáltak mindazok a felvetések, amelyek valamely részterületen – bizonyos egyházi kánonok, egyes magánjogi szabályok, a közhiteles írásbeliség intézményei, a büntetőjog és a közjog terén – bizánci hatás gyanújára mutattak rá. A kutatás során indokoltnak tűnt azonban ezek közül több részterületen szélesebb körű, a fennmaradt Árpád-kori normaanyag teljes releváns részére, ill. a korábbi szakirodalom által felvetetteken kívül további intézményekre kiterjedő vizsgálatot is folytatni, különösen ott, ahol valamely kulturális közvetítő tényező erőteljes jelenléte (pl. a keleti egyház magyarországi befolyása, szoros politikai kapcsolatok III. Béla idején) emellett szólt. Így átfogóbb vizsgálatra került sor a kánonjog egyházfegyelmi része, a 12-13. századi központi és hiteleshelyi írásbeliség intézményei, valamint az Árpád-kori magyar büntetőjog tekintetében.

A kutatás módszere az összehasonlítás volt, méghozzá egyszerre két oldalról: az esetlegesen feltárt magyar–bizánci párhuzamok elsősorban akkor válhatnak meggyőző érvvé a keleti hatás mellett, ha a nyugati fejlődéstől eltérő jellegzetességekre derítenek fényt. A vizsgált kérdésekre vonatkozó források eltérő jellege ugyanakkor többféle megközelítést tett szükségessé, s ez a kutatás – alapjában egységes – módszerét is többretűvé tette. Az Árpád-kori magyar kánonjog általunk ismert egyházfegyelmi, házassági jogi tárgyú előírásainak s a korabeli magyar büntetőjognak jelentős része – akárcsak Nyugat-Európában és Bizáncban – törvényekben és zsinati határozatokban ölt testet. (Szűkebb körben ugyan, de törvényi szabályozást nyertek egyes magánjogi kérdések is.)

* egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék

¹ Pázmány Press, Budapest, 2013. 359 pp.

Ezen területeken az összehasonlítás legkézenfekvőbb módja e normák összevetése a hasonló kérdésekre vonatkozó nyugati és keleti törvényekkel ill. kánonokkal. A nyugati és a keleti gyakorlat esetében elsősorban az azt feldolgozó alapvető monográfiákra és egyéb másodlagos szakirodalomra támaszkodott a szerző.

A források eltérő jellege s ennek nyomán a kutatás módjának többrétűsége indokolta a jogági tagozódás szerint felépített fejezeti struktúrát. A 11-13. századi magyar törvényalkotó számára egyházjog, házassági jog, magánjog, büntető- és közjog nem jelentettek sajátos fogalmi apparátussal és szabályozási módszerrel bíró, ezért külön-külön kodifikálandó, önálló jogágakat. E részterületek viszonylagos autonómiájának nyomai azonban a lényegesen magasabb fejlettségi szinten álló bizánci jogkönyvekben már kitapinthatók. Árpád-kori hazai jogforrásainkban ilyen elkülönülés még nem tapasztalható, az általuk tartalmazott normákat azonban – a szabályozás tárgya és módja alapján – jogágakba lehet sorolni. Elsőként szükséges azonban választ adni néhány előzetes kérdésre, így pl. arra, hogy melyek voltak azok a közvetítő tényezők, amelyeken keresztül a keleti birodalom kultúrája – így joga is – beszüremkedhetett a Kárpát-medencébe. Áttekintette továbbá a szerző hazai forrásokat, az általánosan érvényes normatív joganyagon (dekrétumok, zsinati kánonok) túl röviden szemügyre véve az okleveleket is, kiszűrve belőlük azokat, amelyeknél a bizánci hatás vizsgálata indokoltnak tűnt.

Ezt követi – lényegében jogágak szerint haladva – az Árpád-kori magyar jog egy-egy részterületének vizsgálata. E körben külön területet képez az egyházra vonatkozó ill. az elsősorban általa meghatározott társadalmi viszonyokat szabályozó normák összessége, azon belül is az egyházfegyelmi és a házassági joganyag, valamint néhány további, a középkorban jórészt az egyház jogi felségterületéhez tartozó, ma inkább a magánjog tárgykörébe vonható kérdéskör (személyállapot, öröklés). Ezután a korabeli magyar és bizánci büntetőjogi szabályozás áttekintése következik. A közhitelű jogi írásbeliség intézményei témakörében a magyar királyi kancelláriai tevékenység sajátosságainak és a hiteles helyek oklevéladó, -hitelesítő működésének lehetséges bizánci mintát kereste Komáromi László. E téma a jogági felosztás szerint ugyan leginkább a közjog tárgykörébe tartozna, önálló fejezetben való szerepeltetését indokolta azonban, hogy nem elsősorban a közhatalom gyakorlásával összefüggő kérdéseket tárgyalja, hanem főként a mindennapi jogélet tényeinek (s e körben egyrészt az állami tevékenységgel, másrészt a magánfelek egymás közti viszonyaival kapcsolatos jogi aktusoknak) írásos rögzítésére vonatkozó szervezeti-technikai kereteket. Végül a közjog témakörén belül az uralkodói hatalom átruházásának, terjedelmének egyes kérdéseit (tisztviselők kinevezése, ellenállási jog) vizsgálta, másrészt arra igyekezett választ adni, hogy a magyar társadalom- és államfejlődésnek a nyugati hűbéri rendszertől eltérő volta összefüggésbe hozható-e a bizánci birodalommal, amely szintén nem ismerte a nyugati értelemben vett feudalizmust (hűbériséget).

A könyv szűkre szabott áttekintése is meggyőző arra vonatkozóan, hogy mennyire értékes művel gazdagott a magyar jogtörténet-tudomány. Komáromi László munkája alapos kutatásokon alapuló, kiváló munka, amelynek helye ott van minden jogtörténész könyvszekrényében. Egy aspektusból azonban talán érdemes lett volna kiegészíteni a bizánci jog hatásáról végzett kutatásokat. A bizánci befolyás ugyanis nemcsak Magyarországra, hanem az egész Balkánra, sőt Dél-Olaszországra is kiterjedt. Különösen a dél-olasz párhuzamok bemutatása lett volna hasznos abból a szempontból, hogy a szerző által megállapított csekély bizánci hatás magyarországi kuriózum csupán, vagy pedig általános európai jellemző a latin kultúra domináns területein, ahol a bizánci kultúra hatalmas vetélytársat kapott a latin kereszténységgel.

Összefoglalva könyvismertetésünket, csak gratulálni tudunk a szerzőnek ehhez a nagyszabású, áttekintő műhöz. Reméljük, a szerző tovább fogja gyarapítani a középkori jogtörténet magyar nyelvű irodalmát ilyen magas színvonalú, értékes művekkel.

Hegedős Soma*

**Ember és tulajdon -
Ismertető Lenkovics Barnabás könyvéhez**

A 2008-as gazdasági világválság kirobbanását követően ismerték fel egyre többen, hogy a XX. század végére kibontakozó neoliberális és posztmodern tendenciák, továbbá a globálkapitalizmus - jelenlegi formáikban legalábbis - nem szolgálnak fenntartható fejlődési irányvonallal sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közösség számára. Az emberi és politikai jogok, szervezetek nemzetközi szintű elismerése és intézményesítése ellenére a társadalmi feszültségek megmaradtak, a gazdasági problémák pedig a népesedési viszonyok és a természeti környezet pusztulásának dilemmáival együttesen alkotják alapjait a jelenkor fejleményeit övező bizalmatlanságnak, nemzeti és nemzetközi közösségünk jövőképe bizonytalanságainak. A ma emberének meg kell küzdenie azzal az életérzéssel, hogy a deklarált jogegyenlősége és a „vállalkozása szabadsága” ellenére a kétezres években ugyanolyan nehéz az alsóbb rétegekből feltörni, mint akár a 18. században. Továbbá, hogy a szabadnak mondott nyugati (értsd: amerikai és európai) társadalmakban a vagyon hatvan-hetven százalékát a „felső tízezer” tartja kezében. Ezek az egyenlőtlenségek pedig csak továbbnövekedni látszanak.

Korunk e gazdasági, társadalmi, politikai jelenségeiről, Magyarországon a szocializmus és – úgy tetszik – a kapitalizmus alkonyát is elhozó utóbbi három évtized fejleményeiről is ír *Ember és tulajdon*¹ című könyvében Lenkovics Barnabás jogász professzor. A neves alkotmánybíró, jogtudós immáron az 1970-es évek óta foglalkozik a tulajdon jogi és társadalmi kérdéseivel. Publikációiban az eddigiekben is törekedett megragadni a polgári jog intézményeinek azon kereteit, vonatkozásait, amelyek mentén a jog és a polgár, azaz a szabályozás és az ember kölcsönhatásba lép egymással. Okfejtései tehát mindig többek voltak puszta jogi eszmefuttatásoknál, tanjegyzeteknél: Magyarázataiból érthetővé váltak a jog ideológiai, társadalmi, politikai kötöttségei, kirajzolódtak az ember és polgár mindennapi életét befolyásoló jogi szabályozás koncepcionális szintű nehézségei.

Lenkovics *Ember és tulajdon* című könyvében azonban a magyarázatoknál és az érthetővé tételnél is továbbmegy: Művének „rendszerelváltó gondolatai” vitaindító, sőt, esetenként programadó jellegűek. Az összesen huszonnégy fejezetre tagolódó könyv az 1980-as évektől napjainkig dolgozza fel a tulajdon(jog)viszonyok elsődlegesen magyar vonatkozású problémakörét, mégpedig mindig a jelenkor jogtudósának szempontjából. A fejezetek ugyanis Lenkovics egy-egy jegyzetét, interjúját, értekezését foglalják magukban, egészen 1983-tól 2012-ig bezárólag. A műnek ez az egy egész jogász-értelmiségi pályát átfogó jellege mutatkozik meg a témakörökben is: A szocialista vállalkozási formák boncolgatásától a rendszerváltozásig, a privatizációtól egészen az új alkotmány és a polgári jogi kódex megalkotásának szabályozásáig. A Dialóg Campus Kiadó gondozásában megjelent publikációs gyűjtemény nem pusztán jogász értekezés, avagy merengés „társadalmi mérnökeink” (jogalkotóink, jogalkalmazóink) által a rendszerváltozástól napjainkig elkövetett hibáin. Az írásokban természetesen helyet kap a kritika, egyúttal azonban a rámutatás és előremutatás is: Rámutatás arra, hogy helyzetünket és körülményeinket tudatosan kell vizsgálnunk. Előremutatás pedig mindenekelőtt a tekintetben, hogy az öntudatosságot a „jó és gondos családapa” döntése és cselekedete kövesse történelmi helyzetünkben.

* ügyvédjelölt, Dr. Kovácsits László Ügyvédi Iroda

¹ Lenkovics Barnabás: *Ember és tulajdon – Rendszerelváltó gondolatok*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2013., 400 oldal

Az írások kronológiailag harminc évet ölelnek fel. Az időtartamnál is jóval fajsúlyosabbak mindazok a gazdasági, politikai, társadalmi változások, amelyek 1983-tól zajlottak le hazánkban és globális szintéren is. A „kommunizmust építő szocializmus” válságai, majd a rendszerváltozás. A kilencvenes évek felszabadult reménykedése, az Európai Unióhoz való csatlakozás és a nagy kiábrándulás, Magyarország leszakadása. Mindezek az események közvetetten is visszaköszönnek Lenkovics írásainak mondanivalójából, avagy azok hangvételéből. Így a nyolcvanas években keletkezett írásokban a tervgazdaságra „kimerevített” jogi szabályozás kritikai vizsgálata és a változtatás, a fejlődés sürgetése a vagyoni viszonyok dinamizálása tekintetében. Ami a kilencvenes éveket illeti, a központi téma a tulajdon sorsa, mindenekelőtt a privatizáció Magyarországot hosszú évtizedekre determináló eseménysorainak kritikus vizsgálata. Végezetül a kétezres évek publikációiban már annak felismerése, hogy Magyarország lényegében a „szovjet típusú szocializmus válságából az amerikai típusú kapitalizmus válságába” fejlődött át. Immár az „fejlődés” fenntarthatatlanságának tisztán látásával.

Alighanem a mű egy tételmondataként emelhető ki a *Tulajdonjogi rendszerváltozás* című fejezet egyik frappáns megállapítása, amely szerint „könnyebb volt kikiáltani a köztársaságot, mint a piaci tej-, hús-, és a benzinárakat kialakítani.”

Lenkovics Barnabás Ember és tulajdon című könyvének első, 1983-ban született fejezete a *szocialista vállalkozási formák polgári jogi kérdéseivel* foglalkozik. A szocialista kisvállalkozási formák (pl. üzembérlet, kisvállalat, stb.) jogi szabályozásának boncolgatása lehetőséget teremtett a kor jogbölcsesei számára, hogy egyúttal a vállalkozások, a vagyon, az állam, stb. szerepéről is átfogóbban, szabadabban gondolkodjanak. Lenkovics már hosszú évekkkel a rendszerváltozás előtt megjegyezte fenti írásában, ahogyan a gazdaság és a politika, ugyanúgy *a szabad gazdasági és politikai mozgástér*, egymástól elválaszthatatlanok. A szociális vállalkozási formák megjelenése egyúttal a tulajdoni (tulajdonosi) viszonyok felülvizsgálatát is időszerűvé tette. A vállalkozások jogalanyisága és a vagyonnal való rendelkezésük, tulajdonosi pozíciójuk közötti szoros összefüggés aligha tagadható. A vállalkozások megjelenése az 1980-as évek elején számos kérdést vetett fel az állami tulajdon, s a személyi és magántulajdon vonatkozásában is. Tekintettel arra, hogy polgári jogi tankönyvi tétel volt a személyek és a tulajdonosi pozíció összekötése, ezért az egyes vállalkozási formák kvázi jogi személyként való elismerése szétfeszítette az addigi szocialista jogelméleti kereteket. A polgári jogi mozgástér kiszélesítésének lehetőségével nemcsak az egyéni kezdeményezések, a kisméretű vállalkozási-gazdálkodási formák váltak lehetségessé, hanem egyúttal új megvilágítás alá helyezte az állam addigi monopol helyzetét a termelési eszközök tulajdona vonatkozásában.

Lenkovics néhány évvel később *A társadalmi tulajdonjogról* című értekezésében idézi Sajó Andrást, aki szerint a tulajdonnak jelentősége lehet hatalmi és legitimációs szempontokból és minél kevésbé épül egy gazdaság piaci cserére, annál nagyobb az intézményi és szociálpszichológiai jelentősége. Érdekes módon, ahogyan a korábbi burzsoá (, avagy feudális) tulajdonjog, úgy a szocialista tulajdonjog is e jognak az abszolút és korlátlan jellegét emelte ki. E mozzanatokban nyilvánvalóan a politikai legitimáció igénye jelenik meg. A szocialista társadalmi tulajdonjog abszolút vonásának kiemelése azonban nem volt fenntartható. Az alapvetően személyre (magánszemélyre, jogi személyre) szabott tulajdonjog ugyanis alkalmatlannak bizonyult a társadalmi méret befogadására. A szabályozás nem volt képes (készséges) olyan konstrukció kialakítására, amely alapján maguk a dolgozók, a közvetlen termelők válhattak volna a társadalmi tulajdonjog alanyaivá. A szocialista társadalom tagjai egyfelől megszűntek magántulajdonosoknak lenni, másfelől azonban soha nem váltak személyükben társadalmi tulajdonosokká. Mi több, a gyakorlatban senki nem vált a tulajdonjog alanyává, azonban mindenki kívülálló, a tulajdonjog tárgya (a társadalmi vagyon) pedig gazdátlan maradt. A társadalmi tulajdonjog jogosult pozíciójába a jog nem a

társadalmat helyezte, hanem az annak képviselőjében eljáró államot. Formálisan tehát az államot, gyakorlatilag azonban a tényleges hatalmat gyakorló marxista-leninista (és sztálinista) pártot. A társadalmi tulajdonjog így vált effektíve önmaga ellentétévé, így fosztotta meg a társadalom egészét mindenfajta tulajdonjogtól – és közvetlenül minden más alapvető jogtól is. Végére is ez a szocialista társadalmi tulajdonjog sem nem társadalmi, sem nem tulajdonjog, pusztán elnyomó politikai hatalom eszköze volt.

A rendszerváltozás éveiben íródott *A társadalmi tulajdonjog reformja* című publikációjában Lenkovics lényeges és máig ható tanulságként szögezi le, hogy amennyiben a politikai rendszerváltozást nem követi az azzal összhangban álló tulajdonjogi rendszerváltozás, akkor ez szükségképpen veszélybe sodorja a politikai felépítményben elért eredményeket is. Amíg hónapok, hetek, napok alatt sikerült közmegegyezés révén alapvető változtatásokat végrehajtani az alkotmányjogban, az emberi, az állampolgári és a személyiségi jogok körében, addig a tulajdonreform vonatkozásában „mintha áttörhetetlen falnak ütköztünk volna” – szögezi le Lenkovics. A jogtudós – a történelmi tapasztalatokra is tekintve – célként jelöli meg, hogy az egyéneket minél nagyobb számban és minél nagyobb mértékben tulajdonosokká tegyék. Már csak azért is, mivel jogilag a legtisztább, közgazdaságilag a leghatékonyabb tulajdonforma a magántulajdon. Minden javak végső forrása és elsajátítója is az egyes ember, a konkrét személyiség. A javak előállítását, a termelést motiváló szükségletek döntően személyes szükségletek. Márpedig ezáltal a személyes szükségletek kielégítésének legközvetlenebb és egyben legigazságosabb módja a saját tulajdonon és a hozzá kapcsolt saját munkán alapuló tulajdonosi elsajátítás. Ebben az időszakban még maga, Lenkovics Barnabás is optimistán úgy fogalmazott, hogy nem új tulajdonformák kialakítása a feladat, hanem éppen a magántulajdon útjában álló addigi korlátok eltakarítása. A magántulajdon pedig „majd kiépíti a maga új tulajdonjogi rendszerét”. Hasonlóan vélekedett a *Második gazdaság – második tulajdon* c. kandidátusi értekezésében, amelyben a szocialista rendszerben kialakult második gazdaság jelenségeiből (és eredményeiből) levonva a következtetést megállapítja, az egyéniség elnyomása, a tulajdon és szabadság iránti vágy és törekvések elfojtása a feudális és szocialista tulajdonnak egyaránt lényegi vonása. „És ugyanezen okból elkerülhetetlen mindkettőnek a bukása is.” – teszi hozzá Lenkovics. Az ekkor már az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán adjunktusi, később kandidátusi beosztásban dolgozó professzor előremutató módon azonban már ebben az írásában is kiemelte a kistermelés jelentőségét. A szocialista rendszerben a kistermelés a művelt földterület 12%-án az összes mezőgazdasági termelés 33,5%-át produkálta. Ahogyan azt az 1990-ben íródott *Földosztás – hatalmosztás* c. munkájában is kifejti, a kisüzem életképességének a bizonyítékát adta a fordulat évét megelőző időben és a szocialista rendszerben is Magyarország. Az 1945-ös földosztás jelentősége, hogy nagyságrendileg hatszázezer magyar ember jutott mintegy 6-7 hold nagyságú termőföldhöz. Nem véletlen, hogy egyedül Magyarországon nem volt éhínség a világháborút követő években (a termőföld 80%-a vált így művelté). A földtulajdonnal együttesen pedig még egy jelentős dolog is a nép kezébe került, vagy legalábbis jóval közelebb esett hozzá annak centruma: ez pedig a politikai hatalom. Mindezen tények az egyéb népesedési-foglalkozási adatokkal összevetve nem hagyhatók figyelmen kívül az ország tulajdonjogi (és politikai) rendszerének formálásakor – állapította meg már 1991-ben Lenkovics.

Hasonlóan az immár a rendszerváltás tulajdonviszonyok rendezése terén tapasztalható súlyos problémáival is foglalkozó *Tulajdonjogi rendszerváltozás* c. írásában Szelényi idézve a „kispolgárosodás” jelentőségét hangsúlyozza Lenkovics. A magyar társadalomban erős igény jelentkezik a magántulajdon szabadsága (vállalkozók), a volt tulajdonok visszaadása (rehabilitáció) és a piacgazdaság iránt, de legalább ugyanilyen erős társadalmi elvárás mutatkozik a szociális biztonság megszokott színvonalának megőrzése iránt is. E két ellentétes pólus összeegyeztetési kísérletéből eredt a *szociális piacgazdaság* elképzelése. A

piacgazdaságot a magántulajdon folyamatos növelésével kívánták kialakítani, a kialakítás fő eszközévé pedig a *privatizáció* vált.

A privatizáció jogi eszközökkel való mederbe terelése azonban teljes körűen nem történhetett meg. A privatizálás közgazdasági követelményei nem önmagukban, hanem csak más, politikai, etikai, jogi követelményekkel, szempontokkal összeegyeztetve érvényesíthetők ugyanis. Így például egy előzőleg közgazdaságilag irracionálisnak tűnő megoldás politikai és etikai szempontok folytán utólag racionálisnak, jobb megoldásnak bizonyulhat. Ilyen volt az 1945-ös rendkívül széleskörű földosztás is. Az eltérő követelmények összeegyeztetése a politikai döntéshozók kötelessége és egyben felelőssége volt az adott helyzetekben. Jelenkorunk újabb fejleményei és a privatizáció súlyos kudarcai vonatkozásában is jelentőséggel bír az a meglátás, amely szerint az állami szektort nem szabad gátlástalanul liberalizálni, hanem a „körmére kell nézni”, míg a magánszektor működési feltételeit következetesen liberalizálni kell, lebontva a természetes fejlődése útjában álló bürokratikus akadályokat. Mindkettőre szükség van, azonban egy célból: a gazdaságban egységesen érvényesítendő valódi tulajdonosi érdekeltség irányába. Így kell egységes, homogén jellegűvé válnia a tulajdonviszonyok jogi szabályozásának. Ami a magántulajdont illeti, Lenkovich írásai egyértelművé teszik, hogy már a rendszerváltozáskor látható volt, homogén szabályozás esetén is gazdaságilag hatékony, egyúttal társadalmilag igazságos tulajdonjogi rendszer belátható ideig még biztosan nem jön létre. A *magántulajdon* természeténél fogva éppúgy *individuális és egyenlőtlen*, mint maga az ember, a magántulajdonos természetes személy. Nem véletlen, hogy már a nyolcvanas-kilencvenes években a nyugati országokban is megjelentek olyan alternatív társadalmi mozgalmak, amelyek ökológiai okokból és a fejlődő országok nyomora láttán szálltak szembe a vagyonthajhászással és a pazarló fogyasztással, a Föld javainak igazságtalan elosztásával.

Jóval későbbi, 2009-ben összeállított *Fenntartható tulajdoni alapokról* c. munkájában már ezt az egyenlőtleniséget és az új rendszer válságait elemzi. A szocialista rendszer összedőlt, de a kapitalizmus kísérlete is összeomlóban van. Ennek a jelei a javak, a gazdasági – hatalmi pozíciók kirívóan egyenlőtlen megoszlásai. A kommunizmus után a globális kapitalizmus is hozzájárult a *bérmunkás társadalom*, végső soron a gazdasági rabszolgaság kialakulásához. A bérmunkás társadalomban a bérmunkás nem rendelkezik tőkével (tulajdonnal), életfeltételeit pusztán annyiban biztosítják számára, amennyiben azok elősegítik a bérmunkás termelését a kialakult nagytulajdonokban.

Lenkovich Bibó István gondolataira utal, aki szerint a hasonló jelenségekre nem az államosítás, a kollektivizálás a megoldás. Sokkal inkább a tulajdoni viszonyok felbontása és humanizálása, az effektív szétosztás mozzanatai lényegesek. Lenkovich szerint továbbá a megkötött társadalmi szerződésünket ki kell egészíteni egy természeti szerződéssel is. Ebben a szerződésben pedig a társadalmi, gazdasági, tulajdonosi szabadságunkat kell önként korlátozni az élővilággal, a természet javaival, az emberi élet természeti feltételeivel szemben. Ami a fenntartható tulajdoni rendet illeti, a jogtudós szerint olyan piramisszerű felépítmény szükséges, amelynek széles alapjait a kistulajdonosok képezik, míg középen a középvállalkozások és a családi vállalkozások helyezkednek el. Felül pedig a jóval szűkebb nagyméretű szerveződések. Lenkovich nagy hangsúlyt tesz az erős kisközösségi (családi, lakóhelyi, munkahelyi, stb.) kapcsolati hálónak az egyén megtartásában és a közösségek fenntartásában. Nem múltba fordulásról van azonban szó! Ahogyan azt a szerző is egyértelművé teszi, sokkal inkább kíván egy olyan jövőképet adni alternatívaként, amelyben a „globális és technicizált világ” előnyeit össze lehet kapcsolni a régi és hagyományos értékekkel, az embernek a testi-lelki egészségével, az öngondoskodás képességeivel, szabadságával.

A 2007-től alkotmánybíróként is tevékenykedő jogász a *Jog és esélyegyenlőség* c. értekezésében világít rá arra, hogy számos, a nyugati világhoz az elmúlt évtizedekben

csatlakozó országban nem ment végbe a polgárosodás folyamata. Így a szocialista rendszer eltűnésével teret nyerő magánjog, mint az „önzés bibliája” feldolgozása és érvényesülése is nehezebben ment ezekben a társadalmakban, így a magyar társadalomban is polgári értékrend (emberkép) híján. Még az első generációs szabadságjogokat sem sikerült maradéktalanul kivívni és érvényesíteni – számos társadalomban azonban immár a harmadik generációs emberi jogok azonnali és feltétlen érvényesülését sürgetik. Az emberi jogok egyik csapdája ez, hogy az állam, a nemzetközi szervezetek ígéretet tettek azok érvényesítésére. Ezzel azonban ismét az állam, az „unió” szerepe erősödik fel. Márpedig a nagy európai eszme a szabad polgári társadalom eszméje volt, amelynek alapja a polgárok szabad tulajdona és kezdeményezései. Ezen eszme zászlajára festették fel a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavait, ami azonban mára a nincstelen sokaság számára illúziót, sőt hazugságot jelent.

Lenkovics a 2010-ben általa jegyzett *Konvergencia a szakadékban* c. írásában is leszögezi, hogy egy globális válság van kialakulóban. Sokan állítják, a globális és multinacionális társaságok világalmának időszakát éljük. Ezek a társaságok dinamizálják azt a fokozódó versenyt, amelyet Lenkovics egy hosszú zsákutcaként aposztrofál. Ezt a versenyt tehát inkább azok nyerhetik meg, akik először visszafordulnak a zsákutcából. Mind a gazdaságnak, mind a tudományos-technikai fejlődésnek, mind a társadalomnak át kell értékelnie kategóriái (jövedelem, haszon, fogyasztás, stb.) jelentőségét és egyúttal új kategóriákat kell alkotniuk (természet, környezet, túlélés, stb.). A túlméretes szervek és intézményeik ugyanis nem tarthatóak fenn, sőt a túlélést veszélyeztethetik.

Minden bizonnyal itt, Közép-kelet Európában is hiú ábránd volt azt hinni, hogy a szocializmus válságai megoldhatók a kapitalizmuséival – állapítja meg Lenkovics Barnabás. Amíg az 1945-ös földosztás folyamányaként hatszázezer ember jutott földtulajdonhoz, ezáltal megélhetéshez, a rendszerváltozáskor nagyjából ugyanennyien veszítették el egzisztenciájukat. *A magánjog ember- és társadalomképe* c. írásában Lenkovics érthetővé teszi, hogy a szociális követelmények – éppen ebből következően - ma is aktuálisak. E vonatkozásban idézi Lenkovics a világhírű közgazdász, Adam Smith szavait, aki szerint nem lehet virágzó, boldog társadalom ott, ahol az emberek többsége nyomorult szegény. Az államnak tehát elegendő feladata és kötelessége a családok boldogulásának előmozdítása, a magángazdálkodás feltételeinek biztosítása, akadályainak az elhárítása. A magántulajdont Lenkovics szorosán összeköti a család intézményével is. A magántulajdon alapegysége ugyanis a családi vagyon, sőt a nemzetgazdaság alapegysége is a családi gazdaság. A társadalmi és gazdasági élet legalapvetőbb intézményeként tehát továbbra is a családot jelöli meg, így ennek támogatása ma is, sőt jelenkorunkban különösen időszerű. A család modelljéből merítheti emberképét a polgári jog is: a római jog „bonus et diligens pater familias” kitétele mindmáig releváns jogi értékmérő. A polgári jog emberképe tehát a jó, vagyis tisztességes és becsületes, a gondos, azaz szorgalmas és körültekintő, gazdálkodó „családapa” képe kell, legyen. A szerző szerint azonban ennél nincs is jobb alternatíva.

Lenkovics Barnabás *Ember és tulajdon* c. műve, publikációinak foglalatata időszerűen tárja fel hazánk és a nyugati társadalom egyik legjelentősebb kérdését, vagyis a gazdasági és politikai rendszereink összefonódó problémaköreit a tulajdonviszonyokkal összefüggésben. Az írásokból nemcsak a tulajdoni formák interdiszciplinális vizsgálata, hanem korunk és kultúránk egyes sorsfordító kérdései is feltárulhatnak. Az *Ember és tulajdon*-t ezért nemcsak tudományos műként, hanem izgalmas közéleti témákat feszegető olvasmányként is ajánljuk a Tisztelt Olvasóközönségnek.

Nótári, Tamás: Development of Hungarian Copyright Law¹

Ha a jogirodalom kifejezésre gondolunk, több fogalom is eszünkbe juthat. Merthogy jelentheti ez a szó a jogi forrásművek összességét, de – egyfajta értékminőséget kifejezve – jelentheti az irodalmi igényvel megírt, kifinomult stílusú jogi műveket is. Nótári Tamás monográfiája az előbbi meghatározást alapul véve, jogirodalom mindkét értelemben. A szerző korábbi publikációi is ékesen példázták jelen témában való jártasságát, amelyeket most egy, a magyar szerzői jog fejlődéstörténetét teljes körűen és átfogó igényvel bemutató idegen nyelvű, külföldön megjelent könyv követett.

Jelen könyv kapcsán tehát – minden aspektusból verifikáltan – jogirodalomról, azonban nemcsak az irodalom jogáról beszélhetünk. Értem ezalatt azt, hogy a szerzőt nem köti gúzsba a történelem érezhető szeretete, nemcsak a kezdeti szabályozási polémiákról ír, hanem kitér, illetve kitekint azokra a műtípusokra is, amelyek később kerültek, a kezdetekben leginkább az írói művekre koncentráló szabályozás homlokterébe. Így a mű kifejezetten hasznossá válik a jelenkor szakemberei számára is, ugyanis általános és intézménytörténeti fejlődési vonalakat is bemutat, amelyek segítségével a szabályozás sokszor elfeledett „miért”-jére is fény derül.

Amint azt az előszó is ígéri, a szerzői jog fejlődéséről olvashatunk a kezdetektől napjainkig. A munka két fő részből áll. Az első rész a magyar szerzői jog kialakulását és fejlődésének főbb állomásait elemzi, a külföldi szabályozási mintákra történő utalással. A második rész az egyes, szerzői jog területére tartozó jogintézmények történetét mutatja be, külön-külön végigvezetve minket a négy magyar szerzői jogi törvény jelentősebb, vonatkozó rendelkezéseiben, ezek egymáshoz mért változásain. Ezután az egyes műtípusokra vonatkozó külön szabályokat ismerteti a szerző, végül a szerzői jog megsértésének jogkövetkezményeit, ezek eljárási rendjét veszi górcső alá. Bár a cím szerint a magyar szerzői jog fejlődéséről ír, a témát röviden nemzetközi kontextusában is ábrázolja, bemutatva a főbb szabályozási vonulatokat az újkori nemzeti kodifikációkban.

A mű első részében a magyar szabályozási koncepciók kialakulásáról olvashatunk, a szerző azonban nem esik a történelmi tények és adatok egyhangú deskripciójának csapdájába, sőt. Véleményem szerint az első szerzői jogi törvény megalkotását megelőző vélemények, javaslatok és viták ismertetése a mű egyik legérdekesebb, legszínesebb része. Betekintést nyerhetünk az első jelentős kodifikációs eredményeket megelőző, annak hajtóerejét képező neves jogászok, Toldy Ferenc és Szemere Bertalan reformjavaslataiba. Az említett szerzők gondolatainak kapcsán merül fel a műben először az az elméleti érdek-kollízió, amely a mű során többször is visszaköszön, hiszen alapjaiban határozza meg a szerzői jogi jogviszonyokat. Ez nem más, mint a szerző érdeke, szemben a befogadó közönség, a köz érdekével. Vagyoni gyarapodás, versus szellemi közkinccs, az alkotó tevékenység anyagi elősegítése, versus a szellemi produktum mind szélesebb körben való elterjedésének, terjesztésének lehetősége. Árnyalt és több szempontból vizsgálható probléma ez, amely mögött, mint általában a magánjogi szabályozás forrása mellett felszínre tör a gondolat: „*a magánjog nem az önzés bibliája*”, tehát a magánérdekeket oltalmazó jogi normáknak, más magánérdekekre és a közérdekekre is tekintettel kell lenni. Így volt ez a törvényi szabályozás hajnalán és így van ez ma is, ezért érezhetjük Toldy utánnomással kapcsolatos sorait olyannak, mintha azokat napjainkra vonatkoztatva írta volna. Szerinte az utánnomást csak egy tényező indokolhatta, ez pedig az eredeti műpéldányok drágasága. Aminek oka az, hogy a kiadók csak az eladott,

* PhD. egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ Bukarest, C.H. Beck, 2014. 248 pp.

eredeti példányokból fedezhetik a kiadás költségeit. „*Véleménye szerint a kiadók is olcsóbban tudnák adni a könyveiket, ha nem kellene az utánnnyomóktól tartani, hiszen több példányt lehetne kinyomtatni és megfelelő biztonsággal árusítani: amivel kevesebbe kerül egy-egy utánnnyomat és amennyivel egyes vásárlók nyerne, annyival többet veszítenek a jogos tulajdonosok, a kiadók és az írók*”. De nem csak az egyén károsodik, hanem a köz is, mivel ez hosszú távon gátja a tudományos fejlődésnek, sivárrá változtatja a kultúra táptalaját, így végső soron visszaveti a társadalmi fejlődést is. Ehhez szorosan kapcsolódó neuralgikus pont, a díjazás kérdése, amelyre Toldy több megoldást is felvázol, az állami díjazástól kezdve, az osztalék meghatározásáig. Érdekes megfigyelni még Toldynak és Szemerének a tulajdonjog mintájára megalkotott szellemi tulajdon koncepcióit, mivel ezek, bár szilárd elméleti alapokon álltak, a polgári korban eltűntek a magyar szerzői jogi nyelvhasználatból. Már itt olvashatunk a védelmi idő meghatározásának dilemmáiról, továbbá a Szemere által kimunkált szankciórendszeréről és a kapcsolódó jogviták eljárás szabályairól.

Hasonlóan izgalmas nyomon követni a következő korszakot, amely a második, 1921. évi LIV. törvényt előzte meg. Az 1906-os vitában nyomon követhetjük a Magyar Jogászegylet tagjainak (úgy mint Márton Miksa, Kenedi Géza, Szalai Emil, Márton Sándor, Fényes Samu) felszólalásait. Különösen érdekesek azok az esetek, amikor az elméletnek, a fejlődő technika által meghaladottá vált szabályozással kellett szembenéznie, illetve a technika új vívmányait kellett szabályozás alá vonnia (példának okáért az akkoriban megjelent telefon, fonográf, mozgókép esetében). Konkrét kérdésként merült fel például a gépi többszörözéssel kapcsolatban akkoriban, hogy a fonográf gép-e, és hogy lehet-e ennek segítségével szerzői jogi bitorlást elkövetni. Ugyancsak ez volt a kérdés a Kenedi felszólalásában megjelenő Telefon Hírmondóval kapcsolatos esetben, ahol is egy verset hírmondó útján terjesztettek arra való hivatkozással, hogy az nem gépi, hanem akusztikai többszörözés, a bíróság azonban végül megállapította a bitorlás tényét. További, az előzőekhez hasonló, máig vitatható kérdéseket vet fel a szerző. Ilyen például a ponyvaművekhez való jogi viszonyulás kérdése, azaz legyen-e és ha igen, ki határozza meg azt a minimális nívót, amelyet el kell érnie egy alkotásnak ahhoz, hogy védelemben részesülhessen. Különösen érdekes ezzel kapcsolatban Marton és Kenedi álláspontjának összevetése.

A korábban vázolt érdekütközés kérdése is ismét feltűnik, igaz újabb aspektusból. Szalai Emil ugyanis nem tartja helyesnek a reform olyan módon történő megvalósítását, amely csak a szerző vagyoni érdekeire koncentrál, „*be kell látni ugyanis, hogy a szerzőknek morális, erkölcsi érdekei is léteznek*”. Megjegyzi, hogy adott esetben a vagyoni gyarapodással szemben fontosabb a szerzőnek az, hogy művét és ezáltal nevét minél szélesebb körben megismerhessék.

Az, hogy az akkori szabályozás sem volt tökéletes és hézagmentes és az akkori világ sem makulátlan, szintén kitűnik a műből, amely mindenképpen pozitívum, hiszen az ördög a részletekben lakozik, az pedig külön üdvözlendő, ha ezekbe a részletekbe némi szellemesség is vegyül. E gondolatokat olvasva többször felmerült bennem, hogy e jogterület kialakítása során tulajdonképpen jogászok írtak és írók jogászkodtak, a XIX. század közepétől a XX. század első feléig érezhetően együtt járt ugyanis jogi nyelvezetben is az ékesszólás és a míves gondolatformálás. Gondolhatunk itt – a szerző utalásaiban is megjelenő – Arany Jánosra, aki a jogászi és írói szakmában is tevékenykedett és javaslata az első szerzői jogi törvény alapját képezte.

A monográfia másik jelentős, az előzőektől gondolatilag jól elkülöníthető része az egyes szerzői jogi törvényeinken vezeti végig az olvasót. A szerző is hangsúlyozza, hogy a mű szerkezetileg két nagyobb részre osztható, ezt azonban a szöveg struktúráján nem igazán érhetjük tetten. Bár a reformjavaslatok után lineáris gondolati vonalon haladva, valóban logikus az egyes törvények ismertetése, azonban a két rész stiláris különbözőségei miatt számomra hiányzott egy rövid gondolati cezúra, illetve átvezetés. Az eddigi izgalmas

történelmi kalandozásból áttérünk a precíz, minden részletre kiterjedő elemzésre, a négy törvény általános rendelkezéseitől az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezések felé haladva. Amint azt fentebb is írtam, a könyv a jelen kor igényes jogászai számára szakkönyvként is jó szolgálatot tehet, hiszen az intézménytörténeti előzményeket, a szabályozás metamorfózisait jelen részből részletekbe menően megismerhetjük. A szerző kitér példának okáért olyan kérdésekre is, hogy végrehajtás alá vonhatóak-e a vagyoni értékű és átruházható jogok, kinek legyen joga a hagyatékban talált szerzői művek közzétételére és értékesítésére, továbbá a fordításhoz való jog terjedelmének változásaira, vagy a zeneművekkel kapcsolatban a *quodlibet*ek megengedhetőségére. Azt, hogy a múlt hagyománya és üzenete jelen műben együtt él a modernitás vívmányaival ékesen példázza, hogy a szerző feldolgozza az újabb műtípusokra (mint például a film, műszaki alkotások, avagy fényképek) vonatkozó szabályokat is. Így az említett szerkezeti kettősség semmiképpen sem hátrány, sokkal inkább a szakmai komplexitást biztosító előny. Végezetül, mivel a szerző – ígérete szerint – teljességre törekszik, a szerzői joggal szomszédos jogok védelméről, valamint a szerzői jog megsértésének szankciórendszeréről is olvashatunk.

A szerző több témakör kapcsán meglepő leleménnyel és gyorsasággal asszociál a múltbéli szabályozás jövőbeli analógiáira, nem téve le azonban a fő gondolati szálát, nem változtatva a művet a múlt, a jelen és a jövő fogaskerekei között szétforgácsoló gondolathalmazra. Sokkal inkább érezhető a témában való jártassága és az alkotó szellem több idősíkot szimultán átlátni képes rendszerező zsenije, amely a múlt üzenetét igyekszik tetten érni a paragrafushalmazok mögött, pragmatikus ismereteket átadva így, akár a jelen, illetve a jövő jogalkotók számára is. Indokolatlanul retrospektív szemléletről, avagy felesleges anakronizmusokról a szerző esetében nem beszélhetünk. A könyv olyan alkotás, amely nem hiányozhat egy, a szerzői jogot akár elméletben, akár gyakorlatban művelő jogász, vagy művelni kívánó joghallgató könyvespolcáról sem. Így azt olvasásra ajánlva végezetül többet nem is mondhatnék, mint *artificem commendam opus*, azaz az alkotót úgyis alkotása dicséri majd.

Tóth J. Zoltán: Halálbüntetés pró és kontra¹

A szerző 2003-ban kezdte meg kutatómunkáját PhD-disszertációjához, melynek védésére 2007 decemberében került sor. A most ismertetett könyv e munkának tulajdonképpen részeredménye, hiszen az eredeti dolgozat még körülbelül ennyi anyagot tartalmazott; annak „másik fele” önálló kötetben látott napvilágot 2010-ben, *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete* címen.² A jelen kötet tartalma először 2008-ban látott napvilágot nyomtatott formában.³ Az e helyütt ismertetett kötet a korábbi kiadvány frissített változata; kézírata 2012. szeptember 1-én zárult le, így a benne szereplő adatok addig a dátumig naprakészek.

A mű két részre oszlik. Az első rész a halálbüntetés filozófiatörténetéről nyújt vázlatot, a második pedig a napjainkban a halálbüntetés mellett és ellen leggyakrabban elhangzó érveket ismerteti, nem megkerülve az érvek alapjául szolgáló empirikus felmérések eredményeit sem.

A filozófiatörténeti rész az ókori Hellász és a Római Birodalom gondolkodóinak idevonatkozó meglátásaival veszi kezdetét. A hangsúly itt (elég kézenfekvő módon) Platónra és Arisztotelészre, illetve Ciceróra és Senecára helyeződik; egyéb irányzatok, illetve gondolkodók csak érintőlegesen vagy lábjegyzetekben kapnak helyet. Mind ezek, mind az előbb említett négy személy esetében egyértelműen megállapítható, hogy a halálbüntetés hívei voltak. A szerző legfontosabb filozófiai megállapításaikból kiindulva tér rá a halálbüntetésről alkotott explicit (Platón, Cicero, Seneca) vagy implicit (Arisztotelész) nézeteikre.

A második fejezet a középkorban és a kora újkorban született, a halálbüntetéshez kapcsolódó felfogásokat mutatja be. Először a klasszikus (itt: reformáció előtti) keresztény teológia két emblemikus képviselője: Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás nézetei kerülnek sorra. A szerző mindkettejükénél kiemeli a szabad akarat jelentőségét, ami egyáltalán bármiféle büntetés alapjául is szolgál, hiszen ha az ember minden cselekedete a kezdetektől fogva előre meghatározott, akkor hiábavaló minden szankció, amely arra irányul, hogy Isten felé terelje, de legalábbis az istentelen úttól elrettentse a „megtévelyedetteket.” A „ne ölj” parancsa alól Isten akaratát adhat felmentést. Ilyenkor az, aki legitim módon öl meg valakit, csak Isten akaratának beteljesítője, eszköze, aki megszabadítja az antropomorfizált társadalmat „beteg tagjától”, így értelemszerűen nem vét az ötödik parancs ellen.

Az utópiákat, királytükröket taglaló fejezet Rotterdami Erasmusszal kezdődik. Nála is megjelenik az emberi testhez hasonlított társadalom és a „gyógyíthatatlan tagtól” való megszabadulás szükségessége. Ez azonban, ha lehetséges, kerülendő. Erasmusnál a szerző kimutatja a megelőzés fontosságát, az arányosság követelményét és az elrettentést is.

A Machiavelliről szóló szakasz rámutat, hogy a firenzei gondolkodó számára a halálbüntetés egy volt ama számtalan eszközből, melyekkel a jó fejedelem meg tudja őrizni hatalmát, és féken tudja tartani a népet.

Morus Tamás halálbüntetés-felfogásán a klasszikus keresztény teológia legalább két szempontból is rajta hagyta bélyegét: egyfelől Morus is kitért a halálbüntetés és a „ne ölj” parancs antagonisztikus ellentétére, másfelől pedig ő is halállal büntette volna a házasságtörést – hozzá kell tenni azonban, hogy csak a „visszaeső házasságtörők javára.” A

* egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék

¹ HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2012, 291 o.

² Századvég Kiadó, Budapest, 2010.

³ Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008.

halálbüntetés másik lehetséges alkalmazási köre a büntetésként kiszabott szolgaságból való megszökés. Kiemelhető továbbá a bűnmegelőzés jelentősége és a csekély súlyú cselekményekért (pl. lopás) járó kivégzések célszerűtlensége.

Jean Bodin kapcsán a szerző egyfelől rámutat, hogy a halálbüntetésről alkotott nézetei az abszolút hatalmú szuverénról alkotott elméletében gyökereznek, másfelől pedig Bodin jogalkalmazásról és jogalkotásról vallott elképzeléseinek a halálbüntetéshez kapcsolódó pontjait ismerteti. Ezek szerint Bodin az elkövető rangja és a bűncselekmény súlya alapján is eltérő szankciókat javasol, még a halálbüntetésen belül is (tehát a súlyosabb bűncselekményt elkövető minősített kivégzést érdemel). Bodinnál a szerző említést tesz a kegyelmezés jogköréről is: ezt a fejedelem csak olyan bűncselekményekre alkalmazhatja, amelyeket a Biblia maga nem büntet halállal.

A fejezetben utolsóként kerül sor Tommaso Campanella Napvárosának a halálbüntetéshez fűződő viszonya tárgyalására. Campanella a legkülönbözőbb bűncselekményeket rendelte eme szankcióval sújtani, így például a gyilkosságot, az Isten, a szabadság vagy a felettes tisztviselők elleni bűncselekményeket, vagy a nők saját testi hibáinak elkendőzését.

A reformáció kapcsán megint csak két elengedhetetlen név kerül említésre: Luther Mártoné és Kálvin Jánosé. A két teológus – mint az a szerző tolmácsolásából kiderül –, más-más elemeket vett át a klasszikus keresztény teológiából. Luthernél ez a civitas permixta fogalma, mint az Isten földi országának (civitas dei terrana) és az ördög országának (civitas diaboli) keveréke. Ő a „ne ölj” parancsát úgy értelmezte, hogy éppen ennek érvényre juttatása érdekében jogosult az uralkodó bármilyen törvénnyel elrettenteni az embereket egymás öldöklésétől. Kálvin „az uralkodó mint Isten eszköze” gondolatát elevenítette föl ismét, és azon az állásponton volt, hogy egy bűncselekmény halálos ítélettel fenyegetése hozzátartozik az uralkodói hivatáshoz.

Áttérve a világi természetjogi gondolkodásra, a szerző először Hugo Grotius nézeteit veszi górcső alá. Grotius szerint tulajdonképpen az elkövető „akarja” a büntetést, azáltal, hogy elszánja magát a bűncselekmény elkövetésére, melynek a szankció is szükségszerű tartozéka. A szerző rámutat, hogy Grotiusnál mind a megelőzésnek és az elrettentésnek, mind a megtorlásnak van legitimitása – a kulcsszó az, hogy a büntetés valakinek közvetlen és valóságos előnyt jelentsen. A legsúlyosabb bűncselekmények esetében ez az előny a halál, hiszen így az elkövető megszabadul a bűnök által értéktelenné vált életétől.

Thomas Hobbesnál a halálbüntetés – csakúgy, mint a büntetés egyáltalán – a közösség többi tagjának önvédelemhez fűződő jogából ered.

Spinoza munkásságát a szerző annak tükrében tárgyalja, hogy a filozófus a közösségi létet a természeti állapotnál előbbrevalónak találta. Ebből ered az állami önvédelemhez való jog, amely akár a halállal való fenyegetésben is kifejezésre juthat. Büntetőjog-dogmatikusok számára jelentőséggel bírhat annak kiemelése, hogy Spinoza csak a külső magatartást tartotta büntetendőnek, a gondolatot nem.

John Locke halálbüntetés-felfogása a természeti állapotból indul ki, amelyben mindent szabad, ami másnak nem árt. A büntetés célja a megtorlás és az elrettentés; az életellenes bűncselekményeknél, valamint akkor, ha másképp nem óvható meg az elkövetőtől a társadalom, a halálbüntetésnek is helye van.

A felvilágosodás idején született, a halálbüntetésről alkotott véleményeket taglaló harmadik fejezet két címre oszlik. Az elsőben a szerző a francia felvilágosodás nagyjait mutatja be. A legrészletesebben Montesquieu kerül ismertetésre. Ő megkülönböztette a zsarnokságot és a mérsékelt kormányzatokat; az előbbieknél a halálbüntetés a hatalom megtartásának (alkalmatlan) eszköze, az utóbbinál az élet és testi épség elleni, valamint – a vagyoni szankció hatástalansága miatt – bizonyos esetekben a vagyon elleni bűncselekmények elleni végső eszköz.

Rousseau kapcsán a társadalmi szerződés kerül középpontba: ő ennek felrúgásaként értékeli a gyilkosok tetteit, s ez alapján véli alkalmazhatónak a legsúlyosabb szankciót.

A továbbiakban a szerző a felvilágosodás korának kevésbé ismert gondolkodóit mutatja be (leszámítva Voltaire-t és Diderot-t, bár egyikről sem esik sok szó). Végül, mint a felvilágosodás szélsőségei, Robespierre és Marat kerül ismertetésre.

E fejezetben belül Cesare Beccaria önálló címet kap. Jelentősége indokolja is ezt, hiszen nézetei a halálbüntetés eszmetörténetében vízvázalstónak számítanak. A szerző felvázolja Beccaria büntetéselméletét, melynek középpontjában a megelőzés áll. Szó esik ama klasszikus tételről, miszerint a csekélyebb, de biztos büntetés hatékonyabb a brutális, de számottevő eséllyel elkerülhetőnél; Beccariának a kínvallatással szembeni fenntartásairól; végül pedig a halálbüntetéssel való elméleti szembeszállásáról, amely büntetési nem szerinte igazságtalan és céltalan is. A szerző részletesen számba veszi Beccariának az állítása alátámasztásaként felhozott érveit, és szót ejt arról is, hogy az olasz gondolkodó két esetben tartotta megengedhetőnek a legsúlyosabb szankciót: ha az elítélt még büntetését töltve is olyan kapcsolatokkal bír, amelyek veszélyeztetik a társadalmat, illetve ha egyedül a kivégzés révén érhető el a kíván generálprevenációs hatás.

A negyedik fejezetben egyfelől a Beccaria utáni gondolkodókról, másfelől pedig a XX. század két jelentős alkotójáról esik szó.

A sort Immanuel Kant nyitja. Nála az igazságosság a megtorlás igazságosságával egyenértékű. Halálbüntetésnek ekképpen csak emberölésnél, illetve azon elkövetők esetében van helye, akik gonoszsága nem ellensúlyozható másként. Ez bizonyos kivételekkel a közreműködőkre is érvényes. A szerző rámutat a bűncselekmény büntetésben való tükrözésének problémájára, majd később Hegel kapcsán ennek korrekcióját is ismerteti.

Jeremy Bentham nézetei – melyekre Beccaria nagyban hatott – utilitarista filozófiájával együtt kerülnek ismertetésre. Bentham alapvetően kerülendőnek tartotta a halálbüntetést, helyette – Beccariához hasonlóan – a kényszermunkát tartotta adekvát büntetési nemnek. A halálbüntetés ellen hozta fel többek között a justizmord érvét is (vagyis a téves kivégzések veszélyét).

E három filozófuson kívül a szerző megemlíti Fichtét, aki a halálbüntetést csak a civilizációs fejlettség korai stádiumában tartja elfogadhatónak; a társadalmi-gazdasági determinizmust valló, s ez alapján a halálbüntetést (a proletariátus javára) elvető Marxot, valamint Nietzschét, aki az übermenschnek nem minősíthető „igazi” bűnözők büntetését elfogadhatónak tartotta – azok tisztelete mellett is.

A fejezet második címe Arthur Koestler és Albert Camus halálbüntetéséről való nézeteit mutatja be; mindkettőnél fontos szereppel bír a társadalmi determinizmus, a közvélemény problematikus mivolta és az elrettentő hatás hiánya. Ehhez képest Camus-nél újdonság a halálbüntetés brutalizációs hatására való utalás.

A könyv második része a halálbüntetéssel kapcsolatos kortárs viták ismertetésére tér át (megjegyzendő, hogy tulajdonképpen csak itt lehet igazán „vitáról” beszélni, hiszen a XX. századot megelőzően – mint a korábbi részből látható – a halálbüntetés jórészt egy elfogadott jelenség volt). Ez a rész három fejezetre bomlik. Ezek közül az első (összességében az ötödik), mintegy felvezetésként, röviden bemutatja a halálbüntetést szabályozó legfontosabb, Magyarországra nézve is hatályos nemzetközi egyezményeket. Két ilyen van: az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló 1950-es Római Egyezmény (illetve a halálbüntetést korlátozó-tiltó Hatodik és Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv), valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (és annak Második Fakultatív Jegyzőkönyve).

Az egész könyv egyik leghosszabb fejezete a hatodik, mely a halálbüntetés egyik központi kérdéséről, az elrettentő hatás létéről vagy nemlétéről folytatott vitákat és kutatásokat dolgozza fel. A fejezet két egységre bomlik. Az első az elrettentő hatás elméleti

tematizálását ismerteti (vissza-visszautalva az amúgy korábban tárgyalt Camus-re és Koestlerre). Az elméleti vita fókuszában az elrettentő hatás megalapozottsága és a „kevesebbet, de biztosabban” elve, valamint a visszaesés szempontjából való célszerűség áll, de már itt is található hivatkozások statisztikai adatokra.

A hatodik fejezet hosszabbik felét az empirikus kutatások teszik ki. A szerző a XX. század hatvanas éveitől kezdődően veszi számba a halálbüntetés elrettentő hatását megalapozó vagy cáfoló empirikus felméréseket. A „korai” kutatások Thorsten Sellin, illetve Isaac Ehrlich felméréseivel kezdődtek; a kettő gyökeresen eltérő eredményre jutott: Thorsten szerint a halálbüntetésnek nincs, Ehrlich szerint van elrettentő hatása. Ez utóbbi végkövetkeztetése szerint minden egyes kivégzés mintegy hét-nyolc potenciális gyilkost rettent el tette elkövetésétől. Ezt követően az Ehrlich megállapításait kétségbe vonó felmérések, vélemények ismertetése következik.

A szerző két csoportra osztja az ezredforduló környéki felméréseket. Az elsőbe az egy-egy állam statisztikáit feldolgozó, szűk időintervallumra korlátozódó felmérések sorolhatók, a másodikat a térben és időben egyaránt átfogóbb kutatások („panel” kutatások) alkotják.

Az első kategóriából a szerző négyet ismertet. A sort a Cochran-Chamlin-Seth-féle felmérés nyitja, mely negatív álláspontra jutott, sőt, némi brutalizációs hatást is kimutatott. A következő két felmérést Cloninger és Marchesini végezte el Texas és Illinois állam kapcsán. A szerzőpáros szerint az elrettentő hatás egyértelmű, a halálbüntetés visszaállítása kedvezően hatna az emberölési statisztikákra. Az utolsó Lisa Stolzenbergé és Stewart J. D’Alessioé, ez sem elrettentő, sem brutalizációs hatást nem mutatott ki.

A fenti felmérések közös hiányaként értékeli a szerző az adatok korlátozottságát, és azt, hogy nem alkalmasak általános trendek kimutatására. E korlátokat próbálja orvosolni az ún. „panel”-módszer, amely különböző területek különböző időpontokra vonatkozó adatainak összevetésére is alkalmas. E körből három kutatás kerül kiemelésre. Az első kettő Paul R. Zimmermannhoz, illetve H. Naci Mocan és R. Kaj Gittings párosához kapcsolódik; mindkét kutatás az elrettentő hatás létét igazolta.

A legnagyobb jelentőséggel Joanna M. Shepherd kutatásai bírnak, így a szerző is ezt tárgyalja a leghosszabban. Négy egymást követő – hol egyedül, hol segítőkkel végzett – kutatás kerül bemutatásra, melyek igazolják az elrettentő hatást. A negyedik azonban meglepő összefüggésre mutat rá: eszerint az össznemzeti szintű elrettentő hatást összesen hat állam halálbüntetéses gyakorlatára alapozódik. A végkövetkeztetés az, hogy vagy célszerű a halálbüntetést gyakran és következetesen alkalmazni a valós elrettentés érdekében, vagy nem kéne alkalmazni. A fejezet hátralevő részében a Shepherd írásaihoz kapcsolódó vélemények kerülnek bemutatásra.

A könyvet záró hetedik fejezetben a szerző a legsúlyosabb szankcióval kapcsolatos egyéb érveket veszi górcső alá. Ezek a következők: a büntetés antihumánus jellege, a büntetés szükségessége/szükségtelensége (a korábban tárgyalt elrettentő hatáson túl idetartozik például az a kérdés, hogy mit lehet kezdeni azzal életfogytiglanra ítélttel, aki abban a tudatban követ el további bűncselekményeket, hogy úgysem büntethetik súlyosabban), a justizmord veszélye, a büntetés célja, a gazdaságossági szempontok és az egyéb érvek-ellenérvek.

Az érdemi részt függelék követi, mely a magyar Alkotmánybíróság „halálbüntetés-határozatát” (23/1990. /X. 31./ AB határozat), a Római Egyezmény két vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvét, az Egyezségokmány Második Fakultatív Jegyzőkönyvét, valamint a világ országainak a halálbüntetéshez való viszonyulás szerinti csoportosítását tartalmazza.

Összességében elmondható, hogy Tóth J. Zoltán műve elfogulatlan, alaposan megírt munka, melyet a bőséges irodalomjegyzék is tanúsít. A szerző a halálbüntetés mellett és ellen szóló érvek elfogulatlan bemutatását tűzi ki célul, és elmondható, hogy ez a célkitűzés sikerrel teljesült: a különböző érvek valóban részrehajlás nélkül kerültek ismertetésre. A mű nyelvezete tiszta és könnyen érthető, terjedelme sem túl nagy, így a jogász szakemberek

mellett azon „laikusoknak” is bátran javasolható, akik némi rálátást szeretnének nyerni a legsúlyosabb szankció körül forgó vitákra.

Nótári Tamás: Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul¹

A szerző – római jogász és klasszikus filológus – meggyőződése szerint a jogi műveltség szerves része a római, közép- és kora újkori jogi regulák és szentenciák minél szélesebb körű ismerete. Ennek több magyarázatát adja az *Előszó*ban: egyrészt lehetőséget ad a jogtudományban jártasabbaknak, hogy gondolataikat egy-egy elismert szaktekintély fogalmazásában fejezzék ki, illetve támasszák alá, másrészt az efféle bölcsességek ismerete laikus hallgatóság előtt is növeli a beszélő magabiztosságát.

Természetesen az antik kultúra és a római jog iránt csak futólag érdeklődők számára is hasznos, könnyen kezelhető, illetve forgatható ez a kiadvány. Örömtelneken nevezhető minden olyan alkalom, mikor a latinitás ilyen korszerű, igényes kivitelben jelenik meg, közkinccsé téve olyan ismereteket, amelyek a hétköznapi olvasóhoz egyébként nem biztos, hogy eljutnának. A tetszetős, elegáns külső mindehhez nagyban hozzájárul.

A kötet továbbá kiemelkedő jelentőségű forrásanyag mindazoknak, akik a római jog, illetve az klasszikus jogi műveltség alapértékei iránt érdeklődnek, de legfőképpen az egyetemi, jogi kari latinoktatás számára. Napjainkban többféle latin szentencia gyűjtemény is megtalálható a könyvpiacra, viszont ezek közt eddig nem találhattunk kimondottan jogi tematika alapján szerkesztett munkát.

A jogi latin oktatásában rendkívül hasznos minden olyan ismeretterjesztő segédanyag, amely segít a hallgatóknak az eredeti források megértésében, a lexikai tudásuk elmélyítésében, illetve magának a latin nyelv alaposabb elsajátításában. Így mind a hallgatók, mind pedig az oktatók sokat profitálhatnak a műből, ami szerző nem is titkolt szándéka volt. Jómagam a munkából kifolyólag ebből a szemszögből szeretném Nótári Tamás könyvét értékelni.

Napjainkban az egyetemi latin oktatás egyik alapvető problémája, hogy a felsőoktatásba érkező fiatalok legtöbbször nem rendelkeznek a középiskolából hozott latin nyelvi ismeretekkel. Pedig a jogi alapképzéshez elengedhetetlenül hozzátartozik a latin szaknyelv is, de e helyett az órákon a hangsúly az elemi – gyakran magyar (!) – nyelvi problémák felé tolódik. Így az oktatók is és a hallgatók is nehéz helyzetben vannak. Az oktatók azért, mert a rendelkezésre álló óraszám és idő alatt nem kis feladat sokszor a nulláról indulva szaknyelvi kompetenciát kialakítani a növendékekben.

A hallgatók oldaláról a helyzet összetettebb. Azon részük, akik már tanultak latinul, esetleg érettségivel is rendelkeznek, szívesen tanulnának magasabb szinten is. Az érdeklődés – tapasztalataim szerint – megtalálható azok közt is, akik az egyetemen találkoznak először a latinnal. Náluk a problémát az jelenti, hogy a kívánalmakhoz képest óriási hátrányokkal indulnak. Hogyan várható el három-négy óra után, hogy valaki eredeti latin jogi szakszövegeket értelmezzon, mikor olyan problémái vannak, mint a szófajok megkülönböztetése vagy az aktív és passzív mondatok közti különbség megértése? A rengeteg új információ befogadását pedig a többi szaktantárgy hasonló nehézségeivel párhuzamban kell megoldaniuk.

Végül említeném az alulmotivált hallgatókat, akik nem is ismerik a nyelvet, és az érdeklődésük is hiányzik. Nem meglepő, ha a fokozott kihívások hatására a latintól való tartózkodásuk csak növekszik, így még nehezebb dolguk van a kellő szintre való felzárkózásban.

* ELTE ÁJK, Idegen Nyelvi Oktatásszervezési Központ, óraadó latin nyelvtanár

¹ Lectum, Szeged, 2013. 206 pp.

Ezen eltérésekből fakadóan az oktatónak rendkívül különböző igényeknek kell megfelelnie. Egyszerre szeretné a teljesen kezdőket az alapoktól tanítani, az érdektelenek érdeklődését felkelteni, illetve a magasabb szinten lévőket is fejleszteni. Élő idegen nyelvek esetében természetes, hogy a csoportokat a nyelvtudásuk alapján differenciálják. Az egyetemi latin alapvizsga azonban mindenkire nézve egységes, a kezdeti feltételek figyelembe vétele nélkül.

Az oktatásban tehát szükség van olyan kiegészítő segédanyagokra is, melyek segítségével a magasabb szinten állók fejleszthetik a tudásukat, de olyanokra is, melyekből a kezdő latinosok tanulhatnak. Nótári Tamás könyve pedig mindkét funkció betöltésére kiválóan alkalmas.

A regulák és szentenciák tanulmányozása átmenet képez az eredeti *corpusokból* vett, bonyolult mondatokból álló bekezdések fordítása, illetve a kimondott szövegélményt nem jelentő, egyszerű kifejezések értelmezése között. Kizárólag a tankönyvek leckéinek feldolgozása nem biztos, hogy elegendő a kellő szaknyelvi kompetencia kialakításához, érdemes tehát megragadni a lehetőséget, és beemelni a tananyagba egyéb forrásokat. Túlzás lenne elvárni egy mégoly érdeklődő és latintudással is rendelkező elsőéves joghallgatótól, hogy teljes jogi szakszövegeket olvasson latinul. Eleve az egyetemista korosztály koncentrációs készségével nehezen egyeztethetőek össze a többszörösen összetett, bonyolult körmondatok. Viszont a *ius gentium*hoz és a *mandati obligatio*hoz hasonló szöszerkezetek megértése egy idő után unalmas, és a nyelv valódi megértéséhez nem visz közelebb. Kézenfekvő tehát nagyobb hangsúlyt fektetni a rövid, áttekinthető, lényegre törő mondatokra is. A jogi szakirodalom pedig tengernyi ilyen lehetőséget kínál, amint azt jelen gyűjtemény is bizonyítja.

Rengeteg olyan visszajelzéssel találkozom hallgatói részről, hogy valaki a kötelező kurzus teljesítése után is szívesen folytatná a latinnal való ismerkedést akár csak a nyelv szeretete, akár a jogban való elmélyülés szándéka miatt. Ennek tantárgyi feltételeit persze nem könnyű biztosítani, de amennyiben egy karon haladó latin csoport is működhet, a tankönyv és az eredeti *corpusok* mellett kiválóan hasznosíthatják az ilyen típusú anyagokat. Ha pedig az intézményi keretek nem adottak, az érdeklődők maguk is meg fogják vásárolni és használni a könyvpiac kínálta tetszetős műveket. Természetesen általános latin nyelvi munkákra is szükség van, de ha már adott egy célközönség, akik a latinitásnak olyan nagy jelentőségű területét tanulmányozzák, mint a jog, akkor érdemes és kell is lehetőséget biztosítani nekik.

A szerző nem tematikus, hanem abc-rendben történő csoportosítást választott. Annál is inkább, mert a tartalmi egység helyett tudatosan a változatosságra helyezte a hangsúlyt. Ezzel lazává, olvasmányossá teszi a gyűjtemény szerkezetét. A keresést részletes, magyar és latin nyelvű tárgymutató könnyíti.

Fontos, hogy a szentenciák nem csak a grammatika és a nyelv jobb megértéséhez segítenek hozzá, hanem igen fontos lexikai szerepük is van. Nagyon hiányzik a mai szakirodalomból egy kifejezetten jogi kifejezésekre specializálódott szakszótár. Természetesen jelen kiadvány ezt nem képes önmagában pótolni, és nem is célja. Viszont nyilván szívesebben forgatja az olvasó, mint egy kéziszótárt, és közben tanulmányozhatja olyan alapvető fogalmak jelentéskörét, mint a *crimen*, a *damnum*, az *iniuria* vagy az *obligatio*. Ezenkívül találkozhat egyes latin szavak speciális, jogi használatával is, pl. *haustus* „vízmerítés joga”, *depositum* „letét”, *praescribit* „elbirtokol”, *tutela* „gyámság” stb.

Mindent összevetve tehát kötet egy igen összetett, sokoldalú és mégis kerek egésszé szerkesztett munka. Magára a jogtudományra mint kiindulási alapra építkezve nyelvi, kultúr-, politika- és filozófiatörténeti ismeretek tárházát nyújtja az olvasónak.

Juhász Ágnes: A közbeszerzésről másképpen - közjog és magánjog határán¹

Juhász Ágnes, aki 2011-ben szerezte meg PhD fokozatát a közbeszerzések joga témájában írt disszertációjával, a Miskolci Egyetem Polgári Jogi Tanszékének adjunktusa. Jelen monográfia a szerző doktori disszertációjának és az alapos – európai és magyar közbeszerzési jogot is felölelő – kutatásának eredményeként született, e területtel foglalkozó magyar és idegen nyelvű tanulmányainak, publikációinak, általa készített egyetemi jegyzetnek az ékes bizonyítéka.

A könyv célja a közbeszerzések jogának ismertetése, szűkebben pedig a közbeszerzési szerződés, valamint annak magánjogi vonatkozása, magánjoghoz való kapcsolódásának bemutatása.

A mű címének megválasztása igen találó, hiszen a közbeszerzések joga klasszikusan az a jogterület, amelyet határterületként, úgynevezett keresztülfekvő területként tartanak számon. Kapcsolódik mind a magánjoghoz, mind a közjoghoz, így a közbeszerzéseket érintő szabályanyag sem egyetlen jogszabályban, a közbeszerzésekről szóló 2011. évi CVIII. törvényben (a továbbiakban: Kbt.) található, hanem egyéb törvények is igen nagy hatást gyakorolnak a terület működésére, mely törvények szabályanyagát nem szabad figyelmen kívül hagyni egy adott közbeszerzési kérdéskör tárgyalásánál.

A közbeszerzések közjoghoz való kapcsolódásának kiemelésekor figyelemmel kell lennünk arra, hogy a közbeszerzések lefolytatása mindig valamilyen közérdeket szolgál, valamint közpénzeket érint. A közjogi szabályok háttérét alkotja – elsősorban a szerzési értékhatárok meghatározásának okán – a központi költségvetésről szóló, jelenleg 2013. évi CCXX. törvény, továbbá az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény, illetőleg a helyi önkormányzatokról szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.

A terület magánjogi vonatkozásai legszembetűnőbben az eljárási szakasz sikeres lezárását követően megkötendő közbeszerzési szerződés jellemzőiben kristályosodnak ki, így a szerződés szabályainak háttéranyagát a mindenkor hatályos Polgári Törvénykönyv képezi.

Önmagában a közbeszerzési eljárásban is megjelenik a határterület jelleg által előidézett kettősség, hiszen az eljárási szakasz háttérét egyrészt a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény, másrészt pedig, az eljárás jogorvoslati szakaszára figyelemmel a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény képezi.

Juhász Ágnes művének ereje, újdonsága abban rejlik, hogy magánjogi nézőpontból, a polgári jogi jogintézmények szemszögéből közelít a közbeszerzési joghoz, elsősorban a közbeszerzési szerződéshez, az ezt érintő legfontosabb jogintézmények és kérdéskörök mentén pedig a vonatkozó európai tendenciákat is áttekinti. A műnek bár központi eleme a közbeszerzési szerződés, azonban a szerző nem hanyagolja el a közbeszerzési jog általános bemutatását, alapfogalmait, történeti előzményeit, a közbeszerzési eljárást, valamint kapcsolódási pontként kitér a közbeszerzés versenyjogi és büntetőjogi összefüggéseire is.

A mű felépítése

A monográfia szerkezetileg öt nagy egységre tagolódik, mely fejezetek számos, további alfejezetre bomlanak, taglalva a leglényegesebb jogintézményeket, párhuzamot vonva

* PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Civilisztikai Tudományok Intézete, Polgári Jogi Tanszék

¹ Lectum Kiadó, Szeged 2014, 368 pp.

a polgári jogi jogintézményekkel, valamint áttekintve a közbeszerzések jogának európai uniós vonatkozásait.

Az első részben a közbeszerzések elméleti háttere kerül bemutatásra, ahol a szerző tisztázza a legalapvetőbb fogalmakat, kitér a közbeszerzési eljárás típusaira, valamint ismerteti a közbeszerzések jogát átható célokat és alapelveket.

A közbeszerzési eljárás fogalmának megadásakor a szerző felhívja a figyelmünket arra a lényeges szempontra, hogy az eljárás tekintetében nem alkothatunk egy egységes meghatározást, hiszen figyelemmel kell lennünk a közbeszerzések jogi és gazdasági, piachoz kötődő jellegére is, e gondolat mentén pedig el kell különítenünk egy jogi és egy gazdaságelméleti fogalmat.

A közbeszerzési szerződés meghatározásakor elsődleges annak megragadása, hogy ezen szerződés jellegét tekintve minősülhet-e tisztán polgári jogi szerződésnek magánjogi jellemzői miatt, vagy pedig közjogi, esetleg vegyes szerződésnek tekeintendő. A szerző ezen probléma szemléltetéséhez ütközteti a különböző jogirodalmi nézőpontokat², ő maga pedig a monográfia további részében a szerződés magánjogi aspektusa mellett állást foglalva, annak polgári jogi vonatkozásait emeli ki.

A szerző már az alapvető fogalmak meghatározásakor is hű marad azon – a bevezetőben tett – kijelentéséhez, hogy könyve során egymás mellett vizsgálja az európai uniós és a magyar szabályozást. Ennek megfelelően a közbeszerzési szerződés fogalmának tisztázásakor is kitér az uniós jog álláspontjára. További pozitívumként kiemelendő, hogy nemcsak önmagában az uniós nézőpontot ismerteti, hanem külön kitér a szerződés német jogirodalmi megítélésére.

A mű második nagy egysége a közbeszerzések jogi hátterével foglalkozó fejezet, melyben helyet kapnak az irányadó nemzetközi szabályok, ezen belül külön ismertetésre kerülnek a WTO, valamint az UNCITRAL vonatkozó anyagai, az európai uniós szabályok, illetve a hazai joganyag. Az uniós joganyag keretében, a teljesség igénye okán a szerző kitér a szabályozás történeti hátterére, majd az uniós jog rendszerén belül külön figyelmet szentel a klasszikus ajánlatkérői kört, valamint a közszolgáltatókat érintő kérdéseknek.

A magyar joganyag ismertetésekor képet kapunk a hatályos Kbt. felépítéséről, illetve a modern magyar közbeszerzési jog kialakulásához vezető útról.

A monográfia harmadik fejezete a közbeszerzési eljárás rendszerét taglalja. Az eljárások ismertetésekor a szerző kiindulópontként elhatárolja egymástól, majd kifejti a közbeszerzési eljárást átható célokat és alapelveket.

Pozitívumként emelendő ki, hogy az alapelvek bemutatása során nem csupán egy száraz, elméleti síkú kifejtéssel találkozunk, hanem az Európai Bíróság releváns, alapelvekhez kapcsolható jogeseteivel is megismertet minket a szerző³, amelyeken keresztül egyértelműen kifejezésre jut, hogy az elméleti konstrukcióknak tűnő céloknak és alapelveknek a gyakorlati jelentősége sem elhanyagolható.

A továbbiakban a szerző a közbeszerzési eljárás típusait ismerteti, majd az eljárások folyamatait és szakaszait fejti ki. Az eljárások taglalásakor a bonyolult rendszer megértése érdekében összefoglaló táblázatokat és különböző folyamatábrákat alkalmaz, pl. az eljárás előkészítése, az ajánlattételi határidő minimumának meghatározása, az ajánlati kööttség számításának kezdete, valamint az ajánlattételi határidő lejárt utáni eljárási cselekmények szemléltetésére.

A legterjedelmesebb, a mű gerincét képező egység – ahogyan azt a szerző bevezetőjében ki is emelte, valamint általam is legkiemelkedőbbnek tartott – a monográfia negyedik fejezete, melynek témája a közbeszerzési szabályozás hatálya alá tartozó szerződés.

² Pl.: Berényi Sándor, Harmathy Attila, Molnár Miklós, Ádám Antal

³ Pl.: C-64/08. sz. Engelmann ügy; C-324/98. sz. Telaustria – ügy; C-231/03. sz. Coname-ügy; C-458/03. sz. Parking Brixen - ügy

A közbeszerzési szerződés relevanciájának kiemeléséhez és átfogó ismertetéséhez a szerző felhasználja mind a magyar, mind a külföldi jogirodalom vonatkozó szakirodalmát, illetőleg a magyar jogszabályi rendelkezések áttekintésekor egymás mellett, párhuzamosan hivatkozik és összeveti a Kbt., valamint a – könyv elkészítésekor még hatályos – régi Ptk. rendelkezéseit, kiemelve a március 15.-ével hatályba lépett új Ptk. szabályanyaga által előidézett változásokat is. Miután a monográfia – mind szerkezetileg, mind pedig tartalmilag, mennyiségileg – központját a szóban forgó fejezet képezi, a recenzió is ennek az egységnek szenteli a legtöbb figyelmet. A fejezetet további négy nagy alfejezetre, ezeket pedig számtalan további alfejezetre osztotta a szerző.

Elsőként a közbeszerzési szerződés jellegével, a szerződések rendszerében való elhelyezésével, valamint a polgári jog által alaptételként meghatározott visszterhesség vélelmének a közbeszerzési szerződésre való alkalmazásával találkozhatunk. Az alfejezet zárásaként a szerző egybeveti és elhatárolja egymástól a közbeszerzési és koncessziós szerződést. Az összehasonlítás kapcsán különbségként kiemeli, hogy míg a koncesszió önálló, atipikus szerződés, a közbeszerzési szerződés nem tekinthető önálló szerződéstípusnak, hiszen az az eljárás lezárásaként megjelenő, meghatározott tárgyú beszerzésekhez kapcsolódó (pl. építési beruházás) vegyes jellegű szerződéseket, tehát a tárgyhoz kötődően többféle magánjogi szerződést jelölhet. Miután a közbeszerzési szerződés tárgya sok esetben építési beruházás, a szerző, kitér az építési koncesszió azon vonatkozására, hogy azt a jogalkotó a Kbt. hatálya alá tartozó, koncesszionális jellegű beruházásnak tekinti. Noha további különbségek és párhuzamok is felfedezhetőek a szerződések között – melyekre ki is tér a szerző –, helyütt csupán a legfontosabb különbséget és hasonlóságot emelném ki. A leglényegesebb különbséget a szerződések tárgya tekintetében találjuk, ugyanis míg a közbeszerzés tárgya minden esetben beszerzés, addig a koncesszió tárgya koncesszióköteles tevékenység működtetése. Közös vonásként értékelendő, hogy mindkét szerződés prekontraktuális szakaszában esszenciális elem a versenyeztetési eljárás.

A negyedik fejezet második alfejezete a polgári jogi, közelebről kötelmi jog alapelvéként meghatározott szerződési szabadság közbeszerzések területén való érvényesülésével foglalkozik, ám a szerző már az alfejezet címében kifejezésre juttatja, hogy a közbeszerzési szerződések esetében ezen alapelv csak részlegesen és speciálisan érvényesül.

A szerző elsősorban az elméleti megalapozásra tekintettel a szerződési szabadságot mint kötelmi jogi alapelvet mutatja be, azonban itt is kitér az európai fejlődési tendenciákra, valamint az új Ptk. általi módosulásokra. Az elméleti alapvetés után a szerző az alapelv közbeszerzési eljárásban betöltött szerepét vizsgálja, kiemelve, hogy az alapelv legmarkánsabb korlátozása egyrészt a közszolgáltatási szerződések, másrészt pedig a közbeszerzési jog területén figyelhető meg, ezáltal a szerződési szabadság elve helyütt szerződéskötési kötelezettségként jelenik meg, melyet a szerzőt több aspektusból is megvizsgál (pl.: nyertes ajánlattevő, az eljárás eredménytelensége, eredményessége szemszögéből).

A szerző az alfejezet további részében a szerződés megkötésének elmaradása esetén alkalmazandó jogkövetkezményeket teszi vizsgálat tárgyává, elkülönítve a Ptk.-beli, valamint a Kbt.-beli jogkövetkezményeket, kitérve az ajánlati biztosítékok alkalmazhatóságára és rendszerére.

A soron következő alfejezetben a közbeszerzési szerződés egyes elemeinek vizsgálatával találkozunk, így megismerkedünk az alanyokat, a közvetett és közvetlen tárgyat, valamint a tartalmat érintő szabályokkal.

Nagy hangsúlyt kap a szerződés teljesítését érintő szabályanyag (negyedik alfejezet). Elsőként a teljesítés általános – Kbt. és Ptk.-beli –, majd egy speciális teljesítési mód, a projektársaság igénybevételevel történő teljesítés szabályait ismerteti a szerző. A teljesség kedvéért a szerző nem csak a projektársaság közbeszerzésben való részvételét veszi górcső

alá, hanem ismerteti a projektársaságra vonatkozó szabályozást is. A szerző az alfejezet utolsó részében a teljesítésben közreműködő személyekre, mint például az alvállalkozóra vonatkozó rendelkezéseket vizsgálja.

A szerződés módosítását érintő szabályok ismertetése szintén nagy hangsúlyt kap a műben, a szabályanyag könnyebb megértését és átláthatóságát az alfejezet végén található összegzés segíti. Az alfejezet különböző részeiben a szerző megismerteti az olvasóval a vonatkozó gyakorlatot is az Európai Bíróság joggyakorlatán keresztül.

Meglátásom szerint a magánjogi szerződések kapcsán az egyik legjelentősebb jogintézmény, amelyen egy szerződés egész léte, illetve jogi hatása áll, vagy bukik, az érvénytelenség rendszere. Az érvénytelenséget érintő szabályanyag vizsgálatára a szerző is nagy hangsúlyt fektet, és a jogintézmény relevanciáját a szerkesztés menetében is kifejezésre juttatja, mikor a negyedik fejezeten belül külön alfejezetet szentel a téma bemutatásának. A szerző ezen témakör feldolgozásánál is követi azt a módszert, hogy először az általános polgári jogi szabályokkal alapozza meg a kérdéskör taglalását, majd áttér az érvénytelenség Kbt.-beli jogkövetkezményeire, egymás mellett tekintve át a hazai és az uniós rendelkezéseket, végül pedig egybeveti a Ptk. és a Kbt. szabályait. Kiemeli, hogy a közbeszerzési szerződés érvénytelenségének megállapítása nem mentes a problémáktól, melynek oka abban keresendő, hogy az érvénytelenségi okok esetén az eljárás módja nem azonos, nem összehangolt a Ptk-ban és a Kbt-ben, így az eljárás és a jogkövetkezmények esetében is jellemző a kétarcúság.

A fejezet további részében a szerző kitér a közbeszerzési szerződéshez kapcsolódó biztosítékok rendszerére, majd záró egységeként a közbeszerzések jogorvoslati rendszerét veszi górcső alá, melyben bemutatja a jogorvoslati rendszerek európai uniós mintáit, illetőleg a Kbt. jogorvoslati rendszerét. Ahogyan a közbeszerzések jogának általános ismérveinél, úgy a jogorvoslati rendszerénél is kiemelendő a terület kettőssége, határterület jellege mind szervezetenként, mind pedig a szabályozást tekintve. Főszabály szerint a jogorvoslati eljárások során a Közbeszerzési Döntőbizottság mint hatóság jár el, azonban egyes esetekben bíróság is jogosult lehet az igények elbírálására; ehhez kapcsolódóan a Közbeszerzési Döntőbizottság eljárására a Kbt., valamint egyéb kérdésekben a Ket., a bírósági eljárásra pedig a Pp. szabályait kell alkalmazni.

Az utolsó, „Vizsgálódások a közbeszerzési jog határain túl” című fejezet pozitívumának leginkább azt tartom, hogy a határterületként számon tartott közbeszerzési jog és a szintén határterület „címkével” ellátott (egyres szerzők⁴ szerint az iparjogvédelem területéhez tartozó) versenyjog közötti kapcsolódási pontokat tárja fel, végül pedig a közbeszerzés és a büntetőjog egymásra gyakorolt hatásairól szól. A szerző a versenyjog és a közbeszerzés kapcsolatának legszembetűnőbb és legrelevánsabb pontjának a kartelljogot tekinti, hivatkozva a német jogra, mely a közbeszerzésre vonatkozó alapvető rendelkezéseket a versenytörvényben rögzíti, valamint a közbeszerzést is „kartell-közbeszerzési jognak” nevezik.

Vizsgálva a versenyjog (elsősorban a kartell-jog) és a közbeszerzés egymásra hatását, a fejezet végén a szerző megismertet minket következtetéseivel. Hangsúlyozza többek között, hogy a versenyjog által tilalmazott magatartások közül nagy számban fordul elő versenykorlátozó, kartellező magatartás a közbeszerzések területén is, melynek oka a közbeszerzési szabályozás hiányosságaiban keresendő, ennek megoldása csak a Kbt. és a Tpv. összehangolása lehetne. A kartellező közbeszerzési magatartások másik okának azt tekinti, hogy maga a magyar közbeszerzési kultúra és a szabályozás múltjának töredezettsége is magában rejtje az ajánlattevők és ajánlatkérők közötti bizalmatlanságot.

⁴ Pl.: Csécsy György: Magyar Polgári Jog, Szellemi alkotások joga, Miskolc, Novotni Alapítvány 2007. 10. oldal

Összegzés

Juhász Ágnes művét nyugodt szívvel ajánlom nem csupán azoknak, akik a szóban forgó jogterülettel mélyebben kívánnak foglalkozni, hanem azoknak is, akik eddig a jelen témára még nem fordítottak figyelmet, vagy a jogterület és a szabályozás komplexitása miatt idegenkedve gondoltak rá. Akik a könyvet kezükbe veszik, egy olyan összeszedett és precíz művet olvashatnak, melyből nem hiányzik a megoldási lehetőségekkel tarkított kérdés- és problémafelvetés, valamint kritikai szemlélet, és amely – a címet híven tükrözve, elsősorban a magánjogi elemek hangsúlyozásával – valóban másképpen szól a közbeszerzésről.

Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés és a trust című könyvéről¹

A 2014. március 15-én hatályba lépett új Polgári törvénykönyv (2013. évi V. törvény) egyik újítása, hogy bevezeti a „bizalmi vagyonkezelési szerződés” intézményét.² A könyv fő célkitűzése annak bemutatása, hogy – annak ellenére, hogy ennek a jogintézménynek a magyar jogban nincsenek történeti előzményei és magyar nyelvű szakirodalma is meglehetősen szűk körű – a vagyonkezelés tételes jogi szabályozása miként illeszkedik abba a jogalkotási nemzetközi tendenciába, amely az angolszász eredetű trust és annak szerepeit betöltő jogintézmények a római jogi hagyományokon nyugvó és a vegyes jogrendszerekben történő térnyerésében valósult meg a közelmúltban.

A könyv szerzője Sándor István egyetemi docens az ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogi Tanszékén, valamint a KRE ÁJK Polgári Jogi és Római Jogi Tanszékén, továbbá gyakorló ügyvéd is. A szerző pályafutása során számos külföldi egyetemen (Bécs, Padova, Berlin, Trier, Göttingen, Groningen, Helsinki) és kutatóintézetben (a müncheni Leopold-Wenger-Institute für Rechtsgeschichte, a londoni Institute of Advanced Legal Studies, a lausanne-i Institut suisse de droit comparé) folytatott kutatómunkát. Mindebből kitűnik, hogy a szerző a római jog és polgári jog területén több évtizedes oktatói és kutatói múlttal rendelkezik, amit e könyv is igazol, ugyanis kitűnő ötvözete a szerző több évtizedes elméleti és gyakorlati tapasztalatainak.

A szerző az előszóban utal arra, hogy 1998-ban kezdett el foglalkozni a trust intézményével, akkor az új Ptk. kodifikációja során a Sárközy Tamás professzor vezetésével létrejött „Dologi jogi” munkacsoport tagja és titkára volt. A munkacsoportban végzett munkájának eredményeként rámutatott a trust látványos térnyerésére is, és ekkor merült fel az a dogmatikai előkérdés, hogy az angolszász trust intézménye vajon a magyar jogba – mint idegen dologbeli jog – beilleszthető-e. Az ennek eredményeként elkészült tanulmány fő következtetése az volt, hogy a trust intézménye idegen a tulajdon oszthatatlanságát követő magyar jogi szabályozásban, bár Németországban és Svájcban a Treuhand intézménye bizonyos mértékig a trusthoz hasonló, de pusztán kötelmi jogi alapokon nyugvó bírósági gyakorlata biztató jeleket mutatott. A munkacsoport ezért egyértelműen arra az álláspontra jutott, hogy a trust átvétele a magyar jogba idegen dologbeli jogként olyan mértékű áttörést igényelne a hagyományos magánjogi dogmatikai alapokon, hogy ez a felvetés akkor elvetésre került. 2009-ben az új Ptk. minisztériumi tervezetében merült fel újra eme angolszász intézmény egyfajta „csökkentett hatókörű” változata. Ennek eredményeként a 2009. évi CXX. törvény önálló szerződéstípusként szabályozta a trust magyar változatát, a bizalmi vagyonkezelést. Az új Ptk. – ismét Vékás professzor vezetésével szerkesztett – tervezetéből sem került eltávolításra ez a jogintézmény, mint a megbízás egyik altípusa, és végül a 2013. évi V. törvényben „bizalmi vagyonkezelési szerződésként” jelent meg. A könyv szerzője azonban ez utóbbi kialakításában már nem vett részt, így – saját bevallása szerint is – kívülállóként tud viszonyulni a normaszöveghez.

A szerző kutatásainak – és így az egész könyvnek – az alapvető célja, hogy a trust intézményét és az annak civiljogi adaptációival kapcsolatos törekvéseket megismerje és megismertesse. A szerző alapvetően arra kereste a választ, hogy miért és hogyan alakult ki a trust, mi is az a trust valójában, és milyen formában illeszthető be a római jogi

* PhD., adjunktus. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék. E-mail: Teglasi.Andras@uni-nke.hu

¹ A könyv teljes címe: A bizalmi vagyonkezelés és a trust – Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzés. HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2014. 489 p.

² Lásd VI. könyv XLIII. Fejezet

hagyományokon nyugvó jogrendszerekbe. A szakirodalom megismerése alapján a szerző egyetlen biztos következtetése, hogy nincs egységes, általános megoldás erre a kérdésre.

A szerző előszavában utal arra, hogy a trust szakirodalma Magyarországon, magyar nyelven, magyar szerzőktől csak felületes ismereteket ad, ehhez képest a nemzetközi – és elsősorban angolszász – szakirodalom feldolgozása egy életet is felemésztő vállalkozás lenne. A könyv I. fejezetének 5. pontja közel két oldalon keresztül sorolja fel a trust legrelevánsabb szakirodalmi forrásait, ezáltal a mű további kutatásokhoz is hasznos forrásul szolgálhat.³

A szerző maga is elismeri, hogy a nagyívű munkák mindig veszélyesek, ezért egy kívülálló, civiljogi alapokkal rendelkező kezdő trustkutatóként nem is törekedhetett másra, mint a trust átfogó bemutatására, problémákat felvetve, a megoldás felé vezető utat keresve, de semmiképpen sem valamennyi kérdés megválaszolására. A könyv megírásában a szerző ifj. Szladits Károly törekvését is szem előtt tartotta, hogy ti. a trust alapköveit, legfontosabb szabályait bemutassa. Ezek alapján nem meglepő, hogy az Előszót követő I. fejezet egy Szladits-tól származó idézettel kezdődik. Ez az I. fejezet a trust kutatásával kapcsolatos főbb kérdéseket mutatja be, így kitér a trust és equity fordításának nehézségeire, a jogösszehasonlítás alkalmazására. A II. fejezet részletesen elemzi a use és a trust kialakulását. Külön részben kerülnek bemutatásra a trust és a római jogi fideicommissum és fiducia, valamint a salmann és a wakf szabályainak hasonlóságai és eltérései, továbbá ezeknek a jogintézményeknek a lehetséges kapcsolódási pontjai, hatásai egymásra. A III. fejezet az angolszász trust szabályait mutatja be, különös hangsúlyt fektetve az esetjogra. Ennek célja az, hogy a civiljogi jogászok is átfogó képet kapjanak a trust szabályainak sajátosságairól. A IV. fejezetben a trust civiljogi jogrendszerekbe való átvételének problematikája kerül kifejtésre a vonatkozó szakirodalmi nézetek bemutatásával. Ezt követi a trust összehasonlítása egyes civiljogi (civil) jogintézményekkel, valamint a trust és a szerződés jellemző vonásainak összehasonlítása és a trust jog-gazdasági elemzése. Az V. fejezetben áttekintés található azokról az országokról, ahol a trust, illetve annak valamilyen hasonló jogi konstrukciója átvételre vagy bevezetésre került. A VI. fejezet a nemzetközi jogegységesítési törekvéseket mutatja be, így elemzi a Hágai Egyezményt, valamint a Principles of European Trust Law és a Draft Common Frame of Reference szabályait. A VII. fejezet bemutatja a magyar jogalkotás törekvéseit a trusthoz hasonló bizalmi vagyonkezelési szerződés bevezetésére, amely a 2014. március 15-én hatályba lépett új magyar Ptk. szabályai közé a megbízás altípusaként nyert szabályozást. A VIII. fejezet áttekintést és elemzést ad a bizalmi vagyonkezelés egyes konstrukcióinak eltéréséről és hasonlóságáról.

A bizalmi vagyonkezelési szerződés megjelenése az új Ptk-ban jelentős újdonságot eredményez a magyar joggyakorlatban, melynek feldolgozására majd – remélhetőleg – egy későbbi kiadásban lesz is lehetősége a szerzőnek, ugyanakkor ez a könyv jelen formájában megfelelő elméleti alapot nyújt nemcsak a jogalkalmazók, hanem a jogintézmény esetleges későbbi korrekcióját célzó jogalkotás és a további tudományos kutatások számára is, ezért jó szívvel ajánlom minden, a téma iránt érdeklődő számára.

³ A könyvben feltüntetésre kerülő szakirodalmi forrásokon kívül a trust intézményének rövid, de lényegre törő ismertetését lásd: Banakas, Stathis: *Understanding Trusts: A Comparative View of Property Rights in Europe* (May 6, 2009). InDret, Vol. 323, No. 1/2006, pp. 1–9, February 2006. Letölthető: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1400130>

Vészhelyzet a jogi kari (latin)oktatásban

Meddig áztatjuk még magunkat? Meddig teszünk még úgy, mintha minden rendben volna, amikor semmi sincsen rendben? Meddig tudjuk még elkerülni, hogy a latinórák a hajdani oroszórák szintjére jussanak? A jelenlegi képzési rendszer ugyanis a legmagasabb szintektől a legkisebb fogaskerekekig hibáktól és hiányosságoktól terhelt; valakinek meg kell már kongatnia a vészharangot! Bár a következőkben elsősorban a jogi latin oktatásáról szólok, egyúttal olyan problémákra hívom fel a figyelmet, amelyek az egész felsőoktatás jövőjét érintik.

Jómagam a nem szakos latin tanítását missziós tevékenységnek fogom fel: az európai kultúra egyik legalapvetőbb elemét juttatjuk el meghódíthatlan területekre. Kulturális értékeinknek ugyanis nem lebecsülendő szerepe van a nyugati civilizáció jövőjét illetően a globalizált világban. Tévednek ugyanis mindazok, akik szerint a kultúra csak egyfajta úri passzió, nélkülözhető luxus, mint egy kis hab a tortán, és létünk alapját a gazdaság jelenti. Valójában épp ennek az ellenkezőjét bizonyítja a mélypontra került nyugati gazdaság. Ha kitekintünk a világba térben és időben, szembetűnő, hogy a gazdaság és a civilizáció mindig ott és akkor a legerősebb, amikor a kulturális élet is magas fokon működik.

Nem voltam naiv, amikor erre a pályára léptem. Tudtam, hogy mostoha anyagi feltételek mellett, az érdeklődés szinte teljes hiányával megbirkózva kell a semmiből várat építenem. Ám a mostanra kialakult helyzet minden korábbi negatív várakozásomat és az évek során kialakult harcedzettségemet is felülmúlja.

Mindenekelőtt napnál világosabb, hogy a felsőoktatásra korábban rákényszerített fejpénz-rendszer előre borítékolta a hosszú távú kudarcot. Jelenleg ha az intézmények a víz felszínén akarnak maradni, annyi hallgatót kell felvenniük, amennyiről már a bekerülésük pillanatában tudni lehet, hogy leginkább a diplomás munkanélküliek számát fogják szaporítani. A felvételi irányszámokat is jórészt az befolyásolja, hogy fizikailag egyszerre hány hallgatót vagyunk képesek bepréselni az előadódba és a tantermekbe. Ha semmi más probléma nem volna, a 20-25 fős szemináriumok –pláne egy nyelvi óra esetében– önmagukban is mutatják, hogy a jelenlegi képzés megcsúfolása mindannak, ami egy tudományegyetemet jellemez.

A finanszírozási kérdések hatása a bekerülési ponthatárookban is kitűnik: az utóbbi években soha nem látott mértékűre nőtt a differencia e tekintetben az önköltséges és az államilag támogatott hallgatók között. Így nemcsak a magas létszám, hanem az egyes csoportokon belüli különbségek is komoly gondot jelentenek –bővebben lásd alább.

Büszkén említik, ha egy-két magyar egyetem illetve kar a világranglistán bekerül az első 500 intézmény közé (általában a 300–500. hely között). Mivel a világon összesen kb. 200 ország van, nem igazán értem ezt a lelkesedést. A szóban forgó eredményeknek –melyek szerintem sokkal inkább siralmasak, mint örömteliek–, egyik oka éppen a tanár–diák arány, ami közismerten fontos mutató. Minden olyan egyetemen, amely a ranglista élén áll, magától értetődő, hogy az oktatás határfoka annál jobb, minél kevesebb hallgató jut egy-egy oktatóra. Akkor Magyarországon miért gondoljuk, hogy úgy ér valamit egy egyetem, ha minél nagyobb volumenű tömegképzést folytat? Egyértelműen olyan rendszerre lenne szükség, ahol az egyetemek és az oktatók akkor is kellő anyagi megbecsülésben részesülnek, ha kevés, ámde magasabban kvalifikált szakembert képeznek, és nincsenek rákényszerítve a diplomások sorozatgyártására.

* ELTE ÁJK, Idegen Nyelvi Oktatásszervezési Központ, óraadó latin nyelvtanár

Az említett helyzettel összefüggésben megszűnt a felvételi-rendszer is. A magam részéről elfogadhatatlannak tartom, hogy egy egyetemre kizárólag a hozott pontok alapján be lehet kerülni, anélkül, hogy a hallgatónak bármi fogalma lenne az adott területről, ahová felvételt nyert. Nincs lehetőség még egy előzetes személyes beszélgetésre sem, ahol kiderülhetne, hogy legalább érdeklő-e, amire jelentkezett, vagy rendelkezik-e a szükséges minimális képességekkel. Így aztán az első egy-két szemeszter tölt be hasonló funkciót: ekkor látják be sokan, mennyire tévedtek a jelentkezéskor. Ez a jelenség is az első évfolyamban oktatók, mint pl. a latinosok munkáját keseríti meg indokolatlanul. Hogyan alakulhatott ki ez egy olyan világban, ahol még egy recepciós munkakör megpályázásához is szakmai önéletrajz, motivációs levél (!), akár több körös állásinterjúk valamint próbaidő szükségesek?

El is érkeztünk a következő szintre, a közoktatáshoz. Ugyanis senki nem úgy születik, hogy eleve alkalmas a felsőoktatásba való bekerülésre: elvileg az ehhez szükséges ismereteket és képességeket a diákok a közoktatási rendszeren áthaladva szerzik meg. Nos, az utóbbi években ezt a fázist egyre több esetben hiányolom. Nem szeretnék általánosítani, hiszen mindig nagy százalékban vannak jelen a több nyelvet beszélő, értelmes, fogékony és érdeklődő hallgatók is. Csak sajnos kénytelenek együtt tanulni olyanokkal, akik elfogadhatatlan, sőt hajmeresztő hiányosságokkal érkeznek. Rengeteg tényező állhat ezen aránytalanságok hátterében: nyilván az alulfizetett és jogaiktól jócskán megfosztott középiskolai tanárok is, de maga a rendszer is felelőssé tehetőek.

Úgy érzekelem, közoktatásunk mindmáig nem heverte ki az 1997-es, ún. *PISA*-felmérés okozta traumát. Addig ugyanis tartotta magát Magyarországon az a mítosz, miszerint mi nem rendelkezünk se tengerekkel, se ásványkincsekkel, viszont a szellemi tőkénk kiemelkedő, s erre alapozva teremthetjük meg a gazdaság erejét. Valójában ez már akkor sem volt igaz, mert a mi gimnazistáink néhány elavult tankönyvből tanulgattak (nem volt még internet, de még ismeretterjesztő csatornák sem), miközben nyugaton élő társaik csak besétáltak a londoni *British Museum*-ba, a párizsi *Louvre*-ba, és egy hétvége alatt több ismerethez jutottak (sok intézmény esetében 18 éves korig ingyenesen), mint amennyiről itt nálunk a diákok álmodhattak. Ám amikor egy európai szintű felmérésből kiderült, hogy a magyar fiatalok leginkább csak eltárolják az információt, de hasznosítani többnyire nem tudják; továbbá a szövegértési képességük is messze elmarad a legtöbb országhoz képest, ez hatalmas pofont adott az itteni oktatási rendszernek.

Ettől kezdve arra koncentráltak, hogy adatok pusztá megtanítása helyett inkább a készségek és képességek fejlesztése kerüljön első helyre. Az iskolákban divat lett a „tevékenységi körök kiszélesítése”, ami annyit jelent, hogy a gyerekek lehetőleg mindennel foglalkozzanak, csak tanulással ne. Így mára ott tartunk, hogy se tárgyi tudás, se készségek, se képességek. Arról nem beszélek, hogy milyen viselkedésbeli problémákkal küzdünk nap mint nap: hogy némelyeket mi tanítunk meg köszönni, órán emberi módon viselkedni, stb.

Tehát erőink legnagyobb része a közegellenállás leküzdésére, valamint a középiskolából (és persze a családból) hozott hiátusok befoltozására fordítódik. Az összkép már csak nyomokban emlékeztet egy tekintélyes felsőoktatási intézményre. Így fordulhat elő például, hogy miután bejelentem, hogy következő órán zh-t írunk, majd összefoglaljuk részletesen, mi lesz a tananyag és milyen típusú kérdések lesznek, mindezt pedig szétküldöm e-mailben is, végül közvetlenül dolgozat előtt megkérdezem, van-e bármilyen kérdés, mielőtt nekikezdünk, általában ilyen jellegűeket tesznek fel: „Tanár úr, ez most egy zh?”, „Tanár úr, én ide járok?”, „Tanár úr, ez beleszámít az év végi jegybe?”, „Tanár úr, ha az van odaírva, hogy fordítsa le a kapott szóalakokat, akkor le kell fordítani a kapott szóalakokat?”

Ami az általános műveltséget illeti, a *deus ex machina*, az *in medias res* vagy az *ex cathedra*, stb. kifejezések szinte mindenkinél az újdonság erejével hatnak. Az idei első zh-ban a „*pro patria*” kifejezés fordításai között, melyet természetesen órán is átvettünk, többek között ilyeneket találtam: „*az apánál*”, „*a házat*”, „*véruket*”, stb. A félév végi dolgozatban

a „*Homo proponit, Deus disponit*” közmondást a hallgatók fele-harmada így fordította: „*Ember tervez, Isten...*” Márpedig, ha innentől nem ment a folytatás, akkor nem a latintudással volt a gond, hanem egyszerűen nem ismerték a mondást. Vagyis ha csupán a magyar változatot kellett volna befejezniük, ugyanígy nem jutottak volna eredményre.

Önmagában nem lenne ezzel baj, hiszen tanárként az a dolgunk, hogy fejlesszük a hallgatók tudását, szélesítsük a látókörüket. Ám nagyon nem mindegy, hogy ezt a munkát milyen bemeneti és kimeneti értékekkel kell végeznünk. A jelenlegi feltételek mellett érdemi eredmények eléréséhez alapvető, strukturális változtatásokra van szükség az oktatás során. Csődöt mond ugyanis az a törekvés, ami építeni próbál a hallgatók magával hozott általános műveltségére –jelenlegi tankönyvünknek a példaszövegei is ezáltal válnak semmitmondóvá és segítség helyett teherterhelé. Hiszen a felsorakoztatott kifejezések nem azt eredményezik, hogy az új dolgokat tudjuk kapcsolni a már ismertekhez, hanem a hallgatóknak még több sosem látott információt kell befogadniuk.

Nyelvtani ismeretek terén hasonló, vagy még reménytelenebb a helyzet. Régebben ugyebár találkozhatott ilyesmivel az átlagos diák, még mielőtt egyetemre jött volna, akár az iskolai magyarórákon, akár idegen nyelvek tanulásakor. Ma viszont –legalábbis a jelek szerint– korántsem ez a helyzet.

Erős a gyanúm, hogy az általános- és középiskolai magyarórákon is háttérbe szorul a nyelvtan, talán az irodalom túlsúlya miatt –más racionális okot nem tudok elképzelni, honnan eredhetnek az égbekiáltó fogalmi zavarok, nemcsak az idegen nyelveket tekintve, hanem a magyarban is.

Örök probléma például a birtokos eset és a részes eset közti különbségtétel. Dolgozatokban nem ritkán az *ügyvéd* szó részes esete „*az ügyvédnek a része*”. Azt a kifejezést, hogy „*valakinek a valamije*”, a hallgatók kb. 80 %-a nem tudja leírni: legtöbbjük *ly*-al írja, mások „*valamie*” szóalakot használnak. Volt már, aki áthúzta a *j*-t, és inkább átírta *ly*-ra.

Közrejátszik mindebben az angol egyeduralmukodóvá válása, mely egy nem ragozó, és alaktanilag meglehetősen egyszerű nyelv. Legalábbis én részben ennek tudom be, hogy még a legelemibb nyelvtani fogalmaknak is vajmi kevés előzményét találom a hallgatóimnál, pl. meglehetősen gondot okoz a szófajok közti különbségtétel: mi az ige, mi a főnév, mi a melléknév. Márpedig ha magyarórán ilyesmivel nem foglalkoznak, akkor miért éppen angolból tanulnák, ahol nincs is számottevő jelentősége?

Az angol alaktan egyszerűsége önmagában persze nem okolható, mivel ami abból kimarad, cserébe elvárható lenne, hogy a mondatból ismerős legyen. Csakhogy tovább mélyíti a hiányosságokat a nyelvórák és nyelvvizsgák kommunikáció-központúsága is, hiszen nyelvtant szinte már egyáltalán nem kell tanulni, csak folyékonyan beszélni. Minekutána a magyar fiatalok idegennyelv-tudása világviszonylatban még mindig jócskán átlagon aluli, a magam részéről nem látom át, miben áll ennek a rendszernek a hatékonysága. Ám tételezzük fel, hogy én vagyok túl elmaradott, és mai, hatékony világunkba már nem fér bele, hogy bogaras nyelvtani fogalmakkal terheljük szegény diákokat. Akkor kérdem én: miféle nyelvtudást jelent, ha a félév végi dolgozatok kb. felében a hallgatók a *difficile* jelentésére vagy semmit nem írtak, vagy *különböző*-t tippeltek, tehát összetévesztették a *different* melléknévvel? A *consensus* és a *privatum* szintén ismeretlen fogalmak. Sokan még a megtippelésükre sem vállalkoznak. Ezek tükrében állíthatja-e bárki, hogy a nyelvtant azért nem erőltetik az idegennyelv-tanulásban, mert ma már csak a szókincsre koncentrálunk?

Egy olyan szintű téma, mint pl. az aktivitás–passzivitás jelensége, már messze meghaladja a hallgatók többségének kapacitásait. Annak ellenére, hogy az európai nyelvekben a szenvedő szerkezetek igen gyakoriak, rég megszoktam, hogy mindenekeelőtt magát a jelenséget kell bemutatnom –különbén a hallgatók megmosolyognak, és azt képzelik, hogy ez a latinra jellemző valamiféle sokadik hóbot. A régies „*-tatik, -tetik*” végződéseket

már a vicc szintjén is alig merem említeni. Tehát több órának kell eltelnie, amíg legalább néhányan megbarátkoznak a passzív mondatok létezésével.

Nyilvánvalóan növeli ezeket a hiányosságokat, illetve a helyesírási hibák valószínűségét az olvasmányélmények sajnálatos hiánya. Hiszen az én generációm miről is állapította meg, hogy vajon egy adott szóalak helyes-e vagy sem? Igyekezünk visszaemlékezni, milyen formában láttuk korábban. Sajnos úgy tűnik, az új nemzedéknek nem igazán van mire visszaemlékeznie. Paradox módon ez egybeesik a szöveges kommunikáció dinamikus elterjedésével: míg a '90-es években csak elvétve fordult elő, hogy barátok, ismerősök egymással írásban tartották a kapcsolatot, manapság ez radikálisan megsokszorozódott a közösségi oldalak, elektronikus levelezés, egyéb üzenetküldő rendszerek, telefonos szöveges üzenetek, stb. révén. Tehát mindenki töméntelen mennyiségű szöveget ír és olvas, melyek elsősorban rövidek, másodsorban nemhogy nem helyesek, de kifejezetten törekednek minden elképzelhető norma megszegésére. Persze létezik pl. internetes média is, de többnyire erre is jellemző, hogy a mondatok rövidek, primitívek és hemzsegnak a hibáktól. Tippelni sem mernék azonban, hogy egy átlagos elsőéves hallgató addigi életében hányszor vett a kezébe nyomtatott könyvet.

Nem csoda tehát, ha az összefüggő latin szövegek olvastatása évek óta totális kudarcba fullad. Egy olyan mondat, amelyik nem fejeződik be a sor végén, a legkülönbözőbb reakciókat váltja ki a csoportokból. Vannak, akik ilyenkor kuncognak, jelezvén elképedésüket. Mások olykor elbizonytalanodva inkább leviszik a sor végén vagy valamelyik vesszőnél a hangsúlyt, hátha nem kell tovább olvasniuk. Ismét mások megpróbálnak megbirkózni a feladattal, de nem találják meg a következő sor elejét, hanem akár 2-3 sorral is lejjebb téved a tekintetük. Szinte csak mellékesen jegyzem meg, hogy a hosszabb szavaknak, mint pl. a *constituit*, már a kiolvasása is általában gondot okoz.

A szószedetek és a lábjegyzetek használata némelyek számára szintén értelmezhetetlen feladat. Nem ritka forgatókönyv a sokadik órán, hogy valaki nagy nehezen felolvasson egy mondatot, majd tanácstalanul mered maga elé, mit is tegyen. Felhívom a figyelmét, hogy a szavak ki vannak írva a szószedetben. Ekkor tekintete élénken keresni kezd, majd megállapodik a lábjegyzetknél. Szólok, hogy az a lábjegyzet, nem a szószedet. Erre átnéz a túlsó lapra, és újabb keresésbe kezd; ám hosszas próbálkozás után közli, hogy feladja, nem találja a szót. Ilyenkor csak arra következtethetek, hogy nem mindenki találkozott már az abc-vel, vagy abc-rendbe szedett mutatókkal.

Nagy százalékban fordul elő, hogy valaki a lábjegyzet magyarázatát úgy olvassa fel, mintha az szószerinti fordítás lenne. Megszoktam már pl., hogy az „*appellamus*” jelentése kb. minden harmadik–negyedik próbálkozásban: „*kettős*”. Ilyenkor kénytelen vagyok helyesbíteni: az nem a szó jelentése, hanem a lábjegyzet fűzi hozzá, hogy „*kettős acc. ill. kettős nom. követi*”, csak éppen a magyarázat többi része átnyúlik a következő sorba.

Szövegek vagy csupán mondatok szó szerinti megtanulása is egyre irreálisabb követelmény. A félév végi zh-ban hagyományosan tíz latin regulát memoriterként szerepeltetünk; melyeknek a hallgatók régebben örültek, és könnyű pontszerzési lehetőségnek tekintették. Mikor azonban kezdett feltűnni, hogy némelyek minden erejüket latba vetve, két–három próbálkozás után sem képesek a mondatokat megtanulni, még akkor sem, ha ettől függ a féléves kettősük, elkezdtem érdeklődni: nem volt arra példa a középiskolában, hogy szövegeket, netán verseket kellett volna megtanulniuk? Többen nemleges választ adtak, amire nem tudtam mást reagálni, mint hogy akkor legfőbb ideje szoktatni magukat a gondolathoz, tudniillik jogászként bizony találkozhatnak hasonló kihívásokkal...

Összegezve: az elsősöket régóta úgy kezelem, mint akik minden szempontból tiszta lappal érkeztek, nemcsak az ismeretek, de a képességek és a viselkedéskultúra terén is. Márpedig a 12 alkalom a félévben, amikor találkozunk, nem elegendő a csodatevésre.

Ilyen körülmények között minden okunk megvolna, hogy a jogászok nyelvi felkészítését komolyabban vegyük. Mint a fentiek mutatják, nem feltétlenül idegen nyelvekre, hanem a saját anyanyelvünkre gondolok. Hiszen ez a jogász alapvető munkaeszköze: gyakorlatilag mást sem tesz, mint ír, olvas, beszél, mások beszédét hallgatja. Valljuk be, sokan azért is választják a jogi pályát, mert itt általában nem kell jónak lenni matematikából... Ellenben ami a nyelvhasználatot illeti, abban kimagaslónak kell lenni. Egy jogi természetű szöveg több szempontból is eltér egy hétköznapiétól; mind az értelmezése, mind a megalkotása az átlagosnál nagyobb felkészültséget igényel. Minden egyes szónak, betűnek és írásjelnek fontos szerepe van. A szavak pontos jelentése nem lehet félreértés tárgya, a mondatok hosszúak, bonyolultak, egymással logikai kapcsolatban állnak.

Mi lehet tehát annál sürgetőbb az első évfolyamban, mint hogy a hallgatókat e téren felzárkóztassuk? S erre a latin nyelv tanulása kiválóan alkalmas. Hányszor szegeztek nekem a kérdést, hogy mi szükség van manapság a latinra, nagyon jó jogász lehet valakiből a nélkül is. Nos, az említett kulturális vonatkozásokon kívül egy másik létfontosságú hozadéka éppen ez. Ki merné szükségtelennek nevezni a joghallgatók nyelvi, szövegértési és szövegalkotási képességének fejlesztését? Mellesleg remek jogász lehet valakiből jogtörténet, római jog, statisztika, filozófia nélkül is. Tehát a gyakorlatiasság jegyében ezeket a tantárgyakat bátran elhagyhatjuk, a képzés idejét lényegesen lerövidíthetjük –végül áthúzhatjuk a bejáratnál a *Tudományegyetem* feliratot, és átalakulhatunk OKJ-s tanfolyammá. Ám akkor hová menjenek, akik valóban igényesen, magas fokon szeretnék kitanulni, később pedig üzni a hivatásukat?

Végezetül, az elfogadható mércéhez képest mi is –kimondom nyíltan– mi, oktatók is elmaradunk. Jelenlegi anyagi körülményeink ugyanis –melyek mindig is nevelés tárgyát képezték másodállás-beli, postaforgalmi szakközépet végzett kolléganőim körében– nemhogy minőségi kutatói vagy tanári életmódhoz nem elegendőek, hanem a méltósággal élhető emberi élethez sem. Az oktatási segédanyagok, szöveggyűjtemények, szótárak, fogalomtárak és más publikációk készítése helyett egyre több energiánkat emészti föl a már elmondottakon kívül a rengeteg értelmetlen adminisztrációs feladat, mint pl. a remek *Neptun* rendszer (mely valakinek biztosan hozott a konyhára, csak éppen a tanároknak és a hallgatóknak okoz kellemetlenségeket), az e-index, stb. Másrészt a legkülönbözőbb másod-, harmad állások mellett ugyan miféle lehetőségünk volna továbbképzésekre, tanulmányutakra, külföldi könyvtárakban való kutatásra, stb.? Magyarország immáron igazán a zsenik országa: itt még a mozigépészek, pénztárosok, szórólapozók is délutánonként, kvázi hobbiból egyetemi órákat tartanak!

Nem tudom, mivel ásnám jobban alá a megmaradt tanári tekintélyemet: ha megtudnák a hallgatók, mennyi az egyetemi juttatásom, vagy ha hétvége én tépném el a jegyüket a járműveken, esetleg nyáron tőlem vehetnének fagyit a strandon. Egy másik kérdés, hogy az egyetem hírnevét mennyire tépáznám meg ezzel.

Sok történetre emlékszünk az átkos szocializmusból: miképpen helyeztek el egyeseket a képzettségükhöz képest alacsonyabb szintű munkakörökbe (szöveggyárba, napközis tanítónak, stb.), csak azért, mert a rendszer ellenségeinek tekintették őket. Manapság pedig magától értetődő, hogy aki tanításra adja a fejét, kénytelen mellette beállni a futószalag mellé vagy más kulimunkára... Tehát mi kerülünk margóra, akik –mint a bevezetőben írtam– éppen a társadalom és a kultúra érdekében dolgozunk.

Márpedig minden olyan civilizáció, amely nem tekinti értéknek a saját kultúráját, pusztulásra van ítéelve. Rajtunk kívül ugyanis senki más nem fog gondoskodni a fennmaradásunkról. A Római Birodalomban egyszer már lezajlott ez a folyamat – legalább okulhatnánk a példájukból, hogy ne járjuk úgy, mint ők.